71(5Абх)
К 34

РУСЛАН ҚАПБА

ХАРА

ХАЗЕЕИХАР...

71(5Аδх)
К34

РУСЛАН ҚАПБА

ҲАРА ҲАЗӨЕИХАР...

АГАЗЕҬ "АҦСНЫ" (1919–1920 шш.) АҬОУРЫХ АҠНЫТӘ

11015

Ашәыҡәҭыжьырҭа
"АЛАШАРА"
А Ҡ Ә А – 2002

БИБЛИОТЕКА

ББК 76.1 (5Абх)+63.3(5Абх)
К 20

Абри ашәҟәы аҭыԥра ацхыраара ахьаҧаз азы иҭабуп ҳәа расҳәоит Михаил Рамзан-иԥа Чалмаз. Адольф Николаи-иԥа Шамба. Сергеи Ҷыҷын-иԥеи Станислав Григори-иԥеи Булиаа.

Автор

Руслан Қапба.
Ҳара Ҳазееихар.../ Агазеҭ "аԥсны" (1919–1920 шш.) аҭоурых аҟнытә. – Аҟәа: Ашәыҟәтыжьырҭа "Алашара", 2002. – 364 д.

© Қапба Р. Х., 2002

Они ушли во тьму, но не исчез их след.

Шекспир

Аҧсуа литературатә критика ашьаҭаркѡы академик Хәыхәыт Салуман-иҧа Бҕажәба игәалашәара иазыскуеит абри ашәҟәы.
Автор

А Ҧ Х Ь А Ж Ә А

Ҳцарауаѡ ду Хәыхәыт Бҕажәба иҭынхаз ихатә архив беиоуп Аҧсҩни аҧсуааи ирызку, насгьы иуарлашәарлазоу, даҽеаҧьара иҟазам, мамзаргьы зҧыхьашәара мариам, еиуеиҧшым аматериалқәа рыла. Урҭ, иара излеиҳәоз ала, реизгара далагеит ашкол аҟны аҵара аниҵоз инаркны. Хәыхәыт Бҕажәба аханатә дрызҽелымхан, дрышьҭазаасѡын Аҧсни аҧсуааи рҭоурыхи, рбызшәеи, рфольклори, рыҧсабареи ртәы зҳәо ашәыҟәқәа, агазеҭқәа, архивтә документқәа, иара убас ажәытәтәи (Асовет мчра шьақәгылаанзатәи) аҧсуаа рҭеиҭыҧш ҳзырбо, ртипра аазырҧшуа апатреҭқәа уҳәа убас иҵегьы. Избанзар, урҭқәа зегьы иааизакны аҧсуа жәлар рҭоурых, рдоуҳатә культура аҭҵааараҽы ирыҵаркуа, иахьатәи ауаѡы иарҳәо кыр шыҟоу идыруан. Убри азакәын аҧьабаа ду адбаланы, иуалафахәы ақәҵаны еизигоз иархив, ихатә ѡымҭақәа реиҧш, дзахзызаауаз, еиқәырҷаб изимаз.

Ари ахшыѡзцара арҵабыргразы абраҟа иаазгоит х-факҭк, Хәыхәыт Бҕажәба иҽала исеиҳәаз. Актәи. Ҳаибашьцәа ҳаҳҭныкалақь ақыртуа мпыҵахалаѡцәа рҟынтә ахы ианақәиҭыртә адырѡаҽныҵәҟьа Гәдоуҭанҭәи ҳааит Аҟәаҟа. Сѡызцәа "ахҵәаѡцәа" реиҧш, саргьы исзааигәаз сҭахцәа, суацәа, сдырцәа иҟоумашь, иеиқәхамашь, излаз амца шыра еибганы изалҵма, анаҧьалбеит, исаҳарызеишь ҳәа сгәы хыҵ-хыҵуа урҭ снарылалт. Ҳәарада, зегьы раҧхьаза Хәыхәытраа рҽы снеит. Аибашьра атәа-

гашоура иаргәашазаргьы насыҧны еиқәхеит. Ас еиҧш иҟаз аҭагылазаашьа ҧсыҭбарада иалҵыз, насгьы еизааигәазоу реиқәшәара иаҵоу агәырҕьара ду атәы еилкааун, уи ажәала аҳәара уадаѡуп... Сыззааиуа, ҳѡыцьагьы ҳгәыкы-ҵәыкуа икабинет аҽы ҳаидтәаланы ҳшеицәажәоз, жәашықәсала дызхатәаны аус ахьиуаз истол аҧхьа ақьаад жәпа рыкәыршаны, шашәала иҧах ишьҭаз аҽаҳәарақәа закәызеишь ҳәа сышрыхәаҧшуаз ангәеиҭа, даасҽаҧшын, инапы нарықәкшәа иҳәеит: – Руслан, абарҭ еиқәырчаҟәа иубо сархив аматериалқәа роуп. Ҳәарада, урҭ зегьы ара иауҟаху, аха иааинырсланы, насгьы еиҳа иааигәаны снапаҽы иҟаз, исымҧыхьашәаз роуп, – абас ҭынч ҳаҧхьа ишьҭаз аҽаҳәарақәа рҭоурых сзеиҭаҳәара дналагеит. Сара сзыҕәза сахьизызырѡуаз имѡашьо избон 80 шықәса ҩргәашә илагылаз ҳцарауаѡ ду доуҳала макьана дшыҕәҕәаз, аибашьра ҭаацәала изҭанаргылаз амамзаареи ашәарҭареи дышрызхымѳеыз. – Аҟәа ахы ианақәиҭыртәуаз аѳены, – даҽын иажәа анагзара, иаҳзааигәазаны игылаз аѡны аснариадқәа ақәшәеит, иара уиакәхеит, аҽҽаҳәа еибакны абылра иалагеит, арахь адәахьы удәылҵуа иҟам, ахымѡасқәа еилоуп, иасуеит атрышә. Ҳаѡнгьы абар, абар, акгьы агзам амца акуеит. Аха иҟаҳцагәышьоз, иҳамчыз, иҳахьраны иҟоу усгьы ҳзахыҧом, ма сархив аҟнытә хәычык сзеиқәырхозар сҳәан ааигәа-сигәа имарианы испыхьашәаз ақкәыни сареи еизганы рҽаҳәара ҳалагеит, ҳаѡны амца акыр наҟ адәахьы аҧенҵьыр аҟынтә идәылганы иҳаршәыр, издыруада, иаламблыкәа азәы ибар ҳәа ҳахәаҧшын, ишубо, абра ишьҭаҳҵеит.

Еилагьежь-еилахынҳәуаз амца ацыҧхьқәа ҳаѡны аҭзамц акьыҧшь уажәы-уажә иацрасуан. Ус, насыҧны, доуҳа мчык иҟанаҵазшәа, аѡадахьала ихагаханы иаацәырҟьаз аҧша амца ацҧхьқәа алада иаршәуан, ҳара ҳаѡны ашҟа иаанашьҭуамызт, иаҟәнаҟьон. Абри зымбаз ауаѡы иоуҳәар, илакәу ҵьишьоит, ихеиҵом. Амца зыцраз ахыбра леимгәабыл ицааныза, аҧша, азәы ахырхарҭа аиҭазшәа, еиқәымтәакәа аѡадантә алада иасуан, ҳахьчон.

Аѡны иаҭраз амҽлых илеимгәабыл ицеит, амцагьы шәарҭамкәа ианыҟала аҧшагьы ааиқәтәеит. Алики сареи

ҽаҳәара-ҽаҳәарала иҟаҳҵаз абри архивгьы адәахьы акажьра ҳақәымшәеит, еиқәхеит. Уи аахысгьы аҭыԥ ахь исызнамгаҵ, – иааҽахиҵәеит Хәыхәыт Бҕажәба иажәа.

Сгәанала, ари афақт иаҳәо рацәоуп. Ҳҵарауаѡ ду ҭаацәаала рыԥсҭазаара ашәарҭара ианҭагылагьы ахаҵара ҕәҕәа ааирԥшит. Еизигаз уи иархив (ихатә ѡымҭақәа ракәмызт ара иҟаз) сыжәлар рҭоурых иадаракәацуп ҳәа аиқәырхаразы дықәԥон иԥа диваргыланы. Уи абаргьмаргь, аматәа-ѡыҭәа, мамзаргьы ахы аиқәырхара дашьҭамлеит, иԥсҭазааратә шықәсқәа зқәырзны еизигоз аԥсуаа рҭоурых, рбызшәа... ртәы зҳәоз адоуҳатә баҟақәа реиқәырхара дашьҭалеит. Ишаабо еиԥш, абраҟа анцәа дихәеит, иҭаацәагьы, иаргьы, иархивгьы еиқәирхеит.

Аѡбатәи. Хәыхәыт Бҕажәба амашәыр данақәшәаз аухаҵәҟьа акәын, макьана ахәышәтәыртахь дганы дышьҭаҳамҵацызт, аҳақьымцәа рааира ҳазыԥшын, дгәаҟуан. Сышнеиҵәҟьаз, ихьыз арыцҳара атәы даламцәажәакәа, уи аганахь иааныжьны, игәы иалаҧы исеиҳәаз абарҭ ажәақәа роуп:

– Исыхьыз амашәыр маҷқәик анаѡсангьы, сгәы иалоуп сыԥсҭазаара зегьы зықәҵаны еизызгоз сархив, сара ишыстахыз, анаукатә хархәара ахьысзамҭаз, сахьахьымзаз. Сыԥсҭазааратәы, ҵарауаѡык иаҳасабала Аԥсни аԥсуааи ирызку, аинтерес зҵаз аматериалқәа акыр еизызгеит, ԥасатәи СССР еиуеиԥшым ацентртә библиотекақәеи архивқәеи рышә ҵсырхаахьан. Ҳәарада, уажәы еиҳа имариоуп архивтә дакументқәа реизгара, анцәа иҟнытә, ухы иаурхәаша "атехника" ыҟоуп, иаҳҳәап, ақсероқс иуҭаху наҽаукыр, иаразнак ахсаала аахнахуеит. Сара архивтә материалқәа анеизызгоз аамҭазы иабаҟаз урҭ рѡызцәа аԥшааѡ дзырманшәалоз "атехника", иуԥшааз утәаны ихуѡылаар акәын, афотокопиақәагьы рыҟаҵара руамызт, урҭ рыҟаҵара аҵыхәтәан ауп ианалага. Сара убарҭ, Москва, Ленинград... акомандировка санцалакь (ма ууанза уаҟа аҵара анысҵоз) архивтә саба ыфо аԥшаара саҽын, сылақәа ҭкәыкәы, нас истахыз, ма зынза сыззыԥшымыз аматериалқәа, аха ҳара иҳаҵанакуаз, анызбалакь, стәаны ихызѡылаауан, азеиԥш тетрад

ианысҵон. Урҭ зегьы аамҭеи аҧьабааи ртахын, изаҳамҳәарызеи, сгәабзиарагьы цыршәаауан.

Иара убас ҳара иҳазкыз атәымуаа ианырҵаз аматериалқәа рыдагьы, схаҭа, Аԥсны ахы-аҵыхәа акырынтә салсны (иара убас Ачара инхауа аԥсуаагьы абрахь инарылаҵаны) еизызгаз, ианысҵаз ажәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа, ражәаԥҟақәа, рацуфарақәа, ражәарццакқәа рахьтә анаукатә хархәара рымамкәа иаанхаз заҟа ыҟоузеи! Ииашоуп, урҭтьы, егьырҭтьы аус рыдулара снапы аласкит иаҳхаагаз ѡибашьра алагамҭазы, аха аибашьра иаҳзыҟалаз акыр испырхагахеит. Уи анеилага ашьҭахь напы адкыланы аус зуан, иҟасҵазгьы зынза иҟәнушьо иҟам, аха зегьы акоуп, аматериал рацәа еизызгаз ишрыхәтаз аклассификациа рзуны, иҭцааны аҟаҵара сахьымзеит, уажәшьта исҳәеит ҳәа изхәартоузеи, насгьы сзықәшәаз ашьҭахь сшыҟалогьы сеидру. Амала, еизызгаз аматериалқәа сара истәы, егьырҭ аҵарауаа иртәы уажәшьта аибашьра амца ианаламблы акы рыхьып, иԥхасҭахап, ибжьазып ҳәа сыҟам, убриак сгәы абаауеит, – абас иажәа ааҽахиҵәеит ихьаа дшаргәамҵуаз ихыиҽы ианыԥшуа. – Хәыхәыт, урҭ зызбахә шәымоу зегьы ԥшзала шәангылалак шәрыхьзап, шәгәы итҳо шәархивгьы шәнапала аҭыԥ иқәышәҵап, – сҳәеит аҭакс. Убасҟан, ихьаа даалҵызшәа даасҽаԥшын, – усгьы анцәа иҳәааит, аха уажәшьтатәи сырҽиаратә гәтакқәеи, сархиви, сареи ҳшыҟалаша атәы адырра уадаѡзар ҟалап, – уаҳа акгьы ацымҵакәа даагылеит.

Сара сахьихагылаз, Хәыхәыт игәы рызҭамкәа иихәаз аҵыхәтәантәи иажәақәа ихьааха исылыжжуа сылаԥш наҟ инеихызгеит...

Ахԥатәи. Хәыхәыт Бҕажәба иԥсра шықәсык аҟара шагыз исеиҳәаз ауп уажәы зызбахә сымоу. Ҽнак снеит мчыбжьык ахь ѡынтә-хынтә иара иҽы санымнеиуаз, ҳанеиқәымшәоз ыҟамызт, ҳабду Еқәыԥ Қапба иѡнатаҽы иаазаз, еишьцәаз ҳакәын ҳара. Уи истол дахатәаны аус иуан, саниба, дызҽыз даҟәыцын, "уааира сеигәыргьоит", – иҳәан дѡагылан инапы аасымихит, нас ҳаиманы, егьи иуадахь, ибиблиотека, иархив азыбжак ахьыҟаз, ҳныѡналеит. Уаҟа акәын атәара, ахәыцра, аѡра бзиа иахьибоз.

– Шәусура шәахызгеит, сышәԥырхагахеит, Хәыхәыт, анысҳәа, – ишԥоуҳәеи, Руслан, еиҳагьы сеигәырԥьоит уааира, сыԥсгьы хәыҷык иснаршьоит, ҳагьааицәажәап, насгьы уанцо акы устәарцгьы стахуп, иузырхианы исымоуп, ианаамтазцәкьа уааит, – иҳәеит шәкәыла, папкала итәыз, кыр зхыцуаз ахьатә стол иадгылаз аҟәардәқәа ҳанаарыҟәтәа.

Афотокопиала иҟаҵаз ѡ-комплеҟтки даҽа папка жыцәки ҳазхатәаз астол иқәыз инапы нарыҟәкны исыркуа, Хәыхәыт ус иҳәеит: – Абарт, агазет "Аԥсны" иахьа уажәрааныа еиқәханы иҟоу, иҳамоу аномерқәа роуп. Урт шьта рԥыхьашәара уадаѡуп, ақыртуа мпыцахалаѡцәа ҳкультуратә хәышtаарақәа иццышәыртәыз ирылаблит. Иара уанзагьы агазет "Аԥсны" аномерқәа зегьы ҳара ҳҽынза имаазеит, ибжьазит. Ари уаѡы ихьааигаша акоуп, аха инханы иҟоугьы ҳашәҟәыѡреи ҳкьыԥхьи аҭоурых аҭцаараҽы акыр иаԥсоуп. Сара иахьынзаздыруа, агазет абарт аномерқәа иргәылоу аматериалқәа (астатиақәа, ажәеинраалақәа, ажәабжь кьаҽқәа, ажәамаанақәа) ҳцарауаа рахьтә азәгьы иԥкааны итимцаац, анаукатә хархәара римтац, ус иналас-ѡаласны иалыркаахьоу азәык-ѡыцьак ртәы ҳамҳәозар, дара уртгьы иахьатәи аԥхьаѡцәа ибзианы ирдыруа роуп изызку. Аха ара иҟоуп аԥсуа кьыԥхь ашьақәгылараҽы, агазет "Аԥсны" ҳажәлар рҽы инеиртә, ҳлитература амч ҽыцқәа алалартә иҟазцаз, арахь зынза иаҳгәаламшәазо, иаҳзымдыруа, зыхьз архивтә саба иатцәахыз ауаа. Цабыргуп, "Аԥсуа литература аҭоурых ахьтә даҟьақәак" ҳәа 1956 шықәсазы изѡыз астатиа неицых аҽы сырзааҭгылеит агазет "Аԥсны" (1919–1920 шш.) зматериалқәа аныз-цоз азәырѡы, аха уи сыстатиаҽы сызхымцәажәаз авторцәа сырзыхынҳәырц сгәы иштаз, егьырт сырҽиаратә, сытцааратә усқәа сызҽыз ирыхҟьаны аамтақәа сцәеиқәылан, сырхьымзакәа иаанхеит. Аха, еитасҳәоит, урт рызхьаԥшра ҳақуп, рыхьз каршәтәым, ҳмилат шәкәыѡѡра, ҳмилат кьыԥхь арҽиараҽы Дырмит Гәлиеи Самсон Цанбеи иарҭьажәѡаны ирывагылаз роуп дара. Абри абас шакәу иахьатәи аԥхьаѡ изнаагароуп, иҳардырроуп. Уи аганахь, изеицәааазарызеи, иҟаҵоу зынза имаҷуп, насгьы

уацәшәартә иҟоуп, аҵыхәтәантәи аамтазы, исахьаркшәа иуҳәозар, убарт аԥхьатәиқәа идырмазеиз "адгьыл" имарымажаха иззыҟалаз рахьтә азәырѡы "ахьаԥарч зхылцыз иахыччон" ҳәа иатәазымбо, иҟарцаз ҟәнызшьо (арахь итцааны ирымазамкәа!) ацәырцра иахьалагаз!

– Убри аҟнытә, Руслан, агазет "Аԥсны" аномерқәа исымоу уара иустоит аамта ануоуа ҳәа акәымкәа, абжьааԥынтәи уускәа уеырхаршәаланы, иҟацатәу аус бзанцы инцәазом, убарт ирну аматериалқәеи авторцәеи уаѡцас итуцаар, урыхцәажәар бзиоуп ҳәа. Избанзар уи раԥхьазатәи ҳаԥсуа газет "Аԥсны" аҭоурых ауп, иузыҟацар, насгьы иҳақу усуп, – иҳәан иажәа ааҽахицәеит.

Сара азныказы, исҳәо цқьа сақәымшәо саанхеит, аха, издыруан, ихата иҳәо саҳахьан ихатә архив аизгаразы иибахьаз аԥьабаа, ицарашықәсқәа раахыс уи аизгара дшаҽу, насгьы заҟа дахзызаауаз, ѡбагьы, ҳцарауаѡ ду ихшыѡ цҳафыруа, дыгәгәаза дышгылоу исыдигалаз агазет "Аԥсны" акомплект ибиблиотека ду идәылганы агара, аиашазы иаасцәымыгхеит, саалакѡакит, уимоу, иҽаԥхьа харак сыдушәа схы збо саакалеит. Аха, нас иаразнак даҽа ԥсихологиатә тагылазаашьак сыртеит анаѡстәи уи иажәақәа: – Сархив сахьагәылаԥшуа, иахьеилысыԥшаауа ицегьы ыҟоуп иусташа, унапы злаку аус аҽы ухы иаурхәаша, амала, макьана урт рҟынза сымнеиц, – абраҟа ҳамтак даатгылеит, нас ѡаԥхьа инациҵеит дызҽыз иажәа. – Руслан, амарԥьа, иуцәыԥхастамхаait аус анрыдууло, ишубо агазет аномерқәагьы, афотокопиа зхыхугьы даара ахәажәцәа рхалахьеит, рмаршәа ктәуп, иреиҵаҳатәуп, – уи аганахьалагьы маҷк агәаҽанызаара ситеит, дышрыхзызаауазгьы сирдырит. – Зегьы иреиҭьгәышьан, ицегьы аԥсынҵры роуан, усҟак алшара абаҟоу акәымзар, дара абарт аномерқәа инханы иҟоу, ԥьарак еизганы шәкәык аҳасабала итыжьзар, уигьы сазхәыцқәахьан, аха изыҟамлеит, – даҽын иажәа анагзара, – иара агазет златыжьу ақьаад атәы ҳҳәозар, абзиақәа иреиуамызт, ақьаад абзиа, ачҳара змаз уи антыцуаз аԥшаара уадаѡын, аибашьра иалагылан Аԥсны. Уимоу, усҟан Дырмит Гәлиа илшаз, излатижьыз умашәа уаѡы ибартәы иҟоуп. Рыцхарас иҟалаз, иҟаицаз зыԥсоу

инагзаны иззеилымкааyа иахьагьы иҟоуп, – абас уи аҽены акраамҭа ҳаицәажәон Хәыхәыти сареи. Ашьҭахь ҳанеиԥырҵуаз иситаз агазеҭ "Аԥсны" сыманы аҩныҟа сааит. Уи ҳҵарауаҩ ду иситаз архив материал исыднацон агазеҭ "Аԥсны" зматериалқәа ану аԥсуа шәыҟәҩыра аҽиара иацхрааз, зыԥсадгьыл ахьаа зхьааз, уи иаргәаҭеиуа авторцәа рызбахә иахьатәи аԥхьаҩ иҟынза анагара. Убри анаҩсангьы еилыскааyан уи еиԥш иҟоу аус аҭакԥхыҟәра шаҭахыз, насгьы ишымариамыз, ауадаҩарақәа жәпакы шацыз. Араҟа дара аҩымҭақәа рыҵҵаара анаҩсангьы еилкаатәқәаз акыр ыҟан, иаҳҳәап, авторцәа зустқәаз, ирхыз, ирҵыхәаз, ҵарас, маҵурас ирымаз, аԥсҭазаарағьы ирлахьынҵахаз, рдаракәац азәыр дынхама уҳәа заҟа! Ҳасгьы, арҭ азҵаарақәа дыруадаҩуан хәызмазамыз ҳархивқәа рыҟамзаара... Урҭ еиқәҵыҷы иагеит ақырҭуа фашистцәа иаҳзааргаз аибашьра. Аԥшаарақәеи аԥыхьашәарақәеи рҽы маҷк аԥышәа шсымазгьы, Хәыхәыт Бҕажәба снапы иаництаз аус анагзара сцәыхьанҭаны сааиуан. Иаргьы зныk, ҩынтәҟа исгәалаиршәақәахьан, – ани иусҭаз аматериалқәа аха уоуны узыргәылаԥшхьазар ҳәа. Узыргәыламԥшыцзаргьы, иумыргәагәан, иҟаҵатәны иҟоу аргәагәара, ахгара хәарҭам ҳәагьы нацҵаны. Сара Хәыхәыт дсызжьомызт, макьана еырцысы шсымам сҳәеит. Аха уи амашәыр дзықәшәаз иахҟьаны иԥсҭазаара даналц, снапы иаництаз аус уасиатк иаҩызахеит, сахамҵгылар амуит. Ауадаҩарақәа срыниазаргьы аҵыхәтәан инасыгзеит ҳҵарауаҩ ду исеиҳәаз ажәа. Агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) аҭыжьра ҧарала иацхрааyаз, уаҟа иҩымҭақәа зкьыԥхьуаз авторцәа, шамахазак акәымзар, рыԥсҭазаареи рырҽиарамҭақәеи сылаԥш рхызгеит, иҭысцаait, инаҵшь-наҵшьны иазгәаҭеит, сырзаатгылеит рыԥсадгьыли руаажәлари рзы изыргәаҭеиуаз, измырҭынчуаз азҵаарақәа жәпакы.

Ари ашәҟәы, аԥхьаҩ иудызгало, ҳәарада, раԥхьатәи аԥсуа газеҭ аҭоурых акәым, уанзаҵәҟьа иҟам, аха уи аҭоурых ахьтә еиҳа ихадароу азҵаарақәа жәпакы (дара сзыхцәажәо авторцәа рыԥсҭазааратә лахьынцақәагьы убрахь иналаҵаны) ҧнаҵааyеит, насгьы наҟ-наҟ абри апроблема иҵегьы ихарҭәааны иҭызцааyа ауаҩы инаҭо

аматериал рацәахоит, дызқәыԥшуа ҟалоит. Убри аганахьала сацәымҩашьо исҳәоит, ҳҵарауаҩ ду снапы ианиҵаз аус насыгзеит ҳәа.

Абраҟа аԥхьаҩ иудыруазарц стахуп даҽеакгьы, сырхымцәажәеит, срывсит Дырмит Гәлиа, Самсон Ҷанба, Мушьни Аҳашба агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) ианыртаз рҩымҭақәа. Избанзар, урҭ хазы иалкааны инымҩатәны русумҭақәеи, рмонографиақәеи рҽы ирыхцәажәахьеит, аԥхьаҩцәа ирдыруеит. Аха уи изаҟаразаалакгьы иаанагом хыхь зызбахә сҳәаз ҳлитература аклассикцәа агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) адаҟьақәа рҽы иркьыԥхьыз аҩымҭақәа инагзаны, насгьы жанр-жанрла аклассификациа рзуны иҵцааyп ҳәа. Мап, араҟагьы иҟаҵатәу ыҟоуп. Аха уигьы збарҭахаша, иазҽлымҳахаша азәы дҟалап, ус игәыгәҭарыжьуам. Сара ҷыдала итысцаарц, сзыхцәажәарц истахыз Хәыхәыт Бҕажәба ишиҳәаз еиԥш, агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) зҩымҭақәа анызҵоз, иахьа зыхьз ҳзымдыруа, аха ҳмилаҭ кьыԥхь, ҳашәҟәҩыра зҧьабаа адуи, мамзаргьы иахьа ҳлитературазы ихьзырҳәагоу (М. Лакрба, З. Дарсалиа...), аха зпублицистикатә ҩымҭақәа ҳзымдыруеи роуп. Иара убас иазгәаҭазарц ахәҭоуп сышрывымсыз М. Лакрбеи Д. Аланиеи реимак-реиҽак Дырмит Гәлиа агазеҭ "Аԥсны" редақторк иаҳасабала ихы злаирхәыз астатиақәа. Урҭ иахьатәи аԥхьаҩ, издырам, иара изы иҽыцуп.

Агазеҭ "Аԥсны" аҭоурыхгьы ари ҳара ҳажәлар ирхыргаз рҭоурых ауп. Уи адаҟьақәа реихыршәшәара, рыҵҵаара еснагь агәаҳәара ҳаздырҵысуеит, агәаҽанызаара ҳарҭоит, аԥеиԥшхә бзиахь ҳдырԥшуеит, ҳмилаҭ уаҵәтәи аҭоурыхтә лахьынҵа абзиа шазыԥшу агәрагара ҳарҭоит...

Аԥсни аԥсуа жәлари реиҳа ауадаҩра иантагылаз, аха ргәы камыжькәа ахеиқәырхаразы, рдоуҳа амырзразы хаҵәнымырха ианықәпоз аамҭа уадаҩ иҵегьы иааигәаны иснырны иҭысцаартә, нас уи иалхны ашәҟәы зҩыртә еиԥш ареалтә лшара ситеит сцаратә шыкәсқәа раахыс зҧьабаа сыдыз, зылаԥш хаа сыгмыз ҳҵарауаҩ ду, академик Хәыхәыт Бҕажәба. Акы заҵәык исҳәо, иара ишиҭахыз ари ашәҟәы сзымҩызаргьы ауеит (уи зылшоз иара иакәгәышьан, аха иуахҭа иамуит), аха аҳәахьа ус аԥша

иасымҭеит, сыҽсыраақсеит, исылшаз ахәыҷы ҟасҵеит. Убриак сгәы абааyеит. Егьирахь, ишдыру еиԥш, аԥхьаѡ иоуп ашәҟәы аҭахьынҵа знапы иану. Уи илыԥха ҳамаз зегьы.

МОСЕ БУЛИА

Агазеҭ "Аԥсны" раԥхьазатәи аномер (№1, февраль 27, 1919 ш.) аԥхьажәақәы Д. И. Гәлиа иѡуан: "Ажәларқәа зхатәы аԥхьареи аѡреи змам, урҭ жәлары назас рхы рзыԥхьазом, урҭ намза-аамзоуп, милаҭ бжоуп, мчы рымам, нагзара рымам. Иахьа иҟазаргьы уаҵәы зхатәы аѡреи аԥхьареи здыруа, аҵара змоу ажәларқәа, ма хаала, ма мчыла ирыламлар ԥсыхәа рымам; нас рхатәы бызшәа рхашҭны, рҵас бзиақәа кажьны, атәымуаа излалауа рбызшәеи рҵаси ԥьҭырхуеит... Убри аҟнытә аԥсаҵәа зегьы аҵара злаҟалара аус шәашьҭал, шәаԥхьаҟа шәцарцы, егьырҭ аҵара змоу ажәларқәа шәрыцамзырц шәҭахызар".

Абарҭ ауаз ажәақәа гәыла-ԥсыла изнырны, зхаҷы иааганы агазеҭ "Аԥсны" журналистк иаҳасабала иазаапсаз, зымч-зылша адызцаз дреиуоуп Мосе Кәымач-иԥа Булиа. Уи аԥсуа милаҭ журналистика аԥхьатәи ашьаҷақәа рхыцхырҭаҷы дгылан. Машәыршақә акәзам Ш. Инал-иԥа, Хә. Бҕажәба агазеҭ "Аԥсни" аԥсуа сахьаркыратә литературеи рҭоурых ахьҭырҵаауаз адаҟьақәа рҷы иара иҭыԥгьы мырзкәа изыргәаладыршәо. "Гәдоуҭа" ауезд аҷы аԥсуа газеҭ аус еиҵызхуаз ақтивистцәа рахьтә иазгәаҭатәуп К. Зизариеи З. Бениеи, Кәыдры ауезд аҷы – М. Булиа" (Аԥсуа литература аҭоурых аҟнытә, Аҟәа, 1961 ш., ад. 102), – иѡуеит Ш. Инал-иԥа. Хә. Бҕажәба иакәзар, абар ииѡуа: "Агазеҭ "Аԥсны" ақтивла рҽалархәны, рѡымҭақәа: ажәеинраалақәеи, ажәабжьқәеи, астатиақәеи анырҵон Пл. Шьаҟрыл, М. Булиа, О. Чачаа, Ҭ. Лагәлаа, Ш. Емхаа убас егьырҭгьы. М. Булиа еиҳарак ақыҭанхамѡа иазку азцаарақәа дрыхцәажәон, О. Чачаа ажәытә ҵас бааԥсқәа ажәлар шаҟа ирзеицәоу ааирԥшуан. Пл. Шьаҟрыл ажәлар рҳәамҭақәа аниҵон. Ш. Емхаа иѡуан ажәабжьқәеи ажәеинраалақәеи. Ҭ. Лагәлаа

ажәеинраалақәа". (Хә. Бгажәба "Аҧсуа литературазы", Аҟәа, 1960 ш., ад. 54–55).

Ашәҟәыҩ М. Аҳашбагьы иазгәеиҭоит: "Пақәашьтәи ашкол иалгақәаз рахьынтә азәырҩоза, Дырмит Гәлиа иредакциала иҭыцуаз агазеҭ "Аҧсны" аҟны иркьыԥхьуан апублицистикатә статиақәа, акорреспонденциақәа. Ажәеинраалақәа, ажәабжь хәыцқәа, ажәлар рҳәаамҭақәа рыҟнытә ахьзыртәрақәа инадыркны зегьы... Абар дара: О. Чачаа, М. Булиа, Т. Аҳашба, М. Логәуа, М. Сақаниа, М. Чачхалиа-ԥҳа... убас егьырҭгьы" (М. Аҳашба. Аапынра амшқәа раан, Аҟәа, 1977 ш., ад. 19).

Агазеҭ "Аҧсны" зцьабаа адызцаз, иазааҧсаз, ауаа зегьыцәкьа зустцәоу иахьагьы иҳаздыруам, аха иаадыруазарц ҳахәҭоуп, избанзар, зегьы раҧхьазагьы уи иааногоит урҭ аҧхьатәиқәа рыхьз акамыршәра, рхамыштра. Насгьы уи ҳмилаҭ кьыҧхь, ҳжурналистика аҭоурых ами! Игәцарактәыми... Баша иҳәама А. С. Пушкин: "Жалкий народ, для которого не существует прошедшего".

М. Булиа иҩымҭақәа агазеҭ "Аҧсны ианыз зегьы санрыҧхьа, сылаҧшҳәаа ианыцызга ашьҭахь срықәшәеит, срыҷцәажәеит Мосе Булиа иашьцәа рԥацәа Грышьеи Сергеии. Грышьа Алиас-иԥа Булиа уажәы дынхоит Дранда аҳаблаҷы. Уи 75 шықәса шихыцуагьы, акыр цьабаа шихигахьоугьы, макьана ихы дахашшартә дыҟам. Аҧсуа быргцәа ишрыҧсабароу еиҧш, агәабзиаразгьы дыгәгәаза дыҟоуп. Грышьа далахәын 1941–1945 шықәсқәа рызтәи Аҧьынцьтәылатәи еибашьра дузза. Уи аибашьра анеилга, 1945 шықәса анцәамҭазы дхынҳәит Аҧсныҟа, аха уанза дызҭаз Очамчыратәи арцаҩратә цараиурҭа абаҟахыз, иадыркхьан Бериа имацуарқәа. Иҟаицоз, имчыз, дцеит Тҟәарчалҟа усурҭак сзыҧшаауазар ҳәа. Аҧсадгьыл асолдаҭ игәы камыжькәа, аҷыхәтәан ашахтаҷтәи азанаатқәа жәпакы цаны, инапаҷы иааганы акыр шықәсқәа уаҟа аус иуан ахьз-аҧша иманы. Уажәы ҳаҭыр зқәу тәанчаҩуп. Имоуп еицаазаны аҭаацәа бзиа, иԥацәа, иԥҳацәа зегьы анцәа ишиҳәара рхы-рыхшара еицаҩоы иҟоуп. Грышьа иԥацәа Славик, Валери, Едик ақыртуа фашистцәа ҳақәырхырц ианҳақәла рхы-рыҧсы

иамеигзакәа фырхацарыла еибашьуан рҩызцәа адауаҧшьқәа ирывагыланы.

Сергеи Ҷыҷын-иԥа Булиа иакәзар, уи акыр цуеит Гагра дынхоижьтеи прорабс аус иуеит Гәдоуҭеи Гагреи рыбжьара амшын ҷықә арҭәгәара иатәу аргыларатә организациаҷы. Сергеи Аҧсны дапатриот иашоуп, аҧсуа жәлар ргәырҭьара згәырҭьароу, рхьаа зхьаау цеиуп. Уи аҧсуа милаҭ рхьыԥшымра-хақәиҭратә қәпара ақтивла далахәын аҷеиҭакра ҟалаанзагьы. Ақырҭуа "демократцәа" Аҧсны лбаҳҳамдар аауам ҳәа ианҳажәла аамҭазы аҧсуа жәлар рфорум Гагратәи аҟәша иарҭьажәҩаны иацагылаз, иазааҧсоз дреиуан... Иаҳҳаагаз аибашьра хлымзаах аангьы еицахара зқәымыз ҳаҧсадгьыл ашьауцәа дрыцхраауан, илшоз акаҷы ихы-иҧсы деигзомызт, афронт атыл аҷы азәы ҳәа дгылан.

Абарҭ Булиа идаракәац иатәу аҩхацәак исарҳәази, акык-ҩбак архивтә документқәеи исымҧыхьашәаз еиҷыбааны ишьақәсыргылт, иааркьаҷзаны акәзаргьы, Мосе Булиа ибиографиа.

М. Булиа иаб Кәымач Булиа дынхон аханатә аахыстьы аҵеицәа бзиақәа злиаауа, изқәашьу Пақәашь ақытан. Уи акыр зыҧсы злаз, зчеиҷьыка бзиаз, зыҩнаҭа неиааи агмыз ҧсуа нхаҩ наган. Усҟантәи аамҭазы XX ашәышықәса алагамҭазы, Пақәашь ақытан кыцла ихыбыз акәаскьа анхацәа ракәым, иаркы-ирцә ҳәа адәы иқәыз дара ҭауади-аамыстеи рыҩныцқагьы иагьырацәамызт.

Кәымач инхара, иашҭа ҭбаа-ҭыцә ду, аҟәаландыр ҳаскьын уарҳалра азызуаз уҳәару, иаҵакыз абаҳчара уҳәару, избалакь уахь амҩахытцра игәадырԥхон, илаҧш ицашәоз зегьы, "бзиала уаабеит!" рҳәарашәа иаҳауан. Ари абзанхаҩы иҩнаҭа иртәарҭан ауаа барақәа, ахылаҧшцәа, аҧсуа интеллигенциа рхатарнакцәа. Абри аҩнаҷы зныкымкәа-иҩынтәымкәа даҭаахьан аҧсуа жәлар рцеи ду Дырмит Гәлиа, араҟа даанҷасуан аҧсуа бызшәа аҭцааҩы, аҧсуак еиҧш зхы зыҧхьазоз Петра Чараиа, Пақәашь ашкол аҷы аус аниуаз аамҭазы.

Абарҭ реиҧш иҟаз ауаа нагақәа, иапхьагылаз, ипрогрессивтәыз аидеиақәа злаз иахьнеиуаз, иахьааиуаз аҩ-

натҭаҽы, ҳәарас иаҭахузеи, аԥсуа жәлар рполитикатә, рекономикатә, рсоциалтә ҭагылазаашьа (еиҳаракгьы ақыртуа меншевикцәа аҳра аныруаз), нас уаҵәтәи рҭоурыхтә лахьынца иазкыз азҵаарақәа ирыламцәажәарц залшомызт. Аԥсуа жәлар рхьаа атәы зҳәоз аицәажәарақәа иаҳауан Мосе хәыҷгьы. Уи аԥсуа жәлар рыбзазара хьамҭа иаҵанакуаз азҵаарақәа ихдырра дырҽеихон, ажәлари, аԥсадгьыли, алахьынцеи рзы дзырхәыцуаз патриоттә цәанырра иларҵон, абзиабара идыркуан.

Грышьа Булиа ҳаниҽцәажәоз иҳәеит: "Сара санду Ԥьармхан (ԥҳәыс ҟәыҷан, ауаҩы изы дразын, аҭеиҭԥш бзиагьы лыман) ибзиазаны сылхаануп, уи излалҳәоз ала, сабду ихҩы ԥацәеи иареи, Асовет мчра шьақәгылаанзагьы, анхара бзиа рыман, усҟантәи аԥсҭазаара агыдра злаҟаз ала акгьы рыгмызт, рыԥсаса ыҟан, ршьамаҟа ыҟан, рҽеы-ркәадыр еиқәын. Ииашоуп, анхамҩа ду аԥьабаагьы ацын, аха абзабаагьы рыман. Усҟан ақыҭаҽы арахә рԥьычра рацәан (амала азәы кәыҭцарҭак дҭалеит, гҽаҩрак дыгҽалан дгьычит ҳәа азәы имаҳацызт), аха зныкгьы ҳабду ирахә ԥьычны азәгьы имгацызт. Кәымач игәылацәажәагьы зны-зынла ихәмаршәа, аха иаҵашьыцҵәыҟьаны ирҳәалон, "Мшәан, уара Кәымач, идурбазеи абарҭ уаҩы дызмыхәо аԥьычцәа, ушҟа амҩа рымԥшаартә еиԥш" ҳәа.

– "Сеидру, дад, идсырбахуазеи, анцәа сихьчоит ауп, насгьы ишыжәбо, саагылазаргьы исыднагалалак дарбанызаалакгьы, исылшо, сымч зықәхо акаҽы мап ицәысымкыц, ишьтәоума, ирыжәтәума зҳәаз еиԥш, ауаҩы изы сыҩнашә аатуп, нас сзыхирҟьагәышьарызеи! – ҳәа аҭак ныҟаиҵон, дахьбзыргозгьы цқьа итахымкәа.

Ҵабыргуп, аԥьычҩы, арҳәҩы зегьы изеиԥшуп, ауаҩ бзиа, ауаҩы цәгьаҳәа длаԥшзом, иԥыхьашәаз, имч зықәхаз игеит илҭаҳәахаа".

Абас аԥьычцәаҵәҟьагьы звысуаз, заҳаҭыр рбоз аԥхаҩы гәыҭбаа иҩнаҭаҽы 1897 шықәсазы диит, даазеит Ҟәышә (наҭра хьзыс Мосе ҳәа изауз) Булиа. Ҟәышә хәыҷы аханатә деилҟьан, дҵарын, игеилгара бзиан, дҳәатәхаҵан. Аҵара дазкызар, издыруада ԥьара акы илҵыр ҳәа лассы-лассы иҳәалон иабгьы. Аха изыхҟьазаа-

лакгьы, Ҟәышә хәыҷы ашкол ахь ицара аус ианаамҭаз ирзеиҽымкааит ани аби. Усҟан Ԥақәашь ашкол аҽы рҵаҩыс аус зуаз Петра Ҷараиа иакәымзар, иҟаларын ус даанхаргьы. Уи ауаҩ ҟәыш ибеит ахәыҷы абаҩхатәра змаз азәы шиакәыз. Убри иабзоураны Ҟәышә хәыҷы Ԥақәашьтәи ашкол дҭалеит. Уи ашьтахь аҵара иҵон Оқәым. Уатәи ашкол ибзианы даналга, ҩаԥхьа Петра Ҷараиа иидыруаз шьоукы рыцхыраарала Мосе дҭалеит Хонтәи арҵаҩратә семинариа, зны аамҭала Самсон Ҷанба аҵара ахьиҵоз.

Аха рыцҳарас иҟалаз, уи асеминариа алгара шықәсыки бжаки шигыз ахьта илалан ҭҿҭәала дычмазаҩхеит (убасҟан ихьыз ачымазара илаҽны иаанхеит, инагзаны хәышәтәышьа амоуа), иҵарагьы ааныжьны Аԥсныҟа даауеит. Мосе уаҳагьы дзымцеит дызтаз асеминариахь. Ашьтахь, ԥытк анҵы, игәабзиарагьы еиҳа иаҟеиҷьха, рҵаҩыс аусура далагоит. Уи раԥхьа аамта кьаҿла Кәтолтәи ашкол аҽы рҵаҩыс аус иуан, нас иқыта гәакьа – раԥхьаза ихата аҵара ахьиҵоз – Ԥақәашьтәи ашкол аҽы.

Арҵаҩы қәыԥш дацԥыҳәаны, бзиабара дула аԥсуаа рыхшара идирҵон аҳасабреи аурыс бызшәеи. Арҭ аҩматәаркгьы, ахатәы бызшәа аиԥшҵәкьа ҳҳәыҷқәа рҵараҽы ирҭаху, ихымԥадатәу роуп ҳәа дахәаԥшуан иара. Убри аамҭазы ауп Мосе Булиа журналистк иаҳасабала агазет "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы данцәырҵ.

Асовет мчра анышьақәгыла, ақыртуа меншевикцәа анахырҳәа, аԥсуа жәлар рыԥсҭазаара даҽа ҵакык аанахәеит, ҳинтеллигенциа изыргьацаша амч ҽыц рнаҭеит.

Мосе Булиа иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы аус иуан Очамчыра ақалақь арратә комиссариат аҽы аҟәша еиҳабыс. Аха дышқәыԥшыз хьтала ицәа иалаз ачымазара дықәрахьымзанатәит, иԥсҭазаара далнахит март мза 1925 шықәсазы.

Аха иԥсадгьыли иуаажәлари рзы заҟа игәы еицҳауаз, дпатриотыз ҳажәлар реконоика шьтытцырц, рҵарадырра ҳаракхарц, егьырт амилатқәа ирыламзырц, ртәылаҽы иаԥшәыманы, рдоуҳатә хаҿра рыманы иҟазарц, иҧьацаларц шиҭахыз, дшазыкәпоз мҩашьо иҳарҳәоит

2* Р. Капба

БИБЛИОТЕКА АБХАЗСКОГО ИНСТИТУТА

агазеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҽы иҩкьыԥхьуаз астатиақәа, аинформациақәа. Урҭ зну агазеҭ аномерҟәа аарла рыԥсы ҭоуп, ахәажәцәа рхылахьеит, аха дара астатиақәа ирҳәо, излацәажәо азцаарақәа мажәзац, иҽыцҳаҳараза иҟоуп иахьатәи ҳаҧсҭазаара уадаҩ аҽгьы ргәынқьыбжьы алыҩуеит. Агазеттә статиа ҽнак ауп аҧсы анҭоу ҳәа зны-зынла ҽхырцәажәарашәа ирҳәақәоит ԥхьаҩцәақәак, аха уи иашам. Ус шакәу агәра ҳдыргоит 83 шықәса зхыцуа М. Булиа истатиақәагьы. Аха урҭ рахь сиасаанза исҭахуп иҵегьы иацысцарц зызбахә сҳәаз ауаа исарҳәаз аҟынтә еиҭа штрихқәак. Абар даргьы: "Арагәаҧшь иалхыз, акырза зхыцуаз шәындыҟәрак ҳаман, ҳкәаскьа ашьҭахьтәи ауаҭах аҽы иҩнагылан. Ҳара ҳаныхәыҷқәаз уи алаҳарҩеи аԥьынԥьыхәеи ҭаз ԥьаҳшьон, ҳаҩазалон. Ҽнак аҽы еихырпаны ҳҭаҧшырц ҳшаҽыз Ԥьармхан дааҳадгылеит. Ҳагьлыцәшәеит, ҳагьылцәыԥхашьеит, иаҳҳәо ҳҽамшәо, ҳҽабба-ҽаббаза ашәындыҟәра ҳаахахеит. Ҳҭагылазаашьа еилылкаан, ҳрыцҳалшьазар акәхап, лнапы ԥшқа татақәа ҳхы иныкәылшьын, лылаҧш хаа ҳахго ҽаалҭит: – Шәанду дшәыкәыхшоуп, снанараа, шәара шәзышьҭоу ԥьынԥьыхәахап, лаҳарҩахап, шәан урҭ рҩызцәа ара иҭалцазом, урҭ акыр нханы иҟазар, абна акәакь игҽагылоу адулаҧ иҭалцоит, аха инцәахьазар акәхап, ианбатәиу, уажәшьҭа анцәа иҳәозар, ԥшзала инеиша, лассы аҽагьы ҟалоит, аха шәаангылшь, издыруада акыр ҭацәкьазар, – лҳәан ашәандыҟәра днадцын, адулаҧ ахь лҽыналхеит ҳанду. Ас данцәажәа, насгьы акыр ыҟазаргьы иҳалҭарц шылҭахыз анааба, ҳаҧсы ааҳалалеит, ҳан ишлалымҳәоз аҟарагьы агәра аагеит.

Ус, – шәҽаҵахәы ыҟан, шәанду дшәыкәыхшоуп, – лҳәан адулаҧ "амгәа" даахан иаалыртын, ҳацыԥхьаза ԥьынԥьыхәа уҩак, ԥьынԥьыхәа уҩак наҳларкит.

– Уажәшьҭа, шәанду дшәыкәыхшоуп, ишәсырбап абри ашәындыҟәра иҭоу закәу, – лҳәан азәазәала ҳаблақәа днарҭаҧшны, нас аҽы дҩахан ҩахьхьынза иаалыртын аҭзамц инкыдылцеит, лнапала хыхь иақәыз амаҭәақәа ааҭылган, наҟ иныкәылцан, – абра еиқәцаны иҭоу агазеҭқәа иреиуоуп згәахәтәы иахьымзакәа зыҧсҭазаара иалцхьоу шәаб иашьа Ҟәышә, Мосе ҳәа ашә-

ҟәы ианыз, истатиақәа, – ҳамҭак даатгылан, даақәыҧсычҳан, нас лажәа инацылцеит, – егьырҭ аганахь иавоу атетрадқәагьы иара қәашьда инапҩымҭақәа роуп, ани хыхь ирықәу абҩаш иалху дызлаҩуаз икалам акәгәышьоуп. Шәанду дшәыкәыхшоуп, ари нахысгьы ижәдыруаз, сара санықамгьы шәылаҧш рхыз, – лҳәан лоуныта хәыцра хьанҭак дааилнашьаан лажәа ааҽахылцәеит ҳамҭак, аха нас дааиԥхьхәыцаан инацылцеит, – издыруада зны азәы иҭаххар, – лҳәан иҭаз ақьаад ҩежьқәа лнапала инеиԥхьалышьшьан ҩаԥхьа еиқәыркәаԥны инҭалцан ашәындыҟәра аҽы налыркит. Ҳаргьы ҳахққәа ларҟәны ҳанду лажәақәа ҳарзызырҩуа ҳгылан ҽымҭзо. Уи нахысгьы акыр шықәса цеит...

– Абарҭ анапҩырақәеи агазеҭқәеи аибашьрахь сцаанзагьы иҟан, азәгьы дакьысыр ааууамызт, ҭаацәаратә реликвиак еиԥш ҳахәаҧшуан. Аибашьра аҟнытә санаа, сандугьы дыҟамызт, ҳшәандыҟәрагьы, уи иҭаз анапҩырақәагьы ыҟамызт. Иахьагьы исыздырам иахьагаз, иҟалап аибашьраан аҭатынахацәа "рҧьааддара" иаҽацахәхазар! – ҳәа ҳаиҳәеит ҳаниҽцәажәоз Грышьа Булиа.

Абар Сергеи Булиа ииҳәауа: "Сара зынзагьы дысгәалашәом саб иашьа Мосе, уи иҧсҭазаара даналцуаз смиизацызт. Аха сахаанызшәа ауп сшыҟоу, избанзар, уи иҧсҭазаара ҳаҩнаҭаҽы иҧсымызт, ихьз-иҧша аҧсы ҭан, икамыршәзакәа иааргон. Ҷыдала сандуи сабдуи еснагь ражәа далан. Иахьанзагьы иҩызцәа дрылагыланы аус иуазҭгьы, ихьз зларҳәаҟәашаз акы иҭынхар ауан, аха иамуит, инасыҧымхеит, иҟаҳцарызеи, анцәа дҳаҭәаимшьеит, – саныхәыҷыз абас заҟантә ирҳәо саҳахьаз сандуи сабдуи анааидтәалалоз.

Убартқәа ракәхап, уи саб иашьа ихаҽсаҳьа милаҭ бзиабарак ахылцуа иахьанзагьы сгәаҽы ианханы изыҟоу.

Сабду иҟнытә зныкымкәа-иҩызцәа исаҳахьан, Дырмит Гәлиа изы Мосе ииҳәаз абарҭ ажәақәа: "Ҳарҭ аҧсуаа милаҭк аҳасабала ҳаиқәхарц, егьырҭ ажәларқәа рыжәпара ҳаламзырц азын анцәа ду дҳаиҭеит Дырмит Гәлиа. Уи дызҽу аус ԥшьа еилкааны, ахы ахьхо дырны,

уаҩцас арҕьажәҩара изну ҳазицхраар, ҳазивагылар, хымԥада акаҽы ҳкылигоит егьа уадаҩрақәа ҳрықәшәаргьы. Амилаҭ дуқәа реиԥш ҳҽахәы аҳәо ашәыҟәҩыра ҳаиҭеит, уи зеиԥш ҟамлац ауп ҳара ҳзы. Уажәы аамҭа баа-ԥсы ҳашҭагылоугьы, игәы камыжькәа далагеит агазеҭ "Аԥсны" аҭыжьра, аԥсуаа зегьы ҳамчқәа еизызкуа, ҳаигәнызырҩуа, ҳаизырцәажәо.

Сара, насыԥс исыԥхьазоит абри Аԥсны аҵеи ду хаҭала дахьыздыруа, ҳаҩнаҭаҽгьы дахьааихьоу, дахьҳалаԥхьахьоу, иара зҭыжьра даҽу ҳмилаҭ газеҭ аҽы схы ахьаласырхәуа, исылшо ала сахьацхрааруа.

Аҳа рыцҳарас иҟалаз, Дырмит ду дызҽу – ҳмилаҭ аиқәырҳара аус зегьыҵәҟьа инагзаны ирзеилкаауам, еиҳаракгьы Назҳараа рҩызцәа. Урҭ реиԥш иҟоу ауаа уажәы иаҳақәыҵәгәо атәым мчқәа иаарываҟәало аҟынза иԥырхагоуп ҳарккаҩы Дырмит Гәлиа."

Арҭ ажәақәа заҳауаз абгьы агәалаҟара бзиа инаҭон, ибон иҵкәын дызқәылаз амҩаҽы дызҽыԥшуаз, ихы здикылоз ауаҩы дзакәыз, аԥсуара нцәахәык еиԥш дшазгылаз.

Уажәы ҳахәаԥшып 83 шықәса зхыцуа, аха иахьатәи аамҭагьы акырза иақәҽызҭуа агазеҭ "Аԥсны" ианылаз астатиақәа. Уаҟа дымҩашьо дааԥшуеит арккаҩы, аԥсуа кьыԥхь иазыҳаҵҳаҵо иашьҭаз апатриот, абаҩхатәра змаз ажурналист Мосе Булиа.

Аԥсуа жәлар рмилаҭ газеҭ "Аԥсны аҭыжьра рдоуҳатәи рполитикатәи ҭахрақәа роуп изыбзоуроу, изхылҵыз. 1865 шықәса раахыс ишьақәгылаз ршәыҟәҩырагьы, хәыцы-хәыцла акәзаргьы, уи азы адгьыл армазеиуан, амилаҭ аҽахәҳәаҩцәа реиҵагылара иаҽын. Арҭ ицоз апроцессқәа зегьы рбарҭан Д. Гәлиа, С. Ҷанба, нас урҭ иарҕьажәҩаны ирывагылаз рыцнагаҩцәа. Агазеҭ "Аԥсны" алиааит ҳаԥсадгьыл аҭоурых аҽы зегьы реиҳа еиқәаҵәаз ашықәсқәа раан. Апрофессор Ш. Инал-ипа ишиҳәахьоу еиԥш, ақырҭуа меншевикцәа реиҳабыра агазеҭ "Аԥсны" аҭыжьра изақәшаҳаҭхаз аԥсуаа ирыцәнымхо акәзам. Урҭ рыгәхьаа зынзакгьы иркзамызт. Дара ирҭахыз, имҩаԥыргоз аполитикаҽы рхы иадырхәарц акәын. Аха ус изыҟамлеит. Агазеҭ ҭзыжьуаз Д. Гәлиа, С. Ҷанба

иацәыммҩашьо ирдыруан ақырҭуа меншевикцәа реиҳабыра рполитика ахы ахьхаз, ҵаҵгәыс иаҵаз. Убри аҟнытә агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы аполитикатә ԥсҭазаара шгәыгәҭажьымызгьы алитературахь ихьаԥшуа иҟарҵеит.

Ауадаҩрақәа армзаа шыҟазгьы, аԥсуаа рмилаҭ газеҭ зыԥсаз дырны, Д. Гәлиа, С. Ҷанба ражәа ҟәышқәа рхаҽы иааганы иадгылеит, иахьынзарылшоз ацхыраара артон. Узеигәыргьаша, раԥхьатәи аԥсуа газеҭ ҵәатәы шьаҟаны иаҵагылаз, уи ашҟа астатиақәа, ажәеинраалақәа зыҩуаз ауаа имаҷҩымкәа ицәырҵит. Урҭ рахьтә азәырҩгьы ҳаԥсуа литература иаклассикцәахеит.

"Аԥсны" ианылоз аҩымҵақәа, иааизакны иуҳәозар, ирныԥшуеит аԥсуаа акьыԥхь иазгәышьны ишыҟаз, уимоу, анкьаза зны рхы иархәо ишрымаз, ирцәызны, нас ҩаԥхьа ирымԥыхьашәаз нцәахәык еиԥш ишахәаԥшуа.

Агазеҭ "Аԥсны" аҭахрақәеи ахықәки инагзаны еилызкааз, гәыла-ԥсыла иадгылаз дреиуоуп Мосе Булиа. Уи иикьыԥхьуаз астатиақәа агәра ҳдыргоит усҟан Аԥсны зҭагылаз азалымдарақәа, изыргәаҟуаз ибзианы еилкааны ишимаз, насгь амилаҭ зинқәа зхәаҽуаз ақырҭуа меншевикцәа рымч еиқәаҵәақәа рнаҩсангьы, Аԥсны ишамаз измырбзазоз аҩнуҵҟатәи ахатә хьаақәа, урҭ риааиразгьы имзакәа аиаша шҳәатәыз, ишықәԥатәыз.

Мосе Булиа агазеҭ "Аԥсны" ианиҵоз астатиақәа, хыԥхьазаралагьы имаҷзам, насгьы лассы-лассы икьыԥхьуан, уимоу, номерк аҽы иақтуалтәыз акорреспонденциақәа ҩба-хԥа ананылозгьы ыҟан.

Агазеҭ "Аԥсны" (№26, сентиабр мза 19, 1919 ш.) ианылеит "Аҩы маҭәахәқәа рызәзәара" ҳәа хыс измоу М. Булиа истатиа. Абри астатиа ахы инаԥхьалак азнак азы уамашәа ибар ауеит, закәызеи автор иихәо, аҩы маҭәахәқәа рызәзәашьа ҳирҵома ҳара ҳәа. Аха уи астатиа инагзаны даԥхьан даналагалакь еилыххаибоит анхаҩы аҩы цқьа ҭеиҭәарц азыҳәан автор идигало "арецепт" заҟа ииашоу, заҟа уи мацқьа-шьацқьала иҟаҵатәу. Астатиа иаҳәо абжьгарақәа аԥхьаҩ акырза ицхрааруан, иаагап, аиаҳәақәа, аҳаԥшьақәа, ауалырқәа зны зыхьшәашәала ишырԥсаатәу, нас зыршыла асода ҭаԥсаны ишызәзәатәу, уи ашьҭахь заҟа аамҭа иргылатәу, еиҵар-

ԥхьатәу. Аҩы матәахәқәа реиқәыршәара, автор излеи-
ҳәо ала, ажь аҕырлара ианалага нахыс анхаҩы иҽазы-
ҟаиҵароуп ҳәа иабжьиҵоит, избанзар, убри аҟара
акәамаҵарамарақәа аҭахуп.

Иазгәаҭатәуп, абри астатиаҿы ишавсым иҽеимкәа
иҳамоу аашьара иахылҵуа аҟазшьақәагьы: "Абар иааи-
уеит аамҭа: ажьҭаара, аҩҭатәара, уажәшьҭа ԥшрам, иа-
ҭахуп аҽазыҟаҵара... аха макьана иаҳгәаламшәаҵ ам-
ҵәышә, ашаха, аиаҳәа, аҳаԥшьа, ауалыр уҳәа иахька-
жьугьы ҳмыԥшаазацт, ушьҭан ажьҿыхрагьы ҳалагоит,
аҩы аҟаҵага матәахәқәагьы рыԥшаара ҳнашьҭалоит,
убасҟанза ҳахәаԥшуам ма ҳуалыр, ма ҳаиаҳәақәа крыр-
ҭахума, ирҿыцтәума, ирыгузеи ҳәа?"

Астатиа автор иҭахуп анхаҩы ианаамҭоу дазыҟа-
ҵаны даԥыларц ҽаҩратагалара, ажьҭаара, аҩҭатәара. Уи
иҟаиҵо абжьгарақәа анхаҵәа рзы акырза аҵанакуеит.
Убри азоуп уи инартбааны дзазаатгыло ишьҭихуа азҵаа-
ра. Аҩы бзиа аҟаҵара, аҭатәара иалкаау аҭыԥ амоуп
аԥсуа нхаҩы инхашәа-инҵышәаҿы. Уи иара изы зегьы
раԥхьа игылаз чеиҵьыкан, иаԥсуаран. Убри аҟынтә иҭеи-
тәо аҩы ицқьазарц, изҩыдазарц иҭахын. Абри аӡуп хыҟә-
кыс иамоу М. Булиа истатиагьы.

Агазеҭ "Аԥсны" (№3, 8, март мза 6, 1920) ианылеит
"Ҳазҿузеи ҳара мшәан аԥсаҵәа" ҳәа захьзу инеиҵыху
М. Булиа ипублицистикатә статиа. Араҟа инарҭбааны иа-
лаҵәажәоуп аԥсуа жәлар ақырҭуа меншевикцәа рхаан-
тәи рыԥсҭазаара, рҭагылазаашьа, насгьы ҷыдала иал-
каауп рыбзазара хьанҭаҿы еиҳа изыргәамҵуа апроблe-
мақәа. Иара убасҵәкьа астатиа иаҟәнубаалоит хшыҩ-
зышьҭра уаҩы иззиуша аетнографиатә ҟәырҷахақәагьы,
аханатә ҳаԥсҭазаара иалаґьаны иаауа.

"Иааиуеит аапынра, иаҳҳыцит азынра, ажәлар даара
ргәы еиҵаханы иҟоуп, аамҭа ҳазҭагылоуи, ачымазара-
қәеи, аԥсрақәеи иҟоу рыла. Ажәытә аҭынчра (ажәытә
ҳәа исыԥхьазоит 1914 шықәсанза), дасу рыҩны иҟан,
аҽырԥхага матәақәа мариала ироуан, даргьы рхы ны-
ҟәыргон хар амамкәа, чымазара баапсык рымамызт, ҳа-
қьымкгьы дрымамызт. Аха аибашьра аныҟала амилаҭ

ҽилаҳаит, иаҳамбацыз амилаҭ жәлар ҳзаанагеит, урҭ зе-
гьы ирыцуп рыцԥхьаза чымазара".

Абас М. Булиа ижәлар ргәы рзырхьуа азҵаарақәа
рыла истатиа ахы икуеит, наҟ днаскьацыԥхьаза, иҽагәы-
лахалауа иааирԥшуеит дызхаану аԥсуа жәлар рыҫта-
заара. Ақырҭуа меншевикцәа Аԥсны ианахаԥаз аԥсуаа
бзиара шрымамыз, атәы иаартны акәымзаргьы, астатиа
алагамҭаҿы имҩашьо иубоит. Насгьы астатиаҿы иазаат-
гылоуп азәырҩы нзырҵәаз "аиспанка" ҳәа изышьҭаз
ачымазара бааԥсы, уи аҽацәыхьчаразы аҟәыдырԥаҵәа,
аԥшцәа рахь аԥшра шаҭахым, ишлыцшәадоу иаахцәаны
иҳәоит. Автор уамашәа ибоит абыржәгьы аҟәыдырԥаҩ-
цәеи аԥшыҩцәеи рыгәра ахьааго, ачымазаҩ аҳақьыми
ахәшәи рыда акгьы дшазымхәышәтәуа ахьаҳзымдыруа.
Астатиаҿы амцхаҵарақәа ирыкәызбоуп, хырҳага дук
шрымам ҳаилыркаауа. Зызбахә ҳамоу астатиаҿы М. Бу-
лиа ишьҭихуеит даҽа проблемакгьы. Уи аҟанҵ аазара
иатәуп. Автор араҟа дрыкәызбоит, ишиашам иҳәоит
аҟанҷаазара мап ацәызкыз ауаа. Иҟалаз уи ауп, арҭ
аҩышықәсак иахьзысаамҭахаз аҟанҷаазара иахҟьеит ҳәа
ажәа ҟьалақәа гәарарҵеит, нас уи иацәшәаны аҟанҵ
заазозгьы мап ацәыркит, ирцәымԓхан зынза иаҟәыцит.

"Иаауеит аапынра, иаҭахым ԥшра анхаразы. Арҭ
иаҳхысқәаз аҩышықәса ақәоура – азысаамҭа иҟалаз
шьоукы аацәырҵын ус аҳәара иалагеит аҳауа бааԥсы
ҟазҵаз аҟанҵ хәацқәа роуп ҳәа. Урҭ ирыдгылоз рацәаҩ-
хан, амҷра рган, аҟанҵ нықәызгозгьы рхы рцәымԓхан
иаҟәыцит. Ус ауп ишыддырба, Елыр аныха иаҭахым,
насгьы Анцәа игәаԥхом ҳәа. Ишԥахаҵатәу абри?"

"Аныхагьы зшаз анцәа иоуп, аҟанҵ анцәа иишаз
акоуп, уазхәыцыр зегьы реиҳа ихәарҭаны адунеи жәлар
рзы иҟоуп", – иҩуеит М. Булиа. Абри астатиаҿы иаабоит
ақытанхамҩаҿы хәарҭара злоу даҽа проблемакгьы – уи
абамба аазара аус акәны.

Абар уи азгьы: "... Ақытақәа абамба ахьыларымҵоз
эбеит, санразҵаа изылашәаымҵозеи ҳәа, ара ианаалом
рҳәеит. Сара ус сгәахәит адгьыл бзиамыз ҷьышьа, аха
адгьыл даара ибзиоуп абамбазы, амра кыдыԥхалоит,
анышә еиқәаҵәоуп, адгьыл бзиоуп, аха "ҵасым" рҳәеит."

М. Булиа истатиаҽы анхацәа иреилиркааyеит аҟанҵаазареи абамбаарыхреи хаҳара ду шалоу, изаҟаразаалак, "цасхәымрак", даҽеакала иуҳәозар, анцәа излаигәамҧхашаз ҳәа акгьы ишалаҟам. Уимоу, абамбаарыхра, аҟанҵаазара ажәытәзатәи культураны аҧсуаа ишрымаз, уахь ԥаҧхьа ишхьарҧштәу.

Ас иҟаз астатиа аԥра зылшоз, дызлацәажәоз азцаарақәа рҽы иазыҟацаз азәы шиакәыз иара астатиа злаҟоу агыдрагьы иаҳәоит. "Ҳазҽузеи мшәан ҳара аҧсацәа" ҳәа захьзу астатиа иахьазгьы иҳанаҳәо рацәазоуп. Ашьам дгьыл ҳақәуп, арахь инагзаны ҳҳы иаҳзархәом, азәырԥы ахандеира, аусура ҳацәаашьоит, амариа ҳашьтоуп, зны-зынлагьы зынза иатахым аҽыцгақәа ҳаҧшаауеит.

М. Булиа агазет ашҟа иифуаз астатиақәа еснагь анхацәа рзы хаҳара рылан, рынхашәа-рынцышәаҽы хәарҭара злаз абжьгара бзиақәа ҟарцон, избанзар урҭ ажәлар жәытә-натә аахыстәи рҧышәеи агрономиатә ҧкәақәеи дрықәныҟәаны иԥуан. Убас иҟаз астатиақәа уи имаҷымкәа икьыҧхьит агазет "Аҧсны" адаҟьақәа рҽы. Зегьы ҳрыламлакәа, иаагап ҽырҧштәык "Аҳаи аҵәеи реихаҳара" захьзу астатиа. Уи кьыҧхьын агазет "Аҧсны", апрель мза 24, 1920 шықәсазы иҭыцыз аномер аҽы. Уаҟа автор хаҳара злаз абжьгарақәа ҟаицеит, урҭ зегьы абаҳчаазаԥы ихәарҭан.

М. Булиа иифуаз астатиақәа рхыҧхьазараҽы иҟоуп усҟантәи аҧстазаараҽы иуҧылоз, тематикала еиуеиҧшымыз агазет иатахыз аинформациа кьаҿқәагьы. Убас иҟоу иреиуоуп "Кәачара иҟалаз ажәабжь". Уи иаҳәоит: Кәачара агыруак аҳәақәа "аахәан" дышнеиуаз, даҽеа гыруак, урҭ аҳәақәа зтәыз, диқәшәан ҳәызбала дихәит.

Ари аинформациагьы баша агазет ианымшәалеит, анхацәа змырбзазоз арахә-ашәахә рҧьычра иақәызбоз акы акәын.

Агазет "Аҧсны" ацхырааразы Кәтол ақытан еиҿкааны имԥаҧыргеит аҽырԥра. Убри ауп иҳанаҳәо аинформациа хәыҷы "Ацхыраара" "Аҧсны" (№18, маи мза 29, 1920 ш.) ианыз.

"1920 ш. маи мза 20 азы Кәтол ақыҭа ажәлар иаҧшьыргеит аҽырԥра ҟацаны аҧсуа газеҭ "Аҧсны" ахьзала аҧара еизыргарц, аха рыцҳарас иҟалаз уи ауп, ашьыжьымҭан реизамҭазы аҳауа бааҧсы рықәшәан, ажәлар еимнарпит, аха ҧытԥык еиднагалаз икармыжьит рус, аҽырԥра ҟалеит асаат 2 рзы. Иԥуеит абарҭ рыеқәа: Ҷ. Коҕониа, Шь. Тапаҕәуа, М. Лагәлаа, Ш. Каслан-зиа. Еизыргеит аҧара 900 маат. Ажәлар даара ргәы иалоуп рыгәтакы ахьырзынамыгзаз. Иақәцәажәеит иманшәалахар, дырԥегьых ҳаҧхьаҟа имԥаҧыргарц. Ажәлар аҳәеит Кәтолтәи аусҳәарҭа ахьзала агазеҭ номерк рзааларазын ашықәс нҵәааанза.

Иахьа инарҭиуа аҧара даара иацәыҧхашьоит, ргәы иҭаз рзынамыгзакәа иахьрыцәмаҷхаз. Анцәа иҳәозар, ажәлар шьарда ргәы азцаны иҟоуп абри еиҧш аусқәа ԥаҧхьа иаҧшьаргарацазы. Жәлары еицҽакны иргәаҧхар иҟарымҵо ҳәа егьыҟам. Зегьы ҳабла ҭаа ҳазхәаҧшуа ҳгазеҭ хәыҷы абри еиҧшқәа ацхыраара арҭалар, нас ишьақәгыларын..."

Кәтолаа рмилаҭ газеҭ "Аҧсны" заҟа иазҽлымҳаз, бзиа ирбоз уи иҭышәынтәаланы ишьақәгыларц шырҭахыз, абри астатиа хәыҷы ахалагьы иарцабыргуеит.

М. Булиа ипублицистикатә статиақәа рҽы иубоит ақытанхамԥеи, ажәлар рқьабызқәеи, ргәабзиареи, лассы-лассы ақытаҽы иҟалоз еиуеиҧшым ахҭысқәеи рнаԥсангьы, ҷыдала зҽлымҳара шазиуаз аҧсуа школқәеи урҭ рыцаԥцәеи рҭагылазаашьа зеиҧшраз атәы. Избанзар, уи аҵара аус амилаҭ рыҧстазаараҽы зегьы ирыцкын, ирылҳәҳәо ибон. Ҵара-лашарада акагьы шзыҟамло идыруан. Араҟа уи Д. Гәлиа, С. Ҷаҧба, А. Ҷоҷуа иҳәаақәырцоз амԥа данны дааyан дынхымҟьазакәа. М. Булиа игәы инархьуан аҵара аус ахьеиҧкьаз, убри азы акәын иибоз афақтқәа дрывымскәа аҧхьаԥцәа рахь изцәыригоз, уаԥы дархәыцыртә изыҟаицоз, гәахәарак узымҭо акы акәзаргьы. Убас иҟоу акоуп "Ԥьгьардаа рышкол аҵыхәала ажәа" (агазеҭ "Аҧсны", №17, маи 1929 ш.) ҳәа хыс измоу астатиагьы. "Сентиабр мзазы абжьуаараҽы рышколқәа рышә аадыртит, арҵаԥцәа еихьырыгзеит ирулак. Ԥьгьарда ддәықәырҵеит ҽыц асеменариа иалгаз арҵаԥы Ч.

Зегьы ишыжәдыруа еиԥш, ашколқәа ирыгын, еимҵәан рмазарақәа, аха зегьы рҽаддырбзиалахт, рҽандраалт. Дара Џьгьардаа изларҳәо ала, рырҵаԥы даннеи ашкол ахылаԥшцәа изылырхит дахьаангылаша аҭыԥ, изылырхит ақыҭаҽы иахьизыманшәалаз, аха рыцҳарас иҟалаз уи ауп, ашкол ахылаԥшцәа ирзымдрит арҵаԥы ишьақәыргылашьа, арҵаԥгьы ашкол ахылаԥшцәеи ажәлари ихы рзинмыраалт, ҽыц даннеи имаҭәақәа ашкол аҽы иныжьны, иара аԥшәымара дцеит... Такә ааҵхьаны сымаҭәақәа рзеит иҳәеит, аиаша рыздырам, аха аԥшәмаҵәа вбас ирҭоит даннеи рнапы ианҵаны иахьынимыжьыз. Даара рхы иақәуп, аха ԥсыхәа рзамҭеит, "астораж" дамамзт, азәы инапы ианымызт, амԥаду иангылан аԥшаара уаԥы дамыхәеит.

Агазеҭ "Аԥсны" ала иазҵаауеит, изыхҟьазеи џьгьардаа ршкол ашә аркра ҳәа? Уи шыҟалаз ус ауп, акы, арҵаԥы имаҭәа аныз хәыҷык игәы нхеит, ашьҭахь Очамчыра дахьцаз аҵла иалҟьаз амаҭ ицҳаит ҳәа иҽеы рзеит, сҽеы ахабар саҳауазар ҳәа такәаамҭа дашьҭан, нас ачымазара ҟалеит (испанка) усҟангьы жәохәымш ашә аркын, насгьы аныҳәа, амш ҭьарскәа ахьзеит, аха зегь реиҳа ажәлари иареи ргәы еихшәеит. Иара арҵаԥы аҵара бзианы иман, аха ақыҭаҽы рылаҵәашьа дақәымшәеит, иара дзакәыз дара ирзеилымкааит. Абри еиԥш аԥыцьарагьы ирыгхаз ашкол ашә анаркит, арҵаԥгьы дықәцит. Изларҳәо ала, џьгьардаа аҵара даара ирҭахуп, избан акәзар, џьгьардаа ҽаԥа дгьылуп иахьҭанхауа, ақыҭагьы иԥыцәҵәа-ԥыцәҵәа иҭанхоит. Рхәыҷқәа ашкол ахь иахьырзымышьҭуа 4-5 верст рнаԥс иҟаз аҳабла рҽеидҵаны ашәҟәы аларгалеит аземство аҽы, дара рхала ашколи арҵаԥгьы дроуразы, ашкол-ԥынгьы рхианы ирымоуп, амала, иҳәатәым аҵара рҭахым ҳәа, ирҭахуп, аҵара шыбзиоуҩы рдыруеит, аха аибыҭаԥи аиҽкааԥи дырмоуит, иахьақәнагаз, иахьазҵаарҭаз ала игәыгәтажьхеит. Абри ауп џьгьардаа рырҵаԥи дареи иԥыхь".

Ари астатиа иаҳнарбоит аԥсуа школқәа ақыртуа меншевикцәа рхаан ауадаԥра баапсқәа иахьырҭагылаз анаԥсангьы, аҵара аус агәхьаа зкымыз, иахамыҵгылоз ауаа дара рыԥныцкагьы ишмаҷԥымыз.

Иара абри хыхь иаазгаз агазеҭ аномер аҽы икьыԥхьуп даара уаԥы дзырхәыцша даҽа статиакгьы "Абжьуаа ҳашколқәеи ҳарҵаԥцәеи" ҳәа захьзу. Уи ахы ишаҳәо еиԥш, иалаҵәажәоит абжьуаа рышколқәеи рырҵаԥцәеи ртагылазаашьа. Еилкаау усуп, ақыртуа меншевикцәа аапкны Аԥсны ианалаз аамҭазы аԥсуа школқәеи арҵаԥцәеи рыгәхьаа шыркымыз, раха шрымамыз, имԥаԥыргоз рполитика зынза уи аганахь ишыҟамыз. Арҵаԥцәа ртагылазаашьа цәгьан, ироуамызт ауалафахәы, еиқәыршәамызт рышԥолқәа. Аха зегьы акоуп урҭ иҟаз ауадаԥрақәа изырнышәомызт, иаҽагылан иқәԥон. Убри атема иазкны астатиақәа маҷымкәа иакьыԥхьуеит агазеҭ "Аԥсны". Мосе Булиа итәы ҳҳәозар, ихаҭагьы дырҵаԥын, наԥшыхақә акәмызт дызлаҵәажәоз азҵаара шидыруаз, уи иԥсҭазааран, арҵара апроцесс далахәын. Иаагап астатиа аҟнытә ҭыԥқәак: "Ашколқәа ирыгу, ирыбзоу амч, ацхыраара ахьаҭаху уи изгәалашәода, дыдыбжьымзар қәыршԥы ҳамбац". Арҭ ажәақәа зызку ақыртуа меншевикцәа роуп. Урҭ ирдыдуа, ирмаҵәысуа Аԥсны иалоуп, еимҵәауа, ибылуа...

Анаԥсан ҳаԥхьоит: "Аҵыхәтәаны итрыжьит априказ досу ахьыҟоу руалафахәы аусҳәарҭақәа рыла ишшәызнеиуаҳәа. Заҵа ҳгәаҭаны инарымҭира, уа ҳашгылоу аԥара ыҟам ҳәа мап ркуеит. Даҽакы ҳаҟәыцып, "добавочни" иацу иацыму ҳаздыруам, иацзаргьы егьҳамам... Аԥсыцқьа ҳҳамзар излаҳачҳарызеи. Амшә ақды ақәҳаит, ахаҳә ақәҳаит, аха ҽнамҭит, абҩыц анақәшәа ихәааит еиԥш, гәыбҩан ҳамамзааит, иаҳзымычҳар, инҳажьзап ҳҳәар иҳалшом".

Аԥсуа школқәеи арҵаԥцәеи ртагылазаашьа замана-ла иааирԥшуеит М. Булиа истатиаҽы. Уи иҳәоит, Аԥсынра ҳҭахызар, аԥсуара ҳҭахызар, ҳаҵәгьеи ҳабзиеи еилазар, арҵаԥцәа рыбзазара гәцарактәуп, ацхыраара рытатәуп, аҳәынҭқарра иалымшозаргьы, иаҭахымзаргьы дара ажәлар ахаҵгыларoуп ари иԥшьоу азҵаара ду.

Агазеҭ "Аԥсны" ҭзыжьуазгьы, уи ашҟа ашколтә ԥсҭазаара иазкны астатиақәа зыԥуазгьы ибзианы ирдыруан ақыртуа меншевикцәа реиҳабыра аԥсуа рҵара-дырра заҟа "иазҽлымҳаз", "ацхыраара арҭоз", "игәцараркуаз".

Убри аҟнытә урҭ астатиақәа аԥсуа жәлар рахь акәын ахы ахьхаз, радресла акәын ишҳәаз, ирылшоз ахәыҷала иацхрааларц азы. Абри ахшыԥцак мԥашьо иубоит М. Булиа ашколқәеи арҭаԥцәеи ирызкны ианиҵоз астатиақәа зегьы рҿы.

М. Булиа агазеҭ "Аԥсны" ианиҵон тематикала еиуеиԥшым астатиақәа, аинформациақәа. Урҭ зегьы аԥстазаараҿы аҭып змаз, ибзиаз, ма ицәгьаз ракәын. Абзиа зырганы иаҳирбон, ацәгьа акәзар, журналистк иаҳасабала дақәзбон, ишхәарҭамыз атәы иҳәон. Убас иҟоу аинформациоуп "Ажәабжь иҟалаз" ("Аԥсны" №26, ииун мза 24, 1920 ш.). Уи иаҳәоит Галтәи ауезд Гәдаа ақыҭа аладахьшәа иҭагылаз азлагара шьоукы ԥақәлан (иахатәазгьы дагыруан, иқәлазгьы агырцәан), азлагарахьча дыршьит, аҧьыкәреи ргеит. Ашьҭахь ацәгьа зуз рыԥшаан Очамчыра абахҭаҿы иааганы иҭаркит.

"Абасоуп ишыруа шьоукы, нхан иаашьоит, ҭагалан иҧьычуеит, ма рымч зыкәхоз дышьны имал ргоит. Абас иҟоу ауаа ирыкәнамгауаҳәа иҟоузеи" ҳәа автор ихиркәшоит иинформациагьы.

Даара ауаԥы дархәыцыртә иҟоуп агазеҭ "Аԥсны" (№26, ииуль 24, 1920 ш.) ианыз астатиа "Аԥсацәа аҵара змоу рахь ԥбаҟа ажәа" ҳәа захьзу. Ари аԥымҭа иҳанаҳәоит ақырҭуа меншевикцәа рхаан ҿыц "игарҵыз", аха зхыԥша ҟәҟәаз (ахыԥша ҟәҟәан, избанзар ажәлар иреиҧьыз ринтеллигенциа ахаҭарнакцәа ражәа, рыхшыԥ, рымч уи ианыԥшуан, реаҟәынырҷабланы иркын, амч еиқәаҵәақәа шрыкәыҟәҟәозгьы, рмилаҭ газеҭ заҵәы "Аԥсны" аҭыжьра аус еиҳа-еиҳа ишуадаԥхоз, ажәлар зегьы ирусны иазхьамԥшыр ада ԥсыхәа шыҟамыз. Абри азы акәын апатриот М. Булиа аԥсацәа аҵара змоу ихы рықәкны изиҳәоз: ацхыраара агазеҭ ишаҭаху, азәык-ԥыцьак ракәым агазеҭ ҭзыжьуа, уи ажәлар зегьы иацхрааны иҭрыжьроуп. Аматериалтә цхыраара анаԥсангьы, цхыраарас зегьы раԥхьазагьы иаҭаху уи ашҟа аҵара змоу, иаманшәалоу Аԥсны ҿацә цыԥхьаза иҟало ахҭысҟәа рыԥлароуп, иаарышьҭлароуп аредакциахь. Усҟан ауп амилаҭ аныҟало, насгьы "ҳгазеҭ хәычуп ҳәа дук агәхьаа зкымгьы ҟалеит" ҳәа иазгәеиҭоит автор. Абар ус згәы иаа-

наго рзы уи ииԥуа: "Нас изҿузеи, маԥ ҳәа разҳәауада иаханы еиҵырхаайт, идырдуаайт аҭып аҿы инаганы. Уи азы зегьы иҭабуп ҳәа раҳҳәоит, иҳалшо алагьы ҳагьрыцхрааyеит. Аха исыздыруам урҭ ргәы иҭоу. Амала, сара убас сгәахәуеит, абри ҳнагәҭас-аагәҭасуа ҳшаҿу, ргәы ацәкаҳажьыр, знык иҳампыцшәар, нас заҵа еиҭаҳамҳәара Горскаиа школа еиԥш иҳампыцахоит".

Агазеҭ "Аԥсны" алахьынҵа ахәыц па иакуп, уи ацхыраара ҭәҭәа аҭахуп ҳәа ауп иаҳәо М. Булиа ипатриоттә статиагьы.

Агазеҭ "Аԥсны" (№30, август мза 21, 1920 ш.) ианып анхацәа рзы аинтерес зҵоу астатиа "Ачаа аарыхра". Аԥадагьы ҧьара ишысҳәахьоу еиԥш, М. Булиа лымкаала хшыԥзышьҭра рзиуан ақыҭанхамԥа иазкыз азҵаарақәа, иаагап аҭатыни аҧьыкәреии раарыхра, азахәа, ашьамаҟа, аԥсаса раазара уҳәа жәпакы. Урҭ ирзикуаз астатиақәа апрақтикатә ҵакы рыман анхацәа рзы. Абри астатиаҿгьы автор анхацәа еиԥыркаартә, прақтикала рхы иадырхәартә акыр бжьарақәа ҟаиҵоит. Ас иҟаз абжьаратә статиақәа ақыҭанхамԥа ахандеицәа аҳауа еиԥш ирҭахын. Машәыршақә акәзамызт ус еиԥш иҟаз астатиақәа агазеҭ "Аԥсны" изакьыҧхьуазгьы. Ҳзыхцәажәо астатиаҿы автор аԥсуаа ачаа аарыхра акультура жәытәза аахыс ишрымоугьы ихаиршҭуам. Ҳқыҭанхамԥа акультура иаҵкарны иԥхьазоуп.

М. Булиа агазеҭ ахь иԥԥуаз акорреспонденциақәа зегьы акака ирызҳәан, ус баша-маша информациақәамызт, зегьы апроблема змаз ракәын. Убас иҟоу иреиуоуп агазеҭ "Аԥсны" (№32, сентиабр 3, 1920 ш.) ианиҵаз "Зхы иахәаз анцәагьы дихәеит" ҳәа хыс измоу астатиагьы. Араҟа уи далацәажәоит Аԥсны абеиара, ауаԥы иҿахьихәышәтәуа аҭыԥқәа, иаагап Тҟәарчалтәи азырԥха (Аҟармара ашьхақәа ршьапаҿы иҵхаҿа илеиуа). Уи иалоу хәарҭара атәы Аԥсны идыруеижьҭеи акырза ҵуеит. Араҟа иҿихәышәтәуан Аԥсны аҵыхәтәантәи аҳ Аҳмыҭбеи Чачба. Шәышықәсыла иреиҳаны изхыҵыз, Гәыԥ ақыҭан инхоз Кәыкә Кархалаа иҳәоны исаҳахьан уи ишигәалашәоз, абри азырԥхаҿы иҿшихәышәтәуаз ауп аурыс ры дырбаандаԥны дшыргаз Аԥсны аҳ Аҳмыҭбеи

Чачба. Астатиаҽы иаҳәоит абри аҩыза азырԥха ԥьашьахә уаҩцас напы адкыланы иҟаҵазар, зегьы рзы, еиҳарак абаҩхьаа змоу рзын иҳақьым дуны иҟалон ҳәа. Анцәа ианҳаиҵа, ҳара ҳхы иаҳзархәом. Абри ауп арыцҳара. Абас еиԥш иҟоу ахшыҩцак агәылоуп зызбахә ҳамоу астатиа. Автор уи хиркәшоит: "Мчыбжьык уҟазар, Қәҭешьи Гагреи рыбжьара қыҭала иумбауаҳәа азәгьы дыҟам, ашьхыц реиԥш ацара-аара иаҿуп, еиҳарак сакасала алаба ианҿаҳәаланы иааргоит. Абри еиԥш абзиахә (азырԥха ауп дызҿу – Р. Қ.) ахьыҟоу ирхиазар, ишаанаго аҳақьым дахылаԥшуа, ачымазцәа гәеиҭо дыҟазар, иага ибзиахарын. Заҵа идмырхиара атәым милаҭ ааны қьырала ишьҭыхны афеида рыманы ицоит."

Абас ақтуалра злоу заҟа статиақәа, акорреспонденциақәа рниҵоз М. Булиа агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҿы. Ажәлар реицәажәага, ргәалаҳәага, реигәырыҩга акы акәны иҟан Дырмит ду игазеҭ "Аԥсны". Аха ишнеиуаз агазеҭ "Аԥсны" ахыҷәки ахырхарҭеи згәамԥхаз, зхылахаҵ аргьежьыз ақырҭуа меншевикцәа реиҳабыра 1921 шықәса аламҭалазы иадыркуеит. Аха насыԥны, рацәак мҵыкәа, аамҭа еиҭасра ду иҟалаз иабзоураны, аԥсуаа рмилаҭ газеҭ ҩаԥхьа аҭыцра иалагеит, "Аԥсны ҟаԥшь" ҳәа ахьзны. Ари ишьақәгылаз аԥстазаара ҿыц иасимволыз ахьз аиҭеит ҳашәҟәыҩоы ду уи раԥхьатәи аредақтор М. Лакрба.

Уааныза агазеҭ "Аԥсны" иаҿцаауаз, уахь зыстатиақәа назышьҭуаз ашәҟәыра знапы алакыз аҿар еиҳагьы иацԥыҳәаны, рымчқәа ҩбатәны, Асовет мчра ирзаанагаз ахақәиҭра зыԥсаз ажәлар иреилыркааны, иадгыланы ирыҩуан агазеҭ иаҭахыз, аԥстазаара ҿыц атәы зҳәоз астатиақәа. Абраҟагьы убарҭ азәыҳәа дрывагылан Мосе Булиагьы. Аха, рыцҳарас иҟалаз, дқәашьдахеит, иԥстазаара ҿахцәахеит дшыҷкәыназ. Уи инапы иҵыҵыз (агазеҭ иаништаз астатиақәа рыда) иажәеинраалақәа, иажәабжьқәа бжьазит. Уи иажәеинраалақәа шиҩуаз агәра ҳнаргоит агазеҭ "Аԥсны" (ноиабр 26, 1919 ш.) "Ҷьанаҭ ҳәа ззырҳәо ауп Аԥсынра" захьзугьы. Зны ҳаԥхьап ажәеинраала ахаҭа шеибгоу.

Уаҳа иитахузеи жәҩанынтә,
Ԥсҳара ҷьанаҭ гыларҭас.
Аԥша асуеит ихааза,
Ақәа ауеит иҟәандаза.
Амра ԥхоит ишашаза.
Асы ихнаҩоит иԥшзаза,
Ишоуп зегь рыла ҳ-Аԥсынра.
Иашьҭоуп иара аҕацәа.
Изыԥсоу рыздырам аҭынхацәа.
Ибаргузеи иалашәаз Аԥсынра,
Дызԥагьамзеи иара:
Имоуп жәҩантәи Аԥсҳара,
Ҷьанаҭ гыларҭоуп ара.

Ари аҩымҭаҿы автор Аԥсны аԥсабара ԥшза асахьа ҭихуеит, аамҭеиҭакрақәа ирыдҳәаланы, исубиективтә дунеи алаԥшҳәаа иҵганы, насгьы имҩашьо иаабоит уи иԥсадгьыл заҟа дазгәыку, бзиа ибо, дазгәдууа. Ас иҟоу атәыла ҷьанаҭ ҵҩа змам аҕацәа шамоугьы ихаиршҭуам. Апоет қәыԥш ари ажәеинраала ианиҩуазгьы "иашьҭоуп иара аҕацәа" ҳәа дызҿыз рҩызцәа усҟан ишьагьуа Аԥсны ԥшза иалан.

М. Булиа, иԥсадгьыл гәакьа дызлапатриотыз ала иҩымҭа хәыҷаҿы дзавымсит даҽа зҵааракгьы, уи убри ауп Аԥсны зыԥсоу ззымдыруа аҭынхацәа роуп. Ҷабыргуп, урҭ рҩызцәа ацәамԥақәа, паспортда адәы иқәу аҟьалақәа ҳәа аурыс критик ду В. Г. Белински дзышьҭаз маҷзаргьы, амилаҭ изҩыдоу аԥстазаара иаԥырхагоуп, уи аҕьацараҿы иахьаҿаҳәуа ҟалоит. Абри ахшыҩзцара ауп М. Булиа ицәаҳәа, хыхь иаазгаз, ишьақәнарҕәгәо.

Ҳәарада, иҵегьы ыҟан М. Булиа иажәеинраалақәа, иажәабжьқәа, ихаҭа урҭ ркьыԥхьра дахьымзеит, иашьа иԥацәа изларҳәаз ала, иан Ҷьарымхан ашәандыҟараҿы иҵәахны илымазгьы бжьазит аҳарҭа-сырҭа ыҟамкәа. Анапҩырақәа рыҵәахра, усҟан акәым, уажәгьы ҳара ҳҿы иахьынзахәҭоу итрадицианы иҟамлац.

Амилаҭ акультура ҳаразкуа, ацивилизациа ду ахь икылызго афақтқәа ируакуп иара аҭоурыхтә ԥстазаара ихәыҷы-иду иарҿиаз адоуҳатә тынха аиҵаҳара, амырзра.

Ус еиԥш аҟаҵара акырза аҵанакуеит амилаҭ уаҵәтәи аԥсҭазааразгьы.

Ус анакәха, аԥсуа журналистика ахыҵхырҭаҽы игылаз ауаа, М. Булиа еиԥш иҟаз, ргәалашәара, ирылдыршаз ахәыҷы иалкааны азгәаҭара иҳақу акы акәны иҟоуп. Урҭ ауаа аус руан Дырмит Гәлиа ишиҳәаз еиԥш, даҽа жәларык ирыцамзыкәа рмилаҭ рдоуҳатә ԥсҭазаара назазахарц азын.

ОМАР ЧАЧАА

"Аҽыцгақәа ԥшаауа, аменшевикцәа аԥсуа газеҭ аҭыжьра дыргәагәо иалагеит. Д. Гәлиа игәахы ԥцәеит. 1918 шықәса декабр алагамҭазы Аԥсны жәлар Рсовет аҟны еиԥш, Қырҭтәылатәи аменшевиктә еиҳабыра аҿгьы уи аҳәара ҟаиҵеит азин ирҭарц аԥсуа газеҭи аԥсуа литературеи аԥсышәала рҭыжьразы. Декабр аҽанаѡнашоз аамҭазы ари азцаара иалацәажәон Аԥсны жәлар Рсовет аҿы. Дықәгыланы ари аус далацәажәеит И. Маан, иагьиҳәеит уи аԥсуаа рхатәы бызшәала агазеҭи алитературеи шьҭа ирымазар иахәҭоуп ҳәа, дагьрыԥхьеит Аԥсны жәлар Рсовет ачленцәа аԥсуа газеҭ аиҿкааразы имыргоагәакәа ақәцара шьҭырхырц азы. И. Маан иажәа ахәаха имҭакәа, аҭауад Ҭавдгеризе ҽааиҭит тәамбашақә: "Ирыѡрызеи ҵарадараа шәара шәаԥсуаа агазеҭ аҿы? Шәара жәлар Рсовет акомиссар дшәымазаргьы шәҭаххара шәыҟоуп!" ҳәа. И. Маан дѡеицрашәан, "Подлец!" – иҳәеит, икарандаш иикызгьы аԥырҳәа иршәны Ҭавдгеризе игәыдиҵеит, иаргьы ашырҳәа иара иахь иҿынеихеит. Иааилаѡѡит азалаҿы итәақәаз, аԥыр-сырҳәа аҟәардәқәагьы рҿынархеит. Ҵаҟатәи ашә ала Ҭавдгеризе ддәылганы ддәықәырҵеит. Убри аамҭазы С. Ҷанба, И. Маан, Д. Аланиа, М. Цагәыриа... зегьы ишырбоз аизара ааныжьны, азал индәылҵны ицеит", – иѡуеит раԥхьазатәи аԥсуа нбанҟәшәаѡцәа иреиуаз Мсҭаабеи Мқанба (ажурнал "Алашара" №1, 1961).

Ари афақт ибылгьны иаҳәоит агазеҭ "Аԥсны" аҭыцра заҟа иаԥырхагаз, еиҵарҟьоз, атәамбара аадырԥшуаз аӷырҭуа меншевикцәа. Аха хара инаԥшуаз Дырмит Гәлиа дызхадаз аԥсуа интеллигенциа рмилаҭ газеҭ рмоур рымуҵәкьеит. Убри азоуп 1918 шықәса, декабр мза анҵәамҭазы Аԥсны жәлар Рсовет аҿы Д. Гәлиа дзақәиҭыртә агазеҭи асахьаркыратә литературеи аԥсышәала рҭыжьра.

Аҧсуа жәлар рҟәыншьареи. рцәымҭреи, ратәамбареи аханатә ақырҭуа жәлар рылазшареи ирышьҭаз ҭавдгеризераа ирзеилкааруамызт, еилыркаарцгьы ртахымызт ҳажәлар ишазыҟаҵаз, ишрылшо рмилат газет аҭыжьра, рсахьаркыратә литература аҧсышәала аҧцара, ркультура арҽиара. Уи азин рнаҭон рдоуҳа абеиара, рҭоурых аҵаулара, Аҧсни аҧсуареи, аҵарауаш П. Ҷараиа ишиҳәоз еиҧш, иаҿхагахааруа аҟынза абзиабара ирылаз, насгьы ахақәиҭреи ахьыҧшымреи рзы зхы иамеигзоз, амилат кьыҧхь, алитература шшьаҭамырзгоу здыруаз, арҽиара зылшоз акадрқәа аиҵагылара иахьаҿыз. Урҭ зегьы Аҧсни аҧсуа жәлари бзанҵык еицәымзырц ҳазшаз анцәа ду ириҭаз Дырмит Гәлиа икәаҵҵа, ҳабеиҭаху, ҳабаихәари ҳәа ицхлыҥуа игылан.

Ааи, ҭавдгеризераа ахыцә хәыц аус хәымгақәа ҳзеиҵаҟәаҟәара ишаҿызгьы, хыхь зызбахә сҳәаз абарҭ афақторқәа ҳазцәымҭыз зегьы рымч канаҧсон, ҳдоуҳа арҽиашы Дырмити уи ицнагашцәеи ҳҭоурыхтә ҧстазааараҿы адаҟьа ҿыцқәа аадыртыртә еиҧш, ҷыдала уашы имбарц залшомызт агазет "Аҧсны" аҭыцра ҳҭоурых зегьы азы ишықәсынҵаран ишыҟаз.

Ҳмилаҭ ахаҿреи, цкар рацәалатәи ҳаҧстазаареи ааҳарҧшларц, ҧхьаҟатәи ҳҧеиҧш бзиеи, аидгылареи, ҳхьыҧшымреи рзы хьаҵрак ҟамцакәа ҳақәҧаларц, ишыцхахаз ҳсахьаркыратә литература ҳарҿиаларц азыҳәан аҭакҧхықәра ду аманы аҧсуаа ирылаҵәартә абжьы ҿацаза иаргеит агазет "Аҧсны". Убри азоуп агәырцҟәыл змаз, зыжәлар рразҟы азы ихәыцуаз, аиҵагылара иаҿыз аҧсуа интеллигенциа Дырмит ду дызцалаз амилаҭ еидара хьанҭа ицеишыршарц ижәшахыр изаҵагылаз.

Убас иҟаз аҧсуа интеллигенциа дырхаҭарнак иашан иахьа аҧхьаш изымдыруа, аха ҳақла иуҳәозар, зхаштра ҳахәҭам, зышьҭамҭа раҧхьазатәи аҧсуа газет ҭәҭәала иану Омар Ҳасан-иҧа Чачаа. Шамахазак акәымзар, "Аҧсны" адаҟьақәа ахьеихуршәшәалакгьы иубоит аҧсуа жәлар рыбзазара, рполитикатә ҭагылазаашьа иазку уи истатиақәеи иочеркқәеи.

Омар Чачаа Дырмит Гәлиа хаҭала изааигәаз, ибзианы иидыруаз, ҳаҭыр зқәицоз аҧсуа кьыҧхь раҧхьатәи

ахаҭарнакцәа дреиуан. Ус шакәу ҳанаҳәоит Аҧсны акомҩареидгыла аветеран, 1928 шықәса раахыс КПСС иалаз П. Карба агазет "Аҧсны" (1967 ш. маи 5) Омар Чачаа изкны иаништаз агәалашәарагьы.

Уажәы, Омар Чачаа ижурналистикатә ҭынха ахцәажәарахь сиасааныза, иахәҭаны исыҧхьазоит, мачк иадамхаргьы, ибиографиа аҟынтә дыррақәак рзаатгылара.

Омар Ҳасан-иҧа Чачаа диит 1898 шықәсазы Очамчыра араион, Пақәашь ақытан аамста итаацәараҿы. Уи иаб Ҳасан Пақәашь ақытаҿы акәым, абжьуаа рҿы инагаз, ҳатыр зқәыз, ажәлар рус-ҳәысқәа рахь икылыргоз, зажәагьы акыр ҧхылнадоз, аҵара-лашара иатҵанакуаз здыруаз, иашьҭаз уашын. Уи Пақәашь ақытан ашкол аартра иазааҧсақәаз дреиуоуп. "Дад, школда, иахьагьы, нак-накгьы царадырра зыкалом, ҳҿахәы аиҳабыра рахь уашцас еиҭазҳәаша ҳцеирагьы зеиҵагылом", – иҳәон ақытаҿы ашкол аартра азцаара цәырцаанзагьы. Иҧкәын хәычы Омар аҵара дазикит, уи раҧхьа дтеицеит Пақәашьтәи ашкол. Араҟа Омар хышықәса аҵара ицон, нас диеигеит Бедиатәи ашкол ахь. Усҟан уака рцашыс дыкан Аҧсны еицырдыруа Фома Христофор-иҧа Ешба. Фомеи Ҳасани ибзианы еибадыруан, ҳатыр рзеиқәын. "Омар Чачаа Пақәашьтәын. Иареи сареи ҳаиқәшәеит Бедиа ашкол аҿы 1909 шықәсазы. Иара уажәгьы дызбо цьысшьоит, иаҧсуа еиқәа хәычы дтакаца, икәымзцәа блуза амакьа ақәцаны, царык, еилкьа-еилгәыцәк. Абра цшьышықәса аҵара ҳцон, ҳаирҧхьон абжьуаа ркны ахьз ду змаз арцашы Фома Христофор-иҧа Ешба", – ишуеит П. Карба.

Бедиатәи ашкол аҿы Фома Ешба ахәычқәа идирцон аҧсуа бызшәа аурыс бызшәа, аҳасабра. Уи ицашцәа аматәаркәа дырцара апроцесс иалагзаны ирылаиаазон аҧсадгьыл абзиабара, ауашыцкьара, аиашара, агәымшәара уҳәа убас зыда ауашы дхәарҭам ахаҭашьатә кәшьа бзиакәа.

Омаргьы ишызцәа хәычқәа азәырашы реиҧш, арцашы ду ииҳәоз, идирцоз, ирабжьигоз, издиҧхьалоз ихы-игәашы иаанхон, иара идоуҳа итәны иҟәынҷаблон.

Омар Чачаа Бедиатәи ашкол 1913 шықәсазы даналга, аусура далагеит Кәтол ақытан писарс. Аписарра ақытауаа рзын атакԥхықәра ҳзцыз маҷуран. Урыс бызшәала ашшыԥхьызқәа, арзаҳалқәа рыԥра, адокументқәа рышьақәыргылара зынзагьы имариаз усмызт, уи иатахын адырра. Абри аус аҽы Омар ихы бзианы иааирԥшит, зымаҷ иуаз кәтолаа ҳатыр иқәырцон, рҷеик еиԥш бзиа дырбо ихы ҟаиҷеит иламыси инапы ианыз аус азнеишьалеи.

Ашьтахь, Омар Чачаа дҭалоит ҽыц иаадыртыз Аҟәатәи арцаԥратә семинариа. Аха алгара шықәсык аҟара шиԥыз, иҵара аанимыжьыр ҟамлеит, игәамбзеиара иахҟьаны. Аха уи "адырра амаҷурақәа зегьы иреиҳауп, зегьы рацкьс амч амоуп" ҳәа разҳәоз арцаԥ ду Фома Ешба иажәақәа есымша ԥызара изыруан, дҳәаақәырцон, ашәыҟәқәа рахь дхьадырԥшуан. Ҷыдала аԥсуа периодикатә кьыԥхь азааԥсара, илшоз ахәыҷы адҵара Омар Чачаа насыԥ дус иԥхьазон. Уи ихҭыс дуны иҟан иԥстазаараҽы, хатала Дырмит Гәлиа иара ибзианы дахьидыруаз, дахьизааигәаз, насгьы уи зҭыжьра далагаз агазет "Аԥсны" иҵьа хәыҷыкгьы ахьалаз. Ус шакәу аҳәоит абри афақтгьы: "Исгәалашәоит енак Очамчыра дызбеит газет гәарҭак иԥыцракны Аԥсышәала агазет аҭыцра иалагеит, – иҳәеит Омар дгәырҧацәа, иикыз агазетқәа акы аарылхны инасиркит. Еицыхны снахәаԥшит. Убасҟан адагьы исымбацызт аԥсышәала агазет.

Абыржәы Аҟәантәи саауеит, – иҳәеит Омар сара дысҽаԥшуа. Дырмит Гәлиеи сареи ҳаибабон, иара иоуп абарт агазетқәагьы сызтаз. Омар исабжьигеит аԥсуа газет "Аԥсны" саԥхьаларц, сара сеиԥш егьырт сԥызцәагьы аԥхьаларц. Амала, иҳәеит Омар, даара амчымхарақәа роуеит агазет ҟазцо, иҭзыжьуа аԥара рызхом, Аԥсны ақытауаа рҟынтә ацхыраара ртахуп.

Ақытаҽы сышнеилак абри ада ус скуам, аԥара еизганы ирзааҳҭироуп, – иҳәеит уи ҳаиԥырцымтазы", – иԥуеит П. Карба (агазет "Аԥсны ҟаԥшь" 1967 ш., маи 5).

Ари афақт иҳанаҳәоит агазет "Аԥсни" Дырмит Гәлиеи Омар Чачаа дшырзыҟаз, ишеиликааузз.

Омар Чачаа деигәырҧаны акәын агазет "Аԥсны" ақытақәа рҽы рылацәара аус дшаҽыз, избанзар, уи ҕәыкала итахын Дырмит Гәлиа, Самсон Ҷанба аԥьабаа ду зыдбаланы итрыжьуаз рмилат газет аԥсуаа зегьы рнапаҽы инеирц, иаԥхьо иҟаларц. Уи затцәык акәын ускан ҳажәлар рхьаақәа, рыгәтыхақәа, ргәазырҳәарақәа зҳәоз, еидызкылоз. Ас еиԥш иҟоу аус бзиа ззеилымкауа, зхы-згәаҽы имнеиуа, насгьы уи иахамцгылоу сара даԥсуоуп ҳәа дысзыԥхьазом", иҳәон иара агазет ажәлар рылацәажәареи ацхыраара ҳтареи данаҽыз аамтазы, азәык-ԥыцьак змилат агәадура змамыз, қьаф уа, зхы мацаразы адәы иқәыз ауаа аниқәшәалакь. "Сара маҷура дуси насыԥси исыԥхьазоит агазет "Аԥсны" сахьазааԥсо, ҵьабаа хәыҷык ахьадыстцо", – ҳәа ихы дазгәдууа иҳәон уи изааигәаз, деилызкаауаз иԥызцәа рҽы.

Омар Чачаа агазет "Аԥсны" дапатриот иашан дазгылан. Уи еиликааит Дырмит Гәлиеи Самсон Ҷанбеи уадаԥра шәкы ирылкәкәааны зҭыжьра иалагаз амилат газет ахықәкы хада. Убри азакәын ақытақәа рҽы ахәмаррақәа мԥаԥганы (аҽыԥра, ашәаҳәара, акәашара) уака еизнагоз аԥара агазет "Аԥсны" атыжьразы изааишьтуаз.

Ҳәарас иатахузеи, ари акырза зцазкуаз цхырааран аԥсуа газет азы. Изаазарызеи, ус еиԥш ҟазцоз ауаагьы рхыԥхьазара уеизгьы-уеизгьы ирацәамызт. Убригьы ҳхаҽы иаагароуп абри ауаԥ ихьз анаҳҳаҳмыршҭуа.

Дырмит Гәлиа Омар Чачаа ҳатыр зиқәиҵоз агазет "Аԥсны" ԥарала дахьацхрааузази. аԥсуа қытақәа иахьрыпаирцәози рзы мацара акәмызт, уи афақтгьы акапан шмаҷымгьы. Уи ҳатыр иқәиҵон ҽыц адунеи збаз агазет иатахыз астатиақәа ахьиԥԥуаз, журналистк иаҳасабалагьы, агәырцҟәыл бзиа ахьимаз. Уи акәын агазет аԥстамаразы ихадаз.

Абраҟа Омар Чачаа егьырт акьыԥхь иаҷцаауаз, ԥымтақәа анызцоз ажурналистцәа азәы диеиҵамкәа (хыԥхьазаралагьы хатабзиаралагьы) ихы ааирԥшит. Ус шакәу лабҽаба уаԥы ибоит агазет "Аԥсны адаҟьақәа аԥыхьашәаны еихзыршәшәо дарбанзаалакгьы.

Омар Чачаа Аҟәатәи арҵаҩратә семинариа ашьҭахь Очамчыра аусеилыргаҩы иҿы еиҭагаҩыс хҵаҟа шыҟәса аус иуан. Асовет мчра анышьақәгыла нахыс мҵстазаара аҵыхәтәантәи ашыҟәсҟәа рҟынза (ипҵгазаара далҵит 1943 ш.) уи аус иуан аҧьажәлар рделуатҵәа Очамчыратәи рраионтә совет аҟны, аполитикатә аазара усҟәа инапы ианын. Ишдыру еиҧш, усҟантәи аамҭазы ақыҭақәа рҟны аусҟәа рацәан: асоветҟәа ралхра, анхаҵәа адгьылҟәа рыҭара, ашколҟәа еиҿкааны аҵарадара арзра, акооперативҟәа реиҿкаара, амҩаҟәа рыҟаҵара уҳәа реиҧш иҟаз. Омар Чачаа ааҧсарак изымдырзо аус иуан. Дахьнеизгьы аус аҧсы ҭеиҵон.

Очамчыра араион аҿы иҟамызт қыҭак Омар Чачаа дахьазымдыруаз. Иахьагьы дыргәалашәоит дуаҩ иашаны, дқьианы, ажәлар рус азы хеиҵьашьара ҟамҵакәа иааҧсоз азәы иакәны. Журналистк, ҧсуа патриотк иаҳасабалагьы, ихаҭара ҳахәаҧшуазар, имҩашьо идырҵабыргуеит иҭынхаз, агазеҭ "Аҧсны" ианиҵоз иҩымҭақәагьы.

Абар уи ихаҭаразы иҟазшьарбагаз фақтк: "Имҳәаҟәа исызныжьуам Омар еснагь дысгәалазыршәо акы: 1924 шықәсазы агазеҭ "Аҧсны ҟаҧшь" ахь статиак зҩоит. Уаҟа срылаҵәажәон Очамчыра ақалақь иагу шырацәоу, аулицақәа рҟны азмахқәа шыҟоу, акамбашьқәа аҭәапаҳәа ижаҳәауа уа ишҭатәоу, ахыбрақәа шеилаҳауа уҳәа реиҧш иҟаз сгәы иалаз.

– Ишбоубеи, Омар, астатиа, – сиазҵааит сара ишызҩыз иамҳәакәа.

– Акы иаҧсам, – иҳәеит уи, сара сышгәыҷуаз акәымкәа. Избан акәзар – иҳәан длалаган, астатиа хәарҭам ҳәа игәы изаанагоз сеиҳәеит. Ақырҭуа меншевикцәа ицәдырҳәыз ақалақь шықәсык, ҩышықәса рыла акы агымкәа иҟаҵазарц иҭаххеит, иуадаҩуп уи. Еҵьырахь, агазеҭ аҧхьаҩцәа агәыбжьажьара рызцәырнагар ауеит. Агазеҭ ауаа рҟны ҵакыс иамоу, иднарҵаша, иднарбаша иҳәан рҵаҩык еиҧш исзымдыруаз, ууанза исзеилымкаауаз еилыскаартә исеиҳәеит", – иҩуеит П. Карба (агазеҭ "Аҧсны Ҟаҧшь", 1967 ш., маи 5).

Абри афақтгьы иҳанаҳәо рацәоуп Омар Чачаа журналистк иаҳасабала идунеихәаҧшра шыҟаз атәы.

Ҳәарада, ажурналист, агазеҭ ахь изыҩуа ауаҩы аҧсҭазаара иҵару критикатә блала дахәаҧшуазароуп, ацәгьои абзиеи ибозароуп, изыдгылатәу, изҿагылатәу идыруазароуп, аха зегьы рҿы аиашара аланы, харанаҧшра агәылубаауа иҟазароуп. Убасҟан ауп ажурналист ауаажәларраҿы иажәа иазызырҩуа, иадгылауа ианыҟало, аҳаҭыргьы аниоуа, ацәгьа зуагьы данацәшәо, анапхгаҩцәагьы аназхәыцуа.

Аҧхьаҩ, уажәшьҭа агазеҭ "Аҧсны" (1919–1920) адаҟьақәа ирну Омар Чачаа иҩымҭақәа рахь ҳаиасып, уаҟа иаабоит уи Дырмит Гәлиа, Самсон Ҷанба ихацдыркыз аус иҿзамеидаз, дзадгылаз уҳәа иреиҧшқәоу жәпакы.

Амбатәза зхыцуа ҳҭоурых шаҳаҭуп аҧсуаа жәытәза ахыс ишқьырсианцәоу, насгьы уи адин рдоуҳатә ҧсҭазаараҿы анырреи амчи шамаз. Ақьырсианра, анцәа ихацәра ирыдҳәалоу, иаагап, "злыҧха ҳауша", "иҳақәиҭу", "ыхьшьыргәыцқа ҳакәыхшоу", "Хыхь иқәтәоу зегь зымҭу", "Анцәа ду улҧха-угәыҧха" зҳәаз реиҧш иҟоу ажәақәагьы иҳарҳәо маҷума?

Ашәышықәса еиқәаҵәақәа ирзымгакәа иахьагьы еиқәханы игылоу ҳныха баашқәа, ҳуахәамкәа, ҳацқьа тыпқәа ҳшықьырсианцәоу дмырцабыргзои хьаҳәа-ҧаҳәада! Аҧсны аҭырқәцәа ианрымпыцархала, урҭ рдин – аҧсылманра ашьапы акит, издыҵкылаз ҟалеит, аха уаҩы иихәаша урҭ инагзаны аҧсылманра ишаҵасу еиҧш, изаҵамгылеит. Уимоу, хар змамз ҿаамакгьы рызмыргылеит. Аҧсны ахатәгәаҧхарала Урыстәыла ианадла, (1810 ш.) ақьырсианра азцаара ҩаҧхьа иҿыцза ицәырҵит, ишаларшә-ҩаларшәны акәзаргьы, акьыҧхь рбо иалагеит ацҵәа имацура, иҳәатәы хаҵара адин ирызку аҧшьа шаыҟоҟәа аҵара змаз аҧсуаа иреиҭагамҭаны.

Сара стәала, иарбан динзаалакгьы ахаҵара ауаҩы дазоит, деиҿанакааууеит, ацәгьа-мыцәгьа аҟаҵара даҵәаршооит, адунеи аниҧсахлак ҿыҳаным аилашыра дҭашәар ҳәа. Уи акраҵанакуеит ауаҩы идгьылтә ҧсҭазаараҩы. Ари ҧсихологиатә фақтор дууп.

Абри хыхь зызбахә ҳамоу атема ауп изызку Омар Чачаа агазеҭ "Аҧсны" иаиҵаз астатиа "Изаҳҳашҭызеи мшәан ақьырсианра?" ҳәа захьзу.

Ижәытәзатәиу ақьырсианцәа ҳәа иҧхьазоу аҧсуаа рҽы автор иибо, иҧыло ақьырсианцәа рдин инагзаны ишахәҭоу ахамыҵгыларақәа, амаҵмура игәы иаланы дрыхцәажәоит, уимоу, иатәазымбо иалагаз, дрыҷәызбаны акәымзаргьы, иреилдиркаауеит иҟарҵо шиашам, хаҳарак шалам рыҧстазаараҽы.

Абар уи иҩуа: "Ҳара ақьырсианра ишақәнаго аныҟәгара ҳаҟәыҵижьҭеи акыр ҵуан, аха абри ахақәиҭра ҟалеижьҭеи (Оҳтиабрҭәи ареволиуциа ду ауп дызҽу – Р. Қ.) еиҧш зынза ҳаиламгац. Зны-зынла ацқьақәа рҩымҭа аҭоурыхқәа ҳрыҧхьалап, апапцқьеи аберцәеи ҳарзызырҩлон ашкол иҭақәаз аҵкәынцәа. Анцәа изакәанқәа зныз аҭоурыхқәа рҵалон. Уажәы ари ахақәиҭра анҳау, ашкол иҭақәаз аҵкәынцәа уи аҵара иаҟәыҵит. Анцәа изакәан ҳәа акы уҳәар, дабауҧылеи уара абри Анцәа ҳәа уарҳәоит.

Даҽеакала уаҩы дазхәыцыргьы ҳара ҳшымҩахҟьаз злаудыруа убри ауп, абри ахақәиҭра ду ҳауижьҭеи шаҟаҧьара Анцәа иныҳәарҭақәа, аберқәа ирықәланы, Ацқьақәа рсахьақәа кыдыжәжәааны излачаҧақәаз аразынқәа амхны иргахьоузеи! Сара сҭарҧьмануп аусеилыргаҩы иҟны. Ҳара ҳаҟны иҟоуп х-уск. Мыкә амонастыр аҟны Анцәа иҳәаҵәа хҿыхгас ирымаз ақәылацәа иргеит, иангәаҟ, ҧсыхәа анырмоу, икарыжьит рбер тыпқәа, иқәцит даргьы. Ҳапапцәа ракәын уалафахәы ҳәа рмоуижьҭеи абар ҩышықәса ҵиҵ, ҳара заҵа акыр раҳамҭара, иахьаабогьы иаҳцәаымгуп, аҧьма рынҵәара анааилакь тәыҩала инибарҵәоит ҳәа ирҳәо еиҧш. Дара ирку аус карыжьит, иҳақәиҭу ихьзала амаҵ ирухьоу рцәызит. Ҳара игәаҭаны акгьы раҳҭом, дара ацәыҧхашьаны аҧш ҳәа рызҳәом. Сара издыруеит зны ҵьара апап днамгазакәа аҧсцәа ақьырсианцәа динс измаз ахьыржуаз. Амшҵьарс дуқәа рзы ауахәамақәа рыҟны унеир, ма мшаҧы азы, ма Христос иира амш азы ауахәама иҩнубааua ма жәаҩык, еиҳахар жәохәҩык. Иара уртгьы урзызырҩыр "Анцәа улҧха ҳаҭ" аҧыҳәрас ус

рҳәоит: "Абри апап иахьа ддәылымҵзои дыҩнабааит!" ҳоа. Асабшахәреи, аҧсхәреи, ачареи рҟны унеир, изарҳоаз раҵкыс изарымҳәаз хараза иреиҳауп, рееилаҳәашьа урыхәаҧшыр, зхатәы маҭәа зшәу реиҳа атәым маҭәа зшәу шьардаза еиҳауп. Апап аишәа иахаҧхьаша дааины дырбозар уи азын ус рҳәоит: "мчыбжьык изхара ачыс игарцы дааит" ҳәа.

Абарҭ ҳара ҳҵасҟәа ҿыц ишьҭаҳхыз сара сахьрыхәаҧшыз ҳара ҳдин ақьырсианра кажьны, ҳаилаганы, ҳамҩахҟьаны ҳара ҳабзоураала иҳақәиҭу Анцәа даҳхаршҭны аилагаҩы ҳицныкәоит ҳәа сахәаҧшуеит.

Абарҭқәа рыҟнытә иаҳҳысхьоу аамҭа уазхәыцны иахьа ҳазҭагылоу ҳасаб азуур, ҳабзазара назамхар ҳәа угәы иаанагар ҟалоит" (агазеҭ "Аҧсны", оқтиабр 1, 1919 ш.).

Араҟа иаламлацәакәа, аха еилукаартә иаарҧшуп адинхаҵара иамоу аҵакы, ажәлар рыҧстазаараҽы заҟа иҷәгәоу, насгьы, ҷыдала ҳара аҧсуаа ҳқьырсианра акырза ирцауланы адаҷ-ҧашә шыкоу. Аха убри инавартыланы астатиаҽы инаҵшьны иазаатгылоуп аҵыхәтәан ҳаазқәылаз аҧсуаа рыҩныҵка ржәытәзатәи рдин иахьынзахәҭоу ишзахамыҭгылоу, амаҵ шырзымуа, уи иазку аҧсышәала ашәыкәқәа акымкәа-иҩбамкәа иштыцхьоугьы.

Ҵабыргуп, астатиаҽы ус еиҧш аҭагылазаашьа зыхкьаз ҳәа иаахтны имҳәозаргьы, уи аконтеқст аполитикатә уеиа баапсы ҳажәлар зҭашәаз, ҷыдала XIX ашәышықәса аҩбатәи азыбжа инаркны Аҧсны иахьанагаз ахтысқәа, иаҳҳәап, амҳаҧьырра, аибашьра, арӗволиуциа ду, ақыртуа меншевикцәа уҳәа жәпакы. Абарҭқәа зегьы ирыхкьаны, иага ҳжәытә қьырсианзаргьы изиндаз, ихаҷәитрадаз, иҵарадаз ажәлар рыбзазараҽы, рдоуҳатә дунеиаҽы, рҧсихологиаҽы иееимыз анырра ҟарымҵарц, шәышықәсала иааргоз рықьырсианратә дингьы маҷк агәрамгарахь иҧшуаз ацәыхьшәаашәара рмоурц залшомызт. Абри ибеит азоуп Омар Чачаа истатиаҽы иҷьны, иаҩицацәоума уҳәо акынза, дызцәажәаз. Аха уи игәҭакы иҳақәиҭуи ҳдини ҳныруа, ииашаны рымаҵ аура ауп изызҳәаз.

Убри аҟнытә убарҭ аҩкатегориак ирыцәтәыму зегьы дрықәызбоит. Астатиа "Изаҳҳаҳаршҭызеи мшәан ақьырсианра?" иаахтны иаҳәоит анцәа дызмам, уи изакәанқәа азхазымцо, ақьырсианра азин ԥҟарақәа ирықәымныҟәо ауаҩы еснагь дышшәарҭоу, ацәгьоурахьы дымҩахыцыр шилшо. Ус иҟаз афақтқәагьы ааигоит автор. Иаҳгәалаҳаршәап анцәа иныҳәарақәа, абер ҭыԥқәа ирықәланы анцәа сахьақәа кыджәжәаны излачаԥақәаз аразынқәа амхны изгоз. Омар Чачаа зызбахә имоу "афырхацәеи", ахымхацәеи аҳәсеибацәеи инкагәаны рыцҳашьарада изырҳәуа, изшьуа иахьатәи ацәгьоуцәеи заҟа еиқәеырҭуазеи! Ицәаԥеыгоу еиуеиԥшым аамҭа иатәу арҭ аҩфақтк еиҷурԥшыр – уцәа уааҭазызар ҟалап, ҳаи абаапсы, иҟалазеи, ацәгьоурақәа рыла ҳҟырҟы ырхәахәызма, аханатә уи ҳапсҭазаара иалаланы иаауама ҳәа.

Аҭазет "Аԥсны" аҟны хыхь ҳзыхцәажәаз астатиа еиԥшқәаз машәыршақә акәмызт изикьыԥхьуаз ҳ-Дырмит ду. Урҭ ажәлар ԥсыцкьала, иаша мҩала раазара аус аҷы рцакы дуун, анырра бзиа ҟарцон, насгьы еилкаами, адинхаҵара аҭыԥ ахьамоу, уи аԥсымчхара ҭәҭәала амазаара амилаҭ шарҭәҭәо, ишеиднакыло, аиқәырхараҷгьы иалшо акыр шыҟоу. Абри ахшыҩзышьҭра арахәыц ҟаԥшь еиԥш иагәылгоуп Омар Чачаа истатиа "Изаҳҳаҳаршҭрызеи мшәан ақьырсианра?" аҷгьы.

Ажурналист Омар Чачаа иусураҷы акырза аҵанак уеит еиуеиԥшым атематика. Уи дрызҷелымҳауп аԥсҭазааратә хҭысқәа, ҷыдала аԥхьаҩ игәцареикуа, ауаажәларратә цакы змоу, насгьы уи дазҟазан аинформациатә ҟазшьа змаз астатиақәа еилацаны, иркьаҷ-ркьаҷны рыҩра. Убас иҟоу иреиуоуп "Очамчыратәи аземство рус башьа" ҳәа захьзугьы. Уаҟа ҳапхьоит: "Очамчыра аземство аныхты, аусқәа иҟаз, ирбашаз рапхьа иргыланы ирԥхьазоит ауаа цәгьақәа рыкра, урҭ ркылгара рапхьа хаа бызшәала ирышьҭалеит иааргарцы, идыргәабзыҵит, аха иамуит, икылсыз реиҳа иқылымсыз еиҳахеит, аԥсшәа ахьамыхәаз, мчыла ирышьҭалоит, ианкылымсза ртаацәа кны иҭаркит, нас ԥсыхәа анырмоуза икылсит, аземство рнапы реанырцеит, рыерырҭеит. Уажәы Кәыдры ауезд

аҷы арҳәра, ақәылара ԥытк имаҷхеит аземство рымчала.

"Абри аземство рус башьа даара ҳара иаҳзыбзиахеит, аземство зыԥсаз рдыруа иҟалеит. Абарҭ иҭабуп ҳәа раҳҳәар ҳақәнаганы ҳаҟоуп" (агазет "Аԥсны", ианвар 29, 1919 ш.).

Излаабо ала, аҕьычра, ақәычра, ақәылара – ажәлар змырбзазоз ачымазара баапсы иаҷагылан иқәпоз амчратә органқәа ирыцхраауан аԥсуа газеҭгьы, уи ажәлар иреилднаркаауан ацәгьоура шхәарҭам, ишҵарбгагоу, насгьы урҭ ахьырхәымкәа ишнымхоз азакәан амчала досу иқәнаго дшақәыршәахо уҳәа убас иҵегьы. Убри ауп иҳанаҳәо "Очамчыратәи аземство русушьа башьагьы"

Аԥсуа дзырхәыцуа, Дырмит Гәлиа иидеиақәа, арккаратә ҟазшьа змоу, ирықәҷызтуа, патриоттә цәаныррала иҩу, иахьагьы зцакы мызыц, ҳаамҭа хьамҭа иацзырҕызуа акоуп "Изаҳцәмаҷузеи аԥсынтәылан ацара?" ҳәа хыс измоу астатиа. Ари аҩымҭа иаԥхьалак дарбанзаалакгьы ибоит уи автор имилаҭ заҟа игәы азыбылуа, ихьааганы дахцәажәо ацара-лашараҷы иамоу аиужьрақәа, агәлымыҩрақәа, ҵаск еиԥш ҳалаҕьара иаҷу. Астатиаҷы автор дрыцашьыцуеит зышәҟәыԥхьара ҭышәынтәалоу, зцарадырра ыҟоу егьырҭ амилаҭқәа. Маҷк идузаргьы иҫтахуп астатиа аҕьырак абраҟа иаазгарц, избанзар, уи акыр ианаҳәоит иахьатәи аԥхьаҩгьы.

"Амилаҭқәа адунеи иқәу зегьы ирымоуп дара рбызшәала ацара. Егьырҭ аҳәынҭқаррақәа рыҟны ацара змоу рацәоуп. Ҳара аԥсуа милаҭ даҽа царақәак ҳарҟәацып, ҳара ҳбызшәала ацара ҳацәмаҷуп. Изҳахьзеи абри? Милаҭ шьақәыргылагас, хшыҩ еидкылагас, жәлар мырзгас иҟоу цароуп, уи ҳара ҳзы ихәшәхеит, ҳара уи ҳагьашьҭамызт гәыла, ԥсыла, ҳзышьҭаз, ацәых-цәыфара, аҕьычра, ақәычра ракәын. Иара убри ауп ҳазгаза. Ацара ҳамамзаргьы, хшыҩла ҳабзиандаз, аха уиазгьы ҳмаҷуп. Царалеи, хшыҩлеи, ҳацхырааралеи абри ҳара аԥсацәа заԥхьаҟа ҳгылоу ҳәа милаҭк ԥьара дсымбеит, ма иҳамазамындаз хьзыс "аԥсуаа ҳәа". Аԥсуа цара – аԥсуара иацхраауаз рыла иҟалеижьҭеи акыр цуан, уи ҟалеижьҭеи ацара ҳаҷызар, иахьа ҳапхьа игылоу ами-

лаҭқәа ҳрыланаргылар ҟаларын, аха изваабарыда?! Аҵара маҷра аԥсаҷәа ҳҟны шьоукы аҭаҳмадцәа ирхароуп рҳәоит, аха урҭ ирхароу аҵкыс ҳара аҿарацәа иаҳҳароу еиҳауп. Урҭ ирхароу уи ауп рыцкәынцәа ашкол ианаамҭоу иҭарцом, иҭарцаргьы усурак аныҟало иааҭырхуеит, нас иҭарцаргьы аҵара ргәы рзадкылом, ҳәак ѡ-каканк аҿыцазом, 13, 14 шыҟәса зхыцны ашкол иҭалаз аҷкәын, аҵара далгааныза 17, 18 шыҟәса рыҟны дназоит, нас аҵара игәы изадкылом, далагоит иаб дызҿыз аҕьычра, дагьѡымкәа, дагьзымкәа даанхоит. Ас акәым ишаҭаху. Аҷкәын ашкол дҭаҵатәуп 7 шыҟәса анихыцлак, 13, 14 шыҟәса анихыцлак 3, 4 класс рҟны дҟалартә еиԥш, нас 14, 15 шыҟәса ихыцыргьы аҵара дханагалоит, аҕьычра дзашьҭалом. 2, 3 класс далгеит ҳәа сыцкәын аҵара имоуп ҳәатәым. Ԥсы зхоу милаҭ рзы иҟоу цароуп, уи зцәыԥгу, иагьа беиара имазаргьы, егьырҭ амилаҭ рнапы даныԥшылозароуп. Аѡны иагьа иԥшзазаргьы, ауасхыр ҕәҕәазароуп, мамзар ес минуҭ ишәарҭоуп. Абри аадырларц иамѡоуп шьҭа.

Агәыԥ агазеҭ "Аԥсны" ааигәа игылоу рыцхыраарала ҳбызшәала агазеҭ анҭыҵ аҵара матәаахәқәа рзы урҭ ҳаиҵадырхом, ираҳҭап ацхыраара, ихаҳтып ҳаблақәа, жәытә аахыс ихѡоу. Иаамҭоуп шьҭа иҳарҕәҕәап ҳашьҭа, ҳаикзарым аԥьыбатых, икаҳажьып аҕьычра, еилыргоуп ишхәарҭам, ишырзгоу, ҳарзызырѡып аԥсуара иашьҭоу ҳашьцәа, уи иашьҭоу даҽа чын дук алыргарацы иашьҭазам, ԥьамагьар дук уи ирзалҵзом, иашьҭоуп егьырҭ амилаҭқәа ҳрыламзырц. Ҳара аԥсцәа "кәымжә ду маҟаҟьаҟьа" – ҳәа ахьз ҳамоуп, аҵара азы ҳала хѡоуп. Иахьа уажәраанзагьы иҳагхақәаз азгәаҭаны ҳҳы ацымхыраара шаҳԥырхагахаз азгәаҭаны, аҕьычра ҳшыцанарбгаз дырны, ҵарада иҟоу амилаҭ пеикәында зынза дышхәарҭам ҳахшыѡ азышьҭны, ҳала хҵәа аԥсуара иашьҭоу ҳашьцәа ражәа ҳазызырѡып, урҭ иахдырбауа амѡа ҳара ҳшамырзуа азгәаҭаны ҳашьҭалап гәык-ԥсыкала аҵара.

Абраҭқәа гәынкыланы ҳарзызырѡыр, арыцьарахь ҳгьежьраны ус избоит сазәыкны. Ахыцхыраара аԥхьаҟазы ибаҟоуп, иҵыргәоуп. Блахѡарыла иҳашьҭрым аамҭа. Иҳацәцаз аамҭа шаҳныԥшу шьҭа еилыргоуп. Иаҳҳачу

аԥстҳәа еиқәаҵәа ҳхаҳцап, алашарахь ҳнаскьап, ҳрыхьзап ҳаԥхьа инеиуа аҽыѡқәа, урҭ хә-шьапык рыла иѡзом, ҳаԥхьа ицахьеит ҳәа ҳаангыларым, рышьацәхныслампҭазы ҳрыхьзап..." (агазеҭ "Аԥсны", 1920 ш., февраль 21).

Аԥхьаѡ азнык азы игәы иаанагар ауеит астатиа автор мыцхәы иҕьцәаны дцәажәошәа, аԥсуара лаирҟәуазшәа, аҕьычреи аҵарадареи аԥыжәара риҭазшәа. Ҷабыргуп, ганкахьала уахәаԥшуазар, ус ауп ишыҟоу. Аха ара-ka иҟоуп ихымԥадатәиу узвымсша акы. Уи абри ауп – Омар Чачаа аԥсуак иаҳасабала игәы инархьуеит, лоуныта дарҭынчуам ҳажәлар жәытә-натә аахыс измырбзазо ирымоу ашьцылара бааԥсҟәа, ақәылара, аҕьычра, арҳәра уҳәа иреиԥшқәоу. Урҭ истатиаҽы иаахтны дрыҟәызбоит зызѡа ззаз иан дагеит ҳәа апринцип дыкәныкәаны. Нас ишԥа, амилаҭ иамоу, аҵас бааԥсҟәа хѡатәума, иҵәахтәума? Ус еиԥш аҟаҵара амилаҭ азы аҵәгьоура ауп иаанаго. Насгьы амилаҭ иара иамоу агха иара ианаанарԥшуа, ианақәызбо еиҳа еиҕьуп даҽа тәымуаѡык иҳәар аҵкыс, ареҽирагьы усҟан иманшәалахоит. Даба, иаҳгәалаҳаршәапи аурыс шәкәыѡоцәа дуқәа Н. В. Гоголь, М. Е. Салтыков-Шьчедрин изхааныз Урыстәыла аԥстазаара иалырѡааз сабакевичрааи негадиаевраани рхаҽсахьақәа. Урҭ иаурысмыз даҽазәы иаԥиҵазтгьы, усҟан аурыс милаҭ рзы аиакәым азҳәара акәын иаанагоз. Аха дара рыгха, рмилаҭ аҵәа ҷызеуаз дара ианырҳәоз зынза даҽа ҷакык аанахәон, уи ѡнуҵҟала ареҽира, аҽрыцқьара иазҳәаз хатә критикан.

Сыхәтаахьала, Омар Чачаа истатиагьы хыхь исҳәаз ахшыѡцак ауп иззааигәоу, изыкәныкәо.

Пеикәында ҳзыҟалом, милаҭк аҳасабала ҳзеиқәхом ҳцара-дырра анзыҟамла. Абри азцаара автор далацәажәоит гәаартыла, аха ирцырны, ҳмилаҭ хдырра арҽыхартә, доуҳала ҳбеиареи, ҳацқьареи, аԥстазааращы ҳхымѡаԥгашьақәеи ҳрызхәыцыртә еиԥш.

Амилаҭ аѡнуҵҟатәи ахьаа, ашьцылара бааԥсҟәа, аԥсыҽрақәа ртәы умҳәар, иуҵәахыр, нас аԥстазаара ԥхьаҟала излацарызеи, егьырҭ амилаҭқәа ирывагылартә еиԥш.

Абарҭ азцаарақәа зегьы, сгәанала, ахшыҩзцара рызууп Омар Чачаа гәтыгьҵьала иифыз истатиаҽы. Уи усҟан акәым иара иахьагьы аԥсымчхара аманы иҟоуп, уаҟа ишьҭыху азцаарақәа жәпакы ҳасабтәыс иахьагьы ҳаԥхьа ишьҭоуп кьыс рымазамшәа.

Ихәыцы-иду Омар Чачаа истатиақәа, аҵара-лашара азцаарақәа хықәкыла ирызкымзаргьы, дзыхцәажәо ахҭыс, афақт иадҳәаланы, инымфатәны дырзаатгылон, избанзар, уи апроблемақәа еснагь игәы иҵхон. Ус шакәу арцабыргуеит "Петра Чараиа иҽеишьит" астатиа амацарагьы. Зны ҳаԥхьап иара:

"Кәыдры ауезд. Гәыԥ ақытан дынхауан аҵара бзиеи ахшыҩ цари змаз азәы Петра ҳәа Чараиак. Убри Пақәашь ақытан рцафыс дыҟан шықәсы фажәихәба раҟара. Жәлары реизара ҟалацыԥхьаза иара дагхомызт, баша барбарра днеиуамызт, иреиҳәон ажәлар, аҵара зыԥсаз, цара змам амилатҟа қьаҳиада ишхәартам, аҵара змоу ауафы цәгьара шигәамԥхо. Ари Пақәашь мацара акәмызт иахьреиҳәоз – қытацыԥхьаза. Убри иажәа ҟәыш иабзоураны аҧкәынцәа ашкол иҭалаз азәырфы иахьа ирцафцәаны ақытақәа рҟны аус руеит

1917 шықәсазы иара хәшәы змамыз чымазарак ааизцәырцын дагьԥсымкәа, дагьбзамкәа дышьҭан фагыла имазамкәа 1919 шықәса рҟынза. Ичымазара аагәниган ишԥасыхьи хәышәзмазамыз, гәнаҳас ари аҟара исымази иҳәан сентиабр мза 1919 шықәса рзы иҽеишьит. Зеызшьуа ҳара аԥсацәа ихаҳҳәаауеит абас: "иԥсаҭа цәгьахашт" ҳәа, аха ус зыхҳәаатәу мдырбзамыҟәла зеызшьуа иоуп. Уи аҵара иман, ихы иҭаз ахшыҩ иԥнаҟоз иҽы изамырҳәеит, иахьхәарҭаз дамышьҭит ичымазара, дылахеит аиарҭа, абри иҽахирҟьан сыбзазара қьар амам иҳәан инапала иҽеишьит. Аԥсынтәылан, жәлар рыла ахтра гәыла-ԥсыла иашьҭаз, аԥсацәа амилатқәа ирыламзырц дахьашьҭазафыз аҟынтә ҳара аԥсацәа агазет иаԥхьо иаҳуалуп иаҳҳәарцы Чараиа изы "Харат бзиа иоуааит ҳәа"... (агазет "Аԥсны", 1920 ш., февраль 28).

Ари астатиа хәыцы гәалсрыла иаҳәоит аԥсуаа гәыкала ирзыҟаз, рцара-лашара, рылахтра иашьҭаз ауафы аҵыхәтәан илахьынцахаз атәы.

Цабыргуп, Омар Чачаа истатиаҽы академик Н. Марр "природный абхазец" ҳәа дзышьҭаз аҵарауафы Петра Чараиа аԥсуаа рбызшәеи, ретнографиеи, рҭоурыхи ирызкыз иусумҭақәа Петербург, Қарҭ иҭыцхьаз акгьы игәалаиршәом. Уи ибиографиаҽы мацара дыззаатгылаз ашколи аҵареи рызцаара ауп. Уи зыхҟьаз астатиа шәагаала амаҷреи, мамзаргьы Петра Чараиа инаукатә усумҭақәа, аԥсуаа ирызкыз ринформациа ахьимамзи ракәу уажәшьҭа иуадафоуп аҳәара.

Амилатҭ ԥхьаҟа изгауа, изырҽиауа аҵарадырреи, акультуреи, алитературеи рнафсангьы, ихьԥадатәиу афақторқәа ируакуп рматериалтә ҭагылазаашьа, рекономика амчхара. Арҭ азцаарақәа рҽы аԥсуа жәлар еснагь аицахара рыман, исахьаркшәа иуҳәозар, ицыркьуан. Уи иаанагоз дара аԥсуаа даҽа милатқ иреицаны агәырцкәыли абафхатәреи рымоуп ҳәа акәзам. Уи мзыз хадас иамаз аԥсуаа наԥьнатә ампыцахалафцәа, ҳаԥсадгьыл аԥшзареи абеиареи ирзыфуаз, ирхылцуаз аибашьрақәеи арыцҳарақәеи ракәын. Абԥьар мца каршуа ара иқәнамгалацдаз! Абырзенқәа, арабцәа, аԥьамцәа, аҭырқәцәа уҳәа заҟа! 1992 шықәса, август 14 аҽны иҳақәлаз ақыртуа фашистцәа Аԥсны иазаарцаз арыцҳара ду атәы мацара ихҳаркәшаз XX ашәышықәса адаҟьақәа ирынзалома! Аха зегьы акоуп, аԥсуа жәлар, иага гәаҟра рхыргазаргьы, иагафы уари-ҷани ықәнагалазаргьы азәы итәны иҟамлацызт, рыԥсадгьыл азәгьы изымгацызт, ахақәитреи ахьыԥшымреи аманы иаауан, иааугит иахьагьы.

Абартқәа зегьы анымԥшырц залшомызт ҳажәлар рыбзазаратә, рматериалтә, рдемографиатә ҭагылазаашьа, рыҽиара уҳәа иҵегьы.

Дырмит Гәлиа, Самсон Чанба ирарҵьажәфаны агазет "Аԥсны" аҟны ирывагылаз авторцәа абри азцаарагьы хшыҩзцара азырымур ауамызт, иавсны цашьа рымамызт аԥсадгьыл излапатриотцәаз ала. Ус шакәу ҳанаҳәоит "Изҳамамзеи аԥсацәа еиҽкааны анхара?" ҳәа захьзу Омар Чачаа истатиагьы.

Цабыргуп, араҟа автор иаликаауа, дзықәыҵәҵәо аԥсуаа ххатақәа анхара-анцыраҽы, ҳматериалтә бзазара иҵегьы аиҵьтәраҽы иҳалшоны игәцараҳамкуа, ҳазвысуа

азцаарақәа роуп. Омар Чачаа ибзианы идыруеит ҳажәлар зырҕаруаз, рыбзазара иаҧырхагахо аханатә иаауа (аурыс ҳәынҭқар иколониатә политикеи аҵыхәтәан ақырҭуа меншевикцәа русхәымгақәеи абрахь инрылаҵаны) закәу. Аха уи атәы араҟа далацәажәом, хәынгаҵас атекст аҩнуҵҟа иаҵубааua ада. Уи иҭахуп, иага ауадаҩра ҳҭагылазаргьы, абри аҩыза ашьам дгьыл зцьыиҧьыиқәу ажәлар ҳанхашьа еиҧьаҳтәырц. Абри азоуп Омар Чачаа ҳаҧстазаара аҵабаргхаҭа ала ҳҭарҧшны изиҩуа: "Гагра инаркны Егры азиас аҟынза инхауа амилаҭ шьардаҩык еилаҧсоуп, аха жәытә-натә иашьагәыҵу аҧсуа милаҭ ҳауп. Ҳанхарҭақәа уаарыхәаҧшыр... аҧсуа милаҭ иаҵкыс хышықәса аахыс анхара иалагаз атәым милаҭ акырза Деиҧьуп, иашҭа ҭбааны, имаҵурҭа ҧшак зыҩнамлауа, исасааирҭа аҩны хазны, аҩадахьшәа иказарма ду еиҵҳәаны игыланы. Инхо ауаҩытәыҩса иитаххаша иҩны ицәырҵуа, иҧьыкәреи зҭеиҧсо аца хазы игыланы, акы даламзакәа ҩба еиваргыланы. Имхаҟны аус аниуа унастҳаны уизыҧшуазар, иҧсы ишьарауазеи ҧытраамҭак үгәахәып. "О, бзиа ууит" ҳәа изҽутыр, "бзиа убааит" ҳәа аниҳәоғьы дхьаҧшзауам. Ианаамҭоугьы далгоит дызлагаз" (агазет "Аҧсны" 1920 ш., апрель 24).

Араҟа Аҧсны анҭаҵәы, ҳажәлар рҕьырак амҳаҵьырра иаиықәнага арахь иқәнагалаз агырцәа, ақыртқәа уҳәа егьырҭ амилаҭ рхаҽсахьа ауп автор иааирҧшуа. Үгәы унамырхьырц залщом иқьаҧтахаз ҳчашә дгьылқәа ирхылаз ауаа иблаҟы-блаҵәо, рыҧсҟәа ҟым-ҟымуа, анхара изҽыз. Урҭ ҧьанаҭ дгьыл убранза иархагахан иаман "бзиа жәуит" ҳәа роуҳәаргьы аҭак уаҩцас ирзыҟамҵо аҟынза. Ааи, анхара иаҽын, изхылаз атәым ҧсадгьыл ҳзықәырҭәаандаз, ҳшьапы ҭҳәала иаҳзаларсындаз ҳәа. Ари афақт зеиҧьаҭам ала иаанарҧшуеит аколонизаторцәа ирҟазшьаҷыдоу рыҧсыцәгьара, насгьы литературатә хаҽсахьак еиҧш убла ихыцуам ари. Урҭ аколнизаторцәа – адгьыл азгәыҳәцәа мҽышак азы итәашам, мышҧьарскгьы рыҧхьазашам, анышә иахоит.

Абарҭ, Аҧсны иацы иахылаз, иахьа ауеибаҳәа анхара иаҽу ирҽырҧшуа, абар Омар Чачаа иҵәы инархьуа ииҩуа: – "Ҳара аҧсацәа Аҧсны иашьагәыҵу ҳанхарақәа

уаарыхәаҧшыр, аҩнқәа ҳзыҩноу ҳаҭгәыну ҷьушьап, ҳара ҳаарыхрақәа рыхкаашьа аанукылар ҷьымшьытрас ихкааy ҷьушьап, уаахьаҳәны амаҵурҭа ҳәа ҳзыҩноу убар, ҷьматрамзар ауаҩытәыҩса ара дыҩноуп ҳәа агәра угазарым. Иҳаргылогь аҩны ашыштә, иара иҽаҳҵоит ашәыс аҭәтоы, иҷьгәам, аҷьгәара иашьҭада, амала иаҳзыргылар уи ауп ҳазхыццакуа. Уанылатәа нахыс уаҧхьагьы уашьҭахьгьы иусуеит аҧша дааз, иага амца урцеиргьы уазырҧхом" (иара уа).

Автор иара убас иазгәеиҭоит аҧсуаа ҳанхара ҩынқоа шҽеим, аҧхара шрымам, уи амилаҭ, ргәабзиара ишазеицәоу, убри аҟнытә хшыҩзышьтра шырзутәу ауаҷьаққәа агәылхәаны иҟаҵоу аҭәтәы ҩынқәа, акәасқьақоа ҳәа изышьтоу.

Иара убас астатиа анҵәамҭаҽы Омар Чачаа игәы иаланы иҳәоит аҧсуаа иреиуоу ақалақьқәа рҽы аҵара змоу, амаҵура иалоу, еихачаҧа инхо ауаа ахьмаҷу, иахьуарла-шәарлоу. Уи зыхҟьагәышьаз аҭоурыхтә фақтқәа ҽилкааup, аха ари атәыла ссир иашьагәыҵу ишьҭамҭа ҭоҩаны, даҧшәыманы, амч еиқәаҵәақәа иқәыҭәҩәо изымиааиуа дыҟазарц, дынхарц иҭахуп автор. Убри азоуп уи амилаҭ хьаақәа цәырганы дызрыхцәажәо, ажәлар зегьы ираҳартә изыҟаиҵо. Автор истатиаҽы лкаак аҳасабала иаахҵәаны иҳәоит аҧсуаа ахацхыраара шҳагу, уи шаныҧшуа ҳабзазара.

Омар Чачаа ипублицистикаҽы иуҧылоит Аҧсны аполитикатә ҭагылазаашьа иазку аҩымҭақәа маҷымкәа. Урҭ ҷьара-ҷьара аллегориатә ҟазшьа ахьырмоугьы ыҟоуп, уи, ҳәарада, агазет "Аҧсны" иаҟазшьа ҷыданы иаман аредақтор ибзоураны. Убас иҟаз материалуп 1920 шықәса, маи мза аказы агазет "Аҧсны" иану астатиа "Уажәтәи ҳабзазашьа" ҳәа хыс измоу. Ари аҩымҭа хәыҷы амаҵарагьы агәра ҳнаргоит агазет "Аҧсны" аполитикатә хырхарҭа ҧсыены, мамзаргьы, уи аҽаланагаломызт ҳәа аҳәо ргәаанагара шиашам. Зегьы ҳарҟәаҵып, ақырҭуа меншевикцәа рполитика иаҽамгылазҭгьы урҭ иадыркуазма ҳгазет "Аҧсны"? Уажәы ҳаҧхьап астатиа аҟнытә цыҧҵәахак, нас иҟаҳҵап лкаакәак.

"Урыстәылан иаҵанакуаз амилаҭ уааҧсыра уафы изымҧхьазоз, ҵфа змамыз зегьы зҭагылаз ачуан ду атәым ҳәынҭқаррақәа азыршы иҭарҭәаз азымычҳакәа иҧеит 1917 шықәсазы... Ахьшь шьҭасны аҟәарҭ анагалакь, акәҷара иаҵанакуаз емпит хаз-хазы, шьақәгылашьа рзыҟамцеит, амилаҭ иалазызгьы рацәоуп, аха иаанхаз рееидыркылаҵ ишьақәгылан иҟоуп иахьазы. Афны аҧшәма дыҧсыр, амазареи аибацәеи дырхадыргылон апекәын, уи дҟазҵозгьы иҧсыз згәы дабылуаз ракәын. Ареволиуциа аныҟала, ҳачуан ду аныҧеы, амилаҭқәа хаз-хазы рееидкылан, русқәа рнапаҷы ирманшәаланы азәы идымҧшылакәа ианааба, ҳара аҧсцәа ҳзын пеикәын дҟамлозаап згәахәуаз рацәахан, аҳәыҳәзаҵә еиҧш ҳнаҧшы-ааҧшуа ҳанханы ҳаҟан, аха ҳара арахь иҳамазаап ахылаҧшцәа, урҭ ҳрыцҳаршьон, (ақыртуа мен-шевикцәа Аҧсны иахаҧаз роуп араҟа зызбахә ҳәоу – Р. Қ.), ҳашьтахь, ҳаҧхьа ҭак даарышьҭуам ҳрыхьчоит, иаҳхылаҧшуеит. Абри ҳара аҧсуа милаҭ ҳаздызкылаз рнапы аҟны ҳадымлакәа ҳаанхар, иҳабзазарахоиз, ҳзалцрызу ҳашьтахь ихыцны иаауаз азыхәашь, иаҳзыҟаҵарызу убри аазмышьҭуа адамба, иҳамазу убри аҟара амч?

Ареволиуциа ду амч ала Урыстәыла иаҵанакуаз амилаҭ ирҷыцит аҷаҧа, ирықәцит акьахь, ироуит ахақәиҭра, иақәиҭхеит рыбжьы ирҳәаларц рыгәҭыха, урҭ рыҟны ҳалхым ҳаргьы, аха ҳара агәҭыха аҳәареи ҳабжьы ақәиҭхареи анакәу сзымдрит сара. Излаузымдыри ҳәа иҵаауа дыҟазар, изласзымдыр убри ауп Аҧсынтәылан иашьагәыҭу аҧсацәа роуп, егьырҭ ааицәа роуп. Цабыргуп, иашьагәыҭу реиҳауп. Аҧсынтәылан иашьагәыҭу рахьтә изыҟамларызеи хфы-ҧшьфы раҟара жәлары ргәаҟра еилзыргаша, иаҵәымшәакәа изҳәаша? Ҳабанза цәажәалари тәым ҷыла, ҳзақәиҭымхазеи ҳабжьы, иахьҧа ҳзеилмыргари тәым еагала ҳамхы ҳрашәоит ҳәа ҳалагар аҳаскьын ишаҳцәаго? Урыстәылан милаҭ цыҧхьаза аҷыфқәа андырфуа, абри ҳара аҧсацәа ҳахьзала акы ахәы шамырзыз гәаҳтар қәнагоуп шьҭа, макьана еишьҭоуп еихьымза-еиҧымза, уажәшьҭа ирышьҭаларгьы ирыхьзар ҟалап аҷыф бзиа, аҵхыраара маҷымкәа измоу" (агазеҭ "Аҧсны" 1920 ш., маи мза 1).

Аҧсуа жәлар рыгәтыхақәа, рмилаҭ гәазыҳәарақәа еиҳагьы иҷыхеит, иҵархеит Урыстәыла ареволиуциа аныҟала, ахақәиҭреи ахьыҧшымреи рзы рымчқәа еизыргон, иқәпон иреиҕьыз аҵеицәа. Аҧсуа интеллигенциагьы зҭыцра ҷалагаз ргазеҭ адаҟьақәа рҷы ахақәиҭра, ахьыҧшымра, алахтра аидейақәа аазырҧшуаз, аменшевикцәа рполитика иаҷагылоз астатиақәа ркьыҧхьуан. Убас иҟоу статиоуп Омар Чачаа агазеҭ "Аҧсны" (1920 ш., оқтиабр 30) иаништаз апублицистикатә статиагьы "Ацхыраара аҧхьаҟазы иҵыргәоуп" захьзу. Араҟа астатиа автор патриотк иаҳасабала игәы иалоуп, дарҭынчуам иара ишиҳәо еиҧш, Аҧсынтәыла ачашә дгьылқәа атәымуаа, еиҳарак агырцәа, ақыртцәа ааны иахьахыло, иахьаанырқылло. Урҭ рхаҷсахьа заманала иҭихуеит. "Аҧсатәыла иашьагәыҭу аҧсуа жәлар роуп (абри ахшыфцак уи истатиақәа рҷы иахьабалакь иаҵшьны иаҳәоит – Р. Қ.). Даҽа милаҭк урҭ ирыланхазаргьы, урҭ "ааицәа" ҳәа ирыҧхьазоит, иҟалап дара "ааицәас" рҽырымҧхьазозар, аха досу ифны аҧшәма илшауа асас изилшауам. Аҧсатәылан ҳасаб азуур иашьагәыҭу реиҳа ааицәа ахьеиҳау ақытақәа рацәоуп. Рынхареи рхы аныҟәгашьҽи урыхәаҧшыр, қыҭа уафык абра дынхоит узҳәарым. Рыдгьыл иахыцны Аҧсатәыла ианаауаз иубар рыжәцәеимаақәа рмаҟҷаҳәара иадыкнаҳаланы, иршәымкәа, ирхамкәа иусуцәаны иааит ҳқытақәа рахь" (агазеҭ "Аҧсны", 1920 ш., оқтиабр 30).

Абас рсахьа тихуеит автор ҳашҟа хныҟәгара иаауаз атәым милаҭ заҟа иалаҟаны иҟаз. Уамашәа иубаша, урҭ ирхылцыз рами иахьа ҳаҧсадгьыл ҳамазкыз, ҳара иаҳцьынцьуп ҳәа иқәгылаз! Омар Чачаа заҟа исахьаркны, насгьы ареалра ауа иааирҧшуазеи аҧсуа чашә дгьылқәа ирзифыз ааицәа рхаҷсахьа, рҧсихологиа.

Анафсан ҳаҧхьоит: "Ҳара аҧсацәагьы иаҳҳароу ыҟоуп абраҟа, аусура ҳатәаҳшьом, уи анҭ ааицәа ари ҳаҧсыера ҳацырхын иаагылеит ҳара ҳаҟны, дҳашьцылоит, дшыҟоу дгьылк ааихәоит, далагоит анхара, хҧаҧшьба шықәса рыла иашьагәыҭу иацкыс анхара ҟаицоит, ибҕагьы ааирҕәҕәоит, цьынцьуафык еиҧш ихы иҧхьазо далагоит. Ас азәы иуит, фыцьа-хфык ируит. Шьҭа

урҭ ирҽыԥшны егьырҭ рҽаархоит... Ишнеи-шнеиуаз рҽааиԥыхны, рнапҟәа ахарԥаны Аԥсны иаақәтәоит" (иара уа).

Омар Чачаа заҟа ииашаны, ихьааганы иҩуаз ҳмилаҭ рзы ирыцхраз ари апроцесс – аԥсуа дгьылқәа атәым милаҭ ахьахылоз, ҳаԥсадгьыл хәыҷы-хәыҷла ҳамхра иахьаҽыз. Ари ақыртуа меншевикцәа Аԥсны ианахаԥаз аамҭазы акәын. Аха астатиа автор имзакәа иҳәоит абраҟа ишыҟоу дара аԥсацәа ирхароугьы. Уи убри ауп – аусура ҳацәаашьаны иҳаднагалоз акыр ҳзырулап, ҳамхы ларцап, идрашәап, ҳажь ртаап ҳәа иаанаҳкылон, нас урҭ ааицәа цомызт, ҳадгьылқәа аархәон, ҳаҳәса еибацәа ирхатәон... Ари иҳамаз ҳаԥсыҽра дара иҳаҵырхуан, Аԥсны агаразы заманала рхы иадырхәон. Ари апроцесс аԥсы ҭалеит еиҳарак Аԥсны аҳра-тәра анаԥырх ашьҭахь.

Абри амҩала Аԥснытка (Сталин Бериеи рымч еиқәаҵәақәа цәырцаанзагьы заҟаҩы ықәнагалада, иааанагада? Абас ишәарҭаз ацәырцра ауп Омар Чачаа дызҽагылаз хыхь зызбахә ҳамоу астатиаҿы.

"Ахацхраара аԥхьаҟазы иҵыргәоуп" аҿы автор дазааҭгылоит даҽа проблемакгьы. Уи Урыстәыла ареволиуциа аныҟала, амилаҭқәа ахақәиҭра анроу, дара аԥсуаагьы рхы шышьҭырхша, ахақәиҭразы ишықәпаша, рымчқәа шеизыркша ауп. "Урыстәыла ареволиуциа ду иҟалаз, ҳара иҳазгәаҭом акәымзар, даара аус бзиақәа ҳзыннажьит. Аԥсацәа автономиа шәымаз рҳәеит, шәыбызшәала агазеҭ ҭшәыжь, шәусқәа шәара ижәба рҳәеит. Ахақәиҭра захьзыз иара убри акәын, аха иҳарҭаз, ҳазқәиҭыртәыз аусқәа ишырнаалоз ианҳазмыреи, шәаԥсам дадраа ҳәа ҳарҳәеит. Изҳахьзеи ари? 5–6-ҩык ауниверситет иалгахьаз, ҳ-Аԥсны иашьагәытыз Аԥсатәыла згәы азыбылуаз ыҟазар, ари ҳахьуазма. Абжьара ҭара змоу 10–15-ҩык раҟара ыҟазар ҟалап, аха урҭ Аԥсатәыла ргәы азыбылуам, рԥьыба ахьыхьанҭахаша иашьҭоуп. Аԥсатәыла рыламзында еила-ҩеиласуа амилаҭ ахьеилаҳаз ҳәа хыс ирымазам, иагьашьҭам. Ҩышә-хышә кәашҭ ахьцауа, ҩба-хԥа аб рыламзар рымҩа иақәиҭхом. Убри ҳаҩызоуп ҳара...

Абри иаҳҳысқәаз аамҭа бзиа милаҭс иҟаз зегьы ирзыбзиахеит, – ҳара ҳзы ҳцарадара аҵыхәала ишаҳԥырхагахаз дырны, абри иахьа ареволиуциа иҟалаз ҟалаанза иахьа ҳаԥхьа игылаз амилаҭқәа ахацхраара шрымази, рхацхраара бзираханы ишрыхьзази гәаҭаны, ҳара ҳаԥхьаҟа ҳәа шьҭа ҳанымхәыц аԥсацәа ҳәа ҳахьзым" (агазеҭ "Аԥсны 1920 ш., оқтиабр 30).

Аԥхьаҩ мбашьа имам Омар Чачаа иԥсадгьыл Аԥсны азы дгьаҵәы-ҭьаҵәауа дышцәажәо. Уи Урыстәыла иҟалаз ареволиуциа ду дақәгәыҧуеит аԥсуаагьы ахақәиҭра роуп ҳәа, амала, хшыҩла ишныҟәатәу ихаиршҭуам. Уи рыгәра изгом зԥьыба зырхьанҭауа ауаа. Аԥсадгьыл агәхьаа акым: зхы мацара хәыцырҭас измоу, амал рҳара иашьҭоу ауаа ҩажәак "зԥьыба зырхьанҭауа" заҟа исахьарк-ны, ухаҿы иаанхартә иаанарԥшуазеи!

Ҵабыргуп, астатиаҿы иубом Асовет мчра аагаразы иқәԥо ауаа, урҭ рызбахә ԥьаргьы иҳәазом, иара убасҵәкьа ақыртуа меншевикцәагьы "уԥылом". Аха астатиа ахы инаркны аҵыхәанза уаҩҵас уаԥхьар, имҩашьо иубоит ҳазмырбзазо, иаҳԥырхагоу ҳәа уи дызҿу, изҭагылоу аамҭа баԥсы закәу, ақыртуа меншевикцәа имҩаԥырго аполитика хәашьы шакәу. Автономиа ҳарҭан, аха ҳхы иаҳзамырхәеит ҳәа ииҳәо цәала, ироииала иҳәоуп, акгьы ҳарымҭеит, баша ҳдыргәыҧит, ҳаԥсадгьыл иахаԥеит ҳәа ауп изызҳәоу. "Шьҭа ҳанымхәыц аԥсацәа ҳахьзым" ҳәа ииҳәоғьы, шәықәпа, уи ада уаҳа ԥсыхәа ыҟам ҳәа ауп иаанаго. Апатриот ибжьы ҿацаза иргеит, аамҭа баԥсы иалыҩны ижәлар ираҳартә еиԥш. Ари астатиа иахьагьы ҳаԥхьаҟа ҳахьхьанарԥшуа рацәоуп, уажәтәи ҳполитикатә ҭагылазаашьаҿы иҳаҵанаҳәогьы маҷзам.

Омар Чачаа истатиақәа рҿы еснагь хшыҩзышьҭра рэиуан аԥсуаа ҳанхашәа мҩа артбаара, ҳекономика арҭҵәара. Урҭ азҵаарақәа ирызкыз астатиақәа лассы-ласцы иҩуан агазеҭ ахь. Араҟа уи иаахҵәаны иҳәон иҳагыз, иҟаҳамҵоз, еиҳа ииашаны иуҳәозар, Аԥсны дгьыл барақьаҭ иахьынзаҳахәҭаз, ҳашзықәаамрыхуаз, ҳазқәыз адгьыл чашә ссир "ҳарчачатны" ҳшамаз уҳәа убас иҵеҥы. Уи аԥсуак иаҳасабала, игәы инархьуа иҳәоит иҳамаз ахымхәара, аус азымҳаҵҳаҵара, аашьара. Убас

иҟаз азцаара шьтыхуп "Иумоу ҳатыр узақәцар, иумамгьы уоуеит" ҳәа хыс измоу астатиаҽы. Иҟалап астатиа иҧьцәаны, ихжәацәаны иахьаҳәо атыпқәа ыҟазар, усҟан азәык-ԥыцьак згәы иалсыз ҟалазар, ишпыкәу ас аҧсуа милат ишазиҳәаз, ишылаирҟәыз ҳәа. Мап, астатиа автор азәгьы длаимырҟәзеит, уи имилат итахын, бзиа ибон, егьырт амилатқәа, иара ишырзиҳәо еиҧш, "ааицәа" ҳара ҳацкыс еиҳа ибзианы иахьынхоз дрыцашьыцуан, игәнигон. Убри азоуп изиԥыз хыхь зызбахә ххәаз астатиа. Уааи, аҧхьаԥ, цыпцәахақәак ҳаицрыпхьап, уаҟа иаабоит автор хьаас имаз насгьы заҟа диашаз:

"Цабырҕуп, досу дызну адгьыл "шьам" еиҧш иҧхьазоит ҳәа ҳжәытәқәа ажәаны иртынхеит, аха ҳасаб азуур, абри аҧсацәа ҳазқәу адгьыл еиҕьу милатк дықәны иубарым. Ҳара аҧсацәа ари зыпсоу ҳаздырам. Абри ареволиуциа ҟалеижьтеи млала иҧсхьоу ауаа цԥа рымам ҳәа иҳаҳауа ажәагьы хаҳцауам, ари баша уҳәансҳәанс иҳапхьазоит, избан уҳәозар, аҧсуа милат ҳәа ҳгәы "ашша" икыду макьана азытрахь ахы амырхац. Ҳазну адгьыл бзиахә амч ала гәаҟрас иҟоу амлашьра шраҳау уи ҳгәы иаанамгац, убри ала гәаҟра ахьаҳамбац азы анхашьа ҳара иҳаздырам, аԥьыкәреи аарыхшьа ҳақәшәом, гәык-псыкала убри иаҷу азәык-ԥыцьак ыҟазаргьы ишыҟацатәу рыздырам"... (агазет "Аҧсны", 1920 ш., ноиабр 9).

Астатиа анцәамтахьы автор иаахтны иҳәоит аҧсацәа анхараҷы иҳагу ҳәа иипхьазо: "Анхара аамтазы уизыпшыр, апрель мза аныԥагыло ацәматәа дашьталоит, уи анааирхиалакь ацәеиха дашьталоит, артқәа еиқәиршәаргьы иаанда ҟаца амазам, уи аҟацара далагар, далгааныа маи мза ԥагылоит, нас илаицауа злеиҧылозеи?! Перуали марти рзы ацәаҕәара игәы иташәом, ахьта илалар ҳәа дшәаны... ԥьыкәреи хәычык лацаны "бзиала исфеит, мачхәума" ҳәа иҷы инапи еиқәыпсаны даатәоит. Ԥьара псхәрак, чарак ахьыҟоу аниаҳа, уа дышпагхашеи. Аԥьыкәреи илаицаз анаԥс аутратых: акартошка, акапуста, ахәыл, аԥьымшьы... алацара шыртаху уи издырзом, ҳара аҧсацәа аутратых алацара иарбанзаалак ауаԥыцәгьы ихьымзг дууп ҳәа хымзгыс иҳапхьазоит...

Абри зхысҳәаауа, сара сазәыкны аҧсуа милат анхара ахьаҳзымдыруа, ишақәнаго ҳахьақәымшәо даара гәалас исымоуп. Аҧсатәыла адгьыл кәаза ҳақәны, иара иалшо, иаҳнаташа ҳара ҳамдыррала иахьаҳцәызуа даараза иаҳныпшны ҳаҟоуп. Абри азыҳәан сара сазәыкны саҳәоит агәып аҧсуа газет ааигәа игылоу рымчала аҳәарақәа ҟарцарацы аземствоқәа рыҟны. Ҳаҧсатәыла аԥшь уездк рыҟны аземствоқәа рыцхыраарала уезд-цыпхьаза ашколқәа хыртразы анхара ацарта "ремесленное сельско-хозяйственное училище" (иара уа).

Араҟа ҳзыпхьаз акгьы аххәаара атахзам, имԥашьо иаарԥшуп ажурналист игәы ицхоз апроблемақәа закәыз, аҧсадгьыл агәаҟра иштагылазгьы.

Омар Чачаа ипублицистикаҿы тема хаданы иубоит аҧсуа жәлар нахьхьы аахыс ирымоу, измырбзазо ашьцылара баапсқәа рапхьырҟәкәаара, рҿагылара, рҿапҿра. Уи имилат бзиа ибоит, дазгәдууп, аха иагуп, аҿиараҿы иапырхагоуп ҳәа иипхьазақәо дрывсуам, иаахтны иҳәоит. Урт иахьагьы ирзкамыжькәа иаарго, пхьаҟа измышьтуа аграқәа атәымуаа Аҧсны иазыруа азалымдараҟәа, иарто аҧхастақәа реиԥшцәкьа игәы иалакьакьоит, ишхәартам, насгьы ееизакрыла ишапыхтәу далацәажәоит акьыпхь аҿы. Ус шакәу ханаҳәоит астатиа "Аамта". Уаҟа ҳапхьоит:

"Ҳара аҧсацәа иаҳгәампхакәа ак ҟалар; ма амра ихырҟьан иҧхар, ақәа рацәаны иаур, ма ԥаԥра ҟамлар, ҳажәа ус иалоуп: "аамта ааҳәит" ҳәа, Анцәа ҳаигәапхом ҳәа...

Аамта иҳақәиту иажәа цқьала ишаны иахьаанижьыз ыҟоуп, макьана ааҳәра ҳәа акгьы амам. Ихақәиту абарт ыҟамындаз ҳәа, дыҟазар, уи ҳаҟамзаара итахызар ҳақәахра цьабаа дук адибалап ҳәа сара сыҟам сазәыкны.

Аамта шааҳәызи иара ҳаҟамзаара шитаху злаадырԥи ҳаԥнуцка ҳаграқәа ҳазгәамтазар?! Иҳақәиту иҳабжьигама, аашьара, арҳәра, ағьычра, ақәылара, ҳзырҟаамцуазеи абарт? Абарт абра ианысцақәаз ҳарҟәацыр, иҳақәиту даҳгәалаҳаршәар абри аамта иааҳәыз ҳәа ҳазҧу бзиахар ҟалап. Излахәартамзеи уи, ажәԥан ахьыдыз иҟоуп, адгьыл ахьыҟаз иҟоуп. Ҳара иқәу амилат

ҳауп иҩашьаз, иааҳәыз, ҳара ҳаҟәымҵит ауаҩшьра, ацәгьа аура, иагьҳнамырбеит абзиара. Анцәа изакәан ҳара заҟа еилааго аҟара, иара ҳаргьы ҳаиланагоит. Ацәгьаразы бзиара азәы иоухьоума?

Ацәгьоура бзиарак алҵны сара исымбеит, ҳара аҧсацәа абри ҳацәгьоурақәа каҳажьырц игәнаҳкылар, абри акажьра уадаҩ дук аламзар ҟалап. Уи камыжькәа бзиарак ахь ҳназап ҳәа сыҟам. Излаҟаларызеи Аҧсынтәылан абеиара – акрызлаиурызеи ауаҩытәыҩса. Уи сҳәеит ҳәа, адгьыл беиа ҳара ҳазну еиҧш ҧьаргьы иҟам, аха иабаҟоу ҳара ҳхәарҭамеи?

Азәы иааирыхуеит иҧхзашала, егьи илабагды кны уаха дынӷылсуеит, ма ицәизоит, ма дышьны игоит, ҳаиуан бзиак умазар 50-ҩык агацәа уоуеит, ицәырзоит, 3000 мааҭ иаҧсазар, 300 мааҭ ҳәа ирҭиуеит, изиҭауа ма иҭабуп ҳәа иҳәондаз. Аҧара уҧьыба иҭаҵаны қалақьк ашҟа сцаны исыгу матәақәак аасхәап ҳәа уагьымцан, мамзар мҩабжара унеиааныа харҧыдеи еимаадеи ухынҳәыр ҟалап. Гәыбжьыхгаси хшыҩ еимырпыгаси абри ацәгьоурақәа роуп иҟоу, абарҭ шаҳзеиҧьым ҳахшыҩ азаҳашьҭыр бзианы избоит. Абри агра бааҧсы ҳаманаҵы ҳара ҳаиҵамхар, ҳаччархәымхар ҟамло абас избоит" (агазеҭ "Аҧсны", 1920 ш. ноиабр 6).

Хыхь иаагоу афақтқәа иаҳдырбоит Омар Чачаа ижәлар рыграқәа заҟа дрықәзбаны иааирҧшуа, ицәыриго, иага ицәыхьанҭазаргьы, аиаша ада ҧсыхәа шыҟам дырны. Ус шакәу еиҳагьы ишьақәдырҕәҕәоит астатиа злахиркәшо ажәақәагьы: "Шьҭа иаамҭоуп аҿыхара, ацәа ҳалахеит, аҧсацәа ҳзырҿыхарыз азәы дахьҧаҟамлеи, даеа милатқ ацәа ҳалихып ҳәа агәыҕра змоу азәыр уҟазар, угәыҕра башоуп, уи ацәа заҵа уалимхра уалаҧсыргьы бзиа ибоит" (иара уа).

Астатиақәа рнаҩсангьы аҧсҭазаараҿы иҟалаз ахҭысқәа (еиҳарак аҧьычра, арҳәра, ақәылара ртәы зҳәоз, ирылхны ажәабжь кьаҿқәагьы иҩуан Омар Чачаа. Урҭ сахьаркыратә жәабжьк аҳасабалагьы аҧхьаҩ идикылон, аха зегьы раҧхьазагьы гәҭакыс ирымаз аҧсҭазаара иаҧырхагаз, ҧхьаҟа изымгоз ашьцылара бааҧсқәа, ацәгьоурақәа рҿаԥера акәын.

Аҧсҭазаара акырынтә иаанарҧшхьеит аибашьра иҭагылоу, ма уи зхызгаз ажәлар рыҩнуҵқа (иага апориадок ҧьбара ыҟазаргьы, алеишәа еиҿкаазаргьы) ацәгьоура ҟамлар шамуа, уимоу, урҭ рышьҭамҭақәа акраамҭагьы иаанхар шалшауа. Избанзар, аибашьра ауаажәларра ари-мазҩуеит, ршьара иқәнаҟьоит, згәамчхара ҕәҕәоу ирласны даиааиуеит. Аха аҧсҭазаараҿы зегьы еиҧшым, аиаша, абзиа аханатә иашьҭоу, зхы ақәызҵо реиҧшҵәҟьа иҟоуп ацәгьоура зда-зшьа иалоу, "изтәышьҭроу", ус иҟоу анааҧшуа агәаҟраҿы ауп, аибашьраан ауп, азы нхыҵлакь агәам-сам адәахьы ишықәнажьуа иаҩызоуп..

Ҳәарада, ари уаҩы ихьааигартә иҟоуп иаҿагылан ҕәҕәалагьы иқәпатәуп шатарак ҟамҵакәа, мамзар, ишнеи-шнеиуа аҧсҭазаара азыхь архәашьраҿы мацара акәымкәа, зынза иаҵанарззаргьы алшоит. Иахьа иаагозар абри иацәшәатәуп еиҳагьы, избанзар ахеиужьрақәа рацәахеит...

Омар Чачаа агазеҭ "Аҧсны" адаҟақәа рҿы астатиақәа аникьыҧхьуаз аамҭазы Аҧсны аибашьра иҭагылан, ақыртуа меншевикцәа аҳра руан, ҳажәлар еимырҵәон, идырхәуан, ирбылуан. Ешба, Лакоба реиҧш иҟаз ҳҵәиҵәа дуқәа Аҧсны аҩнуҵкеи уи анҭыҵи амч ҿыцқәа еизганы ахақәитреи ахьыҧшымреи рзы иқәҧон, ашьа карҭәон, рхы ақәырҵон. Аха абас ҳаҧсадгьыл хьыршәыгә хәыҷы аҟазаареи аҟамзаареи азҵаара анцоз, аҧсуаа иреиуаз ацәгьоурақәа: арҳәрақәа, аҕьычрақәа, ақәыларақәа ҟазҵоз маҷҩымызт, иаҳҧылон усҟангьы уаҩы илахь аҧхзы аазгаша, дзырҧхашашьа афақтқәа. Ус шакәу дырҵабыргуеит усҟан агазеҭ "Аҧсны" абри азҵаара иазкны иакьыҧхьуаз аматериалқәа. Убас иҟоу акоуп Омар Чачаа иҩымҭа "Елыртәи ажәабжьгьы". Иаагап цыҧҵәахак: "Елыр ақытан дынхоит уа иашьагәытыз З. Б. ҳәа азәы. Уи ҧьабаала иаарыхыз амазара ҧытк змаз азәы иакәын, зчеиҧьыка знапы ианҵаны игылазгьы азәы иакоын. Уахык абрагьцәа хҩык иҩны инеизаарын, илшоз ала акыр рҿеимҵаргьы ируамызт. Крыфаны ианалга 15,000 мааҭ уажәыҵәкьа иааҳауҭароуп ҳәа иарҳәеит, мамзар имақарит уаҳшьуеит ҳәа. Аҭаҳмада дшәан еиҳау имазаргьы деигзомызт, аха рыцхарас иҟалаз, уи ауп

уи аамҭазы имамызт. Акыр идырцаҵеит, аха агьшыҟамыз анырдыр, абрагьцәа иҧа дларыҧца дыргеит, шаҟа уаҳҳәаз науҭир, уҵкәын дуоуп ҳәа ажәа наизныжьны. Мцаха ицралеит иара, иҵкәын дыршьыр ҳәа дшәеит, длашьҭалан 5000 маҭ аархианы, Елыртәи акомиссар инапала ирзынеиҭиит, ажәагьы рзицҳаит егьырҭ ажәа нызқь рзы аҿҳәара ирҭарцы. Уи ауаҩ дларышьҭалан, аҧара нарыҭаны, иҵкәын даарымхны иаб иҟны дааигеит, иҿҳәарагьы жәамш ҳәа изаа́рыцҳаит. Аҿҳәара иаҩсит, аҧара измырхиеит; дара урҭ аакылсын иҩны, ҧшьҩык абнахь иаангылеит, азәы дара рҩыза даарышьҭит аранза уааи, уаҳҭахуп ҳәа, ихьшаз идыруан, ацара итахымхеит, аха иахьа аҽены шьыбжьон исыхьрызеи игәахәын, дахьнеиз "а́залп" наирҭан ф-хык наиқәшәеит. Даҳшьит – ҳәа ацәгьоуцәа цеит. Иара уажәшьҭа дымҧсыр ҟалап рҳәеит" (агазеҭ "Аҧсны", 1920 ш. ноиабр мза 18).

Абри ажәабжь хәыҷы уаҳа ахцәажәара аҭахзам, ихьанҭаз аҧсҭазаара аҟнытә иаагоуп. Иацысҵо акызацәык ауп 81 шықәса уажәы аҧхьа иҩу ажәабжь иахьагьы иамоу ақтуалтә цакы мызыц, ацәгьоура ҿаҧызҿуа абжь ҿаца ахоуп, иаҵоу аидеиа иахьатәи ҳаҧсҭазаара уа́даҩ иацхраартә еиҧш ҳара ҳҟынза иаазеит. Аа, анаҧьалбеит, ацәгьоура адац-ҧашә заҟа итаулоузеи, ажәларқәа рыҧсҭазаара иалаҧьаны иҟоузеи! Уи шьаҭанкыла аҵырҟаара заҟа ихьанҭоузеи...

Омар Чачаа ижурналистикатә ҭынхаҿы имҩашьо иаабеит уи иаанарҧшуа аҧсҭазаара аганқәа иахьагьы ақтуалра шрымоу, ишымажәыц. Убри азоуп саргьы урҭ санрыхцәажәоз аҧхьаҩ еиҳа ибартә, хшыҩзышьҭра рзиуртә снаргәылаланы, ацитатқәагьы сырмеигзакәа иаагаҩны, сызырзаатгылаз. Уаҟа иаарҧшуп дара злиааз аамҭа агәеисра иадҳәаланы, аҧсуа жәлар рполитикатә ҧсҭазара аихәлахара иамаз иауаршәаны.

Ҵабыргуп, маҷк аҟара иаазгаз ацитатақәа сыррацәазар ҟалап, аха уи мдыршақә иҟасымҵеит, иамоуп "схы злаҿысхша" ҵаҵгәык. Уи убри ауп: акы, иахьатәи аҧхьаҩ уажәшьҭа (еиҳарак иаҳхаагаз аибашьра ду ашьҭахь) иҧыхьашәара уадаҩзоуп агазеҭ "Аҧсны", ҳархивқәа блуп. Ҩбагьы, сара истахын Омар Чачаа ист

ҭақәа аҧхьаҩ еиҳа дырзааигәаны (рцыҧцәахақәа ракәзаргьы) идырырц.

Абраҟа исҳәарц стахуп даҽеа хшыҩцакыкгьы. Заҟа иҩзиаз 1919–1920 шықәсқәа раан иҭыҵыз агазеҭ "Аҧсны" иану аматериалқәа зегьы хазы шәкәны ҳинститути, ҳуниверситети, ҳмузеиқәеи, ҳархивқәеи, ҳбиблиотекақәеи рзы иҭыжьзар, уи аҩыза аус аҟаҵара ҳҭоурых адаҟьақәа реиқәырхара ауп иаанаго. Аха уи ус шакәу иазхәыцуа, иаҵанакуа здыруа аҧсуа спонсор, алакә аҿы ишырҳәо еиҧш, макьана дымиц, дихьазаргьы дымшәыц, даншәуагьы сеидру? Егьырахь, уи аҭыжьра аибашьра иаҳхаагаз ашьҭахь Аҧсуа ҳәынтқарра макьаназ иалымшәар акәхап, иҳагқәои, ҳаҧхастақәеи ахьыраҵәои аблакада иахҟьаны ҳалшарақәа ахьмаҷуи аҟнытә.

Омар Чачаа ибызшәеи иҩышьа аформеи рызгьы ажәақәак. Урҭ акыр иадҳәалоуп уи иҩымҭақәа зниҵоз агазеҭ "Аҧсны" иамаз астильтә хырхарҭа зегьы. Абраҟагьы Дырмит Гәлиа ииаирҧшит ахшыҩ ду, уи убри акәын – агазеҭ аҧсышәала ҿыц иниз, аҧхьаҩцәагьы ҿыцын, ҳәарада, иазыҟаҵатәын, ажәақәа, аҳәоуқәа марианы аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭа иазааигәаны амҩа атәын. Араҟа Дырмит Гәлиа истиль иркьаҿы, аха ацакы дуны, акыр ҧнаҟоу, аҧсуа проза амҩа ду азаарыцтыз "Атәым жәҩан ацаҟа" злаҩу абызшәа аҧсабара иазааигәаны ауп ишыҟоу, насгьы иҳәатәуп даҽеа фақтк атәгьы. Агазеҭ "Аҧсны" ахаҭагьы ихәыҷгәышьамыз шәагала, уигьы иаҳәоз ыҟан астатиақәа рыҩреи ранҵареи ауп аҿы маҷк иқәымныҟәар ауамызт "уқәцатәы гәаҭаны ушьапы еиҵых" ҳәа ирҳәо ажәаҧҟа апринципгьы.

Абарҭқәа зегьы убоит Омар Чачаа ижурналистикатә ҭынхаҿы. Уи истатиақәа рҿы ҟазарыла ихы иаирхәон ажәаҧкақәа, афразеологиатә ажәеицааирақәа, агәтакы еиҳа еилыхха аарҧшраҿы, ахҭыс иҵегьы "аҧсы аланы", аҧхьаҩ ихаҿы инхартә еиҧш. Уажәы исҳәаз ахшыҩзцарақәа рышьақәырҷҭәара салагом, урҭ аҧхьаҩ ибоит хыхь иаазгаз аҿырҧштәқәа рҿы, мацара иазсырхоит акык-ҩбак: "Ачуан ду атәым ҳәынтқаррақәа азыршы итартәаз азымычҳакәа иҧеит", (Урыстәыла иҟалаз ареполиуциа ауп дызҿу); "рцьыба ахьыхьанҭахаша иашь

ҭоуп" (зхы ада хәыцырҭа змам, амал рҳара иашьҭоу роуп зызбахә имоу); "алабагды кны дынкылсуеит" (аҧыч, ақәылаԥ иоуп дызҿу); "даҽа милаҭк ацәа ҳалихып ҳәа агәыҧра змоу азәыр уҟазар, угәыҧра башоуп" (агәаҭәажәпарақәа рзы ами изҳәоу); "ҳәак ԥ-каканк аҿыцазом"; "аҧсы ихәы абза ифоит"; "аҧьмақәа рынҵәара анааилакь тәыԥала инибарҵәоит" уҳәа убарҭ иреиҧшқәоу аԥымҭа агәҭакы зырҕҿәо, иацхрааруа ах-шыԥцакқәа заҟа уҧылозеи Омар Чачаа ажурналистикатә ҭынхаҿы.

Ас аҟаҵара ҳмилаҭ кьыҧхь ахыцхырҭаҿы игылаз рзы акыр ацанакуан, насгьы рнапы злакыз аус ҧшьаҿы аҟыбаԥ бзиа шрымаз аанарҧшуан.

Ауаԥы иҧсы ҭанаҵы ижәлар доуҳаҿы ихәарҭоу ҟазцо, иҵоуроу зҭбынхоу ауаа ргәалашәараҿы даанхоит, дырхашҭуам. Заҟа уаа ҧшзакәа уаа беиақәа, рмаҵура дуқәа ирыцаҿырбо идәықәыз (рцәымҩрак сыман акәым изысҳәо), аха иабаҟаху, иаԥнаххьеит адунеи. Сыззааиуа, Омар Чачаа иоуп, имилаҭ рзы ихәарҭаз аус – раҧхьазатәи аҧсуа газеҭ "Аҧсны" ҧарала дацхрааруан, аҧхьаԥцәа ҧошьҭамԥангаԥык еиҧш, ирыҭо дрылан, зегьы ирыцку уаҟа иԥоны ианиҵон аҧсуа жәлар рыҧсҭазаара аазырҧшуаз, наҟ-ааҟ еиҿагылаз ԥ-епохак раан ицоз ақәҧара атәы зҳәоз астатиақәа, ажәабжьқәа. Убри ауп уи ихьз иахьагьы иаҳҳазмыршҭуа, иаҳгәалазыршәо, аҧсуа милаҭ кьыҧхь аҭоурых адаҟьақәа рҿы аҭыҧ заиузгьы.

Имыцхәым ҳәа сгәы иаанагоит Омар Чачаа идаракәац рызгьы ажәақәак сҳәар. Уи иҷкәын (уажәтәи аибашьра далазит) иҭынхеит ԥыцьа азҕабцәа – Лиуда, Инга ирылгахьеит еиҳау аҵараиурҭақәа. Лиуда дҭаацәароуп, ахшара лымоуп, лара аурыс бызшәеи алитературеи длырҵоит В. Возба ихьз зху Ҭхьынатәи абжьаратә школ аҿым Ингагьы дҭаацәароуп, Москва дынхоит.

Омар иашьа Грышьа иҧацәа Алықьса, Сергеи ракәзаргьы, уаԥ дреигәырҕьартә иҟоуп. Сергеи Воронежтәи аекономикатә институт далгахьеит, кыр шықәса еиуеиҧшым аҭыҧқәа рҿы аус иухьеит. Алықьса итәы ххәозар, Аҟәатәи аҳәынҭқарратә рцаԥратә институт ԥ-факультетк – апедагогигатәи афилологиатәи дрылгахьеит. Уаԥ дзеигәырҕьаша ҧшьԥык ахшара иаазеит. Алықьса Чачаа аҧс-

уа бызшәеи алитературеи дирҵоит, уи иара гәадурас имоуп. Акыр шықәсқәа аус иухьеит ашкол аҿы аҟәша аиҳбыс, директорс, очамчыратәи араионтә ҵара ҟәшаҿы инспекторс, уажәы аус иуеит Очамчыра араион аҵара аҟәша аусзуԥ хадас. Убри ахыхь 27 шықәса инареиҳаны уи дадҳәалоуп аҧсуа периодикатә кьыҧхь. Алықьса Чачаа инапы иҵыцхьеит, икьыҧхьхьеит ирацәаны астатиақәа аочеркқәа, иаазырҧшуа аҧсуа жәлар рҵара-лашара, рышкол, ркультура, рыбзазара уҳәа жәпакы. Араҟа уи иаб иашьа ду Омар Чачаа дахьугәалаиршәоыкоуп, еиҳа иашаны иуҳәозар, итрадициа камыжькәа, еихаҳауа дарауеит, ажәакала, аимадара бзиа ыкоуп. Нас ишҧа ажәытәи аҿатәи еимаздауа ацҳа еснагь иҟазароуп. Уи ыкамкәа ианакәзаалак ауаатәыԥса ркультура аҿиара ацәуадаԥуп.

Омар Чачаа иҟоу идаракәац ихьз-иҧша ҳатыр рзакәоуп, дырхадыршҭзом, дыззықәпоз аҧсуара амаҭ руеит доу ишрылшо, рымч зыкәхо аҭыҧқәа рҿы. Урҭ уи ауаԥ ихаҿсахьа лаша аҿаҧхьа еснагь милаҭ уалк рыдушәа рбоит. "Аамҭа уадаԥк ҳануп, аха шәгәы камыжькәа шәеихала, аҧсуара ҧсыс иахоу ҳбызшәа ауп, убри гәыгәташәмыжьын, амилаҭ рацәа ҳрылахазаргьы, ишыдыдуа ҟоа ауам, ҳҿы иҭоу ҳабыз ҳара ҳақәиҭуп, уи ыка-наҵы акгьы ҳахьзом", – ҳәа иҳәо заҟантә иҳаҳахьааз ҳаныхоычқәаз ҳәа игәалаиршәоит Алықьса Чачаа[1] иаб иашьа Омар иажәақәа.

Омар Чачаа ихьз аҳаҭыр азы Сергеи Чачаа иҧа ихьзиҵеит Омар. Уи иаанагоит урҭ рыԥнаҭаҿгьы Омар Чачаа рыҧсҭазаара дшацу, рдоуҳа дшалоу.

---

[1] 2002 шықәса, ианвар 19 аҽны дычмазаԥымкәа иаалырҟьаны иҧсҭазаара далҵит Алықьса Чачаа. Иҧсаҭа бзиахаait, иаб иашьа изкны аматериалқәа анеизызгоз дсыцхраait – Автор.

МИХА ЧАЛМАЗ

"Уажәшьҭа Аԥсны шәҩыла иҟоуп арҽиаратәи ауаажәларратәи усура зылшо, зыгәгьы еицҳауа аҽар интеллигенциа. Аха, рыцҳарас иҟалаз, урҭ аус ахьыруша, рбаҩохатәра ахьаадырԥшыша аҭыԥ рымам. Иҳамазҭгьы ҳхатәы типографиа, изакәызаалак аҵара-лашара иаҵанакуа органк, усҟан урҭ зегьы доусы ирылшо ала ҕәаԥыҳәарала рхы рыладырхәуан рмилаҭ акультура аҽиара аусхкҩа жәпакы рҽы. Араҟа заҟа ус ҟаҵатәуп, кьыс рымазамкәа ҳаԥхьа – ишьҭоузеи?.. Ааи, акьыԥхьтә орган ҳамазҭгьы агәырҵкәыл змаз аҽар рымч еиднакылон, ахырхарҭа иаша рынаҭон, насгьы ихәарҭаз, ибзиаз заҟа ранаҳәарызеи ажәлар!" – абас иҩуан жәлар рырҵаҩы Дмитри Иван-иԥа Аланиа" "Аԥсуа интеллигенциа рахь" ҳәа хыс изманы иикьыԥхьыз астатиаҽы (агазеҭ "Сухумский вестник", июль 16, 1016 ш).

Убарҭ зегьы еицҳауаз, абаҩохатәра змаз ҳәа Д. И. Аланиа зызбахә имаз аинтеллигенциа дырхаҭарнак иашан Миха Ислам-иԥа Чалмаз, ашьҭахь еицырдыруа аҳәынҭқарра-ууажәларратә усзуҩы, Аԥсны Асовет мчра аагараҽы ақырҭуа меншевикцәа рыкәцараҽи ақәԥацәа ҕьеҩқәа ируазәкхаз. Уи машәыршақә акәзам аҭоурыхтә наукақәа рдоктор, апрофессор, академик Б. Е. Саҕариа "Аԥстазаара лаша азыкәԥаҩ" ҳәа зизиҳәазгьы.

Миха Чалмаз ҳаԥстазараҽы дгәыгәтажьзам, иԥьабаа, Аԥсны анхамҩатә, акультуратә ргылараҽы илиршаз иазаатгыланы иахцәажәахьеит, ҳцарауаа азәымкәа-ҩыԥьамкәа, иаҳҳәап Гь. А. Зизариа, Шь. Д. Инал-иԥа, Хә. С. Бҕажәба, Б. Е. Саҕариа, А. Е. Куправа... Хыхь исҳәаз арцабыргразы иаазгоит академик Б. Е. Саҕариа иажәақәа: "М. И. Чалмаз ижәлар гәакьа рзы илиршаз аус бзиақәа ртәы аҳәоит 1983 шықәсазы иҭыцыз ашәҟәы "Аԥснытәи АССР аҭоурых" (1917–1937). Уаҟа иашаны иазгәаҭоуп уи Аԥсны иналукааша апартиатәи аҳәынҭ-

қарратәи усзуҩцәа дышреиуаз. Уаанзагьы "Аԥсны Асовет мчазы ақәԥаҩцәа" ҳәа зыхьзны 1965 шықәсазы иҭыцыз ашәҟәы ианып изку астатиа. Иара убас М. И. Чалмаз ихцәажәо астатиақәа акьыԥхь рбеит агазеҭқәа "Аԥсны ҟаԥшь", "Советская Абхазия" адаҟьақәа рҽы.

1991 шықәсазы иҭыцыз "Аԥсны аҭоурых" аҟынгьы М. И. Чалмаз ихьзи иԥьабаи ирывсны ицам, ҳақла иазгәаҭоуп.

Аԥсуа ҭоурыхҭцаҩцәа егьырҭ рӯсумҭақәа рыҽгьы иаҵшьны иазаатгылоуп М. И. Чалмаз иҽырԥшыгаз иԥстазаареи иусуреи рҭәы, иаҳҳәап ихаԥхахьоу ҳцарауаҩ ду Гь. А. Зизариа ишәҟәы "Ареволиуциа ҟалаанзатәи аԥсуа интеллигенциа ашьақәгылара" (Аҟәа, 1977). "Асоветтә Аԥсны акультуратә ргылара аҭоурых аҟнытә" (Аҟәа, 1961) – А. Е. Куправа, "Аԥсны Асовет милаҭ ҳәынҭқарра ашьақәыргылареи аҕәҕәахареи" (Аҟәа, 1981 ш.) – Б. Е. Саҕариа, "Аԥсны: адокументқәа шаҳатра руеит" (1917–1953) – (Аҟәа, 1992 ш.), уҳәа убас егьырҭ аусумҭақәа рҽы".

Ҳәарас иаҭахузеи, Аԥсны азы зхы-зыԥсы иамеигзоз, уадаҩорак аҽаԥхьа хьаҵрак ззымдырзоз, зыжәлар рхьаа зхьааз, ргәырҕьара згәырҕьараз М. И. Чалмаз изкны ҳцарауаа макьана ирҳәаша рацәоуп. Ус шакәу амҳәазои монографиак гәылзыртәааша иԥстазааратә мҩа! Сгәы иаанагоит зызбахә сымоу азцаара ҳаԥхьаҟа иҵегьы азҽлымҳара азызушаҭьы ҟалап ҳәа. Асза аамҭа уадаҩ азыблара ҳалахарым, аибашьра ашьҭахьтәи аблокадеи игәымбылԥьбароу аԥьармыкьатә экономикеи рышәшьыра ҳзыцымцуа ҳаҵахазарым, ԥсеивгарақәак мааԥшыр аушам...

Еилкааун, саргьы М. И. Чалмаз ганрацәалатәи ихаҽра аазырԥшуа ашәҟәы аҩра гәтакыс ишсымам, насгьы ус еиԥш иҟоу аусумҭа хатәра аԥцара ҳҭоурыхдырҩцәа, ҳполитологцәа еиҳа иртәышьҭроуп. Сара сызҭагыло 1919–1920 шықәсҟәа раан Ш. Д. Инал-иԥа "аԥсуа жәлар змилаҭ ҳдырра иаззырҳаз, егьырҭ амилаҭқәа рывагылараҽы цҳаси маакыраси ирзыҟалаз ("Аԥсуа литература аҭоурых", Аҟәа, 1961 ад. 104) ззиҳәаз агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы иикьыԥхьыз, иахьатәи ҳаԥхьаҩцәа зегьы-

лиа, Ш. Хокерба, А. Шьакаиа уҳәа днарывагыланы агазеҭ "Аҧсны" амаҵ иуан. Миха Чалмаз убри аамҭазы уи икьыҧхьит азҽлымҳара уаҩы иззиуша ажәабжьқәеи астатиақәеи. Убасҟан напы аиркит ажәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа реизгарагьы", – иҩуеит аҭоурыхтә наукақәа рдоқтар, апрофессор А. Е. Куправа (агазеҭ "Советская Абхазия", 1982 ш., март 30).

Аҟәатәи арцаҩратә семинариа даналга, аамҭа шуадаҩызгьы М. И. Чалмаз дҭалоит Қарҭтәи аполитехникатә институт аекономикатә факультет. Абраҟагьы уи астудентцәа еиҧкааны ирымаз мазалатәи агәыҧ далалеит. 1920 шықәсазы астудентцәа иҟарцаз азабастовка ихы алаирхәит. Иара убас ақырҭуа меншевикцәа реизара ду иатәыз алхрақәа реицаҟьаразы агитациа мазала имҩаҧигон.

Асовет мчра анышьақәгыла Аҧсны иаҭахыз акадрқәа рыла имаҧьанан. Убри аҟнытә М. И. Чалмаз иҵара ахыркәшара хәыцык шагыз, Аҧсныҟа иҧхьаны дааргеит, раҧхьа уи аус иуан Аҧсны апрокурор ицхыраақыс. Усҟан зынза дқәыҧшзан, ҩажәи акы шықәса аарла ихыцуан. Убри инаркны Сталини Бериеи аҧсуаа рзы имҩаҧыргоз аполитика еиқәаҵәа амаҵуарқәа иҧстазаара далырхаанза Миха Ислам-иҧа Чалмаз имч-илша, идырра, иҧсеиҧш бзиа иибоз ижәлар рымаҵура иазикит. Уи еиуеиҧшым ашықәсқәа раан еиуеиҧшым апартиатә, анхамҩатә, аҳәынҭқарратә маҵурақәа дырхагылан. М. И Чалмаз 1925 шықәсазы далырхуеит Гәдоуҭатәи ауездтә комитет амазаныҟәагақыс. Абри аҭакҧхыцәра ду змаз аҭыҧ аҧы уи илиршаз акыр ираҵәоуп Асовет Еиҳабыреи Акоммунисттә партиеи рполитика аҧьажәлар реилыркаара аус аҧы.

Абри ауаҩ ихьз адҳәалоуп Аҧсны ленинтә кооперативтә план анагзара. 1928 шықәсазы уи дҟарцоит "Абҭабсоиуз" ахантәаҩыс. Убас иара ибзоураны аҧсуа ҭатын ахьз-аҧша шьҭыцит СССР аҟны мацара акәымкәа, аҳәааныркәгьы. Апрофессор Куправа зынза ииашаны ишиҳәо еиҧш, "абхазские табаки стали источником получения дополнительной валюты для развивающейся Советской индустрии" (агазеҭ "Советская Абхазия", март 30, 1982 ш.)

Ақыҭанхамҩатә усқәа ҧыц мҩаала аҧиара ианалага аамҭазы ауп М. И. Чалмаз Аҧсны ақыҭанхамҩа жәлар ркомиссарс данықарҵа. Абраҟагьы ишьҭамҭа ануп. Иҵабыргуп, ари асоциалисттә метод коллективла аицынхара СССР аныбга акагьы иаҧсамшәа збо рацәаҩохазаргьы, иаҳҳаҳмыршҭыроуп ахырхарҭа иаша зманы еиҧкаарыла еизыркәкәоу амч акыр шалшо. Ус иҟоу аколлективтә мчы иахьаҟара Аҧсны иаҭахны ианбаҟоу!..

Аҧсны ақыҭақәа рынхамҩа арҧиараҧы М. И. Чалмаз хшыҩзышьҭра ду азиуан асубтропикатә культуратә циаақәа, иаҳҳәап, ацитрус, ачаи, атунг уҳәа иреиҧшыз, хаҳара рыланы зегьеидгылатәу аҵакы рыманы раазара аус аҧы.

Иара убас иҳәатәуп М. И. Чалмаз ҳреспубликабжьаратә ақыҭанхамҩатә ҵараиурҭа арҧиара аҟынгьы иҵьабаа шырацәоу. Уи ибзоурала ауп 30-тәи ашықәсқәа рылагамҭазы Аҧсны раҧхьаза акәны ишеиҧкаахаз Аҟәатәи ақыҭанхамҩатә техникум.

Аҧсны аҵеи иаша аиҳабыреи ажәлари рыҩнуҵҟа ҳаҭыр ду иқәын, милаҭ еилыхра издырамызт, зегьы гәыкала дырзыҟан, ажәларгьы иара убасҵәҟьа акәын ишизыҟаз, бзиа дшырбоз.

М. И. Чалмаз апартиа Аҧснытәи обкоми, Гәдоуҭатәи ауездтә комитети реилазаарахь акырынтә далырххьан, Аҧсни Қырҭтәылеи, Аахыҵ-Кавкази, Асовет Еидгылеи Рцентртә Нагзаратә Комитетқәа дрылахәын.

Миха Чалмаз агазеҭ "Аҧсны" ҳдоуҳатә мчқәа еизызго акы шакәыз дырны, уи хацзыркыз Дырмит Гәлиа ажәалагьы услагьы аҕьараҳәа днаивагылт.

Абраҟагьы иаабоит М. И. Чалмаз аҧсуа журналистикеи алитературеи рҭоурых адаҟьақәа анаатыз гәахәарыла ихьз злоуҳәаша аусқәа шилиршаз. Ҵабыргуп, уи ирҧиаратә ҭынха маҷуп, насгьы урҭ ахьаабо агазеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҽоуп. Уи нахысгьы акгьы ҳамам, еиҧхьабоуп акьыҧхь аҧы алитературатә ҩымҭақәа рыла иқәгылара. Уи зыхҟьаҵәҟьаз абри абриоуп ҳәа ганкы мацара иадкыланы алкаа аҟаҵара иахьа иуадаҩуп.

Арҧиаратә баҩхатәра рыманы, аҧсуа кьыҧхь иазыгәышьуа агазеҭ "Аҧсны" еидызкылаз, Миха Чалмаз дназ-

лаз, аҽар рыжәлар рзын ԥхьаҟатәи рԥеиԥш иазхәыцуан, ипатриотцәан. Урт шқәыԥшқәазгьы, инагзаны ишымшәыцызгьы, ииашан еилыркааӡан Дырмит ду зшьапы икыз аԥсуа литература иаԥанакуаз закәыз, еиҳаракгьы изтагылаз аамтазы доуҳатә бԥьарны ишыҟаз. Ус шакәу дырцабыргуеит "Аԥсны" ианылоз аматериалқәа.

Агазет "Аԥсны" астатиақәа, ажәабжьқәа, ажәамаанақәа аныз҃оз М. И. Чалмаз, Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла, ажәлар ахақәитра анроу, икалам еиҳагьы ирцарыр акәын, избанзар, уи шәалҟьамраԥас зцәаныррa аԥсы талаз дырцәыжәламызт, аханатә аԥсуа литература бзиа избоз, аихаҳара иашьтаз дреиуан. Аха ишьақәгылаз аԥстазаара ҽыц акадр ҽыцқәа атахын, Аԥсны асоциалтә мҩа иқәцатәын Миха Чалмаз ибиография ишҳанаҳәо еиԥш, абри аус аҽы илиршаз шьардаза ирацәоуп. Иара убри ауп арҽиаратә ус дахызгазгьы, рапхьатәи ишьаҽақәа рҽы даанызкылазгьы. Аха иага убас акәзаргьы, уи алитература даԥырцын ҳәа дыҟан ҳазҳәом. 35 шыкәса ракәын ихыцуаз, ажәлар рағацәа ԥсышьацәгьа аниртоз, насгьы ҩаԥхьа дазхьаԥшыр ауан. Уи адагьы, данҭарк имаз, ихзыз, ихатәы архив зегьы Бериа имацуарқәа ирҽыцахәхеит. Изааигәоу ауаа изларҳәо ала, убраҟа имаҷымкәа ирылан М. И. Чалмаз инапҩырақәа...

Ааи, анапҩырақәагьы ауаа реиԥш иԥсуеит, еиҳагьы рыԥсынцры кьаҽхоит иантынхадахалакь. Аԥсынцры зауа, акьыԥхь збаз роуп. Убарт сырзаатгылоит уажәы!

Афилологиатә наукақәа рдоқтор, академик Хә. С. Бғажәба иҩуеит: "Агазет "Аԥсны" аҟны абаҩохатәра иманы акьыԥхьра иалагаз дреиуоуп М. И. Чалмаз. Ари иҩуан ажәабжьқәеи астатиақәеи" (Хә. С. Бғажәба, Аԥсуа литературазы, ад. 51, 1960 шыкәса).

Миха Чалмаз имилат хдырра арҽыхеит, аԥсадгьыл ахьаақәа заанатцы иныруа дҟарцеит ҳлитература ашьатаркҩы Д. И. Гәлиеи уи зтыжьра далагаз агазет "Аԥсни". Ари закәанеиуаршәак иаҩызан аԥсуа интеллигенциа рзы, еиҳарак ҽыц ашәкәыҩра зҽазызкыз Д. И. Гәлиа нцәахәык еиԥш ихәаԥшуан, игәра ргон. Уи арцабыргуеит дара изыркуаз рҩымтақәа. Зегьы ҳарҟәацны иаҳгәала-

ҳаршәап саркьал быжьцас ирылаҩыз, агазет "Аԥсны" ианылаз Миха Лакрба иажәеинраала ссир, иахьагьы еицакрада ҳпоезиатә ҩымтақәа иргәылҷҷааӡа "Дырмит Гәлиа изыстиуеит". Абри аҩымта цакыла акырза иакәҽнатуеит Миха Чалмаз истатиагьы "Данбаадыруа ҳара, ҳанбаицхрааӡа иара?". Астатиа шәагаала ихәыҷызаргьы, ацакы дууп. Уаҟа автор дазаатгылоит Д. И. Гәлиа аԥсуа жәлар рзы дзакәу, насыԥны анцәа дышриҭаз, нас ҳара уи дахьынзеилаҳкааӡа уҳәа ицегьы ирацәааны.

Апатриотизмра злаз аԥсуа ҽар ирҭахын, гәыкалагьы иашьтан, иазааԥсон рырцаҩы ду, раԥхьагылаҩ ихьз-иԥша ашьтыхра, дызҽыз аус ԥшьа неиҩымсрада ажәлар рлымҳа аҟныза анагара, реилыркаара. Ҳәарас иатахузеи, "Д. И. Гәлиа ицәырцра Аԥсни аԥсуа жәлари рзы тоурыхтә хтысын, насып дуун, ажәлар дшьатамырзган дышрызгылаз рдыруан. Аха убри ицегьы пафос ҳаракыла аларцәара атахын, амилат рдоуҳатә культура зырҽиоз амч ҽыцқәа реидкыларазы. Абри ахыхьгьы, изаҳамҳәарызеи, иҟан Дырмит ду дызҽыз аус ԥшьа зынза иззеилымкааӡаз, змилат хдырра маҷыз, мамзаргьы еилызкаарц зтахымыз ауаагьы. Урт агәатцәажәпакәа ирзеилыргозма "жәа хаала ирччала, жәа рҟәышгала уцәажәала, ажәабжь ҽыцқәа хкы-хкыла исызраҳәала аԥсышәала" – ҳәа доуҳатә ԥсымчхарак аҟнытә иааӡаз ажәақәа ирытцаркуаз закәыз. Ихьааугартә иҟоуп Назҳарааи Хәоцьаҳдураи, аҽабаақәа ғьычуа аган иавази иахьагьы урт рдаракәац ҳаԥстазаара иаҟәынҷабланы иахьааӡа.

Уажәы ҳаԥхьап аҩымта ахата: "Аџьма имҧсыша мацә азылбааӡеит – ҳәа ажәытә ажәак рҳәалоит еиԥш, ҳара аԥсацәа ҳтоурых змырзша азәы дҳауит, Анцәа дылбааԥшны убри еиԥш ԥытҩык ҳаитар ҟалауан, аха ианимухгьы, иҳамоугьы азәызатцәыкгьы Анцәа даҳцәумган. Ари азәкгьы Д. И. Гәлиа иоуп. Ари ус иҟазшьоуп, убас дшьыцҩуп, дгәырҩауҩуп ҳәа ахьысҳәаз азәы угәы иаанамгааит умацуреи, уԥшзареи, укәашареи, астол уқәгыланы уцәажәареи дрытцашьыцуеит ҳәа. Мамоу, уи дызцашьыцуаз егьырт амилатқәа, ҳара ҳаиҳа дыррала верстк ҳаԥхьа игылоу роуп. Арт амилатқәа иртәны шәкәык анааникылаӡа дқәыԥсычҳауеит, игәы тцәуаа-

уеит, ҳара аԥсацәа абас ҳбызшәала ашәыҟәқәа ахьҳамам азы. Иҟаҳцарызеи, ииурызеи аҧкәынцәа аирԥхьалару, астатиақәеи ажәеинраалақәеи иԥолару, Аԥсны аҭоурых ҟаиҵалару иаргьы издыруам. Ихы дақәиҭызар, гәырԥа имамзар иаҳзыҟаиҵауаз рацәаз ан, ихьзгьы духазон, егьырҭ амилаҭқәа рахьгьы аԥсуаа рлашырбага ҳәа дырдыруан.

Уажәы инаҟаиҵауа, аакаиҵауагьы уамашәа иубартә иҟоуп, избан акәзар, еиҳарак дзышьҭалаша иҭаацәеи иареи иеызлеимшьыша аусоуп. Уи азы аҧкәынцәа рарԥхьара изкажьуам, ари иара ихы аршаҟәашт, иарҭәасашт. Аҧкәынцәа ауҩыны ихы ҭәасаны, дааир длатәаны аԥра далагоит, ԥьара иҳамам ак сзыҟаҵозар ҳәа, аха ауаԥы аапсра мыцхәы рацәак илиршагәышьозеи?

Ари иааԥсареи игәаҟреи цқьа уаԥы издырам. Адыргагьых исҳәоит, ихы дақәиҭызар иаҳзыҟаиҵаша рацәазахоит, хаужьҭышьас имоу аиҳабырақәа ирҭаххар аҭашьа рдыруеит, сара абри абас сымҳәаргьы. Ҳара ҳзы Д. И. Гәлиа Ломоносови, Шоҭа Руставели, Иан Гуси, Сократи драԥсуеит, аха данбеилаҳкааУа ҳара, ҳанбаиҵхрааУа иара?" (агазеҭ "Аԥсны", февраль 28, 1920 ш.).

Аԥхьаԥ, саҭоумҵан иаазгаз ацитата ахьсроуцәаз, аха акы ҩаҭыгьҩала иԥу аԥымҭа сызҿахымҵәеит, иахьатәи аԥхьаԥ издырам, даԥхьар стаххеит. Ԥбагьы, Д. И. Гәлиа заҟа дихзызааны, иԥьабаа ду азгәаҭаны, иааԥсара алкааны, дихцәажәозеи автор. Ари астатиаҿы амаҵура дуқәа ирылоу ауаа ргәы сахәап ҳәа амҵақьақьаԥ инапы иҵыцыз апологиам! Аԥсуа жәлар рҵеи ду изкуп, иаанарԥшуеит дызҿу амилаҭ ус закәу, насгьы иахьынзаихәҭоу ацхыраара ижәлари аиҳабыреи рыҟнытә ишимам, убас арҿиаратә баԥхатәра зманы еиҵагылаз аԥсуа интеллигенциа уи ишҟа ирымоу абзиабара ду еицакра шақәым уҳәа убас иҵегьы.

Ас ҳаҧла иԥу астатиа, ҳәарада, амилаҭ ҳдырра арҿыхон, Дырмит ду ихы-иԥсы зыкәҵаны дызҿыз ауси иареи еиҳа бзиа иднарбон, иаднаԥхьалон.

Миха Чалмаз дызлагылаз, аҵара зциҵоз аԥсуа ҿар, ҷыдала ашәҟәыԥӷра, акьыԥхь, Аԥсны ахақәиҭра, алахтра ирызҿлымҳаз ракәын. Урҭ зегьы Аԥсни аԥсуа жәлар, ҷыдала ашәҟәыԥӷра, акьыԥхь, Аԥсны ахақәиҭра, алахтра ирызҿлымҳаз ракәын. Урҭ зегьы Аԥсни аԥсуа жәларгьы иаҳҳаԥаз аҩа даҳҳаԥеит ҳәа рҿи рнапи еиқәҵаны итәамызт, иҿагыланы иқәԥон, иреиҩьыз аҵеицәа аԥсадгьыл аԥнуҵҟеи анҭыҵи амчқәа еизыргон ақәԥаразы, аиааираз ы. Убри аҟнытә гәзианрак, еибажьарак ҟамлац азы еснагь агәаҿанызаара аҭахын.

Миха Чалмаз дызлагылаз, аҵара зциҵоз аԥсуа ҿар, ҷыдала ашәҟәыԥӷра, акьыԥхь, Аԥсны ахақәиҭра, алахтра ирызҿлымҳаз ракәын. Урҭ зегьы Аԥсни аԥсуа жәлари рыԥстазаара аҵкарқәа жәпакы рҿы, шамахазак ықәымзар, еицназгоз дунеихәаԥшышьак рыман, иикәалкәало иашьҭан рмилаҭ даҿа жәларак ирыламзыртә ахатә хаҿра аманы иҟазарц. Ари ас шакәу хара ҳамцазаргьы имԥашьо иаҳдырбоит Миха Чалмаз иполитикатә, иреволиуциатә усура анаԥсангьы, агазеҭ "Аԥсны" ианиҵоз астатиақәагьы. Урҭгьы ирныԥшуан автор иполитикатә дунеихәаԥшышьа, ихәыцшьа, ахьыԥшымреи ахақәиҭреи рзы ақәԥара шаҭаху, насгьы ҟәышрала, харанаԥшрала. Абри аԥыза ахшыԥҵак угәаланаршәоит Миха Чалмаз "Аԥсны ианиҵаз ажәамаана "Ацаблыкь Кәит". Уи литературатә ԥымҭак аҳасабала, афилологиатә наукақәа рдоқтор, академик Хә. С. Бҕажәба ишазгәеиҭахьаз еиԥш, иԥыз зегьы иаарылукаартә иҟоуп, ари даара ирманшәалаы, аҵакы бзиа аманы иҟаҵоуп.

Абар иаргьы: "Цыблыкьк абнараҿы иҳәуа ишнеиуаз, хәацык ахы ыҵыҳәҳәа иабеит.

– Уа хәлабзиа, Башмырхәа, – аҳәеит.

– Уа бзиара убааит, ԥынҵа ду, – аҳәеит ахәац.

– Ухы маԥк иԥыҵырҳәҳәеишь, акы науасҳәашт, – аҳәеит ацыблыкь.

– Ҳаи, суфашт, агызмал, – аҳәеит ахәац.

– Уара узфара иҿы улҭаҵаны уирсаait, – аҳәеит ацыблыкь.

– Аԥыза ахәац ус анаҳәеит. – Кәит иумбои, ухы ԥышьҭумхуа, – ҳәа. Ахәац рыцҳа ҵаз ԥынашьан, ахы анԥыцнах, ацаблыкь атазҳәа инамҵасын, ишыԥаҭ-ԥаҭуаз иафеит" (агазеҭ "Аԥсны", 1920 ш. март 17).

Ишаабо еиԥш, ари аԥымҭа хәыҷы иаҵаҵәаху афилософиатә ҵакы дууп. Усҟан Аԥсны ирысакьаҳәымҭаны иалан ашьа каршуа, ҳҟыҭақәа былуа ақырҭуа меншевикцәа. Аԥсуа жәларгьы иаҳҳаԥаз аҩа даҳҳаԥеит ҳәа рҿи рнапи еиқәҵаны итәамызт, иҿагыланы иқәԥон, иреиҩьыз аҵеицәа аԥсадгьыл аԥнуҵҟеи анҭыҵи амчқәа еизыргон ақәԥаразы, аиааираз ы. Убри аҟнытә гәзианрак, еибажьарак ҟамлац азы еснагь агәаҿанызаара аҭахын.

Аҩа абҵьар мцадагьы иб3 ицырхырааны гьанҵьашрыла иус хәымгақәа анымҩаҵиго ыҟоуп. А. С. Суворов ишиҳәаз еиҵш уи абҵьар аҵкысгьы ишәартоуп. Аибашьраан аҩа игәра згаз ауаҩы ахәац иахьыз ауп ихьуа. иҩахьынцахо.

Сара сыхәҭаахьала, Миха Чалмаз иажәамаана "Ацыблыкь Кәит" Аҧсны аҳра зуаз ақыртуа меншевикцәа ршьаарцәыратә политика иаҿаргылан иҟаҵоу акы акәны избоит. Автор игәтакы иаахтыцәкьаны имҳәеит, иагьизҳәомызт, усҟанцәкьа, насгьы аеаартзара (аполитика иадҳәалоу азцаарақәа рҿы) агазет азгьы ишәартан. Убри аҟынтә автор ажәамаанала игәтакы ааирҧшит аҧхьаҩ еиликаартә еиҧш. Насгьы абраҟа иҟоуп иҳәатәу даеакгьы. Миха Чалмаз ари аҩымта аникьыҧхьуаз, ажәамаана ажанр аҧсуа литератураҿы ацәырцра ианаҿыз акәын. Уи аганахьгьы хшыҩзышьтра азууртә иҟоуп, иҩуп иара прозала, насгьы ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамта астиль иазааигәаны. Автор иажәамаана, излапрозатә ҩымтоу ала, илшон ҳәарада, иҵегьы ирҳәоу-ҧшьоуны иҩыр, аха уи иитахыз, даламлакәа, ахшыҩцак гәыпыршәаны ииаирҧшит ҟьарак, мамзаргьы "сахьак" ала. Ари ҟазароуп.

Абас еитарсны, аллегориатә ҟазшьа ақаны (еиҳа ираҧсышәаны иуҳәозар ирмаананы) ицәажәоз аҩымтақәа агазет "Аҧсны" адаҟьақәа рҿы уаҩы ибон.

"Аҧсны" аредақтори уи ианылоз аматериалқәа равторцәеи зны-зынла ас зыҟарҵоз – хахаҵәкьа ақыртуа меншевикцәа рполитика реаҿармыжьырц, инахыкәшааахыкәшо, инакәараҵа-аакәараҵо рыгәтакқәа рҳәарц азын акәын. Аҧхьаҩцәагьы, ҳәарада, уи бзианы еилыркаауан. Уи анаҩсангьы, араҟа иҟан даеакгьы. Ҿыц ииз амилат литература абга еиҵнахырц азы ажанрқәа зегьы рҿы ахы ааргшра атахын, аеҧышәара иаҿын. Апоезиа ажанр ада алитературатә жанрқәа, иаҳҳәап апроза, адрама, астатиақәа, аочеркқәа, афелетонқәа, аимакаиҿак (иаагап, Д. И. Аланиеи, М. А. Лакрбеи реимакеиҿак аҧсуареи адемократиеи ирызкны) уҳәа иреиҧшқәоу "Аҧсны" адаҟьақәа рҿоуп иахьцәырцыз. Цабыргуп,

рхыҧхьазара маҷын аха зегьы акоуп, абраҟа рхы кын ҳлитература зыда ихәартамыз ажанрқәа.

Агазет "Аҧсны" аҟны изкьыҧхьуаз авторцәа зегьы, шамахазак акәымзар, хшыҩзышьтра азыруан (уи ахырхарта хадақәа излареиуаз ала) аҵара-лашара, алахтра, арккара ирыцаркуаз апроблемақәа.

Миха Чалмазгьы игәцареикуан... ашколқәеи артҩоцәеи ртагылазаашьа. Урт ирызкны агазет ахь иҩуан астатиақәа. Убарт ирҿиуоуп "Саргьы О-О дсырцозар сызбода?" ҳәа хыс измоу. Уаҟа ҳаҧхьоит: "Ари астатиа иаҧхьалак, анцәа даахәаны суҳәоит гәыбган аасышәымтазы, избан акәзар, сара исазҳәаз акы еиҧшымкәа дсыҳәеит ачеиҵьыка аахәаны, агазет изанысцаразы.

Ҽнак Гәдоута сызгылаз акәымкәа, азәы даасыдгылан ҳзеицәажәауаз акәымкәа, ус иҳәеит: "Ҳаи, дад! Аказы суазцаашт ҳәа". "Изакәызеи?" анысҳәа, ус дсазцаит: "Дад, акласс итоу, акризырцуада аҵара ееи змоу иакәу, баша чафага бызшәак здыруа иакәу?" ҳәа. Сара уамашәа избан иҵаашьала арт азәы дузцаар иоуҳәоз еиҧш иасҳәеит". Ҳа, ҳа, иҳәан дааччан, ус сеиҳәеит: "Нас ҳара ҳаҟны ус изыкамзеи" – ҳәа. Ҳара ҳаҟны ҩрцаҩцәа иааизаны илеилатәаны ҧҳәызба ҧшзак аурысшәа здыруа данырбалакь аигзамен рҳәоу сыздырам акы илыркшәа ҟацаны аҷкәынцәа лытаны иарҧхьалаҳәа ларҳәоит. Ҳаҷкәынцәа иас шьыжьымтан рышәкәытрақәа ргыцаҳәҳәааны ицоит. Ианааилакь, иахьа иудырбазеи ҳәа уцаауазар О:О ауп ислырбо, дад, иҳәоит. Мчыбжьык ашьтахь сиазцаан О:О иҳәеит, мызк ашьтахь сиазцаан О:О, иаснагьы О:О. Сара, дад, умашәа избоит ҳхы ҳанақәитха ҳеахьеицаҳрыжьуа. Аучитлақәа О:О ада рцара ыҟамзар, сара саҟара О:О зҳәауада, иагьдзырцауада ҳәа. Аҧхьа иаабахьаз аиҧш акәзар аҷкәынцәа ирцашьоузеи ҳәа хылаҧшҩык дааны игәеитауан. Уажәы игоазтада, сара О дсырцауазаргьы сызбода?" (Агазет "Аҧсны", 1920 ш., февраль 21).

Ари астатиа хәыҷы излалукааша акыр иалаҟоуп: ахата ихәыҷны, ишьтнахуа азцаара дуун, насгьы уамашәа иубартә еиҧш аҩышьа аформа бзиа азыҧшаауп, иҟонаргыло азцаара аҧхьаҩ аинтерес икыртә иҟаҵоуп.

Астатиа аҟны иаабо ѡыцьа ауаа рдиалог иҳанаҳәоит ашколқәа рҽы аус зуа арцаѡцәа зегьы дыррала ишеиҟарам, ишазыҟацам, насгьы ҭакҧхықәрала ишазымнеиуа.

Цабыргуп, астатиаҽы хықәкыла азәгьы ихьз арбам, аха уи иаҧырхагам ишьҭыху азцаара ақәзбараҽы.

Миха Чалмаз агазеҭ "Аҧсны" ианицеит "Зегьы здыруа ауаа" - ҳәа захьзу статиак. Уигьы, егьырҭ истатиақәа ишырцәаѡоу еиҧш, шәагаала ихәыҷуп, аха ишьҭнахуа, излацәажәо азцаара акырза ацанакуеит ҳаҧстазааратәкны. Ҳахәаҧшып уажәы уи ус шакәу: "Шьоукы аҵара иалагоит, аха рыҧсы ҭанаҵы ҵароуп изҽу, дырѡегьых егьҳаздыруам ҳәа игәырѡоит, даҽа шьоукых, акгьы мҵазакәа, ҷьабаа мбазакәа зегьы аадыруеит ҳәа иҟазаап. Абри еиҧшгьы ауаа сара исыздырымзт, машәыршақә абри иахьа издырт. Иахьа аҧсуаки сареи ҳаицәажәон анхара аҭызшәа ҳаманы. Акакала анырхагақәеи анхашьеи рҭызшәа ахьаххәоз Н. Патеи иҧа иҟаҵамҭа шәкәык ыҟоуп аҟанҵ аазара шаҭаху амѡа уқәызцо анысҳәа, "аҟанҵ аазара ҳара ишаадыруа еиҧш, уи ашәкәы зѡыз изымдыруазар ҟалап" иҳәеит. "Сыҧха аиҳабы уаѡы ишимбац дақәшәаны илаазоит аҟанҵ, уи ашәкәы иззуҳәауа лымбац аха". Нас акәатақәеи аҟызқәеи раазара шаҭаху ашәкәы шыҟаз иасҳәеит, аха убригьы, уи иажәа злазбаз ала иҧҳәыс зегьы лдыруазаап шәкәыда. Нас ажәхьа ибзиоу, изѡыдоу узырдыруа ашәкәы шыҟоу анысҳәа, дамхаччеит, сара саҟара ажьхьа бзиа здыруада. Урҭ ашәыҟәқәа зыѡуа ирыздырзом" иҳәеит. Аҽы бзиа, алазара бзиа змоу, аусуразы уаѡы ихәарҭоу дыршьақәас иамоу зну ашәкәы анысҳәа, "Сара саныхәҷзаз издыруан аҽы бзиеи аҽы цәгьеи, 9 шықәса анысхыцуаз аҽыѡ сақәтәан сара" иҳәеит. Ацәыхаратәи ацәырҧшзатәи сҳәауа саналага симырцәажәеит, урҭ ртәы аурысҁәа егьрыздырзом ҳәа. Аҧсышәала аѡреи аҧхьареи ртәы аниасҳәа – аҧсшәа азәы сара исирҵо анцәа сҟаумҵан. Сабгьы ҵара имамызт, аха иаҟара аҧсшәа зҳәодаз иҳәеит. Ҷьоукы аҧсуа шәыҟәқәа рыѡра иаҷуп аҧсуаа ацара змам моу ацара змоугьы хәыҷык ирыхәарҭахап – ҳәа, усҟан ацара змам – моу, ацара змангьы абарҭ ашәыҟәқәа зыѡуа реиҳа рдыруазаап, нас иазыруазеи

урҭ ацара! Абасоуп ҳара аҧсацәа ҷьоукы ацара ҳамазамкәа ацара змоу реиҳа шаадыруа.

"Ҽа мбакәа ҽа зшьуа, егьымцакәа зегьы здыруа" – ҳәа ирҳәо зегьы ҵабыргуп" (Агазеҭ "Аҧсны", 1920 ш., март 30).

Ари астатиа, афелетонтә ҟазшьа аҭаны иѡоу, ахцәажәара аҭахзам, аҧхьаѡ еилыхха ибоит автор цәкьарас иҟаиҵаз ауаа зустцәоу. Амала, уаѡы ихьааигаша акоуп ҳзыхцәажәо астатиа афырхаҵа иѡызцәа иахьагьы ҳаҧстазааратәы иахьаҳҧыло, анырра бааҧсы ахьыҟарҵо, рдаракәац шьақәханы иахьыҟоу.

Миха Чалмаз аҧстазааратәы иҟалаз ахҭыс (ихаҭа, мамзаргьы даҽазәы ихигаз) иалхны иѡуан ажәабжь кьаҿқәа. Убри аамҭазы "Атәым жәѡан ацаҟа" апроза ажанр аҧсуа литератураҽы амѡа шазылнаххьазгьы, имаҷзаны акьыҧхь рбахьан аҿәабжьқәа. Ус анакәха, маҷк иадамхаргьы, алитературатә цәа зыҟәныз аѡымтақәа акыр рыцаркуан аҽеибытара иаҽыз ажанр азы.

Хыхь исҳәаз ахшыѡцак дырцабыргуеит Миха Чалмаз иҭынхаз иажәабжьқәа "Ақәыцьмақәа", "Амшьҭакра" рымацарагьы. Уажәы ҳахәаҧшып аѡымта "Ақәыцьмақәа".

"Уахык ҧхынрак азы ахьшьқырҭа ақьала заанаҷ сҽадысхалап сҳәан сцыси сыкаҭеи аашьҭысхын сымацара заҵәык амѡа сықәылт.

Сшәаҧырҳаҧуа сышнеиуаз акәымкәа, адунеи саақәлеижьҭеи исмаҳацыз бжьы хырзаманзақәак исзааигәаны иаасаҳаит. Иаразнак ала схәы-сжьы хахаза иѡагылан, сахьцара сзымдыруа, схьаҧш-кәаҧшуа саақәхеит.

Анцәа дақәныхәаратәы, ҷлакы саҧхьа игылаз сылаҧш нақәшәеит. Акы иацәымшәазаз азәы еиҧш, сцыс арахәыц ааҧцәаны, сеиҵас сууаза сыҧаны, аҵла амахә снахьынҳалт. Ус абжара скыдланы сышнеиуаз акәымкәа, жәабаҟа қәыцьма, рыцқәа аҿақ-сақ ҳәа еихакшо, иаасыцагылеит. Анцәа дақәшәиратәы қәыцьма-аҧск иштәуазаарын, рызынтәыкгьы иара акәын изцыз.

Ишаасыцагылаз еиҧшцәкьам ршьаҧхыцқәа рыла ажәжәаҳәа ибҕьаҭны аҵла адацқәа ыцырхуа иалагеит.

Ҳаи рыжәла нцәааитеи, ацла адацқәа ыцхны скарыжьуама сҳәан санаарылаҧш, рылақәа амцеиҧш ишеишеиуа сырхыҧшылеит. Азнык азы снеилуаа сцеит, аха гәкажьра ҟамца, сеаарҧәцәаны исымҧыхьашәаз махәык сеаларҧсны искит. Сыҳәҳәар, сыбжьы раҳар, ақәыцьмақәа ицегьы еизоит сҳәан сзымҳәҳәеит, егьырахь, зынза сыбжьы смыргар, ацла ашьапы ыцхны икарыжьыр ҳәа сышшәауаз акәымкәа, зны уахык саб ииҳәаз аасгәалашәеит ақәыцьмақәа уанрылашәалак унапы акәзаргьы акы ашьа алхны иузрықәтәар, цәыкәбарк иадамхаргьы, уи ашьа зықәшәаз иара уацәкьа илкажьны еимыжәжәа ирфоиҭ, даргьы еимпны ицоит ҳәа. Чақы цәгьак сцьыба иҭаршәын, сылҭасны иҩҭдааны снацәкьыс цьара иаасыцкәан, аҩьа аҿырҳәа аҿынанахеит, насыҧшәа ашьа снацәкьыс иахьыкәкәоз ақәыцьма-аҧс илақәтәазаарын аҩызцәа иакәшан акырҭа рибамҭо, еимҿыхны иныкәца ны, даргьы еибарууа инеимпны ицеит. Аҵхгьы ашара иаацалахьан. Даҿазәы сара сеиҧш ахьшькра ицауаз, дшааиуаз даасыцагылеит. Дышуаҩҧсыз ангәасҭа, снал баапеит. Уи ҳгәыпа ҷкәын иакәын.

"Уанацьалбеит, ара уабаҟаз?" даасыдгылеит. Ишеибакәу исыхьқәаз аниасҳәа, ҳаит, анцәа ушрыцҳаз гәеи ҭан унижьит, уаала абаапсы, уаала, уҧсы анынха, аҩныка ҳцап иҳәан, иаргьы дахьцоз дхынҳәын, аҩныка ҳаи маны ҳаиццеит.

Уи нахыс даҿазны сымацара – хьшькра ацара сгәампҳауа сҟалеит" (агазеҭ "Аҧсны", 1919 ш., август мза 4 рзы).

Ановеллатә ҟазшьа змоу ари аҩымҭа хәыҷы, ҳәарада, асахьаркыра аганахь ала иҧсыеуп, иахьатәи ҳаҧсуа жәабжьқәа ршәага-загаҿы иҟам, аха зынзагьы иҟәнушьаша акакәзам.

Ажәабжь, ишаабо еиҧш, иҟалаз ахҭыс ҧсҭазааратә фақтуп, уи ала ирцабыргуп, ихыҵҳәаам. Аригьы акыр аҳәоит аҩымҭазы. Автор иҩит ажәабжьҳәарала, аҧсуаа рҿаҧыцтә ҳәамҭа иазааигәаны, имарианы, узниаз хҭыск утәаны азәы изеиҭоуҳәоушәа. Еиҳаракгьы, уахынла ақәыцьмақәа ирылашәаз аҷкәын үгәы ирхыҵхыҭуеит, ихьрызеишь ҳәа дхьааугоит.

Урҭ рыдагьы ажәабжь аҿы иубоит исахьаркны иҳәоу, мамзаргьы уи аперсонаж игәаҟра данақәшәаазтәи иҭагылазаашьа аазырҧшуа ажәақәа аҳәоуқәа. иаҳҳәап "сшәаҧырҳапуа", "схьаҧш-кәаҧшуа" "сеицас сууаза сыпан". "рылақәа амцеиҧш ишеишеиуа снарылаҧшит"... "ажәжәаҳәа ибҕьаҭны". "ашьа снацәкьыс иахьыкәкәаз..." уҳәа иреиҧшқәоу. Ажәабжь иамоуп аазаратә цакгьы. Уаҟа аҧхьаҩ ибоит аҧсҭазааратә ахамаҧышәара акагьы уаҩы ишинамҭо, уимоу, дҭанархаргьы шалшо.

Абас иҟаз ахшыҩцарақәа аҵибааит азоуп Д. И. Гәлиа ҳзыхцәажәо аҩымҭа агазеҭ "Аҧсны" аҟны жәабжьк аҳасабала изикьыпхьызгьы.

Егьи аҩбатәи ажәабжь "Амшьҭакра" асиужет абас иҟоуп: аҩымҭа аперсонаж шьыжьымҭан дцеит, дманшәаланы ачақәа шикуаз акәымкәа "Ҳаи, аф-усааит, ухьшь даара ибзиазаап, ачақәагьы кыргьы укхьеит" ҳәа иҩыза днеин дцьашьаны данца нахыс, дмаҷкәикит, акгьы изымкит, ачашәара даҟәыцын аҩны дааит, ихьыз анеиликаа, иашьа еиҳаб иеиҳәеит. Учашәара рацәазшьаз уҩыза иҟәыхк уцаумблыкәа уманшәалахом ҳәа. Уи ус иагьыкаицеит иара, ашьҭахь аҿны ачақәа ркраҿы дманшәалахеит. Ари ажәабжь, асиужет злаҟоу ала, азнык азы амцхаҵара иадгылошәа уаҩы ибар алшоит, аха иаҵацәахү ахшыҩ уазхәыцыр, иҩашьом аҩымҭа амцхаҵара ишаҿаргылоу, уи хаҳара шалам ауп автор иааирҧшуа.

Ас еиҧш амцхаҵарақәа ирҿагылоз, ажәлар рылахтра иазкыз аматериалқәа акьыпхьуан агазеҭ "Аҧсны", урҭ зегьы аҧсуа жәлар рыҧсҭазаара аиҧтәра иаҧырхагаз ирҿагылон, аҵара-лашарахь ирыпхьон.

Еилкааун, иахьатәи аҧхьаҩ хыхь сзыхцәажәааз ажәабжь хәыҷқәа исахьаркыратә гьама ишақәымшәо, идоуҳатә беиаразы ишмаҷзоу. Аха иаҳдыруазароуп аҧсуа проза арҿиараҿы Миха Чалмаз иажәабжь хәыҷқәагьы ирыбзоуроу шыҟоу, уи ахыцхырҭаҿы ишгылаз, аҩызцәа шеизнагоз, ишхьанарҧшуаз. Убри азоуп иахьа изҭоурыххаз, хцәажәатәыс изыҟалаз.

Миха Чалмаз астатиақәеи ажәабжь кьаҿқәеи рнаҩсангьы иҩуан ажәеинраалақәагьы. Ус шакәыз арцабыргуеит агазеҭ "Аҧсны" ианыз ажәеинраала "Ахақәитра".

Ҳәарада, ари автор иҩит Урыстәыла Оҟтиабртәи аревлиуциа аныҟала, аурыс ҳәынҭқар ихатәымчра анахырҳәа – адунеи зырхыцхыцуаз аимпериа анеилабга, уи анапацаҟа иҟаз ажәларқәа ахақәитра анроу, ҳхатә ҳәынҭқаррақәа ҟаҳцоит ҳәа иандәыққәла. Уи еилаҳаз аҳәынҭқарра ахатыпан Асовет мчра ишьақәгылаз, уанза атәра итагылаз ажәларқәа агәыҧра ду рнатеит рхатәы ҳәынҭқарра ашьақәыргылара шрылшоз.

Убри аамҭа еитасра ду Миха Чалмаз игәыҧрақәа, имилат хьыцшымра иадиҳәалт. Ус шакәу аргама ду иарцабыргуеит ажәеинраала "Ахақәитра". Иаҳгап ишеибгоу:

Аамҭа еитасит,
Ажәытәра карыжьит,
Ареволиуциа
Игәыргьо иапылеит зегьы.

Угәыргьала Аҧсны,
Икаумыжьын угәы,
Еицыхла ужәоашәа,
Урыцамхан уоызцәа.

Издыруада анцәа –
Иузиҳәар оаҧхьа.
Узмышьтыша шьҭахьҟа,
Узгаша ҧхьаҟа!

Иазгәаҭатәуп, Миха Чалмаз дышрызҿлымҳаз аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа реизгара, рытцаара аусгьы. Уи еизигоз аҳәамҭақәа рахьтә агазет "Аҧсны" иаиицаз иреиуоуп: "Ҟатмас Ҳалымбеи ихырҳәааз ашәа" ("Аҧсны" №31, август 16, 1919 ш.). "Аҧсуаа рчеиҧьыка"... (Агазет "Аҧсны" №28, 1919 ш.) Уи афольклортцааоцәа ишырказшьарбагоу еиҧш, ажәабжьқәа иазҳәаз ауаагьы ихаиршҭуамызт, рыхьз аҳәамҭаҿы инхартә иҟаицон. Ус шакәу аҳәоит "Ҟатамас Ҳалымбеи ихырҳәааз ашәа". Уаҟа (аҳәамҭа анцәамҭаҿы) ҳаҧхьоит: "Ари ауаз аҧхьарца иантцаны иазырҳәаз Шьаҟрыл Хәатхәат иауп. Идтәаланы

изоыз М. Чалмаз иауп. Истахуп абраҟа аҳәамҭа шеибгоу иаазгарц.

Ҟатамас-иҧа Ҳалыбеи Амаршьан дкыдцаны ауаҧсқәа даныршьыз ихырҳәааз ажәа.

Ашырҧиацәа абла зхаз,
Хәылпазшәаҧшь аҧштәы змаз,
Имгылазоз ашьамхы змаз,
Имшәазоз агәы змаз,
Ҟатмас-иҧа Ҳалыбей мыжда,
Иумоасшьоузеи, нана гәаҟа!
Уара иуухьоу зухьоу,
Иурчақьхьоу зырчақьуа
Дыҧсит ҳәа ҧсы ихьзым. –
Дызкыдырцашаз аҕәы чаҧаны игылоуп,
Ишәырцашаз ақьафынаматәа иаҧхьа ишьтоуп,
Дызшьыша асолдат таилым руеит,
Иара мыжда зегьы ила иабоит.

И а р а и у а з

Уауа, уауа сара мыжда,
Адунеи сдырҧсахуеит дара аҳәажәқәа,
Аха ишәасҳәауа убри ауп
Схылпарчи, скалат тапанчеи
Дарыҟәа-иҧа Шабат ишәта.
Убарт сабҧьарқәа Шабат иаиоулакь
Ишьа ҧхашьоит, сшьагьы иуеит.
Сабраа рацәоуп, сҧьабара рыкәшәымцан,
Сара сҧьабара сан атакәажә дазхоуп,
Сара сыҧсхәы сара изухьеит.
Ак аамур ҳәа шәмузозар,
Арха Маршьанаа сбаҧь рышәтар,
Сара ҧсхәыс исызхоуп.

Аҧыхәтәан исҳәоит ҳмилат қьыҧхьи ҳашәҟәоыреи рхыцхыртаҿы абаоохатәра зманы игылаз Миха Чалмаз истатиақәа, иажәабжьқәа аҧсуа жәлар ртцара-лашара, рышәҟәыоора, рхьыцшымра ртәы зҳәо азцаарақәа

жәпакы ирыдҳәалан, насҭы бжьыҭгала аҩаҵьра апаны, излиааз аамҭа уалаҩ аанарԥшыртә ицәажәон, абзиа иадгылон, ацәгьа иақәызбон иҩаԥнаҽуан. Икалап убри акәзаргьы, Миха Ислам-ица Чалмаз иҳәынҭқарратәи иуааҩәларратәи усура анаҩсангьы, уи иаԥцамҭақәа рыԥсымчхара ҽымцәаакәа ҳара ҳкынза иаазыгзаз, иахьатәи игәымбылԥьбароу ҳаҧстазаарагь иақәҽнаҭыртә еиԥш изыкоу.

ДМИТРИ АЛАНИА

Ашәышықәса еиқәарақәа иргәылсны иаауа ҳҭоурых ацахь длымбааргьы, ҿасаба зықәнаухьоу уи адаҟьақәа еихимыршәшәаргьы аҵыхәтәантәи аҩшәышықәсак ианыргәылԥшлак ауаҩы имҩашьо ибоит ак аҵкьыс ак еицоаны аԥсуа жәлар иаҳҳаагахьоу уаҩеимшхарақәа рҽыхгҳара заҟа идуу, милатк ҳасабала ҳаҟазаареи ҳаҟамзаареии ахәыц па ишанаркуаз, ашәарта ҭаҭәа ҳашҭаҵаргылоз, уимоу, аҭоурых гәымбылԥьбара азыблара зынза ҳаланарзырц еышәала ишаҧыз. Аха рыцҳашьара азымдыруа ари аамҭеикәшара акатаклизмра ҳҭоурыхтә лахьынҵа ас иахьадыҭаҭәалоз акәзам иԥьашьатәу! Иԥьашьатәу шьаҭанкыла ҳақәырхырц, назаза ҳаԥсадгьыл ԥшза Аԥсны ҳалыхәдааны ҳдашьхәа ыцаԥырҟарц иаакәымцзакәа ижәылоз абасҟатәи реакциатә мчы еиқәаҵәақәа хыԥхьазарала ирацәамыз ажәлар ҳартаслымра, ҳага-ҳҧы азымҳәо рнапаҧы ҳаагара ахьрылымшаз ауп! Арҭ ишьаарцәыроу аҭоурыхтә хҭысҟәа згыгцәа итыцны акәара зҽыкәзыжьуа ацәқәырԥа млашьқәа реиԥш, лассы-лассы ҳажәлар ахәаҽырц иргәыдыҽҽалоз хьазҽуаз, наҟ зибнаҟа иԥхьазыҳәҳәоз, аԥьма имԥсыша амацә азылаҟәуеит ҳәа ирҳәо акәмызт изыбзоураз. Уи абзоуроуп аԥсуа жәлар жәытә аахыс иртәышьҭран ирымоу, ԥсабарала анцәа ирылеиҵаз (ҵоуп, иахьа шьоукышьоукы ацәа ԥырҽуазаргьы, зыԥсадгьыл ауалԥшьа нагзаны зынарцәымҩа иқәлахьоу ҳҵеицәа хазынақәа адамра хыла иадырсуазаргьы, ҳаԥсадгьыл иаиоуз ахақәитра наунагзахандаз ҳәа ааԥсарак рзымдырзо аус зуа рылахь аԥхзы ааргозаргьы!..) афырхаҵара, агәымшәара, аԥсадгьыл азы ахамеигзара. Амилаҭ аханатә иатәышьҭроу абарҭ аҟазшьақәа роуп Аԥсни аԥсуааи жәынгьы-ҽангьы еиԥзмырхо, иага ауадаҩра бааԥсҟәа ирыниаргьы рыԥсадгьыл аҿы дара аԥшәымацәан, тәым мчык рзымиааиуа иҟазҵо!

Аҧсны атерриториа (адгьылҵакыра) азыбжеиҳарак амҳаҧьырра ишҭанарцәызгьы, аҧсуаа рҕьырак амшын нырцәҟа ишагазгьы, иаанхаз ракәзар аурыс ҳәынҭқар импыҵахалартә политикеи, аҵыхәтәан ақыртуа меншевикцәеи Аҧсны иахаҧаз русхәымгақәеи шрықәыҕәгәозгьы, ҧсеивгаха шрынамҭозгьы, ахақәиҭреи ахьыҧшымреи рзы иқәҧоз, зыҧсадгьыли зуаажәлари ҧхьаҟатәи рҧеиҧшхә бзиази ихәыцуаз аҵеицәа гәымшәақәа рылиаауан. Ус шакәу аҳәоит ҳҵарауаҩ ду, академик Гь. А. Зизариа, "Ареволиуциа ҟалаанзатәи аҧсуа интеллигенциа ашьақәгылара" ҳәа захьзу иусумҭагьы. Рыцҳарас иҟалаз, раҧхьатәи аҧсуа интеллигенциа иреиуаз рахьтә азәырҩы еиуеиҧшым аҭоурыхтә, аполитикатә еибархҳарақәеи, аҧсҭазаара иашьклаҳәуа иацу алахьынҵадарақәеи ирыхҟьаны, аҧсабара ирнаҭаз рбаҩхатәра гәылҭәааанза, рыжәлар рҿахәы нагзаны ирҳәааанза изхаанхаз аамҭа бааҧсы иаҿаҵахәхон, инагзамкәа мҩабжара иаанхон рмилаҭтә гәазыҳәарақәа. Аригьы аҧсуа жәлар экономикалеи культуралеи рыҿиара, ҧхьаҟа рцара иаҧырхагаз, измырбзазоз арыцҳарақәа ируакын.

Зымч-зылша, здырра, збаҩхатәра зегьы зыжәлар ирызкыз, аха згәахәтәы иахьырмыгзаз дреиуоуп Дмитри Иван-иҧа Аланиа. Уигьы, азәырҩы реиҧш, Н. С. Хрушьчов ибзоураны ҧасатәи СССР аҟны "аҧсасира" аамҭа ҟалаанза ажәлар раҕацәа дырхыҧхьазаланы дҭархан, избахә ҷьара иуҿыҵшәар ҟалозма, дыбжьарзын шәиҧхьыз згымхаша 1937-тәи ашықәсҟәа раан. Ус заҟаҩы ҳаҧсадгьыл зда ихәарҭамыз аҵеицәа хазынақәа ҭадырхада. Аха ари адунеи аҿы аҩстаацәеи аҧьнышқәеи иага рымч еибырҭаргьы зегь акоуп аиаша бзанҵы ҷәахышьа амам. Уи ихьшәаны акәзаргьы, апоет, аҵарауаҩ Вл. П. Анқәаб ишиҳәаз еиҧш, "кыр зымчу жәлар рҳақ" аҕацәаҵәкьа зустцәаз аанарҧшит, ршьагьы кәапеила иатеит. Ҽырҧштәыс иаҳгәалаҳаршәап ажәлар раҕацәаҵәкьа Бериеи уи ишьашәалаз ауаа хәымгақәеи ирлахьынҵахаз. Ажәлар рышәиҧхьзи ршьаза-гәазеи дзырцәымцеит "жәлар раб" ҳәа изышьҭаз ихаҭагьы! Ааи, аҭоурых иҟало зегьы аҩуеит, уи адаҟьақәа ирнылоит, акгьы аҩшәазом.

Ҳаҕацәа иҭадырхаз, аха зынза ирзымшьыз, зыжәлар рҭоурых адаҟьақәа ирнылаз, здоуҳа мыҧсыз Дмитри Аланиа диит Лыхны ақытан 1893 шықәсазы. Абри ашьам дгьыл аҿоуп ихәыҷратә шықәсҟәа ахьымҩаҧысыз, иахьизҳаз, иҧсадгьыли иуаажәлари рыбзиабара ахьилаз, ижәлар зҭагылаз асоциалтә, аполитикатә еиҟарамрақәа хаҭала иахьинырыз, дрызхәыцуа дахьалагаз, имилаҭ ирзеиҕьыз аусҟәа рзы ишьаҿақәа ахьеихигаз.

Уажәы, аҧхьаҩ, ҳаицахәаҧшып рацәак зхымцуа документк. Уи ҩуп Ареспублика Аҧсны Аминистрцәа ркабинет ахантәы Г. Л. Гагәулиа ихьзала. Уаҟа ҳаҧхьоит: "Ареволиуционерцәа дуқәа азәырҩы зыҧсҭазаареи зусуреи зыжәлар гәакьеи апартиеи ирзызкыз, ирықәызҵаз аҵеицәа Сталин ихаҭара акульт аҳра анауаз аамҭазы "ажәлар раҕацәа" ҳәа ахьз бааҧсы рыхҵаны ирзын, иҭархан. Урҭ ауаа аамҭа (ленинтә милаҭ политикеи апартиеи ирыбзоураны) иариашеит, хара шрымамыз аанарҧшит.

Убас иҟаз аҵеицәа хазынақәа дреиуоуп ҳҟыҭа иалиааз, Аҧсны зегьы еицырдыруаз, аҳәынҭқарратә, ауаажәларратә усзуҩы Дмитри Иван-иҧа Аланиа. Ус шакәу шаҳаҭра руеит ҳҵарауаҩ ду Гь. А. Зизариа ишәыҟәҳәа: "Лыхны", "Ареволиуциа ҟалаанзатәи аҧсуа интеллигенциа ашьақәгылара", аизга "Аҧсны Асовет мчы азы ақәпаҩцәа", аҭоурыхтә наукақәа рдоқтор, академик Б. Е. Сағариа иусумҭақәа уҳәа убас иҵегьы.

Дмитри Аланиа ибзианы дыздыруаз, ҳҟыҭаҿы инхо абыргцәа иахьагьы иргәаладыршәоит, ирхамшҭыц уи ауаҩ иҧсадгьыли ижәлари рзы игәы шыбылуаз, урҭ рхьыҧшымреи рхақәиҭреи рзы еснагь агәымшәара шаирҧшуаз, дшықәҧоз. Убри иахырҟьаны акырынтәгьы иҧсҭазаара ашәарҭа иштагылахьаз, абахҭақәа дшырҭашәахьаз, аха бзанҵык игәы шымҭрысцыз, дышхьамҵыцыз. Уи дықәпон имилаҭ уаҵәтәи рлахьынҵа бзиазы.

Дмитри Аланиа Аҧсны еицырдыруа ареволиуционерцәа, аҳәынҭқарратә, ауаажәларратә усзуҩцәа, арккаҩцәа дырхаҭарнак иашан. Уи дырҩызан, дрыцнагаҩын Н. Лакоба, Е. Ешба, Н. Ақыртаа, В. Ладариа, Д. Гәлиа, С. Ҷанба, А. Ҷоҷуа. Аха уи ихьз иахьанзагьы егьырҭ иҩыз-

цәа реиԥш, уиаҟара ирылартцәам, ирыздырам. Иҟалап уи зыхҟьаҵ Дмитри Аланиа иԥстазаара ацыхәтәантәи ажәашықәса (1926–1936) Қарт. Аахыц-Кавказтәи ЦИК аппаратаҿы аус ахьиуаз акәзар.

Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла Дмитри Аланиа аус иуан аҭакԥхықәратә мацурақәа жәпакы рҿы: дыҟан Аԥсны раԥхьазатәи наркомфинс, Аԥсны Совнарком ахантәаҩы ихаҭыԥуаҩыс, ЦИК ахантәаҩы ихаҭыԥуаҩыс".

1926 шықәса инаркны Д. И. Аланиа аус иуан Аахыц-Кавказтәи ЦИК мазаныҟәгаҩыс, ашьҭахь ЗСФСР ЦИК аорганизациатә ҟәша еиҳабыс, Қырҭтәыла, ЗСФСР, СССР рцикқәа дрылахәын.

Аԥсны аекономикеи акультуреи ҿыц мҩала арҿиарақәы илирҩахьаз ҳхаҿы иааганы, иахәҭоуп ҳәа ҳаԥхьазоит абри ацеи ихьз ахцаразарц Аҟәа аулицақәа руаки, нас акультура-царалашаратә усҳәартаки. Избанзар, ус аҟацара шәара азин шәнаҭоит Д. И. Аланиа дызнысыз иҿырԥшыгоу иԥстазааратә мҩа.

Лыхны ақыҭа администрациа аиҳабы З. А. Камлиа; агрофирма "Лыхны" адиректор, Ареспублика Аԥсны апарламент адепутат И. Д. Лакоба; аибашьреи аџьеи рветеран В. Д. Шьаҟрыл; аџьа аветеран В. К. Гәымба; Лыхнытәи амузеи аиҳабы Н. А. Ҳагба; аԥсуа бызшәеи алитературеи рырцаҩы А. В. Багаҭелиа; Лыхнытәи абжьаратә школ аҭоурых арцаҩы Е. Х. Колбаиа.

1995 шықәса, март 2.»

Дмитри Аланиа иқыҭауаа Ареспублика Аԥсны Администрцәа ркабинет ахантәаҩы Г. Л. Гагәулиа ихьзала ирҩыз ашәҟәгьы иаҳнарбоит уи ауаҩ зыхьз ырзтәым ҳцеицәа дуқәа дышреиуоу, насгьы уи иқыҭауаа ишьҭырхыз азцаара, иццабыргыцәкьаны, зынагзара ҳақу акоуп.

Саргьы абри адокумент ахшыҩцак иацраԥшьны Дмитри Аланиа иҳәынҭқарра-ууажәларратә усурақәа уиаҟара сыерыламхалакәа, аха уигьы зынза аганахь инмыжькәа, истахуп аԥсуа милат кьыԥхь аҩыцхахара ианаҿыз аамтазы ицәырцыз уи ипублицистикатә тынха ахцәажәара. Уаҟа ари ауаҩ ҳара даабоит абаҩхатәра змаз, агәаҧьра

злаз, аиаша аҳәара иашьҭаз, Д. И. Гәлиеи С. И. Ҷанбеи ҿыз аус ԥшьа еилкааны аҧьараҳәа рывагылара зылшаз публицистны.

Ахәыҷы иԥстазаараҿы акырза ацанакуеит икәшамыкәша иҟоу, дызлагылоу ауаа рхымҩаԥгашьа, рыбзазара, ирҳәо, ируа, гәыцхас ирымоу, изымцахырхәо, бзиа ирбо, ирцәымгу, изҿагылоу, ртәылаԥсадгьыл аԥшзара, абеиара, аҭоурых уҳәа жәпакы. Урҭқәа зегьы ахәыҷы аханатә, арахь адәахьала изгәамҭазо, ицәа-ижьы ианыруа, ихы-иԥсы иаланы, идоуҳаҿы рышьҭамҭа нрыжьуеит.

Абасшәа акәын Дмитригьы ишидикылоз иԥстазаараҿы иҿыцҳаҳараза иԥылоз зегьы. Еиҳарак, уи ахәыҷратә шықәсқәа раан изеилымкааузаз иреиуан Лыхнашҭа ахықәахьшәа ихыбжа-ҿыбжаха игылаз абаа ҩны ду аҭоурых. Еиҳарак арҭ иреиԥшқәаз ахәыцрақәа анцәырцуаз абри ашҭа ԥшзахьы даннеилакь, уантәи данынаԥш-ааԥшлакь акәын. Гәынхәцыстала акәзаргьы ҳхаҿы иаагапи ускантәи сахьак.

– Саб иахьа ҳахьыҟаз, аекәа ахьдырҩуаз ашҭа аҟны игылоу еилаҟәыбаса, аҭзамцқәа рыда акгьы амазамкәа игылоу ахаҳә ҩны зтәыдаз? – дццаит ахәыҷы.

Аб иаҳаз ҷьашьауа, мшәан иабааигеи абри еиԥш азцаара ҟааз ҳәа иҧа днаиҿаԥшит, издыруада иаԥхьаҟа ҷьара акы илцыргьы ҳәа гәахәас икны.

– Сыҷын, ишԥауасҳәари, макьана уара ухәыҷуп, уеилкаара азхом уи абаа ҩны зтәызи, нас иамоу аҭоурых дуи ртәы, аха уаназцаах, сыҷын, издыруа акык-ҩбак уасҳәап, – иҳәан дналагеит аб иажәа.

– Ари ашҭа ду ҳқыҭазы мацара акәым Аԥсны зегьы азы иԥшьоу тыԥуп, еизарҭоуп, гәтыха ҳәарҭоуп, еырхәмаррҭоуп. Ани аҩны ҳәа узҿу Аԥсны аҳцәа Чачаа дуқәа раҳтынра акәын. Аԥсны алахьынца абраҟа ирызбоижьтеи ицуа анцәа идырп, ажәытәза аахыс иауеит. – Аб иажәабжьҳәара даҟәыцын ҳамтак аҿҿаҳәа иблуаз ахьаца мҿы иахылцуаз амца еишьыл дахәаԥшуан, ихаҭа изымдыруаз акы ицанаҳәарц итахызшәа. Ус мачк даақәыԥсычҳан дналагеит иажәа анагзара. – Аԥсны митәеиқәацәа зхызгахьоу тәылоуп, сыцкәын, арахь ацәгьа-

хәыцрақәа ргәы иҭакны иқәнамгалац дыҟам шамаха. Аҵыхәтәан хышә шықәса аҳра зуаз аҭырқә Султан имчра мап ацәкны, Урыстәыла ду ахь ахы археит, уи зымчхара ҭәҳәоу, насгьы ажәлар маҷқәа азәырҩы еидыскылаз аҳәынҭқарра иалаларц. Ус избеит Аҧсны аҳ Қьылышьбеи ҧсаҭа шкәакәа. Уи ахҭыс аныҟала ашьҭахьгьы, акыр шықәса Аҧсны аҩнуҵҟа ахатә хақәитра аманы иаауан, аурыс ҳәынҭқар инапаҵаҟа ишахыҧхьазалазгьы. Аха аҵыхәтәан, изыхҟьаҵәҟьаз сыздырам, дад, амала, ирҳәоит Урыстәылеи Ҭырқәтәылеи анеибашьуаз, Урыстәыла ҳадымгылакәа аҭырқәцәа ҳрыдгылазшәа, ҳрыцхраауазшәа... Ҵоуп, Ҭырқәтәылаҟа иадыззцәылозгьы тауади-аамсҭеи рахьтә иҟаҷәан, аха ҳажәлар Қьылышьбеи илихыз амҩа иадгылон, акыр зымчыз Урыстәыла ду анапаҵаҟа иҟазар рҭахын, – даҽын далашыҩкны аб ацәажәара, изызырҩуа идтәалаз бжьышықәсагьы макьана дшырҭымсыц дазымхәыцзо.

Аҧсуаа азәырҩы реиҧш, Дмитри хәыҷы ибагьы Аҧсны иазкыз аҭоурыхтә жәабжьқәа, афырхаҵаратә ҳәамҭақәа, ахҭысқәа идыруан, дрызҽлымҳан, рылацәажәарагьы еснагь бзиа ибон. Урҭ шәҟәыла акәмызт ишиҵахьаз – абиҧарақәа инеимда-ааимдо иааргоз аҭоурыхҳәаҩцәа ажәабжьҳәаҩцәа рыла акәын ишидыруаз. Насгьы Лхаа зегь реиҧш, иқыҭа гәакьа аҭоурых дазҽлымҳан, гәадурас иман.

– Уи анаҩсангьы, аурыс ҳәынҭқар Кавказ зегьы нхыҵ-аахыҵгьы инапаҽы ианааига, – ҩаҧхьа инаҵиҵеит иажәа, еилаҳаз акәастхақәа даарыцхауа, – иаНирҭаслым, иҵегьы ихатәы мчра ирҕәҕәарц азы аҧсуа аҳрагьы аҧихит, изакәанқәа ирҧьбаразеит, уи аҵагылара аҧсуа жәлар ирылымшо аҟынза. Шәышықәсала ахатәы ҳәынҭқарра змаз ажәлар бҧьаршьтыхрала иаҽагылеит аурыс ҳәынҭқар ихатәымчра. Уи абри ҳашҭа ду аҽы ахы акит, дад, сыҷын, убасҟан ашьакатәара ҟалеит, аурыс ҳәынҭқар имчра ахатарнак, аполковник Кониаргьы абра дыршьит...

Убысҟан аибашьра ҟалеит, аҧсуаа ҳаҳцәа раҳтынра дугьы ҟәыбаса ишьҭарҵеит, шьақәыргылашьа амамкәа. Аҧсны аҵыхәтәантәи аҳ Аҳмытбеи иакәзар, Урыстәыла-

ка дахган, уахь дыҧсит, аха иҧсыбаҩ аҧсуаа иаарымгар рымуит. Мықәтәи аныхабаа аҽы дыржит. 18 шықәса цқьагьы изхымҵыцыз уи иҧа Гьаргьгьы гәрамгарҭас дҟаҵаны дахыргеит, Аҧсны анхара азин имамкәа. Аҧсны аҳцәа Чачаа раҳтынра ауп убри аҩны, иахьа аиатымцәа ахьыкәкәо игылоу, – иааҽахиҵәеит аб иажәақәа.

Ахәыҷы иаҳауаз дазызырҩуан. Ҵабыргуп, аб игәы инархьуа дызлацәажәоз аҭоурыхтә хҭысқәа усҟан уи изԝилкаауамызт, ашьҭахь, ашкол ахь данца, иҵегьы данықеидас ауп иаб иажәақәа ихшыҩ рызцо даналага. Уи нахыс Лыхны ашҭа игылаз аныха бааши Чачаа раҳтынреи аҧсуа жәлар рҭоурых ишадҳәалаз, рышьҭамҭа зырҵаулоз акы акәны ибон... Машәыршақә иауиҳәах Аҧсны ахада Нестор Лакоба Лыхны Аҧсны иагәуп ҳәа.

Дмитри иаб Кьатас (Иван уи инатра хьзы акәын) ихәыҷы агәырҵҟәыл бзиа шимаз ибон аҟнытә илшараҟәа рацәак шыҟамызгьы, аҵара дазикит. Дмитри раҧхьаза дталеит Лыхнытәи ашкол, уи нас иҵара иаҵиҵоит Гәдоуҭатәи ауахәама ашкол аҽы. Уа даналга, иреиҕьу аҵаԝы ҳҽа дыҧхьазаны ддәықәырҵоит Тҟәапс ақалақь Варварин◌ктәи ақытанхамҩа ашкол ахь. Уи ибзиазаны даналга, Дмитри Аланиа хәышықәса еиҧынкыланы Аҧсны еиуеиҧшым ашколқәа рҽы (Калдахәара, Дәрыҧшь, Ажара, Аҟәа) рҵаԝыс аус иуан, гәык-ҧсыкалаҵэҟьа имчилша аҵара ауси ахәыҷқәа раазареи, адырра рытареи иазкын. Арҵаԝ қәыҧш иусура инарбеит аҧсуа школқәа заҟа анапы рыгыз, ҧхьаҟа изымгоз.

1911 шықәсазы дцоит Петербургҟа Дмитри Аланиа иҵара аҵҵаразы, дагьҭалоит акоммерциатә ҵараиурта, дагьалгоит 1913 шықәсазы, дхынҳәуеит иҧсадгьыл ахь, ԝаҧхьа далагоит рҵаԝыс аусура. Уи ажәлар бзиа ирбоз, ашкол иатахыз здыруаз рҵаԝын. Уи ахыхьгьы, 1913–1916 шықәсҟәа рзы ирҵаԝратә усура иахаршәалан Дмитри Аланиа еизигон аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа, ашәҟәы иаништон. Абар афольклорист, афилологиатә наукақәа рдоқтор, апрофессор С. Л. Зыхәба ииԝуа: "Ажәлар рҳәамҭа" Алы-иҧа Мурат" иаништеит Дмитри Иваниҧа Алаҥиа, Аҟәатәи аокруг, Гәдоуҭатәи аучасток, Лыхны ақытан, 1915 шықәсазы" (Аҧсуа фольклор аматериа-

лқәа) – (акад Н И Марр иархив аҟнытә. Аҟәа, 1967 ш., ад. 176).

Дмитри Аланиа ҧсабарала дырҧаԥын, ахәыҷқәа раазареи аҧара дырҧареи, адырра рыҭареи еышәала иашьҭаз уаԥын, иагьицааиуан иара, ахәыҷқәа бзиа дызларбаша аҟазшьа ҟәымшәышә – агәыҳалалра ду зҧаз – иман, насгьы рҧаԥык иаҳасабала иҿҧаа бзиан, ириҭоз амаҭәар методикала ииашан ирызнеигон. Абраҟа уи дықәныкәон, ихы иаирхәон Урыстәыла аԥнуҧка ирылаҧәахьаз Ушински ирҧаԥратә методика.

Дмитри Аланиа хәышықәса инеиԥынкыланы алагаҭатә кәлассқәа рҿы аус иуан, идирҧон ихадараз амаҭәарқәа, аурыс бызшәа, аматематика, аԥсуа бызшәа. Дмитри Аланиа ҟаиматла еиликаауан аԥсуа школқәа ибзианы ршьапы иқәгыламкәа, еиҿкаамкәа амилаҭ зда ихәарҭам акадрқәа шузымаазоз, ашәкәыԥҩра, акультура, анаука, шзымҿиоз, ишзымгьацоз.

Абри ахшыԥак заманала иарҧабыргуеит Дмитри Аланиа 1916 шықәса, июль 16 рзы агазеҭ "Сухумский Вестник" иаиҧаз астатиа "Аԥсуа интеллигенциа рахь" ҳәа захьзу. Араҟа жәлар рырҧаԥы аԥсуаа рҭоурыхтә лахьынҧаҿы акырза зҧазкуа азҧаара далацәажәоит. Астатиа иаҳәоит аԥсуа интеллигенциа зегьы рымч еилаҧаны иацхрааројп рмилаҭ ԥхьаҟа изгараны иҟоу ируакқәоу аҧареи, ашәкәыԥҩреи, акьыԥхьи рус. Абар истатиа хыркәшо уи иԥуа. ("Люди добрые, люди отзивчивые, люди любящие свою родину, и свой народ, именем нашей бедной и многострадальной нации обращаюсь к вам с просьбой откликнуться на этот призыв и обсудить тот важный для нас вопрос. Как известно, что одному не по силам, то легко дается целому обществу. В единении сила" ("Сухумский Вестник", 16, У11, 1916).

Дмитри Аланиа агазеҭ "Сухумский Вестник" иаиҧеит иакымкәа-иԥбамкәа амилаҭ ркультуреи, рҭоурыхи, рынхамԥеи ирызкыз астатиақәа. Убарҭ иреиуоуп: "Аԥсны аҭаҭын аарыхра" (Сухумский Вестник" 1915 ш, июль 5 рзы). Араҟа иазаатгылоуп Аԥсны аҭаҭын аарыхра акультуреи уи ҳажәлар рекономикаҿы иамоу ахаҳареи ртәы.

Анаԥстәи астатиа "Об учреждении музея древностей" ("Сухумский Вестник" 1916 ш. январ 24 рзы).

Автор ари астатиаҿы иаҧшьны иазгәеиҭоит аҭоурых ду змоу аԥсуа жәлар, Аԥсны аԥсабара ԥшза абеиара еиҭазҳәо, ииазырԥшуа амузеи еиҿкаара ишахәҭоу, иакҭуалтә зҧаараны ишьҟоу. Усҟан акыр аҧанакуан асеиԥш иҟаз азҧаара ауаажәларраҿы ицәырганы ахцәажәара. Избанзар, уи еихьнарԥшуаз, иахаҧгылоз рацәаԥхон.

Ажәлар рҭоурых зырызгоз, аԥшәымагьы сасгьы акыр разҳәоз амузеи Аԥсны ишаҭахыз раԥхьаза акәны азҧаара шьҭызхыз, зыбжьы ақәзыргаз дреиуоуп арҧаԥы, ажурналист Дмитри Аланиа.

Дмитри Аланиа ҧсабарала жәлар рырҧаԥы ҳәа изышьҭаз дышреиуазгьы, уи аус ԥшьа дарараза бзиа ишибозгьы, ишицааиуазгьы Аԥсны ицоз аполитикатә хҭысқәа – ареволиуциатә ҷысрҽи ахьыԥшымразы ақәԥареи еазҧәылхрыла ихы рылаирхәуа далагеит. Ҷыдала уахь ихеит ареволиуциатә ҷысрақәа Аԥсынгьы рымехак андыртбаа нахыс. Уи аԥсуа ҷеицәа азәырԥы реиԥш, иаахтны даҽагылт Урыстәылан 1917 шықәсазы ареволиуциа ду аиааира анага ашьҭахь, Аԥсны амҟәыл еиԥш иахаԥаз ақыртуа меншевикцәа рдиқтатура. Урҭ ақәылаԥцәа имԥаԥыргоз ареақциатә политика Аԥсны хьаҳәа-ԥаҳәада Қырҭтәыла алазԥара, наунагза аԥсуа дгьыл аҿы дара аҳра руа рыҟазаара акәын иаанагоз. Убри аԥсуаа ықәызхырц иаҿыз аполитика иаҿагыланы иқәԥоз дыруазәкын Дмитри Аланиа. Уи азы ақыртуа меншевикцәа реиҳабыра длаԥшықәҷан дрыман.

1918 шықәса сентиабр мзазы Аҟәа ақалақь аҿы иҟаз амитинг, ақырҧцәа Аԥсны имԥаԥыргоз аполитика ҿаԥызеуаз, аменшевикцәа еимдырпит, уи аиҿкаара иалахәыз Г. Д. Туманов, Д. И. Аланиа, В. К. Чачба, Г. Д. Аџьамов абахҭа иҭаркит.

Д. Аланиа данаурыжь ашьҭахьгьы дызҿыз аус – ақырҧуа меншевикцәа ирҿагыланы ақәԥара – даҟәымцит. Абар уи азы ҳҧарауаԥ ду Гь. А. Зизариа иԥуа: "Д. И. Аланиа абольшевикцәа рпартиа дшаламызгьы уи 1919 шықәсазы Кавказтәи краиком РКП(б) далнахит Аҟәатәи Акружком апартиа ачленс. Уи 1920 шықәсазы

аменшевикцәа реиҳабыра ианаадырԥш – Н. Н. Ақыртаа, Г. И. Криштоф (Петров) уҳәа иҵегьы апартиа аусзуѡцәа анҭаркуаз дрыцҭаркит Д. И. Аланиа ("Гь. А. Зизариа". "Ареволиуциа ҟалаанзатәи аԥсуа интеллигенциа ашьақәгылара", Аҟәа, 1979 ш., ад. 310). Аԥсны жәлар Рсовет адепутатцәа М. Тарнаа, Д. Аланиа, И. Маан Қырттәыла аменшевикцәа реиҳабыра рыхьзала 1919 шықәса, сентиабр 29 рзы ирѡыз ашәҟәаҷы иаҳәоит. "Иҵәгьа-маҷҟәику ироииак аԥырхагахазшәаҵәҟьа ауп Урыстәылатәи ареволиуциа ду Кавказтәи ажәларқәа ахақәиҭреи ахьыԥшымреи рызҭаз, Аԥсны хәыҷы иахчныснысны ишцаз. Ҳара ҳҭәылаҷ ареволиуциа апринципқәа амѡа ркит ишьақәгылаз ахатәымчра иахылҵцыз ацәгьоурақәа. Аԥсны жәлар макьана ирбахьоу аибашьра, аѡынқәа рбылра, ауаа рҭакра, аҳәса ахьымзԥ дыргара уҳәа убарҭ иреиԥшқәоу роуп", – иѡуеит аҭоурыхтә наукаҟәа рдоқтор, апрофессор, академик Б. Е. Сағариа (агазеҭ "Советская Абхазия", 1968 ш., март 21).

Ас иаартны ақәгылара, амчра змаз аиҳабыра рҽагылара, ахақәиҭреи ахьыԥшымреи рзы ақәԥара агәаҟьра аҭахын.

1919–1920 шықәсқәа рзы Дмитри Аланиа Аԥсны жәлар Рсовет далахәын, "ихьыԥшым асоциалисттә" фракциа дахаҭарнакны. Дызлаз афракциа абольшевикцәа ирыдгыланы аменшевикцәа рреакциатә мчқәа ирҽагыланы иқәԥон. Убри аамҭазы еиуеиԥшым аԥсуа жәлар ркультура аҿиара иатәыз азцаарақәа ирызкыз астатиақәа иѡуан урысшәала, иагьикьыԥхьуан агазеҭ "Сухумский Вестник" адаҟьақәа рҿы.

"Ихьыԥшым афракциа" иалаз (С. И. Ҷанба, М. К. Цагәыриа, И. Н. Маан, Д. И. Аланиа (абольшевикцәа рреволиуциатә усура иацхраауан, ақырҭуа меншевикцәа рполитика иаҿагыланы иқәԥон. Ус шакәу рҳәоит Н. А. Лакоба иажәақәагьы: "Они пользуясь парламентскими законами, всячески клеимят шовенистов, грузинских националистов разоблачают все их фокусы и шантажи и поддерживают в крестьянской массе стихийное недовольство. Группа товарищчей в Абхазком народном совете, можно

сказать без преувеличения выполнила добросовестно свой долг."

Аԥсны Асовет мчра аиааира анага, ақырҭуа меншевикцәа анықәырца, ҳажәлар зызхьуаз ахақәиҭра анроу, Дмитри Аланиа имч-илша ѡбатәны, ихы-иԥсы дамеигзакәа ҳтәылаԥсадгьыл агәахәарақәа зыргьоз уи акультуратә, аекономикатә нхамѡа ҿыц мѡала ишьтызхуаз аамҭа афырхацәа азәы ҳәа днарывагылт. Уи 1921 шықәсазы далалоит акоммунисттә партиа. Дмитри Аланиа аус иуан Аԥсны афинансқәа рнаркомс. Иреиҳазоу азбарҭа хантәаѡыс, Аԥсны Совнарком ахантәаѡы ихатыԥуаѡыс. Уи ашьтахь 1926 шықәса инаркны 1936 шықәсанза аус иуан Қарҭ зны ЗСФИ ЦИК мазаныҟәгаѡыс, нас аиҿкааратә ҟәша еиҳабыс, дрылан Аԥсны, Қырттәыла, СССР рцикқәа.

Дмитри Аланиа Асовет мчра анышьақәгыла иҳәынҭқарра-ууажәларратә усурақәеи, уаанзагьы ақырҭуа шовинистцәа дырҿагыланы имѡаԥигоз ақәԥарақәеи ртәы исҳәаахьаз азырхауа, истахуп ҷыдала сазаатгыларц иахьа уажәраанзагьы итҵаам агазеҭ "Аԥсны" ианылаз уи ипублицистикатә ҭынха.

Хыхь иныѡатәшәа иазгәастеит, араҟагьы исгәалашәоит Дмитри Аланиа публицистк иаҳасабала агазеҭ "Аԥсны" аҭыжьра иалагаанзагьы дышцәырҵхьаз. Уи аԥсуа жәлар рыбзазареи, рполитикатә ҿстазаареи, аԥсуа школқәа ртагылазаашьеи ирызкны астатиа ҟаиматқәа икьыԥхьхьан агазеҭ "Сухумский Вестник" адаҟьақәа рҿы. Урҭ астатиақәа равтор дызхаанызтәи ареалтә ҿстазаара инатон агәаҟьра, аиаша аҳәара. Убас иҟоу статиақәоуп "Аԥсуа интеллигенциа рахь", "Аԥсны аҭатын аарыхра" уҳәа иҵегьы. Абраҟа хшыѡзышьтра аумҭарц залшом даҽакгьы. Уи агазеҭ "Аԥсны" аҭыцра ианалага, дгәыргьаҵәа, иаразнак аԥсышәала астатиақәа рыѡра напы алаикит, насгьы аԥсышәала ибзианы аѡра зылшоз азәы иакәны дааԥшит. Дмитри Аланиа идыруан амилаҭ кьыԥхь ажәлар рдоуҳатә, рполитикатә, рсоциалтә ҿстазаараҿы изыԥсаз. Ажәлар рхьааи, рыгәтыхеи, рыбзиареи, рыцәгьеи, ԥхьаҟатәи рлахьынҵеи ртәы зҳәо ажәабжьқәа дара анцәа ду ираҭәеишьаз рхатәы бызшәала

иаиранаҳалак, уи ала иаиранаҳаҳәалак еиҳа еилыркааша, ирныруа ишыҟалоз. Ари ҧсҭазааратәуп, избанзар ахатәы бызшәа алаҧшхырҧагатә ҧсымчхара ду амоуп, аҧшқа иан лажәа еиҧш ауаҩы даргәыбзыҷуеит, датәнатәуеит, дҳаранакуеит!

Дмитри Аланиа аурысшәа бзиазаны ишидыруазгьы, уи ала ҧымкрыда аҩра шилшозгьы, имилаҭ кьыҧхь ҧсышәала амаҷ азура насыҧ дус иҧхьазон, уи ала ижәлар гәакьа рхатәы бызшәала драцәаажәон, игәҭыха реиҳәон, иҟаҵатәыз дирбон. Уи шьоукы-шьоукы аҧсуа интеллигенциа иреиуаз Дырмит Гәлиа "левые абхазкие товарищчи" ҳәа дәышьҭаз, (Д. Гәлиа "Избранное. М. изд. "Книга" 1986 г. , ад. 55) аҧсуа шәыҟәоыра агәра ззымгәоз, аҧсышәала аҩра ҟәныззшьоз, урысшәала иҩлар еиҳа еицырдыруа иҟалап ҳәа игәыҷуаз (урҭ рҩызцәа агәаҟцәа иахьагьы иҳамоуп, ҳрыхҟьашоит!) дрыжәламызт, уи ахатәы бызшәа адоуҳатә малқәа зегьы иреиҳаны изыҧхьазоз дреиуан, насгьы Дмитри Аланиа раҧхьазатәи аҧсуа газеҭ "Аҧсны" аҭыжьра аҧшьгаҩцәа дыруазәкын. Уи Д. И. Гәлиа, С. И. Ҷанба дрывагылан агазеҭ "Аҧсны" иаҭахыз амаҷ иуан, акырынтәгьы аиҳабыра рышҟа ажәалагалақәа ҟаиҵахьан материалла иацхраалрц, аҭыжьра еиҧымкьарц") Б. Е. Саҕариа, агазеҭ "Советская Абхазия", 1968 ш. март 21).

Дмитри Аланиа дацәымҩашьо ибон Аҧсны зҭагылаз ауадаҩарақәа, асоциалтә еиҟарамрақәа, амилаҭ зиндарақәа, ҷыдала анхаҩы жәлар рыбзазара шуадаҩыз рнагаагарҭақәа шыҟамыз, рҵара-дырра уҳәа иахьабалак рымҩақәа шаркыз. Аха абри аҧсҭазааращәы уи акы дацәымҩашьо идыруан: ақәҧара шаҭахыз, измырбзазоз амчымхарақәа аҧьараҳәа ишырҿагылатәыз. Ус еиҧш иҟаз ахшыҩҵакқәа иҵарҳәон, агәыҕрагьы иртон Урыстәылан иҟалаз ареволиуциеи зееиҭазкыз ижәлар рмилаҭ хдырреи. Арҭ рҩызцәа азҵаарақәа, иҩызцәа азәырҩы реиҧш, уи еиҳагьы идыҕҿаало далагеит Аҧсны ақыртуа меншевикцәа анахаҧа нахыс. Урҭ аҧсуа жәлар атәра ада бзиарак шырзаарымгоз аханатә идырхьан. Уи Аҟәа имҩаҧыргоз ампыҵахалаҩцәа ҿаҧызәуаз амитингқәеи аизарақәеи рыҟны иқәгыларақәа рыдагьы, ипублици-

стикатә статиақәа рҿы ақыртуа меншевикцәа Аҧсны иазеиҵарҟәаҟәоз агәымхарақәа ртәы аахтны иҳәон. Убас ҳаҧсадгьыл иаҧҭа еиқәаҵәаха иахаҧаз, знапы ҟьашьқәа аларҧсны изкыз ақыртуа меншевикцәа ҿаҧызәуаз қәгыларояуп Аҟәа аҧсуа интеллигенциа реизараҿы Дмитри Аланиа иҟаиҵаз ажәахәгьы. Уаҟа иаҳәоит: "Шәахаҵкы аҧсуа интеллигентцәа! Ҳгәыҧ Аҧсны жәлар Рсовет иалатәоу снапы ианырҵеит Асовет аҿы ҳускәа зеиҧшроу шәсырдыррацы. Уи иахҳәааны ҩбаҟа ажәа шәасҳәап. Иациижьҭеи абра азәырҩқәа ражәа иалаҵаны гәыбҕан ҳартақәеит. Ус рҳәеит: "Шәара ҳаҷкәынцәа абра Асовет иалатәақәоу ҳамчала даара аҧьа шәхы изашәырбауа аадыруеит, аха акы ишәыгха – ажәлар ҳҿы шәҳалагыланы ҳускәа Асовет аҿы изеиҧшроу абас ауп ҳәа ҳашәҳәом. Уи вба дуны иҳахьт, ҳаргьы иаадыруеит, иаҳзызуазгьы имзакәа ишәаҳҳәоит. Ииашаны иҳақәнаган ажәлар еизарақәа рҿы ҳшәылагыланы аускәа зеиҧшроу шәаҳҳәар, шәара шәхьаақәагьы аадырыр, аха уажәтәи аамҭа цәгьа зеиҧшроу ала, аныҟәарақәа даара ицәгьахеит, ишәарҭахеит, ахарҧь уадаҩхеит. Егьырҭ апартиақәа р-организациақәа ҧарала изрыцхрааша еиҧш, ҳара организациа ҳамам. Уи акы. Ҩбагьы, ҳхаҭақәагьы ҳмаҷхеит. Ҳамч еибаркны ҳҿагылаҩцәа ҳарҿамгылар агьҳалдыршом. Шәара, аҧсуа интеллигентцәа шәоуп ҳзықәгәыҷуа. Шәара ажәлар шәрыланхоит, идшәырдыр. Дара рхьаақәа, ррыцҳарақәа ҳара адырра ҳашәҭ. Убас ҳажәа еибыҭаны аус ҳшәырур, издыруада, ҳ-Аҧсны ҧхастамхар" (агазеҭ "Аҧсны", 1920 ш., март 6).

Абри астатиа Аҟәа ақалақь аҿы имҩаҧысыз аҧсуа интеллигенциа реизараҿы Д. И. Аланиа дзыҧхьаз ажәахә ауп. Уаҟа, ҳәарада, иҵегьы инартбааны иҳәан, иалацәажәан, изҭагылаз аамҭа цәгьазтәи, аҧсуа жәлар рхьаақәеи, ргәынамзарақәеи, нас ҧхьаҟа иҟаҵатәыз уҳәа жәпакы. Аха еилацаланы иҟаҵоу астатиаҿгьы еилыхха иубоит Дмитри Аланиа ишьҭихуа азҵаарақәа заҟа рыцаркуа, еиҳаракгьы, ақыртуа мпыцахалаҩцәа шьагьуа Аҧсны ианалоу аамҭазы. Уи аҧсуа интеллигенциа дрыҧхьоит ражәеи рыжәҩеи еибыҭаны еицыҟаҧарц, аус еицырурц, уаҳа уи адагьы ҧсыхәа шыҟам ибоит, избан-

зар егьырҭ "апартиа р-организациақәа" ҳәа дызҿу ақырҭуа мпыҵахалаҩцәа рымч еиҳауп, ҭаралагьы аҵхыраара рымоуп. Дмитри Аланиа рыгәра игоит ажәлар еснагь ирзааигәоу, рҟәыԥсычҳара зныруа, иахьрыкәыгәгәо здыруа, иахьрыхьуа еилызкаауа аинтеллигенциа. Иҟоу аҭагылазаашьа уадаҩзаргьы амчи ахшыҩи рееибырҭар убасҟан ауп аиааира аныҟало Аԥсны.

Излаабо ала, ари астатиа хәыҷы аԥсуа жәалар рхьыԥшымразы ақәҵарахь ирыԥхьо акоуп, иагьа инахыкәша-аахыкәшашәа иҳәазаргьы. Насгьы, Ефрем Ешбеи, Нестор Лакобеи, урҭ рҩызцәеи ирысакьаҳәымҭаны аха-қәитразы амч ҽыцқәа анеиҿыркаауаз, аболшевикцәа рымч анеизыргоз аамҭан.

Хыхь сзыхцәажәаз астатиа иакәәнатуеит, уа иҵәыргоу Аԥсны ахьыԥшымразы апроблемақәа роуп, "Абас ауп уажәы ҳусқәа зыҟоу" ҳәа хыс измоу астатиаҿгьы иаабо. Уаҟа ҷыдала иазаатгылоуп Аԥсны жәлар Рсовет аҟны ицоз аиҿагыларақәа, ақырҭуа меншевикцәа Аԥсны азы ирҭахыз, уи аԥсуа жәлар р-Совет иалаз шадымгылоз, ишеимаркуаз. Дмитри Аланиа акырынтә дахьҭаркыз акәым, усҟангьы дазларымшьи уҳәап агазет "Аԥсны" ианиҵоз астатиақәа урыԥхьар. Аиашазы, агәаҧьра ду аадырԥшуан Д. И. Гәлиа, С. И. Ҷанба. Избанзар, ақырҭуа меншевикцәа рнапаҿы ишыҟаз, ирҳәо-ируа аԥықәслара хаала ианамуаз аамҭазы, дара урҭ ақәылацәа рполитика ҿаԥызҿуаз астатиақәа ркьыԥхьуан. Ари афақт иаанагон ақырҭуа меншевикцәа инагзаны Аԥсны рнапаҿы ишырзаамгаз, аԥсуаа рдоуҳатә ԥсымчхара шырзхымҿеыз, ирҿагылоз зхаҭара ҭәҭәаз амчқәа шыҟаз. Ус шакәу амҳәаазои "Абас ауп уажәы ҳусқәа шыҟоу" ҳәа хыс измоу Дмитри Аланиа истатиагьы. Иаагап цыԥҵәахақәак.

"Аԥхьа Асовет иҟаз иаҿыцыргалалагь иқәԥаны уажәы Аԥсны ажәлар р-Совет ҳәа иҳамоу алхра ианалага, ҳара уи ҳазыразымхеит, избан акәзар, иаадыруан маанала, гьангьашрала Аԥсны ахьзала еизыркуа Асовет Аԥсны иазеиҧьу агьшыҟанамҵашаз. Аха ус егьа иҟазаргьы, ҳара иҳаиуоу ауаа ԥытҩык уаҟа иаҳзалаҵар Аԥсны акы избамыхәара ҳәа ҳгәы иаанаганы асписок №8

ҭҳажьт. Уи асписок аҿы ианаҳҵеит партиас излаз мҳәакәа Аԥсны иадгылашаз ауаа. Акьанҷ ҭаԥсараҿы аԥсуаа ҳрыцҳара – ҳаидымгылара – зегь партиала рееиҩыршан, рацәак адгылацәа (абжьы) ҳмоуит. 20–25-ҩык Асовет иалаҳартәап ҳәа ҳзықәгәыҧуаз рҟынтә аарлаҳәа 7-ҩык наҳашьҭит. Убри аҟнытә мчы ҳмоут Асовет аҟны. Ҳҿыхацәа Қырҭтәылахь иадызцауаз еиҳахеит. Иахьа уажәрааныа урҭи ҳареи Асовет Аҟны Аԥсны аус аимакра ҳаҿуп. Урҭ ирҳәои ҳара ҳзышьҭои ҳконституциақәа шәарыԥхьар ижәбап...

Аԥсны аҩнуҵқа ҽахатәы усқәа (Аԥсны амазарақәа, адгьыл усқәа, аземство, аҵара усқәа, убартқәа уҳәа) иара анапаҿы иҟазароуп, ҳҿыхацәа (ақырҭуа меншевикцәа реиҳабыра роуп дызҿу – Р. Қ.) Аԥсны автономиа аиуааит ҳәа рҳәоит, аха автономиақәа еиԥшым: автономиа маҷ ыҟоуп, автономиа ду ыҟоуп. Урҭ иаахтны иуҳәозар, изышьҭоу автономиа маҷ ауп (облостная автономия); ҳара иаҳҭаху автономиа нагза ауп (Канада иамоу – аҧхьа Финлиандиа Урыстәылан ианадыз иамаз уҳәа еиԥш). Иахьа уажәрааныа убартқәа реимакра ҳаҿуп. Ҳауа изгаша макьана адырра уадаҩуп. Уажәы Қырҭтәылан азакәанқәа хьԥырҟауа (Учерд. Соб.) шәалагыл ҳәа иааҳадгылт, уи ҳара иҳамахызар шәара шәазхәыц. Абас ауп уажәы ҳусқәа шыҟоу" (агазет "Аԥсны", март 23, 1920ш.).

Ари астатиа аԥсуа жәлар рҿаԥхьа ҳасабрбак иаҩызоуп. Уи автор ижәлар иреиҳәеит Аԥсны жәлар р-Совет иалаз аԥсуаа адепутатцәа зҿыз, хыԥәкыс ирымаз, ирҿагылаз ауадаҩарақәа зыхҟьауаз, Қартынтәи "азакәанқәа" иааузаз ишдмырбзазоз, аха даргьы рхы имҩахазауа аус шыруаз, ма дара, ма ҳара апринцип иқәныҟәаны.

Убри ҳтәыла анҭыцтәи ҳхьаақәа рнаҩсангьы, Дмитри Аԥаниа ихаиршҭуам, ижәлар иргәалаиршәоит ԥнахыкәша-аахыкәшо акәымкәа, иаахтны иреиҳәоит аԥсуаа ҳрыцҳара – ҳаидымгылара иахҟьаны иаҳҳҭынхьаауа, ҳзыԥәшәо азалымдарақәа ртәгьы. Убартқәа ҟамларцаз автор ипублицистикатә ҿагылараҿы иатцышьны иазгәеиҭоит ҳагхақәа, насгьы уи ҳаидымгылара милаҭ рыцҳара-

ны иԥхьазоит. Ус шакәу иҳәоит уи истатиаҿы иааиго алхрақәа ртәы зҳәо афақтқәагьы.

Дмитри Аланиа аԥсуа интеллигенциа, ажәлар реимадареи, реизааигәареи, наҟ-ааҟгьы реибаркреи акыр зцазкуаз мчны иԥхьазон ахьыԥшымреи ахақәитреи раагареи асоциалтә еиҟарамра аԥырхреи рзы имоаԥысуаз ақәараҿы. Уи машәыршақә акәзамызт амитингқәа рҿы аума, аизарақәа рҿы аума, аԥсуа интеллигенциа ихы рыҟәкны, дрыҟәгәыԥуа дызцәажәоз, имилат ахьаа, агәтыха, изтагылаз ауадаҩарақәа уҳәа иаахтны изреиҳәоз, изиҩуаз. Избанзар, жәынгьы-ҽангьы амилат уасхырс иазышьтоу аинтеллигенциа шракәыз идыруан.

Амҳаԥьырра иагаз аԥсуаа рышьтахьҟа рырхынҳәра азцаара таха рнатомызт, игәыцха дуны ирзыҟан аицагылара иаҿыз, патриот цәаныррала итәыз, аԥсадгьыл абзиабарала зҟарҟы ырхәыхәны иаазаз аԥсуа интеллигенциа. Избанзар, Аԥсны ҟьаҟьа дузза ҳәа ажәытәза аахыс ҳабацәа, урт рабацәа зышьтаз атәыла уи аҩра итшааз ахатә уааԥсырада ихыбжа-ҿыбжаны, еилшьааны иаанхон. Ус иҟанаԥы милатк аҳасабала ишатахуи иҿиауа, ахы, ахьчауа аҟазара ацәуадаҩын, наскьы зегьы реиҳа ишәартаз итацәыз, иқьаԥтахаз ҳадгьылқәа атәым уаа ахылан, рнапаҿы иааргон. Уи адагьы, итҳашуаз акапитализм Урыстәылан иасакьаҳәымтаны аҿиара ианалага ҳчашә дгьылқәа (заамурала итацәыз) ирзыҩоит еснагь икылатәаны аԥсуаа ҳпара еиҩазо иҳаванхоз ҳгәылацәа "бзиақәа" – агырцәа, ақыртцәа, ашәанцәа. Урт рнаҩсангьы, Аԥсны ԥшза, Аԥсны барақьат зыԥсы алахан иҟаз егьырт амилатқәагьы аумаҷхыз! Арахь дегьызмаха ҳәа еихеит анемеццәа, аестонеццәа, ҳрытцадырзрым ҳәа Қьылышьбеи иаҳра знапы иаништаз аурысқәа, аболгарқәа, аерманқәа, аукраинқәа уҳәа егьырттьы. Амилат еилаԥса хыԥхьазара рацәала арахь рыҟәхра, азы анхытцуа еиԥш рдәықәлара, ари аԥсуа жәлар рзы ихзыртцәаз амҳаԥьырра атцкысгьы ишәартан иҟалеит. Рыбла ишабо рԥьынԥьԥсадгьыл иқәдыртәаауан рбызшәа, ртоурых, рԥьабзқәа зынза иззымдыруаз, хьаас измамыз атәымуаа. Ари акапитализм аҩра итшааз аԥьунглиатә закәанқәа иреиуан, иааиуа-еитцааиуа ҳәа аԥстазаара ҿион.

Аҿагылара мариамызт. Аха насыԥны. Урыстәылатәи аимпериа анеилаҳа, Оқтиабртәи ареволиуциа аныҟала, аҳәынтқар ихатәы мчра анахҳәаха, атагылазаашьақәа реанырыԥсахцәҟьа амҳаԥьырқәа рырхынҳәра азцаарагьы ҿыцхаҳараза аԥсуа жәлар рҿаԥхьа иаақәгылт. Машәыршақә акәзам Самсон Ҷанба идрама "Амҳаԥьыргьы" зцәырцыз.

Сыззаиуа, абри ҳыхь ҳзыхцәажәаз ҳмилат азцаара иазкны агазет "Аԥсны" адаҟьаҿы дықәгылеит апатриот Дмитри Аланиа "Амҳаԥьыр тызшәазы ҩбаҟа жәа" захьзу астатиала.

Истахуп хыхь зызбахә сҳәаз астатиа шеибгоу иаазгарц, ус зыҟасцо аҩымта ахата иаҳәоит: "Ҳашьцәа амҳаԥьырқәа ицаз ртызшәа ҳара аԥсуаа есымшагьы гәырҩас, гәхьаас иҳамоуп. Уи агьԥьашьатәым. 43 шықәса раԥхьа аурыси атырқәеи анеибашь, Аԥсны инхауаз аԥсуаа реиҳарак залымдарыла рынхара, рмазара, рыԥсадгьыл кажьны, ихцәаны Ҭырқәтәылаҟа ицеит. Уи зыхҟьаз уажәы ара ианысцом, зегьы ижәдыруеит, иахаанқәоугьы шәыҟоуп...

Ара инхаз аԥсуаа тынхак, гәыцхәык уаҟа измам шамаха имаԛуп. Урт есқьынгьы рашьцәа ихьау-хьаууа ргәы итан, аха нарцәы-харат акәымзар, арахь ала урт аарцәы рылала ирбап – ҳәа башахазгьы игәыԥуамызт, ус аамтан. Урыстәылан ареволиуциа ҟалеит. Уаҩы дыцәан иԥхыз иалашәар ихаимцашаз аусқәа лабҽаба иҟалеит. Аԥсуаагьы рашьцәа амҳаԥьырра ицаз издыруада Аԥсныка ирзаагар ҳәа игәыԥуа иалагеит. Уи атызшәа реизарақәа рҿы амилат сиездқәа рҿы ицәырыргеит. Апартиақәа зегьы уи аус иадгылеит, ажәа хаақәа рҳәеит, аха аус ахата иахьауажәрааныза иахьгылаз игылоуп. Уажәы шьта иаамтоуп ари напы аҳаркырц, уаҳа ԥшра атахым, ирластәуп, мамзар аамта ҳацәцоит. Уажәы Қарттәи ажәабжь ааҩит амҳаԥьырқәа уаҟа аиҳабыра рҿы ашәкәы аларцеит Аԥсныка нхара, аара иакәитыртәразы. Ҳара аԥсуаагьы иҳалшауа ала уи ҳацхраароуп. Убри аҟнытә сгәы иаанагоит иааураны иҳакәнагои ҳәа: 1) уезд-цыԥхьаза аԥсуаа аизара дуқәа ҟацаны амҳаԥьырқәа раара шаҳтаху ала априговорқәа ҟацатәуп;

2) ажәлар р-Совет аҽы иҵәыргатәуп уи аус; 3) адгьыл афонд амҳаԥьырқәа рзы иныжьтәуп; 4) абырзенқәа, аерманқәа арантәи ихцәаны ицауа рыѳнқәа, рмазара казенла ихәҳаны амҳаԥьырцәа рзы иныжьтәуп; 5) аԥсуаа делегатцәа Ҭырқәтәылаҟа ишьҭтәуп амҳаԥьырқәа ирацәажәарцы.

Араҟа исҳәаз, иазгәасҭаз сара сгәы иаанагаз ауп. Аԥсуа интеллигентцәа даара иазхәыцны абри аус ду ақәнага ықәдыргылап ҳәа сара схаҭала сгәыҕуеит, сагьрыҳәоит.

Ижәдыр ҳара аԥсуаа хыԥхьазарала заҟа ҳмаԧу аҟара ҳамчгьы иарбан усзаалакгьы аҽы изкәадахауа. Ҳамҳаԥьырцәа арахь ҳара иҳамазароуп! Рабацәа рыдгьылқәа еиба-кәеибаҳа, рылақәа ҭраа рыԧкәынцәа дара рахь рыхынҳәра иазыԥшуп!!" (агазеҭ "Аԥсны" 1920ш. март 30).

Астатиа автор дзыхцәажәааз азцаара гәыҭыҕьҕьала дазнеит, насгьы уи азбашьазы иқәиргыло ауснагзатәқәа аԥсҭазааираҽы ииашоуп, апрақтикаҽы аҳасабра злалшо амѳақәа азиԥшааит. Аԥсуа мҳаԥьырқәа рыԥсадгьыл ахь рырхынҳәра иазку апроблема ас иаартны (С. И. Ҷанба идрама "Амҳаԥьыр" аҟны ада) ақыртуа меншевикцәа аҳра аныруаз аамҭазы азәгьы ибжьы ақәимыргацызт. Аригьы агәаҕьра зҭахыз акы акәын. Урыстәылан иҟалаз Оқтиабртәи ареволиуциа ажәларқәа ирнаҭаз ахақәиҭра ихы иархәааны Дмитри Аланиа иқәиргылт аԥсуа жәлар зегьы ргәы ицхоз – амҳаԥьырқәа Аԥснытка рыргьежьра апроблема. Ари имажәзо акоуп, аԥсуаа еиԥхьытта рыԥсадгьыл анҭыц имҳаԥьырқәаны иҟанаҵы. Астатиа "Амҳаԥьыр тызшәазы ѳбаҟа жәа" иҳақны исыцанаҳәаз хшыѳзцарак абраҟа иацысцарц стахуп. Зыԥсаҭа шкәакәахаша Дмитри Аланиа заҟа деигәырҕьарыз ҳцеицәа гәлымцәахқәеи, Аԥсны ахада Владислав Арзынбеи, уи ицнагаѳцәа ирыбзоураны ҳаԥсадгьыл иазааигоу ахақәиҭра ибла иабазҭгьы! 1992 шықәса август 14 аҽны иҳақәлаз ахәымгақәа рабдуцәа ракәын иареи иѳызцәа агәымшәақәеи зҽагылан иқәпоз. Убарҭ рымч еиқәаҵәақәа Аԥсны аҳра аныруаз аамҭазы уи дымшәакәа, акырынтә рбахҭажәқәа дыштарыжьхьазгьы иҳәеит: аԥсуа мҳаԥьырқәа рыԥсадгьыл ахь иргьежьтәуп, рабԥьыӈь дара иныр-

кыларопуп ҳәа. Аха убри инаваргыланы, абри ауаѳ заҟа игәы инархьрыз, илахь аԥхзы аанагарыз, зхы ада хәыцырҭа змам ҭырқәтәылантәи иаауа ҳашьцәа ирзалырхуа аѳынқәа рымазкуа, изырҳәуа иахьа дыҟан ибозҭгьы!

Анаԥьалбеит, ацәгьа-мыцәгьа ҟазцо амриқәа шԥазымхәыцуеи ҳхақәиҭра ашьақәыргылара заҟа иҳазтәаз, 1992–1993 шықәсқәа рызтәи ҳԥьыӈьтәылатәи еибашьра ҟалаанзагьы уи заҟаѳы рхы ақәырцаз! Абри ззеилымкааua, ауаѳы, иҵабыргыцәҟьаны, дыԥхасҭоуп, дцәырԥхашьагоуп. Аԥсуаа зегьы рыблақәа ҭраа мшын ныpцә иҟоу ҳашьцәа агәырқьҳәа излааиша мѳақәак иҵегьы иаатындаз ҳәа ианхәыцуа, насгьы иахьа уи еиԥш лшарақәак аныҟала, иаԥықәсылаз ауаѳы дарбанызаалакгьы ҳара даҳтәым, дыпсахѳуп. Уи адамра хыла иаирсуеит Дмитри Аланиа еиԥш иҟаз ҳцеицәагьы.

Дмитри Аланиа аѳада ишысҳәахьоу еиԥш, дазҽлымҳан жлар рцара арҽиара аус. Хаҭалагьы акыр шықәса рцаѳыс Аԥсны ашколқәа рҽы аус иухьан, аԥышәагьы, адыррагьы иман. Уи Аԥсны ахьыԥшымразы ақәпара данаҽызгьы бзанҵы ихаиршҭуамызт жәлар рцара аус. Ус шакәу зырцабыргуа фақтуп 1920 шықәсазы Аҟәа иаартыз иреиҳау алагарҭатә цараиурҭа. Аха уи аҳәынҵқарра аганахь ала изаҟаразаалак цхыраарак амамызт, арцаѳцәа аус руан хәыда-ԥсада. Абри аҵараиурҭа деиҳабын Дмитри Аланиа, насгьы идирцон аурыс бызшәа, амататематика. Абраҟа рцаѳцәас аус руан Аԥсны аҵеицәа дуқәа Д. И. Гәлиа, С. И. Ҷанба, А. М. Ҷоҷуа.

1920 шықәсазы еиҽыркааит аредақциатә комиссиа арцага шәыҟәқәа рҭыжьразы, уи иалахәын А. М. Ҷоҷуа, Д. И. Аланиа. Абраҟа зызбахә ҳҳәаз акомиссиа иалаз Аԥсны жәлар Рсовет ашҟа 1920 шықәса, ииун мзазы ирѳит арзаҳал. Уи иаҳәон: "Аԥсуа жәлар рышколқәа арцага шәыҟәқәа рыла еиқәдыршәарц, насгьы аԥсышәала, ууанза аасҭа ѳынтә, хынтә рыла еиҳаны.

Иара убас, убри аамҭазы А. М. Ҷоҷуа, Д. И. Гәлиа, Д. И. Аланиа ишьтырхит азцаара Аҟәатәи ашьхаруаа ршкол ҟарцарц иреиҳау аԥсуа алагарҭатә цараиурҭаны, насгьы арцара зегьы аԥсышәала ишьақәыргылазарц, 80-ѳык аԥсуаа рхәычқәа рнаѳсгьы егьырҭ амилаҭ иреи-

уоугьы аднакыларц. (Гь. А. Зизариа "Аревролиуциа ҟалаанзатәи аԥсуа интеллигенциа ашьақәгылара". Аҟәа, 1979 ш. ад. 327.)

Дмитри Аланиа аҵара аус аԥсуа жәлар рзы шьаҭамырзганы дахәаԥшуан. Уи зегьы ирыцкны иԥхьазон. "Аԥсуаа рышьаҭа змырзша" ҳәа хыс измаз истатиагьы машәыршақә акәзам агазет "Аԥсны" изаниҵазгьы. Уаҟа ҳаԥхьоит: "Ажәытәын ҳабаҵәа изаамҭаз ала хар рымамкәа иҟан, рхы иаҳәон, ргәылаҵәа амилаҭқәа рахьгьы ахьз бзиа рыман. Ианраамҭаз аҳәынҭқарра ҭәҭәа рыманы ақалақьқәа дыргылуа, ргәыла аҳәынҭқарҵәа, ақыртқәа уҳәа зегьы залымдарак ианақәшәалак, ирыцхрааура аҟара амч рыманы иҟан. Убас имцымкәа аҭоурых иаҳәоит, уажәы ҳзеиԥшрақәоу урзыԥшыр, имзакәа иаҳҳәап ҳара аԥсуаа ҳаиԥш милаҭ мчымха, еиҵаха башахазгьы ԥьара дубашам. Ҳадгьыл уаԥшыр дгьылк еиԥшым: иԥшзоуп, икәазоуп, ихьуп, ашәаԥыԥаԥ ссирзоуп, амандаринақәеи апатарқалқәеи инадыркны араҟа имиуа аҵла шьаҭа ыҟам, аҳауа акәзар адунеи аҵыхәантәы ауаа еыхәшәтәра иаҳзаауеит. Ажәакала, Аԥсны ԥьанаҭуп. Уи зегьы идырны харантә иазаауеит. Аха ҳара аԥсуаа ҳадгьыл чашә ҳаԥсамхеит. Зыԥсы аарла ахац ахаԥыц икылакны арахь иацы иаақәаз, иахьа урыхәаԥшыр аханқәа дыргылауеит, ибеиахоит, ҳара аԥсуаа есы наа ҳцоит.

Иҳахьзеи, ԥхьаҟа ҳзымеихауазеи, аламҵ еиԥш шьҭахьҟа ҳазцауазеи? Шьоукы абас уразцаар, ус рҳәоит: "хыԥхьазарала ҳмаҷхт... ҳамч уаҳа алшом" ҳәа. Маҧ, уи ҵабыргым. Ҳара ҳаҵкыс хыԥхьазарала еиҵоу – иаҳҳәап уажәы иреспубликоу Андорра (20 нызқь роуп иҟоу), Манако (5 нызықьԥык роуп зынза инхауа, аха ахьз-аԥшагьы рыманы, рхатәы ҳәынҭқарра рыманы изаманахәха инхоит) уҳәа ус ҽырԥштәыс иааугаша заҟа ыҟоузеи?

Урҭ зегьы зхысҳәаауа, ахыԥхьазара мацара акәым ауаԥы дызхәаԥшышьа ҳәа ауп. Уи анкьа ажәытәан жәԥахыла, мчхарыла анхара аныҟаз. Уажәы мчыс иҟоу Аҵареи Ахшыԥи роуп. Аҵарақәа ҳара иҳаҵәмаҷуп. убри аҽынтә егьырҭқәа зегьы рахь ҳаиҵаҳоит, ахәҳахәҭра

ҳалшом, анхашәа ҳақәшәом убас егьырҭқәагьы" (агазет "Аԥсны", 1920 ш., маи 1).

Астатиа анҵәамҭаҽы еиҳагьы иҵару афақтқәагьы ааигоит автор: "Аҵара ҳҭахым ҳара. Қыта-цыԥхьаза ашколқәа ҳалагылоуп, аха урт рацәак ҷкәына дырҭазам. Џьара-џьарагьы рышколқәа рышә адыркит, Џьгьарда уҳәа убас егьырҭгьы.

Аҟәа асеминариа ыҟоуп казенла. Аԥсуаа иҭоу маҷуп. Очамчыра, Гәдоуҭа агимназиақәа рҽы аҵара зҵауа аԥсуаа маҷзоуп. Аҳәса ргимназиаҽы, егьырҭ ашколқәа рҽы аԥсуа шамаха дубазом. Абас акәзар агьҳзыҟамҵеит, ииасыз милаҭуп ҳара. Зхы-зыԥсы зҭаху, зышьаҭа мызырц зҭаху даара абри шәазхәыц "(агазет "Аԥсны", 1920 ш., маи 1).

Ари астатиа иаҳәоит Дмитри Аланиа аԥсуа жәлар рҵарадырра рышколқәа ирыдҳәалаз азҵаарақәа заҟа игәы иҵхоз, милаҭ хьааны дшахәаԥшуаз. Ҷара-дыррада амилаҭ шзышьақәымгылоз автор иаҵшьны иазгәеиҭоит. Иара убасҵәкьа иаахтны иҳәоит: ҳаԥсабара ԥшза, ҳаԥсадгьыл беиа ҳарчачатны ҳшамоу, анхара ҳшашьҭам, ишҳалам уҳәа аханатә иҳалаҽны иааура ҳагхақәа жәпакы.

Дмитри Аланиа иажәақәа акыр иаҧьызаргьы, иџьбаразаргьы ҳаԥсҭазаара аҵабыргхаҭа инарҳәаз ауп, ихы акгьы ҭимҳәааит. Мҳәашьагьы амамызт, избанзар амилаҭ аҭагылазаашьа убас иҟан наҟ-ааҟ ҳәаҭыхла еиҽагылоз амчрақәа рыгәҭа ибжьархханы иркын. Арахь аҵарадареи, нас атәым мчқәа иҟарҵоз анырреи ирылшон аԥсуа жәлар рҭоурыхтә лахьынҵа шьапы аҵазамкәа, ԥхьаҟа изеиҭамҵуа, бжьрабыжьцәа ирышьҭыр. Аԥсуа интеллигенциа рхаҭарнакцәа азәырҩы реиԥш, абри акәын дзыцәшәоз, насгьы ҳаҽиара иаԥышьклаҳәуаз ҳагхақәагьы изырҳәоз Дмитри Аланиагьы.

Аҵара-лашара азҵаара иазкуп "Сыла иабаз, слымҳа иаҳаз" астатиагьы. Ари аҩымҭа аҩышьа формагьы зҽлымҳара азууртә иҟаҵоуп, аҩнуҵқагьы диалогла ишьақәгылоуп, "иалоу" афырхацәагьы рхаҽсахьақәагьы (рыхьызгьы рыжәлагьы мҳәазакәа) убоит иухамшҭуа. Иҟалаз уи ауп, астатиа автор абарҭ иаабац аԥсуа чарак да-

хатәан. Аҩы зжәуа, аныҳәаҽакәа зкуа, ишаҧу еиҧш, ироуеит аҳәатәгьы.

Абар астатиа афырхаца ачара аталумбашь аҵара змоу аҧсуа ҽар рныҳәаҽа иалаҵаны ииҳәо: "Ҳара аҧсуаа аҵара ҳаҵәмаҷхеит азоуп ас ҳазрыцҳахаз, егьаарангьы аҵара ахьынзаҳамам ҳаиҳа здыруа амилатқәа мышгагас ҳрымазаашт..." (агазет "Аҧсны" 1920 ш., ииун 6). Аха абарт аҵара иазкыз ажәакәа игәамҧхеит уаҟа ачара иахатәаз хаҵак. Абар уи дшахәаҧшуа аҵара азҵаара: "Ҳаи, шәысхычгьы, абри аҵара аҵараҳәа зегьы даара ишәырехәо, сара стәала убри мыцхәуп, ҳара иҳаматәаны избом, уаҩы дарзуеит акәымзар. Ашколқәа – қытацыҧхьаза иҳалагылоу рызна ачкәынцәа есымша кылти-пылти ҳәа шеи-хәлеи убри аҵара иаҳуп... Уи уаҩы даазом, баша дыбжьнахуеит, ҧытк зҵазгьы рабиҧара иаҩсны, рынхара кажьны, ииасит ақалақьқәа рахь, ицан апартиақәа ирылалан рхы иазеиҧу рзы ҳатира иаҳуп" (агазет "Аҧсны", 1920 ш., ииун 6).

Арт ажәакәа ззымычҳаз, излакьакьаз атолумбашь абар уи такс ииҭо: "Ҳаи, ухаҵкы, уҳы зеихаукра! Уара уаҩ ҟәышс усыҧхьазон, иухьзеи, ҳаҭеиҭа, ма аҩы иужәыз иунарҳәоу, дарбан иара ҳара ҳазтиуа? Уареи сареи ҳаиҧш абзамыкәкәа ҳаазхәауагьы иҳалихзеи! Џьоукы ҳачкәынцәа акыр ҳаҧсоушәа ршьеи-рыҧси ҳахтынцауа иҳашьтоуп. Ҳара ҳамгәа азна аҩы анаажәлакь ҳабыз иаанагалакь зегьы аҳәоит" (иара уа).

Абар аҩымта ахпатәи афырхаца ииҳәауа:

"Аҵара змаҭәахәаузеи ҳәа иуҳәаз иахысҳәаауа убри ауп. Икоуп Крылов иажәа маана: "Аҳәа аҧь аҵаҟа" ҳәа. Уи иаҳәоит: аҳәа аҧь аҵаҟа азхара аҧьрыцқәа анафа, аҧь адацқәа ыцнажәжәауа иалагеит. Ус зууазеи аҧь арҩоит ҳәа анырҳәа, аҧь ҩааит аҭахызар, сара аҧьрыцқәа роуп сзырҧсылауа аҳәеит". Уи еиҧш, аҵара заҟа иухәо мдырзакәа иурҧьоит. Аҵареи адырреи адунеи аҽы икамзар аҧстәқәа реиҧш ҳаҧсы тазаашан..." (иара уа).

Араҟа иҵегьы инагәылаланы аҵара жәлар рыбзазараҽгьы иаҵанакуа атәы цәырго, иҩымта иалеигало афырхацәа реимак-реиҽак ала иаарҧшуп. Аҵара ҳара иаҳтәышьтрам ҳәа имхәыцзакәа ицәажәоз ауаҩы дизхәыцуа, автор истатиа хиркәшоит даараза угәаҽы инеиша ажәакәа рыла: "Умдыр уаҭамзаait уара алашә, аха уара уеиҧш зҳәауа аҧсуаа уажәыгьы ирацәоушь?" (агазет "Аҧсны", 1920 ш. , ииун 6).

Аҵара-дырра ацикл иатәуп Дмитри Аланиа агазет "Аҧсны" ианиҵаз: "Аҵара здыруа аҧхьа дгылоит, аҵара змам ашьтахь дынхоит" ҳәа захьзу астатиагьы. Уи шәагаала идуцәам аҟынтә ииааҳгап ишеибгоу:

"Ажәа иалоуп аҵара-дырра змоу аҧхьа дгылоит, аҵара змам – ашьтахь дынхоит" ҳәа. Уажәы аамта ҳазтагылоу убасшәа икоуп: Иахьабалакгьы ажәлар хыс ирымоу аҵара змоу роуп. Ара Аҧсынгьы ус ауп ишыкоу: аземетвоқәа уҳәа, иахьабалак аҵара змоу аҭахуп. Уажәтәи аамтазы аҵара змам ауаҩы иага дкәыгазаргьы дара ирҳәоит еиҧш, аҽаҳаи адагәеи дырҩызоуп. Уажәы нахысгьы ус акәхашт ишыкалаша. Ажәытә мчыла, жәҩахыла анхара аныказ аамта ииасит. Уажәы хшыҩлеи царалеи ауп ауаа рыхьз златырго.

Аҵареи адырреи роуп мчыс икоу. Амилатқәа аҵара змаз хыҧхьазарала имаҷзгьы ахақәиҭра роуит, аҧхьакгьы игылт. Амилатқәа царала имаҷыз, ҳара аҧсуаа уҳәа егьи хақәиҭра рмоуит, ашьтахьгьы инхеит. Уажәы нахысгьы хьзыда-ҧшада ҳлеиагәгәа ҳцарц ҳҭахымзар, ҳара аҧсуаа царала ҳаҧхьака ҳаихароуп... Сара сахьахәаҧшуала, ҳара аҧсуаа хыҧхьазарала ҳазламачу ала, аҵара ҳатнамгозар хәарта ҳамам. Автономиа ҳәа, аконституциа ҳәа ҳара ҳаҧсамзар уаҩы агьҳаиҭом, иҳауагьы агьҳзалыршом. Убри азоуп ажәала акә, газеҭла акә есымша аҧсуаа аҵара шәкы, аҵара шәыцкәынцәа ашьташәц ҳәа ххьу-хьууа ҳазҽу.

Ижәдыр, "аҵара здыруа аҧхьа дгылоит, аҵара змам ашьтахь дынхоит" (агазет "Аҧсны", 1920 ш., ииун мза 12).

Сгәы иаанагоит, Дмитри Аланиа арлашара, аҵарадырра ажәлар рыҩнуцка ашьтыхра аус заҟа дацпыҳәан даҽыз абри астатиа хәыцы амацарагьы иҳанаҳәоит ҳәа. Уи патриотк иаҳасабала ихьааигон, имилат аҵара-дырраҽы ирыгыз, ирзыкамцацыз. Аҵара ада ҳмилат ҧсыхәа шамамыз ибон азоуп Дмитри Аланиа уи иаҵанакуаз аз-

цаарақәа дызрывымсуаз, илшоз алагьы иҧьабаа задицоз.

Дмитри Аланиа журналистк иаҳасабала иқәгыларақәа рҽы еснагь дазҽлымҳан, игәцареикуан агазеҭ иахьа еиҳа иаҭахыз, изаамҭанытәыз аматериалқәа. Аха урҭ аушәақә иҟалаз хҭыск, мамзаргьы темак ахцәажәара, аарԥшра амацара иазҳәамызт, иазикуамызт. Уи иман ҟазшьас ишьҭихуаз атема аамҭа иахьақәҽнаҭуаз анаҩсангьы, игәы иҧхоз, имилаҭ рзы дзыргәаҭеиуаз азцаарақәа алацәыригон, иалаиҳәон. Убас ауп ишыҟоу астатиа "Маи акы" ҳәа хыс измоу "Абар уи астатиазы Гь. А. Зизариа иҩуа:

"В статье Д. И. Аланиа содержиться призыв к рабочими крестьянам еще теснее сплотиться в борьбе за свободу. Освобождение трудящихся Абхазии возможно только в соединении с Советской Россией – вот важнейшее положение этих и других материалов газеты "Апсны" (Г. А Дзизария "Формирование дореволюционной абхазской интеллигенции", Сухум, 1979 г. стр 315).

Иҧабыргыцәҟьаны, адунеизегьтәи аҧьажәлар рныҳәа мшы иадҳәаланы (уи закәу аҭоурыхтә цакы еиҭаҳәауа) истатиаҿы иаҧшьны иазгәеиҭоит Аҧсны ахақәиҭразы еидгыланы ақәҧара шаҭаху, даҽа аамҭанык еиҧшымкәа. Убри ахшыҩцак ауп иаҳәо аллегориатә ҟазшьа аҭаны астатиа хзыркәшо анҧәамҭагьы: "Аныҳәа уажәы аха змада, ҳамч еилаҳамҧар абеиацәа (капиталистцәаны) ҳзыриааиуам, урҭ адунеи ашьеи аҳәынцәеи еиладырҩынтыз рыцқьатәуп" (агазеҭ "Аҧсны", 1920 ш., маи мза 1).

Дмитри Аланиа ус баша акьыԥхь аҿы дықәгыломызт, апроблема шьҭызымхуа астатиақәа иҩуамызт. Урҭ ижәлар гәакьа рыгәҭыхақәа ирыҧаркуаз азҧаарақәа зны хаха, даҽа зны инымҩатәшәа дрыхцәажәон. Убасшәа ауп ишыҟоу "Гьаргь Туманов иҧсра" ҳәа захьзу астатиа хәыҷгьы. Зны ҳаԥхьап иара: "Аурыс ажәак иаҳәоит: "Зынасыԥ бзиоу ауаҩы иаҭацәа ҧсуеит, зынасыԥ цәгьоу – иуацәа роуп иҧсуа " ҳәа. Ҳара аҧсуаа дук ҳанасыԥ агьаламзаап ҳәа угәы излаанагаша ҳазцәаымҭу есааира ирыцлауеит, ҳауацәа, ҳадгылацәа нҧәауеит. Аҧара зма-

ны, ажәлар рзы акыр иаҧсаз ауаа ҟәшақәа ҳаазқәылаз аамҭа анышә иаҳҧәагазахьоузеи! Урҭ зегьы ҳхаиршҭит аҧьалда, машәыршақәла уажәы ааигәа иҳаԥхаз Гьаргь Туманов. Гьаргь Туманов дыззымдыруаз Аҧсны аҧсуак шамаха дыҟамызт. Уи жәлары рзы шьарда зыезыраапсоз уаҩын. Ареволиуциа ааҟалеижьҭеи Аҧсны иахырҟьаны зныкымкәа-ҩынтәымкәа абахҭа (ақырҭуа меншевикцәа – Р. Қ.) дҭаркқәахьахьан, аха уи дацәымшәакәа, дыҧсаанза жәлары ирыхәаша дашьҭан. Дҳаԥхеит аҧсуа интеллигенциа иҳаиҧьыз, аҧсуаа ҳзы згәы хьу-хьууа иҳашьҭаз ауаҩы ҟаиҧат Гьаргь. Уи иҧсра згәы иахҳәазгьы ҧьоукы, ҳрыцҳара зҭаху ыҟамкәа иҟам, аха ҳара аҧсуаа ҳзы Гьаргь иҧсра цәыз дууп, цәыз ғәгәоуп. Дҳазҭауада уи еиԥш ауаҩ ҟәыш, ауаҩ гәыԥшқа, амилаҭ рзы зхы иамеигзауаз... Унарцә бзиахааит Гьаргь! Арахь ала ҳаҧсы ахьынзаҭоу ҳгәы уҭцәазашам. Мдыршақә ҧьара угәы нҳархазаргьы ҳаҭоумҧан" (агазеҭ "Аҧсны" 1920 ш., ииун 17).

Алажә аҧсымҭазы ицҳауеит ҳәа зыҿҳәара зынза икьаҿахьаз ақырҭуа меншевикцәа аапкзаны Аҧсны ианалаз акәын астатиа (анекрологтә ҟазшьа змоу) акьыԥхь анаба. Аха автор имҳәар имуит Гьаргь Туманов ареволиуциа ашьҭахь ақырҭуа меншевикцәа зныкымкәа-ҩынтәымкәа дыштаркхьаз, дзықәшәаз амашәыр ишеигәырҭьоз уҳәа убас иҧегьы.

Гьаргь Туманов избахә змаҳацызгьы, дызусҭаз ззымдырзозгьы, абри астатиа хәыҷы иаԥхьаз еилыхха инарбоит уи дзакә уаҩыз, дзакә аҧсуа патриотыз, дышинтеллигент дууз, насгьы заҟа гәыбылрала иҩуазеи астатиа.

Ҳәарас иаҭахузеи, аҧсуа жәлар рхьыԥшымреи, рхақәиҭреи, рҧара ауси рзы гәык-ҧсыкала иҟаз, иқәҧоз аинтеллигент иҭахара ижәлар гәакьа ргәы иалсит. Убри агәалсра ду аныԥшит Дмитри Аланиа истатиагьы.

Аҧсуа кьыԥхь аҿы аимак-аиҿак ҟазшьа змоу агәааанагарақәа еиҿаргыланы ацәажәара, аиҿадоуара (ари атермин Н. Ҭарԥха илтәуп) раԥхьаза акәны ҳара иаабоит агазеҭ "Аҧсны адаҟьақәа рҿы. Уи ахы ркит Дмитри Аланиеи Миха Лакрбеи рыстатиақәа рыла. Ацыхәтәан

ихы алаирхәит Дырмит Гәлиа Уи итәы алада иаҳҳәоит. Аригь публицистикатә жанруп, акьыпхь аҳәаақәа артбаауеит, иарлахҿыхуеит, насгьы амахәта – ашьахәтақәа анатоит, хшыԥзцарала еиҿагылоу агәааанагарақәа зызку азцаарақәа аԥхьаԥ илаԥшҳәаа еиҳа итцашәартә иҟанацоит. Ишдыру еиԥш, иара аимак-аиҿакгьы аԥышәеи аҟазареи атахуп, насгьы ачҳареи акультуреи ирылхәдамзароуп. Ҳәарада, уи аганахьала акы рыгымкәа иауҟахыз ҳаԥсуа кьыԥхь аҿы абри ажанр хацзыркыз Д. Алание М. Лакрбеи рыстатиақәа.

Уажәы ҳрыхәаԥшып Дмитри Аланиа истатиақәа – Миха Лакрба игәааанагара иаҿаргылан ииԥоыз, агазет "Аԥсны" ианицаз.

Дмитри Аланиа аоптимизмра злаз, агәыԥра змаз, аԥхьаҟа змилат рзы абзиахә еснагь иазхәыцуаз иакәын. Уи хатала иага ауадаԥорақәа ихигазаргьы, ақыртуа меншевикцәа рбахтақәа акырынтә дтаркзаргьы, изаҟаразаалак агәкаҳара иныԥшны уаԥы дибомызт, ус иҟаз аԥсыерақәа иламызт, амчымхарақәа рҿаԥхьагьы згәы цақәоз дреиуамызт, еиҳаракгьы уи ижәлар гәакьа ԥхьаҟа аԥеиԥш бзиахә шырзыԥшыз, ахақәитреи ахьыԥшымреи шроуаз агәра игон. Амала, уи қәԥарада, царадыррада ишзыҟамлоз идыруан. Убри азы акәын хеигзарада абри аус ԥшьазы дзыққәԥоз ихатагьы. Уи ус шакәу зыртцабыргуа иреиуоуп иҿырԥшыгаз ихатә ԥстазаара анаԥсангьы, ипублицистикатә тынхеи ажәлар реизарақәа рҿы иԥәгылараҳәеи. Абри ахаташьатә ҟазшьа чыдала иаабоит уи иполемикатә статиақәа рҿгьы.

Уажәы ҳахәаԥшып "Аԥсуа интеллигентцәа ԥьоукы" ("Шьта иазхоуп" ацыхәала ҳәа") захьзу ииԥоыз астатиа. "Ари ҳаазқәылаз аԥсуаа интеллигентцәа ԥьоукы даара аԥсуара ргәы ацәцаны ицәажәауа иалагеит. "Аунтер-фицар иԥҳәыс зхала зҿызыԥҟаз" ҳәа аурысҟәа акы рҳәоит еиԥш, шьоукы дара рхы иачычеит, Аԥсны акы изамыхәазацкәан даара аԥсуара иахәаша иарааԥсазшәа, ргәы цан, рнапқәа ргәыдыԥсалан, "ҳаԥсуара тахеит, егьыҟам, ҳаиасит" ҳәа амыткәма ҳәауа итәеит. Уажәы ааигәа урт иреиуоу азәы убас сеиҳәеит: "Аԥсуа милат, ачымазаԥ аԥсхых иеиԥшуп, аԥсра иаҿуп. Ҳара урт рзы аԥьабаа

збауа, зхы зыраақсауа шьоукы ачымазаԥ дзыԥсуа дырны енак, ԥымш иԥсы ҳзахырпандаз ҳәа "акамфора" ицәа иалатцауа ишьтоу харԥоызоуп. Егьа ххәа, егьа ааууы аԥсуаа ҳтәы егьыҟам, баша ҳгәы иауам азы ҳаеҳараақсоит акәымзар..."

Ари еиԥш ансаҳа изԥьасшьауаз, уажәы Аилакырба (М. Лакрба – Р. Қ.) истатиа "Шьта иазхоуп" ҳәа агазет иану анызба, уажәшьта исҳәара сыздыруам. Иахьа уажәрааназа ҳхы-ҳаԥсы ҳамеигзакәа ҳзышьтаз, иҟаҳцақәаз зегьы баша иеиԥжьагазаап, амш аагауан, ацәаҟьа ҳасуазаарын... Аилакырба шьта иазхоуп уи ҳжьара иҳәеит. Ибзиоуп, ус акәзааит, ҳара ацәаҟьа ҳасуазаарын, аха иара уажәшьта ҳазқәицауа амԥа арбан?... Акымзарак уи иаргьы издыруам. Амала, ахьзыртәразы дҟазоуп, хәыҷык акызуашәа аԥсуаа иҳамаз зегьы еилагәаны, еилых рзымузакәа, акака рхиҳәааит: азәы арас дԥылпаны, имаузер ду ихәда иахшьны, агвардиа дԥарылапалт, азәы Урыстәылантә Волга дланагазшәа дбольшевикха длатәеит, егьи дменшевикха Кәыра дланагеит. Убасқәа зегьы акака рхиҳәааит. Ахьзыртәра мыцгьы ҳахәом, баша даду итапанчақәа ҳәа Аилакырба ииҳәаз еиԥш, ҳаиԥхьытта ҳагоит. Уртқәа ратцкыс, сара схала сахьазхәыцуа, сгәы иаанагоит еиҳа иҳаматәахап досу иҳалшауа аус хәыҷы-иду ҳзыҿқәаз аԥсуаа ииаурацы. Издыруада уи иалтцша... Ажәла ауаԥы ианкаиԥсауа, иахьказиԥсауа, иалтцуа усҟан ибазом, ашьтахь ауп уаԥы ианибауа" (агазет "Аԥсны", 1920 ш., август 1).

Аԥхьаԥ, ишубо еиԥш, ари астатиа автор даара игәы инархьны дцәажәоит ("Шьта иазхоуп" зԥыз Аилакырба иадрес ала). Зызбахә ҳамоу аԥымтаҿы иҟалап Аилакырба агәкаҳара илыжжцәазар, иҟалаз ахтыс дуқәа – ауадаԥорақәа зцыз – Урыстәылатәи ареволиуциа, нас уи иахылтцыз агражданта еибашьра, уи рхы иархәаны Аԥсны ақыртуа меншевикцәа рхапара, урт ирҿагыланы ицоз ақәпара, апартиақәа реиҿкаара, классла аҿеиԥшарақәа уҳәа хыԥхьазарала имаҷыз аԥсуа жәлар зынза атоурыхтә зыблара иаланарзыр ҳәа дшәазазар – маҷк ахьатцра ҟазшьа змаз астатиа изырԥоыз. (Уи атәы аԥхьаԥ итцегьы инартбааны иубоит М. Лакрба ипублицистика

сахьахцәажәо). Аха Дмитри Аланиа абриаҟара ҵсеихәл ахара Аҧсны шҭагылазгьы, ампыцахалаԥцәа ашьаза-гәаза шкарҭәозгьы, ахьыҧшымреи Асовет мчра ашьақәыргылареи рзы иқәҧоз ҳцеицәа абахҭа ишҭарыжьуазгьы, ашьауҵа ишақәдыршәозгьы агәкаҳара издырамызт, аҧсуа жәлар раҧхьаҟа аҧеиҧш бзиахә шрымаз агәра игон. Уи иацәхьацыз, илакԥакыз ауаԥы дарбанзаалакгьы иидеиақәа дызрыдгыломызт.

Араҟа, сгәанала, Аилакырбеи Аланиеи еимаркыз идеиала (политикатә хырхарҭала) иахьзеиқәымшәаз ауп. Усҟанцәкьа, иҟалап, Миха Лакрба идеиала Гьаргь Чачба аҧсуа жәлар рахь иҟаицаз ааҧхьара еиҳа дазааигәазҭгьы. (Уи кьыҧхьын 1918 шықәса февраль мзазы Аҟәатәи атипографиаҿы). Ус зыҟаицозеи ҳәагьы гәыбҩан узиҭом, избанзар, уи ареволиуциа ду азыблара – амилатҳәа классла еиҿазыргылаз дацәшәоит аҧсуаа зынза иахәлабгарҳәа. Асоциалтә еиҟарамра, еилабаахьаз ажәытә манархиатә шьақәгылашьа дадгылаԥымызт М. Лакрба аханатәгьы.

Дмитри Аланиа "ихьыҧшымыз асоциалистцәа" фракциа дшахаҭарнакызгьы, аболшевикцәа ридеиа, ррволиуциатә ҵысра акәын дыздгылоз, имԥаҧигоз. Убри аҟынтә асоциалтә еиҟарамра ажәлар зегьы зхәаҿуаз, рзинҟәа лазырҟәуаз акы акәны иҧхьазон. Убри ауаԥ идунеихәаҧшышьа иақәшәомызт азоуп дзиҿагылазгьы, давамгылакәа игәаанагара зиҳәаз иҧьбараз ажәала, ҵьара-ҵьара иахирҟьацәазаргьы.

Лакрбеи Аланиеи идеиала реиҿагылара еиҳагьы иҧыҵкны, азҵаарақәа рцәыргараҿы амехакгьы аманы, аполитика ду ахь ихьаҧшуа, актәи астатиа ааста акырза иҵарны ҳара иаабоит аԥбатәи астатиа "Даҧсуагәышьоуп" ҳәа хыс измоу аҟны, агазеҭ "Аҧсны", 1920 шықәса, август 21 аҿны иҭыҵыз иану. Аԥымҭа епиграфк еиҧш иахагылоуп абарҭ ажәақәа: "Других не суди на себя погляди". Ҳәарада, Дмитри Аланиа ихы ҟажо дышцәажәогьы, имԥашьо иубоит истатиа агәаара шаныҧшуагьы. Уи зыхҟьо еилкааун, автор иаппонентгьы иара ихы шьышьуа дауиацәажәахуа, иҿаиргыло иаргументқәа ирҧьбароит, имоу ихатә гәаанагара ириашарц азыҳәан.

Уажәы ҳаҧхьап Дмитри Аланиа истатиа ҳналс-ԥалс-шәа акәзаргьы. Уи ҳара иҟаҳҵо алкаақәа раҵкыс аҧхьаԥ ианаҳәоит, насгьы иаабоит аима-аиҿак иаҵоу амцаҧшьра (атемперамент). Аҧсуа жәаҧкак иаҳәоит (ашәкәы иануҵаратәы иҟам) гәыргьа змамыз ауаԥы игәы злаирҿыхауаз ҳәа. Убри ауаԥы дысгәалаиршәоит Аилакырба. Қарттәи аҧхынразы дахьааиз, ақытаҿы ашәшьыра дахьыцатәоу, игәы ахьҿыҷуа, аҳаҳаи имшха астатиақәа рыԥра далагеит. Уи мап зҳәауада, иԥлаait заҟа иҭаху, аха акы гра дус имоу уи ауп: дцаргьыдааргьы азәы игу, азәы дзеиҧшроу ҳәа маца• ауп иифуа ҳәсақәак ацәгьаҳәареи, ахьзыртәреи, арҧьареи иаҟәыцзом еиҧш. Абри хәарҭам, ҳаиҟәнашоит, ҳара-ҳарала ҳаичырчара аҵкыс, ҳахшыԥқәа еибыҭаны ҳауаажәлар рзы доусы иҳалшауа ахәыҷала аус ааур, издыруада акы ҳалшар ҳәа анызԥ, иара иҟаҵашьала, сара напсиркын, сцәа схыхра далагеит...

"Аболшевик Аланиа изы амилатҳәа зегьы акоуп, апролетариат рзоуп дзыҟоу... аха ҳара ҵьоукы ҳаҧсуа жәлар рзоуп Аҧсынра заҳҭаху. Аҧсуа жәлар ртәы рцәымзааит убри ауп ҳара ҵьоукы хақәитрас иаҳаҧхьазо..."

Апролетариат ирҭаху азы аҧсуаа ызыр ҳҭахым... Убасқәа Аилакырба иихәауа акәзар, сара "апролетариат" ирҭаху азы аҧсуара сырзуазаап, урҭ рзыҳәа акәзаап сыхгьы зсырааҧсауа... Ахырхәара сара исцәымгуп, уи аҿынтә ара исзыԥуам аха, амала, Аилакырба лассылассы аредақциаҿы днеилоит, ихамышҭкәа убра дразцааит абри Аланиа усс дызҿузеи ҳәа, уаҟа иарҳәап. Аилакырба дыҧшыхьыpсуа, илаба хәыҷы кны, Аҟәа аулицақәа данырну, мамзаргьы ақытан қьафшақә дыҧшуа ашәшьыра данықатәоу, Аланиа дыҧхзашаха дызҿқәоу аусқәа ртәы иарҳәап.

"Аилакырба" даҧсуагәышьазаап" аха Аҧсынразы иҟаицахьоу ҳәа акы сыздыруам" (агазеҭ "Аҧсны", 1920 ш., август 21).

Абас агәынхара ду иманы, Лакырба игхақәагьы азгәаҭауа, игәаанагара иҳәоит Дмитри Аланиа. Еиҳаракгьы, уи изхымго, дзыргәааз аҧсуареи апролитариати еихҭниҵоит ҳәа Лакрба иахьизиҳәаз ауп. Усҟангьы Аланиа

аԥсуара аԥьабаа адибалахьан, Аԥсны ахьыԥшымреи ахақәитреи рзы ихы-иԥсы дамеигзо дгылан абольшевикцәа рыфланг аҽы. Урҭ рыкласстә позициаҽы дшадгылоз Аԥсны анҭыцгьы дырдыруан. Лакрба итәы ҳҳәозар, дыҷкәынан, 19 шықәса дырҭагылан, агхақәа ихьыр ауан, насгьы усҟангьы ижәлар ԥхьаҟатәи рыԥсҭазааратәы дызхымԥоз ихатә дунеихәаԥшышьа иман. Уи иахьзын класс-сла иузеиҩымшоз аԥсуара. Ҳәарада, урҭқәа азгәаҭатәын Дмитри Аланиа истатиаҽы, аха гха змам дмаҷуп шамаха.

Дмитри Аланиа иҳәоит: "Аԥсуаа (абри уажәы Аилакырбеи сареи ҳзеинымалааua еиԥш) аинаалара, аидгылара, ҳацәмаҷуп, аиԥхьыттара, хаз-хазы ахара (ҳазәыкны ҳаҟазарҵ ахьҳахәҭоу) аадыруеит". Ус шакәу ҽырԥштәыс иааигоит ақырҭцәа р-Учредительное Собрание алхразы Аԥсны акьанҷ таԥсара аныҟаз.

Астатиа анцәамҭаҽы ҳаԥхьоит: "... Заманала ҳаибадыруеит аԥсуа интеллигентцәа зегьы, аԥси абзеи алахҭа ҳкылеибахны ҳаҟоуп. Аилакырбагьы ажәала баша ҳаижьоит; акыр илшозар, ажәала акәым, аус аҽы иаҳирбауан, аха уаҟа уи заҟа думбара... Ацәажәацәа Аилаҟырба еиԥш уажәы мачхәума ирацәоуп, ҳҳы ахьыркәаҳгара ҳаздырам. Аҭыхәтәан ахьзыртәреи арԥьареи рзы Аилакырба ашкол аҟны даду Крылов иажәақәа иицахьаз ихашҭызар сара игәаласыршәоит "Чем кумушек считать трудиться, не лучше ль на себя, кумр обратиться!" (агазеҭ "Аԥсны", 1920 ш., август 21).

Астатиа ахьынцәо Дмитри Аланиа иациҵоит. "абри ала уаҳа зыҩуам, Аилакырба иагьа иҩыргьы ацынхәрас, избан акәзар аамҭагьы сымам, қьаргьы аманы избом" (иара уа).

Усҟанцәкьа, ас еиԥш иаартыцәкьаны кьыԥхьла ажәа еимадарақәа (изҵшьу ажәақәа Д. И. Гәлиа иоуп изтәу) аԥсуа ԥхьаҩы дазыҟаҵамызт, дашьцыламызт. Ииашоуп, урҭ авторцәа доусы рхатә гәаанагарақәеи рдунеихәаԥшырақәеи, изхаану, излахәу, рыкәша-мыкәша ицо ахҭысқәеи ирыдҳәаланы, хыцхырҭас ирыман. Аха иага умҳәан, здунеихәаԥшышьа еиҿагылаз ахаҭарақәа наҟ-наҟ иамцхәны аҵәылеибахрахьы аибарԥьарахьы ин-

еибагон. Убри аҩыза аҟазшьа аныԥшуа иалагеит азоуп Дырмит Гәлиа Аланиеи Аилакырбеи ражәа еимадара иаргьы ихы залаирхәыз.

Ҳәарада, аԥхьаҩ иубоит Дмитри Аланиа истатиақәа рҿы Лакрба изикыз игәаанагара закәу, урҭ акласстә позициала дышрызнеиуаз, аха диашам Лакрба Аланиа иаԥсуара апролетариат рыбзиабара иаҵазуеит, мамзаргьы уи азы мацара дашьҭоуп ҳәа ахьышьақәиргәгәо. Мап, ара уи агха имоуп, Дмитри Аланиа иааҟаиҵо, дыззықәԥо зегьы аԥсуара мызԥндаз, Аԥсны хьыԥшымкәа иҟаландаз, аҳра зуа ақыртуа меншевикцәа ҳзықәцандаз ҳәа ауп. Ус шакәу арҵабыргуеит уи дызнысыз, хьызла-ԥшала иҭәу иԥсҭазааратә мҩа. Ари уажәы акәым усҟангьы ибзианы ирдыруан Дмитри Аланиа даргьажәҩаны дызвагылаз аԥсуа интеллигенциа зегьы. Аха Дмитри Аланиа, сгәанала, гхас иҟаиҵаз иаппонент – згәаанагарақәа дырҿагылоз – Лакрба дзыргәамҵуаз, игәы иҵхоз азҵаарагьы аԥсуара иацәеижьны, иатәышьҭраны ишамаз изымдырит. Избанзар, Урыстәылан иҟалаз ареволиуциа ду ашьҭахь ицоз ахҭысқәа, амшын цәқәырԥақәа реиԥш ижәылоз, зхыԥхьазара маҷыз, аҭоурых зыблара иаргәашахьаз аԥсуа жәлар ирыҵазыр ҳәа дшәон. Убри акәын Лакрба аханатә акласстә позициа аидологцәа дзырзыразымыз...

Иахьатәи аамҭа излаҳнарбо ала, иҟалап Дмитри Аланиа иаҵкыс Лакрба еиҳа диашазар... Абри азҵаара араҟа уаҳа сзалацәажәом, избанзар, зызбахә сымоу аимак-аиҿак аҵыхәала, абри иашьҭанеиуа Миха Лакрба сахьихцәажәо аҭыԥаҿы сазаатгылоит.

Хынҩеижәи жәибжь шықәса инархыҳәҳәахьоу Дмитри Аланиа ипублицистикатә тынха, ҳажәлар усҟантәи рыԥсҭазаара агәыцхақәеи ахьаақәеи аазырԥшуаз иахьагьы имажәыц, ҳазҭагылоу аамҭа ԥьбара иақәҿнатуеит, уимоу, ԥьара-ԥьарагьы, иацы акәушәа ианиҩыз иҳагуиҳабзоу ҳнарбоит, агәеанызаара ҳнаҭоит. Ари рыбзоуроуп ажурналист ҭоурыхтәла ииашаны ихәыцра, ихаранаԥшра, ипатриотизмра, иԥсабаратә баҩохатәра, илаз агәаҧра. Дмитри Аланиа иԥсадгьыл азы имаз аҧәаҧра атәы аҭанысҳәа, абраҟа иаазгоит фақтк хәыҷык, уи

иҳанаҳәо, ишьақәнарҕәҕәо рацәоуп. Абар иаргьы: "Уажәаабыкьа Қыртҭәылан аиҳабыра рҽынтә даарышьҭит Аҧсны амч ду иҭаны аполковник Супаквелизе. Уи Аҧсны аиҳабыра усҳәарҭақәа зегьы инапаҷы иҟоуп ҳәа рҳәоит. Ари цабыргзар, иабаҟоу мшәан Аҧсны автономиа ҳәа зызбахә ҳҳәауа"? – иҩуеит Д. Аланиа (агазеҭ "Аҧсны" №14, маи 1, 1920 ш.).

Ас иаартны ақырҭуа меншевикцәа рполитика иаҷагыланы аҩра усҟантәи аамҭазы ишгәаҕьуацәаз еилкааун, аха уи изы Аҧсни аҧсуа жәлари зегьы ирыцкын, урҭ рыбзиабара инаҭон амч, агәаҕьра, рхьыҧшымреи рхақәиҭреи рзы дықәпартә еиҧш.

Дмитри Аланиа истатиақәа иҩуп ицқьоу ҧсуа быззшәала, насгьы имариоуп сиужетла реиҷкаашьа, иласуп рстиль, аҳәоуқәа ракәзар, иртәоит иркьаҷ-ркьаҷны, ҧьара-ҧьарагьы аиҷырҧшрақәа ҟаҵо, ҟазарыла ихы иаирхәоит ажәаҧҟақәеи, аклассикцәа рҳәамҭақәеи, ахшыҩцакқәеи, еиҳарак сахьак, ҟазшьак, хҭыск ҷыдала иаликаарц аниҭаху аамҭазы.

Абас иҟоуп раҧхьатәи аҧсуа журналистцәа рыплеада иатәу, Аҧсадгьыл апатриот ду, аҳәынҭқарра-уаажәлаҿратә усзуҩы Дмитри Иван-иҧа Аланиа илитература-публицистикатә ҭынха.

МИХА ЛАКРБА

Апрофессор Ш. Инал-иҧа аҧсуа иламыс азышәаҳәаҩы ҳәа ззиҳәаз ҳашәҟәыҩҩ ду Миха Лакрба ипублицистикатә ҭынха хыҧхьаҙаралагьы имаҷзам, иаҵанакуа аамҭагьы акыр ыҟоуп, насгьы аҧсуа жәлар реиҳа агәаҟраҚәа ианырҭагылаз ашықәсҟәа раан ишьҭихыз, ицәыригаз азцаарақәа ииашаны ухаҷы иааугозар, изаҟаразаалак акала иҟәыншьаны уаҩсуа ҳәа иҟам, алитературатә лахьынҵа иузадымхуа иадҳәалоуп, ирзеиҧшу хыцхырҭак рымоуп. Уи анаҩсангьы, иахьатәи ҳаамҭа ҧьбара иргьежьуа-ирхынҳәуа иамоу ҳаҧстазаара уадаҩ акырҧьара иахьаҚәҷнаҭуа ыҟоуп.

Аха, изыхҟьазаалакгьы, иахьа уажәраанзагьы Миха Лакрба ипублицистикатә ҭынха ҭцаам. Уи иҧстазаареи ирҷиамҭақәеи аҧьа рыдбаланы иҭызцаахьоу ашәҟәыҩцәеи аҵарауааи ракәзаргьы зызбахә ҳамоу апублицистикатә ҭынха зынза иҟам ак еиҧш иавсит. Ииашоуп, урҭ рахьтә азәык-ҩыцьак, ҧьарак-ҩыцьарак раҟара иргәаладыршәахьазаргьы, инымҩатәшәа ауп ишазнеиз. Сгәанала, зегьы раҧхьазагьы уи зыхҟьаз аҵцааҩы Миха Лакрба ипублицистикатә ҭынха инапаҷы имамзаара ауп. Нас, иҧшааны иумам, устол иқәым аматериал узлахцәажәарызеи, излаудыррызеи?

Цабыргуп, ара иҟоуп аобеқтивтә мзызқәагьы. Уи убри ауп – Миха Лакрба истатиақәа кьыҧхьны еиуеиҧшым аамҭазы еиуеиҧшым акьыҧхьтә органқәа рҷы. Урҭ иахьа ус аламала (еиқәханы иҟоуҵьы) рҧыхьашәара мариам, зҷыгҳара шьҭыцхьоу архивтә саба "рыҚәнаухьеит".

Ақырҭуа фашистцәа амца қьауқьад иаларблит ҳкультуратә, ҳнаукатә хәышҭаарақәеи ҳархивқәеи. Убригьы иаруадаҩуеит Миха Лакрба ипублицистикатә ҭынха аҧыхьашәара.

Аҧхьаҩ, сара абраҟа иҫтахуп Миха Лакрба ипублицистикатә ҭынха, иахьа уажәрааназа изыхцәажәам, агазеҭ

"Аԥсны" 1919–1920 шықәсқәа рзы ианылаз сазаатгыларц, ҽыц иԥшаау архивтә материалқәа схы иархәааны. Егьырҭ, Асовет аамҭазтәи ипублицистикатә статиақәа, зегьыцәкьа ракәымзаргьы, еиҳа ихадарақәоу алкааны ирыхцәажәоуп Миха Лакрба иԥсҭазаареи ирҽиамҭақәеи ирызку, Аҟәа 1980 шықәсазы иҭыцыз сышәкәаҽы.

Аҩыцхахара иаҽыз аԥсуа милаҭ кьыԥхь ахыцхырҭаҽы игылаз, агәырцкәыл бзиа змаз, зыжәлар рзы згәы еицҳауаз, рҧеиԥш лаша иазхәыцуаз дыруазәкын Миха Лакрба. Уи акьыԥхь аҽы данцәырҵ инаркны аханатә даеазәы ишәшьыра иузыцамкуаз ихатәы дунеихәаԥшышьа иман. Ари ацәаҩа бзиахә уи шәкәыҩак иаҳасабала данышьақәгыла, даншәы еиҳагьы уаҩы ибартә игәылҭәааны иҟалеит. Ус шакәу ҳанаҳәоит иԥсҭазаара зегьы зыхҭниҵаз, уадаҩра шәкы зхызгаз ирҽиаратә мҩа.

Миха Лакрба аԥсуа кьыԥхь аҽы данцәырҵ аамҭазы Аԥсны ақырҭуа меншевикцәа иаҳҭахуцкьа алаҳагзоит ҳәа иаҽын, аха ирзеиԥштәуамызт, дара ишырҳәаҵәкьоз аусқәа зцомызт, ирҽагылоз, иҽаԥызеуаз амчқәа цәырҵуан есааира. Убарҭ амчқәа иреиуан агазеҭ "Аԥсны" еиднакылоз, Дырмит Гәлиа дызхадаз аԥсуа интеллигенциагьы.

Абри раԥхьазатәи амилаҭ газеҭ адаҟьақәа рыла ауп Миха Лакрба аԥсуа шәкәыҩрахь ишьаҽақәа злеихигаз, 1919–1920 шықәсқәа рзы уи иикьыԥхьыз истатиақәа имҩашьо даҳдырбоит аԥсадгьыл апатриот, змилаҭ шәкәыҩра алахьынҵа иазыҳаҵҳаҵо, акаҽы икылсындаз ҳәа иашьҭоу азәы иакәны.

Миха Лакрба ипублицистикатә статиақәа агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920) иану ртемақәа ҭбаауп, хыкәкыла Аԥсни аԥсуа жәлари иахьатәи рҭагылазаашьеи уаҵәтәи рлахьынҵеи роуп изызку. Уаҟа иаабоит Аԥсны асоциал-политикатә ҭагылазаашьеи аҵара-лашареи агыдра ахьынзаҟаз, аԥсуа жәлар рыбзазара ҩазарас иамаз уҳәа убас иҵегьы апроблемақәа. Миха Лакрба исахьаркыратә ҩымҭақәа рырҽиара инаваргыланы апублицистикагьы бзиа ибон. Машәыршақә акәзамызт уи даныҷкәыназ инаркны иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи амшқәа ркынзагьы абри алитературатә жанр дзацрымҵыз, иҽахәы аҳәараҽы мцы зымҳәо абџьарны акәын дшахәаԥшуаз.

Агазеҭ "Аԥсны" анҭыцуаз аамҭазы аԥсуа жәлар аџьамыгәа цәгьа иҭагылан, рыцхашьарада ирыкәыгәгәон ақырҭуа меншевик мпыцахалаҩцәа рхатәымчра. Урҭ зны реырмашьцаны, нас аргама бџьар мцала – Аԥсны наунагза ахы изымҩахо Қырҭтәыла "аласара" иаҽын. Шаҭара ззымдырзоз ҳаҵа Аԥсны имҩаԥигоз аполитика хәымга анаҩсангьы, иҟан иҵегьы аԥсуа жәлар ирԥырхагаз жәпакы. Убарҭ иреиуан рцарадара, ԥхьаҟа рцаразы ирԥышькласуаз ашьцылара бааԥсҭәа. Урҭгьы, ҳәарада, иҵыршәаауан, еилдыршшон аԥсуа жәлар реконоика, рынхамҩа, рдоуҳатә ҧсымчхара. Аха Урыстәылан ареволиуциа ду иҟалаз – уи аимпериа иаҵанакуаз ажәларқәа ахақәиҭра рызҭаз – аԥсуа жәлар ахақәиҭреи ахьыԥшымреи рзы рыкәԥараҽы акыр рыцанаҳәеит. Абарҭқәа зегьы бла ҵарыла иабар акәын, ирыкәҽнатыр акәын зформат маҷыз, мчыбжьык ахь знык иҭыцуаз агазеҭ "Аԥсны".

Аԥсуа жәлар рыԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иабзоураны агазеҭ "Аԥсны" ицәырнагаз авторцәа, шамахазак акәымзар, хадаратәла рҩымҭақәа тематикала еизааигәан, ишьҭырхуаз апроблемақәа еиқәҽырҭуан, амилаҭ иахьатәи ахьааи уаҵәтәи аԥеиԥш бзиеи ртәы акәын ҳәатәыс иамаз. Аха ҽыц аҵәырҵра иаҽыз аԥсуа журналистцәа реазыршәон, изаҟаразаалак ҧышәак шрымамызгьы, досу рхатә ҩышьа форма амазара. Ари аус аҽы урҭ ирылдыршазгьы маҷзам. Абри ахшыҩзцара шиашоу ибоит М. Булиа, М. Чалмаз, О. Чачаа, Д. Аланиа, Ш. Хокерба, И. Аџьынџьал, Е. Ачба уҳәа егьырҭгьы рыстатиақәа ирыԥхьалакгьы.

Уажәшьҭа хыкәкыла ҳазааҭгылап Миха Лакрба ипублицистикатә ҭынха. Уи раԥхьаза акәны агазеҭ "Аԥсны" иаништаз статиоуп "Мышкы иахыԥауа, шәымш иахыԥоит" ҳәа хыс измоу (Сентиабр 19, 1919 ш.).

Абри астатиала иалагоит Миха Лакрба ипублицистика. Ҳәарада, авторцәа зегьы реиԥш, уигьы акьыԥхь аҽы раԥхьаза ацәырҵра агәалаҟара инаҭон, насгьы азҵаара ду – аԥсуа жәлар рцара аус иахьазкыз. Астатиа

иацаҩын М. Аҧсуа ҳәа. Ари Миха Лакрба иҧсевдоним акәын. Уи ажәла ҷыда баша иҭыҵымхәеит. Избанзар, убриаҟара ипатриоттә цәаныррa амехак ҭбаан, аҧсуара дала-шьала илаеиы даазан, дыргәыҭәны даман аҟнытә Аҧсуа ҳәа истатиа хәыҷы иацаҩыр еиҳа ицәаныррa гәылҭәааны иаанарҧшуашәа, иҩнуҵҟатәи иҭахра, иҧсадгьыли ижәлари рышҟа имоу абзиабара цқьа ханарҭәаауашәа, иҳәаакәнацозшәа ибон. Миха Лакрба изы Аҧсны, Аҧсуа, Аҧсуара – ари акырзә зҳәоз амагиатә ҧсымчхара ду змаз, зцакы цаулаз, иҧшьаз акы акәын.

Аиҵагылара иаҿыз, згәамчхара ҭәҭәаз аҧсуа интеллигенциа, еиҳарак аҧсуа шәкәыҩра знапы алакыз, уи ҽиарц гәык-ҧсыкала изҭахыз аҧхзаша азказтәоз руажәларратә, рырҽиаратә усура ахы акуан ацараус хкаҿы Избанзар, уи ада рмилат ҧхьаҟа ишзымцоз, ишзымҽиоз ахакәеитреи ахьыҧшымреи шзыҟамлоз рдыруан. Миха Лакрбагьы абри амилат азцаара ду ауп рапхьазатәи истатиа ззикызгьы. Уаҟа ҳаҧхьоит: "Иарбан усзаапак иаиааамҭоу иҟаумцаз, напы злаумкыз, ма даеазны иузыкацазом, ма зны иҟауцаргьы иаиааамҭоу иҟоуцаз еиҧшхауам. Убри зхысҳәаауа убри ауп, абри уажәы, зегьы ацарақәа ианрышьҭала аамҭазы ҳара аҧсацәагьы иҳалшауа ала убри ҳашьҭамлар, ҳус кьасахоит, иееихауам, наҟнаҟ ари аҵыхәала акыр ҳзыҟаҵаругьы анцәа идырп. Убри аҟнытә ҳара аҧсацәа аусҟәа зегьы рапхьа ацара аус ҳаргыларoуп, кыр ҳалшозар хшыҩла, дыррала, ҷьыба тыхла убри азы иаҳҭахызароуп. Зехьыиҷьара ҳаклассқәа рҿы арцаҩцәа злаҟалара аус ҳашьҭаларoуп, урҭ акы рыгзаргьы ҳархылаҧшыроуп, ацара еицамхароуп. Идырны ишәымазааит, ари аҩышықәсак ҳ-Аҧсны аҵаразы аицахара иамоу жәашықәса рышьҭахь ҳнаганы ҳаргылеит, шьҭарнахыс ари ҳмыхьроуп. Ҳарцаҩцәа ҳрыцхраароуп ирыгуи ирыбзоуи рзы рус ибзианы иахаҳаргыларoуп уажәнатә, мамзар аамҭа ҳацәцоит, нас мышкы иахыҧауа шәымш иахыҧоит ззырҳәауа ҳақәхоит" (агазет "Аҧсны" сентиабр 19, 1919 ш.).

Астатиа автор иаахцәаны иҳәоит ацараус ҩнапыкла икымзар ҧсыхәа шыҟам, ажәлар цараданы ишаанхо. Иццарадахаз ажәлар гәыгыртас ирымоузеи? Миха Лакрба

иҩымҭа "Мышкы иахыҧауа, шәымш иахыҧоит" ахгьы машәыршақә иаимҭазеит (аҧсуа жәаҧка иалхны), избан акәзар, ауаҩы иахьатәи амш иалагзаны иҟаицаша аус уацәахьы ианига, нас шәымш иахыпар ауеит. Ажәлар рцараус атәы ҳҳәозар, уаҟа еиҳагьы ицарны иқәгылоит азцаара. Уи бзанцы иахырпатәым, иазыҳацҳацо иҟацатәуп. Ҳашколқәа еиқәырхатәуп арцаҩцәа рыла. Урҭ абааго ацара ҳамцар, ацаҩцәа уахь иазаҳамкыр – абри шәазхәыц аҧсуаа – аҳәоит Миха Лакрба истатиа.

"Аҧсны" (иара абри аномер аҿы) ианып Миха Лакрба иитәу даеа статиак "Аҧсуа рцаҩцәа шәахь" ҳәа хыс измоу. Убригь иацаҩуп апсевдоним Аҧсуа М. Астатиа усҟантәи аамҭазы акәым иара иахьагьы уаҩы дархәыцыртә, ҷыдала жәлар рцараус знапы алаку дарбанзаалакгьы иҭакпхыкәра ҳаранакыртә, ҳаамҭа агәеисбжьы иақәшәо иҟоуп.

Ажурналист қәыпш истатиақәа зегьы, ихәыҷы-иду ареалтә фактқәа ирылхны иҟаицоит, аҧстазаара ацабыргхаҭа акәын цацгәыс ирымаз. Зызбахә ҳамоу астатиагьы убас ауп ишыҟоу. Аҧстазаара ануадаҩха, ахныҟәгаразы аагартақәа аныцәгьаха, аиҳабыра ркынтә ахылаҧшра анрымоу, иангәыгәтыжьха (ақыртуа меншевикцәа ҳаҧсуа рцаҩцәеи ҳашколхәыҷқәеи рыгәхьаа ркымызт, урҭ реимырпреи раркреи ракәын хыкәкыс ирымаз), ҧытҩык арцаҩцәа анахь-арахь чафартақәак (иара уигьы ус имариаз, унадыххыланы иуҧшаауаз акы акәзамызт) ахьроушаз, рхы зларымшьышаз иашьҭалеит (уи азгьы гәыбган дук узрытом), насгьы зегьыцәкьа еиҧшны изхәыцуама, еиҟараны ирныруам апатриоттә цәаныррa, рыпсадгьыли рыжәлари рыбзиабара. Азәы итәы амч амоуп, иҭәҭәоуп, гәакрак, шәарҭарак иазырбгом, даеазәы итәы еиҳа иҧсыеуп, ауадаҩракәа анахҭынхьаалакь еилшшар алшоит. Убас зыхькәаз, аамҭа баапсы иазымииаиз, ашкол иацәхьаҵыз арцаҩцәа роуп изыхцәажәо, астатиагьы зызку. Уи иаахтны иаҳәоит арцаҩцәа рмилат ртахызар, ргәы азыбылуазар, иага аџьа рбаргьы, ауадаҩракәа ирыкәшәаргьы, ашкол ахь ихнымҳәыр ада ҧсыхәа шыҟам. Миха Лакрба ибагәышьон арцаҩцәа рматериалтә ҭагылазаашьа зеиҧшраз. Аха зегь акоуп

аҵараус аԥхьа иргылон: "Арҭаԥцәа ианакәызаалак руалафахәы аҳасаб ала, анапы рыгын, ажәлар рахьгьы ирықәнагоз ацхыраара рымамызт, аха рус рнапы злаку заѣка ажәлар рзы ихәарҭоу дырны ирыгыз зегьы чҳаны, ажәлар рзы аус руан, уажәгьы ируеит. Убас зегьы рхазы мацара аус аныруаз, арҭаԥцәа рхазы акәымкәа, ажәлар рзы аус руан.

Аха уажәтәи аамҭазы ахныѣәгарақәа аныхьанҭаха, зегьы хи-ԥси ҳәа иандәықәла, арҭаԥцәа ԥьоукы аԥара ихнахны рышколқәа нрыжьит, жәытә-натә аахыс арҭаԥы иуалыз, "Ухазы акәым, жәлары рзы аус уы" – рхашҭит.

Дадраа, ҳарҭаԥцәа! "Шәышықәса иныѣәаз шьыбжьаанза ныѣәа игхеит" ҳәа ирҳәауа еиԥш, ҳаԥсуа школқәа еиҳа ацҳыраара анырҭаху, ҳаԥсацәа аҵарахьы еиҳа ианхьарԥштәу аамҭазы, ишәхашәмыршҭаait шәуал, арҭаԥы иуал: "Жәлары рзы аус уы, ухазы акәым". Шәымшәан, шәара шәҭыԥан шәыҕәҕәаны шәгьыл, шәусура иацшәымҵозар, иагшәмырхан, арҭаԥы иԥьабаа ахә ианакәзаалакгьы инагзаны имоузац, аха ҳгәыҕуеит ажәларгьы аҽыхара иалагеит ҳәа. Шәԥьабаа ма ажәлар ма аиҳабыра ахылаԥшцәа ишәыцәдырзрым. Абри еиԥш аамҭа хьамҭазы ҳашколқәа зхамшҭыз, аҵара иацхрааз иоуп ажәлар шьҭызхыз, ажәлар заазаз, аус аҵыхәтәанза иназыгзаз, уи иара иахь иахьаирԥшуеит ажәларгьы, ахылаԥшцәагьы, зуал здырызгьы убри иоуп. Убас "жәлар рзы зегьы, ухазы акгьы" (агазеҭ "Аԥсны", сентиабр мза 19, 1919ш.).

"Аԥсуа рҭаԥцәа шәахь" иаԥхьо имԥашьо ибоит иара хықәкыла изызку арҭаԥцәа рыԥсадгьыли рыжәлари рҽаԥхьа ирыду руал ԥшьа шынагзатәу анаԥсангьы, уаѣа ишцәыҵывҳҷаауа ахақәиҭреи ахьыԥшымреи ирзырхоу ахшыԥцакқәа маҷымкәа. Ҽырԥштәыс иаагап: "Шықәсык иныѣәаз шьыбжьаанза игхеит", "шәымшәан, шәара шәҭыԥан шәыҕәҕәаны шәгьыл, шәусура иацшәымҵозар иагшәмырхан", "ҳгәыҕуеит ажәларгьы аҽыхара иалагеит" уҳәа убас иҵегьы.

Аԥсадгьыли ажәлари рхьыԥшымреи рхақәиҭреи ирызку хыхь иаагоу иреиԥшу ахшыԥцакқәа ана-ара иааԥшуеит Миха Лакрба аҵара-алахтратә зҵааракәа шьҭызхуа

егьырҭ истатиақәа рыҽгьы. Ҵабыргуп, игәҭыхақәа зегьы ацензура аҽаԥхьа иаартыцәѣьаны изҳәомызт аѣнытә инавагыла-аавагылан, ирмаанашәа аҳәашьа аформақәа рзиԥшаауан.

Миха Лакрба лымкаала хшыԥзцара рзиуан аԥсуа қытақәа рҽы ашколқәеи арҭаԥцәеи рҭагылазаашьа зеиԥшраз, аҵара апроцесс шымԥаԥысуаз. Уи атәы аабоит "Ақыҭа школқәа" ҳәа захьзу астатиаҽы (агазеҭ "Аԥсны", 1920 ш.) Уаѣа ҳаԥхьоит:

"Аԥсуа жәлар аҵара рыгуп ҳәа зегьы аҳәара иаҽуп, ҳара ҳхаҭа иаабоит аҵара шҳагу.

Уи аҳәара уи аѣара уаҳа иаҭахым. Иаххәақәеит, шьҭа иазхоуп, уажәшьҭа ѣаҵароуп иѣоу. Ҷәажәарыла акәым усла идырба, иаарԥшы аҵара хәшәыс ишыѣоу аԥсуаа рзы. Хаҭала хыԥхьазарала егьырҭ амилаҭқәа зегьы ҳреиҵоуп, 95 нызықьԥык ҳаѣоуп... Тавдгеризе иаҳасаб ала уи аѣара ҳаѣам, 40 нызықьԥык ҳауп иѣоу. Уи ҳаԥсуа жәлар зегьы ақыҭақәа рҽы ауп иахьынхо.

Ак цеит, даҽеак ааит аиҳабырақәа, аха ақалақь аҽы акәымзар, ақыҭақәа рҽы аԥсацәа ахьынхои ашколқәеи ацхыраара ҳәа акгьы рымам. Ақыҭақәа роуп еиҳа изыцхырааша.

Ақыҭа иалҵуа иауп ақалақь ахьгьы инеиуа аԥсуа. Ақыҭа лашьцазар уаԥы дзалҵзом.

Ашәѣәрыԥхьацәа ақыҭаҽы изларықәнаго ала иѣам. Ауалафахәы ироуа маҷуп, хылаԥшра рымам, ишакәзаалак ҳәа иѣоуп, иара уи ироуло ахәыҷқәагьы ианаамҭоу ироуам. Ақыҭақәа азәгьы рыгәхьаа ркым. Ас даҽеа шықәсқәак аамҭа аѣазшьа неир – макьана аарла иакуа ацәымза заҵәгьы ыцәоит. Ашәѣәырԥхьацәа иаѣәыцуеит ашәѣәыԥхьара. Мамзаргьы уазхәыц, зегь хәаахәтроуп изҽу. Ақалақь аҽы иреицәоу аписар 200–300 маат иоуеит, тынчгьы дынхоит, ԥьабаа имам. Ижәдыруама иуалны, ԥьабааны ақыҭа шәѣәырԥхьаԥ имоу... ажәлар дузза зыла хтым, аҵара змам, ақыҭа ахьылашьцоу лашарас дыѣоуп, рҵаԥыс дыѣоуп, ахәахәа шхәарҭам, ҵара шыхәшәу реиҳәоит, услагьы иара ихала идирбоит. Уи иеиҳа ҳаҭыр зыкәҵатәу ҳара аԥсацәа уаԥ дҳамам.

Ак ааҳрыхыр уи иҳҭароуп, иҳалшозар уи ҳицхраароуп, иаргьы ихы ицәымгымкәа ақыҭа ҷкәынцәа ауафра рылихуа, аҵара дирҵо дыҡазароуп. Ҳа̀ҭыр зқәаҳҵаша, иаҳдылаша ақыҭаҿтәи ашәҡәырдҳьафцәа роуп.

Урҭ роуп ажәлар раҧхьа игылаша, ажәлар алашарахь иҭызгаша... Аҧсны жәлар р-Совет уи алшәырша, шәара шәахы, шәыцьабаа реиҳьшәымшьан. Ақыҭа школқәа еиҳьышәтә, шәрыцхраа. Ашәҡәырдҳьафцәагьы излырықәнаго ала ҳаҭыр рықәышәҵа. Урҭ роуп ацәа ҳалызхуа, алашарахь ҳазго", – иҩуеит Миха Лакрба.

1919–1920 шықәсҟәа раан аҧсуа школи, ҳарцафцәеи русуреи, арҵага шәыҡәқәеи, рматериал-базатә ҭагылазаашьеи, насгьы урҭ реиҳьтәразы мфакәас иамоуи ирызкны агазеҭ "Аҧсны" ҳдаҡьақәа рҿы Миха Лакрба икьыдхьит еилыхха иҟоу иҵегьы астатиақәа, аха урҭ зегьы хаҭа-хаҭала сзырзаатгылом, избанзар, абраҡа хыхь сзыхцәажәақәаз ирышьашәалоуп, ирықәҿыртуеит аҡнытә. Егьырахь, аранза иҳәоугьы ишьақәдырҳәҳәоит уи ркафык иаҳасабалагьы ишимаз аҡыбаф чыда, харанаҧшра, дацәымфашьо еиликаауан ажәлар ҿиарц, ҧхьаҡа ицарц, азәы итәымкәа иҟаларц азын ихымпадатәиу акатегориақәа ишреиуаз амилаҭ школи арцафцәеи рызҵаара.

Миха Лакрба публицистк иаҳасабалагьы илаҧшҳәаа амехак ҭбаан, иҵрын, чыдала дрызҿлымҳан Аҧсни аҧсуа жәлари ирзымариамхаз рҭоурыхтә лахьынца, уаҵәтәи амш дара рзы имшәа-имырҳа, гәрагарала аҧыларазы, рцьынцьдгьыл аҿы иаҧшәыманы аҡазааразы рыпстазаара иқәнаргылоз азҵаарақәа, иаҳҳәап абзазара аганахь аума, ажәлар рҵара-дырра аганахь аума, рсоциал-политикатә ҭагылазаашьа аума уҳәа убас иҵегьы рҿы. Аха усҟан аҧсуа имилаҭ зинқәа хәаҿуа, ашьаза-гәаза каршуа, ақырҭуа меншевикцәа аҳра уа, Аҧсны ианахаҧаз акәын. Ари дарбан аҧсуа хаҵазаалакгьы иҧсадгьыл гәакьа зҭагылаз агәаҡра хьааимгарц, уаҵәтәи алахьынца дазымхәыцырц залшомызт, аха азхәыцреи ахьаагареи рымацара азхомызт, ижәлар дрывагыланы дықәпар, абҵьар икыр акәын. Ари амилаҭ зҵаара ду еиҳагьы ирыхҭынхьаауан, ихымпадатәиз мшызҵааран рҿаҧхьа иқәгылан Ленин идеиақәа рыҿрыдцаны, абольшевикцәа рыҿрыпшьны Аҧсны ахақәиҭразы иқәпоз аҧсуаа рҵеицәа.

Миха Лакрба ибон Аҧсны аиҭакра ду ҡалараны ишыҡаз, ақырҭуа меншевикцәа наунагза араҡа аҳра руа ишзыҡамлоз. Уи машәыршақә имҳәазеит ҳпоезиаҿы иклассикатә жәеинраалахаз "Дмитри Гәлиа изыстиуеит" аҡны абарт ацәаҳәақәагьы: "Уаҧыла ахақәиҭра иааиуа! Иарба Убираҡ! Иҳаракы!" ҳәа.

Миха Лакрба Аҧсны аиааира шаиоуаз, ақырҭуа мпыҵахалафцәа шықәцахоз, ахьыпшымреи, ахақәиҭреи рымра лассы ишәцәывҵыччоз изырдыруаз фақтор хадақәоуп: акы, Урыстәылатәи аимпериа аилаҳара, Оқтиабртәи ареволиуциа аиааира агара. Ари аҭоурыхтә хҭыс ду ажәларқәа аҧсгара рнаҭеит, рхатә амырзра – рмилаҭ ҳәынтқарра ашьақәыргылара иашьталеит. Уи афыза аиҭакра ду аҧсуа жәларгьы иранаҳәоз, иднарбоз рацәан, ажәакала, ирыман дара рызгьы ихәартахашаз, изҿыпшышаз ахсаала. Фбагьы, аҧсуа жәлар, шәышықәсала аамҭа иҧнашәоз, анкьаза зхатә ҳәынтқарра ҭҿгәа змаз, зымехакгьы (Кавказ зегь аҿы анырра аманы) ҭбааз, иага амч еиқәаҵәақәа ашәышықәса ҵалашәқәа рахь ирга-заргьы, ирҵәахызаргьы, зегь акоуп аҧсуа жәлар ргәаҵаҿы, рполитикатә, рдоуҳатә ҧстазааратҿы убри ажәытәза иаҧырҵаз рҳәынтқарра ду агәадура рыман, иҧеыхақәан акәзаргьы, аҧхареи агәбылреи ахылҵуа. Ус анакәха, аҧсуа жәлар рыҧсымчхара ҭҿгәан, рхақәиҭреи рхьыпшымреи зыхьчашаз, ажәлар еихьзырпшышаз аҵеицәа дауаҧшьқәа рылиаауан. Абри аҭоурыхтә ҵабыргхаҭа ихаҿы иааиуан, иныруан, ҧхьаҡа ддырҧшуан Миха Лакрба.

Абас еиҧш иҡаз ахшыфзцара ибылгьны иааҧшит уи исахьаркыратә рҿамҭақәа рҿы, хыкәкыла иугозар, Аҧсны ахьыпшымреи асоциалтә хақәиҭреи рзы ақәпафцәа дуқәа Ефрем Ешба, Нестор Лакоба рҭоурыхтә хаҿсахьақәа иаҧицаз рҿы. Арт аҧстазааратҿы иҡаз алитературатә хаҿсахьақәа иахьа иажәит, аамҭа еиҭасра иагеит ҳәа иахәаҧшуа, иларҡәны ирыхцәажәо ауаа (аҵыхәтәантәи аамҭазы ҳафнуҵҡа лассы-лассы иаҳдыло ҳалагаз) ирдыруоу ишиашам, иҳақым ажәа шырҳәо? Урҭ афыр-

хацәа хацәнамырха иқәпоз ахьыԥшымреи аԥсадгьыли ыҟанаԥы рыжәлар ргәаԥаҿы еснагь аҭыԥ рымазаауеит!

Миха Лакрба 1920 шықәса март 23 рзы агазет "Аԥсны" иаиԥаз "Излеиԥшымзеи афедерациеи, автономиеи, апровинциеи" ҳәа хыс измоу истатиа уанаԥхьо иубоит автор идунеихәаԥшра заҟа иҭбаау, азҵаарақәа ҵкар рацәала иамеханакуа. Насгьы, иазгәаҭатәуп, Миха Лакрба ари астатиа хатәра аниԥуаз аамҭазы мацара дзылгахьаз Аҟәатәи ареалтә ҵараиурҭа шакәыз, аха аԥышәа змаз иуристк иаҳасабала ицәыригаз азҵаарақәа еиҿиршәшәеит ҟәартәра-ҟәартәрала аԥсуа ԥхьаԥы еиликаартә, ихаҿы инеиртә еиԥш.

Автор истатиа ахаҭабзиара зыбзоуроу имаз абаԥхатәреи, нас адыԥра ҭбааи рнаԥсангьы, иҟоуп даҽа ганкгьы. Уи игәы иҵхон, ицрыхон Аԥсны аҭоурыхтә лахьынҵа, ԥхьаҟатәи аҧеиԥш зеиԥшрахо, милатк аҳасабала азин амамзаара, атәым мчқәа ахабабан иахьдыргәамҵуа.

Аԥсуа жәлар ргәыԥрақәа змардоз, издырҳәалоз, иреиҧьыз дара рҵеица ззыкәпоз Аԥсны Асовет мчра ашьақәыргылара макьана шыкәсык агын...

Аԥсны амҟәыл еиԥш иахаԥаз ақырҭуа меншевикцәа рдиқтатура дацәымшәакәа Миха Лакрба акьыԥхь аҿы дықәгылоит Аԥсны автономиа амазарц ахәҭоуп ҳәа. Автономиа ҳәа уи дызҿыз Аԥсны азәы ихьыԥшымкәа, ахы иақәиҭны аҟазаара акәын.

Автор истатиа алагалаҿы иаҳирбоит ажәларқәа, амилатқәа адемократиа шьаҭас измоу, реиҿцаара, реимабзиара, реиԥызара ртәы, насгьы ихадароу урҭ рхатәы ҳәынтқарра аҟаҵара шрылшо, уи ахыхь иаликаауеит излаҟаҵатәу аполитикатә, адипломатиатә мԥакәа. Урҭ амԥакәа Миха Лакрба ихы иҭимхәааит, ажәларқәа, амилатқәа азәырԥы рҭоурыхтә ԥсҭазаараны иҟази иҟоуи роуп. Ҵабыргуп, урҭқәа аҿырԥштәқәа рыла ирҵабыргуам зегьы иахьеицырдыруа аҟнытә.

Анаԥсан, автор истатиаҿы афедерациа закәу, уи адунеи зеиԥшроу, излеибарку ҳәа аԥхьаԥ еиликааразы далалан дахцәажәоит аҿырԥштәқәа аагауа. Ҳаизызырԥып уи Америка иҟоу афедерациа асахьа шҭихуа... "Урҭ

аштатқәа еиҟараны, ирзеиԥшны иалырхқәаз ахьтәоу, ақалақь ду Ниу-Иорк ҳәа иашьҭоуп... Уа итәоу аиҳабыра роуп зегьы ирзеиԥшу, аштатқәа зегьы еицрыгу, еицырҭаху гәазҭо. Урҭ аштатқәа зегьы ахьеицу, Еидцоу аштатқәа ҳәа ирышьҭоуп. Зегьы ирзеиԥшу азакәанқәа роуп уа иаԥырҵо, федерациа захьзу еидгыларoуп, аха еиҳаби еиҵби реиԥш акәымкәа, еиҟараны еицхырааyа реидгыларoуп. Абри ауп иааркьаҿзаны иаҳҳәозар, афедерациа захьзу" (агазет "Аԥсны", март 23, 1919 ш.).

Миха Лакрба иҵахуп аполитикатә уеиа баапсы аҭагылазаашьаҿы, иааркьаҿы акәзаргьы, афедерациеи, автономиеи, апровинциеи закәу, нас дара злеиԥшым, излеиԥшу ртәы аԥхьаԥ ихаҿы анагара. Уи алагьы дацхраауеит имилаҭ рыхдырра, ахьыԥшымреи ахақәиҵреи рзы ақәҧара иадзыԥхьало патриоттә цәаныррала раазара.

Автономиазы автор истатиа иаҳәоит: – "Милатқәак рҳәынтқарра даара амч аманы иахьыҟоу ҳәаала иаду, ианадымгьы ҟалоит (урҭ рацәазоуп), мчыла еиҳа икәадоу, зхала мацара аҳәынтқарра зызныкәымгаз, амала ахаҭа ҭоурыхла, бызшәала, литературала, культурала зхы цқьа еиҿкааны измоу аҳәынтқарра ду, дара реиҳа зегь рыла идуу иалалоит иавтономианы. Автономиа бырген ажәоуп, аԥсышәала еиҭагазар "авто" рхаҭа – ртәы, "номос" – рзакәанқәа, рыԥҟарақәа. Ахьз, ишаанаго еиԥш, иавтономианы иҟоу ажәлар, амилаҭ рыԥнуҵқатә азакәанқәа дара иаԥырҵоит. Рыԥнуҵқа русқәа дара рхала ишырҭаху ирбоит. Аԥара економиа – хныкәгара, аҵара, аусзбара зегьы рыԥнуҵқа дара рхала рнапаҿы ирымоуп. Аиҳабыра Рсовет дара рхала иалырхуеит. Излалаз, изыдгылаз аҳәынтқарра уи иалаҵәажәаны закәанла изыҟалазом.

Аҳәынтқарраҿы аиҳабыра, ма апарламент, ма Учредительное собрание ашҟа ауаа аналырхуа автономиаҿы акьанҷ таԥсара, ажәа аизгара ҟалазом. Канада автономиоуп Англиа аҳәынтқарраҿы. Канадатә уаа Англиа ақалақь – ду Лондон иҟоу апарламент аҿы иҟазам, ирылатәазам.

Автономиа Канада ахала иҟоуп, аҳәынҭқарра Учредительное Собрание ахь асиаҟәа рзы автономиаҿы ажәа акьанҵтацсара аныҟала автономиара ызуеит ауп. Макьана ҧьарамзар ҧьаргьы ус ҟамлазац, закәанла иҟалом. Автономиа аҩнуҧка ажәлар дара рхала асиаҟәа ҟаҵаны ауаа алырхуеит аамҭала (4-шыҟәса). Азин рымоуп ажәлар ианырҭахха, иаҟәнаганы ианырба аамҭа иазымпҭшзакәа ҿыц алхра ҟарҵарц.. Автономия дыргас иамоу 2-боуп: 1) рхаҭа рыдгьыл аҿы (территориальная автономия) рыҩнуҧкатә закәанҟәа дара иаҧырҵоит. Аҳәынҭқарра апарламент атәы дара рҿы мчы амам. 2) Аҳәынҭқарра (Учредительное собрание, апарламент ахь) аӷаа аналырхуа автономиаҿы ҧшьаала иҟоуп, уаҩы дрышьҭуам. Дара иалырхуа рхаҭа рпарламент, Рсовет ахь ауп. Адәахьтәи русқәа рҿы аҳәынҭқарра апарламент (Учредительное Собрание) аҿы ишьҭырхыз автономиа Совет, (парламент) иахәаҧшны ианрыдрымкыло ҟалоит. Азакәан ирнаҭоит ирыдрымкылар.

Ареволиуциа ҟалааныа Урыстәылан автономианы иалаз Финлиандиа акәын. Урҭ азакәан ирнаҭан рхатә аргьы рыман рыҩнуҧка, зынза ҳәынҭқаррак ҳасабла ианыҟала – аурыс ҳәынҭқарра мчыла Финлиандиа автономиа иагдырхеит. Автономиакәа рыла еибарку Англиа ауп, Венгриа ауп. Иҟоуп автономиакәа рацәаны хаз-хазы. (Рдырга иаҳарак хыхь изысҳәаз аҩба ауп". (Иара уа).

Абас автономиа закәуи, нас дара ахьыҟоуи излоу аҳәынҭқаррақәа реизыҟазаашьеи ртәы нацәаҟәкыла данрыхцәажәалак ашьҭахь ауп уи астатиа автор ииҳәарц ииҭахыцәкьаз ахь даннеиуа. Аҧсны автономиа "иамоу" ақырҭуа меншевикцәа иарҭарц ирҭаху данацәажәо, даназааҭгылоу. Араҟа уи, ицабыргыцәкьаны, агәыҧра ааирҧшуеит, аргама ду дырҿагылоит ақырҭуа мпыцахалаҩцәа урҭ иҳадыргало ажәа ихырҟәдаа-ҿырҟәдааны, зин змазам "автономиа"?

Уажәы иаагап иналак-ҩалакны хыхь иаҳҳәаз ахшыҩзцара зырцабыргуа ҭыҧкәак:

"Аҧсны автономианы Қырттәыла иадлеит. Аҧсны автономиа ҳәа ашәкәаҿы иануп, усла Аҧсны автономиара ацәырзрацы агьагым. Ус зыхьқәахьоу, ҧыхьа иавтоно́миақәаз. уажәы ипровинциахаз рацәоуп.

Апровинциара закәу егьырҭ амилаҭқәа рҿы мыцхәы рҳәоит, иаҧхьоит, ирцоит. Ҳара аҧсацәа ицатәны, ҿыц идыртәны иҳамоу автономиеи афедерациеи роуп, "апровинциа" закәу ҳара ҳаҟара Европаҿгьы, "азәы идыруеит ҳәа сыҟам". Уи аҧсацәа рзын иагьхырехәаразааит, 1810 шықәсазы аҧсуа аҳ Сафарбеи иаҳра иара ихала аурыс ҳәынҭқар инапы иананица аахыс Аҧсынра ахьыҟазаалак провинциак еиҧшуп. Аҧсынра беиоуп, шәнызықьҩык раҟара аҧсацәа нхоит, егьырҭ амилаҭқәа инхогьы раҿәазоуп, Егри Маҳадыри рыбжьара, Амшыын Еиқәа зыдҭәало адгьыл беиа, аҳауа бзиа, маадан рацәа згәаҵа иҵоу... Аҧсны беиа ивтаномиахаргьы ҟалон уажәраанзагьы, аха Аҧсны абеиара даҽа цьоукы алачоит, абзиара аларгоит... Аха убас иҟақәоу, мчыла провинцианы ирымоу автономиа аиоуеит, ишнеиуа иҳәынҭқаррахоит (агазеҭ "Аҧсны", март 23, 1920 ш.).

Астатиа иаҧхьо дарбанзаалак ибоит Миха Лакрба афедерациеи, автономиеи, апровинциеи рҵоурых далалаҩы дызрылацәажәо иҧсадгьыл гәакьа Аҧсны ахәура иҵазцаларц иаҿу, амилаҭ зинқәа амызхуа ақырҭуа меншевикцәа имҩаҧырго ампыцахаларатә политика аҿаҧероуп, ибылгьны жәлары зегьы ирбо-ираҳауа аарҧшроуп. Убраҟа иҳәоу, иагәылсуа аидеиа, иахьагьы Аҧсны ихәаҿырц, мчыла Қырттәыла иалаиҵарц (иҳабашьны ианаҵаҳарха, ҳаҧсадгьыл ианыҚәаҳца ашьҭахьгьы) зҭаху, ҿышәала иашьҭоу, уи азы акы иацәыҧхамшьо, иҟам-иным еиқәзырҿаҿо Шеварднадзе иус хәымгақәа ирҿагылоит, иҿаҧырҿуеит.

Миха Лакрба агәра игон Аҧсны амч еиқәаҵәақәа иатәарымшьоз афедерациагьы, автономиагьы ирхысны, рҳәаақәа иртысны зхала иҟоу ҳәынҭқарраны ишыҟалоз. "Ишнеиуа иҳәынҭқаррахоит!" ҳәа уи 82 шықәса уажәаҧхьа иихәаз иажәақәа иахьа ицабыргхеит!

Миха Лакрба ипублицистикатә статиақәа ирыман ҷыдарак – уи амилаҭ иахьатәи аҧсҭазаара, уаҵәтәи амш, ҧхьаҟатәи алахьынца азыгәаҭеира акәын. Уи аҧсуа патриотк иаҳасабала, шьардаза ддыргәамҵуан, хатә

ԥсҭазаарак еиԥш ихҭынхьаауан Аԥсны аполитикатә мчыдара, аекономикатә шьҭахара, жәлар рыбзазара аҩазара алакәра уҳәа иреиԥшқәаз.

Аибашьра иалагылаз Аԥсны аекономика шеилаҳаз, аҵан ишнеиз атәы ауп иаҳнарбо Миха Лакрба агазеҭ "Аԥсны" (ииуль 10, 1920 ш.) иаиҵаз "Ахә дуқәа зыхкьаз" ҳәа хыс измоу астатиагьы. Уакa "асахьа ҭыхны иаабоит усҟан Аԥсны зҭагылаз аихәлахара, аикономика акаҳара, ажәлар рматериалтә ҭагылазаашьа заҟа иуадаҩыз, зны иалҳҩаап ҭыԥқәак, нас иҟаҳҵап лкаақәак, иахьатәи ҳаԥсҭазаарагьы акыр иугәалазыршәо.

"Ирҳәоит зегь рыхәқәа духеит ҳәа. Ирҳәоит, еиҭарҳәоит ахәқәа кааметхеит ҳәа, аха макьана дук еилырганы ирымам иаԥсыхәо.

Зегьы еицырҭахуп ахәқәа каҳарц, аха ахәқәа ркажьра ирымааноу цқьа иақәшәом. Иаԥсыхәоузеи ахәдура? Хәшәыс иамоузеи аларкәра, ахәмариара?" (агазеҭ "Аԥсны" ииуль 10, 1920 ш.).

Абас автор иҵәыригоит азҵаара ду зҭак аҟаҵара уадаҩу, ажәлар рынхамҩа анеилаҳау, ианырбго, ампыҵахалаҩцәа Аԥсны қьаф уа ианықәу аамҭазы.

"Убри аилкааразы имыцхәым иаҳҳәар, зны изыхкьаз иаразнак ахәдура, ахәҵәгьара. Абри зны идыртәуп. Ахә цәгьара зыхкьаз рацәоуп, аха еиҳарак ахара зыдбалатәу ақьаад – ԥароуп. Изакәызеи ақьаад ԥара? Баша бгьыцуп хәызмам. Азакәан иԥнаҟеит ирацәааны иҟоуп. Зегь раԥхьаза ақьаад ԥара аныҟазамыз иаԥызҵаз данглызуп, Джор Лоу ихьзын. Амазара, амал рацәааны ишьҭаҵаны, хәдықәҵас иҟаҵаны, заҟа иркуаз аҟара имыцхәымкәан ақьаадҭ бгьыцқәа ҭижьит... Ишнеиуаз ахьы, аразны хәдықәҵас иҟаҵаны аҳәынҵқаррақәа итрыжьуа иалагеит. Ахьи аразни шҭыцуа уи ауп – зны иркапануеит, иаҵыцуа гәаҭаны, нас аномер аарханы, азакәан мҩа артоит, ԥара ҳасабла. Ус ишабалакь заҟа уҭаху аномерқәа рынҵаны итужьыр ҟалом..." (агазеҭ "Аԥсны" ииуль 10, 1920 ш.), – иҩуеит автор.

Аԥхьаҩ астатиа дазҽлымҳахарц азы Миха Лакрба маҷк ақьаад ԥара шыҟалаз аҭоурых ахь дхьаҵуеит, аха уи аҭоурых акәым иара ахықәкы хада, иааирԥшырц

иитаху. Автор иҩымҭаҽы иааирԥшуеит аекономикатә еихәлахара змоу ажәлар рыԥсҭазаара шуадаҩу, еиҳаракгьы аибашьра ахьыҟалаз атәылаҽы зегьы рыхәқәа ирызҳауеит, аԥсҭазаара хьанҭахоит, уи рныԥшуеит ахархь уаа, аусуцәеи анхацәеи, амал уаагьы, ҳәарада, ирыцрасуеит, аха урҭ аԥсгарҭақәа рымоуп, зынза иалымԥсаартә еиԥш. Абарҭқәа зегьы Миха Лакрба истатиаҽы економистк, политологк иаҳасабала дрыхцәажәоит, усҟантәи аамҭала ииашангьы. Аха уи "аҭоурых" азы акәмызт изиҩуаз, иҩуан ,ижәлар ишьҭытцыз, идухаз ахәқәа ирцәымшәакәа, ргәы камыжькәа ихандеирц, иахьынзазалшо азҽлымҳара азырурц еиҵахаз, аибашьра иархәашаз рынхамҩа, реконоика. Ус еиԥш иҟаз апроблемақәа лымкаала агазеҭ "Аԥсны" ишьҭнахуан, иалацәажәон...

"Ҳахшыҩи ҳамчи еилаҳҵароуп" ҳәа хыс измоу Миха Лакрба истатиаҽы ҳаԥхьоит: "Уажәтәи аамҭазы, Урыстәылан инхоз амилаҭқәа зегьы ахақәиҭра анроу, рхы анкылашьа, аееиқәкышьа рзымдыруа ианеилоу, иахьагьы аибашьреи аибарҳәреи ианаҽу – ҳара аԥсацәа хар ҳамамкәа ҳаҟоуп. Ҵоуп, уи "аспанка" еиԥш ирылоу ачымазара ҳаргьы иҳаламскәа ҳзыҟамлеит, аха нҵра амоукәа иҳахгеит... Урыстәылан иҟалаз ареволиуциа ду иаҳзыннажьыз ахақәиҭра ҳәа изҽу азәы ҳгәаҭаны, ҳрыцҳашьаны иаҳзааиҭиуа ҧьышәымшьан. Амилаҭқәа зегьы дара рхала, ахшыҩ бзиа змоу ауаа ирылоу рыла рхы иазеиҧьу рҳәоит, ирзеиҧьу ҟарҵоит, рхы еиҭарҳәоит, рыгәтыха иахьақәнагауа инарыгзоит, рхақәиҭра дара иалырхуеит.

Абас ҳаргьы иҳахәаша, ҳаиҽызкааша, иаҳзеиҧьхаша аусқәа ҳрышьҭалоит. Ҳхы еиҭаҳамҳәар, ҳара иаҳзеиҧьу, ҳара ҳанзырхаша аусқәа азәгьы иҟаҵаны иҳаиҭауам Убри аҟнытә крыздыруа, кырзылшауа, Аԥсынра мызкәа, ҳаԥсуара рыламзыкәа иаҳзынхандаз ҳәа згәахәо аусура ҳалагароуп. Знык аамҭа ҳаҵәцар, нас ҳахьзауам. Ииашаны, Аԥсынра ызуам дырҩеғьых ҳара ҳхарала акы амыхьуазар. Ҳара аҵара змам иҟоу-ину ззеилымкааua – аҵара змоу, крыздыруа, ахшыҩ змоу Аԥсынра зҭахны иашьҭоу рыгәра аагароуп; ихәарҭам ззырҳәаз каҳажьроуп, избанзар, ибзиоуп ззырҳәаз, ииашаҵәкьаны иҳа-

хәарҭазар иҟаҳҵароуп. Издыруада урҭ рахьтә азәы дҩа ҭшьаны иаҳзеиҧьым, ҳ-Аҧсынра иаҧырхагоу аус шьҭихырц далагозар, иаҳҳәароуп ус ҟаумҵан ҳәа, насгьы дана-ҟәымц аусбара дызхаҳаргылаз даалаҳҳыроуп, уи ҳара ҳақәиҭуп, далазҵаз далаҳҳуеит" (агазеҭ "Аҧсны", апрель 2, 1919 ш.).

Астатиа автор Урыстәылан иҟалаз ареволиуциа, уи аимпериа аѽнуҵка ажәларқәа реилатырра, досу хазы-хазы рахара, рмилат ҳәынҭқарра ашьақәыргылара, аг-раждантә еибашьра, ацәқәырпаҟәа Аҧсны игҽаҳаз уҳәа-ру, ақыртуа меншевикцәа рахабабара уҳәару, акырза ашәазызара ирҭон Аҧсны ҧхьаҟатәи алахьынҵазы. Уи иҳәон хшыѽла аидгылара шаҭахыз, ахақәиҭраз ишықә-ҧатәыз, абраҟа ажәлар раҧхьагылаѽцәа аҵара змаз ишрызхәыцтәыз, ишрыцныкәатәыз. Цабыргуп, Миха Лакрба усҟан имҳәеит Аҧсны ахақәиҭра аагара иашьҭаз, Ленин иидеиақәа рбираҟ иаҵагыланы иқәҧоз абольшевикцәа шракәыз, аха дацәымѽашьо еиликаауан аҵаралашарала мацара ампыцахалаѽцәа зхаҧаз атәыла ахақәиҭра шуза-заамгоз, абҧьар акыр шаҭахыз, ишықәҧатәыз. Амала, уи дацәшәон аҽеиѽшара. Абар уи азы автор ииҳәо: "Ҳара аҧсацәа иҟоуҵьы ҳҽеиѽаҳшар, нас ҳамч зынзаск икаҧ-сазап, нас ҳгәылацәа ааины ҳаиндыршәауа иалагап. Уи нахысгьы ҳхақәиҭра атәы ҳазҳәарым...") (Иара уа.)

Абри астатиаҿы арахәыц ҟаҧшь еиҧш иагәылсны ицоит амилат рыхшыѽи рымчи еилымшәо иакны рыҟа-заара шаҭаху. Убри ахшыѽзцара иациҵоит ажәлар рымч акны рыҟазаараҿы изырҧсыҿуа ацәаѽа бааҧсҟәа, иаа-гап, аиҵашьыцра, аизымзырѽра, аҳәатәхеибамҵара. Абарҭкәа автор адәныкатәи аҕацәа реиҧш дрыцәшәоит, иҳаламзарц, ҳаҧстазааараҿы аҭып амамзарц иҭахуп. Абри атәгьы иаҵшьны иазгәеиҭоит харанаҧшра змаз апуб-лицист.

Ҳзыхцәажәо астатиаҟны Миха Лакрба ахақәиҭреи аидгылареи рнаѽсангьы, далацәажәоит даҽа зцаара дук-гьы. Уи ҿыц адунеи збаз амилат газеҭ "Аҧсны" ауп. Лакрба агазеҭ ҭзыжьуа ауааи агазеҭи абар дышрыхц-әажәо:

"Ҳаҧсынра мызындаз, аҧсуа жәлар бжьамзындаз ҳәа игәаҟуаз роуп абас аус бзиа аҧсуа агазеҭ "Аҧсны" ҳәа хьзыс иаҭаны иҭзыжьыз. Урҭ ари нахысгьы ирыцә-ҿиалааит аус бзиақәа – напы зларкуа. Аҧсны иахәаша ҳәа изыбны ишьҭырхуа. Ҳара аҵара злаҳамамыз ала ус сгәы иаанагауан ари агазеҭ змааноу, шаҟа жәлары рзы илахтыганы, мралашараны ишаҳзыҟалаз дук ҳахшыѽ азцарымызт ҳәа, аха ѽба-хҧа номер иҭыцқәаз рыла ии-ашаны издырит жәлар ргәы шаҟа иаахәаз, насгьы исыз-гәамҭакәа инымхеит даҽа ҧьоукы ҳара аҧсацәа ҳхала шәыҟѽыра ҳамамкәа егьырҭ амилатқәа хьзыда-ҧшада ҳрылазыр зҭахыз шаҟа гәалси лахьеиқәцареи иҟарҵаз" (иара уа).

Зынза ииашаны иазгәеиҭоит Миха Лакрба ҳгазеҭ аҭыцра, ҳашәкәыѽѽора аҿиара изларгәыргьарыз ҳар-тәыртәырц иҳақәлаз ҳгәылацәа хазынақәа! Урҭ заҟа ҳала хѽаз, ҳлымҳа дагәаз аҟара дара ирзеиҧхон, тәыс ҳаҟаҵараҿы русқәа арманшәалон. Аха урҭ зегьы зеигә-ыҕуаз башан, аҧсуа идоуҳатә ҧсымчхара амҽхак ахьын-заҕәгәаз рыздырамызт. рреақциатә мчы еиқәаҵәақәа аныҧаны ишцоз лабҿаба ишырбозгьы.

Миха Лакрба агәра игон ижәлар гәакьа ҧхьаҟатәи рҧеиҧшхә бзиа. Аа уи истатиа анҵәамҭаҿы ишышьақә-ирҕәгәо: "Уажәшьҭарнахыс ҳагәҭыхақәа злаҳҳәаша ага-зеҭ ҳамоуп. Иаҳзеиҧьу, иаҳзеицәоу ахьеибаҳҳәаша ага-зеҭ ыҟоуп. Амала, ҳаҵәымаашьакәа дасу ҳгәы иаан-агауа, ацәгьеи абзиеи дасу иаабауа, иҳаҳауа анаҳҵа-лароуп. Акы уи, ѽбагьы, ҳгазеҭ даара ацхыраара аҳҭа-роуп. Ари агазеҭ ҧьабаада – ҧарада иҭыцуа ҧьаҳам-шьароуп. Убри аҟнытә дасу иҳалшауа ала ацхыраара аҳҭаларoуп: аҵара змоу ашәкәыѽѽорала, уи иамарам ҧарала, дасу ишилшо еиҧш. Мап анакәха, ани гәыҧѽык агазеҭ ҭзыжьуа рымацара егьрылшарым, аҵыхәтәангьы агазеҭ ашә адыркыроуп, насгьы ҳагәҭыха злаҳҳәо ҳа-мамкәа ҳаақәхап.

Аҵыхәтәан, агазеҭ шаҟа илахтыгоу, жәлары рзы ихәарҭа дуу здыруа сшәыҳәоит ишәылшауа шәамеиг-закәа ижәдыруала шәацхраарацы, саргьы шәкәыѽѽорала сызлацхрааyа анаѽсангьы, слафахәы хәыҷы исоуа

аҟнытә 50 маатқ рыласцоит абри еиԥш ҳара иҳахәаз гәатәаны аус бзиа ҳзыҟазцаз" (агазет "Аԥсны", июль 25, 1919 ш.).

"Иарбан усу хьзи-ԥшеи змоу" ҳәа хыс измоу астатиаҿы Миха Лакрба инартбааны (аетнографиатә материалқәа цацгәыс иҟацаны) далацәажәоит аԥсуа жәлар рыԥстазаара ажәытәраи иахьатәаи еиҿырԥшуа, насгьы ажәытә аахыс ҳаԥстазаара иалаҧьаз ашьцыларақәа, ацас бааԥсқәа, иаагап, аҧьычра еиԥш иҟаз, иахьа ишцәырԥхашьагоу, ишхырцәагоу дақәызбауа. Абар ахатагьы: "Аамта шыгьежьуа еиԥш, аешеитанакуа еиԥш, ахьзи-аԥшеи злоу аусқәагьы рееитаркуеит, абас игьежьуеит. Ажәытә ҳабацәа, урт рабацәа, урт рабацәа уҳәа аҧьычра пату рзақәын. Азәы еыцыркьык, абга кылжәжәа дақәтәаны, икәымжәы цырхаа, иара дцәыҟьҟьа данырбалак, ҳаит, аҧьыч мыжда дауҩашьахуа, иагаҧьара ала ршхьеит, иагаҩы хыла-гәыла еилеицахьеит" ҳәа дырехәауа ирҳәауан. Аха уи усҟан, ажәытә акәын. Уажә ус иҟоу ауаҩы ҳатырс имоузеи?! Хар змам ауаҩы ус иҟоу ацәыхцәыфа, шаҟа пату иқәимцара, иҩнгьы днаишьтуам, лак аҟарагьы ҳатыр иқәицом" (агазет "Аԥсны", 1919 ш.).

Абас астатиаҿы ажәытәи аҿатәи еиҿырԥшуа, еиҿаргылауа, автор иҿаԥиҿуеит аҧьычра, уи ажәлар рыбзазараҿы ишԥырхага дуу, ишхьымзгу ааирԥшуеит. Автор убри дызқәызбо азцаара инаваргыланы ицәыригоит ажәлар рыбзазараҿы акырза зцазкуа, рматериалтә бзазара, рестетикатә гьама, рынхашәа, рееилаҳәашьа уҳәа иреиԥшқәоу узырбо аганқәагьы. Аригьы амилат ахаҿразы акырза ацанакуеит. Абраҟагьы уи ихы иаирхәоит, хыхь ишыҟаицаз еиԥш, ажәытәи аҿатәи реиҿырԥшра аметод.

"Ажәытә ацара аныҟамыз, ауаагьы маҷын ашәцатәи ашьацатәи захьзызгьы дук ирыздыруамызт, егьыҟамызт, изеиԥшразаалакгьы акы нархадырпа-аархадырԥауан, матәа имам ҳәа, цқьа деилаҳәам ҳәа азәи азәи аеԥныхәа рибатомызт" (иара уа), – иҩуеит автор. Ахыцқәа иртыганы иазгәаҳҭап Миха Лакрба "ажәытә" ҳәа зызбахә имоу иҳаҩсхьоу акыр шәышықәсақәа рцалашәахьы илбаауеит, насгьы иалкааy жәларык рхала ирыцаркуам, ауаа-

тәыҩса зегьы еицырзеиԥшны иҳәоуп. Аа уажәы ишыҟоу: "Уи матәа бааԥсыла иееилаҳәаны аизараҿы днеир ихацгылауам, рыцҳас дрыԥхьазоит, уаҩыс изхьаԥшуам. Избан ас изыҟалазеи? – Ас изыҟала уи ауп, аамта аеаԥсахит, аамта гьежьит, аԥстазаара ҿиеит, ԥхьаҟа ицеит. Аамта иацымныҟәаз иҩызцәа дызрылалауам, уртгьы иара ҩызас дрыԥхьазауам. Ауаҩы аамта ицныҟәом, аамта ауаҩы дацныҟәароуп, мамзар хьымзгьы игоит" (иара уа).

Абас аамтеи, ауаҩи, аԥстазаареи реикәшара, наҟаак реимадара ирыцаркуа азцаарақәа дрызхәыцуа, автор иаҳирбоит ԥхьаҟа ацара, ацамхара иалоу апрогресс, зынза имариоу адеталькәа рыла.

Ацарадара ашьтамтақәа ҳажәлар рыԥстазаара иалаҧьаны ишыҟоу узырбо иреиуоуп амцхацарақәа, урт рылазырцәо аҟәыдырпаҩцәеи, аԥшыҩцәеи, ацаҩцәеи рҳәатәы ахьхаҳцо. Убартгьы ирҿагылоу акыр хшыҩзцара бзиақәа аабоит ҳзыхцәажәо астатиаҿы. Автор иаахтны иҳәоит урт иҟарцо акгьы ишаԥсам, ауаа шыржьо, ҟәыдырпарыла ачымазаҩ азәгьы дшизымхәышәтәуа зҳәаз еиԥш. Аха урт рышҟа инеиуа, хара ираздцааyа дукгьы изрыдцом, избанзар "ажәытә атаацәа рҿы азәы дычмазыҩхар, аҟәыдырпаҩи, аԥшҩи, ацааҩи рахь акәын иахьцоз, уа иахьнеиуаз акы нарарҳәон гәынкылагак: шьтәак шьны абнаҿы уныҳәар, учымазаҩы дыбзиахоит ҳәа. Уаҳа хәшәы ыҟамызт, ииурыз уаҳа ачымазыҩ итынха?!" (иара уа).

"Иарбан усу ахьзи аԥшеи злоу?" ҳәа хыс измоу иқәнаргыло азцаара атак ҟарцоит абарт ажәақәа: "Ацара змоу иоуп ҳатыр зқәу, аусқәа ахы рызтауа, ажәлар ныҟәызгауа, уи адагьы уаҩы дхәарцам" (агазет "Аԥсны", 1919 ш.).

Хыхь ҳзыхцәажәаз астатиаҿы Миха Лакрба ижәлар ржәытә-рҿатә, ирыгу-ирыбзоу ашьцыларақәа аарԥшуа, иҟаицоит ииашоу, зда ихәарцам алкаа: царада ажәлар шзымҧьацо, хаҳара злам рцасқәагьы шрызкамыжьуа.

Миха Лакрба ижәлар гәакьа классла реиҟәытхара, реиҿагылара, дшақәшаҳатмызгьы, аамстара дшазгәдуузгьы, ҳатыр ду шақәицозгьы, бзанцык хара дацәымгы-

лацызт, еснагь ииашаны еиликаауан анхаҩыжәлар рыԥстазаара уадаҩ. Уи идыруан амилат аҭоурыхтә лахьынҵаҿы урҭ шракәыз зегьы реиҳа ихьанҭаз аԥстазааратә еидара зқәыгәгәоз, изыхҭынхьаауаз. Абри абас шакәу дырԥабыргуеит Миха Лакрба ирҿиамҭақәагьы. Уи исахьаркыратә ҩымҭақәа зырԥшзо, ԥсыс ирхоу афырхацәа хадақәа анхаҩыжәлар ирхылԥызт роуп.

Анхаҩыжәлар зҭагылоу рыбзазареи рсоциалтә хдырра азҳареи ирызкны абар уи астатиаҿы ииҩуа: ..."Анхацәа рыхшараҵәкьа дара рыԥсҭазаара ауп. Ари зыҵҳара уадаҩыз, ауаҩытәыҩсара зцәызыз деспотизмран. Еиҭасҳәоит, абраҟагьы автор иааирԥшуа Урыстәылатәи анхаҩы Оқтиабртәи ареволиуциа ҟалаанзатәи иԥстазаара ауп. Урыстәылатәи анхаҩи ҭауади-аамстеи реизыҟазаашьа, еиҳа игәымбылԥьбараны, акласстә позициала ишьақәыргәгәаан. Аԥсуа нхацәа ртәы ҳҳәозар, уаанзаҵәкьа еибарххамызт ҭауади-аамстеи дареи реизыҟазаашьа, еиҳаракгьы аԥсуара анаҩсангьы ахәыԥҳареи, абазареи, абзыцәашьареи иреиԥшыз аритуалқәа ихырҿуаз акыр ыҟан. Аха уи иаанагом, уажәы ҳаазқәылаз шьоукы-шьоукы ишырҳәо еиԥш, ҳанхацәеи, ҳаамыстцәеи, ҳаҭауадцәеи рыбжьара акәтаҧ былгьо иҟазшәа. Мап, араҟагьы асоциалтә еиҟарамра аҳра ауан, акласстә позициа аԥсы ҭан. Ирыцҳарахаз убри ауп – урҭ рыбжьара иҟаз аиҟарамра ду ҳажәлар милатк раҳасабала рыҿиара, рыгәгәара иаԥырхаган, еснагь иҵнашәаауан амилат еидызкылашаз амчқәа. Аԥсны апатриот ду Миха Лакрба ихаҭа хылцшьтрала дшаамыстазгьы абри ибон азоуп асоциалтә еиҟарамра иаҿагылоз, анхацәа рыԥстазаара аазырԥшуа астатиа агазет "Аԥсны" адаҟьақәа рҿы изикьыԥхьыз. Уи аҩымҭа аҵакы злаҟоу ала, аԥсуа ҭауадгьы, аамыстагьы иранаҳәо рацәан усҟан ақырҭуа меншевикцәа Аԥсны ианахаԥаз аамҭазгьы. Амилат, ҷыдала аԥсуаа реиԥш хыԥхьазарала имаҷу, класс ла еиҩшатәым, акны, имчыкны ргәы еизыбылуа, бзиа еибабауа иҟазароуп, мамзар иҭахоит, аҭоурыхтә зыблара иалазуеит – абри ауп Миха Лакрба истатиа аидеиа хада.

Зыжәлар гәакьа рлахьынҵа иазхәыцуаз, иахзызаауаз, урҭ ирыхәо ҷьара акыр сзыҟаҵозар ҳәа икәалкәало аԥсуа интеллигенциа ҿыц иаарылагылаз Миха Лакрба Аԥсны ахьыԥшымреи ахақәиҭреи рзы имаз агәрахаҵара есымшаҵәкьа аоптимизмра ду аҵан, уаҵәтәи амш кахха ибо иҟамызт. Уи зны-зынла ашәшьы ахаԥон, агәкаҳарахь ихон, уимоу, зхы-зыԥсы иамеигзакәа аус зуаз аԥсуа интеллигенциагьы рыгәрагара ицәызуа ақынзагьы даннеиуаз ҟалалон. Ас данықалоз еиҳаракгьы Аԥсни аԥ-

ишасуаз, иаҵахаз аҭауад инапаҿы иҟаз анхацәа иииаиз аҭауад ишигоз.

Ари зычҳара уадаҩыз, ауаҩытәыҩсара зцәызыз деспотизмран. Еиҭасҳәоит, абраҟагьы автор иааирԥшуа Урыстәылатәи анхаҩы Оқтиабртәи ареволиуциа ҟалаанзатәи иԥстазаара ауп. Урыстәылатәи анхаҩи ҭауади-аамстеи реизыҟазаашьа, еиҳа игәымбылԥьбараны, акласстә позициала ишьақәыргәгәаан. Аԥсуа нхацәа ртәы ҳҳәозар, уаанзаҵәкьа еибарххамызт ҭауади-аамстеи дареи реизыҟазаашьа, еиҳаракгьы аԥсуара анаҩсангьы ахәыԥҳареи, абазареи, абзыцәашьареи иреиԥшыз аритуалқәа ихырҿуаз акыр ыҟан. Аха уи иаанагом, уажәы ҳаазқәылаз шьоукы-шьоукы ишырҳәо еиԥш, ҳанхацәеи, ҳаамыстцәеи, ҳаҭауадцәеи рыбжьара акәтаҧ былгьо иҟазшәа. Мап, араҟагьы асоциалтә еиҟарамра аҳра ауан, акласстә позициа аԥсы ҭан. Ирыцҳарахаз убри ауп – урҭ рыбжьара иҟаз аиҟарамра ду ҳажәлар милатк раҳасабала рыҿиара, рыгәгәара иаԥырхаган, еснагь иҵнашәаауан амилат еидызкылашаз амчқәа. Аԥсны апатриот ду Миха Лакрба ихаҭа хылцшьтрала дшаамыстазгьы абри ибон азоуп асоциалтә еиҟарамра иаҿагылоз, анхацәа рыԥстазаара аазырԥшуа астатиа агазет "Аԥсны" адаҟьақәа рҿы изикьыԥхьыз. Уи аҩымҭа аҵакы злаҟоу ала, аԥсуа ҭауадгьы, аамыстагьы иранаҳәо рацәан усҟан ақырҭуа меншевикцәа Аԥсны ианахаԥаз аамҭазгьы. Амилат, ҷыдала аԥсуаа реиԥш хыԥхьазарала имаҷу, класс ла еиҩшатәым, акны, имчыкны ргәы еизыбылуа, бзиа еибабауа иҟазароуп, мамзар иҭахоит, аҭоурыхтә зыблара иалазуеит – абри ауп Миха Лакрба истатиа аидеиа хада.

Зыжәлар гәакьа рлахьынҵа иазхәыцуаз, иахзызаауаз, урҭ ирыхәо ҷьара акыр сзыҟаҵозар ҳәа икәалкәало аԥсуа интеллигенциа ҿыц иаарылагылаз Миха Лакрба Аԥсны ахьыԥшымреи ахақәиҭреи рзы имаз агәрахаҵара есымшаҵәкьа аоптимизмра ду аҵан, уаҵәтәи амш кахха ибо иҟамызт. Уи зны-зынла ашәшьы ахаԥон, агәкаҳарахь ихон, уимоу, зхы-зыԥсы иамеигзакәа аус зуаз аԥсуа интеллигенциагьы рыгәрагара ицәызуа ақынзагьы даннеиуаз ҟалалон. Ас данықалоз еиҳаракгьы Аԥсни аԥ-

суа жәлари ирықәыҕәҕәоз атәым мчқәа рмыргәыл мацәазқәа анеидыҕәҕәалазоз акәын. Убас даныӄаз, данхәыцуаз, иԥнуцӄатәи дунеи анеибафоз, арахь илшара маҷзаны ианибоз аамҭазы ауп "Шьҭа иазхоуп" ҳәа хыс измоу астатиагьы аниԥыз (агазеҭ "Аԥсны" июль 24, 1920 ш.).

Уи иахьатәи аԥхьаԥ излаизымдыруа, насгьы аԥыхьашәара уажәшьҭа излауадаԥу ала сахәаԥшны, истахуп абраӄа ишеибгоу иаазгарц: "Урыс ажәак ыӄоуп: "Чем дальше в лес, тем больше дров" ҳәа. "Абна агәахьы заӄа унаскьо аӄара ашәаԥыцьаԥ рацәахоит" – ҳәа ҳара аԥсацәа ҳусгьы убас иӄоуп. Еиҳа ҳара ҳусҟәа еицәахоушәа избоит. Цыԥхцәа атцкыс цыԥх ҳаицәан, цыԥх атцкыс сынтәа ҳаицҟәоуп. Зегьы раԥхьаӄа ацара иаҟуп, ҳарак шьҭахьла ҳласкьазеит. Иӄалазеи мшәан ҳзыхӄьазеи?

Ақыртҟәа роума зегьы зхароу? Деникин иоума? Ленин иоума? Аешбеи Лакобеи роума? Ҳаԥсацәа жәлар р-Совет иалартәаны иҳамоу роума? Абри уажәгьы иаҳзеилымкаац, иаҳҳәоит, еиҭаҳҳәоит аха. Қарҭ агазеҭ "Борьба" аҟы (аномер иарбаныз схашҭит) цыԥх азынразы ус анын: "ҳара ақыртцәа ҳаԥхазҭазтәуа, аиҳарак ҳзыцәшәаша Деникин иакәым Ленин иакәым, аирманқәагьы ракәым – реиҳа ҳзыкәгәыҕуа роуп.

Дара ирышьклаԥшуеит, ирхылаԥшуеит, лассы-лассы аизара ӄаҵаны, рхы леилакны рпартиаҟы ирызбеит иӄарцақәаз ибзиоу ицәгьоу – ҳәа. Ҳара аԥсацәа ус ҳаӄазам. Даҽеакы уаӄәыц, Қырҭтәылан акә, даҽеа цьарагьы акәзааит ахақәа арсны аӄәыд еиԥш ажь азахәақәа шыраазо – нас есышықәса идрыцқьалап, еилырхлап, ирыгқәоу гәаҭаны, иԥақәоу ихәарҭақәам ԥырӄӄалап – убри иашьҭазоуп. Ҳара аԥсацәа ҳҟы ус иӄазам. Цлақәак ахьгылоу, инаганы азахәақәа рыӄәнаҳцоит, нас ҳалакьысзом – ашықәсаны ажь ҿаххуеит, есышықәса иагхоит, ишнеиуагьы ауаԥытәыԥса еиԥш иажәуеит, аԥьал анааилак иԥсуеит иара ахала. Убасцәкьа ҳаӄоуп егьырҭ ҳусҟәа рзгьы. Ауаа иӄарцо ӄаҳцоит ҳәа ишақәнагоу ала ҳаԥнуцӄала ҳаинымаалазакәа – Даду итапанча абруқәа реиԥш ҳаиԥхьытта ҳаизымцаакәа ҳаадәықәлан – ҳшыԥшуаз Аԥсны жәлар р-Совет ду аҟы ԥсуацәақәак ҟеины

илатәеит. Еидтәалома, еидгылома? Мамоу. Цьоукы Урыстәылатәи Волга иланагазшәа ибольшевикцәаны илатәеит. Цьоукы Бзыԥ азиаси ақыртцәа рзиас Кәыреи иахьеилалахыз уара идыр именшевикцәаны ақыртцәа илырылатәеит. Даҽеа цьоукых Деникини дареи еибырҳәахыз, иахьеилалахыз анцәа идырп, рҿылеидырҕәҕәаланы илатәеит, азәгьы уаҳа аԥсуак дидтәаламкәа. Даҽеазәы дызлалаҳа уара идыр, амԥан аҭырасра длылԥан Маузер дуззак, иара иеиҳаны, ихәда иахшьны ишьҭаҳәазо, аг-вардиа ишлеиуаз ҽниба дларылаԥалеит. Уи уажәы-уажәы имаузер дахәаԥшуа днаскьазаны ақыртцәа днарылатәеит.

Убас ҳалагеит аԥсацәа Аԥсны азы аусура. Узазцаалак даҽеак ала дцәажәон, даҽеакала дцәажәоит уажәгьы. Амала ҳахьыԥшуа Аԥсынра ыӄазам...

Аԥсны ахсаала ааныскыӄлан иацы зны краамҭа сахәаԥшуан. Цәуамҭак ууртә иӄоуп. Ҳара иаҳзымдыркәа ԥыцьара акәымкәа хыцьара ҳаиԥшаны ҳӄарцеит, ҳӄазцазаалак ҳшеиԥшо абас ауп:

1) Гагра араион аҟы аурысҟәеи аԥсацәеи рыбжьара амшын инаркны – зган 8 верск аманы ашьха дуқәа рӄынза ақыртҟәа анхара иаҟуп.

2) Абзыԥқәеи абжьуааи рыбжьара Гәымыста ауезд зегьы амилаҭ еилаԥса ирымпыцакуп.

3) Самырзаӄан иӄоу аԥсацәа убас ишаны ақыртцәа ирылаԥсоуп – реизгара уаԥы илымшҩратәы. Цәгьарак, бзиарак азы аԥсацәа еицҿыхартә, еидгылартә иӄам, еицрырӄьаз ажәи аҳәыси реиԥш дара-дара зеиҭанаиааиуам... Ҳинтеллигенциа уажәшьҭак абартҟәа зымбо, избангьы зыла хызԥо ак ҳзыӄарцошәа иахьдәықәқәоу иазхоуп ҳжьара ҳәа сгәы иаанагоит. Сара сазәыкны урҭ рԥьабаа цәӄьасҏак еиԥшны исыԥхьазоит. Уи еиԥш аусқәа "Игра в жмурки" ҳәа иашьҭоуп" (агазеҭ "Аԥсны" июль 24, 1920 ш.).

Астатиа ианыԥшуеит заӄа агәкаҳара аҵоу, еиҳаракгьы Аԥсны жәлар р-Совет иалоу аинтеллигенциа маҷк моу, инахыҳәҳәоғьы ахара рыдцаны ауп автор дшықәгыло. Ҳәарада, уи ахырхарҭа, згәамԥхазгьы ҟалеит, иаҿагылеит. Убас иқәгылақәаз иреиуоуп Дмитри Аланиа,

Миха Чалмаз. "Аԥсуа интеллигенциа ҵьоукы" ҳәа хыс измоу астатиаҿы Дмитри Аланиа иԥуеит. "Ари ҳаазқәылаз аԥсуа интеллигентцәа ҵьоукы даара аԥсуара ргәы ацәцаны ицәажәауа иалагеит. Аунтер-фицар иԥҳәыс зхала зеызыпҟаз ҳәа аурысҟәа акы рҳәоит еиԥш, шьоукы рхы иачычеит, Аԥсны акы изамыхәазацкәан, ... ргәы цан, рнапҟәа ргәыдыԥсалан, "ҳаԥсуара ҭахеит, агьыҟам, ҳаиасит ҳәа амыткәма ҳәауа итәеит" (агазеҭ "Аԥсны", август 1, 1920 ш.).

Миха Чалмаз иакәзар абар Миха Лакрба истатиа иазкны иԥуа: "Аилакрба дыҟәгыланы аҳәҳәара даҽуп" ҳаԥсацәак асовет иалатәоу (Аԥсны жәлар р-Совет ауп дызҽу – Р. Қ.) рҿырзеидкылом, рхала рыԥнуҵҟала тақтика, дисциԥлина рымам ҳәа. Сара иара убас иасҳәоит: "Убарҭ иудырҟәо рыграқәа рыԥхьазара аҵкыс еиҵьымхари уара ухы унықәыԥшырҳәа, мамзаргьы "уара ухы збаны азәгьы дызба ҳәа" (агазеҭ "Аԥсны", август 1, 1920 ш.).

М. Лакрбеи Д. Аланиеи реимак-реиҿак аҵыхәала аҵыхәтәан Д. И. Гәлиа редақторк иаҳасабала ихы алаирхәит, икьыԥхьит ҩ-статиак. Уаҟа имҩашьо иубоит уи заҟа акультура ҳаракы аарԥшны, ахшыҩ цары аныԥшуа, насгьы ихатә гәааанагарақәа аҵаҵгәы рытаны дрыхцәажәо авторцәа рыстатиақәа рҿы иқәдыргыло апроблемақәа. Уажәы иаазгоит Д. И. Гәлиа агазеҭ "Аԥсны" (№39, асабша, ноиабр 13, 1920 ш.) ианиҵаз "Шьҭа иазхоуп" астатиа аҵыхәала" ҳәа хыс измоу.

Абар актәи астатиа: "Ҳгазеҭ "Аԥсны" аномер 27-ба аҿы М. Аилакрба иҩит астатиа "Шьҭа иазхоуп" ҳәа хыс иаманы. Уи ацкы Д. Аланиа ианиҩ, Аилакрбагьы ацкы иҩуа ԥшьбаҟа номер рҟынза ажәа неимырда-ааимырдеит. Ари еиԥш аимак агазеҭ аҿы избаз ҵьоукы, дук цара змамыз, агазеҭ аҿы ажәа еимакра иаҵанакуаз ззымдыруаз дара "ҩыцьа-хҩы иҟоугьы ҷан-ҷаны еибафоит" рҳәеит. Абри еиԥш ансаҳа абҕьааҳәа ацкы зҩыр стаххеит абри ҷын-ҷаны еибафара шакәым, ари аицәҳара шакәым, аха сҿааанкылан сыҟан, даҽазәы далацәажәандаз, даҽазәы абри аимак аҵыхәала игәы иаанагауа аниҵандаз ҳәа, аха ус азәгьы дымгылт. Ҭоуп, азәык,

ҩыцьак раҟара ҩбаҟа-хԥаҟа ажәа ахырҳәааит, аха ахиаҵыхәеи цқьа иагәылаԥшны, еилырганы ажәа ахырымҳәааит. Убри аҟнытә сара абри аҵыхәала ҩбаҟа жәа сҳәоит абра.

Агазеҭ аҿы ажәа еимдара аимак аус арҿиоит, аус шьақәнаргылоит, ари аицәҳара ахьыззам. Абарҭ астатиақәа рышьҭахь Аилакрбеи Аланиеи иччауа, ихәмаруа Аҟәа абульвар аҿы инеиуан.

"Шьҭа Аилакрба иифыз ахь сиасуеит. Аилакрба иифыз астатиа егьбаԥшазам, игәы иаанагаз, абас ҟалар Аԥсны азы еиҵьхап зиигәахыз ауп иифы. Ҭоуп, уи аиҳарак асовет аҿы иҟоу адепутатцәа русушьа игәы иамыхәоны иҩуеит. Ҭәаҟьа сраси еижьагаси иԥхьазоит. Убри азоуп, "Шьҭа иазхоуп" зиҳәауагьы. Убри анаҩс аԥсуа депутатцәа маҷны, апартиақәа ахьырацәоу игәы назом. Аилакырба аԥсуаа зегьы партиҟны, ражәа еицнеиуа, рус акны иҟазар ауп иитаху; ари даара иус бзиоуп, аха сара иахысҳәааува убри ауп: 1) Асоветаҿы ааба рномер ала бжьфык неиит. Аусҟәа рҿы (акомиссиақәа рҿы) партиацыԥхьаза азәазәа аашәышьҭ анырҳәалакгьы, убарҭ зегьы рахьтә азәы имыдара уаҩ дҟамлауа, дара есҟьынгьы имаҷны иҟалауашәа анырба, абжьфык хыцьара рҿыршан ҳ-партиакны рҿыҟарҵеит, нас акомиссиахь ианрыԥхьалакь хфык нарышьҭуа азин роут...

Абри еиԥшқәа рзы абра асовет аҿы апартиақәа аҭаххеит, иҟарымҵаргьы ԥсыхәа рымамызт.

2) Аԥсуа депутатцәа ҳхыԥхьазара маҷуп ҳәа рхы ҟәыншьаны асоветгьы акомиссариатгьы ҳҭахым ҳәа убасҟан инықәцаны ицар, Жәыргьыҭ ауезд еиԥш, Аԥсны уафы изгәамҭазакәа Қырҭтәыла иаларызфон. Абри асовет ишьақәыргыланы иамоуп. Аконституциа уҳәа егьи уҳәа ҳәауеит, ҳ-Аԥсны автономиа ақәнагоит ҳәа иқәпацәаны игылоуп.

Акгьы Аԥсны иамоузаргьы, аԥсацәа ргәы иҭази рҿыззыркызи егьырҭ акралқәа ирдыруа иҟоуп, уажәазы акгьы ҟамларгьы наҟ-наҟазы амфа ҟаҵоуп... Убарҭқәа рыла адепутатцәа, сара сгәанала, аҵәаҟьа иасуам, аус руеит. Аус руеит Аԥсназы.

3) Аҧсацәа зегьы партиакны иҟазар, ражәа акны, рус акны, ирхәыцуа акны, изышьҭоу акны, Аилакрба ишиҭаху еиҧш, саргьы истахуп, уи аҵкыс еиҧьу ак зыҟалауама! Убри зҭахқәоу среиуоуп саргьы. Аха ари изыҟамлауа акы акәзаап. Ажәларқәа ҳарҟәаҵып, арҵаҳцәа убри еиҧш аус ҳзыҟамҵеит. Ҳзышьҭоу зегьы акы акәын, аха ҳзеидгылауам, партиак ҳзыҟаҵауам. Иарбан ҳәынҭқарроу партиак ахала иахьыҟоу? Џьаргьы. Нас џьаргьы иҟам моу, иҟоугьы ҳалшауамеи. Иҟам, иҟамлаша ҳара аҧсацәа ҳаума изылшауа?! Иарбан милаҭзаалакгьы иалшауам ари , избан уҳәар: аамыстеи анхаҳи изышьҭоу акы акәым, ирхәыцуа акы акәым. Акы зҭиуеи (ауаҩар) иаазхәои рус акы акәым; амаҵуҳи зымаҵ руеи рыхшыҳ акы акәым, ирхәыцуа акы акәым. Аҵара змоуи аҵара змами рхәыцра, русҟәа акы акәым; арҵаҳы аҵаҳи изышьҭоу рус акы акәым; апапи "иприходи" ргәы иҭоу акы акәым; ақьырсиани аҧсылмани излеимҳалацәам ыҟоуп; амулеи апапи еимҳалацәам; аҭаҳмадцәеи аҧкәынцәеи рыхшыҳ акы акәым...

Амилаҭқәа рҿы абарҭқәа зегьы ыҟоуп. Нас абарҭқәа зегьы рхы-рыхшыҳ акы акәхааит, партиак аҿы игылаҳит ҳәа уҳәеит ҳәа изыҟалауа усума?! Мамоу. Урҭ апартиақәа ҟаларооуп, аха урҭ аҧсуа партиазароуп. Еиҳа амҵра згаз, ажәлар зыццаз апартиа хыс иҟаланы, атәыла рнапаҿы иҟарҵаҵоуп..:

... Зынзаск сажәа сцәоузахеит, шьҭа абра сеааныскылоит...

Сара сгәанала, Аилакрба ҧасатәи истатиа ашьҭахь абарҭқәа Аланиа иҳыр Аилакрба ашьҭахь ииҳыз иҳуамызт ҳәа сыҟоуп. Аха сара сгәанала, абри Аланиа истатиа иагхеит. Убас абарҭ ахҧа рыла Аилакырба сиҳызам, егьырҭ ииҳыз зегьы акы еиҧшымкәа хшыҳ ажәоуп. Даара уаҳы игәы иахәара акоуп. "(агазеҭ "Аҧсны" №39, ноиабр 13, 1920 ш).

Д. Гәлиа абраҟа иаагаз истатиа ашьҭахь уи аҭак ҟаиҵоит ҳәа аҧхьаҳ игәы иаанагомызт. Аха ҳара М. Лакрба ихаҭара злаадыруа ала, уи данқәыҧшыз инаркны аламала еиуеиҧшым апроблемақәа ирызкыз игәаанагарақәа, ихшыҳзцарақәа имарианы дрыцәхьаҵуамызт,

инагзаны агәра игааанза еснагь ихатә "позициақәа" ихьчон. Ари ас апринцип ҭәҭәа иманы дахьаабо еиҳарак Аҧсни аҧсуа жәлари ирыдҳәалоу азҵаарақәа рҿоуп. Амала, абраҟа иаагоу Д. Гәлиа истатиа аҭак М. Лакрба иани ҳыз, усҟан иаҧиҵахьан аҧсуа поезиаҿы иклассикатәхаз ажәеинраала "Дырмит Гәлиа изынасҭиуеит" агазеҭ "Аҧсны" (маи 1, 1919 ш.) ианыз. Уи еиликаауан Д. Гәлиа дзакәыз, иажәа, ихшыҳ Аҧсынразы изыҧсаз. Абас аҧсуаа рҵеи ду дышизгәдуузгьы, дышимҵахырхәозгьы уи истатаҿы дзықәшаҳаҭмыз аҭыҧқәагьы иҳәоит. Абри афақттьы иаҳнарбоит М. Лакрба иҳаҭара заҟа иҷәҷәаз, иуаҳра аартыз.

Уажәы ҳаҧхьап М. Лакрба иҭак:

Акыр Иаҧсоу Дырмит!

Қарҭ сахьыҟоу аамҭала, қәнагала исоуам ҳгазеҭ "Аҧсны", зцымхәра зыҳқәаша астатиақәа иҵегьы ыҟазар ҟалап, аха урҭ раҧхьара уа сара исаҭәамхт. Убри аҟнытә инасыҧны исыҧхьазоит ҳгазеҭ "Аҧсны" а-№39 (77) ахьсымҧыхьашәаз. Уи а-№ аҿы саҧхьеит "Шьҭа иазхоуп" астатиа аҵыхәала ҳәа" иуҳыз. Узласықәшаҳаҭқәоу ртәы зызыҳрызеи, уа ҽгәы иҭаз еилукаазаап "шьҭа иазхоуп" ҳәа сзырҳәҳәаз удырзаап, уи аурысҷәа "вопли сердца" ҳәа изышьҭоу шакәу еилукаазап. Сажәа уасыршьырҳәа сшәоит... Исыркьаҿуеит. Шьҭа сиасуеит "узласҳызам" узласықәшаҳаҭым иуҳыз ашҟа. Сара ихаҵаны сыҟоуп, убрак цқьа сузеилымкааит ҳәа. Изхароу сара сакәхап. Убри аҵыхәала цқьа сгәы иҭоу еиҭасҳәар изҳыз иаҵанакуаз цқьа еилургап. Насгьы усықәшаҳаҭхап ҳәа сыҟоуп.

1. "Ҳаҧсацәа а-8-тәи аномер ала 7-ҳык неит. Урҭ рҿыршар акәын, иҟарымҵар уаҳа ҧсыхәа рымамызт" ҳәа уҳит. Саргьы суқәшаҳаҭуп. Уи хәарҭам сҳәом. Сара ҳаҧсацәа рызбахә ахьсымаз исҳәоз даҿакын. Рхала, рыҳнутҟала тақтика, дисциплина рымам ҳәа акәын ишызыҳуаз. Еиҳабык, ледерк дҟамҵазакәан асоветаҿ иннеиааныа ахеилакра, азбра зрымамзеи ҳәа акәын ишызыҳуаз. Уи уажәгьы ирыгуп. Убас аамҭақәа здыруеит (уи уаргьы иудыруеит) ҳаҧсацәа зламаҷу гәаҭаны зегьы рҿеидкыланы иахьзымиааиз аҵыхәала, ирзыҟаҵараны –

ирзыҟамцакәа инхоз аусҷәа... Урҭ даара иус хьамҭан, Аҧсны жәлар рзы даара ихәарҭаз усҷәан. Ианаамҭоу изеизааибагом, зегьы рҿырзеиҷәыршәом... азәы ага дыҟоуп, егьи ашьха дыҟоуп. Петра дааныа Павел ицәа ихырхит ҳәа урҭ дара рееизыргааныа, қәнагала азбара ҟарҵааныа егьырҭ "аусҷәа" ҟарҵоит "законопроекҭҷәа" аҧшьырҵоит... Уи акы.

2. "Акгьы Аҧсны иамоузаргьы аҧсацәа ргәы иҭази рҿыззыркызи егьырҭ акралҷәа ирдыруа иҟоуп, уажә азы егь ҟамларгьы наҟ-наҟ азы амҩа ҟаҵоуп", – ҩоит уара.

Егьырҭ акралҷәа "аҧсацәа ргәы иҭоу, рҿыззыркуа" моу дара рхаҭа рҿыззыркуа рыздырам, рыхҷәа амца ркуп, арцәара рылшом. Ҩбагьы, уи ауп урҭ акралҷәа ҳара ҳада ус рымамкәа иҟазаргьы макьана ҳгәы иҭоу моу ҳаҧсы ҭас ирыздырам.

Дарбан кралу ҳгәы иҭоу здыруа?

Деникин заҵәык илымҳа иҭыршьхьан "аҧсуа интеллигенциа аделегатцәа" аҧсуа жәлар иалырхыз -- аҧсацәа уара уоуп ирҭаху – ҳәа. Аха уи азәкгьы дыҧсит, имҩа аиашаҵәҟьа дыҷәлеит. .Диасит.[2]

Дырҩеиь даҿа ҧсуа "делегатцәак" цан Конев илымҳа иҭыршьит аҧсуа жәлар ирҭаху уара уоуп ҳәа. Уигьы диасит. Уаҳа издыруа крал дыҟам. Ҳаздыруаз, ҳхәы зшаҵәҟьаз ақырҵцәа ракәхеит.

Акы нараҳҳәар, акааҳарҳәоит, аҭыҧ ҧхаҷәа ҳарҭоит "аҳәа зтәыз амгәа даҳәоҩ" ҳәа ҳаздмырҳәо ыҟам. Ирацәазаны, имыцхәзаны (аконституциа уҳәа, агьи уҳәа) акры ҳарҭақәазшәа ҳгәы иабоит... Ҳашнеиуа ирыцҳаргьызуеит..."аусҷәа" еицыҟаҳҵоит. Ииашоуп, Дырмит, ихаҵа, ҳара ҳаздыруа, згәы ҳҭоу карал ҿеи ҳәа дыҟам. Ҳхы ҳамыхәар, азәгьы дҳахәом. Наҟ-наҟ азы амҩа ҟаҵоуп уҳәеит. Мамоу, Дырмит, сара ихаҵаны сыҟоуп ҳамҩа ахьыҟаҵоу агьыҟам. Иҟацатәны, илхтәны ихамоуп. Уара акыр зҳасабуа уаҩуп, ухәыцыр – усыҷәшаҳаҭхап.

[2] Араҟа М. Лакрба диашам, аинрал Деникин ир ацахеит 1920 ш. Иаргьы дыҷәцны Англиаҟа дцеит, иҧсҭазаара далҵит 1947 шыҷәсазы. – Р. Қ.

Даара аҿырҧштәқәа рацәаны иааугеит. "Аҧсацәа зегь ражәа акны, рус акны, ирхәыцуа акны иҟазар Аилакырба ишиҭаху еиҧш саргьы исҭахуп, аха ари изыҟало акы акәымзаап".

"Иабаҟоу ҳәынҵқаррак партиак ахала иахьыҟоу" уҳәоит.

Ииашоуп, Дырмит иуҳәо, аҳәынҵқарраҿы ажәлар тәны иахьыҟам, ажәлар рхы иахьақәиҭу, рхала рҳәынҵқарра ахьрымоу...

Уи зегь ирҳасабуа акны изыҟалом Уа азәы адгьыл социализациа иҭахӽашт, егьи анационализациа...

Ҳара аҧсацәа урҭ аҳәынҵқаррақәа ҳазлареиҧшузеи? Урҭ зхы иақәиҭу ҳәынҵқарроуп. – Ҳара зегьраҧхьазатәи ҳуал ахҿыхра ауп.

Ииашоуп Қырҭтәылагьы апартиақәа рацәоуп зегьы акәым. Аха Қырҭтәылеи ҳареи уама ҳабжьоуп. Қырҭтәыла итәны ахы иақәиҭымкәа аурыс инап аҵаҟа ианыҟаз, абыржәы ҳара аҧсацәа ҳаиҧш ишәаны, иҿаҳаны атәым ҳәынҵқар инапы инанҧшылозгьы (иугәаларшәа, сеиҳа ухыцуеит, сеиҳа убахьеит) – ақыртқәа зегьы еидгылан иҟан.

Аменшевикцәа, федералистцәа, национал демократцәа, ес-еруаа зегьы рҿеидкыланы иашьҭоуп ахҿыхра.

Зегьы қырҭуа зхылҳәаз аус еицыруан. Уара зызбахә умоу анхаҩы аамыстеи, ҭауади зегьы тәын, анхаҩы дашьҭан ах-ҿыхра, аамыста, аҭауадгьы дашьҭан ахақәиҭра. Зегьы тәын.

Нас зегьы рымч еилаҵаны рыҧсадгьыл анҿырх, рнапы аҿы ианаарга хаз-хазы рыҩнқәа дырҿеиуа иалагеит.

Салгеит. Сажәа сыркьаҿуеит. Сеилукааун ҳәа сыҟоуп.

Партиак егьзыҟалом, изыҟамло сашьҭам, ианакәзаалакгьы аутопиа сацәыхароуп.

Аҧсуа интеллигенциа реидгылара "Рсоиуз" ауп исҭахуп. Ҳаҩнуцкатәи ҳусҷәа, адгьыл уҳәа егьи уҳәа рырҿеира ҳнап аҿы знык иаҳзаагар, нас ҳҿеаҳшап, хаз-хазы ҳхәыцып, партиала ҳҿеиҩаҳшап; Уажәтәи ала иаҧсуаа-ны иҟоу зегьы еицҳагу акоуп – аизхәыцра ҳамам, ҳаинаалом – еимаҳқуа ҳара иаҳтәым иаҳцәыргахьеит.

Уи асоиуз зышьҭалаша адәныҟала ахцәынырхара, ахыхьчара, ахҿыхра.

Сгәыҷуеит абри ажәа кьаҿала шьҭа еилургап ҳәа сыстатиа "Шьҭа иазхоуп" иаҵанакуаз.

М. Лакрба.
Агазеҭ "Аҧсны" №41,
ноиабр 30, 1920 ш.

Араҟа М. Лакрба ииҳәаз уаҳа сахымцәажәакәа, "ацыфа" ацымҵакәа иаазгоит Д. Гәлиа иҵак шеибгоу, нас аҧхьаҩ иҟаиҵааит алкаа, ус еиҳа еиҷьуп.

"М. Аилакырба сыхьзала ииаишьҭыз ашәҟәы аҵыхәала"

"Абри ашәҟәаҿы М. Аилакырба даара гәала дус имоуп аҧсуа газеҭ "Аҧсны" аҧхьара ахьиатәамхаз... Ари иаҧхьауа игәы иааиагауеит М. Лакрба иоурацы иҵахуп убри агазеҭ, аха сара, аредақтор, сывбала имоуашәа... Сара ажәалагьы дақәсыргәыҧхьеит, уажәгьы абра исҳәоит агазеҭ тыҵцыҧхьаза ҩба-ҩба номер Қарҭ иҟоу иҩызцәеи иареи рзы хәыда-ҧсада иргаларазы – азәы ирзыназышьҭша инапы иаиҵаразы, аха уи иара измыр-еит. Сара ара схы егьавызбауам. Нас абри ашьҭахь диасуеит сара "сызлаиҩызам", сызлаиқәшаҳаҭым, абри аҧхьа аномер иҵыҵыз "Шьҭа иазхоуп" астатиа аҵыхәала" ҳәа хыс измаз, иаиысҵаз ахь. Уа сара х-пунктк рыла сиқәшаҳаҭым. Акы, Асовет аҿы адепутатцәа "аҵәаҟьа ишамысуеи" апартиақәа ҟарымҵар ҧсыхәа шамамызи акәын изҩыз. Уи иара Аилакырбагьы дақәшаҳаҭуп. Уаҳа уи аҵыхәала акгьы зыҩуам. Убри анаҩс ажәа ҿыцқәа иациҵаз уи иареи сареи еимактәыс иҳамамызт ара изаниҵа сыздырам.

Хҧа – сара аҧхьатәи а-№8 аҿгьы исҳәоит, уажәгьы исҳәоит, асоветаҿы иҟоу аҧсацәа асоветгьы акомиссариатгьы ҳҭахым ҳәа ицар Жәыргьыҭ уҳәа, Қәтешь уҳәа ауездқәа реиҧш Аҧсны Қырҭтәыла иалазуан ҳәа, убригь Аилакырба мцуп ҳәа иҳәоуам. Абраагьы егьырҭ ажәаҿыцқәа уажәы ицәыригаз, ҧасатәи аномер аҿы еилыргатәыс иҳамамыз, уажәы ацкы сымҳәар ҟалауан, аха

"дарбан кралу ҳгәы иҵоу здыруа" ҳәа дызлаҵааua иааиагоит, асовет шыҟоу уаҩы издырам, рхы уаҩы изыдмырбеит ҳәа акәхап Аилакырба ииҳәауа. Аилакырба Деникини Коневи ртәы идыруеите зегьы иреиҳаз зизымдыруазеи? Иреиҳау ҳәа зысҳәауа – Деникин ир Гагра ианааи, ақыртқәа "апротест" аныҟарҵауаз, егьырҭ акралқәа рҿы аусқәа знапы ианыз Чхенкели англызи афрацызи рхадарақәа рҿы днеины данцәажәоз, ҳара ақыртқәеи, нас автономиа змоу Аҧсни аҧсацәеи, Деникин иҟаиҵауа бзиа иаабауам ҳәа реиҳәеит. Убриала иҟалап Деникин дааныркылазар. Абри ала абарҭ аҩхәынҵқаррак ирдырит Аҧсны ҳәа акы шыҟази ирҭахызи ҳәа сыҟоуп. Абарҭқәа рнаҩс Қарҭтәи агазеҭқәагьы кыр ианырҵахьеит Аҧсны автономиа аҭызшәа Италиеи, Германиеи, Франциеи, Англиеи, Урыстәылеи рхадарақәа рконсулцәа уҳәа, Қарҭ уажәы иҟоу уҳәа, ҧаса иҟаз уҳәа даара ибзианы ирдыруеит Аҧсни аҧсацәеи зышьҭоу. Арҭ аҳәынҵқарцәа рнаҩсангьы Аҧсны аҭызшәа здырқәо аҳәынҵқарцәа ыҟоуп газеҭла. Ари сара усмаҷым ҳәа сыҟоуп... "Дыҟам иееиу ҳәынҵқар, зегьы амца рыцроуп" – ҳәа иаҳәауа сара исзеилымкааит, ус акәзар, зегьы ҳара ҳреиҷьзаап, анцәа иҧьшьоуп, нас Аилакырба дзыргәамҵуазеи абас?

Нас аҧсацәа ражәа акны, рус акны, ирхәыцуа акны ишзыҟамлауа Аилакырбагьы дақәшаҳаҭуп. Абрагьы жәа ҿыцқәак бжьеигалеит. Аилакырба иҵахуп Аҧсны зхы иақәиҭу Кралны: уахь избоит иара иажәа. Ҳара ҳзышьҭоу автономиа Аҧсны иазирхом. Абри азы сара исҳәоит: ареволиуциа аныҟала, Урыстәыла аҧьажә еиҧш ианкаҳа, ихыжәжәа ианеилаҳа, иаҵанакуаз уажәтәи аҳәынҵқаррақәа: Қырҭтәыла уҳәа, Финлиандиа уҳәа, Польша уҳәа зхала аҳәынҵқарра зылшақәаз аҳәынҵқарра шьҭырхит. Урҭ азәгьы абҧьарла ирымгазеит аҳәынҵқарра. Ҳара аҧсацәагьы убри аамҭазы хазы аҳәынҵқарра ҳалшауазар, акралра ҳалшауазар, азәгьы ҳиазҵаазомызт, ҳхала ишьҭаҳҳуан, аха уи ҳара иҳалымшеит макьана... Убри анаҩс ҳара егьа автономиа баапс ҳаургьы, ҳхы иаҳзархәар, атономиа ду змоу ажәларқәа рҭыҧ аҿы ҳгылоит, ус акәымкәа, егьа автономиа бзиа ҳамазаргьы ҳхы

иаҳзамырхәар автономиа баапсы, автономиа кьаҽ змоу рҟынза ҳзымнеиуа ҳҟалоит, убри агәра исыргоит Аилакырба.

Д. Гәлиа.
Агазеҭ "Аԥсны" № 41,
ноиабр 30 1920 ш.

Аԥыхәтәаан иазгәаҭазарц ахәҭоуп хыхь иаагаз Д. Гәлиа, М. Лакрба, Д. Аланиа рыстатиақәа шракәу аԥсуа кьыԥхь аҭоурых аҟны зегьы раԥхьаза (агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы) акәны аимак-аиҽак литературатә хкык аҳасабала иахьаабо, нас, ҳәарада, ҳсахьаркыратә литературатә айзҳа-зыгьара, ҷыдала акритика ацәырҵра, ашьақәгылашьа иадҳәаланы аԥхьаҩ илаԥш иҵашәаша, ахатә хаҽра аманы даҽа қәыԥшыларак аанахәеит.

Ҳәарас иаҭахузеи, Миха Лакрба иҽагылаз ауаа иахьиашақәоугьы ыҟоуп. Избанзар, Аԥсны аԥсреи абзареи ианрыбжьагылаз, ахақәиҭразы ашьа анкаҭәоз, абольшевикцәа рымчқәа рыерыԥшьны ақыртуа меншевикцәа хаҳәырҵәиа ианрабашьуаз аамҭазы агәкаҳара злыжжуаз "Шьҭа иазхоуп" еиԥш иҟаз астатиа азнык азы иееимыз анырра ахылҵыр алшон. Аԥсуа жәлар ринтеллигенциа акгьы ҟарымҵозшәа, еиҳарак Аԥсны жәлар р-Совет иалаз адепутатцәа, урҭ зҽыз цәаҟьасроушәа иаанарԥшыр ауан. Абри аҵыхәтәантәи ахшыҩцак ауп хыхь зцитатақәа аазгаз авторцәа ақәиц еиԥш изрыцралаз, изыргәааз, ихжәаны изырцәажәаз.

Аха, сгәанала, аусҟәаҵәҟьа Миха Чалмаз, Дмитри Аланиа ишеилыркааз еиԥшҵәҟьа иҟамызт. Уи астатиа аԥсуара аҵәы ахьызшьуаз, аинтеллигенциа рԥьабаа азы иазҭоз акы акәзар, аԥсуара зхы ахҭнызцоз Аԥсны аҵеи ду Дырмит Гәлиа игазеҭ "Аԥсны" адаҟьаҽы икьыԥхьуамызт. Уи иҵегьы инахараны дыԥшуан, имҩашьо ибон Миха Лакрба истатиақәа акырԥьара акритика шырзиузгьы, урҭ рцаулареи, нас рхы ахьхази, изызкызи.

Ақыртуа меншевикцәа иаапкзаны, Аԥсны лбааҳамдар ҟаломҳәаҵәҟьа ианаҽыз аамҭазы "Шьҭа иазхоуп" еиԥш иҟаз астатиа аҩрагьы, агазеҭ "Аԥсны" анҵарагьы имариаз усмызт, избан акәзар, араҟа иаартны иҳәоуп

Аԥсны зҭадыргылаз арыцҳара ду атәы. Зегьы ҳарҟәацып, аԥсуаа гәаҟрак иақәшәар, изеидымгыло атәым милаҭ шрыбжьаҳаз (Ари аҭагылазаашьа баапсы заҟа иаҳԥырхагахазеи ақыртуа фашистцәа иаҳзааргаз 1992–1993 шықәсҟәа рызтәи аибашьра хлымзаах аан) атәы иихәаз амацарагьы абанзанеиуеи! Ари апублицист ихаранаԥшра иабзоуран. Уи аԥсуак, патриотк, аамыстак иаҳасабала игәы инархьуан Аԥсны абас ихыбжа-ҽыбжаны еиҟәзырԥаз атәым салқәа рыбжьаҵаны аԥьыԥьуаа рыла еилҟьашааны иахьыҟаз...

Егьырахь, Аԥсны жәлар р-Совет иалоу адепутатцәа ирыцәкны уи иҟаиҵо акритика, сгәанала, ҩ-цакык рыла уаҩы еиликаартә иҟоуп.

Актәи аҵакы. Иара Аԥсны жәлар р-Совет акорпус зегьы шынеибакәу аԥсуа жәлар ртахрақәа ахьчо ибомызт, избан акәзар, уаҟа хыԥхьазаралагьы еиҳаз, амчрагьы зкыз ампыҵахалаҩцәа ракәын. Урҭ имҩаԥыргоз аполитика Миха Лакрба дадгыломызт, дақәызбон акәымзар. Дақәызбеит Езоп ибызшәала аԥсуа депутатцәа рахь ихы рханы, аара рыдҵаны, еиҭарсны иҳәоу хшыҩцакыла. Аҩбатәи аҵакы. Аригьы ирмаанаы иҟаҵоу акоуп, аԥсуа парламент ачленцәа, аинтеллигентцәа акритика рзимур, "цәала" дымцәажәар иҭыртганы иихәаз, иааирԥшыз Аԥсны зҭагылаз атәы изҳәомызт, иагьизкьыԥхьуамызт. Ари ашьаҽа ацензура аҽеаҵәыхьчара иазҳәан.

Сара сгәанала, Миха Лакрба истатиа "Шьҭа иазхоуп" гәкаҳарақәак аныԥшуазаргьы, зегьы акоуп уи аидеиа хадас иамоуп аԥсуа жәлар ахақәиҭразы рыцәԥара.

Аԥсуара, апатриотизмра, аинтеллигенциа, ахақәиҭра, аидгылара, амилаҭ амырзра ирызку апроблемақәа рҽы Миха Лакрба аханатә имаз ихатә гәааанагарақәа ртәы иҳәон, иҩуан акьыԥхь аҽы, згәы иамыхәоз, иаҽагылоз, диашам ҳәа зыԥхьазоз шыҟазгьы.

Хыхь зызбахә сҳәаз азҵаарақәа цәыргоуп Миха Лакрба агазеҭ "Аԥсны" ианиҵаз "Иԥьоушьаша" ҳәа хыс измоу астатиаҽы (август 14, 1920 ш.). Уаҟа ҳаԥхьоит: "Аԥсуа интеллигенциа ҷьоукы" даара иԥьеишьоит Аланиа ҳ-Аԥсынра, ҳ-Аԥсуара ... ишакәқәамыз ала ргәы цаны иахьахцәажәо.

Уажәы ҳ-Аҧсынра абзазашьа, ҳ аҧсуара уажәы изҭагылоу ахсаала, уажәы ҵыҧх аахыс изҟәу амҩа ("аҧсуа интеллигенциа ҧьоукы" роуп ибаашьны иҟоушәа избо акәымзар) ибзиахәны, ичызахәны, игәазырҳаганы ибозаап Аланиа. Ихаиҵааит иагьа Цира хәыҷы леиҧш иҳы ижьжьозаргьы, Аҧсынра еихар изыҩамгыло иҟоуп.

Ииашоуп, ахаҟәиҭра ҟалеит атәым жәлары рзы. Апролетариат лахьзырҵан ҳаҧсуара зырҧшзоз зегьы ргеит"... (агазеҭ "Аҧсны", август 14, 1920 ш.)

Еилкаау акоуп, иаиааиуа-еиҵааиуа ҳәа ақәҧара анцоз аамҭазы ишыҟаз Миха Лакрба игәы казыжьшаз, дзыцәшәашаз аҭагылазаашьақәа жәпакы. Урҭ ила хҩаны дызрывсуамызт...

Анаҩсан иаҵиҵоит: "Аҧсуа демократиа ахьзапа ҧьоукы Қарҭ инеины ицәажәоит. "Аҧсуа жәлар шәара ишәтәуп, ишәҳәо шәажәа ҳара ҳзы изакәануп" ҳәа. Иабаҟоу абри ауаҩ идемократиа? Абасқәа, жәлар ирзымдырзоны рыхьзала ацәажәара ҟалома?" (Иара уа)

Миха Лакрба зызбахә иҳәаз ауаҩы, нацәыққәкыла дҳаимырбазаргьы, ҳәарада, уи аҩыза ауаҩы дидыруазар акәхарын, мамзар ус баша аргумент аҳасабала ихы иаирхәомызт ари афақт. Ирацәамзаргьы, жәынгьы-ҽангьы амилаҭ иалиаауеит атәым хшыҩи атәым мчи ирымцахырхәо, зхатәы уиаҟара агәра ззымго, иҟәнызшьо Назҳараа рҩызцәа, ҳ-Дырмит ду иҽаҧиехьоу.

Астатиаҿы иазааҭгылоуп Аҧсны жәлар р-Совет иалатәоу ралхшьа шыҟалаз атәгьы. Уи излаиҳәо ала, аҧсуаа зегьы абжьы рырымҭеит, изеидымгылеит, арма-ҧырма иахеит. Абри инаваргыланы Миха Лакрба зегьы реиҳа дацәшәон ареволиуциа ду ашьҭахь ицәырҵыз аҧсуаа жәлар партиала, классла рееиҩшара, реиҽагылара. Дмитри Аланиа, Аҧсны ахаҟәиҭра абольшевикцәа ридеиақәа ирыдиҳәалазар, уи ада ҧсыхәа шамам ибозар, Миха Лакрба зынза даҽакала дазнеиуеит ари амилаҭ азҵаара ду. Уи Урыстәылан иҟалаз ареволиуциа ажәларқәа ахаҟәиҭра шырнаҭаз шибозгьы, дшаҽамгылозгьы, аҧсуа жәлар ρмилаҭ ҟазшьеи рхыҧхьазара амаҷреи, ирхыргахьоу атрагедиақәа ирырҭахьоу ахәра дуқәеи, еиҳагьы имжьыжькыр ауеит ареволиуциа аҧсабара иамеханакуа

амеханизм зегьы. Урыстәылан еиҧш, араҟагьы аус аур. Усҟан аҧсуа жәлар милаҭк аҳасабала зынза аҭоурых азыблара иалазыр ҳәа дшәоит.

"Аҧсуаа даара абзиа иаҧиазар, иабаҟоу ҳашәҟәыҧхьартақәа, амалаза ахә мшәакәа ҳааины ҳазҭалақәоз? иабаҟоу Горскаиа школа?.. Егьырҭ ашколқәа шыҟац иҟоуп, аҧсуаа ҳатәқәа адыркит. Иабаҟоу Аҧсны жәлар рхақәиҭра? Аланиа ихеиҵом, аха днаскьа-ааскьоит – Аҧсны ахсаала аанкыланы длахәаҧшааит, нас иҧхьазааит аҧсацәа заҟаҩы аанхаз, егьырҭ амилаҭ заҟа ирацәоу. Ииашоуп, абольшевик Аланиа изы амилаҭқәа зегьы акоуп, иҟазаалакь ипролетариатуп дыззааҧсо, аха ҳара "ҧьоукы" ҳәа дзышьҭоу, аиаша ҲҲәар ауми, аҧсуа жәлар рзоуп Аҧсынра ззаҳҭаху, аҧсуаа ртәы рыцәмызаait. Убри ауп ҳара "ҧьоукы" хақәиҭрас иаҳаҧхьазо. Апролетариат иртаху азы аҧсуара ызыр ҳҭахым" (иара уа), – иҩуеит Миха Лакрба аамҭа хьамҭаҿы аҧсуа иҧсеихәлахарақәа аарҧшуа, ихьаа лоунытә иныруа.

Автор партиас дызыдгылоу, идеиа хадас имоу, насгьы иаппонентцәа аргументс ирҿаркуа "Иҧьоушьаша" злахыркәшоу иаҳәоит.

"... Зны аҧсуа интеллигенциа ҳсоиуз ҟаҳҵап – убра ҳееидаҳкылап, убра аҧсуа партиак алхны – аурысқәа рҳәашьала адисциплинеи атақтикеи аҧшьаҳҵап, ҳаизхәыцып – убасҟан ауаа иаҳҭахугьы рацәаны иалаҳҳып.

Шьҭа Аилакырба ҳазқәиҵозеи мҩас ҳәа Аланиа дҵаait – зны ҳаидгылар, ҳамҩа акхар – иарбану имбари!

"Какой же Вы наконец политической партии?" – ҳәа Чхенкели данҵаа. "Я горец и это вся моя политическоя партия". – иҳәеит Асланбек Шерипов.

– Узуста партиала ҳәа уҵаама Аланиа?

"Сара с-Аҧсуагәышьоуп!" (агазеҭ "Аҧсны", август 14, 1920 ш.).

Хыхь сзыхцәажәаз астатиа иажьра-цәароуп, уи аидеиақәа ирықәҷнатусит, "Шәеидгыл, шәазхәыц" ... ҳәа хыс измоу астатиагьы. Араҟагьы автор еилашәа-еилыҵуаз аамҭа гәымбылҧьбара ахаҿсахьа ааирҧшуеит иҵегьы дагәылаланы аҧсуа жәлар рполитикатә ҭагылазаашьа

иауаршәаны. Амцхә саламлакәа аԥхьаҩ иудызгалоит астатиа аҟнытә ҭыԥқәак. Уи зықәԥнаҭуа, ицәырнагауа азҵаарақәа иахьагьы иаҳԥылоит акыр ҳархәыцыртә еиԥш. "Аԥыҵыԥхцәатәи ала – "Свободная независимая Абхазия. Ҵыԥхцәатәи ала "Широкая национальная автономия. Ҵыԥхтәи ала Культурная автономия, сынтәатәи ала – Қырҭтәыла аҽацә. Ҳ-Аԥсынра ҳаԥхьаҟа иахьнаргаша сыздырам. Амала, изланеиуа амҩа макьана иҭбаауп... "Ҳаԥсацәа жәлар р-Совет иалатәақәоу аусура иаҳуп... Уара ашәшьыра уҵатәоуп, дара рееибыҭаны аусура иаҳуп. Аԥьабаа рхы иадырбоит... Крылов "Имаамын" иаԥхьахьоу иргәаланаршәартә иҟоуп аусушьа, аԥхзылхшьа. Аԥхзы шулумхра иҟоузеи! Аԥсынра азыҳәа Асовет аҳы ибзианы аусура аԥхзы аздырзом. Аҳасабоуп, ахшыҩоуп, аламыс адырроуп иаадсо... Иааркьаҽны – ҳара аԥсацәа ҳус Аԥсынра, аԥсуара – уажәраанзеи уажәи изқәу амҩа хәарҭам – иладарацәоуп, ҳашбылгьо ҳашлеиуа ҳшыҟоу ҳаицәаны ҳҟалоит – ҳашнеиқәо хәарҭам мыцхәы. Аԥсуара ԥхасҭазтәыз шьҭа иаадыруеит: 1) Апартиа рацәа – азә ҽацәк кны дыҩт, егьи даҽеакы.... 2) Аԥсуа аазара змам, аԥсшәа ззымдыруа.

Шьҭа иазхоуп ажьара. Булиа иҩымҭаҿы иҳәазар "ирыцҳахт анхацәа" ҳәа. Сара уи иацысҵоит – ирыцҳахт Аԥсынра.

"Ҳнеихап ԥхьаҟа" – Гәлиа иҳәашьала. Ахырцәы ымжәкәа ашьха илбааз аҧкәын ԥхашьа еиԥш, апартиа иацәыԥхашьаны аматцура иалақәоу аԥсацәа – Аԥсынра шәтахызар, аԥсуара рыцҳашәшьозар, ишәҿышәх шәмаскақәа (шәсабрадақәа), шәалҵқәа атәым милатқәа рпартиа... Шәеидгыл, шәазхәыц! Ҳҳала партиак аԥсуа жәлар рзы аус зуша иаԥшьаҳҵап, шьҭа иаамҭоуп. Убас аԥсуа милат партиак аԥшьҵаны "Лидерк" дамазар, тақтикак ыҟазар, ихәарҭоу аԥҟарақәа ыҟазар – нас зынза даҽеакала аусура ҳалагарын. Аидгылара – аԥсуароуп изықәныҟәаша. Қырҭтәылатәи Урыстәылатәи ирыгқәоу, ирыбзоу ҳара иаҳусузеи!..

Ԥыхьаза апартиақәа ҳарзымхәыцкәа ҳрылалеит... ианаамҭамыз ҳҳы иаҳархәеит, аҭыԥ ԥхақәагьы ҳауқәеит... Шьҭа иазхазаait!...

Аԥсуа милат партиак зегьы ҳаидызкылаша аԥшьҵатәуп, аамҭа даара инаскьахьеит, аха "ахацхраара ҿҳәарамам", – иҳәеит М. Булиа (агазет "Аԥсны", (август 18, 1920 ш.).

Миха Лакрба аԥсуа жәлар реиқәырхараҿы Аԥсны ахьыԥшымра аманы аҟараҿы милат партиак еиҿкаатәуп ҳәа иихәо ахшыҩзцара зынза уаҩы дзыгәтасуаз акы акәзамызт, иалаз ахаҳара ыҟан. Уи иитахыз аԥсуа жәлар рыҩнуҵқа апартиа рацәа аҟамлара, классла аиҿамгылара акәын. Абрҟа уи кырза дазааигәаны Гьаргь Чачба иԥсымҭазы аԥсуа жәлар рышқа иҟаиҵаз ауасиат, иҩын февраль 18, 1918 шықәсазы.

Ауасиат хыркәшоуп угәы аҵанза инеиртә еиԥш: "Братья Абхазцы! Нет среди нас богачей, ни бедняков – у всех есть средний достаток, и все мы абхазцы – дворяне, князья и крестьяне братья, сыны одной матери – Абхазии.

Не будем друг другу завидовать!

Зависеть – самое злое внушение дьявола!

Потянем друг другу руку на братский союз с клятвой идти все вместе рядом, плечо к плечу, как наши отцы наших адатов за сохранение нашей Родины.

Чтобы сохранить Абхазию в целом, нам нужно держаться традиции нашей страны, ибо всякий народ, который пожелает жить без традиций, гибнет".

Гьаргь Чачба иԥсымҭазы ас ҿиԥш иҟаз ауасиат изырҩыз еилкааун, аҭоурыхтә еиҭакра ду ицоз ахы ахьхаз ибон, амилатқәа классла реиҿагылара шахылҵуаз. Ари аҩыза Аԥсны ианықала аԥсуаа жәлар ҭахар ҳәа дшәон. Убри азоуп иԥсымҭазы ижәлар рышқа аапхьарак иаҩызаз ауасиат зынижьыз.

Ҳәарада, абри ауасиат даԥхьахьазар, идыруазар ҟалон Миха Лакрба. Избанзар, уи иҩын февраль 18, 1918 шықәсазы, иагьтыжьын атипографиаҿы аапхьаратә бҕьыцк аҳасабала. Изхысҳәааua, Миха Лакрба иполитикатә дунеихәаԥшышьаҿ иубоит имҩашьо Гьаргь Чачба иԥсымҭазтәи иуасиат шидыруаз, аныррагьы шинаҭаз. Марксизм-ленинизм аидеиақәа ирызиашаз, Аԥсуа ҳәынҭқарра ашьақәыргылара згәы иҭакны ақыртуа меншевикцәа рықәцаразы, рахҳәаразы хыцәнымырха иқәԥоз

Ефрем Ешба, Нестор Лакоба, Николаи Ақырԥаа. нас егьырҭ урҭ рыцнагашьцәа гәымшәақәа уснантәи аамҭазы иаку, аԥсуаа рымацара еидызкылоз амилаҭ партиа (Миха Лакрба иитахыз) аиҿкаара уадашьын, ицон Аԥсны аҟазаареи аҟамзаареи алахьынца зҳасабуаз ақәԥара ду. Насгьы, иҳәатәуп даҽакгьы, аԥсуа большевикцәа уи аидеиа изадгыломызт, итшәацәоуп ҳәа иахәаԥшуан. Урҭ қәпон Ленин ду еиҿикааз апартиа абираҟ иаҵагылан, избанзар, аԥсуа жәлар ахьыԥшымреи ахақәитреи рызҭоз акы акәны ирбон. Убри акәхарын, усҟан Миха Лакрбеи, Дмитри Аланиеи, Миха Чалмази рполитикатә дунеихәаԥшышьақәа зеиқәымшәозгьы

Миха Лакрба ипублицистиказ исҳәаз азырхауа, истахуп иазгәасҭарц даҽа зцааракгьы. Уи азкуп иахьагьы игәыкы-цәыкуа доуҳала иаҳныруа, мшаҽны ианаԥцахаз еиԥш иҟоу ажәеинраала "Дырмит Гәлиа изыстиуеит", агазеҭ "Аԥсны" 1919 шықәса, маи 1 азы итыцыз иаылаз. Ари апоезиатә хьыршәыгә хәыцы аԥсуа шәҟәыҩцәа, аҵарауаа азәырҩы ахцәажәахьеит, абзырзы рҳәахьеит, шьоукы инамҩатәны, даҽа шьоукых хықәкыла иара ахала иазкны. Иаҳгәалаҳаршәап, афилологиатә наукақәа ркандидат, апоет М. Лашәриа истатиа ҟаимаҭ "Ушнеиуа унеи..." ("Ажәа аҳәаақәа", Аҟәа 1973 ш.). Изыхҟьаз сыздырам, аха ажәеинраала "Дырмит Гәлиа изыстиуеит" раԥхьаза агазеҭ "Аԥсны" адаҟьаҿы икьыԥхьуи Миха Лакрба иҩымҭақәа аҩбатәи атом иануи иахьеивырго, иахьеиқәымшәо рацәоуп. Уажәы хыхь исҳәаз ахшыҩзцара арцабыргразы, иҳамоу урҭ аҩвариантқгьы еиҿырԥшны ҳрыхәаԥшып, нас иаабоит иҟаҵәкьоу.

Аҩымҭақәа актәи авариант аҿы иахьзуп "Дырмит Гәлиа изыстиуеит". Сгәанала, ус иҟазар, автор ихаан ишахьзиҵаз еиԥш, атрафарет цәа зхоу, апоетцәа идыркарахьоу ажәа "иахь" аҵкыс еиҳа ианаалозар ҟаларын. Избанзар, акы, аоригиналра еиҳа иаҵубаауеит, ҩбагьы, апоет қәыԥш аԥсуа шәҟәыҩра ԥхьаҟатәи алахьынцеи уи хацзыркыз Дырмит Гәлиеи дшырзыҟоу злааирԥшыз. урҭ рзы имоу агәыцхақәеи агәыԥрақәеи зегьы излаиҳәоз иажәеинраала ссир ҩны ихьзала "иахь" ҳәа ҳәаны

акәымкәа, ус изиҭуеит. Ари аформагьы алитература иадыруеит.

Уажәшьта нацәажәкыла ҳахәаԥшып "Аԥсны жәлар рпоет изыркхьоу ажәеинраалақәа зегьы иреиҳабу, Ерцахә аиԥшгьы ирылҳәҳәо" (М. Лашәриа, "Ажәа аҳәаақәа", 1973 ш. ад. 14). "Дырмит Гәлиа изыстиуеит" актәии аҩбатәии авариантқәа реиԥшымра ахсаала зеиԥшроу. Актәи авариант ҳәа сызҿу агазеҭ "Аԥсны" 1919 шықәсазы итыцыз иаылаз ауп. Аҩбатәи авариант – Миха Лакрба иҩымҭақәа аҩбатәи атом аҿы икьыԥхьу ауп.

Ажәеинраала аҩбатәи акуплет актәи авариант уахьналаго ацәаҳәаҿы ҳаԥхьоит: "Уус хьамҭоуп, аха уус дууп", аҩбатәи авариант аҿы абас иԥсахуп: – "Уус хьанҭазаait, – иус дууп!". Абри акуплет аҵыхәтәантәи ацәаҳәаҿы "Уи еиԥш аус ду азы аԥсра" аҭыԥан ҳаԥхьоит "Уи еиԥш аус азын аԥсра!" ҳәа.

Ажәеинраала актәи авариант ахԥатәи акуплет алагоит абас: "Урцәымшәаазан уажәгьы иуиааиуа" – иԥсахуп: "Урцәымшәаазан иахьа иуиааиуа" ҳәа. Аҵыхәтәантәи аҩцәаҳәак: "Уаԥыл ахақәитра, жәлар ирзааиуа! Иарба убираҟ, иҳаракы!"... аҭыԥан ҳаԥхьоит: "Уаԥыла ахақәитра иааиуа! Иарба убираҟ! Иҳаракы!"

"Дырмит Гәлиа изыстиуеит" аԥшьбатәи акуплет актәи авариант аҿы ахәбатәи акуплет ауп, автор иҟаиҵаз аишьҭанеишьа ҭахра дук аҭахзамкәа иԥсахуп. Ианамузах, уи иучҳарын, ухы иқәукрын, дара ацәаҳәақәа кьыс рымамкәа ишыҟаз иаанхазҭгьы. Уаҟагьы иуԥылоит хаҳарак злам ахырҟәыдаа-ҿырҟәыдаарақәа. "Уԥшишь, иубома, амра гылоит, макьана ицәывцыӷӷоит иара" аҭыԥан ҳаԥхьоит: "Уԥшишь! Иубома амра гылоит! Уажәнатә ицәывцыӷӷоит иара!".. Араҟа "макьана" ԥсахуп, ажәа "уажәнатә" ицәывцыӷӷоит иара! ... ала, насгьы аԥьшьара дыргақәа урхырҩны укаҳауеит. Иахьахәҭоугьы иахьахәҭамгьы ианықәургылалак уаҳа ишԥаҟало?

Актәи авариант ахәбатәи акуплет зынза иамхуп аҩбатәи авариант аҿы. Ҳаԥхьап зҩызцәа ирцәызыз акуплет:

Узқәылаз амҩа харазааит,
Уахьнеиша унеиуеит, ихаҵа!

Уус узцалаз хьамҭазазааит,
Ичҳа агьугым, инагза!..

Излаабо ала, акуплет ажәеинраала аидеиа еиҳагьы иарцаруан, ақәҧаратә апафос шьҭнахуан, иарҧәҧәон акәымзар, акала имцхәны иҟазамызт.

"Дырмит Гәлиа изыстиуеит" актәи авариант абжьбатәи акуплет аа ишыҟоу:

Уазәуп ихнымҳәкәа ус инеиуа,
Макьана иҳамоу хырхәарас.
Уазәуп иатцәас иаҳзышеишеиуа,
Уазәуп иҳамоу гәыҧыртас...

Аҩбатәи авариант акәзар:

Уазәзоуп зегь амҩа ҳзылхуа инеиуа,
Зегь ҳаҧхьагылаҩыс, хадас!
Уазәзоуп етәас иаҳзышеишеиуа!
Уазәзоуп иҳамоу гәыҧыртас!

Арҭ акуплетқәа цакыла еиқәҿыртуеит акәымзар иахьеиҧшым рацәоуп, иаҧызцаз азә иакәымшәа.

Ҳзыхцәажәо ажәеинраала актәи акуплет рефрен ҳасабла апоет иҩымҭа алахиркәшоит, уи алагьы иатцоу арккаратә қәҧаратә пафос ирҧәҧәоит, иагьанаалоит, насгьы ажәеинраала ахи-аҵыхәеи еиманадоит аҧхьаҩ игәалаҟара шьҭнахыртә еиҧш. Аха изхәарҭоузеи, аҩбатәи авариант аҿы иамхуп.

Ишаабо еиҧш, ажәеинраала "Дырмит Гәлиа изыстиуеит" иааиуз аҧсахраҚәа акагьы иамыхәеит, асахьаркыра ланарҟәит, згәы еицҳауаз амца "зыцраз" ацәаҳәақәа арҧсыеит акәымзар. Иззымдыруада, асахьаркыратә ҩымҭақәа (ажәеинраалақәагьы убрахь инарылаҵаны) аредақтор инапы ишыцихуа, ишириеиуа, аха асцәкьа аҟаҵара гәнаалам, насгьы аҩымҭа ахаҭабзиара иамыцхрааузар қьарс иалоузеи хаҳара злам аҧьабаа абара.

Сгәы иаанагоит, Миха Лакрба иҩымҭақәа реизга аҩбатәи атом аҧьабаа ду адбаланы еиқәзыршәаз, аре-

дақциа азызуз, знапы иҵызгаз аҧсуа сахьаркыратә ажәа азҟаза, апоет, апрозаик Нелли Ҭар-ҧҳа хыхь сзыхцәажәаз ажәеинраала актәи авариант агазеҭ "Аҧсны" иану лымамызт ҳәа, уи лнапаҿы иҟазҭьы ари аҩыза алахьынцахомызт аҧсуа поезиаҿы иреиҷьзоу ажәеинраалақәа ируаку "Дырмит Гәлиа изыстиуеит".

Ари ажәеинраала иазуу аҧсахраҚәа ртәы хазы иалкааны статиа хәыҷык азукыр ауан, аха Миха Лакрба ипублицистикатә ҭынха агазеҭ "Аҧсны" (1919–920 шш.) иану санахцәажә, ари аҩымҭа сзавымсит, ахаҭа ууанза ишыҟаз ашьақәыргыларазы, ус еиҳа еиҷьуп, иҳақуп ҳәа иҧхьазаны.

Миха Лакрба ипублицистикатә ҭынха, Аҧсны Асовет мчра шьақәгылаанза ииҩыз еилыхха иаҳнарбоит апатриот иаша иҧсадгьыли ижәлари рышҟа имаз ҳәаа змазамыз абзиабара ду.

Абарҵқәа зегьы рышьҭахь истахуп абраҟа ишеибгоу иаазгарц агазеҭ "Аҧсны" (1919 ш., маи 1) ианыз Миха Лакрба иажәеинраала "Дырмит Гәлиа изыстиуеит" актәи авариант ашьақәыргылара аҳасабала сахәаҧшны:

Дырмит Гәлиа изыстиуеит

Ушнеиуа унеи, уус гәыршоагаз,
Уаҟәымцын, уашьҭаз, инагза!
Иуцәыхьанҭоугьы мчыла уатцаз,
Узхьымзо цасҳәа уеахьыгза...

Уус хьанҭазааит, аха ус-дууп,
Имаҷым иақәызхьоу жәлара!
Уазнеи, уеақәырз: ипатууп,
Уи еиҧш аус ду азы аҧсра.

Урцәымшәазан уажәгьы иуиааиуа,
Ухы уамеигзан, уецакы!
Уаҧыл ахақәитра жәлар ирзааиуа,
Иарба убираҟ, иҳаракы!

Уҧшишь, иубома, амра гылоит,

Макьана иҵәыьҵыччоит иара.
Убас хәычы-хәычла иҿыхоит
Ҳара ҳазееихар, ҳ-Аԥсынра!

Узқәылаз амҩа харазазааит,
Уахьнеиуа унеиуеит, ихаҵа!
Уус узҵалаз хьамҭазазааит,
Ичҳа агьугым, инагза!..

Аԥсны ала хҩоуп, алымҳа дагәоуп,
Лашарак заауам, илашьцоуп.
Иазылухт амҩа, маҷзак угуп,
Лашара иааиша раҵәазоуп.

Уазәуп ихнымҳәкәа, ус инеиуа,
Макьана иҳамоу хырехәарас.
Уазәуп иаҵәас иаҳзышеишеиуа,
Уазәуп иҳамоу гәыԥыртас...

Ушнеиуа унеи, уус гәырҩагаз,
Уаҟәымцын уашьҭаз инагза!
Иуҵәыхьантоугьы мчыла уаҵаз,
Узхьымзо мчыла уҿахьыгза.

Уи пафос ҳаракыла аԥсуа жәлар рхақәиҭреи, рхьыԥшымреи, рҵареи, рылахтреи, аԥсуара аиқәырхареи, аамҭеикәшара аламзреи ридеиақәа ракәын истатиақәа ихәычы-иду иргәылыжжуаз, ҷсымчхарас ирымаз. Миха Лакрба агәра игон Аԥсны ахақәиҭра шагоз, ақыртуа меншевик мпыцахалаҩцәа шықәзаауаз, ари ашьам дгьыл – зққышықәсала изԥьыншьу – аԥсуа жәлар наунагза ишаԥшәымахоз. Уи "Уԥшишь, иубома, амра гылоит!" ҳәа дызҿыз цабыргхеит, март 4, 1921 шықәсазы Аԥсны ахақәиҭра аиуит, Аԥсуа ҳәынтқарра шьақәгылеит. Ҭабыргуп, уи лассы ибжартәит, иреиҧьыз ҳҵеицәа шәҩыла цәгьаԥсышьа рыртеит, сибратәи алагерқәа иртаршьит. Аха аамҭа еикәшоит, еиҭасуеит, уара иушьуа анцәа дишьуам рҳәоит аԥсуаа. Иахьа Аԥсны ахақәиҭра амоуп, ахатә ҳәынтқарра ашьақәыргылара иаҿуп, ҳаҵацәеи урт

ирыдгылои, рхы зҿышуеи амч дуқәа иагьа блокада ҳзыкарҵаргьы, амацәаз ҳҭаркыргьы ҳҵеицәа доумыжьхақәа ашьа каҭәаны, рыԥсы ақәҵаны иааргаз Ахақәиҭра ахааназ инаунагзоуп. Абри иахьатәи ҳаԥстазаара уадаҩ ақәҿнаҭуеит Миха Лакрба заатәи ипублицистикатә ҭынха, уи иаҵоу апафос ҳарҷәҵәоит, ҳаԥхьаҟагьы агәаҿанызаара ҳнаҭоит. Иахьагьы заҟа ҳанаҳәозеи ԥсра зқәым Миха Лакрба ипоезиатә цәаҳәа заҵәыкгьы: "Ҳара ҳазҿеихар, ҳ-Аԥсынра"...

Ааи, ҳара ҳазҿеихароуп, уаҳагьы ԥсыхәа ыҟазам. Усҟан аблокадагьы ҳаиааиуеит, ҳаҩнуҵҟа ицәырҵыз аԥхҭрақәа, агьычра-қәычрақәа, ацәгьа-мыцәгьарақәа рцыхәа ԥаҳҵәоит, анкьа зны иҳамаз аҵкысгьы еиҧьны, амчгьы аманы Аԥсуа ҳәынтқарра шьақәҳаргылоит.

ҬАРСХАН ЛАГӘЛАА

Дырмит Гәлиа ихациркыз ҳмилаҭ газеҭ "Аҧсны" апатриотизмтә мцабз рҽыкәыҳәҳә, рыҧсадгьыл азы ргәы еицҳауа ицәырнагаз аҧсуа хьыбҽар дырхаҭарнакуп Ҭарсхан Чагәына-иҧа Лагәлаа. Уи диит, даазеит аҳауа ахьызѡыдоу, ацыха зыхьқәа ана-ара итҳәраа иахьлеиуа, аҧсабара ҫсир ахьгәазырҳагоу, ҳҭоурыхтә баԓақәа рышьҭамҭа ахьаԥу ашьха қыҭа Арасазыхь. Ари ақыҭа ашьхақәа ираԓарахарц аҭахушәа иагәылҳәҳәо иахагылоу ахәы ҳаракқәа рнаѡсангьы, ирацәамзаргьы, иамоуп ичашәроу акаршәра дгьылқәагьы. Аигәылара ззеибауа ашьхақәа Кәыниашҭеи Уаҳәыцкьи ршьапаҽы ауп ахы ахьакуа Арасазыхь агәҭа иалсны ишәахԥсараха, икеикеиуа илеиуа Мықә азиас. Уи иалалоит арѡаш ҭәыцәақәа Багәаԥь азылбааҽеа, Қәламыр, Генараа ркәара, Алхѡас икәара, Ԥыцикәара, иара убас Мықә азиас иалалоит Уатаԥи Арасазыхьи (амраҭашәара аганахьала аҳәаа рыбжьазҭо Улыс азиасгьы. Уи ыҵыҵуеит Уаҳәыцкьы ашьха ашьапаҽы, Мықә азиас ахы ахьакуа рацәак иацәыхарамкәа.

Арасазыхь шоит ѡбаны (иаҵанакуа атерриториагьы маҷзам): ѡхалеи ԥбааи ҳәа. Араԓа иԓан абжьаратә школқәа ѡба. Аха Аҧсны Аԥьынԥьтәылатә еибашьра ашьҭахь лбаатәи абжьаратә школ акгәышьуеит, инхоз ауааԥсыра рыбжеиҳараѡзак ҭыҵны иааит Уарчаԓа. Ѡхалатәи – 1918–1921 шықәсқәа раан Аҧсны ахақәиҭраз ақәпаѡ, ареволиуционер С. Е. Қапба ихьз зху ашкол ауп иаанханы иԓоу. Уигьы аҳәыҧҳарра аганахьала ацхыраара амоур ишәарҭоуп, аиқәхара атәы уадаѡуп. Ҳхаҽы иаагап ашкол ахьыԓам ақыҭа ԥхьаԓатәи алахьынҵа зеиԥшрахо.

Исыздырам даҽазәы игәы ишаанаго, аха сара абарҭ ацәаҳәақәа зыѡуа сызларасазыхьтәу ала сгәы снархьуеит ақыҭа азыбжак амырѡны иахьыԓалаз, рабацәа

рԥьынҵь дгьыл, рҳаҭгәынқәа кажьны атәым қыҭақәа иахьырхылаз, дара рыѡнқәа абызкаҭаҳақәа иркны иууаза, иқьаҧтаха иахьгылоу. Араԓа, ҳәарада, ақыҭа анапхгара администрациа иахароу рацәоуп. Сара агәра згоит Мышьа Бганба (акыр шықәса Арасазыхь ақыҭа хадара азызуаз, 59 шықәса дшыртагылаз зыҧстазаара иалҵыз) иахьа дыԓазҭгьы, иага аамҭа уадаѡ ҟалазаргьы, Лбаатәи Арасазыхь асцәкьа ирқьаҧтомызт. Иаман аҧсеивгарақәа, аҵеицәа ѡыцьа-хѡы (уимоу ԥшьѡык ахьыԓазгьы убап) ахьыԓаз аѡнаҭаҽы азәы дааныжьзар акәын, усҟан ақыҭагьы, ашколгьы еиқәхон. Аха ас еиԥш зыԓамлеит. Ҵоуп, урҭ ахьнеиз 130–140 шықәса раԥхьа амҳаԥьырра ҟалааныа аҧсуаа ракәын инхоз, изтәыз, иахыз, уи ашьам дгьыл аанкылатәын, аха аҽаѡа қыҭа ҭарцәтәымызт.

Артқәа зегьы, сгәы сырхьуа, исгәалазыршәо сқыҭа гәакьа Арасазыхь иамоу ачыдарақәеи аҭоурыхи роуп. Араԓа ажәытәза аахыс аҧсуа идаракәац шану, ишьҭамҭа ҭәҭәаза ишыԓоу рҳәоит ақыҭа ахәы ҳаракқәа рҽы игылоу абаахҽарақәеи ҳашьхақәа рѡыҵа итҵаны Аҟәантә иаагоу тызгәара дуи. Араԓа ҳабацәа, рабацәа, урҭ рабацәа абиԥарала ирыхьчон зны рыҧсадгьыл "хәыҷы", нас акәын Аҧсны зегьы. Абри адгьыл аҽы шәышықәсала инхон-инҵуан, изѡыдаз, згәамч ыԓаз, иԥшзаз, зыламыс цқьаз, зчеиԥьыка иагмыз ашьхаруаа. Урҭ рхаҭара, раҧсуара шырыхьчоз, ишахзызоз зҳәо аҭоурыхтә факҭқәа заԓа ыԓоузеи. Аха иаҳҳәап ҽырԥштәы заҵәык. Аҧсны иагаѡы ақәлазаргьы, иагаѡы зхыцзаргьы, дԥьамзаргьы, дбырзензаргьы, дҭаҭарзаргьы, даҽа милаҭк иреиуоу мпыцахалаѡзаргьы бри ақыҭаҽы азәы ишьҭамҭа нымхеит, даҽа бызшәак араԓа игар рымуит, мацара иуаҳауаз жәынгьы-ҽангьы аҧсуа бызшәа акәын. Уи даҽа бызшәак анырра амамкәа иҽион. Иахьагьы, нахьхьиза аахыс абасҟатәи гәаҟ-ҵәаҟреи шахнагахьоугьы, Арасазыхь тәым милаҭк даланхом, азәыр дҟьалан даанагазаргьы даҧсуахеит, убранза аҧсуа идоуҳа амч аман.

Абра исҳәаз ахшыѡзцара иадҳәалоу, итҵегьы иҳәаақәызҵо факҭк аазгоит. Арасазыхь ақыҭан инхоз анхаѡы нага Махьал Аргәын иҳәамҭаны схаҭа исаҳаз. Усҟан аҧсуа школқәа анаркыз, аҧсуаа рыхшара қыртшәала

ацара анаҳдырцоз акәын. Уи аҩны даалон, саб иашьцәеи иареи аибабара рыман, ҳатыр еиқәырцон, лассы-лассы еиҭанеи-ааиуан. Ианеиқәшәалоз еиҳарак излацәажәоз уск҆антәи аҧсуаа рхьаа - рхәычқәа рхатәы бызшәа рҿыхны атәым бызшәала - қыртшәала ацара ахьыддырцоз акәын, нас, ҳәарада, ажәытә жәабжьқәагьы ираҳахьаз ирылацәажәон, рхатақәа рыҧстазаарақәы ирхыргахьазгьы убрахь иналацаны. Сара урҭ реицәажәа рақәа еснагь срыҙелымҳан, чыдала афырхацара злаз аҳәамҭақәа. Аха ари зызбахә сымоу ажәабжь ҳаҩны акәзам иахьсаҳаз, уи саҳаит ҳқыҭа ахьз зыдҳәалоу, ахаҽаҳәа, абахә ашьапақы ицхаҽа иаауа азыхь ссир ахықәаақы. Ҽнак саб иашьа Заз Ҟәамбаҟа аказы дцон, саргьы сигеит. Уаҟа ҳашьцәа ҧшьыҭзак нхон. (Пахәала, Естат, Арсана, Кәыжьына), зныкгьы уахь узхалар, зегьы рҿы унарымгар руамызт, зегьы рчеиҧьыка агьама удырбар акәын, уи қьабзк иаҩызан дара рзы. Арҭ аишьцәа қытак ишатәызгьы, (ҳара ҩхала, дара лбаа) лассы-лассы еиҭанеи-ааиуан, еибабон. Ҟәламба зныкгьы узхалар, ҧьанаҭ дгьылын. Аҧхынразы урҭ руа. ргәыцхәы, ус атәымуаагьы ҧсшьара инеиуан. Аиашазы, даргьы рыфатә, рыжәтә, рыйхара, рынцыра акгьы рыгмызт, анцәа ишиҳәара иҟан.

Убрахьынтә ҳанылбаауаз азыхь аҟны дҳақәшәеит хыхь зызбахә сҳәахьоу Аргәын Махьал. Уи ари азыхь аҧхьаҵәҟьа ауп дахьынхоз. Аҩныҟа ҳнеирц дҳаҳәеит, аха саб иашьа имуит, - ус анакәха, ҳашгылоу акәзаргьы, ҵәыцак аанымкылакәа уцар сгәы иалсуеит, Заз, иҳәан уа ҳааникылеит, ус ашә хыхны, аҩы ҧхеи-ҧхеиуа аирыз иҭатәаны ирыманы иаакылсит. (Абри қьабзк аҳасабала ирдыруан арасазыхьаа, амҩасҩы ргәашә илсны ицоз аҩныҟа дымҩахымцыргьы, иҧыргалон рчеиҧьыка, уи схаҵа заҟантә избахьааз, ҳаҩнаҵаҷгьы ҳгәылацәа рыҷгьы).

Уи азыхь ахықә атәарҭагьы аман, инатәеит Зази Махьали, сара сгылан. Ус ҩыцьа азҕабцәа наҳавсны Махьал иашҭа инҭалеит. Арҭ рцаҩцәаас Арасазыхь ашкол ахь ҿыц иаарышьтыз ракәын, Махьал иҿы ҧхьарҭас ирыман, ашкол аҵаларагьы ҩбаҟа-хҧаҟа мшы агын. Ашь-

ҵахь ҳашкол аҿы избеит дара, азәы ботаника ҳлырцон, даҽазәы аҭоурых Русудани Ҭинеи ҳәа жәлала Голитиан-қәан, шәануаҧҳацәан.

Ахаан исхашҭзом убаскан Зази Махьали реицәажәара.

– Зҕабцәа шьахәқәак уашҭа иҭалеит, исасцәазар акәхап, ҳара уҳадымхалан, Махьал, – иҳәеит Заз уаҳа акгьы ацымцазакәа.

– Исысцәаацәкьазар, ибзиами, асас уажәы даабама, Заз, аха арҭ сасцәазам, ҳхәычқәа рбызшәа рҿырхырц иаарышьтыз уааып, – иҳәеит игәы иаацыхх-аацыххуа.

Иара убри ашықәсан (1945 ш.) ауп аҧсуа школқәа анадыркы, қыртшәала ацара ианалагагьы. Сара иабаздыруаз уртқәа. Амала исгәалашәоит матәарк аҳасабала ақыртуа бызшәа ҳахысуан, аха иара убригьы ҳазцомызт, избанзар, иаҳәоз ҳаҳауамызт ақынтә аурокқәа кажьны ҳцалон, ҳарцаҩгьы дхачаза, илымҳақәа хьыдышьшь дҳақәмақаруан, сынтәа нахыс, шәабацо, ҧсышәала ацара шәаҟәырхуеит, қыртшәала шәаладыргоит, зынза ишәзымцар еиҳагьы еиҧып, аколхоз аҿы аус шәулап, иабашәтаху аҧсуаа ацара ҳәа ҳгәы ҧижәон.

Абар иахьылабҽабахаз ҳарцаҩы шықәсы наҟьак ииҳәоз, сынтәа ашкол аҿы қыртшәала ацара ҳаладыргозаап, иҳаҧсыхәоузеи ҳәа сахьтәаз сгәы иҭысҳәааит.

– Арҭ азҕабцәа аколнхара ахантәаҩы Ҷарма Гамсаниа (ускан Арасазыхь ҩ-колнхарак ыҟан) иацы абраҟа иааганы инижьит ҧхьарҭас, урҭ азҕабцәа хәычқәоуп, ирхароузеи, хыхьынтә иаашьтуп, ирцаҩцәоуп, иаҳфо рфап, иаажәуа ржәып, амла иаҳаркрым, ҳаҧсуааып, аха ахаҳә еиҧш ихьанҭаза сгәы иҭажьуп аҧсуа школқәа ахьаҳцәадыркыз, исымчузеи акәымзар, – абас акраамҭа ацәажәара даҽын Аргәын Махьал. Ҩбаҟа ҵәыца ржәит, уи нахыс уи уаҳа иазхьамҧшит. Ацәажәара еиҭа иалагеит.

Ҳәарада, Зазгьы имаҳацкәа дыҟамызт, абар ашкол ҭалара мышқәак ракәын иагыз, аҧсуала ацара ишаҟәырхуаз, қыртшәала ацара ишалагоз. Уи ес-ҧхынра, ашкол ҳталааныза арцага шәыҟәқәа ҳзааигон, аха сынтәа азбахә иҳәо ҳмаҳацызт, иҟақәаз идыруан ауп арцага шәыҟәқәа дызрыламцәажәоз

– Аамта бааԥсы ҳазтагылоу Аԥсынра анцәа иалаумырзын, – рҳәан аҩыцьагьы даҽеа цәыцакгьы ржәит. Азыхь ахьхьаҳәа арасаԥла иаԥхаҽеа инеиуан, шәымшәан, шәбызшәа азәы шәҽыхра илшом сара сызԥыԥуа ашьхақәа ыҟанаԥ ҳәа аҳәозшәа.

– Қапба Ҭамшьыгә иҳәо саҳахьан, – дналагеит Махьал ҩаԥхьа ацәажәара, – ажәытәзатәи жәабжьуп уи амцреи аԥабыргреи ашьақәыргылара уадаҩуп, аха иаԥоу ахшыҩ бзиоуп.

Абарԥ иаҳҳагылоу ҳашьхақәа ирыцганы игоу абаашқәа андыргылоз акәын, уи заҟа цуа здыруада, ҳмилаԥ еиуамыз ҟазак дрылан аргылаҩцәа, иҟалах сеидру, амашәыр дақәшәеит, ишьапқәа рыҩбагьы ԥыцәцәеит, хәышықәса ихәшәтәра иаҽын, аԥыхәтәан дыбзиахеит, гра имамкәа дҟалеит, дашьцылеит, даанхар итаххеит, аха уи иаанхара иазыразымхеит изԥьыншьыз ауаа, арасазыхьаа. Дад, уԥьабаа ахә уаҳԥоит, уҩызцәа азәыкҩыцьак ацхырааразы иааны иҟазгьы, досу рԥыпқәа рахь ицеит, уаргьы уҧсадгьыл ыҟоуп, уахь еиҳа уаҭахуп, уца. – Ари ашьха дгьыл иԥшьоу ҭыпуп, даҽеа милаԥк ибызшәа аҳара ацәымԥуп, иаднакылом дара наԥьнатә иқәынхо ртәада ҳәа иарҳәеит. Иаргьы, иҟаицоз, игәамԥхазаргьы, аԥшәмацәа ианырҳәа дцеит дахьааз, – иааҽахиԥәеит Аргәын Махьал алакә цәа зхалахьаз иажәабжь.

Уи ашьҭахь иара игәашә аҷараҳәа иаартны иашҭа дынҭалеит, ҳара ҳамҩахь ҳҽынаҳхеит. Алмҩаныкҳахьаауаз, абри ииҳәаз ажәабжь ацакы инагзаны ишысзеилымкааузгьы, сгәы иахәеит, акы ишазҳәаз ҩашьомызт. Ашьҭахь ашкол аҽы қыртшәала ацара ҳаналага ауп схаҽы ианааи, ажәытәзатәи арасазыхьаа заҟа ипатриотцәаз, рбызшәа даҽеа тәым бызшәак анырра анаҭар, иархәанчар ҳәа ишәаны, итәымуаҩыз азәы ихалаԥәҟьагьы дрыланхар зырҭахымхаз. Абри ажәабжь аидеиа арԥабыргуеит иахьа уажәраанзатәи Арасазыхь аҭагылазаашьа. Абри аҟара аамҭеикәшара ахнагеит дарбанзаалакгьы иаԥсуам милаҭк абра даланхом, сара сакәым сабацәагьы иргәалашәом. Ицқьоуп, милаҭла еилазҩам, аԥсуа шьха қытоуп. Ас еиԥш иҟоу аԥсуа қытақәа роуп

аԥсуа бызшәа хыԥхырҭас иамоу, ԥсыс иахоу. 1945–1953 шықәсҩәа раан қырҭшәала аҵара анырԥоз иҟаз арԥаҩцәа рыда уаҩы даздырам ҳқыҭа. Урҭьы цеит, раамҭа анааи аԥлаҩа рыԥабгазшәа иагеит рҽы мааҳәуа.

Сгәы сыхьуеит Арасазыхь иахыцыз аууаи иқьаҧҭахаз рыҩнқәеи анысгәалашәо. Уи азҽлымҳара азуурта еиԥш иамоу аҭоурых анаҩсангьы, астратегиатә ԥакгьы ҙмоуп, аҽеыԥхьакны, ҳашьха еибаркыра дуқәа аҽерыԥахалан ишьҭоуп, Аԥсны зегьы алаԥшҳәаа иԥымшәауа. Астратегиатә ԥакы аңаҳҳәа, уи заҟа иԥабыргхаҭоу шьақәдырҕәҕәоит араҟа ашәшьч рхьыссы игылоу ажәытәзатәи абаа хыҽеырақәагьы.

Аԥсни аԥсуареи зыхьчо қытоуп Арасазыхь. Пасатәи 1941–1945 шықәсҩәа раантәи аибашьраҽы ҳаԥсадгьыл хаԥаԥас изыхьчаз, зхы ақәызцаз аҵеицәа рацәаҩуп, урҭ жәаҩыла иҟоуп. Уажәтәи 1992–1993 шықәсазтәи ақыртуа фашистцәа иаҳзааргаз аибашьра акәзар, арасазыхьаа рыҷкәынцәа, захаԥкы сцаша, агәымшәара ҕҕәа аадырԥшит, зыԥсы сакәыхшаша азәырҩы рыԥсадгьыл рхы ақәырҵеит... Уи адагьы, Аԥсны Аԥьынԥьтәылатә еибашьраҽы абжьуаа қытақәа рҟынтә "ахҵәаҩцәа", заҟаҩы абада, иахьчада, еиқәнархада сқыҭа гәакьа Арасазыхь! Абарҭқәа зегьы акыр рҳәоит, ԥстазааратә фақтқәоуп Арасазыхь аҭоурых азы. Уи ахатә ҭоурых иара иаҩхьеит ақьаад ахь еизызго уажәраанзагьы уаҩ дамоуц акәымзар. Уи гәадуроуп зегьы ҳзы.

Абас зжәытәи зҽатәи еиԥшьуа иааиуа ашьха қыҭа Арасазыхь далиааит ишқәыԥшыз зыԥстазаара иалҵыз, аха ихәыҷы-иду ҳдоуҳатә ԥстазараҽы зышьҭамҭа нзыжьыз, иқәрахьымзахаз Ҭарсхан Лагәлаа. Уи диит (август 1, 1904 шықәсазы Очамчыра араион (ԥаса Кәыдрытәи ауезд ҳәа изышьҭаз) Арасазыхь ақыҭан анхаҩы нага Лагәлаа Чагәына иҭаацәараҽы. Уи дынхон Арасазыхь лбаа, Мыкә азиас аԥшаҳәаҽы. Рыцаҟа абахә ицырҩны иааиуа арҩаш Мыкә азиас иахьналалаԥәкьо иҟоуп (уажәы еиҳа имаҷхеит) аԥсабара шанаԥас иашаз аԥсыз леирҭа атоԥырҭа. Уаҟа ес-ааԥынра акалмаҳа ԥсыз ланагоит, адарчқәа хцаны аԥсыз ркуеит. Уи Лагәлаа, уа иахьықәынхоз рыхьз ахын, рыԥсызкырҭа ҳәа иашьҭан.

Аха Асовет мчра шьақәгылаанзагьы Арасазыхь ақыҭа зегьы ирзеиҧшын, еиҟараны иршон Ари атрадициа аасҟьанза иҟан Ҳәарада, Лагәлаа ракәын иахылаҧшуаз, ус мышгашьақ дтарҧомызт, алаҧәым ҭаижьыр руамызт. Аха аиҳабацәа анца, аҽар захыпамҧшит, аҧсабара аҧьашьахәқәа ируакыз аҭыҧ аҽеаҧсахит, аламуаа алаҧәымқәа итарыжьуаз (аҧсыз антоҧуаз ирацәаны иаҳкуеит ҳәа, адарч иқәхоз, иқәнажьуаз рзымхакәа) аҧсыз ахьҭыҧуаз аҽышәҭа ахьыҧхастартәыз акәу, иара абахә иҧыҧны иаауа аршаш иамҧәо уара идыр, анкьатәи абеиара амам. Абри аҭыҧ абри аҟара захысҳәааз, аҧсабара иссирны иашаз, ҳара иахьаҳзымыхьчаз ауп Уажәгьы есаапынра уахынла аҧсыз аауеит, аха имаҷзаны...

Чагәына Лагәлаа иман ҧшьашьы ҧацәа: Абас, Мираб, Сардион, Ҭарсхан, аҧҳацәа Катиа,Таразиа, Ҭамара, Татиана. Анцәа ишиҳәара иҟаз аҧсуа ҭаацәаран. Мираби Абаси ақыҭа школ иалгахьан, аҧара рыман. Аха аишьцәа лымкаала рашьеиҧбы Ҭарсхан аҧара дазыркит, ибзиангьы иҧон. Уи ашкол ахь дцартә данықала Арасазыхь (хыхьгьы лбаагьы) ашкол гылазамызт, избанзар, Арасазыхь усҟан ҳаблак аҳасабала (ишқыҭа дузгьы) Гәыҧ иалан, арасазыхьаа лбаа инхоз аҧсҭа ахышазараҽы иҟаз ахәыцқәа Гәыҧ изаауамызт, ихаран, ауа-аҭахы дызмаз, егьырҭ ақыҭақәа рахь итарҧон, изҭамлозгьы заҟашьы ыҟадаз.

Ашьҭахь, 1931 шықәсазы арасазыхьаа Аҧсны ахада Нестор Лакоба иҟны ианы иарҳәеит рхәыцқәа ашкол шырцәыхароу, ақыҭсоветгьы аколнхарагьы хазы ирымазарц шырҭаху. Нестор Лакоба ихаҭа дцаны арасазыхьаа ртагылазаашьа ибеит, азин ҟаиҧеит ақыҭа хазы ицарц, ашколгьы амазарц. Ари 1930 шықәсазы акәын. Убас Арасазыхь лбаа иҟалеит алагарҭатә школ (ауааҧсыра еиҳа уа еиҳан азы), еиҳабыс даман Баграт Қапба. Иара убас еиҽыркааит аколнхарагьы "Арасазыхь" ахьзны. Хҧаҧшьба шықәса рыла Арасазыхь лбаа иҟалеит ихарҭәаам абжьаратә школ, уи директорс даман, ҧасатәи Аҧьынҧьтәылатә еибашьраан (1941–1945 шш.) ҳаҧсадгьыл зхы ақәызцаз Адгәыр Какәыбаа. Арасазыхь ашхала алагарҭатә школ еиҳабыс дарҭеит Канта Қаҧьаиа. Уи ашьҭахь

аибашьра ду аныҟала арасазыхьаа рыцкәынцәа азәырашы реиҧш, иаргьы дцеит афронтахь. Уаҟа акыр шықәса аибашьра ашьҭахьгьы, арратә маҷураҽы дыҟан, игәы зегьы ҳамҭаҧсараха дгьежьит аполковник ичын иман, уи ашьҭахьгьы Қарҭтәи ауниверситет арратә кафедра деиҳабын, иҧсҭазаара далҷит 2001 шықәсазы.

Ишаабо еиҧш, Ҭарсхан хәыцы, Гәыҧ ашкол 10-ҟа километр изыбжьан, усҟанцәкьа амшагьы абаҟахыз уажәеиҧш. Убри аҟынтә Чагәына иҧа Ҭарсхан Очамчыра даараны ашкол дтеиҷеит, аанҽасраҳәа итахцәақәак рҽы дынижьит. Уи ахаҵа абжьуаа рҽы еицырдыруаз, зчеиҧьыка ыҟаз, аҧсуара ҳаҭыр ззақәыз нхашьын.

Ҭарсхан Очамчыратәи ашкол аҽы фышықәса аҵара иҵон, уи ибзиангьы далгеит, ииҵаз азмырхакәа иаб даараны Аҟәа арҵашратә семинариа дтеиҵеит. Мушьни Аҳашба излеиҳәо ала, усҟан ари арҵашратә семинариаҽы аҵара рҵон Антон Шьакаиа, Меҟьти Амҷба, Миха Чалмаз, Колиа Маан, Ақыбеи Маан, Арсен Аҳашба, Гарри Берзениа, Данил Аҳашба, Заз Дарсалиа, Нури Ажьиба. Арҭ зегьы аҧсуаразы зегьы еиҵҳауаз, Аҧсназы ҧьара акы ҳаҧсахандаз ҳәа икәалкәало иаҽыз ракәын. Урҭ асеминариаҽы еиҽыркааит алитературатә хеилак, итнажьуан анапылашыратә журнал "Ашарҧы-еҵәа" ҳәа хыс измаз. Уи мызкахьы знык итыҵуан, ианырҵон дара асеминаристцәа ршымтақәа еилырганы, напхгара аитон Антон Шьакаиа. Абраҟа ақтивла ихы алаирхәуан, иажәеинраалақәа икьыҧхьуан Ҭарсхан Лагәлаа.

Убас арҵашратә семинариаҽы еиҽыркааит, Антон Шьакаиа ибзоураны аҧсуа драмкружок. Абар уи азы М. Аҳашба иашуа: "Абри адрамкружок иалалеит: Меҟьти Амҷба, Арсен Аҳашба, Ҭарсхан Лагәлаа, Заз Дарсалиа, Данил Аҳашба, Гарри Берзениа, сара – ссуфлиорын. Аҵараҟны хҵаҵәыхак шааҳаулак еиҧш, иаразнак ҳааизигауан, "ҳартистцәа" аныхәмаруаз ртәашьа-ргылашьаҟны, рцәажәашьаҟны иаарыгхауа дырбауа, убасҟантәи аамҭала зеиҧштазамыз режиссиорк иакәынгьы иҽааирҧшит Антон Шьакаиа (Мушьни Аҳашба, Аапынра мшқәа раан, Аҟәа, 1977 ш. ад. 59).

Асеминаристцәа рдраматә кружок азы Д. Гәлиа ирзеиҭеигеит Д. Ацҟәрели иҩымҭа аводевиль "Ҩыцьа амлашьцәеи" В. Баланчивазе иҩымҭа акомедиа "Мышмыждеи". Урҭ аԥхынтә ԥсшьара мышқәа раан иқәдыргылаз рспектаклькәа ддырбеит Кәыдры ауезд аҿтәи ақытақәа Азҩыбжьа, Кәтол, Ԥьгьарда, Мыкә, Гәыԥ, Тҟәарчал, Пақәашь, Баслахә Очамчыра ақалақьи рыҟны. Ахәаԥшцәагьы гәахәара дула ирыдыркылт.

Асовет мчра анышьақәгыла (1921 ш.) Аҟәатәи арцаҩратә семинариа иахьзырцеит Аҟәатәи арцаҩратә техникум ҳәа. Абри атехникум Ҭарсхан Лагәлаа далгоит 1923 шықәсазы. Иара убри ашықәсан дҭалоит Москватәи аҳәынҭқарратә университет аиуристтә факультет. Аҩбатәи акурс аҿы дыштәаз ирԥҳа ахьҭа алаланы дычмазаҩхоит, иҵара аанимыжьыр амуит, аҿыхәышәтәреи аԥсршьареи иҭахын. Аԥсны еиҳаракгьы дара ахьынхоз Арасазыхь ақыҭа аҳауа зҩыдан, ицхрааит, уи аԥхын ашоура аныҟаз, иаҳәшьа Катиа (Арсана Қапба диман, Арасазыхь ахәыԥшза Ҟәламба ҳәа иахьашьҭоу инхон, уажәы уа азәгьы дахым, Қапаа реиланхарҭа акәын, иҭаҵәуп), лахь дхалалон, шьха ҳауан азы. Игәы аныбзиаха, ҩаԥхьа аҵарахь дцеит, дагьалгоит ауниверситет 1927 шықәсазы. Ҭарсхан Лагәлаа Асовет аамҭазтәи раԥхьатәи аиуристтә кадрқәа дреиуан, ҷыдала арасазыхьаа рызгьы гәадуран, рҵеи Москватәи ауниверситет дахьалгаз. Уи раԥхьа дҟарҵоит Очамчыра жәлар русзбара еиҳабыс, нас Очамчыра араион прокурорс. Абраҟа аус иуит шықәсыки бжаки, аха хьҭала ицәа иалалаз ачымазара ҩаԥхьа изцәырцын иԥсҭазаара далҵит, уи идунеи иԥсахит апрель 10, 1929 шықәсазы иҷкәынра дыштагылаз. Анышә дамадоуп Арасазыхь иабацәа рҳаҭгәын ҭыԥ аҿы, еснагь бзиа ибаны дызхыԥшылоз, ес-ԥхынра иҿахьирхьуаз, ахаҳәқәа ирхыҿео ишыкьуа илеиуа Мыкә азиас абжьы игәы иқәыҩуа. Уи инышәынҭра иахагылоу ахәажәцәа зхалахьоу абаа иану аҩыра Ҭарсхан Лагәлаа данизи иԥсҭазаара даналҵызи ртәы зҳәо иахьатәи амҩасҩы, машәыршақә илаԥш ақәшәаргьы, акгьы ианаҳәом, уимоу, атәымуаҩ иакәым дара иашьцәа а-Лагәлаақәагьы, дызгәалашәоз, дыздыруаз зыԥсаҭа шкәакәа-

хаша, ицахьеит, адуней иаҩнаххьеит. Егьирахь, иаанхаз иахьатәи аҿар (ҩажәак еихысҳәалоит, лбаа Арасазыхь аибашьра ашьҭахь иҭымҵыз, забацәа рԥьынԥьдгьыл казмыжьыз иреиуоуп Лагәлаагьы) дабардыруеи, дабаргәалашәоит, уи ихьз агәаларшәарагьы иаԥсоуп ҳәа ма иҟоума? Аха иԥьашьатзам, насгьы гәыбԥангьы зуҵода игәымбылԥьбароу аамҭеикәшара иаҵанарзуа заҟа ыҟоузеи, уи амч ақәхара аԥсра злахьынҵоу ауаатәыҩса ҳзы даараза иуадаҩуп, аԥсабара адиалектика иазакәануп. Амала, аматериалистцәа ишырҳәо еиԥш, аԥсҭазаара ахаҭа есымша иаҟазшьарбагазар цыхәаԥҵәарада ақәԥара, ӷьҟан, ҳәарада, уи иаҿагылатәхоит цәеи-жьылеи анаҩсангьы, доуҳала ахеиқәырхаразгьы. Абри азы, сгәанала, зегьы ирыцку хәшәуп Агәалашәара, акы иаԥсаны иҟаз ахамышҭра, иааиуа абиԥарақәа игәныркылартә рыҭара...

Убас зыжәлар рзы акы иаԥсаны иҟаз, иҳаԥхахьоу, аха зыхьз ҳгәалаҳаршәаша дреиуоуп Ҭарсхан Лагәлаа. Уи иқәрахьымзахаз абаҩхатәра змаз аԥсуа цеи Аԥсны ақырҭуа меншевикцәа анахаԥаз аамҭазы урҭ рполитика иаҿагыланы иқәԥоз, апатриоттә цәанырра змаиы иааиҵагылоз, уи ашьҭахьгьы ишьақәгылаз аҿатә ԥсҭазаара иадгыланы гәык-ԥсыкала зыжәлар рымаҵ зуаз, змилаҭ кьыԥхь ашьақәыргылара, аҿиара иацхрааузаз аԥсуа интеллигенциа дырхаҭарнакуп. Ус злахьынҵахаз ргәаларшәара ҳарҭ макьана зыԥсы ҭоу, дара ҳшырхаанымгьы, ирҭынхаз, ҳдоуҳатә культура аҿиара иаларҵаз рыхәҭаа ҳхамыршҭыроуп, иара убас иахәҭоуп ирдыруазарц, ҳаҭыр ақәҵаны ирымазарц ҳара ҳнаҩс игылоу абиԥарагьы.

Уажәшьҭа иаамҭоуп ҳаиасырц Ҭарсхан Лагәлаа иҩымҭақәа ҳнапаҿы иҟоу агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) ианыз рахь.

Ҭарсхан Лагәлаа ашкол данҭазгьы аԥсуа литература бзиа ибон, уи абзиабара амч еиҳагьы иҷәгәахеит, аҩра ихшыҩ азишьҭит Аҟәатәи арҵаҩратә семинариаҿы аҵара даналага нахыс. Араҟа хыхь ишҳәоу еиԥш, уи дрықәшәеит аԥсуа литература бзиа избоз, Д. Гәлиа илаԥш хаа зхыз ҿыц аҩра иалагаз аҿар. Урҭ рҟынтә иоуз анырра, ҳәарас иаҭахузеи, ибаҩхатәра арҿыхон, машәыршақә акәзамызт уи аԥсуа драматә, алтературатә

кружокқәа ақтивла ихы зрылаирхәуаз. Абраҟа еилдыргон иҩуаз аҽарацәа рҩымԥақәа, нас агазеԥ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы иркьыԥхьуан, уи азы ацхыраара ду ҟарҵон Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи. Ҭарсхан Лагәлаагьы асеминар аҟны еиҿкааз аԥсуа литературатә хеилак аҽы уҩас зҩымԥақәа еилдыргоз, нас агазеԥ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы изкьыԥхьуаз авторцәа ҽарацәа дреиуан. Уи агазеԥ "Аԥсны" 1920 шықәса март 15 аены иҭыцыз аномер иануп иажәеинраала "Аԥсуа" ҳәа хыс измоу. Апоет қәыԥш даз гәдууа дазышәаҳәоит дахьаԥсуоу, анхаҩы дахьиԥоу, насгьы иԥсадгьыл ԥшза Аԥсны ахьакәу. Урт зегьы иԥхоу, ицқьоу цәаныррала иааирԥшуеит ҩбарак рыцамкәа Абар ииҳәо:

Сара, саԥсуоуп,
сынхаҩуп.
Аԥсынразы
смацуҩуп!

Автор Аԥсны амаԥ аура иара изын ихымԥадатәиу акы акәны иԥхьазоит "Аԥсынра захьзу тәылоуп" - иаԥ шьҭы иазгәеиҭоит апоет қәыԥш, насгьы, ҷоуп, дгьыл цакырала "рацәак идум ихәыҷуп", аха уи иара изы идууп, атәылақәа зегьы иреиҳауп, избанзар уи иԥсад гьыл ауп, ишьақәирԥәгәоит "бзиа избоит, сыԥсы ҩыҵ-каара еиԥш исыԥхьазоит".

Ари апатриоттә пафос ҳарак зҷоу ажәеинраала ав тор ихиркәшоит абас

Излаҟоу уҳәозар,
Мыцхәы ирацәазоуп.
Излаҟоу ашәҟәы исзанҷом,
Ианыстҷоит – ҳәагьы
сзалагом...
Бзиа избоит ирацәаны
Изцылаша ԥхьаҟа
Имыцхәзаны.

Агазеԥ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы икьыԥхьуаз авторцәа ҽарацәа зегьы реиԥш, Ҭарсхан Лагәлаа иажәеинраалақәа ртематика азкын аԥсуа жәлар рмилаҭ хдырра арҽыхара, ахақәиҭреи, ахьыԥшымреи ридеалқәа рылар-цәара, ирԥырхагаз ашьцылара бааԥсқәа рҽаԥера, ацара, алахтра уҳәа жәпакы.

Агазеԥ "Аԥсны" 1919 шықәса, ианвар 6 азы иҭыцыз иаиыз Ҭарсхан Лагәлаа иажәеинраала "Ақьаԥҭа". Аҩымҭа азҽлымҳара азуурта иҟацоуп асиужет. Автор зсахьа ҭихуа анхара (дахьымҩасуаз иибоз) игәы ирыцхана-шьоит, избанзар, уи ҕылоуп ақьаԥҭа-цәа ахьыкәкәо, насгьы иаразнакгьы изцәырҷуеит азцаара: иҟалазеи, ана-ҧьалбеит, абри ашҭа ԥшзаҽы игылоу ахыбрақәа зегьы уаҩы дырхзамкәа иууаза усҟан Аԥсны аҭыԥ змаз аҽкы чымазара бааԥсы "аспанка" иннарцәама ҳәа. Аха уи "аспанка" ишахарам ажәеинраала хзыркәшо аҩкуплетк рҽы аԥхьаҩ ибоит:

Аҩны зтәыз башазак иакәымзаарын,
Аха иакәымыз акы инапы алаикызаарын,
Ҕьычра мыжда иҿазикзаарын,
Уи ацыхәала дагьҭаркзаарын.

Дахьҭакыз уаҟа дыбжьаззаап,
Инапала ихы ҭаирхазаап,
Иани иаби уаҳа хшара дрымамзаап,
Ишгәаҟуаз, ишгәырҩоз, насгьы дук рхымҷзаап.

Автор аҕьычра шхәарҭам, ауаҩы дышҭанархо, инха-рагьы ишқьаԥҭнатәуа ааирԥшуеит реалтә хаҿсахьала, аԥхьаҩ дазхәыцыртә, игәникылартә еиԥш. Ус аушәаҟә аҕьычра хәарҭам, шәҭанархоит ҳәа акәымкәа, иаанарԥ-шуеит аҩымҭаҿы анырра ҟазҷо иқьаԥтахаз аҩынҟәа рсахьала. Араҟа автор қәыԥш ҟазарала ихы иаирхәоит ибла иабаз ареалтә обиекҭ ақьаԥҭа ахаҭа.

Агазеԥ "Аԥсны" 1920 шықәса маи 8 рзы иҭыцыз иа-нуп Ҭарсхан Лагәлаа иажәеинраала "Агьангьаши анхаҩи" ҳәа хыс измоу. Ари аҩымҭаҿы аҕьычра атема шаԥ-шуагьы, уи инаваргыланы даҿа темакгьы паралелла иа-

гәылганы игоуп. Уи агьангьашара ауп. Ари ацәаҩа зегьы иреицәоуп, узыркьаҳәуа, ауаҩытәыҩсара уцәзырзуа иреиуоуп. Ажәеинраала асиужет иамоу злаҟоу ала игхахом ипоема хәыҷуп ҳәа азуҳәаргьы. Абри аҩымҭагьы иаҳнарбоит Ҭарсхан Лагәлаа иажәеинраалақәа рҿы асиужетқәа рыҡатцара дшазыманшәалаз, еиҳарак уи аҩымҭа атцакы ахьарҷәҷәоз анаҩсангьы, аҧхьаҩ азҿлымҳара иоуан иҡалаз ахҭыс, мамзаргьы ицәыргоу азҵаара шҧеиҳасабуеи ҳәа. Уи иаҳирбоит анхаҩи ауаҩы гьангьаши рхаҿсахьақәа, насгьы дара злеиҧшым, досу хыҷәкыс ирымоу, рхы шныҡәырго, арҭқәа зегьы автор жәабжьк еиҧш иҡаиҵоит. Агьангьаш исахьа ҭихуеит, иоура, иҭбаара ыҡоуп, амчгьы имоуп, аха изхәарҭоузеи, дуаҩы гьангьашуп, ақы ахьумиҧаара, бзабаак злеибаша дашьҭоуп. Егьи, уи диҿаргыланы иаҳирбо анхаҩы, дхандеиуеит, имазарагьы ыҡоуп, дуаҩы қьиоуп, ҩбара илам. Абас дахьыҡаз, автор иажәеинраалаҿы излеиҳәо ала, агьангьаш уи дшьыцигон, акыр ахьимихышаз еснагь даз хәыцуан. Аҵыхәтәан избеит иҡаиҵашаз, абни анхаҩы бзиа иҿы изеит, нас иара иҧшааны иааигазшәа иеиҳәеит, уи акәхеит, анхаҩы қьиа дгәырҷьаҵәа дҡалеит, ауаҩы гьангьаш дыҩнеидеит, имазара абжа иитеит. Абар ажәеинраала шынҵәо:

Агьангьаш дзышьҭаз убри акәын,
Ихы зызкыз абри еиҧшқәа ракәын.
Уи нахыс иқәыз "гәлеиран"
Дызлагәлеиуазгьы анхаҩ итәала акәын.

Ҭарсхан Лагәлаа иажәеинраалаҿы иҿаҧиҿуеит, дрыҷәызбоит зхатә ҷьабаала инхо абзазара рызымҭо, ирҧырхагоу аҧычреи агьангьашреи ныҡәызго ауаа ҧаршеиқәа зегьы. Агазеҭ "Аҧсны" итыҵуамызт номерк абри аҧычра мыжда ҿаҧызымҿуаз материалк, статиак, ма жәеинраалак, ма урҭ ирызкыз хҭыск анымкәа. Избанзар, уи аҩыза ацәыхцәыфара ҳаҧсҭазаара хьамҭа иалаҵәазаны иҡазар акәхарын. Шьоукы Аҧсны "ала хҩоуп, алымҳа дагәоуп" ҷьара лашарак ҳзаашьҭуазар ҳәа арккаратә усурақәа мҩаҧыргон, даҿа шьоукых Аҧсны иахаҧаз ақырҭуа мен-

шевикцәа ирҿагыланы изларабашьышаз амчқәа еизыргон, абҧьар ркын. Абарҭ ауаа иҡарҵоз хьаас измамызгьы аумаҷхҩыз, урҭ зҿыз аҿабаақәа рҧьычра, гьангьашла анхара акәын. Убарҭ рҩызцәа роуп Ҭарсхан иҩымҭа иҿаҧнаҿуа. Пародоксуп абри аҩымҭа зҿагыло ауаа гьангьашқәа иахьагьы иахьҳалоу, рдаракәац мыҧсыцкәа иахьааува. Урҭ еиҳагьы рыҧсы ҭалеит иаҳҳаагаз аибашьра хлымзаах ашьҭахь...

Ҭарсхан Лагәлаа иҩуан ажәеинраалақәа реиҧш ажәабжьқәагьы, еиҳарак ажәлар рҳәамҭақәа сиужетс измаз. Аҧсуа проза шьаҭазыркыз Дырмит Гәлиа иажәабжь "Атәым жәҩан аҵаҡа" акьыҧхь анаба ашьҭахь анырра рнаҭеит, апрозахь ихьанарҧшит ҿыц аҩра иалагаз аҿар. Ҷабыргуп, усҟан апроза ажанр ашәага-загала игәылтәааны сахьаркырала акы рыгзамкәа иҡаз ажәабжьқәа иаразнак изцәырымҵит, аха агазеҭ "Аҧсны" аҿы акьыҧхь збоз аҩымҭақәа аҧсуа проза "адгьыл" аздырмазеиуан, иаздырхион. Убри аганахь ала урыхәаҧшуазар, агазеҭ Аҧсны" ианылоз ажәабжьқәа ароль ду нарыгзоит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, аҧсуа проза агәашә азаадыртуан, уахь иҵаларц апрозатә ҩымҭа бзиақәа.

Агазеҭ "Аҧсны" (1919 ш., ноиабр 15, № 33) ианылеит раҧхьаза акәны Ҭарсхан Лагәлаа иажәабжь "Аҧсуа ҳәаншәах", ажәлар рҳәамҭа ахьтә иаагоу. Истахуп абраҡа иаазгарц ахаҭагьы.

"Аҧсны ианакәызаалакь ачеиҷьыка пату ақәын, зчеиҷьыка бзиоу иакәын ҳаҭыр зқәыз, уаҩыс ирыҧхьазоз. Хәыҷык зчеиҷьыказы еиҵахаз ҳаҭыр иқәырҵомызт, уаҩыс дрыҧхьазомызт, ма иҿаҿы иаҳәаны ддырҧхашьон, аҧсуа қьабз цқьа иныҡәигом ҳәа.

Дыҡан шәарыцаҩык, дзакәытә милаҭу здырхуада, дук асасцәа бзиа изымбоз. Дцеит мышкы шәарыцара. Шьабыстак ибан, ишьны иманы дхынҳәит аҩныҡа. Иҩны ашҭа данаатала, идырит иҩны сасык дшыҡаз. Ишьабыста адәны иаашьтеиҵан, иара иҩныҡа дыҩналеит, асас игәеитеит ишьабыста адәны ишаанижьыз, аҩналаха имтакәа "удырҩатә еиҕьхааит" иҳәан даиҧылт. Нас асас дҩаҵкьан уара уааҧсоуп, сара акәац ҭасҵоит иҳәан, акәац ҭеиҵеит. Ианжәы ақәаб итыхны астол иқәиҵеит,

аԥшәмацәа зегьы шәтәа иҳәан уа иахаиртәеит. иаргьы днеин уаҟа дрыдтәалеит Аԥшәма ирласны саҟәыцыр, асасгьы даҟәыцып иҳәан. аҕьымфазакәа, "сасцас крысфеит" иҳәан дѡагылеит Асас дмыццакзакәа изхара ифан "ԥшәымацас крысфеит" иҳәан дѡагылеит. Асас аухагьы даагылеит цасҳәа, зегьы шьҭалт, аха ауха аԥшәма даузыцәахуаз "мгәа мыцәакәа дзыцәозма". Иԥҳәыс дыхҭеикит бгыланы акрысҽаԥа ҳәа. "Асас дыцәгьархәыхәѡуп, аԥшәма иихәоз зегьы иаҳауан. Иԥҳәыс "угыланы уара акрыф ахәарҭа афатә ҭоуп" ҳәа иалҳәеит. Ахәарҭа асас иханы акәын иахьыкнаҳаз. Ахәарҭа ашьҭыбжь анга, асас изымдырзозшәа дѡаԥкьан "цыхцых" иҳәан акәастҭа рыхха аԥшәма ихы дласын, цыԥх дыԥсызшәа дылԥкаижьит. Узисзеи ҳәа иԥҳәыс ианылҳәа, цгәыз цьысшьеит, сыцәан исзеилымкааит иҳәеит Пыҵк анҵы аԥшәмагьы иԥсы илалан дѡагылт, уи нахыс дҟәеит сасык изы акгьы сшамеигзауа ҳәа. Абас изиуит асас хԥара аԥшәма, зчеиԥьыка еигзоз" ("Аԥсны", 1919 ш. ноиабр 15).

Ажәабжь аԥсуа ачеиԥьыка заҟа ҳаҭыр изаҟәу аанар ԥшуеит, насгьы уи қьабзк аҳасабала иназмыгзо, дызлоу иуаажәлар рҽы иаҳаҭыр ахьылаҟәу анаѡсангьы, иахьырхәра (аазаратә ҟазшьа аҭаны) рылшоит, хыхь иаагаз аѡымҭаҟны еиԥш.

Изаазарызеи, мҳәашьасгьы иамоузеи, Аԥсны аҕьычра мыжда ҿкы баԥсны, насгьы ҳажәлар рыԥсҭазаара иалаҕьаны ахаан аахысгьы ишааua. Ажәытә изҳәаҟәозгьы ыҟан, аҕьычра хаҵаран ҳәа. Аха хаҵарас ҳәа акгьы аламызт, арыцҳара ахылҵуан акәымзар. Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь аҕьычра иаҽагыланы имѡаԥыргоз ақәԥара акыр ихыреит, ишьақәырҟьеит, аха зынза адац-ԥашә ыҵыхны аԥсы рзалымхит, ус шакәыз уажәтәи аамҭа уадаѡ иаҳнарбеит, иахьагьы иқәԥатәуп, ашьапы иҵырҟаатәуп, ҳазмырбзазо ашьцылара баԥсҟәа иреицәоу аҕьычра. Абри аганахь ала уахәаԥшуазар, 1919–1920 шыкәсҟәа раан иҭыҵуаз агазеҭ "Аԥсны" аҕьычра ҿаԥеуа, иакьыԥхьуаз аматериалҟәа иахьагьы рҵакы мыззац, иахьагьы иахьахьуацәҟьа иақәшәоит, икылкааны ихысуеит, ихысуеит, избанзар, изеихсуа аоб-

иеқт ажәытә еиԥш иҿыцҳаҳараза аԥсы ҭоуп. Аха уи иаанагом аԥсуаа зегьы аҕьычра иаҿын, иадгылон ҳәа. Ҟалашьас иамоузеи ус. Иҟан акәым ирацәан уи иаҿагылозгьы. Абраҟа иаазгоит ҿырԥштәык Ҳақыбеи Бгажәба исеиҳәаз аҕьычра иазкны. "Схәыҷын Ґәыԥ ашкол сҭан. Арасазыхь ѡхалантә сцон, амѡа баԥсын, аҳәынҵәа ыҟан, аха ҽнакгьы сҽагсырхомызт. Акласс исыцҭаз сѡыза. дагьҳауан иара (иԥсаҭа шкәакәахааит 1941–1945 шыкәсқәа рызтәи аибашьраҿы дҭахеит). Аѡны ҳааныа иара дахьынхоз ҳавсуан, сымѡахигеит, амшгьы цәгьан, ихәылбыҽахьан. Ашҭа ҳанҭала избеит абоураҿы ацә кажьны ацәа ахыхра ишаҿыз, "ибзианы иҟауҵеит", уѡыза дахьааугаз, данцогьы агәылахәгьы игап, – иҳәеит, ацәа ахыхуа иахагылаз сѡыза иаб.

Акыр сынхеит, ихәлеит, ашьҭахь ишылашьцара илашьцахьан, аха асы шьҭан, илашан, акрысҿарҵан, скәац "хәҭаа", уѡаханы иузышьҭымхуа, аԥхьатәи ашьапы абжеиҳарак сыртан сгәырґьацәа аѡны саанит. Аѡны сахьынхаз, исыхьыз рзымдыруа исышьҭаларц иштәаз санырба исеигәырґьеит. Саншьа Заз дсазҵааит, ари акәац иааугаз узҭада ҳәа. Сара сгәырґьацәа исҳәеит исызҭаз, ҳхәы шаарҭиз. – Аанит, мҡамгариа алахь роуааит, ирызҭадаз иршьуаз ацә, ари мазарахуп, исырбеи арахь, – иҳәан, иаасымихын, абарҵаҿы ақды иныкәҵан иааԥыҟҡаны ҳлақәа (даргьы хԥа ыҟан, ҽадак-ҽадак иакаран), инариҭеит. – Ишԥааугеи ҳәагьы дсаҵәҳаит. Сара исцәымыґхеит исыхьыз. – Ахәыҷы ихароузеи, ирҭан иаигеит, дара роуп изхароу, изаҟәымцзеитеи, анасыԥдақәа, жәынгәы-ҽангьы изҿу аҕьычра, - иҳәеит саншьа еиҳабы Зыкәыр.

Сара исыхьыз сацәыԥхашьо (аҵә зґьычыз сара сакәызшәа) схы насықәыжь снатәеит".

Сыззаиуа, абри атема ибжьы ақәимыргар залшомызт зыжәлар рзы абзиа зҭахны, абзиа зыѡуа иѡагылаз Ҭарсхан Лагәлаа. 1919 шыкәса, оқтиабр мза 1 азы иҭыцыз агазеҭ "Аԥсны" иануп абри аҕьычра мыжда ҿаԥызеуа Ҭарсхан Лагәлаа истатиа. (Абри ашьҭахь ауп ажәеинраала "Ақьаԥҭа" аниѡгьы). Уаҟа ҳаԥхьоит: "Иҳамоуп Аԥсны аҕьычреи ауаѡырҳәреи ҳәа насыԥдарак,

шьақәгылашьак змоузаз. Абри аҟәымҵра злаҟоу ала ҳәа сара сыхшыѡ хәыҷала акыр сазхәыцит, аха иамааноу, иаԥсыхәоу ҳәа егьысзеилымкаait. Аҧыч иуаѡыцәгьарала ԥытҧык ижьоит, ԥытҧыкгьы иршәоит, афырхаца хьзы змоу ҳәа изырҳәаратәы ихы ҟаиҵоит! Нас уи иқәрахь днеиуа даналагалакь, ауаѡқьиарахь диасуеит, дагьаларҵоит ауаѡқьиара еиҳабыра. Уи нахыс ихаҭа ацәгьара ҟамларцы арҭынчра далагоит. Аха иабаҟоу, уажәтәи аамҭазы дызҿу иазымхәыцкәа, ишьҭахьтәи инасыԥдара ааиҿаркуеит, уаргьы абас акәын уаныҷкәыназ, иануааз ишууаз ҳәа. Егьрылдмыршеит убырҭ иреиԥшқәаз, егьырзмырҭынчит "ҳ-Аԥсынра" (агазеҭ "Аԥсны", 1919 ш., оқтиабр 1).

Астатиа автор аҧычра Аԥсны иамоу анасыԥдарақәа ируакны иԥхьазоит. Убри аҟынтә амилаҭ ахаҿра лазырҟәуа, аҧычра аԥырхразы иқәԥатәуп шаҭарак ҟамҵакәа. Абри ахшыѡзцара ҳара иаабоит Ҭарсхан иѡымҭақәа рҿы.

Иҟоуп иҵегьы агазеҭ "Аԥсны" (1919–920 шш.) иану Ҭарсхан Лагәлаа истатиақәа, иажәеинраалақәа, иажәабжьқәа, аха аранза иаҳҳәаз азҳархап, избанзар, аѡада ҳаагақәазгьы иахдырбоит уи раԥхьазатәи аԥсуа газеҭ "Аԥсны" ашьапы ақәгылараҿы илиршаз зынзагьы ишмаҷым, насгьы аԥсуа шәыҟәѡыра дшацхрарауаз. Иаԥьал кьаҿхеит акәымзар, ииѡшаз, ииҳәашаз акыр ус бзиақәа иаԥхьа ишьҭан, аха аԥсра мыжда игәыхәтәы дахьнамыгзеит... Аха уи ихьз раԥхьазатәи аԥсуа кьыԥхь рыплеада иатәу азәы иакәны иаанхоит.

ШАБАҬ АИМХАА

Ақыртуа меншевикцәа Аԥсны реахарԥаны рполитика еиқәаҵәа анымѡаԥыргоз аамҭа баапс иаиааины адунеи збаз раԥхьазатәи ҳмилаҭ газеҭ "Аԥсны" (1919–1920) иарҕьажәѡаны иаҵагылт ҿыц ашәкәѡыра знапы алакыз, зыхшыѡ азцоз, зыжәлар рзы згәы былуаз, рҭоурыхтә лахьынҵа зхьааз, изгәыцхаз, зхыԥхьазара рацәамыз, аха здоуҳатә ԥсымчхара ҭәҭәаз, апатриоттә цәанырра шьаҭас измаз аԥсуа интеллигенциа. Урҭ гәык-ԥсыкала рмилаҭ аҿахәҳәага агазеҭ "Аԥсны" иахаҵгылеит, ирылшоз алагьы, аполитикатә уеиа баапсы ишҭагылазгьы, дара ишырҭахыз рыбҭа еиҵырхыр шамуазгьы, ацхыраара артон ԥаралагьы, рхатә ѡымҭақәа рылагьы. Избан акәзар, аԥсуа интеллигенциа ацәымѡашьо еилыркааит Аԥсны аҵеицәа дуқәа Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи ихацдыркыз агазеҭ рмилаҭ ахаҿра змырзуаз, рымч еидызкылоз, ибзиаз акы акәны ишцәырҵыз, насгьы уи азәи ѡыцьеи ракәымкәа, еиԥмырҟьазакәа аҭыжьра ажәлар ишырусыз, иацхраарц ишрыхәҭаз.

Убас иҟаз, ҿыц аиҵагылара иаҿыз аԥсуа интеллигенциа ирхаҭарнакцәаз зѡымҭақәа агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) адаҟьақәа рҿы изкьыԥхьуаз авторцәа дреиуоуп Шабаҭ Аимхаа. Ари аҭауад, аинтеллигент ду иахьа азәгьы дигәалашәом, дырхаштхьеит, ихьзи иҭынхаз иѡымҭақәеи архивтә саба рыкәнаухьеит. Аха еиқәханы иҟоу иѡымҭақәак уаѡцас ухшыѡ рзышьҭны урыԥхьар, имѡашьо иубоит агазеҭ "Аԥсны" ашьақәгылареи аԥхьаѡцәа рыларцәареи рҿы заҟа дацхрааз, ишьҭихуаз азцаарақәа дызхаанызтәи аԥстазаара заҟа иазааигәаз, ииашаны иаанарԥшуаз. Урҭ ирылаз апатриотизмра, ахақәитра-хьыԥшымратә идеиақәа усҟан акәым иахьагьы рыԥсы ҭоуп. Абраҟа инауаршәашәа иазгәастарц стахуп Шабаҭ Аимхаа иеиԥш агазеҭ "Аԥсны" зѡымҭақәа аныз-
цоз, аѡадагьы сзыхцәажәахьоу, саԥхьаҟагьы сыззаатгы-

лараны сыќоу авторцәа рахьтә азәырфы ихатәроу журналистцәаны, мамзаргьы ишәќәыфцәаны ишзышьақәымгылаз еиуеиԥшым аԥстазааратә мзызқәеи аполитикатә ҭагылазаашьақәеи ирыхќьаны. Аха убас шакәугьы, иаҳхаҳмыршҭыроуп ҳмилат журналистикеи ҳашәќәыфцреи рхыцхырҭаҽы ишьылаз, уи аизҳа-еизыҟараҽы рцьабаа шалоу. Убри ақынтә ҳашәќәыфцреи ҳжурналистикеи ртоурых тызцаауа дарбанзаалакгьы арҭ ауаа иќазамызшәа, акгьы ќарымцазазшәа дрывсны дызцом. Ус аныќәара ҳақым. Абри ишцабырхатоу аадыруазароуп ҳкьыԥхь, ҳашәќәыфцра тызцаауа, знапы алаку зегьы.

Иҳәатәуп абраќа даҽеакгьы. Агазет "Аԥсны" адақьақәа рҽы зфцымҭақәа зкьыԥхьуаз авторцәа рахьтә азәырфцы иахьа иуадафцуп рбиографиақәа рышьақәыргылара (еиҳаракгьы ҳархив ҳаҭацәа илеимгәабыл изпаргаз ала), ирхааныз ауаагьы уажәшьта иќам, адунеи ианыцхьеит, азәык-фцыцьак аанханы иќазаргьы, акы рыцшәара уалафцуп, фбагьы, уажәшьта ирҳәоГьы уақәгаыҭрта иќам. Иара убас уарла-шәарлазоуп иара агазет "Аԥсны" аԥы хьашәарагьы, итыцыз аномерқәа зегьы ыќазам ибжьазуп...

Ҳәарада, абарҭ аҭагылазаашьақәа, афада иазгәасҭаз, идыруадафуеит аԥсуа журналистика ахыцхырҭаҽы игылаз ауаа ишахәтоу рыԥстазааратә биографиа атцаара, ииашаны ашьақәгылара. Амала, акы зацәык атцаафцы ицхрааУа, дара абарҭ ажурналистцәа ирҭынхаз, агазет ианырцаз афцымҭақәа ирҳәоит дара зустцәаз, изыргәаҭеиуаз, рыԥсадгьыли рыжәлари рзы ишпатриотцәа иашақәаз. Аԥсны ашәарҭа ду иантагылаз аамҭазгьы рмилат газет аиқәырхаразы зхы-зыԥсы иамеигзакәа иқәгылаз ҳаԥсадгьыл ацеицәа ағьараҳәа ишрывагылаз. Абри афақт иаҳәо рацәоуп урҭ рхаҭашьатә ќазшьақәа реилкааракәы.

Еиҭасҳәоит, алада зфцымҭақәа срыхцәажәараны сыќоу авторцәа рбиографиа инагзаны иахьаҳзышьақәмыргыло иахќьаны, урҭ ирызку адырратарақәа хьысҳахоит, ҳәарада, аха аԥсуаа ирҳәоит абыда уќазар ацкыс, абхабжьк думазар еиґьуп ҳәа. Сазааиуа, зынза иаҳҳаҳаршҭыр ацкыс хараза еиґьуп ҳамч ахьынзақәхо ҳна-

паҽы иќоу аматериалқәа ҳхы иархәаны итаҳцаар рфымтақәеи дареи, усќан урҭ рцьабаа ҳгәалаҳаршәеит, иаҳхаҳмыршҭит ауп иаанаго.

Уажәы ҳаизаатгылап Шабат Аимхаа. Ҳәарада, уи агазет "Аԥсны" ианицаз аматериалқәа зегьыцәкьа еиқәханы иҳамам, ҳнапаҽы иќоу маҷзоуп, аха урҭ ицегьы ыќан, иахьанза иаҳԥыхьамшәац, ибжьазны иќоу агазет "Аԥсны" аномерқәа ирнын ҳәа агәаанагара ыќоуп. Ус шакәу аҳәоит академик Гь. Зизариа "Ареволиуциа ќалаанзатәи аԥсуа интеллигенциа ашьақәгылара" ҳәа иифцыз акапиталтә усумҭа ду аҽы. Агазет "Аԥсны" аномерқәа итыцыз зегьы шеиқәымхаз, ишҳамам шьақәдыргәгәоит Д. И. Гәлиа истатиак аҽы фцышықәса рыфцнуцќала итыцхьеит 85 номер ҳәа иихәаз иажәақәагьы.

Ҳәарада, даара уафцы ихьааигартә иќоуп ари афақт, уи цәыз дууп ҳкультура атоурых азы. Ҳцарауафц ду, академик Хәыхәыт Бгажәба излеиҳәо ала, аномерқәа зегьы реиқәымхара ахќьеит агазет "Аԥсны" анҭыцуаз аамҭазы Урыстәыла ахҭныќалақьқәа Петербурги Москвеи рбиблиотека хадақәеи Аԥсни аимадара ҳәа акгьы ахьрымамыз. Ақыртуа меншевикцәа усгьы аԥсуа газет аиқәырхара абарҭахыз! Урҭ ирҭахыз аҽеакын.

Схатагьы аԥсуа шәќәыфццәа иҳаԥхахьоу (М. Лакрба, И. Папасқьыр... рыԥстазаареи рырҽиамҭақәеи анҭыстцаауаз аамҭазы Қарҭ, Москва ацентртә библиотекақәа рҽы акыр сеимдеит, аха иќам, уанза имназеит. Иара убас сыԥҳа Светлана Салтыков-Шьчедрин ихьз зху абиблиотекаҽы аус анылуазгьы лнапы ианысцеит, аха излеилылкааз ала уахьгьы инанамгеит ҳгазет "Аԥсны". Уи ахьеиқәымхаз абраќа ауп.

Шабат Аимхаа диит Гал араион, Чхәартал ақытан 1883 шықәсазы. Уи хылцшьтрала инагаз тауадаа дуқәа дреиуан. Урыстәыла, Петербург арратә цара далгеит, уи аганахьалагьы амацгьы мҷымкәа иуит, аха нас Оқтиабртәи ареволиуциа ќалаанза дыԥхьатәан, Аԥснықа дхынҳәит. Дынхон Аќәа, атаацәарагьы даламызмт. Дазҽлымҳан афцыцхахара иаҽыз аԥсуа шәќәыфцра. Ус шакәу арцабыргуеит афилологиатә наукақәа рдоқтор, апрофессор Сергеи Зыхәба "Аԥсуа фольклор аматериалқәа"

(академик Н. И. Марр иархив аҟынтә) ҳәа хыс изманы 1967 шықәсазы иҭижьыз ашәҟәы. Аҵарауаҩ С. Зыхәба иҧшааны, акьыпхь иазырхианы, алагалажәеи азгәаҭақәеи рыцҵаны иҭижьыз ашәҟәы акыр иаҧсоуп аҧсуа фольклортә материалқәа реизгареи рыҭҵаареи аҭоурых аҿы. Абри ашәҟәаҿы иануп Шабаҭ Аимхаа ианҵамҭа 1913 шықәсазы академик Н. И. Марр изишьҭыз Нарҭаа ирыҵанакуа аҳәамҭа "Нарԥьхьоу хаҵа" ҳәа хыс измоу. Уи зынҵоу абҕьыцқәа руак (ахсаала ахыхны зызбахә ҳамоу ашәҟәы ажәиԥшьтәи адаҟьаҿы иану) амацарагьы иаҳәоит Шабаҭ Аимхаа аҵара змаз, знапҩыра цқьаз азә шиакәыз.

Азгәаҭақәа рҿы апрофессор С. Л. Зыхәба иҩуеит: "Ажәабжьҳәаҩы Хынтә (Хынтәба) Хабыԥь иҳәамҭакы ақьаад ианиҵеит Емхы (Аимхаа) Шабаҭ, 1913 шықәсазы Гал араион Чхәарҭал ақытан. Аоригинал цәахуп СССР Анаукақәа Ракадемиа Архив, Ленинградтәи аҟәша, академик Николаи Иаков-иԥа Марр инапылаҩырақәа рархив аҿы, афонд 800, анҵарба 1, №1435, абҕьыцқәа 3–14. Хазы иҵәахуп ари аҳәамҭа Н. И. Марр итранскрипциала ихҩылааны. Шәахәаԥш иара уи архив, афонд 800, аиҵара 6, №1435, абҕьыцқәа 32–42. Аҳәамҭа ақьаад ианызҵаз Емхы Шабаҭ официалла Григории ҳәа иарҳәон. Ианҵамҭақәа архив аҟны иҵәаху иара инапала абас рыҡәиҩит: "Другу абхазцев академику Николаю Яковлевичу Марр душевный привет от кн/язя/ Григория Эмухвари. Гор /од/ Сухум, 8 марта 1913 г". [3]

Азҿлымҳара уаҩы иазиурытә иҟоуп Шабаҭ Аимхаа ақьаад ианиҵаз, академик Н. И. Марр иахь иишьҭыз афольклортә материалқәа лагалажәак аҳасабала иациҵаз "Описание села Чхуартал" ҳәа хыс иаҭаны. Уаҟа иаҳәоит: "Сара сахьиз Чхәарҭал ахьзуп. Егьырҭ ақытақәа: Лыхны, Ԥсырзха дырҩегь убас ажәлар ирҿарҳарҭоуп, ирдыруеит. Чхәарҭал хәаԥьак иамоуп. Уи ахылԥарч ду ахаршьшьы, алабашьа аԥышьҵыргәаны иагараангьыы ахәаԥьа ивҵагылан. Ус ишыҟаз, аҵыхәтәан ахылԥарч аахнаршәан, алахь ҿашара аанарԥшит. Уажә

[3] Аҧсуа фольклор аматериалқәа, Аҟәа, 1967 ш., ад. 151

аҕба Ԥуҭ абухҭа (абаҕәааза) иаатыцны, Аҟәаҟа иандәықәлалакь, ҳамардақәа уаарҿаԥшыр, улаԥш ақәшәоит хаш-ҿабгара дук; уи Гәылрыԥшь (.....) аҕба неиаанзагьы иубоит; уи аҿыбгара Чхәарҭал алахь ҟьаҟьара ауп.

Чхәарҭалаа шьхауаами, ршьамхы ҵаруп, ргәы цқьоуп, рыбжьы дууп, қьафла иҟоуп.

1909 шықәса рзы мшаԥ аҿены Кац иашҭаҿы агәараҳәа рыбжьы рдуны чхәарҭалаа ашәа ҳәо ишыкәашоз, амардақәа ирылҳәҳәо ихәдыцьза Чхәарҭал иахыԥшуаз абахә иааиҟәышьшьаҵан, адырхаҿены иаамырҩзаны инеит, уи машәыр дук амуит, аха уеизгьы хә-ҭзы уаак рыҩнрарбаҳчақәа иаҵанагәеит. Уижьҭеи Чхәарҭал харантәигь уаҩы ибоит". [4]

Абра хыхь иаагаз анҵамҭа амацарагьы иаҳнарбоит Шабаҭ Аимхаа ихатәы бызшәа заҟа ибзианы идыруаз, иҳәоуқәа имарианы еиҿикааўаз.

Ҳәарас иаҭахузеи, аруаҩ ԥхьатәа, зыԥсадгьыл ахь игьежьыз, патриотк иаҳасабала агәахәара ду инаҭеит, ималаҭ хдырра, иҩызцәа азәырҩы реиԥш, иарҿыхеит, бзиак, шьаҭамырзгарак ишазҳәаз гәыла-ԥсыла иныриt раԥхьазатәи аҧсуа газеҭ "Аԥсны" аҭыцра. Уи дацәымҩашьо еиликаait реиҳа иануадаҩыз, ижәлар гәакьа ашәарҭа иантагылаз аамҭазы амилаҭ кьыԥхь ацәырҵра акырза шаҵанакуаз, ажәлар шеиднакылоз, рыцәгьа-рыбзиа, ирыгу-ирыбзоу аарԥшны ишаҳәоз, зегьы реиҳагьы ақыртуа меншевик мпыцахалаҩцәа рполитика хәымга иаҿагыланы ақәԥараҿы рымчқәа шеизнакуаз уҳәа убас иҵегьы.

Шабаҭ Аимхаа иеиԥш иҟаз ауаҩ нага, аҭауад гәтылса аҧсуа газеҭ дахьадгылаз, уахь иҩымтақәа ахьынаишьҭуаз, иахьикьыԥхьуаз афақтгьы акраҳәон. Шьоукышьоукы, зхатә қьаф мацараз адәы иқәыз аҭауадцәа дреиуамызт иара. Уи дпатриот дуун. Агазеҭ "Аԥсны" ашҟа иҩуан ажәеинраалақәа, астатиақәа, ажәабжь кьаҿқәа, еизигон ажәлар рҳәамҭақәа. Шабаҭ хаҭала дидыруан, дизааигәан аҧсуаа рбызшәеи ртоурыхи рзы шьардаза зылзыршахьаз абызшәақәа рдырыҩ ду, академик

[4] Иара уа, ад. 151.

Н. И. Марр. Ус шакәу ҳанаҳәоит аҵарауаҩ С. Л. Зыхәба иҭижьыз, аҩада зызбахә сҳәахьоу, ашәҟәы "Аҧсуа фольклор аматериалқәа" (академик Н. И. Марр иархив аҟынтә, Аҟәа, 1967 ш.)

Ҳашәҟәыҩра згәы азыбылуа ауаҩы ихьааимгарц залшом абри ауаҩ инапҩымҭақәа, иархив акгьы нымхакәа иахьыҧхасҭахаз уи еишьарала изааигәаз Буца Аимхаа-ҧҳа санлацәажәоз изласалҳәаз ала, уи анапылаҩырақәа азеиҧш тетрадқәа ирниҵаз ирацәаны иман, есымша иуада хәыҷы дыҩнатәаны дыҩуан, иеиҭеигон. Аха иара даныҧсы ашьҭахь урҭ анапҩымҭақәа иахьагаз ҳәа азәгьы акгьы издырам. Шабаҭ Аимхаа иҧсҭазаара далҵит, Ҳаҧсадгьыл ду ашәарҭа иантагылаз, аҕа бааҧсы данҳабашьуаз, 1943 шыкәсазы, имамкәа, ихзымкәа, насгьы иҭауад хылҵшьҭра рацәак ҳаҭыр анакәмыз, икылҧшкылзырҩуа класстә позициала ианахәаҧшуаз аамҭазы.

Шабаҭ Аимхаа агазеҭ "Аҧсны" ианиҵон ажәеинраалакәа, астатиакәа, аиҭагакәа (еиҳарак аҧсабара аҭҵаара иазкыз), ажәабжь кьаҿкәа, ажәлар рҳәамҭакәа. Еитасҳәоит, ирыцхарахаз урҭ иҩымҭакәа зегьы акьыҧхь рымбеит, избаз рахьтәгьы изеиқәымхаз ҟалеит. Аха уажәы еиқәханы ҳнапаҿы иҟоу ҳрыхцәажәап, еилҳаргап, урҭ роуп Шабаҭ Аимхаа ихьз аҧсуа кьыҧхь аҿы инзыжьыз.

Агазеҭ "Аҧсны" 1919 шыкәса, ашәахьа, август 11 рзы иҭыҵыз иануп Шабаҭ Аимхаа иажәеинраала "Исылоузеи сара" ҳәа хыс измоу. Уажәы, иахьатәи аҧхьаҩ излаизымдыруа ала, иаагап ажәеинраала шеибгоу, нас ҳахцәажәап, иҳанаҳәо аабап.

Исылоузеи сара?
Сара ахәаша исылоузеи?
Сынхоит, еышәарала аус зуеит,
Анасыҧ сазгәышьуа аамҭа згоит,
Есқьынагь агәалара сыманы сцәуеит.
Исыҧшаауазеи, сзышьҭоузеи?
Иарбан дгьылу ак азы сахьшәарҭоу?
Иҟоуп ауаа: рыҧсы еиҧш ирбоит
Реилырхара абри еиҧш азҵаарақәа.
Аха урҭ исызрылоузеи! Иҟаз ишырҭаху,

Зегьы устәны ирзырҳәалааит.
Сара снагам, сара зегь здыруа сакәым,
Сара исыҟәнагоуп маҷк здыруазар;
Алашә еиҧш снапыршьшьуа мҩа бааҧсыла
Чычархәк сиқәшәар – сыччоит.
Ҟаиматк сиқәшәар сиеилаҳауеит,
Амыжда гәык ала сидҵәуалоит
Егьыстахым издырыц сзакәытә уаҩу.

Ҳәарада, ари ажәеинраала, иахьатәи аҧхьаҩ азы иҧсыеуп, апоезиатә цәа хаа агуп, нас уи аамҭазы аҧсуа жәеинраала ахаҭагьы шәага-загала иҭышәынтәаланы ишьақәымгылацызт, ҿыц акәын ашьаҿақәа анеихнагоз, уигьы аныҧшуеит. Аха уи иагәылоу ахшыҩцак, иаанарҧшуа аҧсҭазаара хьанҭа хара ауаҩы дырхәыцыртә, изгәылиааз аамҭеи алирикатә фырхаҵеи еиқәҿыртуа, еизааигәаны иҟаҵоуп.

Араҟа ишаабо еиҧш, автор иҿаҧхьа иқәиргылоит азҵаара ду, зҭак аҧшаара аламала имариам, – ауаҩы аҧсҭазааратәы иҭакҧхыҟәра заҟа иҳараку, уи адгьыл даннаҵы еихиго ишьаҿақәа зегьы рыла ишшәатәу, ишзатәу, мап анакәха, ииашамкәа еихигаз аҧсҭазааратә шьаҿа иаргьы, икәша-мыкәша иҟоугьы ирҧырхагаҵар шалшо. Аха ауаҩы, иага дҟәышзаргьы, ҧсабарала иҵәуадаҩуп ихаҭа илоуҵәҟьа, даҽакала иуҳәозар, инагзаны дызустаҵәҟьоу аилкаара. Машәрышақә имҳәозар акәхап аурыс критик ду В. Г. Белинскии абарҭ ажәақәагьы: "... Великая и страшная тайна – личность человека"[5] – ҳәа.

Абас иҟоу афилософиатә хшыҩзцарақәа аҧсҭазаараҿы ддыргәаҭеиуеит ажәеинраала "Исылоузеи сара" автор, мамзаргьы алирикатә фырхаҵа. Араҟа иаабоит уи ауаҩ дызҭагылоу аамҭа ахьамҭарагьы шиныруа, ишиқәыгәгәо "иарбан дгьылу ак азы сахьхәарҭоу?" ҳәа ихы баша дазҵаауам иара. Насгьы "Алашә еиҧш снапыршьшьуа мҩа бааҧсыла снеиуеит" – ҳәа изырҳәо политикатә ҭагылазаашьа бааҧсы иҟоу ауп. Урҭҟәа зегьы зыҧсҭазаара мариамхаз ауаҩы иҩнуҵҟатәи дунеи ҳҭа-

[5] В. Г. Белинский. Избранные письма, том первый, М., 1955 г.,

дырԥшуеит, игәаҟра зеиԥшроу ҳдырбоит. "Чычархәк си қәшәар сыччоит. Ҟаиматк сиқәшәар – сиеилаҳауеит, амыжда гәык ала сидцәуалоит", – иҳәоит апоет қәыԥш Аха зегь акоуп, уи ари адунеиаҿ ауаҩы иеилкаара акырза ишуадаҩу ихаиршцуам, уимоу, иҟалап иагьиҭахымзар идырырц ауаҩы наҟ-ааҟ еиҿагылоу иԥсабара закәыцәкьоу? Избанзар, уи усҟан зынза ихы-игәы ахшәар ҟалоит. Мачк иадамхаргьы ари ажәеинраала ианыԥшуеит XX ашәышықәса алагамҭазы аныррa ҭәҭәа змаз адекадентцәа рхыԥшагьы. Ҳәарада, Петербург арратә цара зауз, аҭауад Шабаҭ Аимхаа имдырырц залшомызт адекадентцәа зуст цәаз, иззышәаҳәоз, ргәалаҟара зеиԥшраз уҳәа убас иццеҩы. Аха Шабаҭ Аимхаа адекадентцәа рестетикатә концепциақәа (аҟазареи алитературеи рзы ирҟазшьарбагаз, – аграждантә ҭакԥхықәра мап ацәкра, ацәхьаҭра, асахьаркыратә мазара иалоу ахәарҭара мачуп ҳәа гәкаҳарыла ахәаԥшра...) ирыдгылоз, мамзаргьы издызкылоз азәы иакәмызт. Избанзар, акы, ус еиԥш агәалаҟара змаз, ихәыцуаз аинтеллигент ахақәитреи ахьыԥшымреи рзы ақәԥара иаҿыз Аԥсны дзахәомызт, даҭахымызт. Ҩбагьы, Шабаҭ Аимхаа зхаҭашьатә ҟазшьа ԥсыеыз, агәкаҳара зиааиуаз хаҵамызт. Уи арратә ԥстазаара иазрыжәыз, абшьҭралагьы ахацәа ҭәҭәақәа ирылцыз азәы иакәын...

Даара уаҩы дзырхәыцуа ахшыҩ цары аҵоуп 1919 шықәсазы, амеыша, апрель 20 рзы иҭыцыз агазеҭ "Аԥсны" ианылаз ажәамаана хәыҷы "Аҟәарҭи акәҷарақәеи". Ҳаԥхьап ахаҭа: "Аҟәарҭ акәҷарақәа аныхнах, ишахьчарыз азымдырит. Уи урҭ иранаҳәеит: "Шәыкәтаҧ-цәақәа шәырҭал дырфеҧ, шәыкәтаҧ-цәақәа шәанырталалакь аԥаса еиԥш, сышәхатәаны шәсыхьчалап". Акәҷарақәа аҟәарҭ иазызырфын рыкәтаҧ-цәақәа ирҭаларацы реыршәеит, аха рыкәтаҧ-цәақәа ирҭамзеит, баша рымцәыжәфақәа дырҟәыҷит. Усҟан кәҷышьк ааин ианаҳәеит: "Ҳара ҳакәтаҧ-цәақәа ҳарҭамлар ҟамлауазар, баша ҳара ҳгәылумхындаз" – ҳәа.

Иссируп, ари аҩымҭа хәыҷы, ахаҭа "кьынҿаак" иҟамкәа заҟа ахшыҩцак цауланы иҟаҵоузеи! Аиҵбырҭә классқәа рзы еиқәыршәоу, арцага шәҟәы изагәылаум-

царызеи. Ас иҟоу ахшыҩзцара бзиа зцоу ажәабжь кьаҿқәа рами ахәыҷқәа заазо, адырра рызҭо.

Шабаҭ Аимхаа агазеҭ "Аԥсны" ианиҵон аԥстазаараҿы аҵакы змаз, ауаҩы ихы иаирхәашаз, адыррақәа изҭашаз астатиақәа. Еиҳарак урҭ сиужетс ирыман иҟалахьаз ахҭысқәа, аха иара аԥхьаҩцәа ирызнеигон астатиа аиԥш акәымкәа, ажәабжьк аҳасабала асиужет аҭаны. Абар ус шакәу зҳәо аҩымҭа "Иԥырхагоу аҳаир". Уигьы кьыԥхьуп хыхь иаагаз ажәамаана хәыҷы зну агазеҭ "Аԥсны" аномер аҿы. Абар иаргьы:

"Сыбзыцәаҳәшьа, Димаҭ Харчлаа иԥҳа, Мина Гәдаа Ашәқьериа диман. 1892 шықәса рзы хымшԥшьымш раҟара сыҟан. Зны Минеи сареи ҳшеицәажәоз, исалҳәеит Гәдаа мдыршақә иҟалаз гәыҿкаагак. Ара, лҳәеит, Мына ҩба-хԥа саԥьан раҟара алада ижыз ацеиԥь иман; итимрыцкьаазаҵыст аҟынтә азы бжьысуа иалагахьан. Уажәы иаарҩарамыз, азгьы мачзак акәын ацан иҭаз. Убри аҟынтә аҳәынцәа ҭгага аматәеи аҿагақәеи иманы дҭалан, итысрыцкьоит ҳәа ихы анылаирҟә, даахьашьшьын иԥсы ааилцит. Иԥеиҳаб ари аниба, дгьаҵәы-ғьаҵәуа акьыба иҿахьирыҩуа дынзаапалан, сҩаихоит ҳәа иҿанаалаирҟәы, иԥсы ихыцын, уигьы уа иаб диваҳаит. Аҭаацәа иҷыцәы-ғьаҵәуа, иҳәҳәо, ицәуо ианалага, ауаа еизеит. Арԥыс гәеилыххак (агәыҷразгьы акы иннамкылоз) иҿааилырфаҷан сталоит ҳәа далагеит, аха уаҩ ԥышәа ҟәышк иҳәеит: "Уахь италалакгьы дыԥсуеит, избанда аҵеиь аҵан аҳаир-цәгьа ҭоуп – ҳәа. Ауаҩ ҟәыш, ауаҩ ԥышәа иажәа ԥызеуадаз: ԥытҩык арԥарцәа абнахь ицан аҵәаҳә ҭәҭәа ааганы, аԥсцәа аҵеиь цәаҳәла итыргеит. Еизаз аҳаир шыцәгьазгьы агәра ргеит".

Ари ажәабжьгьы апрақтикатә цакгьы амоуп, ауааԥсыра иранаҳәо, иднарцо ыҟоуп. Ус баша аушәақә жәабжьны, иҟалаз хҭысны иҳаиҳәом автор. Иазгәаҭатәуп, агазеҭ "Аԥсны" ажәлар рыбзазара иацанакуаз еиуеиԥшым азцаарақәа шьҭызхуаз астатиақәа акьыԥхьуан, иаҳҳәап, арахә аазра атәоума, абаҳчаазара атәоума, ашьхымзаазара атәоума, адгьыл ықәаарыхра атәоума уҳәа убас ирацәаны. Урҭ зегьы ажәлар ирҭахыз акәын.

Аԥсабара ацәырыԥрақәа, ауаҩы илбааидо аҳауа ацқьара шаҭаху атәоуп аԥхьаҩ ианаҳәо "Аҳаир-цәгьа" ҳәа хыс изманы 1919 шықәса , амҽыша, маи 1 азы иҭыԥыз агазеҭ "Аԥсны" ианылаз Шабаҭ Аимхаа истатиа хәыҷгьы. Уаҟа ҳаԥхьоит: "Аҳаир-цәгьа убас ихьанҭоуп, уи аҟны уаҩгьы дзынхом, иарбанзаалак ԥстәыкгьы. Атыша ҭалашәырақәа рҽы еизалоит абри еиԥш аҳаир. Уа уаҩ дшалашәалакгьы дыԥсуеит. Убри аҟынтә амаден ахьыҵырхуа аусуцәа ҭалааныза "алампа" ыцәозар, уаҩгьы дызҭалом. Усҟан аҳаирқәа ҭадырсуа иалагоит... Неаполь – ҳәа Италиа иҟоу ақалақь ааигәара убри еиԥш ҳаԥык ыҟоуп. Аҳаԥы ыҵашьшьы иҵоуп аршьынк аҟара ажәпара аланы аҳаир-цәгьа, уи ахыхь аҳаир бзиоуп, ауаҩы аҳаԥы егьа дыҵагылазаргьы акгьы иԥырхагам, ала шныҵалалакь аԥсрагьы уи акәхоит, убри аҟынтә ала рҳаԥыҳәа иашьҭоуп.

Иҟазҵозеи аҳаир-цәгьа? Аҳаир-цәгьа ҟазҵо ҳаԥсыԥ изланааго-ҩааго аҳаир ауп. Ҩнык аҽы ауаа ҩнацаланы адәнытә ҳаир-цқьа зыҩнамлартә ашәқәа, аԥенҵьырқәа аркызар, аҳаир цәгьахоит, уажәрааныза зызбахә ҳамаз аҵеҵь аҵан иҭаз аҳаир еиԥшхоит, ауаагьы ҩнаԥсуеит.

Иҵуеит шьҭа шәи ҩажәа шықәса раҟара Индиаа ҳәа милаҭк ыҟоуп убрыҭ рҽы аинглыз аибашьра иман, 146 аинглызқәа индиаа рнапахьы апстыр иргеит.

Ашәи ҩынҩажәи фҩыкгьы ҳаԥык иҭарцалан, адәнытә аҳаир-цқьа зыҵамларатәы аҳаԥы ршәаҳаит. Ԥытк аамҭа анырхыҵ аԥсра иалагеит. Ашамҭазынза шәи ҩажәи хҩык ԥсит. Иаанхаз аҩажәи хҩык ашьыжь аҳаԥы анаадырты ԥсым-бзам иҵәыҵыргеит.

Аԥаса аҳаԥы аҽы аҳаир бзиан, аха адәнынтә аҳаир зыҵамло асҟаҩык уаа рыԥсыԥ ахьларго-ҩаргоз, аҳаир бжьысит, Гәдаатәи аҵеҵь аҵан аԥшәмаҵәа зшьыз аҳаир-цәгьа еиԥшхеит.

Аҳаир-цәгьа ауаа жәпаҩ рҽы изыҵәгьахо: ауаа рыԥсыԥ анаарго аҳаир бзиа рыҩнуҵҟа иҭаргалоит, рыԥсыԥ анаарго аҳаир-цәгьа ҭрыжьуеит азы ауп".

Абраҟагьы Шабаҭ Аимхаа истатиа ҟаиҵоит аԥхьаҩцәа рзы хәарҭара, хаҳара аланы, уимоу, ҳақьымк иеиԥш, дзыхцәажәо азҵаара шидыруа ааԥшуеит. Уи истаиаҿы иҟаиҵо адыррақара, абжьагарак иаҩызоуп, усҟантәи аԥхьаҩ ианаҳәоз рацәан.

Ииашоуп, арҭ астатиақәа иахьатәи аԥхьаҩ рацәак иарымҳәар ауеит, усс имкыр ауеит, избанзар, уаҟа изыхцәажәо азҵаарақәа иахьеи-уахеи иазҳәо, изырбо рацәоуп, заҟа уҭаху ыҟоуп аинформациа-массатә харҳәагақәа, ажурналқәа, арадио, ателехәаԥшра, аха 81 шықәса уажәы аԥхьа арҭ реиԥш иҟаз аматериалқәа ауааԥсыра рзы ирыҵаркуаз кыр ирацәан, уимоу, ихымԥадатәиқәаз иреиуан, убри азы акәын агазеҭ "Аԥсны" аредақтор ус еиԥш иҟаз аҿтатиақәа зикьыԥхьуазгьы, изыдырыҩуазгьы.

Хыхь ҳзыхцәажәаз астатиа зну агазеҭ "Аԥсны" аномер аҽы ахԥатәи аԥшьбатәи адаҟьақәа рҽы икьыԥхьуп аԥхьаҩ зҽлымҳара ззиуша "Аԥсҳаи ахарԥи" захьзу ановелла хәыҷгьы. Иҟалап ари ҿасиужет ажәлар рҳәамҭа аҟынтә иаагазаргьы, аха иара зхала ишьақәгылоу, насгьы сахьаркыратә ҩымҭак еиԥш иҟаҵоуп, афилософиатә хшыҩзцара аҵаҵаны. Ахаҭа амҽхак зламаҷу ала истахуп аҩымҭа зегьы абраҟа иаазгарц. Абар ахаҭагьы: "Ԥсҳак данычмазаҩха иҳәеит: "Сыԥсҳара адгьыл абжа истоит, счымазара салзырго ауаҩы" – ҳәа.

Усҟан аԥсҳа иуаа ҟәышқәа зегьы еизан, иазхәыцуа иалагеит аԥсҳа дызхәышәтәрыз; аха уи еиԥш ауаҩы егьизымдырит. Уаҩ ҟәыш заҵәык иҳәеит: "Аԥсҳа ихәшәтәра азыҟалоит насыԥ змоу ауаҩы дыԥшаазар, ихарԥ ишәыхны аԥсҳа ишәҵазар, аԥсҳа игәы бзиахоит" – ҳәа. Аԥсҳа ауаа дәықәиҵеит, иԥсҳара аҵаҟа иҟаз ауаа рахь, насыԥ змоу ауаҩы иԥшаара; аԥсҳа иишьҭыз ауаа акыр аамҭа иԥшаауан, аха насыԥ змаз уаҩы дырзымԥшааит. Дыҟамызт акы зғымыз ауаҩ. Ибеиаз дычмазаҩын; изҩыдаз – дҕарын; изҩыдаз, ибеиаз иԥҳәыс дыбзиамызт, ма ихшаа хәарҭамызт. Зегьы акака ргәырҩон. Зны хәылбыехак аԥсҳа иԥа фархь-ҩнык дшаҩсуаз иаҳаит азәы ииҳәоз: "Анцәа иԥьшьоуп, сызхара аус зуит, сызхара счеит, сышьҭаланы сыцәап, исгәырҩоузеи уаҳа!" Аԥсҳа иԥа ас аниаҳа дгәырҕьеит, иреиҳәеит: "Ари ауаҩ ихарԥ ишәышәх, уи азы аԥара ишәҭ шаҟа иҭаху, ахарԥ аԥсҳа изнажәга ҳәа, инашьҭыз насыԥ змаз ауаҩы иҟны инеины

ихарԥ ишәырхырцы рҭаххеит, аха насыԥ змаз ауаҩы убыс дҕарын – ахарԥцәҟьа ишәымызт".

Ари ажәабжь ахцәажәарагьы аҭахзам, аҽахәы заманала иара иаҳәоит. Амала, иазгәасҭарц исҭаху заҟа ажәақәа еилацаланы, иркьаҽны ахшыҩзцарақәа гәылыршәаны иҳәоу ауп. Ари аҩымҭа хәыҷы жәабжь дук ишьҭнахша асиужет амоуп, аха автор уи имроуит, иркьаҽркьаҽзаны еиҽибааит асиужет, абраҟа уи аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа злеиҽартәу астиль, аформа еиԥшны иҟаиҵеит.

Агазеҭ "Аԥсны" (1919 ш., маи 12, №7) аҟны икьыԥхьӡп аурыс бызшәа ахьтә ираԥсышәаны еиҭагоу "Агазқәа" (Аԥсыԥқәа) ҳәа захьзу астатиа. Аригьы аԥсабара амазақәа рҭәы зҳәо, аԥхьаҩ идыруазарц зыхәҭоу акоуп. Араҟа аиҭагаҩ дрылацәажәоит агазқәа (аԥсыԥқәа) рыԥсабара шеибарку, аҳаир ишалоу, изхәарҭоу, изԥырхагоу, нас урҭ апрақтикатә ԥсҭазаараҽы ахәарҭара ирылоу уҳәа жәпакы.

Арҭ рҩызцәа адырратарақәа зҳәо астатиақәа аԥсуа аԥсышәала ихатә газеҭ аҽы данаԥхьоз, иарҳәоз, еилдыркаауаз кыр ыҟан. Абраҟа иуԥылоит иахьагьы хшыҩзышьҭра ззууша ахимиатә терминқәа, иаҳҳәап, ажьакиша, арацәы, арацә-ҵәыцәы уҳәа иҵегьы.

Аиҭага атәы анаҳҳәа, Шабаҭ Аимхаа аԥсуа литературахь еиҭеигеит аурыс совет шәҟәыҩҩ А. С. Серафимович еицырдыруа ироман "Аихатәы рҩаш", иаазырԥшуа Урыстәыла ареволиуциеи аграждантә еибашьреи раантәи ажәлар зҭагылаз аԥсҭазаара уадаҩ, аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа. Уаҩы ихьааигартә иҟоуп абас еиԥш иҟоу аклассикатә ҩымҭа иахьатәи ҳанбан (1954 шықәса раахыс иҳамоу) ахь иахьиагам, уи ҭыҵит ақыртуа графикала. Сара ибзиазаны исгәалашәоит ашкол санҭаз азын ҵхқәа ауаҵьаҟ сыҽҳәатәаны санаԥхьоз "Аихатәы рҩаш". Усҟан сара сҩызцәа рацәазар акәхарын. Сгәанала, ари ароман ҩаԥхьа аԥсуа ԥхьаҩ изыргьежьтәқәоу иреиуоуп, акы, уи асахьаркыратә ҩымҭак аҳасабала аамҭа ззымииааиз акоуп, иага асовет идеологиа бгазаргьы, ҩбагьы, уи еиҭазгаз уанзагьы аԥсуа кьыԥхь ҽыц аҩыцхахара ианаҽыз аамҭазы гәык-ԥсыкала амаҵ азызуаз, иазааԥсаз,

заамҭала аҵара бзиа змаз, аԥсуа интеллигент иаша Шабаҭ Аимхаа ихьзгьы ааҳгәаланаршәоит.

ЛЕУА ШАМБА

Ахәажәцәа ҕәҕәала изхалахьаз агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 ш.ш.) аномерҟәа Леуа Шамба ипублицистикатә ҭынха зну еихыршәшәо срыхәаԥшуа саналага, сҽаԥхьа иаацәыркит Гәыԥ ақыта Ачамԥазра аҳабла иагәылганы ихәхәаза инашьҭу ахәызқәа Аеыкәадырырҭа ҳәа хьзыс измоу. Уи ԍадантә иахьналаго ахәыԥшзаҽы иҟоу Шамаа рнышәынҭра саныхәыҷыз савсны Кәазанҟа заҟантә ԍцахьааз, иагараангьы анышәынҭра иахагылоу, иагәылаҟаҵоу амармалташь иалхыз Леуа Шамба ипатреҭ сахәаԥшхьааз. Усҟан уи изкны издыруаз, зыԥсаҭа шкәакәахаша, аԍны саб иашьцәа рҟынтә изныкымкәа исаҳахьаз абарҭ ажәақәа ракәын: Шамы Ҳасан иԥа, дымназеит, иаԥьал кьаҽхеит, ҷкәын ҟадыԥь, акәымзар. Аԥсны азы дҵеи бзиахон" ҳәа. Аха урҭ абыргцәа ҟәышқәа, зыԥсадгьыли зуаажәлари рыбзиабара аханатә абшьҭрала иаазгоз ражәақәа зхырҳәаауаз, ирыҵаркуаз абаздыруаз, амала, акы ишазҳәаз аҟара сныруан, убри азы акәхап, уи анышәынҭра савсцыҳхьаза (амԍа аҽықәанҵәҟьа ауп иахьыҟоу), саатҭыланы амармалташь шкәакәа иаласаз апатреҭ сзахәаԥшуаз. Усҟан, абыржәы избо ҷьысшьоит, ҽиқәакы, агәкыра иҵаны, иԥсы ҭаны, убжьы наиқәургар дуацәажәарызшәа акәын, амармалташь хьшәашәа иаласаз апатреҭ шухәаԥшуаз. Ақыртуа фашистцәа иаҳзааргаз аибашьра анеилга аԥхьатәи амшқәа раан акәын, абри схәыҷра шыкәсқәа раан лассылассы сахьымԍасуаз амԍала шьапыла Арасазыхьынтә сцон митә зхызгаз, митә зылшаз Тҟәарчалҟа. Ԍаԥхьа савсуан Шамаа рнышәынҭра, абраҟа саныхәыҷыз ишыҟасҵоз еиԥш, саатымгылар сгәы иамуит. Ҳәарада, уажәшьҭа ҳҵарауаԍ ду Хәыхәыт Бҕажәба ажурнал "Алашара" (1964 шыкәсазы №6) иаништаз астатиа иабзоураны дыздыруан Леуа Шамба дызусҭаз. Уажәы уи анышәынҭра иахагылоу абаҟагьы, уаҟа иаласоу апатреҭгьы ҿааныза

ианызбозтәи ахаҿра амамызт, иаԍнахыз ашыкәсқәа ацәыхьанҭахан аҽеиҭанакит, иазымииаит зегьы злаго, изаԍызхуа аамҭеикәшара...

Ҳәарас иаҭахузеи, иахьатәи аԥхьаԍ зынзагьы диздырам (аԥсуа журналистика ҭызцааua азәы иакәымзар) Леуа Шамба дызусҭоу, насгьы абраҟа ҳихцәажәартә, избахә ҲҲәартә еиԥш иҟаиҵахьоу закәу. Еилкааuп, уи дахьизымдыруагьы гәыбҕан узиҭом, избанзар архивтә саба дыхнаԍахьеит, даараза згәы былуа, змилаҭ кьыԥкь аҭоурых ҳаҭыр ақәызцо азәы иакәымзар, уи асабагьы далалом, мацкьа-шьаԥкьа ҷьара дгылазаауеит, насгьы иахьатәи аԥьырмыкьатә економика амчра анамоу, амалаҳәа акгьы аус анамуа аамҭазы дадызгалазеи, ихы зыхирҟьозеи, аха уи даҽеа зцаароуп...

Уажәы маҷк иадамхаргьы ҳашьҭахьҟа Ҳхьаԥшыԥ Леуа Шамба идаракәац, ихылҵшьҭрахь. Леуа Шамба диит 1902 шыкәсазы, сентиабр 25, Очамчыра араион (усҟан Кәыдры ауезд ҳәа иашьҭан) Гәыԥ ақытан, Ачамԥазра аҳаблаҽы абжьуаа рҽы еицырдыруаз анхаԍы нага Шамы Ҳасан иԍнаҭаҽы. Аԥсуаа милаҭ цәаԍаны ирымоуп, ирҷыда ҟазшьоуп ауаԍы даныбзиахалакь ихьзи ижәлеи еидкылан иркьаҽу аформала аҳәара, иаагап, Шамы Ҳасан, Ҭар Еқәыԥ, Арыш Гьедлач, Бган Есыф, Қап Еқәыԥ, Ҳаԥьым Башь... Абри аформала зыхьзи зыжәлеи еидкылан ирҳәоз ажәлар рҽы ҳаҭыр зқәыз, ацәгьа абзиаҽы зажәа акыр ԥхылнадоз ракәын.

Убас иҟаз аԥсуа нхаԍы наган Леуа иаб Шамы Ҳасан. Уи иламыс заҟа иҳаракыз, аԥсуара заҟа ҳаҭыр ақәиҵоз, деиҷаҳауаз, ҷьара иацәтәымыз акы ицәалалар ҳәа дшацәшәоз ҳнарбоит ҳҵарауаԍ ду Ш. Инал-иԥа абри ауаԍы (ҳашәҟәыԍԍцәа рклуб аҟны литературатә еилатәарак аан ҳсахьаркыратә ԍымҭақәа рҽы аԥсуа иҟазшьа инагзаны иаазырԥшуа ахаҿсахьақәа иҵегьы игәылтәааны иҟазар иҭахны дахьцәажәоз) ихҳәааны иаиго аҽырԥштәы. Ш. Инал-иԥа усҟан иихәаз ажәақәа ауха аԍны санааи сымшанҵаҽы иасырбеит. Абар даргьы: "Очамчыра араион ақытақәа рахь снықәон. Ари 1943 шыкәсазы акәын. Саргьы сыҷкәынан, ҳбыргцәа ҟәышқәа, ҳажәабжьҳәацәа рҳәамҭақәа ақьаад ианыс-

цон, ԥхнын, нанҳәа мза аҽеиԝнамшацызт, шоуран, алабз аныхәтәуа ҳәа ззырҳәоз акәын уи аҽены. Ус сынҭалеит Шамы Ҳасан иашҭа, уи дынхон Ачамԥазра аҳабла иахчынгоу, шәаԥыцьаԥла иҭалаҳау шьха хәыцык иаҟароу ахәыԥшза ашьапаҽы. Аԥсуаа зегьы реиԥш ари анхаԝы нага иашҭа ҭбаа-ҭыцә ԥшзаза еиҵәала ихҟьан, анҭаԥшра акыр иаԥсаны. Агәашә аҷараҳәа иаартны амзырха санаатала, сылаԥш нақәшәеит, ахьатә кәаскьа, иқәпраяны ицарашәа иҭагылаз, асоф аҽы дзышза, ишәыз аԥхын блуза аҳәынҵәарақәа ԥыртланы итәаз ауаԝ бырг. Усҟан уи 100 шыкәса дырҭысхьан, аха иируа, ииҳәо ԥкымкәа дыҕәҕәаза дыҟан. Сизызырԝырц, ииҳәоз ажәабжьқәа ақьаад ианысҵарц ауп аԝны сызнеиз. Уаанза еибартыз икаба аҳәынҵәарақәа ааибаркны, игәы ҭырхьахьан акәымкәа, амардуан дналбааны "бзиала уаабеит, дад, иҳәан снапы аасымихит. Нас асофаҽы ҳнеидтәалеит ҳаицәажәо. Сара ари ауаԝ бырг ԥшза сизхәыцуан, иҟаиҵаз иаанагоз, уи аԥсуара иазҳәан, дышуаԝбыргызгьы, ишшоуразгьы ихы иатәеимшьеит, иҳәынҵәарақәа ԥыртланы асас идкылара. Ари ахәҭаҷ хәыҷгьы заҟа ҳанаҳәозеи. Сгәанала, абарҭ рԝызцәа аԥсуа иҷыдаҕақәа ҳашәҟәыԝԝ илаԥш иҵымшәозар ауп аԥсуа изку асахьаркыратә ԝымҭа анаԥицо аамҭазы".

Шамы Ҳасан аԥсҭазаараҽы акыр зхызгахьаз аԥсуа хаҵан. Уи диит 1828 шыкәсазы. 1877 шыкәсазы Ҭырқәтәылаҟа амҳаҷьырра дагеит, раԥхьатәи иԥҳәыси (уи д-Ҳаҷьым-ԥҳан) иҷкәын хәыҷи уаҟа иԥсит. Ашьтахь иируланы иԥсадгьыл ахь дааит. Аԝынтә раан аҭаацәара далалеит, ԥҳәысс дигоит 19 шыкәса ирҭагылаз Ема Коҕониа-ԥҳа, усҟан иара ихыҵуан 55 шыкәса. Ироуит фԝык аԥацәеи (Нестор, Никәа, Леуа, Алыкьса, Сунар, Иакәаба), ԥшьԝык аԥҳацәеи (Фоса, Софиа, Фыҷ, Ҭамара). Ԝыцьа Нестори Леуеи, ишыҷкәынцәаз, аҭаацәара иалалааныа рдунеи рыԥсахит.

Шамы Ҳасан аԥсуала акы зғымыз нхаԝын, инхара ду ыҟан, ирахә-ишәахә анын, иҽы-икәадыр еиқәын, фатәык, жәтәык даргәаҟуамызт, дчеиҵьыкауаԝын. Асас дахьқәа, ауаа нагақәа иԝнаҭа иагмызт. Ажәакала, анцәа ишиҳәара иҟаз уаԝын. Уи иԥсҭазаара далҵит 1944 шыкәсазы.

Иара иҟазшьақәа, анхара-анҵыра, ахьз-ахьымзҕ, аԥсуара иаҵанакуа акәама-ҵамарақәа зегьы ихшара ирылаиааземт. Никәа Ҳасан-иԥа Шамба 1923 шыкәсазы Гаграҟа даанит нхара. Уигьы абжьаратә ҵара иман. Аԥсны акәым уи анҭыҵгьы Шамы Никәа ибзианы дырдыруан, ажәлар рҽы амаҵ иухьан, акыр шыкәса инеиԥынкылан Гагратәи ақьырмыт зырҭа зауад директорс даман, иԝны имтәацыз, имгылацыз сас дахь дыҟамызт шамаха. Сасы бзиак Гагра даҭаар, уахь акәын дахьымԝахыргоз, Нестор Лакоба асас дахьқәа иманы заҟантә дымԝахыҵхьааз Шамы Никәа иԝнаҭаҽы. Иԥсаҭа шкәакәахаанит, иԥсҭазаара далҵхьеит, аха идаракәаац ҕәҕәаза иҟоуп, уи иаԥсуаратә традициа наигзоит иҷкәын Адольф Шамба, уи иахьа Аԥсны аҭакԥхықәра змоу ҳамаҵура дахагылоуп.

Сунари Алықьсеи рхаҭақәа рыԥсҭазаара иалҵхьазаргьы, рыхшара анцәа ишиҳәара иҟоуп. Алықьса имаҭа Лаша иакәзар дынԥынруп. Сунар иԥа Давид Шамба иахьа Гагра арион архитектор хадас аус иуеит. Владимир Хьышба, Аԥсны абком актәи мазаныкәгаԝыс иҟаз Шамы Ҳасан имоҭа (иԥҳа лԥа) иакәын. Иакәаба Шамба ари дҟаза дун, ишырҳәо еиԥш, инапы ахьы аԥссон. Иҟаиҵон аԥсуа музыкатә инструментқәа ахымаа, аԝымаа, аҽарпын, аԥхьарца. Урҭ рыҟаҵара анаԝсангьы, ихаҭа ҟазарала иаирҳәон, Аԥсны аҳәынҭқарратә ашәаҳәареи акәашареи рансамбль аҽы аус иухьан. Уи ахыхьгьы инапала изахуан аԥсуа маҭәа, азеицк, ахҭырԥа, еилеиҵон ауапа, урҭ рԝызцәа ауаа "знапы ахьы аԥссо" иахьа заҟа иаҭахузеи аибашьра иаргәашахаз Аԥсны!

Иахьа Шамы Ҳасан имаҭацәа ирхышаз аҧараҳәа иҟоуп, итрадициатәу аԥсуара еихаҳауа иаауеит. Ажәакала, абжьуаа рҽы еицырдыруаз ауаԝ ҟәыш Шамы Ҳасан идаракәаац аԥсы ҭоуп, иҽиоит, ихәышҭаарамца хәажжаза иакуп.

Хыхь зызбахә ҳамаз аԥсуа ҭаацәароуп дызлиааз раԥхьатәи аԥсуа журналистцәа иреиуаз Леуа Шамба. Уи раԥхьа аҵара далагоит Гәыԥтәи ашкол аҽы, аха нас иаарласны диасуеит Пақәашьтәи ашкол ахь. Абар уи

изы ашәҟәыҩҩ М. Аҳашба иифуа: "Иара ашкол ахаҭа акәзар ԥшь-ҟәшак змаз школын. Программа дуззак иахысуаны иҟамызт. Аха иаҳдырҭауаз иагымкәа ҳҳы иҭаргалауан, иара ашкол иалгозгьы, егьырҭ ашколқәа такәы ирылгақәоз рааста иаҳа иазыҟаҵан. Ажәакала, абри аамҭазы абжьуаа рыҟны ҳара ҳашкол ахьз бзиа аман. Иара убри азыхәан акәхап, абжьуаа рқытақәа жәпазак рыҟнытә анхаҵәа рҵеицәа ааганы, Ԥақәашьтәи ашкол иҳтарҵауазгьы. Абри аамҭаз абраҟа аҵара сыцырҵон: Бедиа ақытантә – Зази Платони Ҷкадуаа, Тҟәарчал ақытантә – Сардион Аршбеи, Мақсмеи Хьзани Аргәынаа, Гәыԥ ақытантәи – Леуа Шамба, Река ақытантәи – Қсениа Кәыбраа-ԥҳаи Мышьа Қәычбериеи, Ҭхьына ақытантә – Ианкәа Арҟәыць..." (Мушьни Аҳашба, Аапынра мшқәа раан, Аҟәа, 1977, ад. 19)...

Усҟантәи аамҭала, абри ашкол бзиа даналга, Леуа Шамба дҭалоит Очамчыратәи ашкол, абраҟа хышықәса аҵара аниҵа, дарауеит Аҟәаҟа, дҭалоит Аҟәатәи арҵаҩратә техникум. Уи ибзианы далгоит, аха шықәсқәак ҵьаргьы дҭамлакәа дыҟан, нас Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь дҭалоит Ленинградтәи аҭоурых-лингвистикатә институт. Аҵараҽы уи агәырҵҟәыл бзиа иман, еиҳарак абызшәақәа наукала рытҵаара ихшыҩ азцон, иагьицааиуан. Леуа Шамба машәыршақә иалимхзеит дызҭалаз аинститутгьы. Уи аҵаразы агәырҵҟәыл бзиа иман.

Абар Леуа Шамба изы Хәыхәыт Бҕажәба иифуа: "1926 шықәса рзы акәын. Усҟан сара Аҟәа ашкол сҭан, аҩбатәи акласс аҽы стәан. Аԥхын, аканикул аан, ԥсшьара саншьцәа рахь – Арасазыхьҟа сааит. Саншьцәа рҽы дааилон Шамба Леуа Ҳасан-иԥа. Уи иҭаацәа нхон Гәыԥ, ашьха ашьапаҽы, Ачамԥазра аҳаблаҽы. Леуа усҟан аинститут дҭан Ленинград, аԥсуа литература бзиа ибон, аԥсышәала иҭыҵуаз ашәыҟәқәа зегьы иман, даԥхьон, дыҩуан. Леуеи Иуеи ҷыдала бзиа еибабон, уи адагьы еиуаҵәан (Леуа иан Коҕониа-ԥҳан). Аха Иуа иеиԥш Леуагьы иаԥьал ианамразеит, дышҷкәыныз дыԥсит.

Зны Леуа Арасазыхь ала дымҩасны Гәыԥҟа дцон. Саншьцәа рҽы даамҩахыҵит. Убасҟан Леуа иситеит ҳамҭас Иуа Коҕониа ишәҟәы (1925 шықәсазы иҭыҵыз –

Р. Қ.). Иахьагьы сгәы иқәыҩуеит раԥхьаза сзыԥхьаз ажәа ҟәышқәа: "Аҳы сышәҟәы уԥырла, тәамҩахә умамкәа уцала... ажәытә жәабжьқәа наҳәала.., ацәгьа иашьҭоу уҽирбала... ахамаԥагьа дахьырхәла... умтәазакәа угьежьла..."

... Гәыԥ ақытан (Чацәқыт) дынхон Аԥсны еицырдыруаз ажәабжьҳәаҩы Чаҵә Чагә. Иуа Коҕониа (Леуа Шамба дицны) Чагә иахь инеилон, уа ажәытә жәабжьқәа ирзызырҩуан, ашәҟәы ианырҵон. Усынтәи Чагә дрымаиы Леуа иҩныҟа ицаларын. Убас мзы-наҟьак. (Ажурнал "Алашара" 1964 ш., №6).

Ишаабо еиԥш, Леуа Шамбеи Иуа Коҕониеи еизааигәан еиуаралагьы доуҳалагьы. Аха рыцҳарас иҟалаз, аҩыцьагьы бзиа ирбоз аԥсуа литература амаҵ аураҽы рҽахәы нагзаны аҳәаха рмазеит, иҽахҵәеит рыԥсҭазаара, иқәрахьымзақәахеит.

Леуа Шамба Ленинградтәи аинститут дызҭаз алгаха имазакәа, аҩбатәи акурс аҽы дыштәаз ачымазара бааԥсы ихьыз иахҟьаны 1928 шықәсазы иԥсҭазаара далҵит. Уи шыҟалазгьы абас ауп. Ленинградтәи аҭоурых-лингвистикатә институт аҩбатәи акурс астудент Леуа Шамба иашьеиҳаб Никәа иҽы аԥхын дыҟан, иԥсы ишьон. Убри аамҭазы Аҟәа аҵара ицызҵоз иҩыза ԥҳәызбак ақалақь аҽтәи ахәышәтәырҭаҽы дшышьҭаз иаҳан лбара днеит, аха ахәышәтәырҭаҽы дназааанза амҩан диқәшәеит лара ачымазаҩ лхаҭа, диҳәеит аҩныҟа (Гәдоуҭатәын) дигарцы. Амашьынақәа усҟан иабаҟаз, аха иаразнак афаетон ԥшааны аҩныҟа дигеит. Аԥҳәызба атифа лыхьуазаарын, аҳақьымцәа дырцәыбналаны аҩныҟа дцон. Уи иара иалидырааузаз. Уи акәхеит, Гагра дшааиҵәкьаз дычмазаҩхеит, 14 мшы рыла иԥсҭазаара далҵит, аҽкы зхикааз ачымазаҩ уанза дыԥсхьан.

Абас рыцҳарыла иԥсҭазаара ҽахҵәеит иҵоураны, абырфын бҕьыц еиԥш иҩагылаз аҵеи Леуа Шамба.

Абар усҟан агазеҭ "Советская Абхазия" иаҩуа анекролог: "7 августа в 1928 г. в Гаграх умер от брюшного тифа Леван (Леуа) Шамба. Смерть вырвала из рядов пролетарского студенчества совсем молодого товарища, талантливого работника.

Товарищ Шамба только в прошлом году поступил в Ленинградский институт по редакционному отделу. Он был один из первых молодых абхазцев, интересовавшихся научной работой.

Несмотря на академичесую загруженность, Тов. Шамба успевал и в научной работе. Он был одним из активнейших участников бригады по составлению полного русского-абхазского словаря, издаваемого Академией наук СССР.

Здесь он показал себя, как исключительно талантливый работник, подающий большие надежды в разработке родного ему абхазского языка в разрезе марксистско-ленинской науки.

Пролетарское сотруднечество потеряло в лице товарища Шамба одного из ценейших товарищей. Память о нем навсегда останется в наших сердцах.

Группа товарищей: М. Хашба, А. Хашба, В. Кукба, М. Гадлиба, И. Папаскири, В. Дарсалиа, В. Кортуа, Д. Гадлиа, К. Багапш, М. Амчба, Я. Шариа, З. Кобахиа, Д. Ахуба, Е. Гадлиа.

Леуа Шамба иҩызцәа гәалсра дула иршуыз анекролог иаҳәоит заҧхьаҟа акыр ҟазцараны иҟаз аҧсуа цеи иҩызцәеи иҧсадгьыли дышрыҧхаз. Уаҩы ихьааигартә иҟоуп абас абырфын бгьыц еиҧш иҩагылаз ауаҩы рыцҳарыла иҧстазаара ахьҽахцәаз, аха азәгьы акгьы имчым, досу даниша илахьынца ишану еиҧш дымҩасуазар акәхап...

Леуа Шамба Аҟәа аҵара аниҵоз аамҭазы ауп аҧсуа литература абзиабара аник, агазеҭ "Аҧсны" ашҟа астатиақәа, ажәабжь кьаҽқәа рыҩра даналага. Абраҟа уи усҟантәи аҧсуа ҽар аҩра зхы азцоз рнырра имоурц залшомызт, ҷыдала иара жьра-цәарала изааигәаз Иуа Коҭониеи иареи реиҽцаарагьы иабзоуразгьы ыҟан, ҳәарада. Ус шакәыз Хәыхәыт Бҭажәба хыхь иаазгаз истатиаҽгьы иаҳәоит.

Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи хшыҩзышьҭра бзиа рзыруан аҩра зхы азцоз, напы алазкуаз аҽар. Урт рҩымҭақәа, еиҳарак ажәеинраалақәа, ирыгыз ыҟазаргьы иацхрааны итрыжьуан, изыҩуа цәырнагарц, еихьнарҧшырц азын.

Усҟан ус иатахын агазеҭ "Аҧсны" аҽы зырцәажәоз Д. Гәлиеи, С. Ҷанбеи, М. Лакрбеи рнаҩсангьы ҧхьаҟа изгаша, абаҩохатәра змаз ажурналистцәа еицаазатәын. Абри аганахьалагьы акыр аҵанакуан аҧсуа газеҭ адаҟьақәа рҽы аҧсышәала иҩуа авторцәа ҽыцқәа рцәырцра. Убарт дырхатарнакуп Леуа Ҳасан-иҧа Шамбагьы.

Леуа Шамба иҩуан астатиақәа, ажәабжь кьаҽқәа. Уи 1920 шықәса, февраль 28 рзы итыцыз агазеҭ "Аҧсны" иаништеит ажәабжь кьаҽ "Абаҕыри аҟармаҵыси" захьзу. Уажәы ҳаҧхьап аҩымта ахата:

"Иҧхон амра, уи ашәахәақәа рҽоужьны иақәыҧхон аҵла дуқәа рықәцәқәа. Аҵлақәа рыбҕьы аилачыра иаҵаҩны игауан аҵарақәа рышәабжьгьы, ииашаны уаҩы иаҳаратәгьы игон ажәцарақәа ажәҩанаҽтәи иахьыҧыруаз амырхәага еигәырҕьаны рашәаҳәабжьы; аки-ҩбеи баҕыр рашәаҳәашьагьы аҟармаҵысқәа изцырҳәауаз. Убырт ашәаҳәацәа хара ирцәыхарамкәа ҧса-цлак гылан, уи аҵлагьы ҩыцьа аиҩызцәа абаҕыри аҟармаҵыси абҕьы аиалачыра рҽеларзны иааины иаақәтәеит.

Аҟармаҵыс аҵыхәа алада-аҩада иаҟьан акразеилкауазшәа ус аҳәеит: "Уара абаҕыр ҳаиуанс суҧхьазозаап, акыр удыруашәа аҽа хныкәгашьак азбахә соуҳәеит, изакәузеи нас, сара уара иззуҳәо сашьҭамлазакәа хныкәгашьа бзиа схы ақәсыршәазар, изатахузеи акруреи аҧьабаа абареи акгьы музакәагьы схы ныкәызгоитеи", – аҳәеит аҟармаҵыс.

– "Сылашара аҟармаҵыс, – аҳәеит абаҕыр, – аусуреи аҧсадгьыл агәазыбылреи иреиҳаны адунеи аҽы Анцәа агьимшазеит, иҧсы ҭоуп ҳәагьы дсыҧхьазауам уажәтәи аамҭан зызхара афара мацара иашьҭоу ауаҩытәыҩса.

Дыкамзаргьы еиҳа изеиҧьуп ауаҩы изхара ыфаны агьизымдырзауа, дзаамҭоу даҽаҳаушәа, дынкыдҳалауаааакыдҳалауа, агаза еиҧш акрахьифаз дтәаны дыехәауа хныкәгашьа бзиа сымоуп ҳәа. Ауаҩы ҳәа исыҧхьазо убри иоуп зыҧсадгьыл (зыҧсы-адгьыл) ахьымзг азыҳәан зыцкәынра агәхьаа мкыкәа, зхы мшатакәа аус азызуа, акры ахьысфауа ҧхьартоуп ҳәа агәхьаа мкыкәа икажьны зхы ҵьабаа арбаны зхы ҽызхыз.

– "Аҧсадгьыл ҳа-ҳа!" – аҳәан иахыччеит аҟармаҵыс. Сара аҧсадгьыл ҳәаны узышьҭоу сымазам, сахьақәшәауа ауп сара сзыҳәан ҧсадгьылс иҟоу. Абаҕыр аҩыза иара иахьаҳәоз ахь ианамба, агәалахь леиқәнаҵан ус аҳәеит: "Заҟа убзамыҟәузеи рыцҳа. Уара уеиҧш зеиҧшу изқьынгьы дыҟазаап акәымзар, ихи иҧсадгьыли дрықәиҵны дзыҟалазарым", – аҳәан инықәпраяны ицеит".

Ари ажәабжь хәыҷы (ажәамаана ацәаҩа иазааигәоу) аҿы аҟармаҵыси абаҕыри реицәажәарала иаабоит еиҭарсны иҳәоу, аҧсадгьыли ахақәиҭреи ирыдҳәалоу ахшыҩзцарақәа. Арҭ рҩызцәа аҩымҭақәа апатриотизмра атема иазку, агазеҭ "Аҧсны" лассы-лассы ианылон, избанзар, урҭ равторцәа ирбон аҧсуа жәлар зҭагылаз азалымдырра, ҳәаым мчқәа Аҧсны ишахаҧаз, ажәлар зызгәышьуаз ахақәиҭра шыхәаеыз. Абри атәоуп Леуа Шамба иажәабжь-маана "Абаҕыри аҟармаҵыси" ирҳәо.

Сара аҩымҭа агазеҭ ишаныз иаазгеит, астиль, аҩышьа аформа, аграмматикатә ҧкара саламкьакьеит, усҟан ишырҩуаз, ишырҳәоз, автор итекст ала иҟасцеит. Аҳәоуқәа реиҿартәышьа уажәтәи ҳсинтаксистә ртәашьа, ажәақәа рҩышьа иахьақәымшәақәо ыҟазаргьы (иаҳҳәап "аҟарма – цыс", "ауаҩыҳәа", "ера" (иара ацынхәрас) уҳәа убас ицегьы. Уи хадарам. Ихадароу абри аҩымҭа хәыҷы иахьатәи аамҭа иахьақәҿнатуа, иахьатәи ҳхьаақәа иахьыркьысуа, иахьҳадыҕәҕәало ауп. Еиҳаракгьы, иаҳҳаагаз аибашьра ашьҭахь абаҕыр зқәызбо аҟармаҵыс (ари дуаҩуп, еиҭарсны иҳәоуп) аҩызцәа акрахьырфо мацара ҧсадгьылс измоу рацәаҩхеит. Урҭ агәхьаагьы ркым рыҧсадгьыл алахьынца. Леуа Шамба ари ажәабжь хәыҷы ихы иҭимҳәааит, усҟангьы, иара ихаан, Аҧсадгьыл ашәарҭара ҕәҕәа иантагылаз иҟазар акәхарын абаҕыр зқәызбоз рҩызцәагьы.

Еиҭасҳәоит аҩымҭа аидеиатә цакы, иаанарҧшуа ахаҿсахьа иахьагьы аҧсы ҭоуп, имажәзац. Уи анаҩсангьы, автор ҟазак иеиҧш иажәабжь заҟа еилацаланы, ахшыҩзцара аҵаҵаны иҟаиҵаз иҧьоумшьарц залшом.

Абри аҩымҭа хәыҷы амацарагьы агәра ҳнаргоит, уи дназазҭгьы, ажәа сахьарк зымҟәыцабзиахоз, изцааиуаз, азәы иакәны дшыҟалоз аҧсуа литератураҿы.

1920 шықәса, апрель мза 6 аҿны иҭыҵыз агазеҭ "Аҧсны" иануп Леуа Шамба истатиа хәыҷы "Абзиара ацаҧха" ҳәа хыс измоу. Уаҟа ҳаҧхьоит: "Ҳара аҧсацәа насыҧдарас иҳамоу аҕьычреи, арҳәреи, ауаҩшьреи роуп ҳаҭыр зықәцаны иныҟәааго. Егьырҭ амилатқәа иҟарҵо, ируа, ирҳәо ҳара уамашәа ибаны ҳрыхәаҧшлоит, избан акәзаҕ, ҳара цареи дырреи рхы ҳамам азы. Аҵабырг ҳҳәозар, аҧсабараҿы ҳара ҳаиҧш зымч кәадоу, аҵаразы еиҵахо, шамахамзар, даҿа жәларык ыҟазам. Аҵара иабжьан, урҭ рҿы адырреи аҟазшьеи змам уаҩы уиқәшәом, ҳарҭ иҳахәаша, ҳанзырхаша ҟаимаҭ егьҳаздыҽам, аҵареи алахтреи ахьҳагу азы.

Убри аҟынтә ҳаиҳа аҵареи ахшыҩи змаз ауаа ҳара ҳанасыҧдара – аҵара ахьҳамам азы иаҳҳаҧаны ҳахьнаргаз жәбоит.

Абас ауп ҳшеиҵанархо аҵарадара. Абааҧсы аҧсацәа, хәыҷ дызмоу шәхәыҷқәа аҵара иашәҭ, дара рыла аныхтлак, аҧсуаа ирыхәаразы. Икаҳаҧсап ҳацәгьарақәа, ҳнеихап абзиарахь. Абриоуп абзиара ацаҧха".

Даара уаҩы дархәыцыртә иҟоуп абри астатиа хәыҷгьы. Уи автор ижәлар дрыҧхьоит, дрыҧхьоит акәым дрыҳәоит изҿу ацәгьа-мыцәгьарақәа, аҕьычрақәа, ауаҩшьрақәа (иахьагьы иҳалаҧсны ҳазку) иаҟәыҵырц, икарыжьырц, рхәыҷқәа алахтра рызҭо аҵара иазыркырц, мап анакәха, дара реиҳа аҵара змоу, зыла хту иаҳҳаҧаз амилаҭ ҳахьнаргаз жәбоит, ҧхьаҟагьы ҳаицәахоит ҳәа дгьаҵәы-ҕьаҵәуа асаркьал дасуеит. Абзиара цаҧхас иамоу алахтреи аҵареи роуп ҳәа истатиа хиркәшоит.

Леуа Шамба аҧсуа жәлар рхьаа ихьааны, ргәыцха игәыцханы ауп агазеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҿы дшыҟәгылоз, уи атематика ауп изцаара хаданы иажәабжь хәыҷқәа рҿы акәзааит, истатиақәа рҿы акәзааит ишьҭихуа, дзыхцәажәо.

Леуа Шамба агазеҭ ианиҵоз истатиақәеи иажәабжьқәеи рыбжеиҳарак тема хадас ишьҭырхуаз аҧсадгьыли ажәлари ирыцаркуаз, апатриотизмра аазырҧшуа азцаарақәа ракәын. Ари атема агазеҭ "Аҧсны" гәыцә хаданы иагәылсуан. Уи иаҵзырҕызуаз, иакәҿызҭуаз дреиуан иаргьы. Аха уи итематика арҭ азцаарақәа рҳәаа иҭысны,

даеа проблемақәак анышьҭнахуазгьы ыҟан. Ус шакәу ҳанаҳәоит "Ианбыкәыз мшәан?" захьзу астатиагьы. Зны ҳахәаԥшып цыԥҵәахак "Ианбыкәыз мшәан сынтәа мшаԥы? Амшаԥ ѧнкьа излаадыруаз акы, амш ԥхьазара акәын, уи аеены акәтаҧкәа ршәуан, чара руан. Абас акәын ҳара ақьырсианра захьтә иҳадаҳкылаз ажәытә ишыруаз, ҳаргьы убри амҩа ҳақәуп уажәрааныза. Уажәы, сара абри арҧазқәа зҩуа асшәа исымбеит Аҟәа. Ҳара захьтә ақьырсианра ҳадаҳкылаз абырзенцәа реиҳарацык чгомызт, аха уи агьоурым, уажәы уи "Иамодоуп", аха ачгара ду аан амшаԥ аены еиԥш, аныҳәа 10-ҟа 15-ҟа мшы шыбжьаз аҩы реаршьны, ашәа ҳәауа, икәашауа идәыкәуп, акәтаҧ ҟаԥшыкәа кны аинҟьара иаҷуп хәыҷгьы-дугьы, абазар аҷы амшаԥ ду аены еиԥш. Арҭ ауаа рҷы даара ҳасаб уны акалендар уахәамԥшлар, мшаԥы анакәу узымдыруа уҟарҵоит. Измааноузеи абри? Иаҳа рдин хҭаркма абарҭ ауаа, мамзар мшгагас "спекулиантра" ҳасабала акәу акәтаҧкәа абазар аҷы изкылырго, сыздырам, аха ишакәзаалакгьы даара угәы уеанымзар аныҳәа анакәу узымдырыр ҟалап" (агазеҭ "Аԥсны" 1920 шықәса, апрель мза 24).

Абри астатиагьы аԥхьаҩ ианаҳәо рацәоуп, зегьы раԥхьазагьы ирҷагылоит, иҷаԥнаеуеит жәлары зегьы еицырзеиԥшу аныҳәа ду мшаԥы иалахәмаруа, иатәамбакәа, мшгагас, мамзаргьы иара автор ишиҳәаз еиԥш, "аспикулиантра" аҳасабала зхы иазырхәо ауаа. Абри астатиа хәыҷы аҷгьы ақьырсианра аҭоурых зыхьынтә иаагаз рҭоурыхгьы днахьысуеит, ииашангьы иаҳгәалаиршәоит, насгьы ухаҷы иааумгарц залшом ажәа "зыхьынтә" (зыҟнытә ҳәа акәымкәа), ари ажәа ираашьам, зҵакы бзианы иаазырԥшуа акоуп. Ажәақәа рҳәашьақәа рҭызшәа анцәырызгах, иазгәасҭарц сҭахуп Леуа Шамба иҩымҭақәа рҷы иахьа рацәак ҳхы иаҳмырхәо, аха аԥсыԥхара злоу, иҵрыхәҵәаза иуаҳауа, изызку ирмәншәалазаны иаазырԥшуа, зҳәашьа ҷыцу ажәақәа.

Иҟоуп иҵегьы агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҷы акьыԥхь збаз Леуа Шамба истатиақәа, иажәаҿжьқәа. Урҭ Аԥсуа жәлар рҵара-лашара азҵаарақәа ирхьысуеит, ахақәиҭра-хьыԥшымраз аидеиақәа ирықәҷыртуеит. Дара

иахьагьы иажәазам, иҳарҳәо рацәоуп. Ажурналист, ашәҟәыҩҩ қәыԥш Леуа Шамба дызлацәажәоз азҵаарақәа иахьагьы рыԥсы ҭоуп, избатәны, амҩа иаша иқәҵатәны ҳауаажәларратә ԥсҭазаара аҷаԥхьа ишьҭоуп.

ЕЛЗБАР АЧБА

Дырмит Гәлиа зҭыжьра далагаз раԥхьазатәи аԥсуа газеҭ "Аԥсны" агәахәара ду знаҭаз, зҩымҭақәа рылеи ҷыбаҭыхлеи ацхыраара азҭаз дреиуан аҭауад Елзбар Алықьса-иԥа Ачба. Уи аԥсуа патриотк иаҳасабала даргәырҵеит ижәлар зегьы рхатәы бызшәала рҽы зырцәажәаз, ирыҵу-ирыбзоу еибырҳәартә алшара рызҭаз агазеҭ "Аԥсны".

Елзбар Ачба Алықьса-иԥа дииат 1887 шықәсазы Кәыдры ауезд Пақәашь ақытан. Уи 1902 шықәсазы дҭалоит Галтәи ԥшь-классктәи аҵараиурҭа ибзиазаны дагьалгоит 1906 шықәсазы. Иара убри ашықәсан Елзбар Ачба дҭалоит Қәҭешьтәи адинхаҵаратә ҵараиурҭа, дагьалгоит 1910 шықәсазы. Убри инаркны Елзбар Ачба акыр шықәса ауе иуан , зны рҵаԥыс, нас папыс. Уи аԥсуа жәлар инеилымхыкәа рлахьынҵа иазхәыцуаз, иаргәаҭеиуаз ҭауад хаҵан. Ус шакәу алада ҳзыхцәажәараны иҟоу агазеҭ "Аԥсны" ианиҵаз истатиақәа иаҳдырбоит. Амала, уаԥы ихьааигартә иҟоуп, зны-зынла Аԥсны иахнагахьоу аҭоурыхтә лахьынҵадарақәа зегьы ҭауадиаамсҭеи ирықәыжьны иааԥуа, иаҳҳәо шҳақдоу. Иахьа Аԥсны аҳәынҭқарра зқьи ԥышә шықәса ахыҵуеит ҳәа ҳазхыҽхәо, анхаҵәа ҵәатәы шьаҟаны ишрыцагылазгьы, уи ашьақәыргылара шьагәыҵс иамаз Аԥсны аҳҵәеи ҭауади-аамсҭеи шракәу ҳҳаҳмыршҭыроуп. Ҵабыргуп, ус еиԥш иҟаз атенденциа ашьапы акит асовет аамҭазы, аха уи классла амилаҭ аиҟәшара усҟангьы уажәгьы ҳара аԥсуаа акгьы ҳнаҭом, ҳамч армаҷуеит акәымзар. Ҳара иахьа зегьы реиҳа иаҳҭаху агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) авторцәа азәырԥы еицҽакны ишырҳәоз еиԥш, ҽык ҳаицҭацәажәо, ҳҳәоу еиқәшәо аҟалара ауп. Убасҟан ауп амилаҭ хаҽра мырзкәа аҽиара, ԥхьаҟа ацара аналшо.

Абас иҟаз, изԥыдаз аидеиақәа ҳара иаабоит аҭауад Елзбар Ачба истатиақәа рыҽгьы. Елзбар Ачба Аԥсны

рҵаԥык, папык иаҳасабала еицырдыруаз, ҳаҭыр зқәыз азәы иакәын. Ус акәмызҭгьы, уи дҟарҵомызт Аҟәатәи асобор аҽы папыс. Абар агазеҭ "Аԥсны" иакьыԥхьыз аинформациа иаҳәо: "Аԥсуа папы Аҟәатәи асобор аҽы. Иахьа уажәрааныа Гәыԥ папыс иҟаз Елзбар Ачба Аҟәа асобор аҽы папыс дҟарҵеит ҳәа ҳаҳаит. Иаргьы абра Аҟәа дыҟоуп. Абри раԥхьазатәи уаԥуп аԥсуа апап Аҟәатәи асобор аҽы иҟалара". (Агазеҭ "Аԥсны" №11, апрель мза 11, 1920 ш.).

Зегьы ирзымдыруазар ҟалап Асовет мчра анышьақәгыла раԥхьатәи ашықәсҟәа раан ари Аҟәатәи акафедралтә собор шырбгаз, уи ахаҭыԥан уажәы Аԥснытәи аҳәынҭқарратә филормониа ахыбра шалырхыз. Уаҟа аус зуаз апап Елзбар Ачба имаҵурагьы каимыжьыр амуит, уигьы азмырхакәа, заамурала дҭархан 1922 шықәсазы...

Елзбар Ачба иԥсадгьыл дапатриот иашан. Уи Аԥсны ахьыԥшымреи ахақәиҭреи рзы зхы-зыԥсы иамеигзоз, аҧараҳәа иқәԥоз аԥсуа интеллигентын. Ус шакәу алада ҳзыхцәажәараны ҳаҟоу истатиақәа идырҵабыргуеит. Зны иаагап агазеҭ "Аԥсны" (№13, июн 21–1919 ш.) ианыз астатиа "Иамԥоузеи иҟаҳҵаразы ҳара аԥсацәа" ҳәа хыс измоу астатиа. "Аԥсны аҳәаа иаҵанакуа уажәы, Гагра ауезд аламҵакәа, егьырҭ аԥшьуездқәа: Гәдоуҭеи, Гәымсҭеи, Абжьуааи, Самырзаҟанеи рҽы иқәынхо ауааԥсыра иахьа исыздырам, аха 1912–1913 шықәсы рыстатистикала ирыԥхьазоит 140.000 ауааԥсыра. Убарҭ рахьтә 82.960 ауааԥсыра еснагь ишьагәыҭу ԥсацәоуп ҳәа иԥхьазоуп, егьырҭ 57.340 ауааԥсыра тәым милаҭуп.

Анкьа зны аԥсуа жәлар уажәы ирыԥхьазауа аҵкыс хараза. зегьы ирдыруеит, еиҳан, аха рыбжԥык Ҭырқәтәыла иагеит, рыбжԥык атәым бызшәахь иеинагеит... Гәала дууп ари, аԥсацәа рымч ахьармаҷуа, аха иааурызеи! Уи азы амч уажәы иҳамам даара ҳазгәхьааргьы.

Аизарақәа рҽы ҳара аԥсацәа ҳшмилаҭ хаз жәлару еиԥш, ареволиуциа азын амчала, хус-ҳҳәыс хазызаait, иҳашьцәоу амҳаԥьырцәа-аԥсацәа иааит; самырзаҟанаа шәҳашьцәоуп ҳаҟны шәыҟаз ҳәа иаҳәон, еитаҳәон, аха ееидкылашьак алымшеит...

Шьҭарнахысгьы игәырԥа дууп, ари ҳаҟазшьала, избан акәзар, ҳара аԥсаҷәа иахьа ҳазлаҟоу уаԥы игәы изадкылом. Жәала адунеи ҳчаԥоит, усла акгьы ыҟам...

Уаԥытәыԥса ибзоура амԥаҿы ихы зыԥәку, ихы зыдкылоу еилырганы ак имазароуп мԥасы, уаҳа илшом абзазара ееи. Дарбанзаалакгьы амилаҭ, уажәы аҳәынҭқарра бзиаҟәа зманы иҟоу, ирыцшаеит ма раԥхьаза амԥа ҷабырг жәлар заазоз ашколи, Анцәа идин-закәан иахьеилдырго аныҳәартеи. Убырҭ рыла ауааԥсыра раазеит, рыхгьы иахәауа, азәгьы ихәауа. Нас убарҭ иҟарҵеит, ирылшеит уажәы ирыдаабалауа абзиарақәа. Ҳара, аԥсаҷәа, амилаҭ акрыздыруаз ҳраԥысын рацәак "ҳшәын" ныркагаси аазагаси, адин ҷабырг еилкаара, ашколқәа реиҷаҳара ацынхәрас аҧьычреи-арҳәреи, аҟәыдырпҳареи рзы аԥьабаа ду наҳахҭаагоит, урҭ уԥоны еиҭаг ҳәа ҳарҳәаргьы, еиҭаагароуп... Шьоукы Аԥсны ҳарзуам ҳәа: аԥсхәреи аҿырыԥрақәеи рҿазыркт, урҭ рзы ирылшауа акы ршаҭашам... Абас азәы алада, азәы аԥада дахоит "Аԥсны – агәыбылԥцәа".

Ижәдыруазааит, сашьцәа, ари еиԥш аус хыдақәа уажәы ҷьаргьы иҟам, ажәытәра иагахьоу Аԥсынра еиқәнаҳром, Аԥсынра азаазом!

Арҭқәа шәалазгалауа, рхы иахәароуп изышьҭоу, наҟ-наҟ Аԥсны иаԥырхагахауа агәхьаа рымам. Абас ала, сашьцәа, уажәы ирыцхьазо 82.960 ууаԥсыра аԥсаҷәа моу даҿеа 10 шықәса, убри уажәы иҳаҟазшьоу-ҳаҟаз шьазар, заҟа Аԥсынра иазымҳара, шьарда иацзаап. Абарҭқәа даара иаргәаҟуеит Аԥсынра, аҿееишьак злоура избатәуп, ишьақәыргылатәуп. "Аԥш (аҧьыкәреи) ашьапы цқьа ирымрашәар, алапҟьа иазҭыгом".

Сара сыхәҭаахь, иҳагу, иҳабзоу – уҳәа иазҿлымҳахаша, "Аԥсуа милаҭ Совет хымԥада ишьақәыргылатәуп" (агазеҭ "Аԥсны" №13, асабша, июн 21, 1919 ш.).

Астатиа автор Елзбар Ачба заҟа игәы инархьуа иԥуазеи Аԥсны зҭагылоу аполитикатә, асоциалтә уадаԥрақәа ртәы, еиҳаракгьы Урыстәыла иҟалаз ареволиуциа, ажәларқәа ахақәиҭра шырнаҭаз ибоит, Аԥсынгьы ҷьара акы азызбатәуп, амилаҭ рееиԥымшакәа, рымчқәа еилаҷаны рхатә ҳәынҭқарра ҟарҵароуп ҳәа дахәаԥшуеит,

убри азы хымԥада иаҭахуп ҳәа иԥхьазоит "Аԥсуа милаҭ Совет". Убри инаваргыланы уи дрықәызбоит хаҳара злам аҵас бааԥсқәа рымч. рылшара рықәдырзуеит, арахь урҭ акгьы иаҳзаԥсам, иус хыдақәоуп, насгьы ажәытәра иагахьоу Аԥсынра еиқәнархом ҳәа дрыхәаԥшуеит астатиа автор. Ҷабыргуп, Е. Ачба дзықәгылоу аполитикатә платформ, астатиаҿы иаартны иаҳәом, ианыԥшуам, аха аԥхьаԥ имԥашьо иабоит Урыстәыла иҟалаз ареволиуциа аидеиақәа уи дшырзааигәоу, анырра ширҭаз. Иара убас агазеҭ "Аԥсны" (№27, июль 24, 1920 ш.) ианиҵоит Елзбар Ачба "Аки ԥбеи ажәа аԥсуа жәлар рзы" ҳәа хыс измоу амилаҭ ахьаақәа ирызку астатиа. Уаҟа ҳаԥхьоит: "Уажәы ҳазҭагылоу аамҭа, зегьы иаабоит, иарбанзаалакгьы азы иаамҭа шьақәгылам ауаԥы изы, акы дырны, абас ауп амԥа цага ҳәа , иҿыртынчны дақәгәыҷратәы иҟам. Аха ҳаҧа ҳазлоу ақырҭ еиҳабыра анапы аҵаҟаҿы дырԥеигьых, Урыстәыла ҳәа, Ҭырқәтәыла ҳәа рҭызшәақәа ажәабжьны излааиԥуала, хараза ҳаиҷьуп урҭ раасҭа.

Аамҭа еилагара жәлары ишрыбзоуроу еиԥш, аҿееирагьы дара ирылшароуп...

Ҳаргьы, аԥсуа жәлар ҳаԥнуҵкатә, ҳхатә усқәа ҳара иҟаҳҵароуп, иҳалҳалшароуп ахақәиҭра ҷабырг иҳаундазҳәа ҳаҟазар, атәым иаҳзыҟаиҵалар еснагь, усҟан изхақәиҭрахом инагзаны ҳара ҳзы. Ҳара иҳагу аусқәа, ахақәиҭра аҵабыргмԥа ҳақәларазы, ирацәоуп, иҟоуп иҳалымшо аусқәа, аха иҳалымшо азыҳәан вба уаԥы изҳаҭом. Амала, иҳалшо аусқәа ҟаҳамҵар, даараза иԥырхагоуп, ҳаԥхьаҟазы иагьыԥхашьараны иаҳзынхоит. Иҳалшоит ҳаԥнуҵка ацәгьарақәа еиқәаҳкыр, иҳалшоит ҳаарыхра, ҳахныкәгара ус ҳарҿеирцы, иҳалшоит ҳҵара ус еиҷьаҳтәыр. Аха абри амԥа ҳақәларазы иаҳҭахуп ҳара ахшыԥ адагьы ҳаԥнуҵка аизыразра, аиашьара – аинычҳара. Иҟалаша акы ҟаландаз, ҭынчрак ҟаланда ҳәа иаҳәоит, ҳагьазыԥшуп зегьы, избан акәзар, афатә, ашәҵатәы, анага-аага иргәаҟганы иаҳзыҟалеит азы. Иҟазҵарыда, иҳазҭарыда абарҭ? Сара, уара, ажәлар зегьы ирылшароуп.

Ҵоуп, агәаҟра уаҩы игәы ԥнаҵәоит, ихы иҵәымԥнатәуеит, ихшыҩ еиланагоит. Аха уи еиԥш агәкаҳараҽы ҳнеиратәы еиԥшҵәҟьа гәаҟра ҳмыхьзац!.. Аҽакала, агәаҟра ауаҩы дарҽыцуеит, ахшыҩ инарҵоит рҳәоит аҟәышҵәа, иагьҵабыргхеит арҭ ажәақәа. Ԥьара-ԥьара амилаҭ жәларқәа рыҟны ажәлар рус аҟаҵара иаҽуп, ҳара ҳаԥшуп...

Ари ԥшра аҭахым, досу илшо абзиара аҟны иҽеишәароуп, уи уалны идуп ауаҩытәыҩса анцәа иахьынтә.

Аԥсуа жәлар ажәытә рҭоурых, рыхьз, рыԥша, рымч уагәылаԥшыр, уажәы ҳазлаҟоу иадукылар, маҷк Аԥсынра бзиа избо иааиҵәымԥымхар ҟалазом. Усҟан лшарас ҭаҷкәымымзар агьанрымамыз рхы еиқәдырхазар, ишмилаҭ жәлару ддырԥхьазазар, аҭоурых аҽы рҽандырҵазар, ҳара уажәы аԥсуаа урҭ реиҳа ахшыҩ мычқәа шаҟалалагь знапаҽы иҟоу иҳахьзеи?

Ҵоуп, уажә ҳазлаҟоу ахара зегьы ҳара уаҩы изҳаҭом, ҳаԥхьагылацәеи ҳаиҳабыреи уажәраанзатәқәа илашьцаран иаҳхадырԥеит абри еиԥш аҟазшьа алҵрагьы злаҳзуадаҩу уи азоуп: мамзар ишәарҭа духоит ҳаԥхьаҟазы..." (Агазеҭ "Аԥсны" №27, асабша, июль мза 24, 1920 ш.).

Абраҟагьы иаабоит Елзбар Ачба иԥсадгьыл зҭагылоу ауадаҩақәа инагзаны ишеиликааруа, хьаа дусгьы ишимоу, урҭ рырҽеиразы зегьы раԥхьаза ишиҭаху амилаҭ рыҩнуҵҟа еизыразны, рҳәоу еиқәшәо аҟалара. Убасҟан ауп урҭ рхықәкы йаша анырбарҭахо, ахеиқәырхаразы иқәԥарц шрылшо. Астатиа автор ижәлар ржәытә ҭоурых, рыхьз, рыԥша, рымч гәадурас ишимоугьы, игәы инархьуеит урҭқәеи уажәтәи рҭагылазаашьеи анеиҷеирԥшуа. Аха иага ус акәзаргьы, Елзбар Ачба агәкаҳара иҽеиҭом, ижәлар рыԥсымчхара дақәгәыҷуеит, акаҷы ишкылсуа идыруеит, баша иҳәом аҟәышҵәа ражәа: агәаҟра уаҩы дарҽыцуеит ҳәа.

Ааи, аԥсуа жәлар агәаҟра иҭагылан, ақырҭуа меншевикцәа реиҳабыра анапаҵаҟа иҟан Аԥсны, аԥсуа жәлар имҩаԥыргоз ақәԥара, иреиҷьыз ҳаԥсадгьыл аҵеицәа зхадаз Е. Ешба, Н. Лакоба ррреволиуциа-хақәиҭратә қәԥара иаартны изҳәоз астатиақәа агазеҭ "Аԥсны" аӷҵа-

ра шуадаҩызгьы, иаҳԥылоит урҭ ирықәҷыҵуа астатиақәа, аха еиҳарак ахақәитра-хьыԥшымратә идеиақәа ҳара иаабоит агазеҭ "Аԥсны" ианылоз аматериалқәа ирыҵаҵәахыз, еиҭарсны иҳәоу ахшыҩзарақәа рҷы, уи атәы аҩада егьырҭ астатиақәа рҷы исҳәахьеит, араҟа салацәажәом. Амала, Е. Ачба истатиақәа сзыхцәажәоз рҷгьы иаабоит урҭ рҩызцәа ахшыҩзарақәа маҷымкәа, ареволиуциа аидеиақәа дрыдымгылозаргьы, ақырҭуа меншевикцәа рахцара, Аԥсны ихьыԥшымны, насгьы ахала, аҩнуҵҟатәи ацәгьа-мыцәгьақәа ириааины, ахы ныҟәнаго аҟалара атәоуп ирҳәоит апатриот Е. Ачба истатиақәа. Ус шакәу арҵабыргуеит агазеҭ "Аԥсны" (№28, (август 7, 1920 ш.) ианылаз "Ҳазлалагарызеи раԥхьа?" ҳәа хыс измоугьы. Маҷк идухаргьы истахуп аҩымҭа аҧьырак аазгарц. "Аԥсуа жәлара, наҟ рацәак рҭоурых салалом, такәы аацуеит иахьа уажәраанзагьы (иаазар зхәарҭоузеи) ирымам рхатәы ишмилаҭ-жәлару ала рыҩнуҵҟа ус рҽеира адырра (внутренняя, здравая, самостоятельная инциатива)... Уи змаҭәахәу рацәоуп, ажәа дук ахысҳәаауам, издыруагьы рацәоуп ҳауаажәларраҽы.

Уажәы ҳаԥсуа жәлар, ԥыхьа ааста хыԥхьазарала ианрыгха, иҟоугьы хшыҩла хаз-хазы ҳанеимп, ареволиуциа иабзоураны, ҳахьазыҟаҵамыз азы; уажәы агәамҵреи, агәынқьреи, агәкаҳареи иамҭахәны ианҳау аамҭазы, ҳара ҳгәы мышьҭыкәа убри аҟынза ҳеышәаны ҳшьақәгыларoуп ԥьара, убри еиԥш амҩа ҵабырг аҽы, уаҳа уаҩы дахьзаҩымсуа, убрантә аусура ҳалагар ауп. Уи анакәымхагьы, уажәы ҳазну амҩала шьҭахьла амзар ԥхьала ҳазцашам. Аусҟаҵатәқәа ҳауаажәларраҽы ирацәоуп. Дасу аусқәа рҭыԥ аҽы ишақәнаго ианымҩангахалакь, зегьы бзиоуп, зегьы хәарҭоуп, ихырҳагоуп. Ҳауаажәлар уаарыхәаԥшыр рус-рҳәысқәа аизарақәа рҷы, аус анеилдыргауа, ианырызбауа, ражәақәа убри аҟынза ихшыҩны, еиҷкааны иуаҳауеит, егьа хшыҩ цқьала уаҩы дагәылаԥшыргьы вба дук уи изаҭом. Аха инасыԥдарахауа уи ауп, аус анагзараҽы ианнеилакь ахшыҩ жәақәа башахоит, абжагьы иара аҭыԥ аҽы изыназауам. Ари ас маанак иахҟьеит, ԥьара акы амоуп мамзар ишԥа? Агьырҭ рҟны ажәа аус алшозар, ҳара ҳҟны иҟалазеи?

Ари амалыр ԥшаатәуп, ишынеибаку ашьаҭа ыԥхтәуп, зынзак ҳабжьнамхыр азы! Абри еиԥш ауадаҩ зыхкьо азыҳәа исҳәоит иаԥсыхәоу ҳәа иҳамаҭәахәуп ҳәа ҩажәак, ахшыҩ цқьа иаҭыԥхаз, жәлар еибга зыкәныкәоны, рхаҿы иааганы ирымоу "ухаԥыц ахьаа цәгьа аназаалакь, хәшәыла иануз мыртәа иԥухроуп ахьаа ухы иҭамларазы, уцәа иаразнак ибжьнамхразы (Аҽакала, ари убри ауп жәларак зегьы ыкәызхуа, ухаԥыц еиԥш игәакьазаргьы ишаҭатәым) Акы ари. Егьи: "Иҟаумԥан, иныкәумган абааԥсы азәы изы, ухы иадумкылара еиԥш".

Арҭ рынагзара шьарда иуадаҩуп, еиҳарак уажәтәи аамҭазы, аха уаҳа ԥсыхәа ахьамам азы, шаҟаҟалакгьы арҭ ахшыҩ ажәакәа ҳарзааигәазароуп... Убарҭ рыкны иҟоуп ажәлар рымчи рынасыԥи. Убарҭ ахшыҩажәакәа рыкны ҳаҟазшьа анышьакәҳаргылалакь, ҳалагь ицегь абашт, ҳахшыҩгьы ицегь еилнаргашт, акгьы ҳацәыԥхам шьо, анхара ус ҳгәы акуа, аԥара зыԥсоу еилҳарго ҳҟалашт, ҳаԥхьаҟагьы ҳәараҭахымкәа ҳнеихашт.

Ҳара иҳаҳахьеит ажәакәа ареволиуциа аакалеижьҭеи "аҽеидкылара мчуп, насыԥ дуул жәлары рзы" ҳәа Ииашоуп, ари ас ауп ишыкоу, аха аҽеидкыларагьы ус имариам, закәандарыла уҽеидукылар адырҩаены убгоит, уи иара азакәанкәа амоуп, убри уҽакәумыршәар аузом. Аҽеидкылара аԥабырг иҟанаԥоит жәлары рхакәиҭра. Аԥсаԥәа ражәа иалоуп: "Иаԥсам итәы, иаԥсоу игоит" ҳәа, ахакәиҭрагьы абарҭ ажәакәагьы ирыцуп, ахакәиҭра ҳеаԥсаҳамтәыр ҳа ҳҟны иаанҿасуам, иара ахала бзанԥы аеҳаднаԥауам... Ԥоуп, ауаҩытәыҩса ҟазшьас имоуп мариала ибзазара мҩа мҩаԥигарц, ԥьабаа дук ихы иаимырбарацы, аха избахьада ԥьабаада, еышәарада аус хәарҭа шьакәзыргылахьоу? Абарҭ ажәакәа зхысҳәааауагьы абри ауп: "Ҳара уажәы ҳазҭагылоу аамҭатәы аԥсуаа рҭоурых ианылашт жәлары ирылшази ԥара змамзи ҳәа зны ирызбашт, абзиаразы ҳдырехәашт, иаҳԥьыршьашт, абааԥса азгьы ҳдырԥьашт" (агазеҭ "Аԥсны" №28, (август 7, 1920 ш.).

Сгәанала, ари астатиа иахьатәи аԥхьаҩгьы ианаҳәо крыкоуп аԥсадгьыли, ахакәиҭреи, ахьыԥшымреи, амилаҭ аҩнуҵҟатәи аусҟәа ирыцаркуа азҵаарақәа рҿы. Избан

акәзар, акы, автор ҭоурыхтәла ижәлар гәакьеи иԥсадгьыли аамҭа бааԥсы иаламзырц дхәыцуеит, уи азы иҟаҵатәу амҩақәа дрышьтоуп, иԥшаауеит, "ҳазлагарызеи раԥхьа?" ҳәа ижәлар ихы рыкәкны дразцаауеит. Ҩбагьы, астатиа иаанарԥшуеит уи автор Елзбар Ачба ипатриоттә цәаныррa заҟа иҵаулоу, ицкьоу, аԥсҭазаараҿы аҟазаара ҭакԥхыкәрала дшахәаԥшуа уҳәа убас иҵегьы.

Елзбар Ачба истатиа "Аԥсуа жәлари адемократиеи" ҳәа хыс измоу аҿы иаҵшьны дазаатгылоит адемократиа азакәанкәа ҳаԥсуа жәлар рҿы ишыкоу атәы. Ари астатиа автор ианиҩуаз ақыртуа меншевикцәа ирымехакны Аԥсны ианыказ акәын. Усҟан, дара ртәала автономиашәа акы ҳахьз адырҳәалон, аха урҭ рыгәтакыцәкьа зынза аҽакын. Уи рымбо иҟамызт аԥхьагылара змаз аԥсуа интеллигенциа. Убри азы акәын агазеҭ "Аԥсны" ианылоз астатиакәа иныцак-аацакшәа акәымкәа, аимакаиҿак ацны, адемократиеи, аԥсуа жәлари, автономиеи (ақыртцәа иҳарҭаз) ирызкыз аполитика зцаарақәа зышьтырхуаз, изрылацәажәоз.

"... Адемократиа – жәлары рус – иарбанзаалакгьы азы дара рыҩнуҵҟа рнапаҿы иҟоуп ҳәа ауп ишыкоу. Пыхьа ареволиуциа ҟалааныза жәлары рыбзиеи рыцәгьеи аҳәынҭқар ҳәа иҟаз импыцакын, егьа ицәгьазаргьы ажәлар иргәаԥхар акәын... Ажәлар адемократ форма еиҷыршьеит... Аҵара аус, ахәҳахәтра аус, амҩа-нхара аус, иарбанзаалакгьы ихәартоу аус ажәлар ишрыхәтоу ауп ишыкоу. Аха, инасыԥдараны, абри еиԥш аус бзиа Аԥсны аԥсуа жәлар рҿы уажәгьы еилкаам, аамҭа алԥха рхы ирзамырхәакәа иҟоуп, сара иахьызбауа ҳауаажәлар заҵа абзиарахь рхы дмырхара, ауаҩшьрахь, аицакрахь рхы дырхеит. Ари зысҳәо аԥсуа жәлар русушьа ахакәиҭра аакалеижьҭеи ауп. (Автор араҟа ахакәиҭра ҳәа зызбахә имоу аурыс ҳәынҭқар ихатәымчра ахьеилаҳаз, амилатқәа ацаризм ауҭ иахьацыцыз ауп. Ҵабыргуп, усҟан Аԥсны ахакәиҭра абаҟахыз, ақыртуа меншевикцәа рмагәшьхәа иҭацалан ирыман. Ажәлар зеиԥшроу русушьа алоуп излаудыруа. Аҵара ус жәлары зегьы хыцәнамырха изышьтоу, аԥсуа жәлар рҿы иусзамшәа иҟалеит, жәлары егьахырҳәааuам. Амҩа аусуаҩы иҳәом. Аҳа-

қьымра атәқәа иазыруазеи аҟәыдырԥцәа ахьыҟоу! Аԥсуа жәлар убри аҟынза илеихьан, ԥьара-ԥьара абри уажәы аабыкьанза аҧьычразы даара зызбахә гахьаз арԥарцәа ақыртҟәа рыҟны коммиссарси милициацәаси идыргылауан акыр ирыхәоз ԥьшьа. Аха урҭ абга чашәла идырчоз иауаз руан. Нас аиҳабыра рыҟны залымдарак сыхьит ҳәа улеир ирыхьзеи ажәлар ҳәа уарҳәон зныкацә... Ирывубоз урҭ, адемократра азакәан амч ала акәын излауарҳәоз... Аха сгәы иаанагоит шьҭа аиҳабырагьы ас рҳәарым ҳәа, избан акәзар "зхы ззымҟазо азәы дыҟазароуп..."

Абри азы шьҭа иԥхашьароуп асҙа анеира акыр еилызцои еилазҵои еиҿагыларақәа рыѡнуҵҟа аҭынчра ҟазымҵауә ирыцарымкыроуп, дара иалырхыз аиҳабыра абас рҿеибырҭар издыруада ҳажәлар мызыр, ҳаԥхьаҟа насыԥк ҳақәшәар, ҳашмилаҭ жәлару рдырыр (агазеҭ "Аԥсны" №25, июль мза 17, 1920 ш.), – иѡуеит Елзбар Ачба.

Астатиа аидеиа хада аапшуеит уи анҵәамҭаҿы иҳәоу абарҭ ажәақәа "Ҳашмилаҭ жәлару рдырыр". Ааи, автор ихшыѡзцарақәа зегьы аҵыхәтәан ишиҳәогьы ақыртуа меншевикцәа ирҿаргылоуп. Аха абри инаваргыланы уи иаахтны иҳәоит, аханатә дшааua еиԥш, ҳаѡнуҵҟатәи ҳагхақәа, ҳаԥсыерақәа, ҳҵарадара, иҳазкамыжьуа ашьцыларақәа уҳәа жәпакы. Урҭ зегьы аԥынгылара ҟарҵоит ахақәитра иаша амазаарағьы. Убартҟәа зегьы ҳрақәԥаларoуп милатк аҳасабала ҳаиқәхарц ҳҭахызар.

Убас ирацәоуп Елзбар Ачба ипублицистикатә статиақәа рҿы дызлацәажәо игәыхьқәа, ақыртуа меншевикцәа ҿыц иаԥшьыргаз рдемократиа хазынаҳә, ампыцахаларатә политика шьаҭас измоу. Аха аранза иаҳҳәаз азҳархап, избанзар, урҭгьы иаадырԥшуеит Е. Ачба журналистк, публицистк иаҳасабала ихаҭара, игәаҧра, ибаѡхатәра ахьынзаҟаз.

Елзбар Ачба агазеҭ "Аԥсны" иаиҵон, апублицистикатә статиақәа рыдагьы, асахьаркыратә литература ажанр иатәыз аѡымҭақәа. Урҭ аԥсуа ԥхьаѡы изы аинтерес аман, иарҳәоз рацәан, иацаз ахшыѡцак ҵаулан.

Убас агазеҭ "Аԥсны" (№27, 29, 30, 1920 ш.) иаиҵеит "Ауалыр ԥьашьахәтәы" ҳәа хыс измоу ажәабжь ҟаимаҭ. Уи афранцыз жәлар рҳәамҭахьтә ахы иақәиҭны, ираԥсышәаны еиҭагоуп. Рацәак ибеиамыз француз қыҭак аҿы днанагеит деиқәышла ҭаҳмадак, абна азааигәара иҭып ылхны анхара далагеит, амала, дахьынтәааз ҳәа азәгьы издыруамызт. Уи ауаѡ улаԥш дыцашәартә автор исахьа ҭихуеит: "Аурыла дназа-аазан, иланы, дыгәгәаны дыҟан, шьардагьы ниҵхьан, аха иблақәа ахшыѡ рыманы, иҳалалны, илашаны иҟан, ижакьа шкәакәан аразын еиԥш" (Иара уа). Аҭаҳмада данеилыркаа дзакәыз, лассылассы ауаа иҭааua иалагеит, ачымазцәа ҳаскьынла ихәышәтәуан, агәнаҳа ҟазцахьаз ауаа рзы Анцәа диҳәон, иҳәахьақәа наигзон, агәаҟра иақәшәаз дрыцхрааuан, ргәы ижьжьон. Уи иаарласны зегьы деицырдыруа, насгьы иҟаиҵаз аус бзиақәа ирыбзоураны ҳаҭыр ду иқәны дҟалеит. "Изнеиуа иалагеит абнаҿы ааигәатәиқәагьы, ахаратәиқәагьы, ажәцәагьы, аҿарацәагьы, абеиацәагьы, аҕарцәагьы. Азәы даҳәон абжьагара, азәы дашьҭан ацхыраара, азәы дыгәхьаагон, иҭахын ажьжьара.. Излеиуан убри еиԥшқәагьы цәгьарала зыԥсҭазаара ныҟәызгоз, ирԥырхагақәаз еигьырҭ ауаа, изшьуаз, изжьауаз, иҟазцақәоз убарҭ реиԥшқәа. Анцәа иҟашәымцан ҳәа ззиҳәақәоз еиԥш" (иара уа).

Убарҭгьы аҭаҳмада иҿы инеиуан дара рзы Анцәа диҳәаны рыгәнаҳақәа рхихырц, иранаижьырц азы, избанзар, рыԥсҭазааратә иҟарҵахьаз иарҭынчуамызт, ԥьаҳаным гыларҭас ироур ҳәа ишәон.

Ажәабжь аҿы даабоит ацәгьарақәа рацәазаны изухьаз, зыжәлар зыргәаҟхьаз ҭауад хымаԥагьак ихаҿсахьа. Уи аҭаҳмада иҿы днеит иԥсҭазаарағьы иҟаиҵахьоу агәнаҳарақәа ихихырц шиҭаху: Абар уи иажәақәа: "...Нас уара исурҵароуп, сагьуныҳәароуп сывбақәа рахьтә схы злаҿысхша, ауаѡ бзиарахь схы зласырхаша амѡа сықәуҵароуп" (иара уа).

Аҭаҳмада аус бзиақәа рыҟаҵара дазхиан, иара иҿы инеиз ауаѡы иагьа ацәгьара иухьазаргьы, ауаѡ бзиарахь скылсуеит аниҳәа, мап иҵәимкит, дицхрааueит. Аҭаҳмада иҭааз ауаѡы бааԥсы ауалыр хәычык иитоит абри зыла

ирҭәны исзаага, нас иҟауҷахьоу агәнаҳа ухыххарц азы Анцәа сиҳәоит иҳәеит. Аҭауад иааҟаимҷаз иҟоузеи, аха аҭаҳмада иитаз ауалыр зыла измырҭәит, дахьнеилакгьы, ҷеиҷьума, ирфашума, икәароума, изиасума абни иуалыр хәыҷ изырҭәуамызт, цәыкәбарк азы ҭаломызт; измааназ изымдырит, фаҧхьа дауеит аҭаҳмада иҷы ауалыр ҷьшьатәы шизмырҭәыз иеиҳәарц. Уи иихәаҷ еиҭеиҳәеит. ауалыр рҭәны иааигар, нас ауп Анцәа иҳәара даналаго, уанза акгьы дихәом. Деиҭадәыҟәлеит аҭауад хамаҧагьа иуалыр зыла ирҭәырц, аха акгьы алҵуам. Иҟалаз уи акәзаап, уи иуалыр азы иаҷеикуан, аха иҭалазомызт, избан акәзар, иҟаиҵахьоу агәнаҳақәа ихаҷы иаамгазакәа, дырзымхәыцзакәа, лаҕырзык рызкамҭәакәа ус иаҷаиргылон, уи башан, аҵыхәтәан иааичаҟьхьаз агәаҟрақәа ихаҷы иааганы, игәынганы, иҧсҭазаара зегьы гәнаҳала ишҭәу даназхәыц, илаҕырзқәа тырфоны, иҷы иаҷыкьасо аҷанынаха, уанза зынза цәыкәбар зҭамлазоз ауалыргьы ҭәит зыла.

Уи акәхеит, убри нахыс аҭауад амфа иаша даныҟлеит азәы ахаан цәгьара изимуа дҟалеит.

Ари ажәабжь агазеҭ "Аҧсны" иананиҵаз аамҭазы, аҕьычра, арҳәра, ауафшьра, атәым мчқәа рыцәгьаурақәа Аҧсны иасакьаҳәымҭаны иҟан. Дааараза уафы дархәыцыртә иҟоуп афымҭа иаҵоу афилософиа, уи ацәгьоура ауафы даҧхьзырҟәҟәааua акоуп. Уи анафсангьы анцәа идинхаҵарагьы шьақәиргәгәоит.

Иара убас агазеҭ "Аҧсны" (№35, сентиабр 28, 1920 ш.) иануп адинхаҵара иазку ажәабжь "Аҳәанҳәах". Автор иажәабжь иаҳәоит анцәа дхазҵо, уи изакәанқәа рыгәра зго, еилазымго ауафы иҧсҭазааращы ахаангьы ацәгьамыцәгьа шыҟаимҷо, илшо ала, иҧсы фытшәааназа дуаф қьианы дшыҟоу. Ас еиҧш иҟоу ахаҷесахьа Е. Ачба баша ифымҭаҷы иалаигаломызт, избанзар, аамҭа ҷьбара ауаа арфашьон, ацәгьоурақәа рахь ирыхон, урҭ аанкылатәын, мчыла, закәанла анафсангьы, зегьы зымчу ажәала, ахаҷесахьақәа рыла, еибабжьарыла.

Арккафы Аҟәа ақалақь аҷтәи ауахәама хада (акафедралтә собор) апап, Аҧсадгьыл апатриот Елзбар Ачба ипублицистикатә, илитературатә тынхаҷы ицәыригаз

ишьҭихыз апроблемақәа рҵакы иахьагьы имыззац, иуадафоу ҳаҧсҭазаара иақәҷенатуеит.

ЕУГЬАН ЧАЧХАЛИА

Агазет "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы астатиақәеи ажәеинраалақәеи икьыԥхьуан Еугьан Саат-иԥа Чачхалиа. Иаарҟьаҽны акәзаргьы, ҳнагәылаԥшып абри ауаҩ иԥстазаара – аԥсуа жәлар рыбзазара еиҧьызтәуа аҵара-лашара иазкыз.

Еугьан Саат-иԥа Чачхалиа диит ианвар 6, 1902 шықәсазы Очамчыра араион Пақәашь ақытан анхаҩы итаацәараҽы. Уи 1910 шықәсазы дҭалеит Пақәашьтәи ԥшьклассктәи ашкол, усҟан ари ашкол еиҳабыс даман жәлар рырцаҩы, кавказтәи абызшәақәа рытцаҩы, Аԥсны анҭыцгьы еицырдырхьаз Петра Гьаргь-иԥа Ҷараиа. Еугьан Чачхалиа Пақәашьтәи ашкол даналга, Очамыратәи Иреиҳау алагарҭатә ҷараиурҭа дҭалеит. Аха иара убри ашықәсазы иан дыԥсит, ашколгьы дҭымцыр амуит, аҵаразы иаҭахыз аԥара ихызшәаауаз дахьимамыз азы. Иаб Саат иакәзар, ууанза дыԥсхьан. Аха шықәсык аҟара анаатц иԥсы ааивигашәа данаатҟала, Очамчыратәи абжьаратә ҷараиурҭа дҭалеит, аҧьабаа ду бангьы далгеит 1918 шықәсазы. Абри аҟароуп Еугьан Чачхалиа ҷарас имаз, аха идырра еснагь ашәыҟәқәа рыԥхьарала иазирҳауан. Уи раԥхьа аус иуан Аҟәа Заидшер итипографиаҽы, Д. И. Гәлиа редақторс дызмаз аԥсуа газет "Аԥсны" анбанҟәшәаҩыс.

Е. С. Чачхалиа далахәын Аԥсны Асовет мчра ашьақәыргылара. 1921 шықәса, март 4 рзы Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла, иара Пақәашь ақытаҽтәи Акомҽартә иачеикаҽы аус иуан. Иара убри ашықәсазы Ҭхьынаҟа даашьҭын ари ақытаҽтәи акомҽартә иачеика мазаныҟәгаҩыс. Уаҟатәи ашкол аҽгьы рцаҩыс аус иуан, ҩ-уск еилеигзон. 30-тәи ашықәсҟәа раан уи ақытанхамҩа аколлективизациаҽы анхацәа рыҩнуҵҟа апропагандатә усура мҩаԥигон, 1940 ш. Еугьан Чачхалиа КПСС далалеит. Аҧьынҵьтәылатә еибашьра Дузза ашықәсҟәа

раан анырцәагатә баталион (жәлар реилатәара) аҽы аполитикатә напхгаҩыс дыҟан. Аҵа идиверсантцәа рыкра иазкыз аусҟәа дрылахәын.

Еиуеиԥшым ашықәсҟәа раан Еугьан Чачхалиа аус иухьан. Мықәтәи ашкол-интернат, Пақәашьтәи алагарҭатәи, быжь-шықәсатәи, абжьаратәи ашколқәа рҟны аҵара аҟәша еиҳабыс, директорс, аиҵбыразатәи апарторганизациа амазаныҟәгаҩыс, Пақәашьтәи араипо анапхгаҩыс, апартиа Очамчыратәи араиком азеиԥш ҟәша аиҳабыс.

Атәанчарахьы дцааныа акыр шықәса Еугьан Чачхалиа ԥақәашьтәи аашықәсатәи ашкол аҽы директорс, дыҟан аурыс бызшәеи алитературеи дирҵон. Уи ашьҭахьгьы 1964 шықәса инаркны Еугьан Саат-иԥа апартиа Очамчыратәи араиком аҟны иҟоу ажәытә революционерцәа рсовет абиуро дахантәаҩын.

Аҽар раазараҽы уи иибахьоу аԥьабаа ду ахә ҳаракны иршьахьан Аԥсны зеаԥсазтәыз арцаҩы ҳәа ахьз ҳарак ихцан, иатәашьан амедалқәа.

Еугьан Чачхалиа 30-тәи ашықәсҟәа раан иҭижьит ажәеинраалақәа реизга ашәҟәы. Аха нас иусура зегьы азикуеит аҽар раазара – арцаҩра. Уи аҵара апроцесс, ҷыдала аԥсуа бызшәеи алитературеи дырцара иазкны астатиақәа рыла дықәгылон агазет "Аԥсны ҟаԥшь" адаҟьақәа рҽы, иара убас аԥсуа нбан ақырҭуа графика аҟнытә уажәы 1954 шықәса раахыс иҳамоу ахь иаиаргоз акомиссиа далахәын аԥышәа змаз рцаҩык иаҳасабала. Аха сара араҟа урҭ зегьы срылалом (хыхьхыхьшәа иазгәасҭақәаз ракәымзар), мацара сыззаатгыло агазет "Аԥсны" (1919–1920 ш.ш.) иаиҵаз аматериалқәа роуп. Урҭ, егьырҭ авторцәа рҩымҭақәа рыҟны еиԥш, ақәҿырҭуан Аԥсны адәныҟатәи аҩныцкатәи изҭагылаз ауадаҩақәа, насгьы уи азы хыцәнамырха, амилат ееиҩшара ҟамцакәа, рымчқәа еизакны ақәԥара шаҭахыз уҳәа убас иҵегьы.

Абраҟа сзыхцәажәо ауаҩы дызлаԥақәашьтәыз ала исгәаласыршәарц стахуп Уарҭан Дауҭ-иԥа Аршба иажәақәа: "Дад, уажәшьта саргьы схәыҷзам (усҟан 80 шықәса дырҭысхьан), акыр хҭысқәа сырхаанып, азәырҩы сгәала-

шәоит, аха ҳабжьуаа рыԥнуҵҟа зажәа нагаз, зажәа кыр ԥхылнадоз, аԥсуара иашьҭаз Ԥақәашьаа ирыцназгоз маҷын сара сыҷкәынан санахьза. Уажәы, иахьабалак еиԥш, аҽеакала иҟазар ауеит".

Ауаԥы бырг абарҭ иажәақәа сара иҽыцза исгәаланаршәеит агазеҭ "Аԥсны". Избанзар, убри адаҟьақәа рҽы Ԥақәашьаа заҟаԥы аҽцаауадаз, аԥсуа жәлар агазеҭ анроу, урҭ рҵеицәа аҵара иаҽыз рпатриотизмра аԥсы ҭаланы иқәгылт, урҭ ааэеит аԥсуара аԥсымчхара ахьыҕәҕәаз, заб иџьынџь згәы азыбылуаз, аԥсуара мызындаз ҳәа ихәыцуаз аҭаацәарақәа рҽы. Хыхь исҳәааз ахшыԥзцара арҵабыргразы иаазгоит агазеҭ "Аԥсны" (1919–1 1 №20) Ԥақәашь ақыҭатәи аинтеллигенциа заҟаԥы уи аҭыҵра иаҵхрааз, рхы аладырхәыз. Абар даргьы М. Аҳашба (ашьҭахь ишәҟәыԥԥоны, ҳәынҭқарра-ууажәларратә усзуԥоны иҟалаз), Д. Аҳашба (аиурист, Очамчыра араион апрокурор), М. Булиа (ажурналист), Е. Чачхалиа (Аԥсны зеаԥсазтәыз арҵаԥы). Тедо Аҳашба (арҵаԥы), Г. Берзениа, аҳәынҭқарратә-ууажәларратә усзуԥы), Б. Аҳашба, О. Аҳашба, Е. Ачба (апап, арҵаԥы), О. Чачаа (ажурналист). Абаскаԥуаак (усҟантәи аамҭазы ари ацифра акраҵанакуан) қыҭак иалҵыз аҽар агазеҭ "Аԥсны" иарҕьажәԥаны иаҵагылеит. Убарҭ рхыԥхьазараҽы азәы ҳәа дгылан Еугьан Чачхалиагьы.

Еугьан Чачхалиа ибон Урыстәыла иҟалаз ареволиуциа ууанзатәи уи аимпериаҽы иҟаз ажәларқәа ахақәиҭра шырнаҭаз. Ҷоуп, Асовет мчра амехак заҟараз, хыԥхьазарала амилаҭ маҷқәа заҟа ахақәиҭра рнаҭашаз, рыбҕа еиҵнахшаз Аԥсны абольшевикцәа аусура ишаҽызгьы усҟан адырра уадаԥын, аха зегьы акы акәын аԥсуа нхаԥыжәлар рхақәиҭра уа Урыстәылан иҟалаз Оқтиабртәи ареволиуциа иадырҳәалон, аурыс ҳәынҭқар Николаи II илбааҳәара акы ишазҳәаз аҟара рныруан. Убри ауп иаҳәо Еугьан Саат-иԥа Чачхалиа агазеҭ "Аԥсны" (№24, июль мза 10, 1920 ш.) иаништаз "Ахақәиҭра" ҳәа хыс измоу астатиагьы. Уаҟа ҳаԥхьоит: "Урыстәылан, раԥхьаза ареволиуциа ду аныҟала, милаҭс иҟоу зегьы абҕьааҳәа рыԥнуҵҟа рееидкыланы, русқәа дара рналаҽы иааганы, ахақәиҭра нагза зларошуа аус иашьҭалеит.

Убри аамҭазы ҳара аԥсацәа аҵара зманы иҳамаз ҳаҷкәынцәа ԥыҭ-чыҭԥык, абри еиԥш аамҭа иҟалаз амчала, ҳаиҳа здырқәоз атәым милатқәа ируаз, иҟарҵоз ҳаҽырԥшшәа, ҵьара хақәиҭрак ҳауны, ҳуааҩәларра зынза иҳампыҵамзындаз ҳәа ирылшоз ала аԥьабаа рхы иадырбеит, аха ҳара, урҭ рҳәатәы хамҵакәа излеиҵаҳҟьарыз ҳашьҭалеит". (Агазеҭ "Аԥсны" №24, июль 10, 1920 ш.)

Излеиҵаҳҟьаша ҳашьҭалеит ҳәа Еугьан Чачхалиа дызҽу убри ауп, ҳҵарауаа, ҳинтеллигенциа ҳрыдымгылакәа, ирҳәо хаҳамҵо ҳрыҟәҟьаны ҳзыргыло, иаҳаизакны аԥсуа жәлар рымч зырмаҷуа ҳазҽу ацәгьоурақәа роуп, иаҳҳәап абарҭ реиԥш иҟоу, аҕьычра, арҳәра, аҵарахьы ҳахшара радмыԥхьалара уҳәа убас иҵегьы. "Абарҭ ацәгьоурақәа ҳарҟәамҵыр, автономиа моу, ҳҳатәы ҳәынҭқарра ҳаургьы, уажәы ҳшыҟоу аҵкысгьы ҳаицәахоит.

Аԥсацәа абарҭ ҳацәгьоурақәа ҳаарҟәаҵны ауаԥзиара, аҵара, анхара ҳашьҭалар, акыр ҳазыҭгауазар убри ауп, уаҳа даҽеакы акәым", – ихиркәшоит Еугьан Чачхалиа истатиа.

Уи абри аамҭазы Еугьан Чачхалиа астатиақәа инарываргыланы агазеҭ "Аԥсны" иаништон алитературатә ҟазшьа змаз аԥымҭақәа ажәабжь кьаҽқәа, ажәеинраалақәа. (Убарҭ рхыԥхьазара еиҳа еиҳаны ҳара иаабоит Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла нахыс зыҵҵаара иалагаз агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" адаҟьақәа рҽы, ашьҭахь ажәеинраалақәа реизга хазы шәҟәны иҵижьуеит). Убас иҟоу аԥымҭақәа иреиуоуп агазеҭ "Аԥсны" (№16, маи 15, 1920 ш.) иаништаз, ажәлар рҳәамҭа иалхны иҟаиҵаз ажәабжь "Ауаԥы аԥшь лагәыҕра кьаҽ". Уи ажәабжь ахы иаҵаргылоуп "Аԥсуа лакә" ҳәа.

Ҳәарада, ари ажәабжь ажәлар рҳәамҭа асиужет ала иҟаҵоуп, аха акыр иԥсахуп, автор ихатәқәа алаигалт. Уи асиужет абас иҟоуп: дыҟан ҭаҳмадак хәԥык аԥацәа иман. Урҭ рахьтә азәы аҵара иирҵар иҭаххеит, аха усҟан ажәытә уажәы еиԥш қыҭа-цыԥхьаза иҟамызт ашколқәа, хараза ҵьара дцар акәын. Ус иагьыҟаиҵеит, аб иԥацәа реиҵыбза диманы амԥа дыкәлеит, иԥа аҵара ахьиирҵаша школк иԥшаарц, акыргьы ицеит, ианааԥса

аҵла амҵан икажьыз ахаҳә ду инадиааланы рыԥсы ршьарц инатәеит. Ус изкыдиаалаз ахаҳә даацыҵит ауаҩ аԥшь лагәыра кьаҿк исзууазеи ҳәа диазҵаait. Аҭаҳмада дшәеит, аха амҩа дзыԥәыз закәыз еиҳәеит, уԥкәын шыԥәсык ала сара аҵара исырҵоит, иҵаргьы имҵаргьы ашыԥәс анынҵәо абраҟа дузаазгоит иҳәеит. Маԥ иҳәаргьы мчыла дшигоз анидыр, диԥәшаҳаҭхеит. Иҷкәын днаиитан, дмида-гәидахан аҩныҟа дгьежьит. Ауаҩ-аԥшь лагәыԥра кьаҿ, аҷкәын дышнеигаз ус еиҳәеит, уаҵәы сара сыҽхоит, аҭәра насҿаҵаны ақалақь ахь сганы 10.000 маат ҳәа суҭиуеит, аха сара ауха сцысханы сԥырны аҩныҟа саауеит иҳәеит. Ус иагьыҟаиҵеит. Абас акыр маанақәа иирҵеит, уи ала ауаҩ-аԥшь лагәыра кьаҿ дбеиахеит.

Ашыԥәс анынҵәа аҭаҳмада дааит иԥа дахьынижьыз ахаҳә аҿы. Ус ауаҩ-аԥшь лагәыԥра кьаҿ ахаҳә даацырҩоит аҭаҳмада иԥа диманы, иагьиҳәоит абас: уԥкәын акгьы изымҵеит ҳәа. Аҭаҳмада иҷкәын иицоз усс имамызт, деибга-деизҩыда даниба дгәырҕьаҵәа диман аҩныҟа дгьежьит. Аҷкәын амҩан иаб иеиҳәеит сара сыҽны сҟалоит, уара ақалақь аҿы хәыбзиала сыҵи, сара сцысны сԥырны уахынла аҩны снеиуеит ҳәа. Ус дагьныҟәеит аб, уи алагьы дуаҩ беиахеит.

Ажәабжь-лакә аҿы излаабо ала, ауаҩ-аԥшь лагәыԥра кьаҿ игәы дажьеит, аҷкәын акгьы изымҵа ԥьишьеит, уи иара иидыруаз аҩстаарақәа раҵкысгьы иҵеит, иаԥигеит дыррала. Ас ак шыҟаз ицәа иалашәан ауаҩ-аԥшь лагәыԥра кьаҿ адгьыл аҵа дыҵыҵны аҭаҳмада иҷкәын дҭаирхарц дашьҭалоит, аха илымшеит аҷкәын диааит.

Аҳәамҭа анҵәашьагьы аинтерес аҵоуп: "Издыруада акы ҵаны дсыцәцар, митәуп исыхьыз иҳәан абҕьааҳәа ахаҳә дҩахан длыҵырҩыхын дуаҩеиқәа духан дышзахәоз алагьы дрышьҭалт. Уи аамҭазы аҷкәын деы бзиахан аҭаҳмада аҿы ианкны истиуеит ҳәа дгылан. Ауаҩы еиқәагьы даарыдгылт, иутиуама ҳәа даниазҵаа: "аеи" – иҳәеит аҭаҳмада ахә азы диламхәаахәҭкәа шаҟа иҳәаз аԥара наииркын аҽы игарцы инапы алаикит, аха аҽы иадырын иахьгылаз изызо иалагеит, избан акәзар, ауаҩеиқәа ишьны икаижьырц нақәикит. Уи еиԥшаан аҽы

ҵысхан иԥырны идәықәлт, ауаҩ еиқәагьы дыхьшьыцбахан иҽырҟаса дашьҭалт. Уажәымзар уажәы искуеит шиҳәоз аҳақ иԥҳа дахьызахуаз игәырхан лкалҭ иааншәалт. Ахьшьыцбагьы уаҩ еиқәахан "ауԥшәыл аҵыс илызканаршәыз акәын" ҳәа еимырҟьо аҳҭырԥыр ишыркыз дҩагылан: "даба исшәырбеишь изеиԥшроу" ҳәа инапы анынаикза (идыркыр иԥыжәжәашан, аԥсы ахихрын) ихәызхан аҩҩыҳәа инарымҟәыҵҩоны инкаԥсеит: ауаҩ еиқәагьы дҟәарылаԥшьхан "ҟәы-ҟәы-ҟәы" ҳәа ишьҭиҟәшәаарцы ианақәик еиԥшааны ахәызқәа бгахәыҷханы иҩагылан аҟәарыл аҽыԥсахха иамразакәа ахәдацәа ҩышьҭагәа икны иаахнаҕәыцәт.

Абас аҭаҳмада иԥа ауаҩ-аԥшь лагәыԥра кьаҿ, зыҟны аҵара иҵаз иҵкыс иара даиааит" (агазет "Аԥсны" №16, маи 15, 1920 ш.).

Ари аҳәамҭа ажәлар рыхшыҩ иарҿиаз, алитературатә цәа аҟәынҵаны иҟаиҵеит уи автор. Аҩымҭа иаҳәоит арҵаҩы иҵкыс хшыҩла, дыррала аҵаҩы иаԥигар шилшо. Аха убри ахшыҩзцара инаваргыланы иҟоуп аҩымҭа аидеиа иҵегьы изырҕәҕәо даҽеакгьы. Уи убри ауп арҵаҩы еснагь ииазо аҵаҩы абзиа дазикроуп, хаҳара злоу ауп иирҵаша, ацәгьа-мыцәгьа ауаҩы изырҵо (иара изеиҕьу ала дахәаԥшны) уи дырҵаҩым, нас мышкы зны дахьымхәыр залшом ауаҩ-аԥшь лагәыԥра ишихьыз еиԥш.

Ҳзыхцәажәо Еугьан Чачхалиа иажәабжь-лакә иамоуп даҽеа бзиаракгьы, уи аԥсуа жәлар рҳәамҭақәа рахь ихьанарԥшуеит авторцәа ҿарацәа. Ажәлар рҳәамҭақәа реизгара, урҭ рлитературатәра Д. Гәлиа еснагь амҩа аитон, избанзар, аарла ашьапы ақәгылара иаҿыз аԥсуа литература аҿиара иацхрааuан.

Е. МААН-ԥХА

Агазеԥ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы лыстатиақәа рыла ҳара даабоит, дцәырԥуеит Е. Маан-ԥҳа. Уи лѡымԥақәа рҽы лыԥсадгьыл Аԥсны зыргәамԥуа азԥаарақәа роуп дызлацәажәо. Ԥабыргуп, лхаԥа дызусԥоу, наҟ-наҟ иллахьынцахаз ҳәа иахьатәи аԥхьаѡ акгьы издырам. Дарараза уаѡы игәы инархьуеит ақырԥуа фашистцәа ирблыз ҲҲәынтҟарратә рхив аҟамзаара. Уи заҟа ԥоурыхтә документ, заҟаѡы рбиографиақәа (ҳԥоурыхи, ҳлитературеи, ҳкультуреи, ҳполитикеи ирыдҳәалоу) лалаз ицази. Издыруада, абраҟа збиографиа ҳзымдыруа, уажәшьҭа зышьақәыргылара ҳалымшо ауаа, ҳархив аҽы уаѡы имԥыхьашәар ауан, аха иааг. Аҳәынтҟарратә ԥакы змоу урхив збылуа, уи шьаҭанкыла уқәызхырц зҭаху роуп. Ари вандализмуп, даҽакала ҳәашьа амам, иага унахыкәша-аахыкәшаргьы. Агазеԥ "Аԥсны" (№18, ииуль 25, 1919 ш.) аҽы илкьыԥхьуеит Е. Маан-ԥҳа ажәабжь "Амца иауушьҭыр иузырцәом" ҳәа хыс измоу. Ари аѡымҭа автор абас ахы лкуеит: "Қытак аҽы дынхауан Аԥыр Ҭаҟәыҷыҷ ҳәа азәы. Анхара бзианы иман. Иара акыр зылшауаз азәы иакәын. Иман х-ѡык аԥацәа. Аиҳабы ԥҳәыс диман, агәыбжьанытә ԥҳәыс дааигаратәа дыҟан, еиԥабазагьы ацәқәа икыртә дыҟан. Таҟәыҷыҷ иԥҳәыс ҟәышк лакәын; аѡынра бзиа иныҟәылгауан, лҭацагьы акыр лылшауан. Зегьы круцәан; ахацәақәа нхауан, аҳәсақәа изахуан, ихахауан, исуан, иқәыршәуан, изәзәауан" (иара уа).

Ажәабжь еиҭаҳәарала аѡымҭаҽы иҟало ахҭысқәа цәырылгоит автор, анаѡс иҟало, ицәырԥуа асахьақәа аԥхьаѡ азҽлымҳара азиуртә еиԥш. Нас ажәабжь аҽы иаабоузеи? Иҟалаз убри ауп абри анхаѡы бзиа, дигәылан Џьанкьиа ҳәа нхаѡык, урҭ ргәарԥқәа еидын, ааида рыбжьан акәымзар. Арҭ аѡнхаѡцәак рабацәа рыԥсы анҭаз аахыс аиашьара рзеибауа еиванхон, бзиа еибабон, ҟыҟ-ҽыҟ рыламызт, анцәа ишиҳәара иҟан, аха реиҳа-

бацәа рдунеи анырыԥсах, иаанхаз реиԥбацәа рабацәа иааргоз, традициак еиԥш зшьапы зкхьаз реибабара, ишырҳәо аѡыстаа дрыбжьаԥрит, иҧыҧеибагеит. Зны акәыткәа еимаркит, зны ирԥаз акәтаҧкәа, даҽа зных еиқәымтәазо аҳәан сҳәанқәа ирбылгьо ирыма идәыкәлеит. Еиҳарак ари аус зыршоз аҳәса ракәын. Аха рыцҳарас иҟалаз, аҳәса "русқәа" ахацәагьы рхы аладырхәит, ажәакала, ахибарԥәарахьы инеибагеит.

Абарҭ ахҭысқәа Е. Маан-ԥҳа илылшеит ҟазарыла рыгәра угартә, аимак-аиҽак зыбжьалаз ауаа рҟазшьақәа шьҭнахыртә еиԥш' аарԥшра. Аха, насыԥны зегьы еҳәарак-еҳәарак рымоуп. Арҭ аѡеигәылацәак игәаҧеибаганы зынза ихибарԥәааназа, Ҭаҟәыҷыҷ иаб аҭаҳмада иҟәыша ажәа еиқәнархоит. Абар урҭ иреиҳәаз: "Ҭаҟәыҷыҷ енак иҷкәын дааиԥхьан ус еиҳәеит: "Абри иҟашәԥауа хәарҭам, уара, ацәгьа ацәгьа арҳауеит акәымзар, ацәгьа цәгьарала иузыртәом. Абар иубоит бжьышықәса раахыс шәынхарақәа шәырзит, шәыѡнра ықәышәхит, шәмазара нышәхт, шәҭаацәара ишәзымаазауа аҽы шәааины шәыҟоуп, шәхәыҷқәа, шәыҳәсақәа рзааргза рыбзқәа хны еидгылоуп, аѡыстаа ишиҭахыз еиԥшԥәҟьа. Ԥасанатәгьы иуасҳәауан абас шәшыкалауаз, аха ихоуԥомызт. Иуасҳәоит, шьҭа ихаԥы, ишәырцә аиҧара, аинышәарахь ухы рха. Абар аныҳәа ааигәоит; Џьанкьиа дааг уѡны, иулшауала фатәы хәыҷык изыкаԥа, убас иаҳә: "Уаргьы саргьы абри нахыс цәгьа ҳабжьамзааит" ҳәа. Ҭаҟәыҷыҷ ибеит аиҧара уаҳа ртәашьа шеимоуаз, инхарагьы ишыԥхастахауаз. Иаб иҳәатәы дақәшаҳатхеит. Иаҧа дааиԥхьан, иѡны даганы ус иаиҳәеит; "иахьанза иаҳахҭеибаххьоу убоит, ари нахыс уаргьы саргьы уаҳа цәгьара ҳабжьамзааит; ацәгьара аԥыхәа анкаҳмыжь, иудыруаз уаргьы саргьы ҭаацәарыла ҳшыкәеибахзауа, ҳҭаацәарагьы рыгәнаҳа ҳақәшәоит". Џьанкьиа дақәгәырҧьан дѡагылан иаагәыдеибакылт. Уи анахыс убас бзиа еибабауан ѡыцьа аишьцәа шеибамбара" (иара уа).

Ишаабо еиԥш, еиҧацәаны еидтәалаз (ууанза ишеигәылацәазгьы) аҭаацәара аҭаҳмада иажәа ҟәыѡ еиннаршәеит. Автор лажәабжь иаҵаҵәахуу ахшыѡцак иаҳәоит аԥсҭазааратә ситуациа уадаѡқәа раан уеиҳа здыруа,

аԥышәа змоу, акры збахьоу ауаҩ быргиихҿоазхәырцра шаҭаху, ишгәынкылатәу, армаҕьырма аныкәареи, аԥша ахьасуа аццареи, ацәаажәареи ауаҩы ихәарҭоу акгьы инаҭом, дымчыданатәуеит, уимоу, ихьз-иԥша, ипату ланыркәыр алшоит...

Сара сахьахәаԥшуала, Е. Маан-ԥҳа лажәабжь абзазаратә цакы анаҩсангьы, аполитикатә цаҵгәы аҵоушәа збоит. Уи анкьыԥхьыз аамҭазы аурыс империа аныбга ашьҭахь аԥсуа жәлар рхаҭарнакцәа хаҭа-хаҭа иахаз кәалеит, усҟантәи аамҭазы М. Лакрба (уи атәы абри сышәкәаҿы иҟоуп) иҳәан еиԥш, шьоукы Деникин иахь иахеит, шьоукы абольшевикцәа, уимоу, ақыртуа меншевикцәа ирыдызцәылақәозгьы азәык-ҩыцьак кәалеит. Убри аҟнытә автор лажәабжь иаҳәоит реиҳа здыруа изызырҩра шаҭаху. Аимак иқәнахуаз ҩ-ҭаацәарак, ҩ-еигәылацәак дара реиҳа здыруаз ауаҩы бырг иахьизызырҩыз еиқәнархеит.

Ажәабжь абызшәагьы бзиоуп, иркьаҿ-ркьаҿы ицәажәоит, ҳәарас иаҭахузеи, усҟан аԥсуа проза аира иаҿын, аҩҩцәа ҿарацәа зхәыԥшуаз традициак ыҟамызт, ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи иара агазеҭ "Аԥсны" ианыло апрозатә ҩымҭақәеи рыда.

Ажәабжь "Амца иауушьтыр иузырцәом" абызшәагьы бзиоуп, ирацәамзаргьы исахьаркны иҳәоу аҭыԥқәа ыҟоуп. Иара ахы мацарагьы иртәоу (ифразеологиатә жәеицааироуп) ажәоуп. Иаагап ҿырԥштәык "Шәхәыҷқәа, шәыҳәсақәа рзаарыгза рыбзқәа хны еидгылоуп" (иара уа). "Рыбзқәа хны" иаҳәоит урҭ наҟ-наҟ ишеиҿагылаз, нас еибырымҳәауаз арбаны. Абар даҽеакгьы: Ҭаҟәыҷыҷ иихәаз "Џьанкьиа дақәгәырҕьан дҩагылан иаагәыдеибакылт". Ажәа деигәырҕьеит лымҳәеит автор, "дақәгәырҕьан" ҳәа ауп ишазгәалҭо, уи еиҳа аҵакы арҕәҕәоит, иаҳаз ажәабжь – реиныршәара иазкыз дақәгәырҕьеит. Абас иҟоуп иҵагьы исахьаркны ицәажәо ажәакәа, аҭыԥқәа.

Е. Маан-ԥҳа алада ҳзыхцәажәо лажәабжь, агазеҭ "Аԥсны" (№19 август 1, 1919 ш.) иану "Ҟабардеи Ҳасани Соуақьеи ражәабжь" ҳәа хыс измоу ажәлар рҳәамҭа асиужет иалхны, аха оригиналтә ҩымҭаны иҟаҵоуп. Ажәабжь асиужет аинтерес аҵоуп, алакә цәа аҟәныш-

ьы иҟоуп, мҽхакылагьы ихәыҷзам, ицо ахҭысқәагьы рҭшәамкәа, еихых-еиҵыхны, насгьы ицәыргоу ахаҿсахьақәа рдунеи унагәылаԥшыртә, ухаҿы инхартә еиԥш иҟаҵоуп.

"Ҟабардеи Ҳасани Соуақьеи ражәабжь" асиужет, ҳәарада, ишиашаҵәкьоу акәымзаргьы, иашьашәалоу авариантқәа уԥылоит, аха араҟа автор лхатә хыҵҳәаақәагьы, сахьаркыратә ҩымҭак аҳасабала ишыҟоу имҩашьо иубоит, еиҳаракгьы, уи афырхацәа хадақәа Ҟабардеи Ҳасани Соуақьеи рхаҿсахьақәа рҿы. Ажәабжь-лакә асиужет излаҳәо, излеибарку ала, хәыԥҳаи (Ҟабардеи Ҳасан) бзыцәашьеи аԥҳәызба лбара амҩа иқәлеит, аԥҳәыс даазгарц иаҿу, згәы иҭоу ахәыԥҳа иоуп. Урҭ аҩхацәак акыр иныкәахьан еиԥш, иааԥсан, абар ихәлон, лассы рыԥсы ршьарц, х-ԥьык ахьгылаз ашәшьыраҿы иаанҿасит аҵх уаҟа ирхыргарц. Аҩымҭаҿы урҭ уаҟа рыԥхьарагьы аинтерес аҵаны имҩаԥысуеит, ишынеыжәҵыз, реи-ркәадыри иахьца умбо иныҵабеит, астол рыфатә хианы инықәлеит, рызхара ыфаны ианалга, риарҭагьы мазеихеит. Абзыцәашьа Соуақьа данышьҭала акраамҭа дызмыцәеит, ус изҵаиаз аԥьҵла хауарақәа хҩык ашацәа аақәтәеит. Абар урҭ ирҳәаз: "Ашацәа руазә ус иҳәеит: "Уахатәи ҳасас ԥҳәыс-ҳәара дахьцауа насыԥс иаҳҭарызеи ҳәа". Насыԥс иаҳҭара убри ауп иҳәеит егьи: "Дахьнеиуа даннеилакь ауха уа дынхап, ашшьжьымҭан дангылауа амаҭ аԥшь имест иҭалааит, имест анишьаиҵауа амаҭ ишьаргәыц иналаланы ихагәҭа икылсаait. Убри заҳаны изырзара дҳашҳатәырахааит. Уи амуазар, иҳәеит егьи, – иҿеилаҳәаны дандәылҵуа, хахьтә аихаҵәы илеины ишьаргәыцахь икылсаait, убри дагааит. Убри заҳаны изырзара дҳашҳатәырахааит. Убригьы иамуазар, иҳәеит рышьҭахьтәи, – иԥҳәыс данигауа аҭацаагацәа данырԥылауа жәаҩа шыкәса дызқәымтәаацеык имоуп, убри данақәтәалакь дашьааит. Убри заҳаны изырзара дҳашҳатәырахааит. Убас рҳәан иныкәҵны ицеит. Абзыцәашьа ирҳәаз зегьы иаҳауан, изымбатәхан хәыцырҭас икит" (агазеҭ "Аԥсны", №19. Август 1, 1919 ш.).

Ажәабжь аҽы ишаабо еиԥш, абзыцәашьа ихәыԥҳа ашацәа ирҭаз аԥьал дахирԥеит, амест иҭатәаз амаҭ-аԥшьгьы амца иаларшәны иблит, ихы иалалараны иҟаз аихаҵәгьы аҳәала еихиҵәеит, дызшьраны иҟаз иҽегьы иара дақәтәаны дцеит. Аха арҭқәа зегьы ахәыԥҳа Ҟабардеи Ҳасан иабаидыруаз, урҭ изрaргамомызт ашацәа рҳәахьала, идыруан иалҵшәахоз. Сирԥхашьеит, сиԥсахит, сыбзыцәашьа дысшьыроуп ҳәа дықәгылт ахәыԥҳа, избан акәзар, жәаҩа шықәса дызқәымтәацыз иҽы дақәтәаны аҭацаагацәа рԥылара ахьеиҵеиҟьаз.

Арҭ аҭыԥқәа убас иҟаҵоуп, агәыхытхытра уздырҵысыртә еиԥш. Абзыцәашьа дыцқьоуп, иламыс хәашьрак алам ихәԥҳа иҽаԥхьа, арахь ахара идуп, дибар диеигзом. Анаҩс иҟаларызеи, иабакылсуеи Соуақьа илахьынҵа ҳәа ушхәыцуа, анҵәамҭа маншәаланы иҟалоит. Ари алакәқәа, шамахамзар, зегьы ирҟазшьа ҷыдоуп. Уи аҷыдара Е. Маан-ԥҳагьы авторк лаҳасабала лхы иалырхәеит. Иҟалаз уи ауп: – Абзыцәашьа Соуақьа абналара игәы анԥнаҵәаза избеит иҟалаз аахтны аҳәара. Уи ажәлар еизигеит (ихәыԥҳа дысшьуеит ҳәа дыцқьазаргьы еизаз дааныркылеит), иҟалаз, шыҟалаз ахы инаркны аҷыхәанза иреиҳәеит, иаргьы дҳашҳатәырахан даақалеит. Ахәыԥҳа иҽеишьырц далагеит иҟалаз аиаша анидыр, аха уигьы ажәлар идмыруит, аҽешьра аҵкыс ҷьара дызлаихәашаз акы дашьҭалар еиҳа ишеиҧьыз иарҳәеит.

Ҳаԥхьап аҩымҭа анҵәамҭа: "Аҩны данааи иԥҳәыс иҟалаз зегьы лаиҳәеит. Иԥҳәыс ус лҳәеит: "Уца абарҭ ахцьык рҽы, издыруада акы уаҳар убап. "Иҽынеихан адәы аҟны уахык иахьыԥхьаз днеит. Ауха ибахт ԥаса ибзыцәашьеи иареи ирбаз зегьы. Ҷхыбжьон ашацәа ааин аԥьқәа иаарықәтәеит: "Уахатәи ҳасас ибзыцәашьа хәарҭас имоузеи" – ҳәа Ашацәа руазәы иҩызцәа дразҵааит. Хәарҭас имоу уи ауп: Ихәыԥҳа иԥа заҵәы дыжәны дтәанха дҟаҵаны, убри атәан инаганы ибзыцәашь дхаҳәханы дахьгылоу ихагәта иқәитәар иԥсы ҭалоит – рҳәоит егьыр Ашацәа.

Ашьжьымҭан анша, Ҟабардеи Ҳасан дҽыжәланы аҩныҟа дгьажьны дааит. Аҩны данааи иаҳаз зегьы иԥҳәыс илеиҳәеит. Иԥҳәыс ус иалҳәеит: "Иугәаԥхауа изуы уҷ-

кәын, убзыцәашь уара узы илшаз убоит, уи уԥа дызлаеиҧьаушьарызеи". Иԥҳәыс илҳәаз дақәшаҳаҭхан, Ҟабардеи Ҳасани иҷкәын заҵәы дышьны, ақәаб дылҭаҵаны дижәит дтәанха, нас иԥҳәыси иареи неицхыраан ақәаб нарган ахаҳә илақәыртәеит, ишақәыртәаз еиԥш, иныҵаба ицеит. Уамоуп исыхь, иҳәеит Ҟабардеи Ҳасан: – сыбзыцәашьа дхаҳәхазаргьы исахьа ахьынзагылаз снахәаԥшуан, иара иԥсы ҭаны дызбауазшәа маҷк сгәы ныскылауан, уажәшьҭа избауада, сыбзыцәашьагьы сыҷкәын заҵәгьы инасымҟәыцаба ицеит иҳәан, иԥҳәысгьы иаргьы еибарҵәуо аҩны ианааи, ибзыцәашьа аԥхьарца арҳәо аҩны дтәан, Ҟабардеи Ҳасан иԥагьы дшашаза ибзыцәашьа ишьамхы дықәтәан" (иара уа).

Ҳәарада, аҩымҭаҽы ишаабо еиԥш, гәыцә хадас иамоу ажәлар рҳәамҭа ауп, уи ганкахьала ҭауади-аамыстеи, анхацәеи, ахәыԥҳареи, абзыцәашьреи реизыҟазаашьақәагьы аанарԥшуеит, аанарԥшра мацара акәзам, иагьшьақәнарҳәҳәоит, урҭ рыбжьара иҟалаз акласстә еиҟарамра арԥсыҽуеит, еснагь еизуааны аҟазаарахь ихьанарԥшуеит. Ари уеизгьы-уеизгьы цәгьара дук алам, амилаҭ классла еиҟәымшакәа, еизуааны, еизыразны ианыҟоу рымч ҭаҳәахоит, атәым мчқәа ирҽагыланы ақәпарагьы рылшо, рхы еиқәдырхо иҟалоит. Убри ауп иаҳәоу Ҟабардеи Ҳасани Соуақьеи рхаҽсахьақәа. Насгьы лара ажәабжь зҩыз авторгьы ҭауади-аамыстеи рдаракәац иеиуаз азәы лоуп, лхылҵшьҭрагьы лхалыршҭуамызт, аҳәынҵәа агәыдылҭәаломызт, шьоукы-шьоукы аҳратәра еимырхыз аахыс ишрыхьқәаз еиԥш.

Даҽа ганкахьала, ажәабжь аҽы иаабоит аԥсуа хаҵа Соуақәа еишьак еиԥш иибоз ихәыԥҳа, иани иаби ираазахьаз Ҟабардеи Ҳасан заҟа диҭахыз, иара изы гәыкала дыҟаз, ихы-иԥсы дшамеигзаз, аиашьаразы, ахәыԥҳаразы, аԥсуаразы. Ари ҳаҭыр зқәоуҵашьа, бзиа иубаша, насгьы аԥстазаараҽы иарбан ситуациазаалак аҽы иаҭаху, узҽыԥшыша хаҽсахьоуп. Абри ауп аҩымҭа аԥхьаҩ бзиа изырбаз. Уи аԥырҵеижьҭеи 80 шықәса ишеиҳаугьы, алакә елементқәа шырацәоугьы, иахьа уанаԥхьогьы ицаҳә-цаҳәо угәы иҵалоит, инарҵауланы удырхәыцуеит. Иҵабыргуп, уаҟа иаабо асахьақәа, Ҟабардеи Ҳасан иԥа-

заҵә ишьра, ижәра, дтәанхан иҟаҵара, нас иҳашҳатәырхара игылоу Соуаҟьа иқәтәара акыр ихьанҭоуп, аҧхьаҽ трагедиак еиҧш инируеит, аха алакәқәа зегьы рҟны еиҧш, насыҧла инҵәоит. Ари аҽымҭа анҵәашьа, афинал автор ажәлар рҳәамҭа лхы иалырхәоит. Хыхь ишысҳәахьоу еиҧш, ас иҟаз ажәлар рҳәамҭа лхы иархәаны изҽыз автор, ҳәарас иаҭахузеи, аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа лдыруан, насгьы урҭ рхархәашьа ҟаиматла дақәшәон.

Уаҽы ихьааигартә иҟоуп ҳзыхцәажәаз ажәабжьқәа равтор Е. Маан-ҧҳа дызусҭоу, уи нахыс иаҧылҵаз, лхаҭа иллахьынҵаҳаз зҳәаз еиҧш аилкаа ахьҳамам.

А. МААН. М. МААН

Ҭауади-аамыстеи рахьтә зыжәлар рлахьынҵазы, ҧхьаҟатәи рҧеиҧшхә бзиаз ихәыцуаз (Алдызи, Мырзакани, Зосҳани рҽызцәагьы ыҟан изаазагәышьарызеи...) рацәаҽын, еиҳаракгьы аинтеллигенциа иреиуаз. Ус шакәу шаҳатра ауеит ҳҵарауаҽ ду, академик Гьаргь Зизариа аҧьабаа адбаланы ииҽыз "Ареволиуциа ҟалаанзатәи аҧсуа интеллигенциа ашьақәгылара", ҳәа хыс измоу ашәҟәгьы. Уи адагьы заҟа ҳанаҳәозеи ҽышықәса инарықәыгәгәуа итыҵуаз агазет "Аҧсны" адаҟьақәа еихыршәшәо ҳҽынаҳҳаргьы. Уи адаҟьақәа рҽы рыстатиақәа рыла иахьыҟәгылоз анаҽсангьы, ҳмилат газет заҵәы абҕа азеиҵыхындаз, аҧсуа жәлар еигәныҽыртә, ирыгуирыбзоу алеибырҳәартә, атәым мчеиқәаҵәақәа ирҽагыланы ақәпараҽы рымч еизакны иҟанаҵарц азыҳәан материалла (ҧарала) ацхыраара арҭон ҭауади-аамыстеи рхаҭарнакцәа азәырҽы. Убарҭ иреиуан М. Лакрба, Д. Маан, Н. Маан, Е. Ачба, Е. Маан-ҧҳа А. Маан уҳәа убас иҵегьы. Урҭ иааиҧмырҟьазакәа агазет "Аҧсны" ианырҵон рҽымҭақәа, астатиақәа, ажәабжьқәа, ажәеинраалақәа. Убас зхатә ҽымҭақәа зыҽуаз, изкьыҧхьуаз дреиуан, збиографиа инагзаны иаҳзымдыруа, А. Маан. Уи агазет "Аҧсны" (№40, ноиабр мза 20 рзы, 1920 ш.) ианиҵоит "Аҽыза гәаҟ иуасиаҭ" ҳәа захьзу ажәеинраала. Аиашазы, аҽымҭа агәкаҳара аныҧшуеит, насгьы конкреттә фақтк, иҵегьы иазааигәаны иуҳәозар, автор иидыруаз иҽызак изкызар ҟалап асиужет злаҟоу ала, анс акә, арс акә ажәеинраала угәаҵаҽы, рыцхашьарак ннажьуеит, зуасиаҭ зҳәаз уаргьы дузааигәоушәа, дудыруашәа уҟанаҵоит. Насгьы, ари ахақәиҭразы аибашьраҽы иҭахаз азәы иакәзар ҳәа агәаанагара уоуеит аҽымҭа уанаҧхьалак. "Инагза сҽыза суасиаҭ стаацәа исызраҳәа. Уашьҭа уаҳа ҳзеицәажәауам, иуасҳәо ееины исзеиҭаҳәа – ҳәа далагоит ауасиаҭ аҳәара. Уи нахыс аҽымҭа асиу-

жет злаҟоу ала, абри ауасиаҭ зҳәо ахаҵа алирикатә фырхаҵа иакәымкәа иара автор ихаҭа иакәушәа убоит, избанзар, убасшәа ихьаԥшуа иҟаҵоуп. Уи идыруеит иани-иашьеи ахьынхо, иқыҭа дацәыхараны дшыҟоу, иажәабжь уахь анеира шуадаѡу, иѡыза диҳәоит шәҟәыла адырра ҟаиҵарц, насгьы имзарц аибашьраҽы дызгашаз ахы шиқәшәаз. Анаѡс ҳаԥхьап ажәеинраала анҵәамҭа:

Сашьа изга стапанча,
Иара исызиаҳә: "Дубом шьҭа".

Сан дныҟәигааит,
Лгәы даимыргааит.

Сыԥҳәыс илызѡы:
Сара дысзымԥшаait.

Лхәыҷы Ҷика
Бзиа дныҟәылгааит.

Сыхьтәы саат
Ҷика изга,

Сымҭа уаҳа ишимоуа
Агәра ирга.

Умш аабзиахаait,
Сѡыза, сашьа.

Унасыԥ нагзахаait,
Урыгымхаait уҭаацәа.

Аиашазы, аѡымҭа, алирикатә фырхаҵа, мамзаргьы иара автор иакәзааит изҵанакуа, угәы арԥшаартә, ауаѡытәыѡсатә фақторк аҳасабала илахьынҵа уазхәыцыртә иҟаҵоуп. Ихьаагартә аҟынза иҟоуп асолдаҭ иуахҭа. Аԥхьаѡ издыруам, уи дахьеибашьуаз, конкретла иҳәом дыззеибашьуаз аԥсадгьыл ахьз. Иҟалап 1914 шықәсазы аурыс ҳәынҭқар изыҳәа иеибашьуаз "дикая дивизия" иа-

лаз азәы иакәзар, издыруада Деникин ир ирылан еибашьуаз азәы иакәзар. Мамзар ақыртуа меншевикцәа ирҽагылан иқәԥоз дреиуазар. Урҭқәа ртәы аѡымҭа акгьы аҳәом, иаҳәо акы заҵәык аибашьраҽы дызгашаз ахы иқәшәеит, иѡыза иеиҳәоит иуасиаҭ, ишәаԥь иѡныҟа инеиртә еиԥш. Ажәеинраала конкретла хыхь исҳәаз азҵаарақәа ртак шамҳәогьы, уи ахаҭабзиара иаԥырхагамхеит, аԥхьаѡ ицәа-ижьы ианырыртә иҟаиҵеит аибашьѡы аҵыхәтәантәи иуасиаҭ, иѡыза иҳәарц идиҵо. Угәы иалсуеит Аԥсадгьыл ахақәитразы иқәԥо асолдаҭ иҭахара. Абри ауп ажәеинраала иаанарԥшуа, идеиас иамоу.

Ҷабыргуп, поезиатә рҽиамҭак аҳасабала, аԥсуа жәеинраала иахьатәи аиҽартәышьа аѡазарала уахәаԥшуазар, ҳәарас иаҭахузеи, иагу ыҟоуп, аԥсыерақәа аныԥшуеит, аха сацәымѡашьо исҳәарц сылшоит урҭ зегьы аҵанарзуеит, ихнаѡоит уи ацәанырра ԥхала, ирԥсҭазааратәны иахьеиҽартәу, иаанарԥшуа аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иахьалху, уаѡытәыѡсатә фақторны иахьыҟоу, даҽакала иуҳәозар, араҟа ихырку ажәала акгьы аарԥшым, аԥсҭазаара ԥсҭазаарала иаарԥшуп, убри ауп аѡымҭа иааигәаны, ҳцәа-ҳжьы ианырыртә изҳадаҳкылаз.

Аԥсуа газеҭ "Аԥсны" аҭыҵра ажәлар еигәыргьаны ирыдыркылеит, бзиа дук ишазҳәаз лоунытә ирнырит, рылшарақәа шмаҷызгьы, иацхрааун ԥарала, аѡра зылшоз рѡымҭақәа рыла. Ҷабыргуп, ҽыц иалагаз рыстатиақәа, ражәабжьқәа ражәеинраалақәа акы рыгымкәа иауҟахыз, аха агазеҭ аредақциа агәыԥ ацхрааны итрыжьуан.

Абар "Агәыԥ аԥсуа газеҭ ҭзыжьуа" ҳәа хыс измоу (агазеҭ "Аԥсны", №7 маи, 12, 1919 ш.) астатиаҽы Пақәашь ақыҭан ашкол аҽы рҵаѡыс иамаз Ҭедо Аҳашба ииѡуа: "Анцәа имҭоуп Аԥсуа жәлар ҳбызшәала агазеҭ ҭыҵуа иахьыҟалаз. Издыруада уажәшьҭа ҳажәлар мызыр. Жәла мырзгас иҟоу бызшәан, бызшәа мырзгас иҟоу аѡреи аԥхьареи ракәын, уи шәара агәыԥ шәымчала ианҳау, шьҭа ҳгьежьызар ҟалап арыгьарахь. Ҷабыргуп, агазеҭ ҭыжьра адагьы жәпакы аус дуқәа ҳаԥхьа ишьҭоуп, аха урҭ зегьы гәҽыгьра азыжәымур, ишәылымшо акгьы ыҟам. Ҳара аѡреи аԥхьареи хәыҷык издыруа аԥсуа ҷкәынцәа ажәлар ҳахьрылоу уалс иҳаду

дырны, ҳтәам ҳнапы еиқәыҧсаны. Уахь ԥралеи хшыԥлеи егьы ҳазшәмыхәаргьы дасу ҳқыҭақәа ҳазлоу рҽы шәара агазеҭ иҭшәыжьуа ҳаҿыҧшны жәлары ирыгу, ирыбзоу ҳраҳәаԥуп. Уи ак дырны ишәымаз ҧсышәа нбанк здыруа зегьы иақәибаҳәаны иҭшәыжьыз агазеҭ ишашьҭоу. Ҭаҳмадак ҳара ҳҿы иҳәеит агазеҭ санизаҧхьа: "Абар ԥышықәса ҵуеит аҳәынҭқар даххәаны аҳәынҭқарра ашьақәыргылара ажәлар ашьҭоуижьҭеи, аха сара схы азцомызт ашьақәыргылашьа; уажәы сбызшәала агазеҭ иансанаҳәа, издырит ишакәыз, абри апартиақәа "демократ-чемократ" ҳәа изышьҭазгьы уажәы ауп ихтны ианеилсырга, демократқәа ракәзаап ҳара ҳзы аус зуа ҳәаҷ" (Агазеҭ "Аҧсны" №7, маи, 12, 1919 ш.) Агазеҭ "Аҧсны аҧсуа жәлар шазыҡаз аазырҧшуа абар даҽа фақтгьы: "Ашәҡәы аредақциахь". Агазеҭ "Аҧсны" ҳанаҧхьа ацхыраара ианаамҭоу иамоур агазеҭ еиҵахоит ҳәа анҳаҳа, ҳара Азԥыбжьаа, иахьа абра иааиниаз, аизара ду ҡаҵаны, абри ҳаҧсуа газеҭ еиҵамхаразы иҳалшауа алаагалаанза, иахьа инаҳҭиуеит, иаарласны иахьаҭаху ҷьара акы иахәаразы хәышә мааҭ (500 м.). Наҡ-наҡгьы ҳи ааигәара игылоу ауаа, ижәдыруазаait иҳалшауа ала уи ацхыраара шагҳмырхауа! Ҳара ҳнаԥсангьы аҧсуак, Аҧсны згәы азыбылуа, збызшәа ҳаҭыр ақәызҵауа, збызшәала агазеҭ аҡазаара зыҧсоу еилызкааyа уи иамыцхрааyа дзыҡаларым. Ҵара змоугьы, ҵара змамгьы иаҧсуоу уи иамыцхрааyа дыҡам. Абас ауп ҳара ҳгәы ишаанагауа". Ари астатиа иаҵаԥуп Азԥыбжьатә.

Абар Азԥыбжьаа рҭакс аредақциа иаԥуа аҷьшьара иара убри адаҡьаҿы: "Азԥыбжьа агазеҭ "Аҧсны" иахьаҭаху акы иахәаразы иаҳзаарҭиз хәышә мааҭ ҷьшьара-ду аҭаны, ҭабуп ахҳәааны иҳадаҳкылт. Дара ишырҳәаз еиҧш, ҳаргьы ҳгәыҕуеит иаҧсуоу дарбанзаалакгьы убри иамыцхрааyа дзыҡаларым ҳәа, избан акәзар, агазеҭ бызшәа шьақәыргылагас, ҭоурых рҕәҕәагас, милаҭ еидкылагас уи еиҧьу, уи еиҳау ус зыҡалом".

Агазеҭ "Аҧсны" аҭыҵра деигәырҕьаны, ныҳәак еиҧш иҧхьазаны ажәеинраала азикит М. Маан. Уи иахьзуп "Ҳгазеҭ ҭыҵит" ("Аҧсны" №7, маи 12, 1919 ш.) Уаҡа ҳаҧхьоит:

Аҧсуа газеҭ Аҡәа иҭыҵит,
Шьаҿакгьы ҧхьала ҳаихеит.
Аҧсуаа гәырҕьара ду ҳзыҡалеит,
Алашара ааҳалаҧхеит.

Анцәа иазырҳа ҳалшара,
Егьумырзын ҳ-Аҧсынра.
Иҳаҭ ҳаргьы агәыбылра – ҵара,
Иаҳҡәыблааз ацәгьара.

Иҭабуп, шәаргьы иаҳзааҧсауа,
Ашәаҧшь ҳала ихызхыз.
Абзиарахь ҳхы зырхаз.

Агәаҵантә иааyа ацәаҳәаҡәа, апоезиа мцаҧшь рыцәмаҷзаргьы, иаадырҧшуеит автор игәырҕьаратә ҭагылазаашьа, амилаҭ газеҭ аҭыҵра аҧсуа жәлар рыпсҭазааараҿы культуратә, ҭоурыхтә хҭысны ишыҡалаз, насгьы уи иазааҧсо ауаа лымкаала ишрыцхраатәу, ишгәыгәҭажьтәым.

М. Маан агазеҭ "Аҧсны" иаиҵоз аматериалқәа иаадырҧшуеит ижәлари иҧсадгьыли рзы дышпатриотыз, имч, илша, ихшыԥ урҭ рзы акы дшамеигзоз, даҽазәгьы убас дыҡазар иҭахын. Ус шакәу амҳәаазои агазеҭ "Аҧсны" (№12, ииун 14, 1919 ш.) иаиҵаз ажәеинраала "Гәыцқьала ԥбаҡа-жәа" захьзугьы. Ари ажәеинраала ахы инаркны ашьапы аҡынза иаҳәо убри ауп ауаԥы ихы идыруа данықала инаркны иҧсы ԥҭшәааныза иҧсадгьыли ижәлари рзын дпатриотзароуп, урҭ рхьаа ихьаазароуп, ргәырҕьара игәырҕьазароуп. Уи ауп уаԥытәыԥсак иаҳасаб ала иуалҧшьа. Абар аԥымҭа ахаҭа:

Ухаҵазар, узлыҵыз ауаа ҧхаумшьан,
Урҭ рзы умаашьан.
Ацәгьараан ухы рылумхын,
Уахьыҡазаалакгьы иухоумыршҭын.

Унхала, урҧырхагымхан,
Ажәалагьы еилоумган.

Абзиара иудыруа рыгумыжьын,
Аашьарала ухы рԥумырхан.

Иулшозар, ууаажәлар ԥхасҭоумтәын,
Ажәа ҟьалала иумырԥашьан.
Уԥсадгьыл каумыжьын,
Ахьи аразни рзы иумыԥсахын.

Маанаа ртәы анысҳәа, абраҟа иазгәасымҭар ҳақым, абри аамыста ажәла ринтеллигенциа ахаҭарнакцәа аԥсуа газеҭ аҭыԥра заҟа еигәырҧьаны ирыдыркылаз, иадгылаз, иацхрааз, урҭ рхаҭақәа агазеҭ ахь ирыԥуаз астатиақәа рнаԥсангьы материалла иацхраауан, абзырзы рыладырҧәон. Ус шакәу амҳәаз0и агазеҭ "Аԥсны" инханы иҳамоу адаҟьақәа ургәылаԥшыр, уаҟа иубоит А. Маан, Н. Маан, Д. Маан, Е. Маан... Ари афақт иаанарԥшуеит аԥсуа нхаԥы иԥа ҳҧарауаԥ ду ихациркыз тауади-аамыстеигьы шахаҧгылаз, милаҭ шьаҭамырзганы ишцәырҧыз рыхшыԥ азцеит. Изаазарызеи, усҟан агазеҭ "Аԥсны" аҭыҧра аҭоурыхтә ҵакы ззеилымкааз рацәаԥхеит, ипародоксзаргьы, амилаҭ зда амоуцыз агазеҭ ашьапы ақәгылара аҧкыс аҿабаақәа ргьычреи арҳәреи еиҳа еиҧызшьоз, зхы азцозгьы ыҟан. Аха урҭ ракәмызт аус злаз, аамҭа зырцәажәоз.

АҚЫБЕИ МААН

Агазеҭ "Аԥсны" (№30, оқтиабр мза 25, 1919 ш.) иаанылеит "Хәаԥьа Шьардын имаана" ҳәа хыс измаз ажәеинраала еиҧых. Уи авторс дамоуп Ақыбеи Маан. Аԥымҭа аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа иалхны иҟаҵоуп. "У Хуаджи Шардына одно главное оружие – сатира ӥли ирония. Свою жертву он "убивает" именно этим оружием, делает последнего мишенью смеха, объектом посмешища. Смеясь над другими, нередко и сам становится объектом смеха", – иԥуеит апрофессор С. Л. Зыхәба) ... Типология абхазской несказочной прозы", Майкоп, 1995 г., стр. 280). Аха Хәаԥьа Шьардын есымша деиҟаҵоураны даамом. "В ряде анекдодов Хуаджа Шардын выступает то лжецом, то стяжателем, то жестоким. Нередки анкдоты, рассказывающие об эротических Хуаджи Шардына, в целом ряде некдотов он выступает то в роли глупца, наивного к беспощадного персонаже, то в роли заядлого вора, пакостника, вероломного и надменного пустозвона... У Хуаджи Шардына нет раз и навсегда установленых нравственных и моральных норм поведения. Он часто отклоняется от общепринятных норм поведения, его заносит из стороны в сторону" (там же, стр. 280), – иԥуеит С. Л. Зыхәба. Уи излашьақәиргыло ала, аԥсуа лафҳәаԥцәа, аиумористцәа ррепертуар аҿы имаҷымкәа аҭып ааныркылоит Хәаԥьа Шьардын изку анекдотҟәа, ахшыԥҵары згәылоу аиумористтә жәабжь кьаҿҟәа, акырза иугәалазыршәо Мрагыларатәи, еиҳарак атиурк жәларҟәа рфольклор аҿы инарҭбааны ирылаҵәоу Хуаджи Насредин изку анекдотҟәа.

Урҭ, апрофессор С. Л. Зыхәба излеиҳәо ала, Аԥсны ирдыруа иҟалеит XVI ашәышықәса аԥбатәи азыбжа инаркны, избанзар, усҟан ауп Османтәи аимпериа Аԥсны анампыцанахала. Абри азҵааразы, аԥхьаԥ уахәаԥш С. Л. Зыхәба ишәҟәы "Типология Абхазской несказочной прозы" (Майкоп, 1995 ш.).

Аԥсуа сахьаркыратә литератураҽы, ажурналист ауаажәларратә усзуӡы Артиом Амҟәаб ажурнал "Аԥсны ҟаԥшь" иаиҵаз Хәаԥьа Шьардын инекдотқәа рызбахә ҳамҳәозар, абри атема зегь раԥхьаза ҳлитератураҽы иҵәыригеит, азбахә иҳәеит абыржәы ҳзыхцәажәо Ақыбеи Маан иажәеинраала ду "Хәаԥьа Шьардын имаана" ала. Ҳәарада, аӡымҭа асиужет ажәлар рҳәамҭа аҟнытә иаагоу амотив ыҟоуп, аха автортә хытҳәаагьы маҷым. Уажәы ҳахәаԥшып ажәеинраала. Уи ӡуп имариоу бызшәала еиҭауҳәаша асиужет аманы. Сгәанала, аӡымҭаҽы ажәлар ирҳәамҭаны иалоу Хәаԥьа Шьардын игәыла иԥсхәраҽы ибзианы иҿеиламҳәакәа, иӡнытәи имаҭәақәа ишәҵаны дахьнеиз, иахьихамыҵгылаз, иахьихәҭаз дахьдмыртәаз, ԥдахьатәарымбази нас ӡаԥхьа аӡныҟа дцаны ҽыц иҿеилаҳәаны данаази роуп. Егьирахь, автор иаиҵаз, ихыҭҳәаа уи нахыстәи иаабо ахҭыс ауп, иаҳҳәап, аишәа данахадыртәа иара акрыфара даламгакәа имаҭәақәа ишәыхны, ишәфала ҳәа асаанқәа ирникылоз, ауаа иҟоуҵо закәызеи ҳәа иԥьашьаны иазҵаареи роуп.

Абар уи асахьа:

Шьардын амхәыцтә ихәыцуеит,
Афара иҿазимкит,
Ачысқәа иаԥхьаҟа даарыхеит.
Шьардын имаҭәақәа ишәихын
Ишәфала ҳәа асаанқәа ирникылон.

Ауаа итәаз иԥьаршьан,
Иҟоуҵозеи ҳәа иазҵааит,
Иҟасҵо ԥьашәшьартәы иҟам,
Сымаҭәақәа афатә рҽасҵоит.
Зегьы ԥьашьахәыс дҟарҵан,
Крызфозгьы акрыфара иаҟәыҵит.
Шьардын ус иҳәеит:
Маҭәажәла санааи
Азәгьы шәысхамыҵгылт,
Уаӡысгьы сшәымԥхьазеит.
Амаҭәа бзиа сышәны санааи,
Ажәлар зегьы шәӡагылт.

Саргьы бзарҭаны сшәыртәеит,
Афатә бзиагьы сымҵашәыргылт.
Шәара ауаӡы шәихамыҵгылозаап,
Ашәҵатә акәзаап пату зқәышәҵауа,
Ачысқәа афалааит – ҳәа,
Саргьы уи азы ауп изрыдыскылауа.

Ари ажәеинраала аҵакы ауаӡы дархәԥыцыртә иҟоуп, аԥсҭазаараҽы пату зақәҵатәу аҵакы ауп, аформа иага ибзиазаргьы, аҵакы аныҟамла акгьы иаԥсам. Ҳәарада, аԥсуаа ахантәгьы ибзианы аҿеилаҳәара, аҿырбара, аԥшзара ауаӡы агәаҳәара изҭақәо иреиуоуп ҳәа ирыԥхьазоит, избанзар, уи аестетика аԥҟарақәа иреиуоуп. Аха аматәа ихнахуа, акьантыжә чмазара змоу ауаӡы рацәак ҳаҭыр иқәырҵом, рыблаҽы дааиуам. Абри ауп Ақыбеи Маан иажәеинраала "Хәаԥьа Шьардын имаана" аҟны ииҳәарц, иааирԥшырц иитахыз.

ДЫРМИТ МААН

"Ҳуааҽәларрра рзы хыԥхьазарала рмаҷра усҟанк иуадаҩым, иҭазырхо, зҩас ирымоу, реидымгылареи рҳәатәеиқәымшәареи, рыгәреибамгареи роуп акәымзар. Ианакәызаалакь зхы иамыхәо ажәлар Анцәа дрыцхрааит ҳәа злауҳәарызеи, мшәан! Ииашаны, уамашәа иҟоуп ҳуааҽәларра рыҟазшьа. Цабыргуп, грак-грак змам даҽа милатҟгьы убашам, аха ҩнытцҟала иҽеизамкәа, зхазы иқәызхышеи иҭазырҩырышеи аусҟәа нык҃әызго азәырҩы ҳалоуп; ҕьычроуп, еиҭашьыцроуп, цәгьаҳәароуп, наԥхароуп ҳаҩнытцҟа иҳалалаз, ҳазмырҕьацо. Идырны иҳамазароуп ҳацәгьарақәа ҳарҟәаҭны, ҩнытцҟала ҳацқьаханы, иаҳзеиԥшу аус азыҳәан еразнак, азәк иеиԥш, ҳамеижьо ҳагәра еибаганы ҳаидгылаанза, Патеиԥа иаҳҳылаԥшуа ҳәа зызбахә имоу: Еилырныхеи, Лыхныхеи, Аныԥсныхеи, амалагьы рхы ҳаҭәашьаны иҳазхьаԥшшам ҳәа сыҟоуп", – иҩуан аԥшьаҩы еиҳабы Дырмит Маан (Дырмит Маан. Астатиақәа, Арапортқәа, ашәҟәтыжьыртә "Алашара", Аҟәа 1999 ш. ад. 45).

Абас змилаҭ уажәтәи аҭагылазаашьа хьаазгоз аԥхьаҟатәи алахьынҵа шԥаҟаларишь ҳәа иазхәыцуаз Дырмит Маан агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы икьыԥхьуан астатиақәа. Рыцҳарас иҟалаз, урҭ иахьа уажәраанзагьы ҳаԥхьаҩцәа ирыздыруамызт, иамыԥхьацызт, иаҳҳәар ами аиаша, ус еиԥш азәы дыҟоуп ҳәа згәы иаанамгозгьы рацәаҩзан, аха ааскьа иҳаԥхаз ҳцарауаҩ ду, академик Хәыхәыт Бҕажәба ибзоураны абри ауаҩ, уанза ҳәаннҳәахла зызбахә ҳаҳахьаз даҳдырит, ҳдоуҳатә ԥсазаара даалагылеит дназа-аазан деилаҳкаартә, даҳбартә еиԥш. Хәыхәыт Бҕажәба аԥшьа еиҳабы Дырмит Маан иҩымтақәа архив саба рыцәыршәшәаны, еизганы хаз шәҟәны "Дырмит Маан. Апротоиереи – арлашаҩы" ҳәа хыс измоу аԥхьажәеи ашьҭахьажәеи рыцҵаны иҭижьит. Ҽыгҳарыла рацәак идум ари ашәҟәы иаԥхьо ауаҩы, игәа-

ҵәа жәпазар, амилаҭ агәадура дазрыцҳаны, ацәа даланы дыҟазар, иаразнак дарҽыхоит, ус акәымкәа, имилаҭ рзы игәы былуазар, уаҵәтәи араскәазы дхәыцуазар, акәиц еиԥш ицралоит, ижәлар ирыхәо акыр изыҟаҵозар ҳәа ақәԥарахь иԥхьоит. Уажәгьы умашәа избоит абри аҩыза ашәҟәы иахьа уажәраанзагьы ҳакритикцәа азәгьы акгьы ахьахимҳәааua. Избан ажәа ԥха рыхәҭазами ашәҟәы автори еиқәыршәази? Аха уи даҽа зҵаароуп...

Абар уажәы саԥхьа иқәуп Хәыхәыт Бҕажәба аԥхьажәеи ашьҭахьажәеи рыцҵаны, еиқәыршәаны иҭижьыз ашәҟәы уа иану астатиақәа, раԥхьа иахькьыԥхьыз агазеҭ "Аԥсны" аномерқәеи.

Агазеҭ "Аԥсны" "аҽҟьы қьаад" ҳәа изышьҭаз ала икьыԥхьуп, иԥсадахан аарла иҟоуп, ахәажәцәа ахалан аимышәшәара иаҷуп, иахнагахьоу аамҭа баапси ашықәсқәеи ақәыҕәҕәоит, гәыбганс иауҭоузеи! Ақьаад бзиала иҭзыжьуадаз ҿсҟантәи аамҭазы аԥсуа газеҭ "Аԥсны"? Иара уигьы злаҭыцуаз уамашәа иубартә иҟазами?

Дырмит Маан Хәыхәыт Бҕажәба ииашаны изиҳәеит арлашаҩы ҳәа. Уи истатиақәа урысшәала иҩыз акәзааит, аԥсышәала иҩыз акәзааит зегьы рҽы иагәылыҷчаауан аԥсуа жәлар рхақәиҭреи, рхьыԥшымреи, рҵарадырреи ирызкыз, нас ҳажәлар рыԥсҭазаарақҽы ахархәара зларouша амҩақәа иԥшаауан, ҳажәлар адиԥхьалон рымч еизакны иаԥырырхларц рыграқәа, рыԥсыерақәа, шьаҭанкыла иаԥырырхырц рыҟазшьа баапсқәа, рышьцылаpақәа, аҕьычра, аиҵашьыцра, ацәгьаҳәара, анаԥхара, рымч-рылша, аҵарадырреи анхара-анҵыреи ирзыркырц.

Абарҭ реиԥш иҟоу изҩыдоу ахшыҩзцарақәа Дырмит Маан истатиақәа зегьы ацәаҳәа ҟаԥшь еиԥш иагәылганы игоуп. Уи истатиа "Аҵара лашароуп, аҵарадара лашьцароуп" ҳәа хыс измоу аҽы абар иифуа: "Ҳаиҳа здыруа ажәлар ирҭаху ҳаларыкзо аҽы ҳаҟоуп. Ҳазхәыцыр, ҳамдырра шьарда ҳаиҵанархеит. Ҳауааҽәлара хыԥхьазарала хәышәынтә зқьы рҽы иназоз рыбжеиҳараҩык рымдыррала Ҁтампыл еиҕьыз рыԥсадгьыл, жәлар зеилаҳауа Аԥсны ааныжьны Ҭырқәтәыла ицеит. Уагь рҽырзмырееикәа реиҳараҩык нҵәеит, ииасит; аратәи рқьаԥтақәа избалакь еимҵадырсит, еимехаркит; ҳарҭ

ара маҧоык иаанхазгьы, уажәы ҳазлаҟоу ҳаиҧьымхозар, еицәоу ҳдеиҧшуп, ҳцыхәтәа ииасзоит" (иара уа, ад. 40).

Аҧшьа еиҳабы дгьаҵәыгьаҵәуа абри истатиа хиркәшеит абас: "Аҧсацәа! Анцәа дхазцо азәыр шәыҟазар, иамоуп ҳҿыхарцы, ҳазну аамҭа ҳасаб азуны уи ҳацныҟәарцы, мамзар, ихашәц, ҳшыцәоу ҳаиасуеит. Цареи, дырреи, еышәареи роуп шьаҟас ауаоы иҵагылоу, урҭ роуп дзыргьацо, дзырбзазо; урҭ ҳрышьҭаланы ҳнапаҿы иаагааназа ҧхьа ҳазцом, агьҳзыреиуам. Ажәлар ҳрылымҧсаанда, хьзыда-ҧшада ҳцыхәтәа мыиесында ҳәа згәахәуа азәыр ҳаҟазар, гәыкала, ҧсыкала акы ҳацәымаашьакәа, ҳамеигзакәа аҵареи адырра хәарҭеи ҳрышьҭаланы, урҭ роуп ҳҿызхша, амоа иаша ҳақәызцаша. Хшыоле гәеилыххаралеи егьырҭ ажәлар раҵкыс ҳаигьымзар ҳаицәам. Еышәароуп иҳагу. Ишақәнаго ҳеаҳшәар, ҳнапаҿы имааиуа егьыҟам, аеышәара анасып иабжоуп рҳәоит" (иара уа, ад. 40).

Аҧхьао иубоит астатиа автор аҧсуаа ҳҭагылазаашьа заҟа игәы инархьуа иоуа, аха ижәлар рыхшыои ргәеилыххареи рыгәра игоит ишақәнаго реыршәар акаҿы ишкылсуа аҟара. "Абри, хыхь иану Д. Маан истатиа раҧхьаза аҧсышәала икьыҧхьу, апублицистикатә цакы змоу оымтоуп",– ҳәа иоуеит Хәыхәыт Бгажәба (иара уа, ад. 40). Уи анын арҵага: "Аҧсуа шәҟәы аҧсуаа рышколқәа рзы", Қарҭ, 1908 шықәсазы иҭыцыз.

Дырмит Маан агазеҭ "Аҧсны" аҭыцра деигәыргьаны иоит астатиа "Аҧсуа жәлар рзыҳәа гәык-ҧсыкала аус зуқәо, бзиа жәуааит, дадраа!" ҳәа хыс измоу. Уи анылеит агазеҭ "Аҧсны". (№3 март 28, 1919 ш.). Уаҟа апатриот ду, ауао ҟәыш агазеҭ "Аҧсны" аҭыцра даараза деигәыргьаны идикылеит, насгьы дрықәныҳәеит абри аоыза аус бзиа ҟазцаз ауаа. "Анцәа шьарда зымчу ихаирҭәааит, нагзара аиҭааит ари раҧхьаза аҧсышәала иҭыцыз агазеҭ "Аҧсны". Анцәа иадигалаайт (иаиҭааит) ари агазеҭ аусзуоцәеи, аҧьабаа дцаоцәеи зхазы харҳагак иамыроашьауа, атәымуаа рҟынтә ажәа гәыбзыгк ихнамхуа, Аҧсни аҧацәеи згәы иабылуа, ирыцазымкуа ауаа" (иара уа, ад. 56). Анаосан уи иазгәеиҭеит: "Ҳара аҧсацәа ҳашхазыжәлару атәы дыргас иҳамоу еиҳаразак ҳбызшәа

– аҧсшәа ауп. Убри аҟнытә ҳаҧсуара мызындаз, атәымуаа ҳрыламзындаз ҳәа згәахәуа, ҳбызшәа – аҧсшәа змырзша аус дашьҭазароуп. Иашаны ари иҭшәыжьыз аҧсуа газеҭ шьарда алшоит ҳбызшәа ннакыларазы, зхы мшаҭакәа, гәыкала, ҧсыкала аус зуа, иацхрааУа ауаа ааиуазар.

Анцәа иҳәааит, ари аҧсуа газеҭ иабзоураны, иаҳхашҭрацы егьызгым ҳбызшәа – аҧсшәа еиқәханы, есааира иацло, иазҳауа иҟаларцы" (иара уа, ад. 56).

Астатиа автор иҭахуп ҳажәлар рхатәы бызшәа даара иазхәыцны измырзша амоа иаша ҧшааны ианыларц, рышколқәеи, рныҳәарҭақәеи, русҳәарҭақәеи рҿы рбызшәа – аҧсшәа аҧхьа игылазарц.

Дырмит Маан аҵарадырра ду змаз, ҧсабарала акырза иҟәышыз, зҭеиҭыҧшгьы аныхачаҧа иаоызаз Аҧсны апатриот ду раҧхьатәи аҧсуа газеҭ "Аҧсны" зҿлымҳарыла дацклаҧшны даҧхьон, аамҭа маҷк иалагзаны иаиоуз ақәҿиарақәагьы дреигәыргьон, уи ҭзыжьуаз агәыҧ рҧьабаагьы ахьынзаҟаз ихаиршҭуамызт, иаҵшьны иазгәеиҭон урҭ амилаҭ ус ишаҿыз. Убри инаваргыланы, иахмырҟьацәакәа, иҟоу ауадаорақәа ртәгьы иҳәоит. Убарҭ иреиуоуп: "Ҳгазеҭ аҿы ианызцауа реиҳараоык даеа бызшәак ала аҵара заухьоу, даеа бызшәак ала ихәыцуа, изыоуа ракәуп. Урҭ зегьы даара игәаҭаны, идырны ирымазароуп: аҧсшәа иара еиуам даеа бызшәак артәашьеи, аинраалашьеи рыла изыоуеит ҳәа уалагар, ишееимхауа, ишаҧсышәамхауа" (иара уа, ад. 59).

Уи аҧсышәала аора знапы алаку рзын иамоаны иҧхьазон аҧсуа бызшәа иамоу абеиарақәеи аҷыдарақәеи ибзианы рцара, рдырра, насгьы аҧсышәала аора – иахьус ҿыцу, макьана цқьа уаоы дахьашьцылам аҟнытә ҳара ишаҳгәахәуа еиҧш, иамариам. Абраҟа "ҳжәытәқәа, ҳабацәа ирцәажәашьаз, ражәа ртәашьеи, еинраалашьаси иамоу аадыруазар иамоуп, ихәарҭоуп ҳбызшәала аоразы ажәытә ажәабжьқәеи алакәқәеи зҳәо ҳарзҿлымҳаны ҳарзызыроолар, ражәа еицамккәа ҳҳы иаҳархәалар" (иара уа, ад. 59), – иоуеит Дырмит Маан.

Ҳәарада, аҧсуа газеҭгьы аҧсуа жәларгьы ирыцаркуаз азцаарақәа зхаҿы зынза имааиуаз, гәыбылрак зла-

мыз рҩызцәагьы шыҟаз ибон Д. Маан. Урҭ рҩызцәа ҳаԥстазаара имаҷымкәа иахьалаԥсаз даара игәнигон, руааҽәлари рыԥсадгьыли рзыҳәан, ииашаны "ҵыԥх иԥсызшәа" ауп ишыҟоу" (иара уа, ад. 59) ҳәа рзиҳәеит. Рыцҳарас иҟалаз, убарҭ "ҵыԥх иԥсызшәа" иҟоу рҩызцәагьы иахьагьы иуԥылоит ҳуааҽәларраҽы. Заҟа иҭәҭәоузеи ицоурам, ԥсыԥхак злам ауаа рдаракәац!

"Грас иҟоу зегьы иреицәоу, грас иҟоу зегьы ирану, уаҩы дыбжьызхуа, дыԥхасазтәуа аашьара мыжда ауп урҭ еилакны, иҳәынҷаны измоу, убри оуп урҭ егьырзымҳәауа, егьырзыҟамҵауа, рыҽҟәа еихакны, рнапҟәа ҽаҳәаны ишанзырхаз. Ус акәымзар, уажәтәи аамҭазы ҵара ԥыҵк зманы зуааҽәлари зыԥсадгьыли ҳәыҷык аҟара ма ирызҽлымҳаны, ирхымцәаажәауа дзеиԥшрахарызеи" (иара уа, ад. 61).

Дааираза ауаҩы дархәыцыртә иҟоуп Дырмит Маан агазеҭ "Аԥсны" (1919 ш, №29) иаиҵаз астатиа хәыҷза "Аԥсуаа!" ҳәа хыс измоу. Абар уаҟа иаҳәо закәу: "Аԥсуаа! Ҳҵыхәтәы зынзак иқәымзаандаз ҳәа шәыҟазар, Анцәа ддырны, гәыкала шәиашьаԥкла Аԥсынра умырзын ҳәа. Шәыҷкәынцәа аҵара дшәыртцала, шәацәымаашьакәан шәеышәаны шәынхала. Шәақәшәины шәырҟәаҵ, икашәыжь ҳҭазырхазаз аҵас баапсҟәа (аҧьычра мыждагьы аԥынҵаны)" (иара уа, ад. 61).

Дырмит Маан Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахьгьы апублицистикатә статиақәа рыҩра даҟәымҵзеит. Урҭ рахьтә иаагап акык-ҩбак: "Иҟаҳҵахьоузеи ҳара аԥсаҵәа ҳажәлар дыргас иҳамоу ҳбызшәа змырзша атәы" (агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь", 1926 ш., №13); "Аԥсуа газеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" аҵыхәала аки ҩбеи ажәа" (агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь", 1926 ш. № 9, 10); "Аԥсны ҟаԥшь", №10 аҽы "Ҭырқәтәыла аԥсаҵәа рзы ҩбаҟа ажәа" ҳәа иану астатиа аҵыхәала" (агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" ,1926 ш. №6).

Абарҭ астатиақәа рыҽгьы, уаанзатәиқәа хыхь зызбахә ҳҳәаз рҟны еиԥш, Дырмит Маан дызлацәажәо, проблема збатәыс имоу аԥсуара иаҵанакуа иаҳҳәап, аԥсуа кьыԥхь арҕьацара, аԥсуа бызшәа ҳәынҵқарратә бызшәаны аҟаҵара, уи ала ицқьаны аҩра, ацәажәара ароль артбаара, ҳкультура арееира, ҳқьабз бзиақәа

рыхьчара, Ҭырқәтәылатәи аԥсуаа раагара уҳәа убас заҟа.

Анцәамаҵуратә шәыҟәқәа аԥсышәала реиҭагара акыр аџьа рыдызбалахьаз, совет мчра шьақәгылаанзагьы аԥсуаа рхәыҷқәа аҵара дзырҵоз, рыԥсадгьыл иапатриотцәаны изаазоз, аԥсуа журналистика ахыцхырҭаҽы игылаз, уаҩы ибартә еиԥш апублицистикатә ҭынха нзыжьыз, ҳдоуҳатә культура зыхьз аларсу, иалукааша раԥхьатәи аԥсуа ԥшьамаҵуҩы Дырмит Ҭлаԥс-иԥа Маан Асовет шыҟәсҟәа раан ихьз-иԥша зырганы иҟамызт, избанзар, усҟан пату ақәырҵомызт, иахаҵгыломызт анцәа имаҵура, ауахәамақәагьы аркын. Аха аамҭейкәшара акыр алагоит, акыр еиҭакрақәа ҟанаҵоит. Иахьатәи аԥхьаҩ, хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, академик Хә. С. Бҕажәба иҭижьыз ашәҟәы иабзоураны, уажәшьҭа дидыруеит Дырмит Маан дызусҭоу, иҟаицаз ҳдоуҳатә культура иаҵанакуа. Саргьы абраҟа иалскааит уи ипублицистикатә ҭынха аҟнытә ҷыдарақәак, иаазырԥшуа уи аганахьалагьы ихаҭара, ихаҽсахьа.

АНТОН ШЬАКАИА

Аҟәатәи арҵаҩратә семинариаҽы иҩызцәа дрылыҷ-ҷааҳа аҵара иҵон Антон Шьакаиа. Уи анаҩсангьы ҷыдала бзиа ибон атеатртә ҟазара, алитература, ихаҭагьы иҩуан астатиакәа, ажәеинраалакәа, аҧсуа милаҭ кьыҧхь аҽиара ҭәҳәала дазҽлымхан, илшоз акы агмыжькәа дазааҧсон. Абар уи азы усҟан Аҟәатәи арҵаҩратә семинариаҽы аҵара ицызҵоз иҩыза, еицырдыруа аҧсуа шәҟәыҩҩ М. Л. Аҳашба ииҩуа: "Шьакаиа Мыстаф-иҧа Антон – аҧсуа культура арҽиаразы зхы иамеигзоз ентузиастк иакәын. Уи, ажәа ишалоу еиҧш, уахгьы-еынгьы хәыцырҵас имаз, амилаҭ ҧхьагылакәа реиҧш, аҧсуаагьы рлитература, рҟазара, ркультура иҽианы избандаз ҳәа акәын, убри изаҟаразаалак акы ала саргьы сахәандаз ҳәа иазыҳаҵҳаҵо иашьҭаз уаҩын.

Санаҽу аамҭазы иара Аҟәатәи арҵаҩцәа рсеминариаҟны аҵара иҵауан, аҩбатәи акурс аҟны дтәан. Асеминариаҟны иҵара иҽахаршәаланы, аусура дузза мҩаҧигауан асахьаркыратә-литературатә журнал "Ашарҧыеҵәа" аҭыжьразы, есымчыбжьа знык-знык аредколлегиа ааиҧхьауан, аҵаҩцәа иааргауаз ажәеинраалакәеи еизыргоз жәлар рҳәамҭакәеи дрыхәаҧшны иреиуан, есымза ажурнал ҭижьуан. Абас иагьа ҷьабаа ихы иаирбаргьы сара исылшауаз зегьы ҟасҵеит ҳәа ианакәызаалакгьы игәы каиршәраны дыҟазамызт" (М. Аҳашба. "Ааҧынра мшқәа раан", Аҟәа, 1977 ш., ад. 58).

Антон Мыстаф-иҧа Шьакаиа диит Тҟәарчал ақыҭан 1998 шықәсазы анхаҩы итаацәараҽы. Уи аҧсуара аханатә агәыбылра идыркит иаб иҩнаҭаҽы дызлаҧшны иибоз аҧстазаареи, уаҟа иаҳауаз ажәлар рҳәамҭакәеи. Урҭ зегьы еилыххаз, зыхшыҩ ҷарыз ақыҭа ҷкәын идунеи дырҽыхон, аҵарахьы ихон. Раҧхьа уи Бедиатәи ашкол дҭарҵеит аангыларҭазгьы деицахомызт усгьы, инхон Шьакаиаа, уаҟа даанрыжьит. Бедиатәи ҩ-классктәи аш-

кол даналга, Мыстаф иҧа дааигоит Очамчыраҟа, абраҟагьы ҧшьышықәса аҵара иҵон, Антон даара имаурехәартә, аҵара змаз аҭаацәараҽы даазазшәа акәын ашкол аҽы изхысуаз аматәаркәа рҵара ишицаауаз, ишизыманшәалаз. Еиҳаракгьы аҳасабреи аурыс бызшәеи, алитературеи ҷыдала иалкааны бзиа ибон.

Аҩажәатәи ашәышықәса алагамазы иҵәырҵыз, еиҵагылаз аҧсуа интеллигенциа аҵараҽы иаадырҧшуаз агәаҳәареи, агәакәкреи, абзиабареи рнаҩсангьы, рхаҭақәагьы агәырҵкәыл бзиа шрымаз аҳәоит урҭ. рахьтә азәыроы рбиографиа улаҧш ахугар. Абраҟа, ҳәарада, зегьы ирыцкыз аҧсабара ирнаҭоз абаҩхатәра акәын, аха убри аҷыдара инаваргыланы иҳәатәуп даҽеакгьы. Иара еилашәа-еилыҵуаз аамҭа ахаҭагьы иабзоураз ыҟан. Аҧсуаа рҭоурых лахьынҵа арҭ аҩышықәсак рыҩныҵкала убас еиҧш иҳәаакәнаҵеит аҟазаареи аҟамзаареи рышьхәа ахьеивҵаз инаганы иаргылеит. Убарҭ иреиуоуп амилаҭ хзырҵәаз, "аорганизм" азыбжеиҳарак амыроны изгаз, ахатә ҳәаакәа еиҵазцалаз, аҵакырадгьыл (атерритория) зырҭшәаз амҳаҷьырра, асоциалтә еиҟарамра, амилаҭ азинкәа аҧхьырҟәҟәаара, актәи адунеизегьтәи аимпериалисттә еибашьра, Урыстәылатәи аимперия аилаҳара, ақыртуа меншевикцәа Аҧсны рахаҧара, иара убас аҧсуа жәлар рҵареи рылахтреи рыҩазара алаҟәреи, аҩнуҵҟатәи амилаҭ змырбзазоз ацәыхцәыфарақәеи (арҳәаракәа, аҕьычрақәа, амцхаҵарақәа, аҧсхәарақәа, аиныхракәа...) уҳәа заҟа ус палҳаҭ, заҟа ус мыкәмабарақәа иртагылаз. Абарҭқәа зегьы аҧсуа жәлар милаҭ ҳасабала ирыцҳамшьазо иҵнашәаауан, изыкәгылоу ахатәы дгьыл иакзамшәа ашьапы иқәнаҟьартә еиҧш.

Аҧсуа жәлар имҩашьо еилыркаait аҵареи ашәҟәҩыреи уаҩҵас ршьапы ирзыкәыргылар дара ишыртаху рыҧстазааражәы аус рзарур, амҩа рзаҭар, милатк аҳасабала еибга-изҩыда рыҧсадгьыл аҽы ишеиқәхо аҟара, убарҭ аҩфақторк ыкамкәагьы ахақәитра нагза шырмоуаз. Убри азакәын урҭ аҵыхәтәантәи аамҭазы рыхшара аҵара изазыркуаз. Дара аҵеицәагьы гәык-ҧсыкала, ирылшо зегьы ҟаҵаны, иаарҧшны аҵара зырҵоз. Абри аҩыза ацәаҩа хазына, ҟыбаҩс иуҧхьазаша, насыҧны

ирыман, иалаҟан ареволиуциа ҟалаанзатәи аԥсуа интеллигенциа. Ари уаҩ дызхыҽхәаша, дызԥашьыцша акоуп. Ҩажәак еихысҳәааалоит, зегьы еиласкуам ара, ҳәарада, аха анаԥьалбеит, абри иазымхәыцзои иахьатәи ҳҽар бжаҩык аҵара иаҿу, аинститутҟәеи, ауниверситетҟәеи ирҭоу. Ҭалан зегьы бааи-ԥси ҳәа еихоит, аха нас аҵара ацынхәрас игьалдызуа, баша аамҭа го идәыҟәлоит, илеиҩеиуеит. Иаҳагьы удырԥхашьоит, угәы ԥыржәоит Аԥсны анҭыц атәым қалақьқәа рыҽтәи еиҳау аҵараиурҭақәа лимитла ирҭалаз, аҵара зҵо студентцәақәак. Урҭ изҭоу аҵараиурҭақәа наҟ ианыжьны ицоит, мамзаргьы игәыԥцәагахан, ицәырԥхашьагахан, анахьгьы еиуамкәа, арахьгьы еиуамкәа рхы аадырԥшуеит, екәым ҟазҵогьы дубап.

Иахьа абас змилаҭ агәадура змам дрыцҳауп. Уи длашәуп. Урҭ ҩызцәа сара араҟа рыхшыҩ сызҭарҭәом аҽырԥштәқәа аагауа, аха ирабжьызго акы заҵәык ауп, иаԥхьаait ҳҵарауаҩ ду, ҳакадемик Гьаргь Зизариа ишәҟәы "Ареволиуциа ҟалаанзатәи аԥсуа интеллигенциа ашьақәгылара" ҳәа хьзыс изманы 1979 шықәсазы иҭыҵыз. Ҵоуп, уи уажәы ашәҟәыҭирҭақәа рҽы иуԥыхьашәом, аԥхьаҩцәа ианраамҭазы иргахьеит, аха абиблиотекақәа рҽы макьана иҟоуп. Уаҟа уаҩы ибоит зыԥсҭазаареи зусуреи ҳмилаҭ ирызкыз, раԥхьатәи ҳинтеллигенциа закәыз, ирыцрыхоз, ргәы змыртынчуаз, насгьы ргәырҭҟәыл заҟа ибзиаз, рыхшыҩ царыз.

Абри ҳҵарауаҩ ду ишәҟәаҽгьы избахә ҳәоуп, ихцәажәоуп Антон Шьакаиа. Гь. А. Зизариа иусумҭа ду аҽы Антон Шьакаиа изкны иҩуеит: "Аԥшьгара злоу, алшара змоу, алитературеи атеатртә ҟазареи бзиа избо азәы иоуп" ҳәа (Гьаргь Зизариа, "Ареволиуциа ҟалаанзатәи аԥсуа интеллигенциа ашьақәгылара", Аҟәа, 1979 ш. ад. 321).

Антон Шьакаиа Аҟәа, змилаҭ рзы згәы еицҳауаз, зпатриоттә цәанырра цаулаз, аԥсуа семинаристцәа реилазааращы данықала, ҳәарас иаҭахузеи, уи ибаҩхатәра еиҳагьы амехак арҭбаait, усҟантәи аҭагылазаашьаҽы аԥсуара иқәнаргылоз ҷыдала ашәҟәыреи атеатртә ҟазареи ирызкыз апроблемақәа хшыҩзцара рзиуа далагеит, усҟантәи аҽар аҵарақәа ирҭаз "аԥсуаа ҽыцқәа" ҳәа рзырҳәон. Анаԥьалбеит, заҟа рыбжьоузеи уажәтәи "аԥсуаа ҽыцқәеи" дареи! Иаҳҳысыз ашәышықәса алагамҭазтәи "аԥсуаа ҽыцқәа" рхы иамеигзакәа иззықәԥоз Аԥсны ԥхьаҟатәи аҭоурыхтә лахьынҵа бзиахаразы акәын. Иахьатәи "аԥсуаа ҽыцқәа" ззықәԥо, еиҳа ииашаны иуҳәозар, "рыҽзыршьуа" ахатә мал аизыҳәҳәара ауп. Уи фҩы ҷыдак ахызаргьы рԥынҵа иҭасзом, избанзар, ус "иашеит" аԥьармыкьатә економика – акапитализм шьаҭас измоу.

Иахьатәи "аԥсуаа ҽыцқәа" ракәзами иаҳҳысыз ашәышықәса алагамҭазы Гәылрыԥшь аурыс мал уаҩы Н. Смецкои иргылаз ахьыцәцара ахыб ақәхны изго, ашәқәа, аԥенԥьырқәа ҽызхуа? Уаҩы игәы идырхьуеит амҩаду аҽы еиҳәтҟәыҟәланы азҕабцәа ирацәажәо аҷкәынцәа анубалакь. Ус заҟа! Антон Шьакаиа ихаанҭәи "аԥсуаа ҽыцқәа" рыфа-рыжәтә, рцәашәцатә агәхьаа мкыкәа, рхы-рыԥсы иагырханы, Аԥсны ҳахәо ҳҟаландаз, акаҽы иҳазкылгандаз ҳәа акәын аҵара шырҵоз, аус шыруаз.

Ашәҟәыҩқы, ауааҿлырратә усзуҩы Мушьни Аҳашба хыхь иаагахьоу ишәҟәы аҽы излеиҩуала 1919 шықәсазы Антон Шьакаиа Аҟәатәи арцаҩцәа рсеминариаҽы зегьы раԥхьаза 1918 шықәсазы еиҽикааит алитературатә кружок, напхгаҩысгьы иамаз иара иакәын. Урҭ мызкы ахь знык итрыжьуан анапылаҩыратә журнал "Ашарԥы-еҵәа" ҳәа хыс иаҭаны. Уажәы уадаҩра алазам алитературатә кружок амҩаԥгара, анапылаҩыратә журнал аҭыжьра, анцәа иҟнытә иҟоуп заҟа уҭахуу ашәыҟәқәа узыхцәажәаша, ианыцаша акьыԥхь зымбац авторцәа рҩымҭақәагьы. Аха, аԥхьаҩ гәыраз, ҳҳаҽы иаагапи 1918 шықәса! Усҟан ҳгазет "Аԥсны" аҭыцра иаламгацызт, уи адунеи абарц азын ақәԥара ду цон. Аԥсуа литература атәы ҳҳәозар, иаланагалахьаз Дырмит Галиа ишәыҟәқәа "Ажәеинраалақәеи ахьзыртәрақәеи" (1912 ш.) "Арԥызбеи аԥҳәызбеи рышәҟәы" (1913 ш.) заҵәык ракәын. Зынзакгьы имариамызт Антон Шьакаиа дзеиҳабыз аԥсуа литературатә кружок амҩаԥгара. М. Л. Аҳашба излеиҳәоала, уи иалан 35-ҩык рҟынза аҵаҩцәа. Урҭ зегьы аԥсуа

шәҟәыԥра зго азыбылуаз, насгьы ԥыҭԥык зхаҭақәагьы аԥра иаҳәыз ракәын.

Антон Шьакаиа илитературатә хеидкыла аҳәаԥхьа иԥәиргылеит ԥ-зҵаарак: акы, аԥсуа жәлар рҳаԥыцтә ҳәамҭақәа реизгара, ашәҟәы рынҵара. Ԥба, дара рхатә ԥымҭақәа раԥхьара, реилыргара, рырееира, нас иреиҵьқәоу анапылаԥыратә ажурнал "Ашарԥы-еҵәа" анҵара. Убас ажурнал "Ашарԥы-еҵәа" раԥхьа зԥымҭақәа аныз-ҵоз иреиуоуп Миха Чалмаз, Ақыбеи Маан, Ҭарсхан Лагәлаа, Колиа Маан, нас ашьҭахьтәи аномерқәа рҳы ицәырҵуа иалагеит Заз Дарсалиа, Иарза Гадлиа, Нури Ажьиба, Мышьа Қәыԥбериа. Абарҭ ауаа агазеҭ "Аԥсны" аҭыҵра ианалага уахь рԥымҭақәа икьыԥхьуа далагеит аҳәар хылаԥшра ду рыздоз Д. И. Гәлиа.

Иара убас Антон Шьакаиа ибзоураны еиҳкаахеит адраматә кружокгьы, дара аҵаԥцәа "артистцәа" ҳәа изышьҭаз рымч ала. Урҭ "иартистцәа" рзы, Антон Шьакаиа иҟаиҵаз аҳәарала, Д. Гәлиа ирзеиҭеигеит асценаҳәы ирхәмаршаз апиесақәа (Д. Аҵкәрели иԥымҭа аводевиль "Ԥыцьа амлашьцәа", В. Баланчивазе иԥымҭа акомедиа "Мшы мыжда"). Уи аҵараҳәы хҭацәыхак шаакалалак ре-жиссиорк еиԥш "иартистцәа" азыҟаиҵон, аԥхын ҵсшьара мшқәа раан аԥсуа қыҭақәа рахь ицаны рспектаклькәа ддырбарц. Ус иагьыкарҵеит Очамчыра ақыҭақәа жәпа-кы рҳы иқәгыланы рҟазара ддырбеит, ахәаԥшцәагьы гә-ахәарыла ирыдыркылеит.

Антон Шьакаиа еиҳикааз адраматә труппа Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь аусура еиҳагьы еиҵьхеит, аҳәарҷәгәеит аҟазара знапы ианыз аиҳабырагьы ацхыраара арҭеит, Д. Гәлиагьы ԥаԥхьа ирзеиҭеигеит Д. В. Захаров иԥиеса "Нагзара ақәзааит ахақәиҭра"; Р. Ериҭави иԥԥыз акомедиа "Паса иԥсит, ашьҭахь хаҵеи ԥҳәысси еибагеит"; В. Мканицки иԥԥыз афарс "Сара сыԥсит". Арҭ аԥымҭақәа артистцәа ҩарацәа ррепертуар иацнаҵеит, иарбеиеит. Антон Шьакаиа дазыҳаҵҳаҵон ид-раматә кружок, театрк еиԥш дахәаԥшуан, идырра, иҟа-зара адиҵон, иҵабыргыцәкьан, дара аҵаԥцәагьы баԥ-хатәрала инарыгзон зроль ихәмаруаз ахаҳәсахьақәа.

Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла ауадаԥрақәа ра-цәаны ишыҟазгьы агәаҳәара рыманы аҵарагьы рҵон, рдраматә кружокгьы, рлитературатә кружокгьы ишахәҭаз амаҵ руан Антон Шьакаиа напхгара зиҭоз агәырҵкәыл бзиа змаз ахьыбҳар... Аха ауаԥы иԥстазаара узқәым-гәыҕзақәо рыла еибаркуп. Адауаԥшь еиԥш иԥшзаза игы-лаз зҵаратә, зырҳиаратә усура мҩакы ҭбаала еила-шуаз, ԥхьаҟа агәыҕра дуқәа ҟазҵоз, зԥызцәа, зықәла-цәа, зырҵаԥцәа рҳы аҳәҭыр зқәыз, Аԥсны еицырдыруа иҟалахьаз Антон Шьакаиа 1921 шықәса аԥсшьара мшқәа раан иаалырҟьаны ҳачымазара бааԥсы ихьит. Уажәшьҭа ҳаизызырԥып Мушьни Аҳашба.

"Уаҭ,әашьҭахь ҳаспектаклькәа ҳаманы Кәыдры ауез-даҳҭәи ақытақәа ҳрызцараны иахьеиԥш аан, Антон Шьакаиа иааиқәшәан дычмазаԥхеит. Днаганы ареспуб-ликатә хәышәтәырҭа Остроумов ихьз зху аҟны дышьҭаҳ-ҵеит. Раԥхьаза инаркны ашоура бааԥсза иоуит. Ҳзыз-ццааз аҳақьымцәа тифзар ҳәа гәԥарас иҳамоуп рҳәеит. Иара уаҟа дшышьҭаз ҳара ҳцеит. Азԥыбжьа ақыҭа инар-кны, аспектаклькәа ықәыргылауа, абжьуаа ҳнарылалеит. Уажәазы аспектаклькәа рышьҭахь аурыс ашәақәа рцын-хәрас аԥсышәала "Интернационал" аҳәарала ҳалагауан. Абас маҵара ҳрылсит Кәтол, Ҷьгьарда, Мыкә, Гәып, Тҟәарчал, Пақәашь, Баслахә ақыҭақәа. Аҵыхәтәан Очамчыра ақалақь аҟны ҳакәгылеит. Араҟа аспектакль ашьҭахь дҳақәныхәеит Кәыдры ауезд аҟнытәи аревком ахантәаԥы, убри аамҭазы аус зуаз Алиоша Агрба. Аҵкы ажәа иҳәеит ҳара ҳахьтә Дырмит Гәлиа.

Ҳхынҳәны ҳанааи, Гәдоуҭа ауезд ашҟа ҳцаразы Аҟәа ақалақь аҟны ҳахьааиз, дук мырҵыкәа иԥстазаара далҵит, ҳара ҳтруппа аиҳкааразы аԥьабаа ду збаз, аԥсуа литературеи аԥсуа ҟазареи рырҳиара азыҳәан зхы иамеигзауаз, илшауа аказы аашьара ззымдырзоз, аентузиаст Антон Шьакаиа" (М. Аҳашба, "Аапын мшқәа раан", Аҟәа, 1977 ш., ад. 64).

Абас абаԥхатәра змаз, заԥхьаҟа аԥсуа литературеи атеатртә ҟазареи рзы акыр ҟазцараны иҟаз аҵеи иԥсра цәызын иара дызҳәыз аус-ԥшьагьы, дызлагылаз иԥызцәа рызгьы.

Абри аамҭа хьамҭа иҩаларшәаны, насгьы Антон Шьакаиа иус ҳаҭыр ақәцаны, Дырмит Гәлиа 1958 шықәсазы иикьыԥхьыз "Аԥсуа театр аира" ҳәа хыс измаз астатиаҿы иҩуан: "Аԥхын 1919 шықәса рзы, сара рцаҩыс сахьыӷаз Аӷәатәи арцаҩратә семинариа иҭаз рхатә мчала иқәдыргылеит Кәыдры араион ақытақәа рҿы сара еиҭазгаз ҩ-пиесак: "Мшы мыжда", "Ҩыцьа амлашьцәа".

... Ари ҿыц иӷалаз атруппа еидкылатәын, зеиԥш ускахь ахы рхатәын, аӷазара бзиабарала ирԥхатәын. Абри аус акыр имчи илшареи адицеит, измазакәа иԥсыз, атехникум иҭаз Антон Шьакаиа. Уи иҿаазцәылхны атруппа аиҿкаара даҿын. Антон Шьакаиа иаҳзыԥшу ақәгыларақәа дрыхцәажәон игәы хыҵ-хыҵуа, иблақәа амцабз рыхӷьо. Аха уи ибаратәы дӷамлеит, дагьахьымзеит ари атруппа иалаз алшарақәа ироуз ақәгәырҕьаха. Уи атиф ихьын дыԥсит. Антон Шьакаиа ентузиастын, абаҩохтәреи арҿиаратә мчқәеи ҭәҭәаны измаз азәы иакәын". (ацитата аагоуп Хә. С. Бҕажәба ишәӷәы "Аԥсуа литературазы", Аӷәа, 1960 ш., ад. 42-43).

Ҳәарас иаҭахузеи, ас абаҩохтәра змаз ауаҩы да хьыӷәрахьымзахаз усӷантәи ихааныз иҩызцәа ракәым, ҳиаахыс 80 шықәса иреиҳаны ишҵуагьы, иахьатәи абиԥара еиуоу аԥхьаҩгьы ихьааигоит, уи иԥсра шҵәыз дуу инь.руеит. Избанзар, адоуҳатә ҭынха нзыжьуа дарбанзаалакгьы иалкаау, иҿахцәоу аамҭак датәзам. Уи дрымадоуп ицахьоугьы ҳазҭагылоугьы, ԥхьаӷа иааиуагьы ажәлар ҿдоуҳатә ԥстазаара аҭоурых адаӷьақәа аазыртуа абиԥарақәа. Аха иҳәатәуп абри ауаҩ изы даҽакгьы. Ишаабо еиԥш, Антон Шьакаиа арҿиара аамҭа имоуит, дышқәыԥшзаз иԥстазаара далнахит атиф чымазара. Уи анаҩсангьы уаҩы ихьааигашақәа иреиуоуп антон Шьакаиа игәцаракны, аԥьабаа ду адбаланы иҭижьуаз анапылаҩыратә журнал "Ашарԥы-еҵәа" аномерқәа зегьы еибганы иахьнымхаз. Уаӷа ианын аԥсуа литературатә кружок иалаз ражәеинраалақәа, ражәабжьқәа, дара еизыргоз ажәлар рҳәамҭақәа. Убарҭ рхыԥхьазараҿы иҟан Антон Шьакаиа иажәеинраалақәа. Урҭгьы бжьазит. Ҵоуп ажурнал "Ашарԥы-еҵәа" ианылаз аҩымҭақәа Дырмит Гәлиа агазеҭ "Аԥсны" адаӷьақәа рҿы иикьыԥхьыз ҭытк

еиқәхеит. Убас, Антон Шьакаиа еиқәхаз иажәеинраалақәа агазеҭ "Аԥсны" иану иреиуоуп "Аԥсны", "Аҧсыҷи амшыцәгьеи".

Уажәы ҳрыхәаԥшып Антон Шьакаиа илитературатә ҭынха – иажәеинраалақәа агазеҭ "Аԥсны" иану, ҳнапаҿы иҟоу, ҳәарада, урҭ рацәам, аха иҟоугьы (дшыстудентызгьы уааҩәларратә усзуҩык иаҳасабалагьы аԥсуа литературатә хеилаки адраматә кружоки ирыдибалоз аԥьабааи агәцаракреи рнаҩсангьы) имаз абаҩохатәреи илаз апатриоттә цәанырреи иҿаҿаза иаадырԥшуеит. Абраӷа иазгәасарц стахуп даҽакгьы. Иахьа уажәрааназа Антон Шьакаиа избахә зҳәахьоу рахьтә конкретла ажәеинраалақәа шиҩуаз рҳәон акәымзар, дара урҭ иажәеинраалақәа азәгьы дырхымцәажәацызт. Уи адагьы агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 ш.ш.) зҩымҭақәа анызҵоз авторцәа зегьыцәӷьа ҳаздырзомызт, иҟоуп ҳәагьы ҳаӷамызт. Урҭ раԥхьаза акәны рызбахә ҳаҳаит "Аԥсуа литература аҭоурых ахьтә даӷьақәак" (1919–1920 ш.ш.) ҳәа хыс изманы 1956 шықәсазы ҳцарауаҩ ду Хәыхәыт Бҕажәба иифызы астатиаҿы. Убарҭ иреиуоуп М. Булиа, О. Чачаа, Ҭ. Лагәлаа, Ш. Аимхаа, Ш. Хоӄерба уҳәа убас иҵегьы.

Убарҭ ауаа дырхаҭарнак иашоуп Антон Шьакаиагьы. Агазеҭ "Аԥсны", 1919 шықәса ноиабр мза 22 рзы иҭыцыз аномер аҿы икьыԥхьуп Антон Шьакаиа иажәеинраала "Аԥсны", иаазырԥшуа автор қәыԥш иԥсадгьыл ашӷа имоу ацәанырра цаҳәцаҳәа.

Апоет қәыԥш иԥсадгьыл гәакьа дазгәдууеит, аԥсабара ианаҭаз аԥшзара даргәытәуеит, игәы азнарҳауеит, абеиара акәзаргьы, ауааԥсыра рыԥсазаара шьагәыҵс, хыцхырҭас иамоуп, афақтор хадақәа ируакуп, азәы итәы иахьнымҳало, иахьымԥшуа анцәа ишеит ари адгьыл ибарақьаҭны, инкауршәуа агәаҕь зегьы имарымажаны иҟалауа. "Аԥсны еиҕьу дгьыл ыҟазам", – иҳәоит апоет қәыԥш дазгәдууа. Насгьы, уи иқәынхоз аԥсацәа шьардаҩызаап" ҳәа иаҵшьны иазгәеиҭоит иара Аха уаӷагьы даагылом, еиликаауеит ижәлар рхаҭашьатә ҟазшьа бзиақәа, ачеиҵьыка ирымоу, ахаҵарагьы иҕәҕәаны ишрылоу уҳәа убас иҵегьы. Автор идыруеит иԥсадгьыл ԥшза аҭоурых ҵаула шамоу, аҳәаақәагьы уажәы еиԥш

акәымкәа, анкьа зны акырза ишытбааз, амчхарагьы шыгәгәаз, иагьшацәшәоз.

Абартқәа зегьы автор иажәеинраалаҽы иаахыцәцәаааахыцәцәаны, аха ҳтоурых адаќьақәа ҳапхьа иаагыпартә, насгьы ҳархәыцыртә иќаицоит. Уи ажәеинраала ахықәкы апсадгьыл ажәытә-аҽатә цәырганы абзиабара иркра ауп. Аха уамашәа иубартә, абри аѳымта хәычы аҽы апоет илшеит апхьаѳ дазхьаирпшыртә еипш даҽа хшыѳцакыкгьы ацәыргара. Уи актәи атема хада иавргыланы ииаирпшуеит, мачк апхьаѳ игәы иамыхәозаргьы (абас атоурыхтә екскурс аныќаица ашьтахь) ҳцарадара иахќьаны аханатә аахыс иҳамоу ахьысҳара, амацьанара, азәы инапы аныпшылара уҳәа иреипшқәоу. Ажәеинраалаҽы автор иаахцәаны иҳәоит "аха ирыхәартә ацара рымазаап, рыпсадгьыл иазырцаз убри акәзаап" ҳәа.

Антон Шьакаиа ибон Апсни апсуа жәлари зтагылаз аамта баапсы, уи алцразы иатахыз амчи, ацареи апсадгьыл атоурых ибзианы адырреи, анкьатәи аҳәааақәа рхамыштреи, иакны ҽык еицтацәажәо аидгылареи шракәыз: Убри аганахь уи ипатриот жәеинраала хәычы "Апсны" апропаганда азыќазцоз, хыхь исҳәаз ицәырнагаз ахшыѳзцарақәа рылазырцәоз акы акәын.

Зынза иашаны иазгәеитон ҳцарауаѳ ду Гьаргь Зизариа "Арєволиуциа ќалаанзатәи апсуа интеллигенциа ашьақәгылара" ҳәа хыс измоу ишәќәы аҽы Дырмит Гәлиа рапхьаза акәны ихациркыз амилат газет Апсны атематика заќа итбааз, апсуа жәлар рполитикатә, рсоциалтә, рдоуҳатә культура, рцара, ирпырхагоу ацас баапсқәа уҳәа ихадараз апроблемақәа шышьтнахуаз, уи ѳышықәса рыѳнутқала иалнаршаз рацәоуп, иуҳәар ауазар ган цыпхьаза амилат ахдырра арҽыхеит.

Апсуара икәалкәало иашьтаз Антон Шьакаиа идыруан имилат рҽиара иапырхагаз, измыргьацоз, иахапаз атәым мчқәа рнаѳсангьы, нахьхьинтә иазымиааикәа иаанагоз ахатә хьаақәагьы, аҕьычра, арҳәра, ақәылара, ашьра уҳәа иреипшқәаз имачымкәа ишамаз Апсадгьыл апатриот абри ақара зтоурых нагоу, зыпамыс, зыпату ҳараку, асас изы згәашә аарту, ахацара згым, зыпсадгьыл азы зхы иамеигзо ижәлар змырбзазо, қьабзк еипш

иахьрылаҕьаз хыхь зызбахә ҳәоу ашьцыларақәа игәы идырхьуеит, аха ҽымткәа дызрывсуам, ипшашьароуп атәымуаѳ иаҳар ҳәа ҳаграқәа инапы ақәцаны ихиѳом, ицәахуам. Уи дрықәызбоит ус еипш иќоу ижәлар змыргьацо ацмыхәхәарақәа, ашьцылара баапсқәа.

Убарт рѳызцәа ҽапызєуа ажәеинраалоуп "Аҕьычи амшыцәгьеи". Араќа апоет амшыцәгьеи, ацхлашәи, аҕьычи асимволра рзеибауа иќаицеит, избанзар, ацх лашәгьы амшцәгьагьы рцакы аҕьыч игәтакы, нас иацыхәтәахази цәгьашәа еипшуп, еиқәєыртуеит. Автор иѳымта алагамтаҽы машәыршәа рсахьа тихуам· абас: "Ацх лашьцеит" игәгәааны, уапхьа игылоу думбартәы азәгьы". Абри еипш ацх азоуп аҕьыч амѳа данықәла, аха уи мѳа мыждан, апшәма ибора ацә штигоз ацықь ҳәа диеихсит, ахы игәы ицашәан дкаҳаит. Абар ажәеинраала шынцәо:

Абоура иртәын ишьала иќапшьза,
Насгьы иласны ихыцуеит ипсы,
Дшашьтаз аҕьыч шьоукы рчан
Имаз чанхеит иара изы.
Итаацәа еилатәеит еибарцәуа рыѳны.

Цабыргуп, аҕьыч ипстазаара трагедиахеит, ихьантахеит, мачк ыр уи еипш ахьырхәра атахны ипхьазеит, насгьы ари ажәеинраала апсазаараҽы иќалаз ахтыс иахьаххәааау акынтә дзавамгылеит. Ари апхьаѳгьы ибоит, ихатә алкаагьы ќаицоит. аҕьыч дзықәшәаз иашоуп, дзықәшәаз апсышьацәгьара ихы иазиуит ҳәа. Антон Шьакаиа иажәеинраала анцәамта абас итрагедианы ихимыркәшаргьы ауан, избанзар, асахьаркыратә ѳымтаҽы афақтқәа рывсыртақәа, рывагылартақәа заќа утаху амоуп. Аха, сгәанала, автор ихшыѳзцара абас еилкаатәуп: Апсны агәаќра иантагылаз, атәым мчқәа анахапаз, иандыргәаќуаз, уи аиқәырхаразы ацеицәа анеибашьуаз, уи анаѳсангьы ҳкультура, ҳлитература, ҳќазара, ҳмилат кьыпхь ҳзырҽиозар ҳәа ҳцеицәа хазынақәа, Дырмит ду хадара ззиуаз, апхзы нкаќьо аус аныруаз аамтазы анхаѳы ипара еиѳазан абоуражәқәа ирталан

иҧыҵуаз, ацәгьа-мыцәгьа ҟазцоз иреигзатәымызт, уи иреиҳазаз шьауҧатә усзбарҧан! Ус иагьыҟаиҵеит Антон Шьакаиа иажәеинраалаҽы.

Иахьагьы, ус ҟазцо ауаа, шәышықәса зхыцуа аҭаҳмада иҩны иҩналаны, иара ҳҽагылара илшом ҳәа дзырҳәуагьы иранаҳәо рацәоуп, иаҽыԥшыртә иҟоуп. Абри аганахьгьы агазеҭ "Аԥсны" иалшаз даара ирацәоуп. Сара сгәы снархьуеит абри аҩыза аҭагылазаашьа иахьа ианыҟоу, аибашьра "иахаратәны" рацәак ахьақәҽаҳамҭуа, еиҳарак абри азцаараҽы аинформациа амассатә харҳәагақәа иалшо иахьыҟанамцо, "ацәа иахьҭанакзауа".

Антон Шьакаиа иҩуан астатиақәагьы, убраҟагьы ишьҭихуан иуадаҩыз, аԥсуа иԥсҭазаара иқәнаргылоз азцаарақәа, еиҳарак аԥсуа жәлар рдоуҳатә культура, реконоикатә рсоциалтә ҭагылазаашьа иадҳәалаз. Ус шакәу зырцабыргуа иаагап ҽырԥштәык:

Усҟан акәым иара уажәгьы даара уаҩы дархәыцыртә иҟоуп 1919 шықәса, оқтиабр мза 18 аҽны иҭыцыз агазеҭ "Аԥсны" иану Антон Шьакаиа истатиа "Ианбыкәу ацәгьеи абзиеи еилҳаргауа ҳаныҟало?" ҳәа хыс измоу. Астатиа сахцәажәар ацкыс, рацәак идуум иара, ишеибгоу иаазгоит, избанзар, автор иихәарц иитахыз, икалам зқәикыз азцаарақәеи ауааи уи еиҳа ухаҽы иаанхартә, угәаҽы инеиртә, насгьы уааиҵанырҷәҷәартә иунируеит. Абар иаргьы: "Қытак аҽы аԥсацәа еизаны иахьыҟаз азәы ирылеиҳәеит аԥсуа газеҭ ацхыраара аҭахуп, мамзар иадыркуеит – ҳәа. Ацкыс уи иарҳәаз, шәаазызырҩ цкьа, абри ауп: "Агазеҭ – ҳәа шьоукы акы аҭыжьра иалагеит ҟәрышьқәак алеизыргаразы, ирҭахызар иадыркааит, уи агазеҭ ҳара иаҳнаҭауа егьыҟам, ҳабацәа агазеҭ иаԥхьазомызт, аха рызхара-фа, рызхара-жәы иҟан, уи агазеҭ иҳамам егьҳанаҭом. Уи акы. Сынтәа ҳакласс ҷкәынцәа авечерқәагьы аконцертқәагьы ақытақәа рахь иҟаҳҵап ҳәа иахьцаз, кры еилызцауаз ацхыраара рыртон ажәалеи ҷьыбаҭыхлеи. Убасоуп ԥытк еилызцауа ауаа ишыруа, убраҟа қытак аҽы азәы даара бжьы ғәғәала ажәлар иреиҳәон: "арҭ ԥара гацәоуп, ауаа зжьороуп, ирҭахузеи, наҟ иҳалҵаait, иабатәи хәмарцәоу, урҭ ашаха изыкәныҟәауам, алаԥшхырԥага – ҳәа иагьырзыҟаҵауам. Наҟ икашәц амшгацәа". Абри ҩба.

Асеминариа ҷкәынцәа азәы аизараҽы аҷкәынцәа акласс азы иазыҟаҳҵароуп, иалаагаларoуп, аҵара ҳацхраароуп аниҳәа ақыҭа иреиуаз азәы днацәажәан: "аусура зцәымҭу зегьы класс-млас ҳәа иавоуп, дара бжьысуп, уи рзымхакәа, иаанхазгьы бжьаҳхуеит ҳәа иаҽуп, аҵарамкәа – уаркьаҭап, – аҵара змоу реиҳа уажә ҵара змам ахашәалахәы рымоуп, – "сыҷкәын сыҩны дыҟазаait" – иҳәеит. Ари хԥа. Абас иҟоу рацәоуп, аха уажәы уа саанҽасуеит, абригь азхоуп ҳәа сыҟоуп.

Абарҭқәа ансаҳа Москва Восторгов иихәаз ажәа аасгәалашәеит. Аԥсны "Духовная семинария" ҳауратәы еиԥш уҳазныкәа ҳәа ианиҳәа: "Чыс бзиа нхар аҵкыс, мгәа цәгьа ԥжәааит" ҳәа рҟәышга ажәаԥҟас измоу ажәлар ртәы егьыҟам, ӷрҭ аҵара иалырхузеи, рызхара шырфареи, шыржәреи иашьҭазаait" – ҳәа иихәаз. Аф исааит, Москва дыштәаз ҳара ҳзакәытә ууаз идырзаап, агьигымхеит сгәахәуеит.

Абри иаԥхьои иазызырҩуеи ҳасаб азуны хыхь иану ажәа, абас зҳәауа, абас зхәыцуа, абас иныкәауа ажәлар идырҽиарызеи, раԥхьаҟа изцарыма? (агазеҭ "Аԥсны", 1919 ш., оқтиабр 18).

Уаҩы ихьааигартә иҟоуп абри астатиа зсахьа ҭнахуа "азәы" ихәыцшьа, ҳмилаҭ адоуҳатә культура дшахәаԥшуа, уи змаабуа, ақьаф азы мацара анцәа ишаны адәы иқәу ауаа иахьагьы иҟоуп, еиҳарак иаҳҳаагаз аибашьра хлымзаах ашьҭахь аԥьырмыкьатә економика анапаҽы ҳаныҟала, урҭ уаарыцәшәартә аҟынза ирацәаҩхеит. Урҭ рзы, изаазарызеи, аҵарагьы, агазеҭгьы, ашәҟәгьы, аҟазарагьы ыҟам. Хатә малуп ԥсазаарас ирымоу. Абри аганахьалагьы уахәаԥшуазар Антон Шьакаиа истатиа иахьагьы ақтуалра алоуп, иҽаԥнаҽуеит амилаҭ агәадура змам ауаа цәамԥақәа.

Антон Шьакаиа еиҽикааз аԥсуа драматә ружок иазкны абар ихаҭа ииҩуа: "Абзиа иацлабыз мышкы ибеит" ҳәа хыс измоу астатиаҽы: "Хар змам ажәларқәа аҵара змоу маҷымкәа иахьыҟоу, аспектаклькәеи "авечерқәеи" (ахәылԥазқәеи) ҟарҵоит қытацыԥхьаза мызкала зныкъ

ҩынтә. Убарҭ авечерқәа рҽы изҭагылоу аамҭа ианаа-лаша ажәа бзиа рҳәоит, ажәеинраалақәа ирыҧхьоит, ажәамаанақәа рҳәоит. Ажәлар еизоит, авечер иалҧшны ирылшауала иацхрааны рыҩныкақәа рахь ицоит. "Авечер" ҟазҵақәо ирхашәалауа ус бзиак изыркуеит. Абас ажәлар ихәмаруа, иччауа еизаны излацхрааруа, инеиҭаганы зегьы ирзеиҧшны ус бзиак иадырхәоит. Абарҭқәа иреиҧшу ажәлар бзиақәа ҳарҽыҧшны ҳаргьы ҳауаажәлар рыҟны, ҳқытақәа рҽы, аҧхынра "авечерқәа" ҟаҳҵап ҳәа иҳазбит. Абас хыхь ишысҳәаз еиҧш ҳгәы ианташәа, Аҧсны азы аус ура иамыраапсазауа Д. Гәлиа ҳнеины иаииаҳҳәа даараза деигәырҵьаны аурыс шәыкәкәеи ақырҭ шәыкәкәеи еиҭаганы, ажәеинраалақәа уажәтәи ҳаамҭа иақәнагақәаз ҳзыҩны ҳаирхиан, амҩа ҳақәицеит.

Даара мыцхәы ашәара ҳаман абри ҳазлагаз аус ажәлар цқьа рхы иҭамлакәа даҽеакалашәа ибаны баша ахәмарцәа ақытақәа рҽы инеиқәо реиҧш ҳбаны иаҳҳамыцгылар ҳәа. Аха ари ус иҟамлеит "абзиа адгылацәа рацәаҩхоит". Тҟәарчал ҳнеит зегьы раҧхьа абри аус ҳгәы иҭаны, аизарагьы ыҟан даара иҷәгәаны. Ҳазнеиз анраҳҳәа уа инхауа Ҭар Еқәыҧ даалаган дцәажәеит абас: "Ҳара ҳаҷкәынцәа, Аҧсны-ҿа ахшара аҳаскьын анышә еиқәаҵәа иалҧны иаҳа-иаҳа ишазҳауа еиҧш, ишыҩеидасыз иалагеит аус аура ҳара ҳзы; убри аҟнытә сшәыҳәоит шәшеибакзоу Тҟәарчалаа, ҳаҷкәынцәа абри еиҧш аус ргәы иҭакны зегьы раҧхьа абра ианааи шәацхрааны, даара ҳатыр ақәҵаны иҟашәцарцы".

Ажәлар рыбжьы геит "ари иамыцхрааруа аҧсуа дҟаларым" ҳәа Тҟәарчалаа ҳацхраан авечер ҟаҳцеит хар амамкәа. Нас егьырҭ ақытақәа рыҷгьы иҟарҵеит авечерқәа.

Абри аус иацхрааз, авечерқәа ахьыҟаҳцаз ақытақәа рҽы зегьы иҭабуп ҳәа шәаҳҳәоит". Антон Шьакаиа. (агазет "Аҧсны", 1919 ш., ноиабр мза 1).

Ари астатиагьы иҳанаҳәоит Антон Шьакаиа аҧсуа драматә кружок аиҷкаара заҟа дазҷелымҳаз, нас уи иара Д. Гәлиа ихата заҟа ацхыраара аитоз.

Антон Шьакаиа аҵара ицызцоз иҩызцәа рзы дыгәцараҩын, илшоз алагьы рҵараҷгьы рырҷиаратә усураҷгьы дрыцхрааруан, ҧызара рзиуан. Убри азы акәын еснагь ҳатыр зиқәыз, иажәа изазызырҩуаз, изицныкәоз. Абар уи зырҵабыргуа фактк.

"Агазет "Аҧсны" аредақтор!

Аҟәа асеминариаҷы иҭоу аҧсуа ҵаҩцәа уҳәоит, аредақтор, аҧсуа литературатә гәыҧ иахьамадоу аҟнытә иҟауҵаразы хәыда-ҧсада аҧсуа газет "Аҧсны" иҭыҵ-цыҧхьаза номерк-номерк агәыҧ ироуа.

Анапхгаҩы Антон Шьакаиа.
20 ноиабр,1920 ш.
Аҟәа.

Иахьа инаркны ҩба-ҩба номер агазет ҭыццыҧхьаза азин рымоуп хәыда-ҧсада иргаларазы.

Аредақтор.

Агазет "Аҧсны" №41 (79)
аҩаша, ноиабр мза 30 рзы 1920 ш."

Абри афақтгьы иаҳәоит Антон Шьакаиа иҩызцәа асеминаристцәа, ҷыдала аҧсуа литературатә гәыҧ иалаз заҟа дрызҷелымҳаз, аҧсуа газет "Аҧсны" иадиҧхьалоз, уи ианылоз аматериалқәа рдыруазарц, ирыҧхьаларц, нас дара рхатақәагьы уи ашҟа ирыҩларц шиҭахыз.

Иҟоуп иҵегь иааугаша астатиақәа, аха аригьы иҳанаҳәоит Антон Шьакаиа журналистк иаҳасабалагьы абаҩхатәра шимаз, насгьы уи егьырҭ истатиақәа рҽы ишьҭихуаз азҵаарақәа заҟа ақтуалра рылаз. Ҳәарада, ихьааугаша акоуп абас агәырҵкәыл бзиа змаз, аҧсуара иатҵанакуаз азҵаарақәа зегьы рзы згәы былуаз, икәалкәало ирышьҭаз, иҷахәы иҳәааныа дахьықәрахьымзахаз. Амала уаҩы игәы абаауеит Антон Шьакаиа ихаҷсахьа ҳдоуҳатә ҧсҭазаара иагәылубааруа иахьаанхауа.

БАԥЬГА ҶОЛОКӘУА

Агазеԏ "Аԥсны" аԏыцра аԥсуаа зегьы, ҳәарада, еигәырԥьеит, Хәыхәыт Бԥажәба ишазгәеиԏаз еиԥш, бзиак ишазҳәаз рцәа иалашәеит, еиҳарак аԥхьареи аҩреи здыруаз ауаа. Ус шакәу зырцабыргуа афақтқәа иара агазеԏ адаќьақәа рҽы иаабоит. Агазеԏ "Аԥсны" раԥхьатәи аномер анԏыц уи иазкны абар Баԥьга Ҷолокәуа "Аԥсацәа рзы гәык ала аус зуа "агәыԥ" ҳәа хыс измоу астатиаҿы ииҩуа: "Иахьа, март 3 рзы, исоуит иахьа уажәрааназа аԥсышәала иќамыз, 27 ԥеруал азы иԏшәыжьыз агазеԏ "Аԥсны". Сара сгәы шаќа иахәаз, шаќа иазҳаз зегьы ажәала исҳәап ҳәа иақәыскыр исылшарым, избан акәзар, убри аќара ажәа зҽоу уаҩым, сеилагарҳәа сшәоит. Амала, ҳаԏыр зқәу Д. Гәлиа иҳәан еиԥш, аԥсацәа еаԥарак аќара ҳаԥхьаќа ҳцеит. Ԥсуа зыхьзны ԥсышәа зҳәауа изы 27 ԥеруал азы изшеит; са ҁазәыкны сыхәԏаахьала агазеԏ "Аԥсны" ансоу ишыздыруаз даара сыбԥа еиԥыцт ихәазшәа, иԥыгь сҽыханы, егьырԏ амилаԏқәа рахьтә сықәлацәа рҽы иаҳа сыԥхамшьакәа срацәажәо салагеит, измааноу саргьы исзымдыруа. Аха ашьҭахь сыќазшьа саназхәыцоуп ианыздыр, хыхь ишысҳәаз сызыќала. Ауаатәыҩсагьы, ажәларгьы рыԥсадгьыл абызшәала аҩреи аԥхьареи анроу шьарда имазара дууп; абри ахыхь рыԥсадгьыл абызшәала агазеԏ анырзыќаԥа – ианрызҭыжь уи жәлар рзы ибаќоуп; зыԥсадгьыл бызшәала агазеԏ зауз, изызныќәгаз ажәлар рызра алшом. Избанзар, уи сара исымҳәаргьы иззымдыруа уаҩ дыќам: акамбашь аԥәԥәа зхоу иахымхкәа аґьыч изгом, насгьы аԥәԥәа хәыҷык иԥәгәаны иахазар, акамбашьгьы аҿада абга ианамԥаио еиԥш аґьыч имԥамиар, изахыхуам, иаргьы нхоит...

Абри ашьҭахь, апап иԥа димардон ҳәа, сыхәԏаала, сара сшәыҳәоит шәара абри аус ду – Аԥсны абаќа ашьапы зкыз "Агәыԥ" напзлашәкыз аус гәҿыԥьра азышәымурцы, избанзар, амҩа шәызқәылаз шьарда хара

шәцааназа даара шәҭагәаҭасшт, цхыраара шәызҭо маҷхашт, аха шәаазхәыц ажәытәи Аԥсны, шәрызхәыц иқәыз аԥсацәа, избанзар, уажәтәи аԥсацәа шәҳазхәыцыр хара уаҩы дызцауам: дасу зегьы рхы иашьҭоуп, жәлар рзыҳәан уаҩ дцысуам, азәы игәы иамукәа днагәагәаргьы игәылацәа алапќьа ишьклардцоит, ма ишьапы ҭдырԥоит.

Абыржәтәи аамҭаз аҵара хшыҩс иќазымҵаз ажәлар рзы аус шԥаурри?! Аха шәара згәы былуаз, ахы зхаз шьоукы ари еиԥш аус ду напы аналашәк, издыруада зынза ҳаиамсырц, ҳашьҭа ҳмырзырц ҳаќазар хәыҷык ҳахшыҩ ҭанагалап, зхы шәкыз аус.

Анцәа сиҳәоит, сара, зхы шәкыз аус шәымпыцаншәалахо, жәлар шәара шәыла рыбԥа еиҵырхуа, рымч иазҳауа, руацәа рацәахо, раґацәа маҷхо, рхаазагеи, иԥхазҭазымтәышеи аусҷәа шьҭырхуа, изҿаќәо дырдыруа, рыҿаќәара зырґьо деилыркааua, уажәы зышьҭахь игылоу ажәлар ирывагылауа, Анцәа ицәшәара рыманы, аламыс бзиа рзацны, ирԥырхагоу кажьны, ирзеиґьу шьҭырхуа, Аԥсынра мырзкәа иныќәырго, абацәа раҵкыс аҵеицәа еиґьхо, аамҭа рхы иадырхәо, ирызкамыжьуа аґьычра иаќәыҵуа, шәыла Аԥсынра агәазырҳара аманы, амч духо иќаларц" (агазеԏ "Аԥсны" №3, март 28, 1919 ш.).

Ари астатиа сара ишеибгаз иаасгеит, избанзар, исаҭахуп иахьатәи аԥхьаҩгьы иудыруазарц усќантәи Аԥсны апатриотцәа, аҵара зцоз аҿар зызхәыцуаз, гәтыхас ирымаз, раԥхьатәи аԥсуа газеԏ шрыдыркылаз, насгьы уи зыԥсаз иаразнак еилызкааз шырацәаз. Убри инаваргыланы, Б. Ҷолокәуа аителлигент қәыԥш, ԥхьаќа ҳазмышьҭуаз ҳагхақәагьы (иахьанзагьы иааго) мзакәа иҳәоит ҳархәыцыртә. Ҳәарада, хыхь иаагаз астатиа автор Аԥсны апатриотцәа дырхаҭарнак иашан. Уи аԥсацәа рзы гәыкала аус зуа ҳәа дызҿыз еилкааup Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи, нас урҭ ирарґьажәҩаны ирывагылоу роуп. Ари астатиа агазеԏ "Аԥсны" 1919 ш. ахԥатәи аномер аҿы икьыԥхьын. Уи нахыс агазеԏ "Аԥсны" адаќьақәа рҽы иаабоит Баԥьга Ҷолокәуа истатиақәа, иажәеинраалақәа, Аԥсадгьыл апатриотцәа дуқәа Д. Гәлиеи, С. Ҷанбеи, М. Ҷалмази, Д. Аланиеи, М. Лакрбеи ишьҭыр-

хуаз апроблемақәа Аҧсны асоциалтә, аполитикатә, аҵара-лашаратә ахьыҧшымреи рдеалқәа хаха ирықәҽыртуаз.

Баҧьга Ҷолокәуа ажәеинраалақәагьы иҩуан. Урҭ агазеҭ "Аҧсны" ианылеит имаҷымкәа. Ари ауаҩ Аҧсны 20-тәи 30-тәи ашықәсқәа раан еицырдыруаз ҳәынҭқарра-ууажәларратә усзуҩын. Аҧсны Асовет мчра иаанагаз аҧсҭазаара ҽыц аргылара ақтивла зхы алазырхәуаз раҧхьатәи аҧсуа кадрқәа дреиуан. Баҧьга Ҷолокәуа "Ахаҵа Мыстафа Ҷолакәуа ҧхьарца-чамгәыр дырныршуа, уажәыгь иҟоуп ихьз мызуа" (Д. Гәлиа, иҩымҭақәа реизга актәи атом, Аҟәа, 1981 ш., ад 135) ҳәа Д. И Гәлиа изиҳәаз, ажәлар ашәа зхырхәааз аҧсуа хаҵа имаҭа иакәын. Уи аҩәаҧьреи ахаҵареи шилаз иҩымҭақәа рыҽҧьы иубоит. Баҧьга Ҷолокәуа далгахьан иреиҳау аҵара, акыр шықәса аус иуан, Аҧсны азанаатеидгылақәа реипазаарацәы, зны мазаныҟәгаҩыс, нас хантәаҩыс. Очамчыра араион анагзаратә комитет хантәаҩыс дыҟан, иахьагьы азәык-ҩыцьак ыҟоуп инханы уи дызгәалашәо, знапы ианыз аус ҭакҧхыкәрала иназыгзоз, анхаҩы, аусуҩы иҧьабаа еилызкаауаз, ҳаҭыр ақәызҵоз, аламыс змаз азәы иҟәны. Ас иазыҟаҵаз аҧсуа жәлар рҵеи Бериеи уи ибандеи дырхадыршҭуазма 1937 шықәсазы харада-барада абахҭа дҭаршьит. Ус заҟаҩы ҷеицәа хазынақәа ҳаҵәдырзеи Аҧсны аҭацәа.

Агазеҭ "Аҧсны" №6, 1919 шықәса ииуль 11 аҽны иҭыцыз ианылеит Баҧьга Ҷолокәуа иажәеинраала "Аҕьыч". Уи асиужет злаҟоу ала поемоуп ҳәа азуҳәартә аҟынза иҟоуп. Усҟан абри иҵәаҧеыгаз, ихырҵәагаз, гәнаҳа шәкы зцыз аҕьычра иақәызбоз, иҽаҧызеуаз аҩымҭа маҷымкәа иакьыҧхьуан раҧхьатәи аҧсуа газеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҽы. Уи машәырны иҟазамызт, избанзар, амшцәгьа, азхыцра, агәамсам, алыкь арахь адәахьы ишцәырнаго еиҧш, аамҭа бааҧсы, еиҳарак аибашьра иалагылоу, изхызгаз атәылаҽы аҵәгьа-мыцәгьара, ауаажәларратә ҧсҭазаара агәы зхәуа, изырхәашьуа, абжьааҧынтәи аҭынч ҧсҭазаара аан аҵкысгьы ицәырҵуеит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ауаа бааҧсқәа рхаҽы хәымгақәеи, рыгәтакы хәашьқәеи еиҳа аҧыжәара рыма-

ны иҟалоит. Иҧьоушьартә иҟазаргьы, убасҟан ажәлар, атәыла атәым мчқәа иандыргәамҵуа, урҭ ирҽагыланы амчқәа еизакны ақәҧара анаҭаху аамҭазы, еибак-еибашьҭуа ршьапы иаақәгылоит ацәгьоуцәа, аҕьычцәа, иахьатәи атәала иуҳәозар Германиа раҧхьатәи аканцлер Бисмарк ирыцҳамшьазакәа аҟәҟәаҳәа иргәыдҵаны идиршьуаз амарадиорцәа. Машәыршақә акәзам агазеҭ "Аҧсны" (1919 шықәса, август 4) ианылаз абри еиҧш иҟаз астатиа "Ҵара зманы иҟоу аҧсацәа рахь" ҳәа хыс измоу. Иаагап цыҧҵәахақәак: "Аҕьычреи, арҳәреи, ауаа ршьреи ишыжәбауа еиҧш изаҟәыцуам ҳ-Аҧсны. Уи Аҧсны арзуеит. Убри аҟнытә ҵара зманы иҟоу зегьы уалс ирықәуп абри злаҟамлара аус иашьҭаразы. Ажәлар ацарахьы рхы дырхаразы, убри ала Аҧсны еиқәхашьа ауразы. Абри аҳасаб ала ҵара змоу аҧсацәагьы аус руларoуп, ҳ-газеҭ "Аҧсны" аус ауларoуп.

Убри аҟнытә агазеҭ "Аҧсны" ааигәа игылоу аҳәара ҟарҵоит ҵара змоу аҧсацәа ақытақәа рҽы иҟоу рахь аҕьычра, ацәгьара ақытан ианыҟалагьы, убри ацәгьара зымшала иҟалаз, ҷәгьарас ииуз (дыгәҩарахар дышгәҩароу ҟаҵаны) аҧхасҭа зиҭаз (ацәгьа ззиуаз) ихьзи ижәлеи анҵаны, ацәгьа зузгьы убас ижәла, ихьз, иаб ихьз ҳзаашәыцҳаларазы. Ацәгьа зуа Аҧсны зегьы дырдырразы дзакә уаҩу, иара убыс аиҳабырагьы газеҭла дырдырразы уи ауаҩы. Аредакциа".

Абри "Ҵара зманы иҟоу аҧсацәа рахь" ҳәа иҟаҵоу ааҧхьара даара уархәыцыртә иҟоуп, насгьы ихьааугоит амилаҭ зегьы рыла ацәа ҧызеуа, иҵаазырҟәрыло аус хәымга иахьанза иҳазкамыжькәа. ажьақцеиҧш иҳалаҧсны ҳахьаауа. Абри иҕыҟзахаз атема ауп изыкәәнаҭуа Баҧьга Ҷолокәуа иҩымҭа "Аҕьыч". Уи 80 ҷәаҳәа ыҟоуп. Араҟа апоет қәыҧш иҳәоит аҕьычра жәынгьы-ҽангьы бзиарак шахылымҵуа, агәнаҳара ахылҵуеит акәымзар, насгьы уи автор ишиҳәаз еиҧш, аҕьыч "имам акы иоурц акәым, иаб иеизигаз ишарцоуп" дызҽу. Абар дзеиҧш "фырхаҵоу". "Амш аҵкыс аҵых дазгәышьуеит, игәылацәа рырахә заны изымдыруа ириҭоит, шаха паҿ хәыҷы кны дгәароуп, анцәагьы ауаагьы дырцәымыҕны дмыждаханы. Аха автор иргылоит изҵаара: "Дабатәиу убри ах-

лаҳәада?" ҳәа. Ирониала иҳәоит: "Дабатәимкәа дхаратәуп! Шамахамзар дҳамбазац!..

Ус акәхашт, ҷабыргуп!
Аҕьыч дарбан – уашьа, сашьа,
Изцәигода – уара, сара,
Дахьугалакгьы даԥсуоуп.

Анаҩс иҳәоит: "Иашан абри ҳара ҳзы игра дууп, иҳахьлакгьы акы ҳазыбжьом, есқьынгьы агәаҟра ҳалоуп, аха акы ҳарҟәышуам". Ааи, заҟа диашоузеи автор. Акы ҳзамырҟәышуеи, миллионла иҟоу ҳакәушәа ҳаибашаҭом, ҳрыцҳаибашьом. Ҳзырлашәи? Абри ауп ихьааугаша. Алада иаазгъо ацәаҳәаҟәагьы усҟантәи ҳаԥстазаара шаанарԥшуагьы иахьатәигьы иазааигәаны игылоуп:

Ҳара-ҳара ҳаичычоит,
Ҳаҩнуцҟа ҳаибаҟәаҟәоит.
Ҳгәылацәа ҳхыччоит,
Ҳаибафара – рхы иадырхәоит!

Араҟа иаабо асахьа хара ҳацәымцазац, иахьагьы ҳалагылоуп. Ус акәымзар, ҳакәша-мыкәша иҟало, иаабо арҳәарақәа, ашьрақәа абантәиаауеи, иҟазцода? Ҳара. Ажәеинраала автор 80 шықәса уажәы аԥхьа иаахтны иҳәеит:

Ари ҳаҟәымцыр ҳақәзаауеит,
Ҳашьҭа-мышьҭа анытцуеит,
Ҳабацәа рыбаҩ ытцаҳхуеит?
Аԥсни аԥсуареи ҳақәзуеит!

Аԥсуа жәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа рҽы Хәаԥьа Шьардын изку, ихҳәааау ажәабжьқәа маҷзам, урҭ еиуеиԥшым ашәҟәыҩцәа, аҵарауаа ақьаад ианырцахьеит. Сара иахьынзаздыруаз, Хәаԥьа Шьардын иажәабжьқәа зегьы раԥхьаза ашәҟәы иаҵицеит СССР ажурналистцәа Реидгыла иалаз, данҽаз ажәеинраалақәа зыҩуаз, М. Лермонтов ԥсра зқәым ироман "Ҳаамҭазтәи афырхаца"

аԥсшәахь еиҭазгаз А. А. Анқәаб. Аха уи изкны аҳәамҭа жәеинраалала азәгьы имам Ақыҩбеи Маани, Баԥьга Ҷолокәуеи рыда. Агазеҭ "Аԥсны" (1919ш. , маи 21, №10) ианылеит Баԥьга Ҷолокәуа иажәеинраала "Хәаԥьа Шьардын" захьзу. Ажәеинраала асиужет абас иҟоуп: ес чалацан Хәаԥьа Шьардын имаҷымкәа ача лаицон, аха ҭагалан аггьы иоуамызт, иҟаломызт ача, ажәакала, ҭагалан чарыц амазамкәа ачаз ҭеигалон. Аҵыхәтәан игәы аныԥҵәа анцәа лахәылас дҟаиҵеит, аҽаҩорагьы бзианы иҟалеит, иршеит, аха ишыҟалах сеидроу, анцәа ихәы еиҳахеит, Шьардын дгәаан иҳәеит: "анцәа ари исыцлаимҵеит, аандагьы сыцҟаимҵеит, хәҭаасгьы имоузеи, ачагьы злаиқәнагоузеи!" ҳәа. Ари ашьҭахь анцәа ихәы Шьардын ихәы иацицеит. Усҟан иаргьы дтынчхеит. Ачақәа аашьҭихын еизакны ҷьарак икаиԥсеит. Уи акәхеит анцәа дгәааит.

Усҟан иааит ақәыршоы
Иагеит ача ықәзәзәаны.
Абас ихы иирдырит дыззымдыруаз ауаоы.

Ари аҩымҭа иаанарԥшуеит, иагьҽаԥнаҽуеит аԥсымҭа акы ззымхо, зегьы зхазы изҭаху ауаоы ихаҽсахьа. Урҭ рҩызцәа ихьааугаша, аԥстазараҽы есымша иҟан, иҟоуп.

Агазеҭ "Аԥсны" аматериалқәа анызцоз азәырҩы реиԥш, Баԥьга Ҷолокәуа иҩымҭақәа ҷыдала иуҳәозар, иажәеинраалақәагьы ирныԥшуан арккаратә мотивқәа, урҭ ажәлар иаартны иадрыԥхьалон аҵара, алахтра, ақьабз бзиақәа рныҟәгара, аиҳабы, аицбы пату рыҟәеибаҵара. Зегь раԥхьа иргыланы ацәгьа-мыцәгьарақәа мап рыцәкра, аҽаԥера уҳәа убас иҵегьы, ажәакала, агазеҭ "Аԥсны" ишьҭнахуаз атема хадақәа лымкаала хшыҩзышьҭра рызууп автор қәыԥш иҩымҭақәа рҽы. Ус шакәу ҳзырбо жәеинраалоуп "Ақыҭа аиҳабацәа ашлақәа" захьзу ажәеинраалара. Уи кьыԥхьуп агазеҭ "Аԥсны", 1919 шықәса, иуль 18 ахәаша аҽны иҭыцыз аномер аҽы. Ажәеинраала алагоит абас:

Анцәа иахьтә иаԥны иҟоуп,

Аҵеи иеиҳабы дныҟәигарц,
Аиҳабгьы иуалӈы идуп,
Иеиҵыбы абзиара иирҵаларц.

Ажәеинраала ахшыҩцак убри ауп: аиҳабы иуалӈшьақәа ируакуп аиҵбы аҧстазаараҽы ииашаны, дҵоураны диаазарц. Аха аҧстазаараҽы еснагь ауадаҩарақәа, аиқәымшәарақәа алахьынҵадарақәа аумаҷху. Аха иага ус акәзаргьы, аҩымҭа автор иаахтны иҳәоит:

Еиҳабыс сара дсыӈхьазом,
Зашьцәа рзы аиаша ныҟәзымгаз,
Зынзаск хәыцкгьы уаҩыс дысшьом
Зыжәлар аҧараз изыӈсахыз.

Аҩымҭаҽы иатцшьны иазгәаҭоуп аҧсыцкьара, ахатә ҧстазаараҽгьы ауаа рҽгьы зегьы ишрыцку. Ауаҩы иусураҽгьы, иҧстазаараҽгьы диашазароуп, ихәахәоу акы ҟаимҵозароуп. Автор баша иҳәом: "Зегьы рзы аиаша ааууп, ихаҟәнахып ахәахәа. Аҵәгьа дшыцәгьоу дныҟәаагап, ииашаны иаауп иҳалшауа".

Ажәеинраала ахшыҩцак еиҳагьы иарҷҭәоит аҵыхәтәантәи акуплет:

Абас иашала ҳееибаҳҭар,
Издыруада ҳашьақәхар,
Мамзар ҳаҧстазаара шәарҭоуп,
Иҟалап ҳаӈхастахар.

Аҧсадгьыл абзиабарала ирыӈхоу ажәеинраалоуп "Амҵәыжәҩа сыманы" ҳәа хыс измоугьы. Уи ануп агазеҭ "Аҧсны" (1919 ш., маи 12, №7). Апоет қәыпш игәаҳәароуп дыҧсаатәзарц, амҵәыжәҩа имазарц. Усҟан адунеи дахыӈпрааны ибарц, зынра ахьыҟам днеирц, аха зегьы акакәын арахь "адунеи ҵьанаҭ ахьыҟаз сахьиз, сахьаазаз саауан" иҳәоит. Ааи, ауаҩы дахьиз, дахьаазаз иҧсадгьыл еснагь игәхьааиго ҵьанаҭуп иара изы. Абри ахшыҩцак ауп аҩымҭа хәыҷы иҳанаҳәо. Ҳәарас иаҭахузеи, Баҧьга Ҷолокәуа иажәеинраалақәа поезиатә рҽиам-

ҭак аҳасабала, насгьы иахьатәи аҧсуа поезиа аҩазара иауаршәаны, мамзаргьы иаҽырҧшны уахәаҧшуазар иҧсыеуп, ршәага-загақәа ҭышәынтәалам, акырҵьара иҭагәтасуеит, апоезиа ааста, апрозатә ҩымҭа еиҳа иана-зааигәоу ыҟоуп, аха усҟантәи аамҭа иадкыланы иугозар, излииаз аҧстазаара ицәырнагаз ихымпадатәыз азҵаарақәа ирыцәҽнаҭуан, ацәгьа-мыцәгьарақәа иҟалоз ҽаҧнаеуан, ииашаз ахырхарҭақәа аман, еиҳаракгьы аҧсуа литература ашьақәгылара иацхраауан, аҧхьаҩцәа рауди-ториа арҭбаауаӈ. Ари, еиҭасҳәоит, усҟантәи аамҭазы акраҵанакуан.

Иҳәатәуп иара убас Баҧьга Ҷолокәуа ишиҩуаз апублицистикатә статиақәа, урҭ еиқәханы иҟоугьы маҷзам. Араҟагьы уи иажәеинраалақәа рыҟны еиҧш, Аҧсны аинтересҷәа ихьчон, дырҽагыланы иҽаҧиеуан атәым мчқәа иақәыҷәгәоз инадыркны аханатә иалаҧьаны иаауаз, иамаабуаз, измырбзазоз ашьцылара баапсҷәа зегьы... Журналистк иаҳасабала уи итематика ҭбаан, иаҵанакуан аҧсуара аҧҟарақәа жәпакы. Араҟа, иаҳҳәар ами аиаша, еиҳа ибаҩхатәра алшара аманы иааҧшхьан итема агашьа, аҩышьа аформа ирҽиаратә хаҽра убартә иҟалахьан. Ҵабыргуп, усҟан аҧсуа поезиа аиҧш, аҧсуа журналистикагьы зынза иқәыҧшын, аинылара иаҽын (араҟа зызбахә сымоу аҧсышәала иҩу роуп, урысшәала иҩу ртәы ҳҳәозар, уи еиҳа ақәра амоуп, аҧсуаа рахьгьы имаҷҩымызт урысшәала убас егьырҭ абызшәақәа рыла астатиақәа зыҩуаз (иаагап Гь. Чачба, Д. Чкотуа...), аха аҧсуа журналистика ахы акуеит аҧсышәала астатиақәа ҭыҵуа ианалага нахыс, ажәакала, агазеҭ "Аҧсны" адунеи анаба инаркны.

"Ҳашьцәа ҳҵеицәа ҳмилициацәа!" ҳәа хыс измоу астатиа агазеҭ "Аҧсны" (№18, 1919 ш., июль 25) ианыз ацә иақәкны ажә ҳәа аҧсуа жәаҧҟа ишаҳәо еиҧш, ирмаананы ицәажәоит. Араҟа автор зызбахә имоу иҟалап зынзагьы аҧсуа милициа ракәзамзаргьы. Сгәанала, уи дызҽу ихы зықәкны дцәажәо Аҧсны иахаҧаз ақыртуа меншевикцәа рматцурақәа роуп. Автор иаахтны иитахыҵәкьаз аҳәара уадаҩын азы аллегориатә ҟазшьа аҭаны иааирҧшуеит игәҭакы, аҧсуа милициа рышҟа ирханы.

Амала, ҳәарада, иҟалон дара аԥсуа милициа рахьгьы ақырԥуа меҥьшевикцәа рдиктатура, раҳра иадгылоз, рымаԥ зуазгьы, иара Аԥсны еиҳабыс зхы зыԥхьазоз Арзакан Аимхаагьы аԥхьа днаргыланы. Уажәы иаагап астатиа аҟнытә агәылоаа, усҟан еиҳагьы иааԥшуеит хыхь иаҳҳәаз ахшыозцарақәа шԥабыргу: "Ҳашьцәа ҳԥеицәа ҳмилициацәа! Ҳала, ҳабҕа, ҳ-Аԥсны аԥеицәа! Ҳамаԥ зуа ҳзыхьчауа! Ҳаидызкыло ҳзыхьчауа! Ацәгьа зырцәо, аиаша иашьҭоу! Зыԥсадгьыл амаԥура иалоу! Аԥсадгьыл амаԥура цәгьоуп, даара ахшыо бзиа умазароуп! Есқьынагь аиаша нықәугароуп. Уашьцәа зымаԥ ууа умырԥхашьароуп, уашьа ицәгьа гәаҕла иумҳәароуп, гәаҕла иакәым изумуларoуп. Дықамкәа ионы еимумдароуп. Еимударгьы иакәым нықәумгароуп, узхара ыфан аԥьам умыршәроуп, ахарԥәы-баҟәыл ала ҭоумԥароуп, ашә иуԥәынхаз ацгәы иоумҭароуп, ацәарҭа хырбганы иеҳәоумыжьроуп, ахәышԥырҕы агәылаԥсаны иумыреыроуп.

Ахыза абарԥа иԥоумыжьроуп,
Аҳәарақәа ҭыжьны икоумцароуп.

Аԥшәма дыԥшааны уизымцқьароуп, насгьы гәаҕла дҭсумкыроуп, ахара змам ихәшьад умҳәароуп, уашьа, угәыла думҭироуп. Уеиҳабы амц думжьароуп, уара ула хьымзҕы имгароуп, уажәала иакәым дақәымшәароуп.

Ацәгьа уур иуԥыцып,
Инаугәҭасны уналырцап.

Ууа, уашьа уицәымҕны, ажәлар реизара уналырцап, ушнеиуагьы угәыԥсцәахап иугәаны абахҭа улҭарыжьып, уақагь уашьцәа утиуан рҳәап, цәгьа бзазала уныкәыргап!" (Агазеҭ "Аԥсны", №18, 1919 ш., ииуль 25).

Апоезиатә цәаҳәақәа згәылаԥсоу ари астатиа хәыцы иахьурхаша рацәоуп, избанзар, уи ирмаананы ицәажәоит, аха иагәылоу ахшыоцак хара ицоит, аԥсуа милициа рымацара иаурызкыхуу, уи икылкаан ирықәкуп зыԥсадгьыл зыԥсахыз, ишахәҭоу амаԥ ззымуз зегьы. Уақа иҳәоу ахшыозцарақәа иаанарԥшуа, изықәку ауаа

иахьатәи ҳаԥстазааратәгьы имаҷымкәа иаҳԥылоит. Ажурналист қәыԥш илшеит игәҭакы Езоп ибызшәала аарԥшра.

"Аамҭеи ҳара аԥсацәеи" ҳәа хыс изманы агазеҭ "Аԥсны" (1919 ш., маи 12, №7) иану аҿы абас иалагоит: "Сара саԥсуоуп. Аԥсны сиит, Аԥсны саазеит, абра сагьԥсыроуп, сашьцәагьы абра иԥсит, абра акәын иахьизгьы. Аԥсны азы ршьа картәахьан, Аԥсны ахьзи ахьымзԥи, хаҭала схәарҭамзаргьы, шьала салахәуп. Ари зхыс-ҳәаауа уаԥсуам ҳәа азәы исеимҳәеит, аха абраҟа ошәаҟа-жәа сҳәар стахуп ҳара аԥсацәа ҳзы".

Аԥхьао иаразнак автор истатиа алагашьа азҿлымҳара иоуеит алада ииҳәараны иҟоузеи, избан абас гәынамзарак лоунытә ицәа ианыруа иҟазцаз иарбан зцаароу ҳәа.

Ҷабыргуп, усҟан Аԥсны атәым мчқәа анахаԥаз, ҳҳаҭагьы ҳаонуцкатә ԥстазааратәы шәкы анҳагыз, ҳлитература, ҳкультура, ҳекономика, ҳабзазара зегьы еиԥхьытта адәы иануқәыз, иреиҧьыз ҳцеицәа уи аизгара, аиқәырхара ианаҿыз аамҭаз ирацәан Аԥсны апатриот игәы изырхьуаз, ицәырганы ижәлар рҿаԥхьа имҳәар ҭаха изымҭоз азцаарақәа. Ари астатиа мехакылагьы имаҷзам, Баԥьга Ҷолокәуа иикьыԥхьыз (иахьанза еиқәханы ҳнапыаҿы иҟоу) иреиҳауп.

Астатиа "Аамҭеи ҳара аԥсацәеи" ишьҭнахуа апроблематә зцаарақәа, аха уаанзагьы уи автор ижәлар ргәалаиршәоит, ихы рықәкны иҳәоит изҭагылаз аамҭа бааԥсы (атәым уаоы духатәаны аҳра аниуа, аамҭа бзиарас иамоузеи, аԥшәма дзеигәырҕьо ҳәа имоузеи, наҟынтәи иааиз, иииаиз данихьыԥшха!) ишшәарҭоу, уи рхы ацамцакәа излацәцаша акы шырԥшаа ша, уи хәшәыс иамоу аидгылара ауп, ахьыԥшымразы ақәԥара, ахеиқәырхара ауп, мамзар аамҭа абарбал ацқәа ҳрыбжьанагалт, даара ҳласымхар, ҳманшәаламхар зынза ҳархәашаны ҳканажьуеит, ҳабаоҷагьы уаоы имоуа, адунеи ҳақәзу ҳақәымзу уаоы изымдыруа". (Агазеҭ "Аԥсны" №7, 1919 ш., маи 12).

Ҳәарас иаҭахузеи, автор араҟа зызбахә имоу "аамҭа абарбал ацқәа ҳрыбжьанагалт" ҳәа ақырҭуа менше-

виқцәа Аԥсны иахаԥаз рымч еиқәаҵәақәа роуп. Уи еитарсны, аллегориатә ҟазшьа аҭаны, аха аԥхьаӡ еиликаартә иҳәоит, урҭ рреакциатә мчқәа Аԥсны азы ишшәарҭоу, уимоу, урҭ раҳра анарха аиоур, адунеиаҿы ҳанзамызшәа, ҳбаӡҷагьы уаӡы имоуа иҟалар ҳәа дшәоит.

Ари астатиа "Аамҭеи ҳара аԥсацәеи" иқәнаргыло азҵаара хадақәа ируакуп. Аха уи аҿы – атәым мчқәа рҿагылара амацара аҟны дмаагылеит автор уи апроблема хада иацрыԥшьны ицәыригоит ҳаӡнуҵҟатәи ҳаԥстазаара иаԥырхагоу, измырҿиоӡ ҳгәабзиара цызшәааува, ҳекономика змыргьацо аҵас баапсқәа. Иарбан уи? Абар даргьы: "Егьырҭ зегьы аамҭа ҳазлацымныҟәаз рацәоуп, аха урҭ зегьы схи-сгәи ирызгәаҭом, амала хаҭала игәастаз, лабҿаба иҟоу ӡбароуп. Акы, аҧычра, уаӡы ирҳәра, ӡба, аԥсхәра. Егаӡы егьа рҳәрагьы ҳара арҭ аӡуск ҳзырҟәамҵуазаап!" (иара уа).

Автор игәы инархьуа дақәызбоит ажәлар хзырҵәо аҧычра мыжда. Абар ииӡуа: "Урыстәыла ахақәиҭра иҟалаз азнык азы агага аабеит, аха уажәы уи агагагьы лассы илашьцарахоит. Ииашаны иагьҳақәнагам ҳара ахақәиҭра ҳамазарц! Избан уҳәар, раԥхьа ахақәиҭра аныҟала, иасны аҧычра иалагеит, ҳаԥсацәа ахақәиҭра ҳауит рҳәан ргәылацәа руҵә ахы кажьны рыцәқәеи, ркамбашьқәеи, рхьа-рыжәтә рҿыцыкәкәааны иабаргоз? Ирҭон амала азәы изжьоз, тәым милаҭк. Абар ӡышықәса ҵуеит ахақәиҭра (Оқтиабртәи ареволиуциа Дузза ауп дызҿу) ҟалеижьҭеи; ари аӡышықәса рыла ажәларқәа ҳара иаҳӡызцәаз рахьтә аҳәынҵқарра ҟаҵаны рхы ацхыраара иаҿуп. Ҳара арҭ аӡышықәса рыла Аԥсны арахә ианыз анцаны икаҳцеит, шьҭа ҟаиматк егьыҟам, лассы инҵәашт ҳарахәгьы, нас иааува сыздырам!" (иара уа).

Ари астатиа автор иааигоит, ииҳәо агәаанагарақәа зырҵабыргуа, аҧычра ажәлар шыхнарҵәаз атәы зҳәо афақткәа, хаҭала иидыруа ауаа рҟнытә. Азәы, иара иидыруа ауеибаҳәа инхоз, зырахә, зышәахә ыҟаз, зыӡнқәа еиқәхаԥс игылаз, зеи зкәадыри еиқәыз, автор исахьаркны ишиҳәаз еиԥш "сынтәа еаӡараҭагалан аҧычра анеиларыԥсаза зегьы ируа зуеит иҳәан далагеит аҧычра, иагьиҧьичит игәылацәа рырахә" (иара уа). Аха агәнаҳа уаҵалан хара узцома, ииҧьычыз зегьы акакала иҵыҵуа, рыхә ишәо иҿааихан, ауеибаҳәа инхоз анхаӡы, аҭәыцәхәы дықәнартәеит, уи амацараҿҧьы даанымхеит, илахь ада ԥҵәеит, дызлаз ижәлар дзырҿамԥшуа дҟалеит. Ас заҟаӡы. Ари, иаҳҳәар ами акы ҳмилаҭ рзы итрагедиоуп, ӡбагьы, даараза ихьымзҧушьаша, насгьы атәымуаа ҳахзырччо акоуп.

Баԥьга Ҷолокәуа истатиаҿы абри актәи азҵаара инеиҵамкәа дақәызбоит даҽеакгьы. Уи аԥсхәура ауп. Абри аҵас амилаҭ рзы хырҳага шалам, ҳаиҵыцраҿы ишԥырхагоу аахтны иҳәоит афақтқәа рыла. Астатиа автор аԥсуа иҏсихологиа дақәшәаны аԥстазаара аҵабыргцәкьа шыҟаз иааирԥшуеит, уи излеиӡуала имаҷӡымкәа иҟоуп ахәыҷы ашкол дҭаҵа, мамзаргьы акласс ԥара шәаҳәа иоуҳәар исылшом, исымам зҳәо, иҭаацәа азәы дычмазыӡхар, ихәшәтәразы манаҭк аԥсахра дацәаашьоит, дыԥсыр хԥаҟа цәы ишьуеит, 20-30 ԥҳал аӡы нихуеит аԥсхәразы, имамзаргьы ауал датцалоит.

Ари азҵаара автор еиҳагьы ирҷәҷәоит ихатә фақтла: "Сара схаҭа стәы шәасҳәап: зышықәсаны акласс салгаз саб дыԥсит; сҵара салган аԥхын аӡны сахьааиз сашьеиҳаб дыԥсит, уи илақәырццакны саб иан дыԥсит. Ҿыц дырӡегьых акласс ҭалара аныҟала, сан ҵьара класск стәалҵап ҳәа анласҳәа, ус лҳәеит даагәааны: "Уарамыжда, уаҳа акгьы узымдырзо? Арҭ иԥсыз акгьы шырҭахым уарҳәама? Арҭ рықәнага ҟаҳҵап, нас ҳазхәыцып иҳалшозар!" Иҟасҵоз, сан исызлымамкит, ӡышықәса хынтә аԥсхәы аауит, шьҭа ҳмазара хәыҷы хыҵьара ишаны аԥхастатәра ҳаҿын. Аԥсхәрақәагьы ҳаарылгеит иҳамаз-иаҳзынхаз аҵкыс аԥсхәы аура иҳақәнаҵаз ауал еиҳахеит. Нас сабацоз, ҳаҵаланы ауал ашәара ҳалагеит; уажәгьы иаҳамшәац ауал ҳамоуп" (иара уа).

Баԥьга Ҷолокәуа иаахтны дрықәызбоит иҳамоу агхақәа, урҭ анкаҳмыжь ҳдыргьацом, милаҭк аҳасабала ҳкультура ҿио, ҳекономика аԥсы аланы изыҟалом – ишьақәирҷәҷәоит Баԥьга Ҷолокәуа истатиаҿы.

Абраҟа иацсымҵар сгәы иауам схатә хшыԥзцараҟәагьы. Аԥсхәрақәеи аиныхрақәеи ирҽагыланы акьыԥхь знапы алакыз қәԥоижьҭеи заҟа цуазеи. Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь дарараза рҽазыршәеит абарҭ ашьцылара баапсқәа шьаҭанкыла иқәырхырц, 30-тәи 40-тәи ашықәсқәа раан ҳсахьаркыратә литература иалагалоз иреиҕьыз аԥымтақәа рыҽгьы ари азцаара шьтыхын, иаххәап Л. Кәыцниа ипоемақәа "Шьаризан", "Даур", Б. Шьынқәба иажәеинраалоу ироман "Аҽатә уаа" уҳәа убас егьыртгьы рҽы. 60–70-тәи ашықәсқәа раан акьыԥхь аҽы, ҷыдала агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" адаҟьақәа рҽы аԥсхәрақәеи аиныхрақәеи ирҽагыланы "ақәпараҵәҟьа" цон, аха, иаххәаԥ ами аиаша, ирзазымиааит, иахьагьы аԥсхәрақәеи аиныхрақәеи рыԥсы штац иҭоуп, ҳаԥстазаара ихадароу аганқәа шцыршәаац ицыршәаауеит. Уимоу, 1919 шықәсазы Баԥьга Ҷолокәуа истатиаҽы дызҽагылоз аԥсхәра мацара акәын, усҟан аиныхра, уажәы ишыҟоу еиԥш, амҽхак аманы иҟамызт. Абри аҟара аԥсхәра иша ҽагылозгьы, уи агәхьаа мкзакәа аиныхрагьы иԥхасҭа ҟаҵаганы ҳаԥстазаара инацлеит.

Ари афақт даара уаԥы иԥьеишьартә иҟоуп, избанзар, ибаҳбачаны ҳаԥстазаара иалалт алхшьа амуа аҟынза. Ас ацара залшом, акы азхәыцтәуп. Уамашәа иубаша аԥсхәреи аиныхреи аԥьармыкьатә економикагьы иацәшәом, еиҳа-еиҳа аҽиара иаҽуп амҽхак ыртбааua. Аиныхреи, аԥсхәреи, ачара еицҳәақәеи ԥсыхәак уаԥы излаизиуша ацаԥха ԥшаатәуп, уи азәи-ԥыцьеи ракәым аԥсуа жәлар зегьы ирусуп, референдум ҳасабла ирзбаша акы акәны иҟоуп.

Баԥьга Ҷолокәуа ихатә жәеинраалақәа инарываргыланы агазеҭ "Аԥсны" иани цон иеиҭагақәа, аурыс поезиа аклассикцәа рԥымтақәа рҟынтә. Уаԥы игәаимтарц залшом, ас ҟазцоз азәык-ԥыцьак шракәмыз, убасҟан агазеҭ "Аԥсны" зхатә ԥымтақәа анызцоз авторцәа ҿарацәа зегьы аиҭагақәа хшыԥзышьҭра рзыруан, еиҳаракгьы И. А. Крылов иажәамаанақәеи Л. Н. Толстои иажәабжь хәыҷқәеи. Аригьы аԥсуа ԥхьаԥцәа аазон, рдунеихәаԥшышьа артбааuан, асахьаркыратә ԥымта бзиа иднарбон, рестетикатә гьама ҳаранакуан, насгьы ихадараз

аԥыцхахара иаҿыз ҳмилаҭ литература адаҟьа ҿыцқәа азаанартуан.

Агазеҭ "Аԥсны" (1919 шықәса, ноиабр 27) ианур Баԥьга Ҷолокәуа еиҭеигаз ажәеинраала "Узырцәазеи анхаԥы" ҳәа хыс измоу. Уи иаҵаԥуп (ахыцқәа ирҭакны) М. Кольцов иԥымта аҟнытә еиҭагоуп ҳәа. Иазгәаҭатәуп абри аурыс поет ду иажәеинраалақәа Д. Гәлиа инаԥсангьы аԥсуа поетцәа ҿарацәа шазхьаԥшуаз, рхатәы бызшәахьы ишеиҭаргоз избанзар уи иԥымтақәа рҿы еиҳарак анхаԥы иԥстазаара атәы зҳәоз аԥсуа ԥхьаԥгьы изааигәан, иара иб҃азара иахьақәҽнаҭуаз ыҟан. Ус анакәха, уи афақтгьы машәыршәа иҟамлеит. Цабыргуп, М. Кольцов иажәеинраалақәа рсахьаркра, ирыцаз алиризмра, ирыҟәныз апоезиатә цәа хаа уҳәа ажәеинраала ҟазцоз апоетикатә напҟазара аԥсуа поет ҿарацәа иахьынзахәҭаз рнапаҿы аагара рылшомызт, уи азгьы гәыбган узрыҭомызт, ирымамызт аԥышәа, адырра. Аха убас шакәызгьы, М. Кальцов иԥымтақәа аԥсуа ԥхьаԥы азҽлымҳара азиуртә, бзиа ибартә аҟаҵара рылшеит. Нас усҟантәи аамтазы ас еиԥш иҟаз аԥшьарақәа ирҳәоз маҷмызма.

Баԥьга Ҷолокәуа имаурехәаша, иеиҭеигаз "Узырцәазеи анхаԥы" аҽы аурыс поет ицәаҳәақәа рыхшыԥцаки аритмикеи рыцәмырзкәа иҟаҵоуп, цоуп, арифмақәа ишрыхәҭаз изеиқәмырхазаргьы, зегьы акоуп аԥсуа нхаԥы игәаҽы инеиртә, еиликаартә иҟаиҵеит. Ҳаԥхьап ажәеинраала аҟнытә тыԥк:

Узырцәазеи анхаԥы?
Абар ааԥын ааитеи.
Угәылацәа зегьы
Цәаҕәара ицахьеитеи.
Уҽых, уеиха, угыл!
Ухы унахәаԥш-аахәаԥш;
Ихкааума удгьыл,
Агьырҭ угәылацәа ртәы еиԥш?

Аԥымта ааԥынраха анхаԥы игәы арцыхцыхуеит, анхара напы алаикырц иԥхьоит, аха араҟа апоет иҭихуа

асахьақәа рацәак аԥхьаҩ ддыргәыԥьом, избанзар, обиекҭс иааиго анхаҩы инаныра ԥҳәыцәым, ица ԥшь-лапҟьа ҭам, имзырхагьы анхара дшаҿу атәы зҳәо ҭәҩанкгьы иарсны иубом, ицоит аамҭа ыцәха. ианаамҭаз аҿаҩра аазырхыз зегьы азын ҭынч рыҩны итәоуп, усутә рымазам, ԥсшьароуп. "Уара ушыцәаз аамҭа цеит" ҳәа аҿԥныҳәа ҟаиҵоит апоет. Аиҭагаҩ ажәеинраала аҵаки аидеиеи имԥсахит, аха акырԥьара аԥсуа ԥстазаара иазааигәаитәит, ираԥсышәеит ҳаԥхьаҩ еиҳа еиликаарц азыҳәан, иаҳҳәап "унаныра ԥҳәыцәым, уца – ԥшь-лапҟьак ҭам" уҳәа иреиԥшқәоу.

М. Кольцовгьы аԥсуа иеиҭагаҩгьы ирҭахыз убри акәын анхаҩы дмаашьакәа, ацәа даламхакәа дхандеиларц, аҿаҩра ааирыхларц. Ари ажәеинраала ааԥынразы зыбжьы го акәыкәу иаҩызоуп анхацәа рзы!

Зҩымҭақәа срыхцәажәаз апоет, апублицист ихаҭашьатә ҟазшьа зеиԥшраз, аԥсуа нхаҩыжәлар заҟа дырзаайгәаз, рыбзазара аиҧьтәра дашьҭаз, рынхашәа-рынцышәа дазҿлымхаз ҳнарбоит абраҟа иаагоу афақҵьы. Уи сара исеиҳәоит ҳмилаҭ литература иаланагало аҩымтақәа еснагь ирызҿлымханы ирыԥхьо, Аԥсны абзазаратә маҷура зҿаԥсазтәыз, Аҟәа инхо Ҳақыбеи Бҭажәба. Абар уи ииҳәауа:

"Схәыҷын, аха ибзианы исгәалашәоит, аколнхарақәа анеиҿыркаауаз акәын. Иара убасҟан арахә-ашәахә рацәаны измаз ирымырхуан ус иҟан хыхьынтә адҵа. Уи намыгзашьа амамзар акәхарын. Араион аҟнытә аиҳабацәа ааны игәарҭон арахә "ирацәаны" измаз рымхра шынарыгзоз атәы. Усҟан агха смыхьуазар, 1932 шықәсазы ауп. Арасазыхь ақыҭа Гәыԥ иадҵны хазы ианцаз, ашкол анаадырты акәын. Сара саншьцәа Қапаа рҿы сыҟан, исызҳауан. Аҩны асасцәа ицоз, иаауаз збон, исаҳауан ирҳәоз. Усҟан Очамчыра араионтә нагзаратә комитет хантәаҩыс даман Баԥьга Ҷолокәуа. Убригьы хаҭала дананагеит ицоз "операциа" – арахә рымхра аус агәаҭаразы. Ишдыру еиԥш, Арасазыхь шьха қыҭоуп, аԥсаса змаз рацәаҩын, аха зегьы реиҳа змаз Какәбаа Кыжьа иԥацәа ракәын (урҭ зқьы хы рыман), нас Шам Қәач-иԥацәа, убас Ҳаԥьымаа, Ломиаа, Қапаа уҳәа иҵе-

гьы. Убарҭ ирымырхуаз арахә (аԥсаса) рыла аколнхаратә ферма еиҿыркаауан. Ажәала имариоуп уажәы аҳәара, аха зқьы хы зааз анхаҩы 50-хы рыда уақәиҭым анкылара ҳәа иаҳәара, имхра имариоу усым урҭ аԥсаса зааз, изыхьчаз рҧьабаа ухаҿы иааугозар, уцәа уҭанарзызап. Абри "амиссиа" акәын инапы ианыз араион аиҳабы Баԥьга Ҷолокәуа. Аха уи Арасазыхьаа усҟан иҟаз дызлархамышҭуа, убри зымҩаԥгара уадаҩыз аус авсырҭақәа иԥшааит, ажәлар цәнамырҳәырц азын инхәыцгәашәа (зынза иаартны иуҳәаргьы азкылԥшҩцәа ауамахымыз!) ирдырыртә иҟаиҵеит арахә рацәаны измоу, анахь, арахь иԥхьашәк, агәылацәа, азлацәа измам (урҭгьы ауҟахымыз) рыхьзала ашәҟәы иҭажәаҩы ҳәа адҵақәа рыҭаны дцеит. Усҟан ҿыц иҟарҵаз ақытсовет хантәаҩыс даман, акыр шықәсагьы аус иуит Естат Қапба. Ауха Баԥьга Ҷолокәуагьы дсасны Естат Қапба диҭан."

Абас ауаҩра злаз, зыжәлар бзиа избоз ҵеин Баԥьга Ҷолокәуа. Азакәан амч шамазгьы, ижәлар ирыхәоз азы еснагь авагыларҭақәа иԥшааун ари ауаҩ. Уи Аԥсни аԥсуа жәлари рлахьынҵа хәыцырҭас, гәыҵхас измаз иакәмызҭгьы, хыхь ҳзыхцәажәаз аҩымтақәагьы изиҩуамызт. Ааи, иахьатәи аԥхьаҩгьы ихьааигоит абас иҟаз Аԥсны аҵеи ҳаҭацәа иԥстазаара заамурала иахьҿахырҵәаз.

ИВАН АҨЬЫНҬЬАЛ

Еицырдыруа аҧсуа царауаҩ Иван Андреи-иҧа АҧьынҬьал абиҧара еиҳабацәа иреиуоу, Асовет аамҭа аиааныа еицагылаз, хара ихәыцуаз ҳмилаҭ интеллигенциа дырхаҭарнак иашоуп. Уи ҳцарадырраҽы етнографк иаҳасабала, ихьз ахааныаз инзыжьуа, даҳхазмыршҭуа аҭцааратә усумҭақәа рацәаны иҭынхеит. Урт рҕьырак (зегьыцәкьа иахьа уажәраанзагьы изҭымцыц) рнылеит "Аҧсны аетнографиа аҟнытә" ҳәа хыс изманы ашәкәтыжьырҭа "Алашара" 1969 шықәсазы иҭнажьыз ашәкәы. Уи еиқәдыршәеит аҵарауаа Ш. Д. Инал-иҧа, Е. М. Малиа. аҧхьажәа иҩит апрофессор Ш Д Инал-иҧа.

Уаҩы ихьааигартә иҟоуп "гораздо больше неизданных еще работ ученного" ҳәа Ш Инал-иҧа дызҽеыз аҵарауаҩ иусумҭақәа, Аҧсуа институт архив афонд аҽы ишьҭаз, ахьзеиқәымхаз, уи ақыртуа нацистцәа иахьырблыз.

Иван Андреи-иҧа АҧьынҬьал диит аҭоурых ду змоу Очамчыра араион Бедиа ақытан апрель 30 1896 шықәсазы, ауеибаҳәа инхоз, инцуаз анхаҩы иҭаацәараҽы. Уи 1910 шықәсазы далгоит Аҟәатәи ашьхаруаа рышкол, дагьҭалоит Очамчыратәи иреиҳау алагарҭатә училишьче, нас ахәбатәи ақласс инаркны диасуеит (1913 ш.) Еревантәи арцаҩратә семенариахь, дагьалгоит 1917 шықәсазы. Пытк анцы, 1920 шықәсазы И. А. АҧьынҬьал дҭалоит Қарҭтәи аполитехникатә институт аекономика афакультет, қәҽиарала далгоит 1924 шықәсазы. Уи нахыс ари ауаҩ аҭакԥхықәра зцыз акыр ҭыԥқәа рҽы аус иуит, зны ашкол аҽы рцаҩыс, афинанстә органқәа рҽы экономистс. Иван Андреи-иҧа инапы ианыз аус гәык-ԥсыкала инаигзон, есымша аҭакԥхықәра иныруан. Уи даныстудентыз инаркны дазҽлымҳан аҧсуа жәлар ретнографиа аҭцаара. 1938 шықәса инаркны аԥаука-ҭцааратә усура ихы-иҧсы зегьы азикит. Уи азы абар ихаҭа иицуа: "Воп-

росы изучения производительных сил абхазкой АССР и этнографии меня интересовали еще в студенческие годы. Я собирал материалы, и только теперь получил возможность всецело заняться их обработкой и изучением" (И. А. Аджинджал. Из этнографии Абхазии, сухум, 1969 г, стр 6-7).

Уи 1938 шықәса инаркны 1949 шықәсанза Аҧсуа институт аҽы наукатә усзуҩ еицбыс аус иуан, нас, 1949 шықәса инаркны 1958 шықәсанза Аҧснытәи аҳәынҭқарратә музеи анаука аганахьала адиреқтор ихаҭыԥуаҩыс дыҟан. 1958 шықәса инаркны иԥсҭазаара далцааныа (1983 ш.) аус иуан Аҧсуа институт наука усзуҩ еиҳабыс. Уи инаука-ҭцааратә усура иазкны абар ҳцарауаҩ ду Ш. Д. Инал-иҧа иицуа: "Иван Андреевич Аджинджал... прошел долгий и поучительный путь. Всю свою сознательную жизнь он трудился не покладая рук на благо родины и внес заметный вклад в развитии народного хозяйства и культуры нашего края. Отличался кристальной честностью, скромностью, принципиальностью, редким трудолюбием. Не мало сил и энергии отдал изучению прошлого и современного быта абхазского народа, и оставил значительное количество изданных и рукописаных трудов, имеющих важное значение исследования не только мертвой и живой старины, но и тех коренных социально-экономических и культурно-бытовых изменений, которые произошли в жизни населения Абхазской Республики за годы Советской власти" (иара уа. ад. 11).

Сара араҟа зынзаскгьы гәтакыс исымам Иван Андреи-иҧа АҧьынҬьал царауаҩык иаҳасабала ихцәажәара, изааҭгылара, уи Аҧсны аҥыцгьы зусумҭақәа рдыруа аҧсуа царауаҩуп, насгьы азәырыҩгьы ихцәажәахьеит, аҵарауаа рдунеи иадыруеит инаука-ҭцааратә ҭынха. Ҳәарада, уи ицегьы деицырдыруа дҟалон, инаука-ҭцааратә усумҭақәа, иҭымцыцкәа инапҩыраны аҧсуа институт архивтә фонд аҟны ишьҭаз, ақыртуа фашистцәа рымца қьоуқьад иаламблызҭгьы. Аха уи даҽа зцаароуп. Сара абраҟа сазааҭгыларц стахуп, иахьа уажәраанзагьы дызлаҳзымдыруа аганахьала. Уи убри ауп – И. А. АҧьынҬьал зеиҧьаҭам публицистын, журналистын. Ус шакәу ихы ааирԥшит раԥхьатәи аҧсуа газеҭ "Аҧсны" аҭыцра

ианалага инаркны. Уи, хьаҳәа-ԥаҳәада иаҳҳәар ҳалшоит 1919–1920 шықәсқәа раан, ҳаԥсадгьыл зегь реиҳа ауадаҩра иантагылаз аамтазы, патриоттә цәаныррала итәны агазет "Аԥсны" ицәырнагаз, аҩра зылшоз аԥсуа интеллигенциа дреиуан ҳәа. Урт атеицәа ҳажәлар рхақәитра-хьыԥшымратә қәԥареи, рцарадырра ашьтыхреи, ркультура арҽиареи, ажәытә цас бааԥсқәа ирҽагыланы ақәԥареи рҽеы иаргьы азәы ҳәа ақтивла ихы алаирхәуан. Ус шакәу шаҳатра руеит уи усҟан агазет иаништоз еиуеиԥшым аматериалқәа. Иахьа агазет "Аԥсны" аномерқәа инханы иҳамоу ирҳәоит Иван Андреи-иԥа Аџьынџьал журналист иаҳасабалагьы дышхәыдамыз. Аха, ишыҟалаҳзаалаҳгьы абри ауаҩы ижурналистикатә тынха азәгьы дахымцәажәац, мацара ҳцарауаа азәык-ҩыцьак И. А. Аџьынџьал агазет "Аԥсны" аматериалқәа аништон ҳәа, егьырт ԥытҩык днарыдкыланы, избахә ргәаладыршәақәеит акәымзар.

Сгәанала, аԥсуа журналистика (уи аҩадагьы ишыс-ҳәахьоу еиԥш, ахы акит раԥхьазагьы агазет "Аԥсны" адаҟьақәа рҽеы. Ҳәарада, уаанзагьы аԥсуаа рахьтә иҟан апублицистикатә статиақәа зыҩуаз, аха урысшәала, ма даҽеа бызшәак ала акәын ишырҩуаз, убри аҟнытә аԥсуа журналистика урт рыла иалагеит ҳәа ҳазҳәом) атоурых тызцаауа дарбанзаалакгьы (уи тцааратә матәарны иҟоуижьтеи шьта акыр цуеит!) И. А. Аџьынџьал ижурналистикатә тынха давсны дызцом, избанзар, уи ҳмилат журналистика абиографиа ауп, исахьаркшәа иуҳәозар, иангартуаз изныСыз амҩа ауп.

Сара гәахәас иҟацаны, абри сызҽу ашәҟәаҽы срыхцәажәоит И. А. Аџьынџьал агазет "Аԥсны" иаништаз (исымԥыхьашәаз рахьтә) астатиақәа, аҳәамтақәа. Урт зегьы дала-шьала, гәыла-ԥсыла Аԥсны аполитикатә, асоциалтә, аекономикатә, акультуратә уҳәа иреиԥшқәоу апроблемақәа ирыдҳәалоуп! Ажәытәза аахыс атоурых ду змоу аԥсуа қыта Бедиа ииз, иаазаз арԥыс гәеилыччча дызхаану иԥсадгьыл ахьаақәеи уатәтәи аразҟымҩеи ҭәҭәала дрызхәыцуа, хатә ԥстазаарак еиԥш иныруа ауп дшаапшуа агазет ианишто аматериалқәа рҽеы.

И. А. Аџьынџьал агазет "Аԥсны" (№3, 1919 шықәса март 28) иаништеит ҩ-материалк: акы, ажәамаана "Аашьышьи ақәыцьмеи", аҩбатәи "Аԥсны згәы азыбылуа рзы аки ҩбеи ажәа." Актәи аҩымта ахшыҩзцара еитарсны, ирмаананы иҟатоуп, насгьы ажәеинраалала иҩуп. Уаҟа персонажқәас иалоуп аашьышь, ақәыцьма. Аҩымтаҽы иаабо уи ауп: аашьышь атыша иахьтажьыз, амра аныҩагыла, уи ашәахәақәа ирхылцыз алашара аашьышь аблақәа ирхыччалаз ала акгьы амбо ихнакызаап. Убри азы аашьышь гәааны иаҳәеит "закәтәы гмыгузеи мшәан сыблақәа аасхызхыз" ҳәа. "Уҩызтбылгьондаз утыша лашьца, убасҟан иубарын амра-ԥшза ишгылауа, ишташәауа, адунеи ԥшза алашарбага ишазгәаҟуа, – аҳәеит уи ажәақәа заҳаз ақәыцьма.

Ажәамаана аашьышьи ақәыцьмеи ирызкушәа убоит, аха уи иататәахуп итегьы хара ухьазырԥшуа ахшыҩзцара. Аҩымта иҽаԥнаҽуеит аԥстазаараҽы арма-ԥырма ицәажәо, зегьы гәыбган рызто, арахь рхатақәа ихәартоу ҳәа акгьы ҟазымцо ауаа. Ҳәарада, урт рҩызцәа атипқәа усҟан иаумачхыз. Ажәамаана литературатә жанрк аҳасабала, аарла акәзаргьы, ацәаара убартә ицәырцхьан агазет "Аԥсны" адаҟьақәа рҽеы. Убарт ицәырцқәаз рахьтә раԥхьатәиқәа иреиуан И. А. Аџьынџьал иажәамаана "Аашьышьи ақәыцьмеи".

Аҩымта иататәаху ахшыҩцак бзиа анаҩсангьы, аԥхьаҩ игәазырԥхо, излаликааша даҽеа чыдаракгьы амоуп. Аҩымтаҽы автор иааимурехәартә иҟатоуп асахьақәа, аиҽырԥшрақәа "амра лаша", атыша лашьца", "атаччара", аҽаччара", "адунеи ԥшза алашарбага", уҳәа убас итегьы.

Уажәы ҳаԥхьап ажәамаана "Аашьышьи ақәыцьмеи".

Ашьыжь амра лаша аныҩнагыла,
Аашьышь атыша лашьца иахьтажьыз интаччеит.
Аашьышь алашара анаҽаччa,
Шьтахьла инеихеит, аха адгьыл ианамышьт
Ақыцькыцьра иалагеит ишәан.
Ус аҳәеит ақәыцьма адәны игылаз ашҟа:
"Изакәтәы гмыгузеи мшәан сыблақәа

аасхызхыз - ҳәа."

"Уи цәырцәаҩазам уаҩы дзыцәшәауа,
Икаамеҭзам атәыла зырбгауа.
"– Лашарбагоуп Анцәа иишаз аҳәеит ақәыцьма.

Абри ак ауп И. А. Аџьынџьал ажәеинраапа аганахь ала, агазеҭ "Аҧсны" иаиҧаз рахьтә иҳамоу. Уи нахыс астатиақәа ракәын иикьыҧхьуаз. Ҭоуп, уи имч, илша, идырра аҧсуа наука, ҷыдала аҧсуа жәлар рҭоурых, ржәытә бзазара аҭцаара напы аналаик нахыс апублицистикатә статиақәагьы, уарпа шәарлак акәымзар, рыҩра даҟәыцит, ажәеинраалақәа уанзагьы даҟәыцхьан, ус шакәу иҩоит иара ихаантәи аҧсуа периодикатә кьыҧхь иахәаҧшлакгьы.

"Аҧсны згәы азыбылуа рзы аки ҩбеи ажәа" ҳәа захьзу астатиаҿы иаабоит дызлацәажәо азцаарақәа Аҧсны ауадаҩарақәа иантагылаз аамҭазы акыр зцазкуаз шракәыз. Машәыршақә акәзам уи астатиагьы абас дзалаго: "Иаҧсуаны иҟоу, Аҧсны азы, аҧсуаа рзы згәы былуа, гәыкала иҟоу рзоуп изызҩуа. Иагьаҧхьап дара бзиа ибаны, рыхшыҩ азышьҭны" ҳәа.

Аҧхьаҩ иаразнак азҿлымҳара шьҭихуеит, иарбан аҧсуаа абас бзиа ибаны рыхшыҩ азышьҭны иаҧхьартә ирыдигало ҳәа. Ааи, уи ицәыриго азцаарақәа аҧсуа ҧхьаҩ изы иҿыцзам, иара иҟынзагьы урҭ аҧсҭазаараташ зцаарақәа иҩызцәа, аинтеллигенциа ҿарацәа ирылацәажәахьоу, ишьҭызххьоу рацәаҩуп, аха урҭ убрааныза иакҭуалтәуп, бзанџык иажәуам аҧсуа иҧсҭазаараҿы, иара усҟан аменшевикцәа рхаан, ҳанцарадаз, ҳанзиндаз акәым иара иахьагьы абранза ҳшааихьоугьы, абасҟатәи гәаҟ-цәаҟра, еибашьра, азалымдарақәа шыҳхаагахьоугьы, усҟан автор қәыҧш А. Аџьынџьал дызлацәажәоз макьанагьы имажәзац, иахуҳәааша ыҟоуп. Ус акәымзар, ҳаҧхьапи астатиа аҟнытә лҩаақәак: "Ҳара аҧсуа милаҭс иҟоу зегьы рышьҭахь ҳгылоуп, изла ҳәа уцаауазар царалоуп. Аҭара ҳара даара цәгьа иҳацәмаҷзоуп. Аҭароуп бзиарас иҟоу зегьы злыцуа. Амилаҭқәа зегьы шьҭызхуа. Шәырзыҧшышь ақырҭцәеи аерманцәеи ишынхауа, иҟарцауа, ируа, изышьҭоу. Урҭ рнаҩсангьы милаҭс иҟоу

зегьы ҳара иҳаиҧьым уаҩы дыҟам. Избан шәҳәозар, аҭара дара ирымоуп, анхашьа бзиа дара ирылоуп, аха-қәитра дара ирымоуп, дара русқәа дара ирбоит, ишырҭаху иҟоуп, ацәгьара аҿы еицхыраауеит. Ҳара аҧсуаа зегьы ҳрыцахеит, зегьы ҳреицәахеит" (агазеҭ "Аҧсны" №3, март 28, 1919 ш.).

Автор истатиа алагарҭаҿы, ишаабо еиҧш, иҧьцәаны, ижәлар рзы игәы нырханы, ирыгуп ҳәа игәы иззааназ имзакәа ицәырганы иҳәоит, аҭара ҳшашьҭам, анхараҿгьы абаа шхаҳамжәо, егьырҭ амилаҭқәа ҳара ҳаҵкыс зхы иацхрааУа, змилаҭ змырзша аусқәа ҟазцо ҳарҿыҧшырц шҳахәҭоу уҳәа жәпакы. Ҭабыргуп, уи ибагәышьоит, иаахтынгьы иҳәоит ахақәитра шҳамам, иҳақәыҧгәо атәым мчқәа ирхароугьы шыҟоу. Аха убри аҟнытә ҩынтәгьы, хынтәгьы аҿышәара ааҳарҧшыр ами иҳагу, ҳазхьымзо абарҭақәа зегьы аҧсуа патриотк иаҳасабала игәы иахәаны акәзам, инархьуа ауп аҧхьаҩ иҿы ишнеиго.

Анаҩс ҳахәаҧшып ажурналист иифуа: "Арахә иадыруазар аҭыҧи аҩызцәеи, ауаҩытәыҩса иоума иззымдырша дахьаазаз иҧсадгьыли иуаажәлари?

Дызуҭазаалакгьы ауаҩы игәы былуазароуп иҧсадгьыли ижәлари рзы. Еиҳарак абри иуалуп аҭара змоу. Ауаҩы аҭара змоу иуаажәлар дырзааҧсароуп излаилшауала, ирзымдыруа дирҳароуп, идирҵароуп. Зыла хҩоу амҩа иаша иқәиҵароуп. Иуаажәлар рзы аказы дмаашьароуп, зегьы рыҟны дмаашьароуп, зуаажәлар ирыцхрааУа, ихоуп дзыцхырааУа. Зхы иацхрааУа анцәагьы дицхрааУеит.

Ҳара аҧсуаа аҭара змоу уи еиҧшқәа ҳалазам. Ҷьара хәыҷык иаҳзеиҧьу акы аабар ҳаҧсадгьыли ҳауаажәлари ххашҭуеит, ххы мацара ҳашьҭалоит.

Кыр зку азәыр шәыҟазар, зуаажәлар рзы згәы былуа шәымпшын, аус жәула" (Иара уа).

Ҳәарас иатахузеи, И. А. Аџьынџьал идыруан ибон аҧсуаа рахьтәгьы (еиҳарак ҭауади-аамыстеи рыҩнуҵҟа) акыр змаз, кыр зылшоз шыҟазгьы, аха уи игәы инархьуан убарҭ иахьынзахәҭаз аҧсуа жәлари рыҧсадгьыли зыргәаҟуаз азцаарақәа рацәак дара ргәы ишаламкьа-

кьоз, ишамыргәамцуаз. Урҭ рацкыс рхатә уск̌әа ишырҿыз. Уимоу, уажәы еиԥш Урыстәылатәиареволиуциа ашьҭахь ауадаҩрақәа аныҟала рыцсадгьыл аныжьны иқәцыз аинтеллигенциагьы ҟалеит. Абарҭқәа зегьы игәы инархьуан (иара усгьы имаҷыз аинтеллигенциа) астатиа автор.

И. А. Аԥьынԥьал абас игәалаҟара кажьны дышцәажәоогьы, дзеигәырҧьо акы акәны иҟалаз агазет "Аԥсны" аҭыцра азбахә имҳәакәа дзавсуам, избанзар ԥхьаҟатәи аԥеиԥшхә бзиа гәыҧра дупа иадиҳәалоит. "Абар Анцәа иԥьшьоуп аԥсуа газет аҭыцра иалагеит. Уажәрааныза иҿаҳаз, уажәы ацәажәара иалагаз ҳаиҩызоуп ҳара. Ҳгазеҭоуп ҳажәа.

Ижәыҩла, шәырзаԥхьала ауаа зырҿыхаша, изырҟәышша, амҩа иаша иқәызцаша ажәа

Ажәа иалоуп: "Аԥха ианымиаз, ахьшәашәа иҿанираалеит" – ҳәа. Анцәа иԥьшьоуп ҳҿыхеит, аамҭа иаҩсхьазаргьы. Аԥха ҳахьымзазаргьы ахьшәашәа ҳҿалаҳакзароуп. Шьҭа издыруада ҳмызыр, ҳажәа ҳтынхар. Шәымԥшын аамҭа цоит. Шәхы шәацхраа. Зхы иацхрааУа анцәагьы дицхрааит ҳәа рҳәоит" (иара уа).

Ас зцакы ыҟаз, ажәлар ааԥхьарахь ирыхоз астатиақәа аԥхьаҩ уск̌ан еиԥш, иахьагьы итахуп, урҭ уажәгьы рцакы ҿыцҳаҳараза иҟоуп. Иаҳхаагаз аибашьра ашьҭахь, изаазарызи, амамзаара анаҩсангьы, ҳдоуҳатә мазара ахә лаҟәит, уи гәык-ԥсык ала иахаҵгылоу, ада ҳашхәарҭам здыруа ауаа маҷхеит, издыруа, еилызкааУа ракәзар, урҭ рылшара маҷуп, зегьы зымчу, зегьы еихызшьало аԥьармыкьатә экономика рымҩақәа арҟәеит.

Аҩада сзыхцәажәаз аҩымҭақәа аҩбагьы ирыцаҩуп Аԥьынԥьал Герасма ҳәа, аха уи И. А. Аԥьынԥьал иоуп, Иван ааУеит инатра хьзы аҟнытә. Бедиаа Герасма ҳәа ишьҭан, ус акәын дшырдыруаз.

И. А. Аԥьынԥьал ипублицистикатә статиақәа рҿы Аԥсны аполитикатә зцаарақәагьы дрызҿлымҳан, уи атематикала иикьыԥхьуаз астатиақәа ԥсевданимс (хьыз ҷыдас) "Джон" ҳәа рыцаҩуп... Убас иҟоу публицистикатә статиақәоуп агазет "Аԥсны" (№20, август мза 20, 1919 ш.) номерк аҟны иаиҵаз абарҭ аҩбагьы: "Аԥсны жәлар

р-Совет", "Иалоузеи амилаҭ Совет аԥсуаа рзы?" Араҟа автор Аԥсны ахьыԥшымразы игәаанагарақәа иҳәоит. Актәи астатиаҿы ("Аԥсны жәлар р-Совет") абар уи ииҩуа: "Зегьы ишыжәдыруа еиԥш, Аԥсны Ақырҭ Республика иаларыԥхьазеит ҩажәа март 1919 шықәса рзы зхы иаҟәиҭу акы еиԥш иԥхьазаны (как автономная единица). Уажәы иаҳҳысыз амзазы ирызбуан изеиԥшра ҳақәиҭроу Аԥсны иауша (Конституция Абхазии). Ахақәиҭрақәа ишыжәдыруа еиԥш, зегьы еиԥшым. Аԥсуаа Аԥсны жәлар р-Совет иалатәоугьы, зегьы еибадырын хақәиҭрак Аԥсны иахәап ҳәа зыргәахәыз акы шьҭырхит, егьырҭ асоциалдемократцәа даҽа хақәиҭрак, иҵегьы ирзеиҩьыз акы иашьҭалт. Даҽа шьоукы убарҭ аҩхақәиҭрак еинзраалашаз, ирыхәҭаз акы рҿазыркит. Дара цәгьа еимакын, агәы нхара рыбжьалт рыҩнуҵҟа" (иара уа).

Астатиаҿы иаабоит дара аԥсуаа рыҩнуҵҟагьы иҟоу аиҿыхарақәа, аҳәоу еиқәымшәарақәа, аиҿагыларақәа, еиҳаракгьы Аԥсны жәлар р-Совет аҩнуҵҟа. Аха уаҩы дзеигәырҧьо акоуп, уаҟа аԥсуа депутатцәа 14-ҩык ахьалоу. Урҭ аԥсуа жәлар ринтересҟәа рыхьчон, ақырҭуа меншевикцәа рхаҭарнакцәа зынзагьы ишақәшаҳаҭымызгьы.

"Иалоузеи амилаҭ совет аԥсуаа рзы" ҳәа хыс измоу Иван Андреи-иԥа Аԥьынԥьал истатиаҿы ҳаԥхьоит: "Ахақәиҭра" (Ахақәиҭра ҳәа дызҿу царизм ахызҳәаз Оқтиабртәи асоциалисттә революциа ауп. Иҵабыргыцәкьаны, Урыстәылагьы уи анапаҵаҟа иҟаз ажәларқәагьы жәпаҩык ахақәиҭра роухьан, Асовет мчра шьақәгылахьан. Уи ахьышьақәымгылацыз ажәларқәа рҿы иақәгәыҧуан, дара рыҿгьы иҟалап ҳәа Оқтиабртәиареволиуциа иаанагаз азакәан ҿыц. Ақәгәыҧра акәым иара аагаразы ақәпара ду цон...) ҟалеижьҭеи амилаҭқәа хьчаҩыс, хылаԥшҩыс, цхырааҩыс ирымоу досу рмилаҭ Совет ауп. Иалшарызеи аԥсуаа рзы амилаҭ Совет? Иалшара абри ауп: аԥсуа бызшәа аԥсацәа рзы амырзра, аԥсуа газет аҭыжьра, иҭыцуа агазет аԥсуаа ирыгымхауа, еилаҳаны зегьы иаархәауа, аԥара иаанаго агазет ҭнажьуа. Аԥсуаа рбызшәала аҵара рыгымхо, ашколқәа иарку раартра, аԥсуаа рцаҩцәа рыԥшаара, арцаҩцәа рықәнага руала-

фахәы ирызхаша ианаамҭоу рыҭара... Аԥсуа царазы аԥсуа шәыҟәқәа рҭыжьра. Уи анаѳс ацас баапсқәа, аԥсацәа ԥхьаҟа измышьҭуа ирымақәоу: аҕьычра, ақәылара, арҳәра, ауаѳшьра (иахьанза иҳазкамыжькәа иаагауа – Р. Қ.), аԥсхәра, аԥшра, аҵаара (аҟәыдырпара) рырзра. Аԥсуа милаҭ зыргәаҟуа иахьақәнагоу аиҭаҳәара. Аԥсуа милаҭ рыѳнуҵҟа изыргәаҟуа аусқәа рбара. Арҭ реиԥш аусқәа жәлар рзы имаҷума уажәтәи аамҭазы?" (Иара уа)

Излаабо ала, ажурналист Аԥсуа жәлар р-Совет аҽаԥхьа иқәиргылаз азҵаарақәа зегьы иактуалтәыз, иаҭахыз раҟәын. Еилкааун, дара аԥсуа депутатцәа рыѳнуҵҟагьы иқәгылаз аполитикатә зҵаарақәа рыҽегьы аиқәшаҳаҭрақәа шыҟамыз, шьоукы Аԥсны маза аус зуаз абольшевикцәа ридеиа иадгылаѳцәан, иаҳҳәап Д. Аланиа еиԥш иҟаз, даеа шьоукы Васо Ҭәырԥьуа иѳызцәа адемократиатә идеиақәа (уи закәыз инагзаны ишырзымдыруазгьы) ирыдгылон, Урыстәыла иҟалаз ареволиуциа рыцәтәымын, уи ацәқәырпақәа Аԥсныҟа игҽаҳар ҳәа ишәон. Аха урҭ зегьы астатиа автор ишышьақәирҷәҷәо еиԥш, Аԥсны ахақәиҭра рҭахын. Ирҭахын аԥсуа азәы диԥырхагамхо иԥсадгьыл аҽы дынхауа, дынҵуа, имилаҭ доуҳатә культура ирҽиауа алшареи азини иманы дыҟазарц. Абри акәын аԥсуа иитахыз! Иԥсадгьыли ижәлари еибганы егьырҭ амилаҭқәа дыҷәҷәаза, ихатә хаҽра иманы дрылагылазарц.

Асабша оқтиабр мза 11 аеены 1919 шықәсазы иҭыцыз агазеҭ "Аԥсны"(№28) ианып И. А. Аԥьынԥьал истатиа "Уара иушьуа Анцәа дишьуам" ҳәа хыс измоу. Араҟа ажурналист иѳуеит Бедиа ақыҭаҽы иҟалаз ахҭыс атәы. Астатиа алагоит абас: "Саԥхьаѳ ухаԥкы, егьа угәаҟны, уааԥсаны уҟазаргьы абри сажәабжь уаԥхьар, уагьархәыцып, уагьарҵәуап, уагьарччап". Иарбан жәабжьу автор зызбахә имоу ҳәа аԥхьаѳ иаразнак азҽлымҳара шьҭихуеит. Иҟалаз убри ауп сентиабр мза 12 рзы Бедиа ақыҭа уаѳы шьрак аҵыхәала ар ѳеит; Ар хадас фицарк дрыман, ақытан ацәгьара ахьыҟалаз днеины уаѳҵас ажәлар еизганы иреиҳәеит ацәгьара зуз ауаѳы дрыԥшаарц, нас ршәахтәқәагьы еизыргарц, абԥьар змоу

аҕьычра, ақәылара ҟазҵо дара ицәырыргарц. Убри азы дара рхатә комиссиа алырхырц. Иара даеаԥьара аус иман, ицынхәрас иѳыза асолдаҭ ԥыҵѳык изныжьны дцеит.

Ишаабо еиԥш, макьана ицәгьаз, азакәан иаҵанамкуаз, изаамураз ҳәа акгьы ыҟамызт: ауаѳы дызшьыҙи, аҕьычреи, арҳәреи ҟазҵоз рыԥшаареи, аҳәынҭқарразы анхацәа ирықәыз ауалқәеи ршәареи ирызкыз рыда. Нас иара афицар (Автор уи ихьз, ижәла иҳәом, усҟан реалла иҟаз, амчра зкыҙ азәы иакәын, хымԥада даԥсуан, аменшевикцәа раан аԥсуаагьы амаҵура иалазгьы ыҟан) ихаҭагьы дуаѳы цәгьамкәа, аха азакәангьы иднаҵоз назыгзоз азәы иакәны даҳбоит. Араҟа рыцҳарас иҟалаз даеакуп. Ани афицар данцаҵәҟьа, ихаҭарнакс иҟаиҵаз дԥаԥашькит, ажәлар еилеицалан драцәаҳаит, шәара иалышәхыз акомиссиа ауаа цәгьақәа зегьы рсиа рымѳит, ишәҵәахит ҳәа иеирцәгьазеит, ԥыҵѳыкгьы афархьҵәқәа рыла ипҟарцгьы иақәикит. Аха ажәларгьы ирымуит, ус заамурала урызныҟәар руазма, аиҳабыра рахь мазала ауаа рышьҭит, абас еиԥш иҟаз ашәҟәы рыманы: "Афицар ицынхәра ишәуша ҳәа ажәа зҭаны инижьыз, абас уы ҳәа афицар еиҳәаз акәымкәа, даеак шныҟәигаз, ажәлар акомиссиа идырбаз ауаа цәгьақәа шнеимгаз, уи анаѳыс ауаа цәгьақәа шәҵәахит ҳәа жәаѳыки шәѳы рхыки рхадақәа ипҟарцы игәы ишҭеикыз, убри аҵыхәа ацәгьа шалҵуа еиҭарҳәаразы аиҳабыра рҽы" (иара уа).

"Адырѳаены, – ҳаԥхьоит астатиа, – ажәлар анеиза жәаѳыки шәѳы-рхыки рхадақәа алцаны зымѳа иргылт, егьырҭ ашәҟәы ианырҵақәаз абԥьар змоу ауаа цәгьақәа ҳәа хазы идыртәеит, рыпҟага афарахьҵәқәа рыдыԥсаланы, егьырҭ абаша уаа инхаз иалцаны акьарахәқәа, аҟамақәа, аҳәызбақәа змаз зегьы ирымхны хазы аҟарулцәа рыддыргалт. Еҳе, уажәшьҭа ашәҟәы иану ауаа рҽы снеип, азәазәала иалԥхьаны сразҵаап, мап зкуа дсыпҟап иҳәан, урҭ рахь ихы наирхоны еиԥш аамҭазы, ажәлар аиҳабырахь ирышьҭыз ауаа аait "априказ" рыманы ажәлар ркомиссиа ишәдырбаз рыда егьырҭ шәарыламкьысын ҳәа.

Ажәлар иакәымкәа иныкәызгоз изыргәакҟыз ауаҩгьы арахь даашәышьҭ иара хадас дынзыжьыз афицаргьы иаргьы ҳәа. Адырҩаены ажәлар зыргәакҟызи афицаргьы аиҳабырахь ицеит.

Абри ҟалеит Бедиа. Уи "априказ" рхьымзар ҳәа акыраамта уаҩы иҵеишьауа ҟалара иҟан Бедиа ақыҭан" (иара уа).

Ари астатиаҿы (иаахтны акьыԥхь аҿы аҳәара уадаҩын усҟан)имҩашьо иубоит ақыртуа меншевикцәа Аԥсны ақыҭақәа ҳмагәшьхәа иҭаҳцалоит ҳәа иандәықәызгьы, дара ирҭахыцәкьаз нагзаны ишырзыкамҵоз, ажәлар ишырымуаз. Ацәгьаурақәа аҕьычра, арҳәра, ауаҩшьра иҟалаз ажәлар рхаҭақәагьы, ҳәарада, иаҿагылон, аха еыцгас иҟаҵаны аменшевикцәа рыр Аԥсны ақыҭақәа рбылуан, аекзакуциа ахыргон. Уи акәын дара рполитика, уи алагьы Аԥсны рнапаҿы иааргарц иаҿын.

И. А. Аԥьыԥьал истатиа абри аганахь алагьы аинтерес аҵоуп, ҳҭоурых адаҟьақәа рахьтә еиҳа ихьанҭоу бгьыцк аанартуеит. И. А. Аԥьыԥьал агазеҭ "Аԥсны" ианиҵоз аполитикатә ҵакы змаз астатиақәа ирхырҟьаны, ишьклаԥшуа, гәрамгарҭас дрыман ақыртуа меншевикцәа реиҳабыра. Ус шакәу арҵабыргуеит агазеҭ "Аԥсны" (№15 маи 8, 1920 ш.) ианылаз аинформациа хәыҷы "аҭакра" ҳәа хыс измаз. Уаҟа ҳаԥхьоит: "Амшаԥ ҩымчыбжь шыбжьаз Очамчыратә дааганы Аҟәа абахҭа дҭаркит, жәлар рзы ԥырхагас дыԥхьазаны, хымз иқәҵаны арҵаҩы Г. Аԥьыԥьал, ҳгазеҭ аҿы "Джон" ҳәа астатиақәа зыхьз аҵазыҩуаз" (агазеҭ "Аԥсны" №15, маи 8, 1920 ш.).

Аԥхьаҩ имбарц залшом аредакциа иаҩуа ари аинформациа хәыҷы арҵаҩы, ажурналист И. А. Аԥьыԥьал дҭазкыз ақыртуа меншевикцәа рхатәымчра ачынуаа "апротест" рзызуа акы шакәу. Уи иаанагоит ажәлар ирыларҳәоит арҵаҩы, ауаажәларратә усзуҩы, ажурналист харада-барада дыштаку. Абраҟа иаабоит агазеҭ "Аԥсны" аредақтор Д. И. Гәлиа имаз агәаҕьра, ҿыц аиҵагылара иаҿыз ажурналистцәа, ашәкыҩоцәа ҿарацәа рлахьынҵа дшазҽлымҳаз.

И. А. Аԥьыԥьал журналистк иаҳасабала агазеҭ иатахыз аԥхьаҩцәа зҽлымҳара ззырушаз, ажәабжь кьаҿ-

ҿа, иҟалаз ахҭысҟәа иҩуан. Урҭ аинформациа хәыҷқәа иааратәоумшьартә иаадырԥшуан Аԥсны ахаҿра, иахҭынхьаауаз аполитикатә, асоциалтә, ацарадырратә, алахтратә ҭагылазаашьа, насгьы ауаажәларра рыҩнуҵқа аазаратә ҵакы змаз анырра ҟарҵон.

Убас агазеҭ "Аԥсны" (№27, оқтиабр мза 1, 1919 ш.) аҿы икьыԥхьит "Кәыдры ауезд аҿы иҟалаз ажәабжь" ҳәа хыс измоу аинформациа. Уи иаҳәоит: "Сентиабр мза 6 рзы Ҷьгьарда ақыҭа хәҩык бҧьарла ихиаз ауаацәагьақәа ақәлан шьардаҩыкгьы рхәит, аматәагьы маҷымкәа иргеит. Убри аҵыхәала Н. Лакоба, уажәы ҿыц Кәыдры ауезд-милициа начальникс идыргылаз, цәгьа ихаҿы иааиган, ир зегьы еизиган хаха-хымш ацәгьара ахьыҟалаз ақыҭеи изуз ауаа рқыҭақәеи ҳәа иидырыз рҿы дырҭатәеит, иагьыдирԥшааит ацәгьа зуз, дырҩагь урҭ рҩызцәа аматәа идырҳәыз рыманы Ҷьгьарда иалҵны ишцауаз иркит. Арҭ зегьы хәҩык ыҟан. Ахәҩык рахь хҩык Кәачаратәи агырцәан, агьырҭ аҩыԥьа рахьтә азәы Цхынцҟартәи Маршьан Шабаҭ-иԥа иоуп. Агьи дтырқәан".

Агазеҭ "Аԥсны" ииашаны иҟанаҵон ацәгьа зуаз ауаа, амилициа ианырклакь ашьҭахь ажәлар ирбартә, ацәгьа зузи урҭ рҭахцәеи ацәыԥхашьаратә азын изустцәаз уи адаҟьақәа рҿы иахьанырҵоз. Абри афақт иахьагьы узаҿымԥшрызеи? Насгьы иахьа аҟара ацәгьоурақәа Аԥсны иҟамлацзаргьы ҟалап. Урҭқәа ҳзо ҳалагар, азҩа ззаз ихьыз ҳахьыр ауеит.

Абри аинформациаҿы иаабоит Н. А. Лакоба ажәлар заҟа дырзааигәаз, рхьаа ихьааз, ацәгьоурақәа дшырнымшәоз.

Агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 ш.ш.) иҭыцыз (еиқәханы иҟоу) аномерқәа ирыԥхьо азнык азы игәы иаанагар ауеит аҕьычрақәеи, арҳәрақәеи, аԥсхәрақәеи, ачара еиҵҳәақәеи, аԥшрақәеи, аиныхрақәеи (аҵыхәтәантәи маҷын) ирызкыз аматериалқәа иахырҟьацәаны иркьыԥхьуан ҳәа. Иҵабыргыцәкьаны, уахь изыҩуаз авторцәа, аҿарацәа роума, аԥышәа змаз роума абарҭ азҵаарақәа ирывсны изцомызт, избанзар, урҭ хыхь зызбахә сҳәаз ашьцылара баапсқәа ҳаԥстазаара иалаҕьаны ԥхьаҟа ҳармышьҭуа иҟан. Иуҳәар ами аиаша, акәакь ҳакҿаз-

цалоз атәым мчқәа рацкысгьы урҭ ашьцылара бааԥсқәа харантә иаауаз, ҳажәлар рдоуҳатә ԥстазаареи, реконмикеи, ргәабзиареи анцыршәааузаз, иандырхәашоз ыҟан. Убри аҟнытә акәын раԥхьатәи аԥсуа газеҭ "Аԥсны" аҭыцра ианалага уахь изыԥуаз авторцәа зегьы неиԥымсрыда абарҭ ҳазмыргьацоз ашьылара бааԥсқәа ирҽагыланы изҽаԥырҽуаз, ҳмилаҭ рзы ишцарбгагаз, ишхәартамыз, ажәлар азырхәыцны апропаганда зыҟарцоз. Абри иаҽагыланы ақәпараҽы урҭ рхы иадырхәон иҟалаҵәҟьаз аԥстазааратә фақтқәа, избанзар, урҭ еиҳа ажәлар рыԥнуҵқа анырра ҟарцон, иархәыцуан. Абри аус ԥшьаҽы иабџьар хаданы Анцәа иритеит ргазеҭ "Аԥсны".

Ус анакәха, зыжәлар ԥхьаҟатәи рлахьынҵазы хара ихәыцуаз, уи зыхҭынхьаауаз, бзиа избоз И. А. Аџьынџьал ипублицистикатә статиақәа рҽы абри азҵаара ақәҽымтқәа дзавсуамызт, насгьы иоригиналыз ихшыԥзцарақәа рыла иаарԥшуа иҽаԥиҽуан амилаҭ алашьцара ахазырԥоз, ԥхьаҟа измышьҭуаз аҵас бааԥсқәеи ашьцыларақәеи уҳәа иреиԥшқәаз. Ус шакәу шаҳатра ауеит агазеҭ "Аԥсны" (№18, июль 25, 1919 ш.) иаиҵаз астатиа исахьарку ажәабжьк еиԥш иԥу "Аԥсхәарақәеи, аԥшцәеи, аҵаацәеи" ҳәа хыс измоу.

Аиашазы, аԥада ишысҳәаз еиԥш, астатиа алагоит сахьаркыратә ажәабжьк еиԥш. Уаҟа иаабо ахҭысқәа ҟалеит Бедиа (амала ахҭыс зыхҳәааау рыжәлақәа аирбом, рыхьз мацарақәа азирхоит). Аԥымҭа асиужет абас иҟоуп, еиҭаххәап иааркьаҽзаны: Бедиа ақытаҽы дынхон Мамсыр ҳәа нхаԥык. Уи ирахә, ишәахә, иԥоны игәара, иашҭа ҭбаа, ибаҳчара уҳәа анцәа ишиҳәара дыҟан. Аха ахьҭа илалан дычмазаԥхеит, иԥа Ҳаџьарат аҳақьымцәа (дара урҭгьы маҷԥын, аха усгьы ақалақьқәа рҽы иҟан, урышьҭалаҵәҟьар иуԥшаауан) дырҟәаҵын аԥшцәеи, аҟәыдырԥацәеи, амулацәеи дԥарышьҭанагалан дыхдырҵәеит. Урҭ ирцәынхаз аҟәыдырԥацәеи, аԥшцәеи, амулацәеи ирзымыхәшәтәыкәа зыԥстазаара иалҵыз иани иаби рыԥсхәы, рсабшахә, рышықәс иақәирзит. Зны ауеибаҳәа иҟаз, ихшара изымаазо аҩәыцәхәы дыкәдырҭәеит хаҳара зламыз аԥсуа ҵасқәа.

Абарҭқәа зегьы автор акыр уархәыцыртә, ихьааугартә, угәы аҵанза инеиртә, анаџьалбеит, ҳлашәума уҳәартә аҟынза иԥеиуеит. Уажәы ҳаԥхьап И. А. Аџьынџьал иԥымҭа шыхиркәшо: "Акы сазҵааууеит: изхәада мшәан Ҳаџьарат игәаҟреи иԥсхәреи? Азәымзар азәгьы! Нас уи аԥсхәра аҵкыс еиҩьымзи убри аԥсхәразы иихарԥьыз азы баак рхаиргылар... Амԥасцәа абаа ԥшза анырбалакь дызустада ара ижу иԥсаҭа бзиахааит акрызкыз азәы иакәзаап ҳәа рҳәарын ма. Ари аԥсхәра ду ииуз мгәамзар акгьы иазымдырзеит, аха амгәагьы анеихсыҩь зынзак иззеит.

Абасоуп ҳаԥсуаа шрыцҳау. Абарҭ аԥсхәрақәеи, аԥшцәеи, аҭцаацәеи роуп ҳ-Аԥсны инхауа аԥнуҵқа ҕа дус шьҭахьламзар ԥхьаҟа измышьҭуа ирымоу. Убри аҟнытә зегьы Аԥсны азы згәы былуа абри иаԥхьауа ԥсыхәа зламоу ала мчыла, абарҭ аҭоурых гмыгқәа шәеырзышәшәаала, ҵара зманы иҟоу зегьы абарҭ ҳарҽагыланы ҳақәпаларопуп. Да шәыԥшышь, Анцәа узша абарҭ реиԥш аҵас гмыгқәа егьырҭ амилатқәа ирымазар, ҳара урҭ ҳазкамыжьзеит. Абра ианысцаз лакәуп ҳәа ахышәымҳәаакәа, саашәыкәыхшоуп, саԥхьаԥцәа, ҵқьа шәазхәыц. Уашьҭан Аԥсуа милаҭ р-Совет анықәтәалакь ари ас инрыжьуа иҟам. Ари рхаҽы инаргашт. Ус хьанҭакны ирыԥхьазашт. Убранза ауаа азыҟашәҵарцы сшәыҳәоит абри иаԥхьо зегьы" (Агазеҭ "Аԥсны" №18, июль 25, 1919 ш.).

Ари астатиа ишьҭнахыз азҵаарақәа ишхымпадатәиу, ақтуалра шрылоу еиҳагьы ишьақәнарҕәҕәоит "Аредакциа аҟынтә" ҳәа уи ахьаанҵәо иаҵагыло абарҭ ажәақәагьы: "Аԥсхәра ду иақәирзуа абжак иара изы иааныжьны, егьи абжак ишаны хәҭак аҳаҭгәын алаҟаиҵаргьы, егьи иаанхаз ашколи аҵареи идирхәар, даара иус бзиоуп, егьыхьзуп иара изы".

Иҵегьы ыҟоуп И. А. Аџьынџьал ипублицистикатә тынха, агазеҭ "Аԥсны ианылаз, аха хыхь ҳзыхцәажәаз аԥымҭақәагьы иаадырԥшуеит аԥсуа газеҭ "Аԥсны" аҭыцра ианалага уи заҟа иҭахны, дацԥыҳәаны амаҵ иуаз, дзазааԥсоз, инапы иҵыҵуаз астатиақәагьы аԥсуа жәлар иртахыз акы акакәын. Ҵабыргуп, Асовет аамтазы, агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" адаҟьақәа рҽы статиақәак иналаршә-

ҩаларшәны икьыԥхьаргьы даҟәыцит ажурналистра, имч-илша, идырра раԥхьа афинанстә зҵаарақәа, нас анаукеи иеритеит. Араҟа уи еицырдыруа аԥсуа ҭарауаҩхеит. Аха сацәаымҩашьо иҳҳәар сылшоит Иван Андреиипа Аԥьынԥьал аԥсуа жәлар рышҟа имаз абзиабара, урҭ рхьаа ихьааны, ргәырґьара игәырґьараны иҟалара зегьы рҽы агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) хыцхырҭас иаман ҳәа. Ус шакәу аҳәоит иахьагьы зҵакы мызық, ҳаԥстазаара уадаҩ иақәҽызҭуа, уи ипублицистикатә ҭынха

УАСИЛ ҒӘЫРҴЬУА

Дырмит Гәлиа иваҕҕа иааивагылаз аԥсуа интеллигенциа, еиҳаракгьы аԥсуа газеҭ "Аԥсны" ицәырнагаз, мчыкны еиднакылаз, ҷыдала ашәҟәыҩра зхы азцоз, знапы алакыз ибзианы рхаҽы иааҕаны ирыман урҭ рыԥстазаараҽы рус ԥшьақәа ишыруакыз Аԥсадгьыл аҵаралашареи, ахьыԥшымреи, ахақәиҭреи рзы хеигзарак, аапсарак, хьаҳәхьачарак ҟамҵакәа ақәпара, насгьы еилыркаауан амилаҭ уаҵәтәи алахьынцазы абри ихымпадатәыз ақәпараҽы хадара злаз бҧьарны аԥсуаа зегьы еигәыҩыртә еиԥш ишцәырҵыз агазеҭ "Аԥсны". Ӱбри раԥхьатәи агазеҭ иахылҵыз асаркьал бжьы еиднакылеит патриоттә цәаныррала иҭәыз, зыԥсадгьыл ахьаа зхьааз, уи аразҟы лашазы игәаҭеиуаз Аԥсны аҵеицәа. Иара убас аԥсуаа рахьтәгьы, ҳацәаымҩашьо иаҳҳәар ҳалшоит, амилаҭ агәадура зыцәмаҷыз, згәаҵәа жәпаз азәыргьы шарҽыхаз, ишхьанарԥшыз агазеҭ "Аԥсны". Избанзар, агазеҭ "Аԥсны" аҵәырҵра ҭоурыхтә хҭысны иҟалеит ҳажәлар рзы. Уи 1912 шықәсазы Дырмит Гәлиа ишьаҭаиркыз ҳсахьаркыратә литература ԥхьаҟа изқәыґьацашаз адгьыл азышьҭанаҵеит. Ус шакәу хәдықәҵарада ирҳәоит агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) ианылаз еиуеиԥшым аматериалқәеи урҭ равторцәеи.

Уажәшьҭа алада иацаҳҵап ҳусумҭа, макьанагьы уи ишьҭнахуа, иҭнаҵаауа иахьатәи ҳаԥхьаҩ изымдыруа аҩымҭақәа маҷым, иаазырԥшуа ҩышықәса рыҩнуҵҟа аԥсуа жәлар ирыхҭынхьаауаз, иззықәпоз, рҵеицәа хазынақәа ргәы иҵхоз, изыцрымҵуаз азҵаарақәа.

Агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы лассы-лассы ицәырҵуан зыԥсадгьыли зыжәлари рзы згәы еицҳауаз, еиуеиԥшым аҵараиурҭақәа рҽы аҵара зҵоз, ашколқәа рҽы аус зуаз арҵаҩцәа-авторцәа. Убарҭ дреиуоуп Уасил Ғәырҧьуа. Раԥхьаза акәны иҭыцыз агазеҭ "Аԥсны" (№1, ԥеруал 27, 1919 ш.) иануп, алитературатә ҩымҭак аҳа-

сабала, уи иажәамаана "Абгахәыҷи ажьи" Уи аурыс поет И. А. Крылов иҩымҭа ахьтә еиҭагоуп, аха акырза ахы иақәиҭны, ираԥсышәаны, ахшыҩцак иамоу еиқәырханы иҟаҵоуп. Уасил Ҕәырԥьуа дунеихәаԥшышьала абольшевикцәа дырцәыхаран, урҭ ридеиақәа дзадгыломызт, аха Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи ишьҭыхны иркыз аԥсуа литература, аԥсуа кьыԥхь арҽиара, аизырҳара абираҟ даҵагылан. Убри азы акәын, уи ихатә ҩымҭақәеи иеиҭагақәеи рыла аԥсуа газеҭ аҽы дзықәгылоз. Машәыршақә акәзам раԥхьатәи аԥсуа газеҭ актәи аномер уи иҩымҭагьы знылаз, Д. Гәлиа изикьыԥхьыз.

Суа, абгахәыҷы млашь, абаҳча иҭалеит,
Убри абаҳчаҟны ажьымжәақәа еилыбзааua иҟалахьеит.
Суа, абгахәыҷы, ахаԥыцқәагьы амца ркуеит,
Ажьымжәақәа ақаруа еиԥш еилыччa-еилыԥхаауеит.

Аха изхәарҭоузеи уи иҳаракны иҽоуп, абгахәыҷы уахь ажь ахьҽоу изыназом, акыр иамҵагьежьит, аҽашәеит, аха иалымшеит, аҽыҵа азы аауа имцар амуит. Амала иаҳәаз ауп аԥхьаҩ дзырхәыцуа, ажәамаана злыҵыз. Абар уи шхыркәшоу:

Баша саат назак иаҵагьежьуа инхеит.
Иаагьежьны иандәықәла игәааны иаҳәеит:
Алаԥш аҟны ибзиоуп, ашәра мназац,
Ажьыргәыцқәа иаҵәоуп – саатк ухаԥыцқәа аҽоит.

Ахәарҭа изҭамлаз ацгәы ашә бааuп ҳәа зҳәаз иаҩызахеит абгахәыҷгьы! Аха араҟа ажьи абгахәыҷи ракәзам ажәамаана зыхҳәааy, уи рыхҳәааuп ус зыхьуа, ус ихәыцуа, мамзаргьы иахьзымназо зшьапы кыдзыргыло, аха иахьыркуа, нас рыбла иаԥыраркыша ҵаҵгәы змам авбақәа зҳәо.

Иара убас агазеҭ "Аԥсны" (№3, март 28, 1919 ш.) иануп И. А. Крылов еицырдыруа иажәамаана "Абгеи асыси" ҳәа хыс измоу. Уи аԥсшәахь иеиҭеигеит У. Ҕәырԥьуа. Иашоуп, ари ажәамаана, нас аԥсшәахь иеиҭеигеит апоет М. Гочуа "Ақәыцьмеи асыси". Аха

иҳәатәуп, У. Ҕәырԥьуа иеиҭагагьы уаҩы иҟәнишьо иҟазам, насгьы уи иоуп И. А. Крылов иажәамаанақәа раԥхьаза аԥсуа ԥхьаҩы ихатәы бызшәала даԥхьартә, ргьама икыртә, ирыҵоу рыхшыҩзцарақәа гәникылартә алшара изҭаз.

Ҳәарас иаҭахузеи, аурыс поет ду инапҟазара амазақәа, иҩымҭақәа реиҽартәышьа, рформа, рстиль, рритма, ррифмақәа уҳәа аоригинал аҽы ишыҟоу еиԥш инагзаны реиҭагара, аԥсышәала рырцәажәара аԥсуа еиҭагаҩ қәыԥш илшомызт. Ус еиԥш иҟоу аҟаҵара иаҭахын аиҭага ус аҽы аԥышәа, насгьы зтәы еиҭеиго апоет ирҽиамҭақәа рдырра уҳәа убас иҵегьы. Аха абри "Абгеи асыси" ажәамаана анеиҭаигазтәи аамҭа ҳҳаҽы иааганы иаҳҳәозар, У. Ҕәырԥьуа илиршаз уаҩы игәы иахәартә иҟоуп, ажәакала, аԥхьаҩ иитеит И. А. Крылов иҩымҭақәа ргәыбылра идыркыртә еиԥш еиҭаганы. Хара змамыз асыс арыцхашьара угәаҵаҽы инеиуеит, абга акәзар – аҵәымгра. Уажәы ҳаԥхьап аиҭага:

Амч змоу иҟны ианагь, амч змам ирхарахоит
Ари ахсаала ирацәаны аҭоурых аҟны иаабоит
Акәызт ҳәа ҳара аҭоурых аҟны ианаҳамҵеит,
Аа уи атәы ажәа маанақәа рыҟны абас ирҳәоит.
Асыс ашоура мшазы инеит азы аҟны зыжәра,
Иақәымшәар иауҟалахуаз ари еиԥшу арыцхара,
Убри адгьыланы ааигәара абга млашь ашаҟьара;
Алаԥш шнақәшәаазцәкьа аҽазнакит асыс ахь аихара.

Ари азакәан ԥшреи аҳасаби иақәнакит аҭара,
Иақәкааит: "Ишԥа угәыҕьи, мыԥхашьах, уԥышә
мрыцқьала уара
Сзырыжәтә цқьа аԥслымзи алыкьи рыла архәашьра!

Абга лаша азин снаҭауазар игәыҕьны исҳәауеит:
Иара лаша аладахьы шәшьаҽак рыҟны изжәуеит
Абри аҟынтә агәаара иара иҟанаҵауеит:
Азыржәтә архәашьра амалагь сылагь иҟамлеит.

Ус акәзар ари аҟны амц сҳәозаап сара,

Агьиаԥсам! Уаҩы иаҳахьоума адунеи ари еиԥш
амарԥьаԥалра!
Исгәалашәауеит ҷыԥх аԥхын абри уара уҷәҳара,
Абригь, саԥханагьла, макьана сара исымам
ахашҭра".

-- "Срыцҳашьа! Макьана сиижьҭеигь шықәсык
схыцуам сара"
– "Ус акәзар уашьа акәын" – "Сара уаҩ дысзалам
еишьара"
– Ус акәзар ууа, уҭахы иакәын, ажәакала акәхап
шәара
шәышьҭра
Шәхаҭа, шәлақәа, шәыхьышьцәа, зегь абаԥсы
шәашьҭоуп сызныкәгара.

Ишәылшауазар, ианагь аԥхаста шәашьҭоуп сыҭара,
Акәызт ҳәа урҭ рҭарнак уара уҟны еипсыргап агәнаҳара".
Ҳаи! Сара сзыхурҟьауазеи, исымам ахара"
Ҷумҭын! Сшызырҩуаз саагьсеит, аха сымам апасба,
ухара аилырҵара.

Уара ухарара убри акәхеит,
– "Сара акрыфара сҭаххеит"
Абга лаша абасгьы аҳәеит,
Абнаршәырахь асысгьы агеит.

Излаабо ала, "Абгеи асыси" аԥсуа аиҭага иагҟәоу ыҟазаргьы, аԥсуа ԥхьаҩы ианаҳәо акрыкоуп, зегьы раԥхьазагьы аоригинал иаҵоу ахшыҩцаки аҩышьа афармеи еиқәырхоуп.

Еилкааун ас аурыс классикцәа И. А. Крылов иеиԥш иҟаз, рҩымҭақәа здыруаз змилаҭ литература, змилаҭ кьыԥхь бзиа избоз, аразкы иазҷлымҳаз иҵегьы ихатә ҩымҭақәа, иеиҭагақәа шимаз ишиҭынхаз аҟара, аха уи иԥсҭазааратә лахьынҵа ҷахҵәеит. Аԥсны Асовет мчра ашьақәгыламҭаз дыршьит. Уи аҵара ду змаз 1905 шықәсазтәи ареволиуциа иалахәыз азәы иакәын, иԥсадгьыл

дапатриотын. Узиқәшаҳатхом афилософ, алитературатә критик М. Делба "Основатель абхазскои литературы Дмитрии Гулиа" ҳәа хыс изманы Аҟәа урысшәала 1937 шықәсазы иҭыҵыз ашәҟәаҷы Д. И. Гәлиа иажәеинраала "Исыбаргузеи шьҭа сара!.." дахьахцәажәо Уасил Ҷәырԥьуа изы аменшевикцәа рагент иакәушәа ихьиҳәо. Ҳәарада, уи абольшевикцәа ридеиақәа шицәтәымызгьы аменшевикцәа дрыдгылан Аԥсны иҭиуамызт. Ус дыҟазҭгьы, Д. Гәлиа иҭижьыз агазеҭ "Аԥсны" раԥхьатәи аномерқәа рыҷгьы уи · иҩымҭақәеи иеиҭагақәеи аниҵомызт (уахәаԥш: М. Делба. Основатель абхазской литературы Дмитрий Гулиа. Сухум, 1937 г., стр. 39).

У. Ҷәырԥьуа Аԥсны Асовет мчра ҟалаанзатәи згәы еицҳауаз аԥсуа интеллигенциа дырхаҭарнакын.

ПЛАТОН ШЬАҨРЫЛ

Аԥсуа газеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы ҳара иаҳԥылоит ирацәамзаргьы аԥсуа рцаѡ ду, ашәҟәыѡѡы, аиҭагаѡ Платон Шьаҟрыл истатиақәагьы. Урҭ равтор рлашаѡык, ркказык иаҳасабала аԥсуа жәлар алахтрахь, аҵарахьы дрыԥхьоит, ижәларгьы иреилдиркаарц иҭахуп измырҧьацо аҵас баапсҟәа, ашьцыларақәа шкажьтәу, ҳабзазара аҽиара, ԥхьаҟа ацара ишаԥырхагоу. Убас иҟоу акоуп П. С. Шьаҟрыл агазеҭ "Аԥсны" (№17, июль 18, 1919 ш.) ианиҵаз астатиа "Аҭҵаасы" ҳәа хыс измоу. Иалҳѡаап уи аҟынтә ҭыԥқәак: "Кәыркәа хәыҷы ѡажәи жәба мшы рзы Бзыԥан иҟоу амсылманцәа р-Баирам" акәын. Дәрыԥшь амсылманцәа рымшаԥ ду "Баирам" аҽны аҽқәа дырыѡуеит ҳәа ажәаны жәлары ираҳаит Гәдоуҭа ауезд ахьынзаназауаз, ҽи кәадыри змаз уаѡы днымхакәа инеит Дәрыԥшь. Аҽырыѡра ҟалоит ҳәа ауезд акомиссар илымҳа иантас, жәлар еилаҳар, машәыр еилыргап игәахәын, иааишьҭит Дәрыԥшь "априказ" шәаҟәыҵроуп аҽырѡра иаԥшьыжәгаз ҳәа. Иауиашам рҳәан дәрыԥшьаа, ҳара ҽы ҳарыѡуам ҳәа еизаз ирыларҳәеит. Аха ажәлар еизаз, ари аҟара аԥьабаа рыдбаланы ҳаҽқәа азыҟаҵаны ианаага уеизгьы-уеизгьы иаҳмырѡыр ауам рҳәан, жәлар еизаз аԥара еилаԥсала аҽқәа дырѡоит. Машәыргьы ҟамлеит Анцәа иԥьшьоуп" (иара уа).

Абас Бзыԥан иҟаз, аҽырѡра атәы зҳәо, аинформациатә ҵакы амоуп астатиа актәи ахәҭа. Уи ахала агазеҭ иануҵаргьы аинтерес амоуп аԥхьаѡ изы, избанзар, аԥхьаѡ инардыруеит Бзыԥан аспорттә еицлабра шымѡаԥысыз, аҽырыѡра шыҟаз. Аха астатиа автор абри аспорттә информациа иауаршәаны иҟаиҵоит ихадароу, иѡымҭа аидеиа ҵаҵгәыс иамоу аарԥшра – аҵаѡацәа рҽаԥера. Абар астатиа автор ишхиркәшо: "Акыр лдыруама мшәан аҵаасы? Аҵаасы акыр лдыруеит ҳәа илазҵааува иҟалаз шәаԥшыр ижәдырп шәшылжьауа. Лхы амыждарақә...

ҽык зегьы ируа зуеит ҳәа, илыман дкылст аизараҽ. Лара дызлыҵыз ақыҭа ажәларгьы еицрыԥсса илыцкылсит. Урҭ ус ргәы иаанагауазаарын, аҵаасы лҽы изагауа уи азгьы илдыруеит ҳәа, аха акрауазыҟаҵахуаз. Илыхьзи мшәан ҳҵаасы мыжда?

Гәдоуҭа ауезд ҳҟәыҷа ҷҷаа... Лара аԥҳәызбара лыхьзаразгьы, иҽабеиҵәах мшәан Ахьи Зосҳан, хыхьтә илзылбааузаз Аф-цырҟьа? Дадраа, ак аазлакьакьалак аҵаасы лахь еиԥхныѡланы ицауа, абри алагьы ишәымдыруеи аҵаасы шәзылжьауа, ишыжәдыруа шәыешәмыргазауазар" (иара уа).

Платон Шьаҟрыл ипублицистикатә статиақәа рҽы журналистк иаҳасабалагьы, инаԥш-аапш ыҟан Аԥсны аполитика-ууажәларратә ԥстазаара ахы ахьхаз, аԥша ахьасуаз, насгьы ихадароу уи аԥсуаа заҟа ирзеиҧьыз, ирзеицәаз дазхәыцуан, хшыѡзцара азиуан. Убри азы акәын, ирҵаѡратә, ркказратә тематика иазикуа астатиақәа инарываргылаы, егьырҭ асоциалтә, аполитикатә ҭагылазаашьа аазырԥшуаз астатиақәагьы зыѡуаз. Убас шакәу зҳәо факҭуп агазеҭ "Аԥсны" (№7, маи 12, 1919 ш.) ианиҵаз астатиа жыцә "Кәыдры аучастка аземство аҿҳәараз ы ирызхымтит" ҳәа хыс измоугьы. Уаҟа ҳаԥхьоит: "Ақыҭа рахь ажәлар абжьы зырҭаз Кәыдры аучастка иалҵны еизеит аземство хыртрацы апрель 24 рзы Очамчыра. Ажәлар абжьы зҭаны иаарышьҭыз зны уаѡҵас аизара аиҿкаара рҽазыркит. Еицәажәеит дара аус назаза знапаҿы инарышьҭыз рызбахә ала. Еибырҳәеит хәѡык аус иахадыргылараны арҽеиразы аземство аусҟәа. Аха алхра аҟнытәҟьа ианнеи, еимацәгьахеит. Ирыхь уи ауп: рҽеиѡыршеит абжьы зманы иҟаз ѡгәыԥкны. Агәыԥ аиҳара ауаа ахьыҟаз ирҳәаз, агәыԥ маҷ азымзырѡит. Агәыԥ ду шдуз еиԥш, аус иахадыргылауаз еиҳабыла ианалага агәыԥ маҷ ус рҳәеит: "Шәара бжьылашәрацәоуп, аха ҳара хаҭала ҳаиҧьуп, еиҳараѡык аус иахагылараны иалаҳҳуа ҳара ҳахьтә ракәзааит" ҳәа. Агәыԥ ду уи омашәа ирбан ус иҵаанит: "Уажәтәи аус ҳәашьа ҽыц ала абжьы ахьеиҳау ирҳәауа, иахьеиҵоу азызырѡуа ҵьаҳамшьазеи" ҳәа.

"Ус акәын, аха ҳара ҳаҳатыр жәбар ҟалауан рҳәеит агәыԥ хәыҷы. Ныx, ҳатыр, сасы-сасы шаҳҳәауаз иааилакь ҳаԥхьа ишҳаргылоз, ҳабҕа ишыкәхартәоз, уажәшьта зынзак ҳгәы ԥцәеит рҳәеит агәыԥ ду.

Убас еиҳа рбызшәа еибамкызт аземство аҳатыр азы ажәлар абжьы зтаны иаарышьтыз ауаа очамчыраа ргәы анрыкәҽыҕь доусы рыонык̆ақәа ицеит. Мышкы адырԥагь ианрыԥхьауанза" (иара уа).

Платон Шьаҟрыл истатиа анцәамтаҽы аредакциа иҟанаџоит абас алкаа: "Ари аамта иҟалаз бжьы еиҳарыла аус шышьтырхуа, ишырызбауа ахьырзымдыруа, иахьырмаҳац атыԥкәа уажәгьы иҟазаап Кәыдры аучасткаҽы. Абрыгь уажәы иҳаҳаит. Аредакциа".

Ари астатиа автор дызлацәажәо аус аилкаара уадаԥым, Аԥсны ақыртуа меншевикцәа анахаԥазгьы аԥсуаа ашьтан Амилат Совет ҟаџаны ихьыԥшымкәа рыонуџҟатәи усқәа дара ирбарц аиҽкаара, аха уи иаԥыкәслоз амчқәа ыҟан. Џабыргуп, урткәа зегьы инагзаны астатиаҽы иҳәам, усҟан иаахтны ҳәашьагьы амамызт. Аха иага убас акәзаргьы, сгәанала, акыр аҳәоит "ных, ҳатыр, сасы-сасы шаҳҳәауаз, иааилакь ҳаԥхьа ишҳаргылоз, ҳабҕа ишыкәхартәоз, уажәшьта зынзак ҳгәы ԥцәеит" ҳәа агәыԥ ду ирҳәаз. Убри ахшыԥзцара иџагьы аџакы арҕәҕәоит аредакциа иҟанаџо алкаагьы.

Агазет "Аԥсны" аредактор Д. И. Гәлиа усҟантәи редакторк, авторк иаҳасабала иусуразы зынза ииашаны иԥуеит афилософ М. Делба: "На страницах "Апсны" Дмитрий Гулиа критиковал политику меньшевиков в Абхазии, информировал абхазское население о победах Красной армии на фронтах гражданской войны и разоблачал ложь и изысканную провокацию меньшевиков против партии большевиков. В своей газете он писал сатиры против всякого рода темных агентов контрреволюционного меншевизма" (М. Делба, Основатель абхазской литературы Дмитрии Гулиа, Сухум, 1937 г., стр.38).

Платон Шьаҟрыл арт астатиақәа аниԥуаз ашыкәсқәа раан Кәыдрытәи ауезд ашколқәа рҽы рцаԥыс аус иуан. Ишаабо еиԥш, уи аханатә инаркны ижәлар ԥхьаҟатәи рԥеиԥшхә бзиазы дхәыцуан, дазҽлымҳан, дпатриот дун, игәы инархьуан, дартынчуамызт урт атәым мчқәа изтадыргылоз азалымдыррақәа, иара убасцәкьа ицәтәымын ҳаԥнуџка ҳазмырбзазоз ацәыхцәыфарақәа – алашьцара ҳаџакны ҳазмаз зегьы.

Платон Шьаҟрыл дрызҽлымҳан аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә ҳәамтақәа. Урт еизигон, ашәкәы иниџон, знызынлагьы дара рмотивқәа ирылхны ажәабжьқәа иԥуан. Урт рԥызцәа уаԥы иԥыхьашәоит агазет "Аԥсны" адаҟьақәа рҽгьы. Убас агазет "Аԥсны" (№4, апрель 5, 1919 ш.) аҽы икьыԥхьуп Платон Шьаҟрыл иажәабжь-лакә "Абз змоу ацута игоит" ҳәа ахьзны. Ари аԥымта ахгьы аԥсуа жәаԥка иалхуп, аџакгьы анитерес аџоуп. Араҟа иубоит ажәлар рҳәамта анаԥсангьы автортә хытҳәаагьы. Ажәабжь-лакә асиужет излаҳәо ала иҟан лагажәыки такәажәыки, дрыман ԥа-заџәык. Рааигәара дынхон уриа ԥсыцәгьак. Уи ҟәыгарыла дара реиҳа дкәыган, хәҳахәтрала адунеи дакәшахьан. Аха абарт абыргцәа иара иаџкыс излеиҕьыз ыҟан, ирыман лук, уи алу арымарахь идыргьежьыр рхәы еиқәыршәа ирзаанашьтуан, арыҕьарахь игьежьыр ахьи аразни аанашьтуан. Абри алу ауриа маанала дрыцаланы, рԥа абзамыкә ихы дархәаны, ирымихырц иақәикит, ус иагьыҟаицеит, шәара шәажәит, шәԥа апекун дитахуп иҳәан, ауаа адгаланы, зынза ишыртахымыз ргәыла ауриа гәызмал пекунс ихы ҟаицеит. Уи ашьтахь абар иҟалаз: "Ари акоуп мазарас ишәтынхауа, ишәцәыԥхастахар шәыҷкәын шәара шәышьтахь изынхауази иҳәан, рыҷкәын игәырԥа дагауазшәа ҟаицан, рылу аарымкәкәааны игеит.

Атаацәа рыԥсы златаз рылу акәын, дара таҳмадцәан, акры рызуамызт, рыҷкәынгьы акрура дашьтамызт, рызынтәыкгьы даара игәаҟит, рхы иалаԥшит, аха зыцәгьа еибацәахуаз қытак ирылан, амла ирымшьит атаҳмадцәа, аҷкәынгьы ахьышьцәа дадыршьцылан ахьчара идырцан ихаланыкәигон. Уи аамтазы ауриа рылу далатҳаԥьуа иман" (иара уа).

Ари алакә-жәабжь иаҳнарбо ахтыс ахата аԥхьаԥ азҽлымҳара изиуртә иҟоуп, аха уи атекст, сгәанала, иацаџәаху еиҳагьы хара инаԥшуеит, зылу ргаз алыгажәи атакәажәи рҽы мацара иаагылом, иџегьы ҳанаҳәоит. Уи

ауриа ҳәа автор зызбахә имоу шьардаза иугәаланар-шәоит Аԥсны иахаԥаз, уи амал қьаф алызуаауа ақыртуа меншевикцәа рхаҽсахьа. Еитасҳәоит, ари алакә-жәабжь "Абз змоу ацута игоит" (абз змоу ацута итәуп ҳәагьы рхәоит) аллегориатә ҟазшьа амоуп, автор ихшыҩзцара еитарсны иҟаҵоуп, ирмаанаы, ацә иақәкны ажә ҳәа шырҳәо еиԥш.

КОНСТАНТИН ШЬАҞРЫЛ

Ҳаԥсуа царауаҩ ду, афилологиатә наукаҟәа рдоқтор Константин Шьаҟрыл данқәыԥшыз иифыз, агазеҭ "Аԥсны" иаништаз астатиақәеи ажәеинраалақәеи иаҳдырбоит уи иԥсадгьыли ижәлари рзы заҟа дпатриот дуз, урҭ рыбзиабара еснагь амч шинаҭоз, ихы-иԥсы дшамеигзоз. Уи ицәаҩамызт аҭагылазаашьа бааԥсҟәа иерыцәыршәо анаҳәы-ааҳәра, ахьаҵра, ижәлар гәакьа ирзикуаз иажәа еснагь игәаҵантә иаауан, иажәеи иуси акы акәны иҟан. Ари аԥсуа царауаҩ ду ҳзыхцәажәо азҵаарафы ибиографиа, инаукатә мҩа ҽырԥшыгоуп, ԥхьаҟа игылоу абиԥара рзынгьы. Уи ианшәарҭаз аамҭазгьы (урҭ рҩызцәагьы иԥстазаарафы зныкымкәа-иҩынтәымкәа дрыниеит) шьафак дхьамцит, схы еиқәсырхап, ҭыԥ бзиак соуп ҳәа мгеимцаракгьы дазымхәыцыцызт, еснагь иҳаракны икын иаԥсуара абираҟ.

Агазеҭ "Аԥсны" (№16, ииуль 11, 1919 ш.) иаништеит К. Шьаҟрыл ҳәа аҵаҩны ажәеинраала "Аԥсны" ҳәа захьзу. Автор абри иажәеинраалафы ииҳәаз зегьы иаԥхьаҟазы иԥсадгьыли ижәлари дшырзыҟаз программак еиԥш иубоит иахьа уанаԥхьогьы. Уи аԥстазаара ду ахь амҩа иқәлаз арԥыс дцаҳә-цаҳәо деибазыркуа, амч-алша изҭо, уи ихы дамеигзо дҟазҵо иԥсадгьыл абзиабара шакәу ҳанаҳәоит иажәеинраала "Аԥсны". Ари Константин Шьаҟрыл иҩымҭақәа рахьтә зегьы раԥхьаза акьыԥхь збаз иреиуоуп. Иара усҟан ада ԥьаргьы излакьыԥхьым ала, истахуп ажәеинраала "Аԥсны" ишеибгоу иаазгарц:

Ахьы, аразны Аԥсны!
Сықәзар иахьа сыԥсны,
Сыԥсы залҵуам Аԥсны,
Анцәа иситаз аԥстазара!
Исызбом сызхара
Игәаԥханы иишаз Аԥсынра!..

Ԥадахьы
Ахьтәы ҕәара чаԥаны,
Иамоуп лагза-ԥагзаны:
Ладахьы
Ажра ду ҭбааны,
Зиқәала иҟыртәааны,
Сазхәыцын, аха акырқәа,
Доуҳала иҟаҵоуп абарҭқәа!
Имфа, имжә уалазаз!
Ушԥа лызхьааua узаазаз,
Ан абас Аԥсны узырбаз!
Иамоузеи мшәан нас
Иуԥхьазар абра џьанаҭцас?
Хкыс иҟам иарбан?
Иуҭахузеи? Иарбан?
Абан, абан, абан!
Аха иагу убри ауп,
Лагза-ԥагзаны иԥштәуп.

Автор қәыԥш Аԥсны аԥсабара аԥшзара асахьа ҭихуеит, уи адикылоит ахьы, аразын, насгьы уи убранза даҽҳәароуп, дыԥсны дықәзаргьы, бзанҵы иԥсы залҵуам Аԥсны, избом изхара. Ддыргачамкуеит ашьха, ага, иҟоу абарақьатра, зегьы Аԥсны ауп изыхшаз. Аха аԥымҭа ахшыԥҵак игәылҭәааны иаабоит аҵыхәтәантәи аԥцәаҳәак рҽы. Абар иаргьы: "Ак иагу убри ауп: лагза-ԥагза иԥштәуп". Ааи, абас иԥшзоу, ибеиоу атәыла Аԥсны ахьчаразы, аиқәырхаразы еснагь агәаҽанызара аҭахуп, ладеи-ԥадеи, лагзеи-ԥагзеи иԥштәуп, мап, анакәха, ираџәаԥуп арахь ҳара ҳашҟа уажәы ирымбеит, алаҳәақәа реиԥш ақәҳара. Автор қәыԥш ари ажәеинраала аниԥуаз, ианикьыԥхьуаз аамҭазгьы амҟәыл еиԥш иахажьын ампыҵахалаԥцәа – ақырҭуа меншевикцәа. Убри азоуп лагза-ԥагза иԥштәуп зиҳәа аԥсадгьыл апатриот қәыԥш.

Константин Шьаҟрыл, Аԥсны иапатриотыз аԥсуа интеллигенциа зегьы реиԥш, деигәырҕьаны даԥылеит ҳмилаҭ газеҭ аҭыҵра. Уи изнарҵысыз амилаҭ џәанырра, амилаҭ гәадура инарԥоит ажәеинраала "Аԥсуаа ҳҷәазырҳага" ҳәа захьзыз. Ари аԥымҭа кьыԥхьуп агазеҭ "Аԥ-

сны" №17, июль 18, 1919 шықәсазы иҭыҵыз аномер аҟны. Усҟантәи агазеҭ аномерқәа иҳарҳәоит аԥсуаа рмилаҭ кьыԥхь ироуз заҟа еигәырҕьаз, хҭыс дуны ирзыҟалаз, ҳәааа змамыз убри ргәырҕьара аазырԥшуа аԥымҭақәа (ажәеинраалақәа, астатиақәа) маҷымкәа еиуеиԥшым авторцәа иртәны агазеҭ "Аԥсны" иакьыԥхьит. Урҭ аматериалқәа ҷыдала агазеҭ иазкыз, акьыԥхь збаз аԥхьаԥцәа гәахәарыла ирыдыркылон, насгьы иара ахаҭагьы ирыланарҵәон. Убас иҟан азоуп Д. Гәлиа иагьзикьыԥхьуаз. Абри аҽеиԥш бжьы "Аԥсны" иазкны икаԥуаз иақәҽнаҭуан Константин Шьаҟрыл иажәеинраала "Аԥсуаа ҳҷәазырҳага". Абригь ишеибгоу абраҟа иаазгарц сҭахуп, уаҳа даҽеаҷьара иахькьыԥхьым азы мацара акәымкәа, иара ахаҭагьы аԥсоуп агәаларшәара, амырзра:

Сылашара сашьцәа!
Дылбаан ахьхьа-ҷьҷьаҳәа ашацәа,
Ҷьанаҭ ашә ҳзааиртит аԥсацәа
Асаара ҳлаҟәны ҳаштәаз,
Жәохә-ҷьара еихагылаз
Ҳхәынганы ҳақәнартәеит
Аԥсуа газеҭ иҟалаз.
Ҳашьҭа, ҳамҭа мызрацы
Анцәа ҳазшаз иҳәоу ала,
Иҟан аԥсуа газеҭ ҭыҵраны,
Даарак уаԥы дақәгәыҕуамызт,
Ҷьабаа дагьы иҟалауамызт,
Убригь ҳзымдыруа ҳаҟамызт,
Аха Анцәа иџьшьарала,
Ҳазцәымҕыз рҷьабарала,
Иҟалеит иазааԥсаз рыла.
Ак сызҳәуа убри ауп:
Сықәлацәа изасҳәауа сашьцәа шәоуп!
Шәмаашьакәа шәазааԥсароуп.

Автор гәыбылра дула, насгьы, ҳаиқәзырхо ак акәны дақәгәыҕуа, зегьы ҳаицхыраарц шаҳуалу ааирԥшит раԥхьатәи аԥсуа газеҭ "Аԥсны" иазикыз ажәеинраалаҷы. Уи убранза ипатриоттәу ԥымҭоуп, насгьы аԥхьаԥ ианиҭахыз

иоуит, поезиатә ҩымҭак аҳасабала иагугьы аҧубаауам, ихнаҩоит, аҧхьаҩ ихшыҩ ззишьҭуа аҩымҭа аҧокуп.

Ҷабыргуп, Константин Шьаҟрыл арҭ аҩада ҳзыхцәажәааз иажәеинраалақәа рыда даҽа поезиатә рҽиамҭак 1919–1920 шықәсақәа рзы иҭыҵыз агазеҭ "Аҧсны" (еиқәханы ҳнапаҿы иҟоу рахьтә) адаҟьақәа рҿы ҳа иаҳҧылом, иҟалап уи ииҩыз ицегьы ыҟазаргьы, ихатә архив аҿы, иҟалап уи нахыс апоезиатә ҩымҭақәа раҧцара даҟәыҵзар, ирҿиара зегьы анаукахь ианахига, уахь даниас. Амала, уи уарла-шәарла акәзаргьы, астатиақәа, апублицистикатә ҟазшьақәа змаз агазеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҿы ɜшьапы икыз каимыжьит, еиуеиҧшым аамҭақәа рзы ииҩқәаз, иикьыҧхьыз, абрахь иацуҵар ауеит имемуартә (игәалашәаратә) ҩымҭақәагьы.

Константин Шьаҟрыл дазҿлымҳан еиуеиҧшым аинформациақәа агазеҭ ахь рдәықәҵара, урҭ аҧхьаҩ иарҳәоз, еилдыркаауаз ыҟан усҟантәи аамҭазы Аҧсны аҭагылазаашьазы. Урыстәылатәи аимпериа анеилаҳа, ареволиуциа анықала, Асовет мчра анышьақәгыла инашьтархҳны изымехазкыз аграждантә еибашьра, нас ақыртуа меншевикцәа раҳра уҳәа ирхылҵыз ахаос ацәқәырпа ахыҧшақәа Аҧснызагьы иаазон, аҩнуҵҟатәи аҭагылазаашьа аруадаҩын, уаанзагьы ирыцәтәыммыз аҧьычра, арҳәра, ауаҩшьра уҳәа лассы-лассы иҟалалон. Убри атема иазкуп Константин Шьаҟрыл истатиа "Ауаҩшьра" икьыҧхьын агазеҭ "Аҧсны" (№19, август мза 1, 1919 ш.) адаҟьаҿы. Астатиа алагоит, инахыкәша-аахыкәшан акәымкәа абас: "Ари ҳаҧсуа гәымхарақәа рцыхәа ауҧцәахуа, ауаҩшьреи арҳәреи ҳаҧсы иаҳзалымхзаз", – абас игәы инархьуа автор истатиа ахы икуеит. Ицабыргыцәкьаны, арҭ ажәақәа иага ихьаагаргьы, изызку ашьцыларақәа иахьагьы рыҧсы ҭоуп, ус иҟоу амишәанрақәа ныкәызго ауаа аабоит ҳаҧстазааараҿы. Уи аахыс, анаҧьалбеит, заҟа жәашықәсақәа цахьоузеи, аха иҳалымзаац урҭ ацәаҩа баапсҟәа, агыгшәыгҟәа ҳарзааигәаазтәуа. Гыгшәыграмкәа нас закәи асабрада уҿаҵаны, иҩны уҩналаны, ма амҩан укылатәаны ауаҩы душьуазар, дурҳәуазар амал азы, уара қьаф алауразы! Анаҧьалбеит, ус ҟазҵо Анцәа дугьы дицәымшәаазои, ихаҭа-

гьы дшыҧсуа, ари иуаароу адунеиаҿы дышназазатәым изымдырзои? Иахьатәи ҳаҧстазаара уадаҩ ахҟьа-ҧҟьақәа наҟ ҳарҟәаҵны, иацаҳцап Константин Шьаҟрыл истатиа. Еиҭа иалаҳҩаап тыпҟәак, усҟан еиҳа игәылтәааны иааҧшуеит автор иихәарц иитахыз: "Азәы дышьны узнымхауа, азәы дырҳәны ухы зузныкәымгауа дарбан уажәы уаҩык иззымдыруа, аха ауаҩшьреи, арҳәреи, цәгьашьцылараны, аҩыстаара баапсны иаҳзыкалеит апсуаа. Ауаҩы дызшьыз дыкнаҳаны дыршьыр, егьырҭ избауа абанс ҳахьып ҳәа·ҳамшәозар, ауаҩы дзырҳәыз картоҵа шиқәырҵауа агәырҩа икымзар, нас ҧсыхәас иҳамоузеи? Бжьашьас ируҭои ҳара ҳаиҧш иҟоу амилаҭ? Исашәҳәишь? Ҳаи ҷьаушьҭит иуаҵоу имшхара! Ари аиҧш уаҩы ибахьоу! Ари иахьакәым, ари уаҵәы акәым, есааира, есымша еиҳа еицәоу уаҳауеит. Аҳтныҧхәыскы лыбз аныцәгьаха итахырҵәан, иантахырҵәа еиҳа деицәахан, "иаҳәац аҳәоит" ҳәа лҳәан еиҧш, иага ҳахьыргьы, иага аабаргьы еицәамзар еиҧу ҟаҳҵом" (иара уа).

Хыхь иаагаз агәылҩаа ахцәажәара аҭахзам, уи автор игәы инархьуа иҳәоит ҳаҧсы иалаҧьаны иаауа, зкажьра ҳалымшаз агәымхарақәа ртәы. Автор арҭ иажәа ҷьбарақәа ҳаҧстазааараҿы иҳатәаумшьаша ҳгәымхарақәа аазырҧшуа, иҭацәу акы акәымхарц азы ирҵабыргуеит конкреттә фақтла. Афақт ауп (иага иашазаргьы) усгьы астатиақәа аҧхьаҩ иҿы анырреи ҕагәрагареи аманы иҟазҵо, иҳәаақәызҵо.

Абар закә фақту, автор истатиа злахиркәшо: "Абри аҟара сзырҳәо, – иҩуеит Константин Шьаҟрыл, – ахаша, ииуль 8 рзы ахәымехан Гәдоуҭа араион аҿы дыршьит Иатыр Ҷадиа, дызшьыз макьана ииашаны дрыздыруам. Абар уажәы убри дыршьит, ҳәарада, иаргьы ҷьара баапсык иухьазаарын, аҕацәа имазаарын азы. Уажәы ани иршьыз ишьа аауеит ҳәа, иҭынхацәа дәықәлашт, убас изеишьҭоу иаақәнибарҵәоит.

Абри збауа, ҳгәырҩа иамгауа атәым милаҭ ргәы иахәоит, иаҳҳыччоит, ҳанеихәлахалакь иҳацхраауашәа ҟаҵаны иҳагәҭасуеит. Абас зныкымкәа-ҩынтәымкәа иҳахьхьеит ҳара аҧсуаа. Иаҳзызуагьы хыхь изҩыз еиҧш, ҳаибафара ауп. Аибафара ҳамамзар, ииашаны ҭоубала

ишәасҳәап шәҭахызар, иҵагь ҳаиҧьны уаҩы ҳаибартә ҳаҟазаарын" (иара уа).

Ҳәарада, ас зыҩуа ажурналист қәыпҧш ижәлар ҧхьаҟатәи рҭоурыхтә лахьынҵа дазхәыцуеит, иахьа ирыхәҭамкәа иҟарҵо иаҟара анышә дыҵанацалоит, иҧхеишьоит, иагь лакәишьоит. Ас ицозар, уаҳа изеиҧьымхозар, азыблара иалазыр ҟалоит. Насгьы ианба, Аҧсны атәым мчқәа аҳра аныруа аамҭазы. Константин Шьаҟрыл истатиа алгамҭаҿы ацәгьа зуа рнаҩсангьы, дрықәызбоит, ахара риҭоит ацәгьоурақәа хьаас изкым (изашьҭоузеи, ҳара заҟа ҳақәеибахуа аҟара, дара, ҳаҧсадгьыл алаҳәақәа реиҧш иқәҳаз, ирзеиҧьуп, мартаҷа-чартаҷа ҳчашә дгьылқәа ныҟәдырҭәаашт!) аиҳабырагьы. Абар автор истатиа ныҵҵәо иҩуа: "Уажәтәи аамҭазы уаҩы дахьахәаҧшуа аиҳабыра (ақырҭуа меншевикцәа реиҳабыра – Р. Қ.) ирхароума уҳәаратәы иҟоуп. Избан акәзар, аргама ацәгьа зуқәаз ирықәнагауа аус иақәмыршәакәа рхы иаужьны еицәоу ҟаҵо ақәаҵа иҵоуп: агьырҭ уи ахьырбауа рыҧсықәара ауп, закәан ҳакуам ҳәа ихагахоит" (иара уа).

Иахьатәи аамҭа заҟа иақәҽнаҭуазеи 82 шықәса уажәы аҧхьа ҳҵарауаҩ ду Константин Шьаҟрыл ииҩыз астатиа хзыркәшо абарҭ иажәақәа: "Убри аҟынтә сара иақәнаганы исыҧхьазоит аусҷәа хымҩакәа, ихтны доусу ирымҩоу ала амҩа иқәҵазар; мап акәзар, сахьахәаҧшуа убас избоит иҟалахьоу еицәа ҟалараны" (иара уа).

Абарҭ ажәақәа акгьы рыцҵатәзам, рҽахәы дара ирҳәоит. Абас иҟоуп иаазыркьаҿны агазеҭ "Аҧсны" (1919–1920 ш.ш.) ианылаз ҳҵарауаҩ ду Константин Шьаҟрыл иҩымҭақәа ридеиатә ҵаки хырхарҭас ирымази.

НИКОЛАИ ПАТЕИПА

Николаи Соломон-иҧа Патеиҧа изы Гь. А. Зизиариа иҩуеит: "...Один из видных представителей прогрессивной абхазской интеллигенции, педагог-методист, детский писатель, этнограф, краевед и общественный деятель" ҳәа. (Г. А. Дзидзария. Формирование дореволюционной Абхазской интеллигенции, Сухум, 1979, стр.121). Николаи Патеиҧа диит 1877 шықәсазы Гәдоуҭа араион Лыхны ақыҭан анхаҩы иҭаацәарақәы. Уи иаб 1878 шықәсазы аҭырқә ианычарцәа дыршьит аҧсуаа Ҭырқәтәылаҟа рахгара – амҳаԥьырра дахьаҿагылаз азын. Николан Паеиҧа раҧхьаза аҵара иҵон (1888–1892 шш.) ԥшьы-ҟәшак змаз Афонҿыцтәи ауахәаматә школ аҿы. Аҵараҿы абаҩхатәра иман. Август мза 1893 шықәсазы қәҿиарала аҧышәарақәа ҭины уи дҭалоит Гори ақалақь аҿы иҟаз Аахыҵ-Кавказтәи арҵаҩратә семинариа, дагьалгоит 1898 шықәсазы, дхынҳәуеит Аҧснытәа, рҵаҩыс аусура далагоит Мгәызырхәатәи классктәи аҵараиурҭаҿы. Уаҟа Николаи Соломон-иҧа хышықәса аус аниу, диаргоит Лыхнытәи ҩ-классктәи ашкол ахь хылаҧшҩыси рҵаҩыси.

Николаи Патеиҧа акыр шықәса инеиҧынкыланы аус иуан, аҧсуаа рхәыҷқәа аҵара дирҵон, иаазон аҧсадгьыл иапатриотцәаны. Арҵаҩра анаҩсангьы уи Аҧсны деицырдыруан детнографны, атәылаҿацә ҭцааҩны, деиҭагаҩны, аҧсуа хәыҷқәа рзы арҵага шәыҟәқәа дреиқәыршәаҩны, дхәыҷтәы шәҟәыҩҩны.

Николаи Патеиҧа ирҵаҩратә, инаукатә усура ахәшьара ҳаракны иаиҭеит академик Гь. К. Зизиариа хыхь зызбахә сҳәахьоу ишәҟәаҿы.

Раҧхьатәи аҧсуа интеллигенциа рхаҭарнак иаша Николаи Патеиҧа ихьз, ирҿиаратә ҭынха акамыршәразы акыр иаҧсаны иҟоуп афилософиатә наукақәа рдоқтор Г. У. Смыр еиқәыршәаны, аҧхьажәеи азгәаҭақәеи рыцҵаны 1978 шықәсазы иҭижьыз Н. С. Патеиҧа иалкаау иҩым-

ҭақәа еидызкыло ашәҟәы. Ари ашәҟәы иахьатәи аԥхьаѡ ибзианы динардыруеит Н. С. Патеиԥа дзакәыз, дызусҭаз, аԥсуа школқәеи ҳкультуреи рзы иҟаиҵаз.

Сара уртҟәа сышьҭрақәлан срылалом Николаи Патеиԥа идоуҳатә ҭынхазы ибзианы ирҳәеит, ахәшьара ҳаракгьы арҭахьеит, хыхь зызбахә сҳәаз аԥсуа ҵарауаа. Мацара сара абраҟа сырзаатгылоит аԥхьатәи аԥсуа газеҭ "Аԥсны" ианылаз аматериалқәа анҭысҵаауаз испы-хьашәаз истатиақәа, ианҵамҭақәа, иаазырԥшуа журналистк иаҳасабала Николаи Патеиԥа ихаҿра. Сара иахьынзаздыруа, уи ипублицистикатә ҭынха агазеҭ "Аԥсны" ианыз иахьынзахәҭоу уаѡы дахымцәажәаҵ.

Ишдыру еиԥш, агазеҭ "Аԥсны" акыр еилызкаауаз, хара инаԥшуаз аԥсуа интеллигенциа рымацара ракәымкәа, аԥсуа жәлар зегьы арҿыхеит, ршьапы иқәнаргылеит, илашарбаганы, ишьаҭамырзганы ишырзыҟалаз лоуныта ирнырит. Николаи Патеиԥа иеиԥш иҟаз аԥсуа интеллигент, апатриот итәы ҳҳәозар, агазеҭ "Аԥсны" аҭыҵра амилаҭ рдоуҳа зымшьуаз, изыргьацоз акы акәны дахәаԥшуан ихатә ѡымҭақәеи Миха Лакрба ишиҳәаз еиԥш, ҵьыбатыхлеи, ажәлар рылаҵәареи рҿы дацхраауан.

Агазеҭ "Аԥсны" (№38, оқтиабр 30, 1920 ш.) ианылеит Николаи Патеиԥа истатиа "Згәы мцаз мышкы ибеит" ҳәа хыс измоу. (Ари астатиа Н. С. Патеиԥа иалкаау иѡымҭақәа, Аҟәа 1978 ш.) рҿы икьыԥхьуп, усҟантәи ацензура ахарала ркьаҿра хәыҷқәак азуны. Автор истатиа алагашьаҵәҟьагьы акыр уархәыцыртә иҟоуп, насгьы уи лоунытә аѡнуҵҟа иаҵаҵәаху амилаҭ гәадурагьы аныԥшуеит. "Милаҭк ҳара ҳазну аҭыԥ ианны, хыԥхьазарала иҳаиҳамкәа ҳара ҳаазыкәшәахьоу аиҭа-ѳеиҭашәара иақәшәаз иахьанза зыхәынгак аазаз ыҟоуп ҳәа сыҟам" (иара уа), – иѡуеит автор. Анаѡсҟа акәзар, уи иаҳагьы ирҵаулоит, ҳара ҳашьҭахьҟа ҳҳьазырԥшуа, ҭоурыхтәла ихәыцрақәа: "Ҳара ҳазқәу адгьыл, Аԥсны геи-шьхеи ирыбжьакын ихәхәаза аленд еиԥш ишьҭоуп. Амшын ианакәызаалак имѡоуп. Аԥсынгьы, аҭырқә иҳәашьа асқьала иаѡызан жәытә-натәгьы ара иқәнагалахьеит, аԥшәымас рхы ԥхьазауа, римаа, генуезаа, абырзенқәа, аҭырқәцәа убас егьырҭ азәыр милаҭқәа. Ауаѡы ҿьара

иеахьааникылаз, уахык ада днымхозар – ҵлак аҵаҟа ихигоит; ԥытрак даанхозар ҭырас қьалак ҟаиҵоит, иҵегьы дынхозар – быцатә ѡнык ҟаиҵоит, нхарҭас икзозар – аҕәтәы ѡны, дунеихаан исыԥсахзарым згәахәыз иоуп абаа зыргыло" (иара уа).

Абарҭқәа зегьы автор иоригиналратә хәыцрақәа ҳдырбоит, насгьы аԥхьаѡ иссиру иԥсадгьыл аҭоурых ахь дхьанарԥшуеит, игәы шьҭырхуеит, иага аамҭа еилахәашь дҭагылазаргьы дѡалызԥааша агәалаҟара ирҭоит. Уи акәзами иаҳнарбо автор иҭоурыхтә екскурс хәыҷгьы: "Ҳ-Аԥсны абаагәара Аҟәа иаркны ашьха иагәылганы изгаз аамҭа маҷк азы иҟаимҵеит. Абаақәа ашьхақәа рахь, аԥстақәа рахь иахьабалакгьы изыргылаз сцап ҳәа игәы иҭакны имыргылт урҭ. Ауахәамақәа зқьышықәса иреиҳау иахьагьы аҿыц иаѡсуа иҳалагылоу зыргылаз сцап ҳәа избаны иҟаиҵоу?.."(иара уа). Ма̀п, ҳәарада, Аԥсны иагаѡы аанагазаргьы издаракәацу, изԥьынԥьу аԥсуаа роуп. Астатиаҿы ҳаԥхьоит: "Акәыкәбаақәа реиԥш, Аԥсны агаҿа заҟа қалақь рыхьз ажәытә аҭоурых шәыҟәқәа рҿы ижәбозеи? Убарҭ зегьы ҟазҵаз иаԥсуаамкәа ииаз, Аԥсны збаз, зыԥсы алахаз, зыԥсы ззыкәымгаз, ара сыԥсы ҭанаҵы уаѡы сизыкәгарым ҳәа зеыкәзырхаз роуп. Урҭ ҳара аԥсуаа ианҳахәаԥш. Ҳҳыԥхьазара мачны, ҵара ҳамамкәа, ҳрымзхра дгылаѡ ҕәҕәа дҳамамкәа анырба, назаза ԥшәымас, аҳас рхы ҟаҵаны иаагылт. Ара ииаилакгьы ахьшь мла̀шьы ашьаԥхыцкәа заҟа ача иаланаҵо еиԥш, ҳ-Аԥсны ҿьанаҭ акәазара анырбалак, рылакәа хкны, игәыҳәны, рнапы аларԥаны иркуеит. Ишнеиуа уԥшыр, ҳар икарымца, ҳахшыѡ мыцхә иканамца, ҳадгылаѡ ҕәҕәа икаимца, ируз-ирҳәоз рымшра (рмазара) ааҳазныжьны, инаҳалгәгәа ицоит. Аԥсны ҳара аԥсуаа хада аҳ дамамкәа, ҳмилаҭгьы ԥхасҭамкәа иаанхоит" (иара уа).

Ишаабо еиԥш, Н. С. Патеиԥа Аԥсны аполитикатә уеиа бааԥсы ишҭагылазгьы ижәлар уаҵәтәи рҭоурыхтә лахьынҵа агәра игон. Уи хара иҳаѡсхьоу аҭоурыхтә фақтқәа Аԥсны иқәнагалахьоу, иаѡнаххьоу рызбахә имырхьаазакәа, ус иныкәырсшәа иихәо, ишиашоу ирхьысуеит ақыртуа меншевикцәа рымч еиқәаҵәақәагьы, араҟа нарха шырмоуа ауп иихәарц иитаху. Уи иаахтны иихәо

абарҭ ажәақәа: "Егьа аамҭа баапсы ҟаларгьы... акгьы ҳазгауам" хара икшоит, иҳарҳәо ыҟоуп. Нас Николаи Патеиԥа дазгәдууеит имилаҭ иамоу аҟазшьа бзиақәа. Уи дахыҽхәо иԥуеит: "Адунеи милаҭс иҟоу зегьы рыччиацәа идыргылауам, ҳара азәызаҵәыкгьы дҳамам" (иара уа). Ари иузԥмырго фақтуп.

"Згәы мцаз мышкы ибеит" ҳәа хыс измоу астатиаҿы Н. Патеиԥа агазеҭ "Аԥсны" №34 аҿы ианыз М. Аилакырба истатиа "Шьҭа иазхоуп" иааизакны дшадгылазгьы, игәы ишахәаазгьы, уи ихшыԥ зызцаз, зыхшыԥ азцауа (ашәҟәыԥԥра ауп дызҿу), ԥнапыла изкуа аԥсуаа рацәаԥны анцәа иҟаиҵаайт ҳәа шиҳәогьы, диқәшаҳаҭым игәы кажьны дахьцәажәо. Убри аҟынтә "амилаҭ ракәзаргьы, ар рацәа харабҕьара иныҟәаз ирԥызоуп ражәа анеиқәдмыршәа, рус зееихом; амилаҭ маҷзаргьы ражәа еиқәшәар, иҟоу рееидыркылар ирылшо рацәоуп", – иԥуеит Н. С. Патеиԥа. Уи амилаҭ адоуҳатә ԥсымчхара шыҕәҕәоу агәра игоит: "...Аҵыс маҷны изшаз убас ажәԥа ҕәҕәаны иеиҭеит, ԥшь-шьапык зиҭаз ираԥасуа. Ҳара ҳмаҷны ҳазшаз ҳанасыԥ убас ирдуит, ҳаҕа ддузаргьы ҳаифарацы егьа иҿы еихирԥаргьы, иҿы ҳҭамзо. Абри алада-ԥада иаауа-ицо убас срыхәаԥшуеит: ақтиорцәа асценаҿы аус зманы илеи-ԥеиуа реиԥш, убарҭ аролькәа ирымоу ирылганы рыԥныцҟа ианбацо, ҳхы ҳанбақәиҭхо ҳәа сыԥшуп...

...Сара ихасцоит, ахақәиҭрақәа ҟалар, ҳаргьы ҳхы ҳшақәиҭхо, ус акәымкәа, еиҳау еиҵоу еибафо иҟалар, ҳаиҳа зылшо хаԥыцла еибакып, ҳара хгара ҳауп... Аԥсны анасыԥ азәы иҿы иҭазом... Умшәан, Аԥсны!" (иара уа).

Ақыртуа меншевикцәа Аԥсны ианахаԥаз аамҭазы ас еиԥш дара рполитика иаҿагылаз, иаартны аԥра зылшоз акы иацәымшәоз аԥсадгьыл апатриот иаша иакәын. Николаи Патеиԥа аԥсуа жәлар амыҟәмабара ишҭагылазгьы ахақәиҭра шроуаз дацәымԥашьо агәра игон. Избанзар, ҳшьамдгьыл зтәызтәырц иқәнагалоз зегьы атеатр асцена иқәу артистцәа реиԥш иҧхьазон, урҭ лымбаар ауамызт. Николаи Патеиԥа дазгәаҟуан аԥсышәала зегьы аԥхьауа, еиҳаракгьы агазеҭ "Аԥсны" аҭыцра ианалага нахыс, ҷы-

дала аԥхьара ззымдыруаз абыргцәа. Абар абри азцааразы агазеҭ "Аԥсны" (№22, 1920 ш. июль 26, 1920 ш.) иаиҵаз астатиа "Абыргцәа ашәҟәыԥхьара дырцара" ҳәа хыс измоу аҟны иԥуа: "Уажәы аакьыскьа Аԥсны аземствоқәа рахьтә ауаа ааны Аҟәа аибабара рыман Аԥсны ашколқәа знапы иану акомиссар иҿы. Аиҳарак ус бзианы ишьҭырхыз: акы, абыргцәа иахьа уажәрааныа ҵара змамкәа иҟақәоу ажәабжь еилҳарго, акы ҳаԥхьо ҳҟалан-даз згәахәуа зегьы аҵара – аԥхьара ддырцаразы; ԥба, арцаԥцәа уажәы амаҵура иалақәоу рзы аԥхынра ԥымз акурсқәа рызхыртразы. Даҽа шьоукы (арцаԥцәа) рзы шықәсы назак акурсқәа рзыҟаҵаразы.

Абарҭ аусқәа ибзианы ирзышьақәыргылар даара ус бзиоуп, ҳәара аҭахым, аха ҳара ҳахьынаԥшуа, абри аԥара аземствоқәа ирықәгәыҕны, ахазына 24 нызқь реиҳа рнаҭауам. Арҭ аусқәа изларықәнагауала иҟаҳҵап рҳәар 600–700 нызқь раҟара рҭахуп. Ахазына аземствоқәа ишрықәгәыҕуа, аземствоқәа ахазына ишақәгәыҕуа, "аԥззеиқ рыбжьара ахәыԥҳа дыбжьыԥсаайт" ҳәа рҳәоит еиԥш, абри аус ԥхастахо ҧьаҳшьоит" (иара уа).

Автор истатиа зызку аидеиа бзиан, аха аменшевикцәа рхаан аԥстазааразы нагзашьа амамызт, ахы дырцысызаргьы уа иаанхеит. Усеиԥш апракгикаҿы ианыҟала Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь ауп. Уи иахьзын аликьбез – аҵарадара аԥыхра.

Агазеҭ "Аԥсны" (№29, оқтиабр мза 18, 1919 ш.) иануп Николаи Патеиԥа иажәабжь "Аҽа зшьыз ешьа ида ешьа димоуит" ҳәа захьзу. Ари ажәлар рҳәамҭа иалхны иҟаиҵеит автор. Абри амотив ала Миха Лакрба 50-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы иԥит ановелла ҟаимаҭ "Ашьабыста зшьыз" ҳәа хыс измоу. Ҳәарада, уаҟа еиҳа инарҭбааны асиужет амоуп, аха зегьы акоуп, ажәабжьқәа аԥбагьы ирзеиԥшу гәыцәк рымоуп. Николаи Патеиԥа иажәабжь фырхацәас иалоуп ԥыцьа аишьцәа: Беслани Леуани. Иҟалаз уи ауп урҭ ацәгьаҳәацәа рыбжьалан еизуаамкәа иҟарҵеит, уигьы азмырхакәа еиҿыцны хазхазы анхара иалагеит. Аиҿыцра бзиа иабаргузеи, аизҳара иатәыми, аха арҭ аешьцәа реиҿыцра изеибамбо аҟынза инанагеит. Ԑнак Беслан аԥста шәарыцара ҳәа

дахьынҭалаз аҽеа ишьит, аха ихала изаагомызт аҩыза диҭахын, аупа нақәыршәны иццәахит. Иара даагьежьын, ууанза уаҳҭахуп, ҳауцәынхом ҳәа иазҳәоз ауаа алаԥшәарц, ирҳәо иашоу, иашаму еиликаарц иреиҳәеит аҳ иԥа дысшьит, сынасыԥ цәгьан, шәсыцхраа ҳәа. Аха азәгьы дхьаԥшны дихәамԥшит, мап иццәыркит. Абар усҟан иарҳәаз: "Уара узқәызра аус ууит, ҳара ҳзақәнурҵәозеи, аҳ иԥа моу ила шьны ҳудибалар ҳаицәынхарымызт рҳәеит зегьы. Беслан иҷынеихан дызмацәажәоз иашьа еиҳабы иҷгьы днеины анҭ иреиҳәаз еиԥш иеиҳәеит: "Уи еиԥш ҟамлар бзиан, иамукәа уанақәшәагь схы абацәысцәахуа, ҳахьҭахауа уа ҳаицҭахароуп", -- иҳәан иабԥьар маҭәа аашьҭихын днаицдәылҵит. Инеизар, ишьҭаз ауапа ҩақәихызар, аҳ иԥа дабаҟоу, уи дызша дисасуп, аҽеа шьны ишьҭоуп. Нас Беслан иҟаиҵаз, зыҟаиҵаз иашьа еиҳабы Леуан иеиҳәеит, уи нахыс еицәнымхо инхон.

Ажәабжь ианыԥшуеит аԥсуа жәлар рҟәыҷара, ирхараны рхәыцра. Аҩымҭа аидеиатә ҵакы иаҳәоит аешьа дзыԥсахуа азәгьы дыҟазам, насгьы аҽеиҩшара, хазы-хазы аҟазаара аешьцәа ракәым амилаҭ аԥсҭазааращгьы акгьы иаԥсам, хаҳара алам ҳәа.

Ҳәарада, ари ажәабжь Николаи Патеиԥа ианиҩыз, акьыԥхь анабаз аԥсуа жәлар рыҩнуҵҟатәи аҽеиҩшара ыҟан, шьоукы, демократцәан, шьоукы большевикцәан, ҭауади-аамыстеи, анхацәеи, ашьнаҟәмацәеи уҳәа асоциалтә еиҟарамрақәа заҟа уҭахыз уԥылон. Урҭқәа зегьы еилкааун, автор иажәабжь ишзамырҟәышуаз, аха Николаи Патеиԥа иҭахын ижәлар хшыҩзышьҭра азырурацы аидгылара, аизызырфра, аизыразра, аибаҭахра рыманы рхатә усқәа дара ирызбо иҟазарц, аиҟәырԥага асалқәа рыбжьазҵо атәым мчқәа ирзымхәыцларц. Урҭ дара рзы ееи шырымҳәо, ишырмызбо рхаҷы иааргарц.

Агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҷы иаабоит Николаи Патеиԥа аԥсуа жәлар рпоезиа аҟынтә аус адуланы акьыԥхь иазирхиаз аҩымҭақәа. Убарҭ иреиуоуп: "Аибаркыра ашәа" (агазеҭ "Аԥсны" №21, 1919 ш.), "Енԥьаҳаным лашәа" (агазеҭ "Аԥсны" №24, 1919 ш.); "Ԥьамта-иԥа Халыбеи иашәа" (агазеҭ "Аԥсны" №31, 1919 ш.); "Аҧыч мыжда" (агазеҭ "Аԥсны" №12, 1920 ш.).

Арҭ ахьзыртәрақәа (ажәеинраалақәа) рҷы еиқәырхоуп ажәлар рсиужет, рформа, аха убри аамҭазгьы иуборит Николаи Патеиԥа урҭ ихатә ҩымҭақәак реиԥш ишыҟаиҵаз, аус шрыдиулаз, авариантқәа рыцҵаны.

Арҵаҩы-аметодист, аетнограф, ауаажәларратә усзуҩы Николаи Патеиԥа журналистк иаҳасабала иқәгылара акьыԥхь аҷы еиԥҟьамызт, лассы-лассы акәымзаргьы, инапы ианыз иуҿурақәа рыла дшеилахазгьы, уи Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахьгьы агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" адаҟьақәа рҷы дықәгылон аԥсуаҭцаара иаҵанакуаз азцаарақәа шьҭыхны. Урҭ рызкын Аԥсны аекономикеи акультуреи арҷиара, иаагап акык-ҩбак: "Аԥсны арахә раазара" (агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь", №13, ииуль 1, 1924 ш.); "Иҳаазап аҟанҵ" (агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь", №6, апрель 4, 1925 ш.); "Аԥсышәала аҩра" (агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь", №179, август 6, 1935 ш.); "Аԥсуа орфографиа шьақәҳаргылароуп" (агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" №6, февраль 24, 1938 ш.); "Аԥсуа орфографиазы ҩбаҟа ажәа" (агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь", №68, март 23, 1939 ш.) уҳәа убас иццегьы.

Аранза ҳзыхцәажәаз астатиақәа азин ҳарҭоит иаҳҳәарц аԥсуа кьыԥхь ашьақәгылараҷы, ҷыдала агазеҭ "Аԥсны" ҳажәлар рҷы инеины рҷахәы аҳәо, рыгәтыха аанарԥшуа, рдоуҳатә мчқәа еизакны аҟалараҷы хаҭала Николаи Патеиԥа илшаз шмаҷым, акыр шыҟоу, уи аԥсуа журналистика аҭоурых аҷы ихәҭаа ҕәҕәаны иалоуп, иаҳхаҳаршҭыр ҳақым, анцәа иаҳԥьишьом.

ДАНИЛ АҲАШБА

Данил Урыс҆кан-иԥа Аҳашба диит Очамчыра араион Ԥақәашь ақытан 1900 шықәсазы анхаԥы иҭаацәараҽы. Уи раԥхьа аҵара иҵон иқыта гәакьа Ԥақәашьтәи ԥшьы-
ҟәшактәи ашкол аҽы, нас Очамчыра, ихарҭәааy абжьаратә ҵара иоуит Аҟәатәи арҵаԥратә семинариаҽы – Асовет мчра анышьақәгыла итехникумхаз. Ари аҵараиурҭаҽы абаԥохатәра змаз аҽар ҭан. Убарҭ дреиуан Данил Аҳашбагьы. Аҵараҽы уи дышқәыԥшзаз агәырҵҟәыл шимаз ааирԥшит, ибзианы ицааиуан изхысуаз амаҭәарқәа зегьы, аха еиҳа иалкааны иҵон, бзиа ибон алитературеи, аҭоурыхи, аматематикеи амаҭәарқәа. Арҭ ашықәсқәа аԥсуа интеллигенциа реиҵагылара иаамҭан. Уи даналга, Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь, дҭалоит Мԥскватәи аҳәынҭқарратә университет аиуристтә факультет. Иҵара хыркәшаны дгьежьуеит Аԥснытка. Усҟан араҟа аколнхарақәа реиҿкаара иаҽын, ҽыц ишьақәгылаз аԥсҭазаара ахьчара аҭахын, иаҽагылоз, изҭахымызгьы, ҳәарада, иҟан.

Данил Аҳашба, изанаат ала аусура далагоит Очамчыра араионтә прокуратураҽы, раԥхьа ус ҭҵааԥыс, нас апрокурор ицхыраԥыс. Аҵыхәтәан иԥсҭазаара далҵаанза акыр шықәса Очамчыра араион прокурорс аус иуан. Иахьагьы ихьз зҳәо, дызгәалашәақәогьы ыҟоуп, урҭ изларҳәо ала, дуаԥ иашан, аус аҽы дыцьбаран, ахара здыз, ацәгьа зуаз ауаԥы иара ихаҭа дигәакьазаргьы диеигзомызт, ԥьара хәаԥшрак иитомызт, азакәан ахҭа иҭаршәны дныҟәон. Уи азы дызцәымҩызгьы ыҟан...

Усҟантәи аамҭазы, ас иҟаз апринцип змаз ауаа шьарда иаҭахын, Асовет мчра иаанагаз аԥсҭазаара ҽыц зегьы рыла ихьчатәын. Амч ҽыц гәыкала изыхьчоз, иадгылоз дырхаҭарнак иашан Данил Аҳашба. Аха, уи усҟантәи иҳәынҭқарра-ууажәларратә маҵзура акәым (ишыҟәнаҳамшьогьы) абраҟа даҳгәалазыршәаз ҳашәҟәы даҟьа-

қәа раҳь даазгаз. Уи даҳгәаладыршәеит агазеҭ "Аԥсны" (1919-1920 шш.) иаиҵаз аматериалқәа. Автор қәыԥш усҟан занаатла аиуристтә ҵарагьы имоуцызт, дыстудентын, арҵаԥратә семинариа дҭан. Аха аҵара иҵон, изҳауан змилаҭ хдырра аҽыхара иаҽыз, абаԥохатәра змаз аԥсуа хьыбҽар рыгәҭаны. Агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа еихзыршәшәо имбарц залшом усҟантәи ҳаԥсуа ҵаԥцәа, ҳастудентцәа заҟа агәцаракра ду ҟарҵоз аԥсуара иаҵанакуаз азҵаарақәа зегьы рҽы. Ҷыдала иацхрааyан раԥхьатәи рмилаҭ ҕазеҭ "Аԥсны" ԥьыба ҭыхлагьы, рԥымтақәа рылагьы. Ус шакәу аҳәоит абраҟа иаагоу афақт амацарагьы.

"Асеминариа аҧкәынцәа III класск рҽы итәақәоу А. Шьакаиа, М. Амҷба, Д. Аҳашба, Ҭ. Лагәлаа, В. Дарсалиа, Г. Берзениа... иаҳҳысыз аԥхынразы Д. Гәлиа иеиҭагамҭақәа аводевилқәа: "Мыш мыждеи", "Ԥыԥьа амлашьцәеи" дара ртәқәагьы нацырхырааны Тҟәарчали, Баслахәи, Ԥақәашьи, Гәыԥи, Мықәи, Ҷлоуи иҟарҵеит аконцертқәа. Убри ала еизыргаз аԥарақәа раҳь агазеҭ "Аԥсны" цхыраагас иоуразы иаларгалеит 800 маат.

Ԥьшьара ду аҭаны иҳадаҳкылт ари аԥара. Иҭабуп ҳәа раҳҳәоит абри аԥьабаа збаз аҧкәынцәеи убырҭ хыхь зызбахә ҳҳәаз ақытақәа рахьтә абри аус ацхыраара азҵақәазаи". Аредакциа (агазеҭ "Аԥсны" №28, асабша, октиабр мза 11, 1919 ш.).

Даара уаԥы дархәыцыртә иҟоуп абри хыхь иаазгаз, агазеҭ "Аԥсны" иану аинформациагьы. Астудентцәа-асеминаристцәа рҭагылазаашьа шуадаԥызгьы, рыфатә, рыжәтә, рышәҵатәы ишагызгьы, насгьы аполитикатә уеиа бааԥсы ишагәылагылазгьы, рхаԥшьгаратә драматә кружок, Д. Гәлиа хылаԥшра ззиуаз, аԥхын аԥсшьара мшқәа раан ақытақәа рҽы ицаны иқәдыргылақәаз аспектаклькәа ирнатаз рԥара хәыцқәа нымхкәа, ҽыц тыҵра иалагаз рмилаҭ газеҭ аҭыжьра ԥьара акыр иахәозар ҳәа иахьарҭаз, иахьадырҵаз. Ҳәарада, ас зхы-зыԥсы иагырханы иҟазҵоз аҽар рхы инаркны ршьапы аҟынза патриот цәаныррала ипеипеиуа иҭәын. Иахьагьы ҳаԥсҭазараҽы ҽрыԥштәыс иугаша акы акәны иҟоуп.

Сыззааиуа, Данил Аҳашба хыхь зызбахә сҳәахьоу, еиҳаракгьы ашәҟәыҩра зхы азцоз аҽар рныррa хымԥада иманы азы ауп уи астатиақәеи ажәеинраалақәеи рыҩра дзалагаз, нас рацәак мҵыкәа агазеԏ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы дцәырҵит. Ҵабыргуп, ашьҭахь иҩызцәа, усҟан иҩуаз азәырҩы реиԥш, дацрыҵит акьыԥхь, аҩра даҟәымҵыргьы ҟаларын, аха ԥаса еиԥш иҩымҭақәа агазеԏ "Аԥсны", нас "Аԥсны ҟаԥшь" адаҟьақәа рҽы уаҩы ибомызт. Иҟалап, еиҳау аҵарахьы данца, далганы данаа иуадаҩыз, аҭакԥхыҟәра змаз амаҵура данахагыла имч, илша уи иаиҭазар, аамҭа имоузар. Урҭқәа зегьы уажәшьҭа реилкаара уадаҩуп. Акы заҵәык уаҩы иихәаша, раԥхьаза адунеи збаз ҳмилаԏ газеԏ заҵәы "Аԥсны" реиҳа ацхыраара анаҭахыз – ԥаралагьы аҩымҭақәа рылагьы – иаҵагылаз, иаҳзеиҟәырхандаз ҳәа иаҽыз рыгәҭа дгылан имилаԏ рзы дпатриот иашаны.

Уажәы хрыхәаԥшып Данил Аҳашба агазеԏ "Аԥсны" ианицаз астатиақәеи ажәеинраалақәеи, ҵабыргуп, урҭ ҳнапаҽы иҟоу рацәам, амала ибжьазыз агазеԏ "Аԥсны" аномерҟәа ирнызгьы ыҟан, ҳәарада.

Агазеԏ "Аԥсны" (1919 ш. ноиабр 8, №32) ианылеит "Аԥсны мызырц зҭаху аԥсацәа!" ҳәа хыс измоу астатиа. Уаҟа ҳаԥхьоит: "Ҳара аԥсацәа милаҵс иҟоу зегьы рышьҭахь ҳгылоуп. Избан иҳахьзеи абас? Ҳадгьыл ҳазқәу агьҳзаанамышьҭуеи? Амал ҳагума? Мамоу! Ҳара ҳадгьыл Аԥсны еиҕьу ыҟазам ԥьаргьы. Ишақәнагоз иҟаҳҵом убриг, аха уеизгьы ҳазхара ҳзаанашьҭуеит. Амал азы ҳгәаҟуам, арахә-ашәахә рызгьы ҳмаҷым.

Зеи зкәадыри еиқәым уаҩ ҳаҟазам. Ртапанчақәа, рҟама-чаԥақәа дара иахьеилагылоу тәым уаҩык даарылаԥшыргьы игәы изырԥыргарым, еилаарцыруа аԥсуаа рхьырԥар! Абас ауп ҳшыҟоу аԥсацәа, нас аус ахь милаҵс иҟоу зегьы рышьҭахь ҳазгылоу аҵареи адырреи егьырҭ амилаҭқәа реиԥш ҳахьашьҭам, иахьаҳзымдыруа азоуп. Абыржәшьҭа анцәа иҳәар хәыҷык ҳҳы иҭало ҳалагеит. Аԥсны ныҵьнатә аахысгьы иашьагәыҭны иқәынхо аԥсацәа роуп, қалақьс ирымоугьы Аҟәа ауп, аха унаԥшыр аԥсуак уаҟа дубазом.

Бызшәас иҟоу зегьы раԥхьа игылазар акәын ҳара ҳбызшәа "аԥсшәа", аха ҳбызшәа раԥхьамоу рышьҭахьза игылоуп. Анцәа иҵаԥшуаз азәи-ҩыџьеи Аԥсны мызырц зҭахқәаз Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи уҳәа ҟалан иацхраауеит аԥсышәала аҵара, итрыжьит агазеԏ. Агазеԏ тыҵижьҭеи егьҵуам, аха лассы аҭыҵра иаҟәыҵыр ҟалап ацхыраара амам азы. Уи иаҭаху аҟара ҳамгәаҟзакәа иҳалшоит аԥсацәа ацхыраара аҳҭом акәымзар. Азәы аԥсхәы иуазар ажәлар еизоит, ацә зылшо ацә неигоит, ашьтәа зылшо ашьтәа, аԥара зылшо – аԥара. Избан абас акы иаҳмыхәазо азы иҳалымшо егьыҟамеи, иаҳзеиҧьу ҳзашьҭамзеи?

Ҳҽыхап аԥсацәа! Ираҳҭап ацхыраара аҵара иашьҭоуи, аҵареи, ҳгазеҭзаҵәы Аҟәа итыҵуеи!" (агазеԏ "Аԥсны" №32, 1919 ш. ноиабр 8).

Абри астатиа хәыҷы сара машәыршақә ишеибгаз иаазымгеит, уи автор амаҷ иалагзаны акыр азҵаара шьҭихит, аԥсуара иагуп ҳәа иипхьазақәоз, еиҳаракгьы ҳара ҳхарала, хара анамԥшра, ҳгәлымҩра иахҟьаны ҳазҭагылоу арыцхарақәа. Данил Аҳашба, патриотк иаҳасабала игәы инархьуеит амилаҭқәа зегьы рышьҭахь ҳахьгылоу. Игәнигоит, ачашә дгьыл ҳануп, ишахәҭоу ҳҳы иаҳзархәом, аха зегьы акоуп маллагьы ҳгәаҟыртә ҳаҟам, ҳҽы ыҟоуп, ҳкәадыр ыҟоуп, ҳабџьар маҭәар ыҟоуп, ҳаилаарцыруа ҳгылоуп атәым уаҩ ҳаибар игәы аахытхытыртә еиԥш. Нас избан аус аҽы милаҵс иҟоу зегьы рышьҭахь ҳазгылоузеи ҳәа азҵаара иргылоит. Аҭакгьы ҟаиҵоит: аҵара-дырра ахьҳамам, ҳахьашьҭам, алахтра ахьҳагу. Уи азы иҟаҵатәу аҽыхара ауп, аха ҳара макьана уи аганахь ацәа ҳалоуп, ҳаналҵуагьы сеидру.

Данил Аҳашба игәы инархьуеит Аԥсны наџьнатәаахыс иашьагәыҭны инхо аԥсацәа шракәугьы, раҳҭныҟалақь Аҟәа шакәугьы аԥсуаа маҷны иахьынхо, абраҟа аԥсшәа зегьы раԥхьа игылазар акәын, аха аԥсшәа ус иаҳауам. Ҷабыргуп, автор аԥсуаа рхыԥхьазара Аҟәа зыхҟьаз аҭоурых далалом, уи аҵыхәтәантәи амҳаџьырреи аурыси аҭырқәеи реибашьра иалыҵшәоуп. 2500 шыҟәса раахыс абри ақалақь злахьынҵа гәаҵәак еиԥш иадҳәалоу амилаҭ абраҟа имаҷны рыҟазаара. Ажурна-

лист қәыԥш иахьатәи ареал ауп дзызҽлымҳау, уи иҭахуп иқалақь гәакьа аԥсацәа рыла иҭәызарц, аԥсшәа ԥымкрада икаԥуазарц, аха уи ахала иҟалом, уи азы иқәԥатәуп, амилаҭ хдырра шьҭыхтәуп. Ирҽагыланы иқәԥатәуп амилаҭ ихьысҳаны иҟазцо ақьабз бааԥсқәа, аԥсхәрақәа реиԥш иҟоу. Абас иҟоу ахшыԥзцарақәа аԥхьаԥ иҵанаҳәоит Данил Аҳашба истатиа.

Астатиаҽы инаԥшьны иарбоуп Аԥсны мызырц зҭахқәоу Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи аԥсуаразы иҟарҵо аус закәу, урҭ иҭрыжьуа агазеҭ иахьагьы, убас ҳаԥхьаҟагьы иаҵанакуа акыр шыҟоу. Абри ишазхәыцтәу Данил Аҳашба ааԥхьарак еиԥш ихиркәшоит истатиа: "Ҳҽыхап аԥсацәа! Ираҳҭап ацхыраара аҵара иашьҭоуи, аҵареи ҳгазеҭзаҵәы Аҟәа иҭыцуеи!" (иара уа).

"Аԥсны мызырц зҭаху аԥсацәа!" астатиаҽгьы иубоит усҟан ажурналистцәа ҽарацәа ишьҭырхуаз апроблематә зҵаарақәа тематикала ишеизааигәазгьы, излацәажәоз аԥсуа жәлар рыԥсҭазаарҽы ирыгыз, ирыбзаз, изыргәамцуаз, раԥхьаҟа иҟарҵаша ишрыхцәажәозгьы, ишеиқәҽыртуазгьы, дара астатиақәа равторцәа досу ирыман ирхатәуп ззуҳәашаз аҷыдатә цәаԥақәа, уи убоит астатиаҽы иқәыргылоу азҵаарақәа рцәыргашьа, аҵакы раарԥшышьаҽы. Ҷоуп, усҟан аԥсуа журналистика аԥышәа амамызт, атрадициа изхьыԥшышаз ыҟамызт, ҽыц иалагаз аԥра ирҽыԥшыр ақәын реиҳабацәа Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи, нас аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа шаԥҵоу аформагьы. Аԥсуа журналистика ахы анакуаз, ажәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа рныррагьы шыҟоу убоит хыхь иаазгахьоу астатиақәа ухаҽы иааугар, еиҽурԥшыр. Урҭ зегьы араҟа реиҽырԥшра ҳзалагом, акы, хара ҳагоит, ԥбагьы, ари даҽа зҵаароуп, теориатәла анализ ҟаҵаны изыхцәажәатәу акоуп. Аха иага ус акәзаргьы, хыхь еилҳаргаз Данил Аҳашба истатиа "Аԥсны мызырц зҭаху аԥсацәа!" аҟнытә иааҳгап ҽырԥштәқәак уи иҳәоуқәа рыртәашьаҽы ажәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа заҟа ирзааигәоу, урҭ иркьаҽны, еилацаланы иҟаҵоуп. Абар акык-ԥбак. "Ҳара аԥсацәа милатс иҟоу зегьы рышьҭахь ҳгылоуп". "Ҳара ҳадгьыл Аԥсны еиҵьу ыҟазам ҷьаргьы", "Амал азы

ҳгәаҟуам", "Арахә-ашәахә рзгьы ҳмаҷым". "Ҳҽыхап аԥсацәа!" (иара уа), уҳәа убас иҵегьы.

Аԥхьаԥ иубоит ажурналист қәыԥш иҳәоуқәа заҟа иркьаҽ-ркьаҽны, ахшыԥзцарақәа гәылыршәаны иаарԥшу. Абарҭ рԥызцәа аркьаҽрақәа, амаҷ аду арҳәара ҳажәлар рҽаԥыцтә рҽиамҭақәа ирзааигәаны аԥра ҳара иахьаабо Данил Аҳашба истатиақәа рҽы мацара акәзам, урҭ аабоит агазеҭ "Аԥсны" ианылоз егьырҭ авторцәа рԥымҭақәа рыҽгьы. Ҳәарада, араҟа уи аредақтор Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи ирыбзоурҽоугьы рацәоуп. Даргьы ус акәын ишыԥзуаз, ирыцагылаз аҽаргьы ирхьыԥшыртә еиԥш.

Данил Аҳашба астатиақәа (егьырҭ уаҳа ҳрыхцәажәом) рнаԥсангьы иԥуан ажәеинраалақәа. Уи урҭ иԥуан, есымшагьы, иԥсҭазаара далцаанзагьы, аха ибжьазуп, иахьа уажәраанзагьы, амала акьыԥхьра дацәыхьшәашәахьан, ауаажәларратә усура далагахьан, аха хара ҳамцакәа ҳахәаԥшып ҳнапаҽы иҟоу аматериал.

Агазеҭ "Аԥсны" (№36, 1919 ш. ноиабр 6), ианып Данил Аҳашба иажәеинраала (сиужетла апоема иазааигәоу) "Аҵых лашьца". Ҳаԥхьап аԥхьатәи акуплет:

Аҵых лашьцоуп,
Зегьы ыцәоуп ихааза.
Ҷьара-ҷьара ацәымзақәа,
Иаркуп иххаза.

Абас апоет қәыԥш аҵх лашьца угәынкылараҽы, ухаҽы инхартә асахьа ҭихуеит. Аха избан абас иажәеинраала аҵых лашьца асахьа ҭыхны изаҳирба, изакәхарызеи уи иацрыԥшьны иҳаиҳәо ҳәа аԥхьаԥ азҽлымҳара иоуеит. Апоет акы ҳазыҟаиҵоит, ҳалаирԥшырц, иаҳирбарц. Аха автор макьана аҵых лашьца аԥсабара иҵегьы иааирԥшырц даҽуп, аԥада ииҳәаз, ишҭихыз азирхом, иҵегьы ишәыгақәа аус дируеит.

Анаҟәақәа рҽырцәахит,
Ажәԥангьы лашьцоуп.
Аԥсҭҳәақәа цәырҵит,
Адгьылгьы дара рыла ихԥоуп.

Нас иҟалоҕьы абар изеиԥшроу:

Иҵысит аԥша,
Ахьшәашәара ҟалеит,
Ишьҭыббы асаба,
Адунеи еимнадеит.

Апоет қәыԥш абас еиԥш иҟоу гәалаҡара бзиак зҵам уахынлатәи аҧсабара лашьца асахьа зҭихуа ԥьара акы ишазҳәоу, насгьы азәы екәымк шыҟаиҵо аҟара уҵәауӡьы ианыруеит, агәӷара уоуеит. Абар уи апоет анаӷсантәи иҵәаҳәаҡәа рҽы иахьаапшуа:

Аҕьыч ҕаҕәа Мираб
Афырҳәа иҽааирхиеит,
Ишаха имҕыцреиҵан,
Иҽааибиҭан днагылт.

Уи акәхеит, ажәеинраала "афырхаҵа" Мираб "хьызраҿара" амӷа дыҚәлеит. Ҷоуп, ауха (ажәеинраала ишаҳәо еиԥш), азәы ибоура дынҭаланы ацә еиҚәаҵәа игеит, аӷны иааганы ишьит, еиҽыҟьҟьа иҵааны икнеиҳаит. Аха игәы мыжда ҭынчым, ацә ахьиҕьычыз, агәымхара ахьыҟаиҵаз акәым ус дзыҟалаз, игәы зҭынчым ацәаԥшь ду ахьицәынхаз ауп уи арныг хәыцырҭас имаз. Аӷны дзымаагылт адырӷауха, азәы даашьҭихын деиҭацеит иааигаз ацә аӷызазы, аха амҟәыба есымша азы аанагома. Ус рыхьт Мирабгьы ишьҭихыз иӷызагьы. ИрыҚәымҽиеит аҕьычра, иҟарҵаз агәнаҳа рхы илҭаԥан илалахәаша иҵеит. Ус иҟоу ацәгьа-мыцәгьа ҟазҵо ауаа рыцҳашьатәзам, рыҚәнага иаҚәыршәатәуп. Убас рыхьт Мираби уи иӷызеи "дгьыл ахаан иахьзымаара" идәыҚәырҵеит.

Усҟан Аҧсны аҕьычра злаҿкыз ала агазеҭ "Аҧсны" лассы-лассы иакьыԥхьуан уи ҽаԥызҽуаз аӷымҭақәа. Ажәеинраала "Аҵых лашьца" уанаԥхьалакь ухаҽы иааиуеит Очамчыратәи араионтә прокурор Мираб иӷызцәа "афырхаҵәа" азәырӷы шҭеикхьаз аҟара. Ааи, Данил Аҳашба иажәеинраалаҽы зсахьа ҭихыз Мираби уи иӷыз-

цәеи иԥсҭазаараҿы акырынтә ибахьан, рымӷагьы иаашан иҚәиҵон. Ус иҟоуп апрокурор изанаат!

Абас иҟоуп Данил Аҳашба илитература-журналистикатә ҭынха, агазеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҽы акьыԥхь збахьаз. Урҭ ирыҵоу апатриоттә цәанырра, аҧсуа жәлар ркультуратә, рмилаҭ кьыԥхь ҕьацандаз ҳәа иаҿыз аҧсуа интеллигенциа дреиуан иара. Убри азоуп ихьзгьы ҳара ҳҟынзагьы изаазаз, иашьашәалоу иӷызцәа Аҧсны апатриотцәа дрылазыргылаз.

ГЕРАСИМ БЕРЗЕНИА

Герасим Берзениа 20-30-тәи ашықәсқәа раан аҵарадырра бзиа зманы Аҧсны иааҵагылаз аҧсуа интеллигенциа дреиуан. Уи зҭакҧхыҷәра ҳаракыз акыр маҵурақәа ныҟәигахьан. Герасим Берзениа инапы ианыз иарбан усзаалак аҿгьы иҟазшьаҷыдан ауаҩы ауси рыгәцаракра, ламысла аҟазаара, аҧсуа жәлар ракәзар уи дахьыҟазаалакгьы игәы иҭахәхәа иҭан, рҧеиҧш бзиа дазхәыцуан, ирыҷәгәоз атәым мчқәеи ҧхьаҟа изымгоз, реизҳа-зыҷьара иаҧырхагаз аҵас баапсқәеи дырҿагыланы дыкәҧон агазеҭ "Аҧсны" иаиҵоз иҩымҭақәа рыла.

Герасим Константин (Кәаташь)-иҧа Берзениа диит Кәыдры ауезд, Пақәашь ақытан февраль мза 1897 шықәсазы. Уи иаб Кәаташь (инаҭарахьз Константин) Пақәашь анҭыҵгьы ирдыруаз нхаҩын, дынхон, дынҵуан аҧсуала акгьы игымкәа, иҟан ирахә, иҭбаан инхара, иҩны дагмызт асас. Кәаташь иман хҩыпацәа: Қьасқьыиҵь, Лад, Герасим. Урҭ рахь аҵара ду иҵеит Герасим. Уи раҧхьа Пақәашьтәи ҧшьыҟәшактәи ашкол дҭалеит, уи даналга хышықәса Очамчыратәи ашкол аҿы аҵара иҵон, нас дарауеит Аҟәаҟа, дҭалоит арҵаҩцәа рсеминариа. Аҵараҿы агәырҵкәыл бзиа иман, абызшәақәеи аматематикатә маҭәарқәеи рҵара изымариан, иуҳәар ауазар имарианы ицааиуан. Ус шакәу арҵабыргуеит уи 1928 шықәсазы Москватәи аҳәынҭқарратә университет афинанс-економикатә факультет ибзиазаны дахьалгаз. Уи акгьы шихарамыз ала дандыриашоз, реабилитациа анизыруаз еиқәдыршәаз документк аҿы ҳаҧхьоит: "Берзения Г. К. имел специальное высшее финансово-экономическое образование, а также политическое образование в объеме политических дисциплин 1-20 МГУ. Был принят в члены ВКП (б) 25 мая 1928 года Замаскварецким райком Московский городской организации ВКП (б).

По окончании университета Берзения Г. К. работал в аппарате Наркомфина СССР, затем был назначен уполномоченным Наркомфина ГССР по Абхазской АССР, а за период с 1936 по 1938 год уполномоченным наркомфина ГССР по Юго-Осетинской автономной области".[6]

Иахьагьы уаҩы игәы инархьуеит абас агәырҵкәыл змаз аҧсуа финансист-економист, амаҵура дуқәа знапы ианыз харада-барада ҳаҧсадгьыл аҭацәа дахьҭадырхаз. Сыстол иқәу "Берзениа Г. К. акгьы ихаразамкәа дҭархан, дыриашоуп" ҳәа ,зҳәо адокументқәа санрыҧхьо аамҭазы сыпсахы еибанаркуеит ашьаарҵәыра казыршуаз аполитикатә палачцәа рцәымҩра. Аа, анаҧьалбеит, ас заҟаҩ ҵеи хазынақәа, зыла Аҧсны иҵегьы абҩа еиҵнахраны иҟаз ҳаҧдырхазеи ҳәа ихьаан сгәы иныҵалоит.

Иаазгар стахуп даҽа документкгьы, уи дәықәҵан Қырҭтәылатәи апрокуратура аҟнытә КПСС Ацентр Комитет аҟны иҟаз Апартиатә контроль ашҟа, январ 10, 1988 шықәсазы Берзениа М. П. иалаиҵаз арзаҳал ашьтахь. Ҳаҧхьап ахаҭа: "Заявление г. Берзения М. П. с просьбой о реабилитации дяди – Берзения Г. К. репрессированного в 1938 году в прокуратуре Грузинской ССР рассмотрена.

Проведенной проверкой установлена, что Берзения Герасим Константинович, 1897 года рождения, гражданин СССР, абхазец, с высшим образованием, член ВКП (б) в момент ареста работавший уполномоченным наркомфина Юго-Осетинской АО, постановлением тройки при НКВД ГССР от 2 марта 1938 года "За участие в работе контрреволюционной организации" был расстрелян.

В 1957 году дело по обвинению Берзения Г. К. было пересмотрено в порядке надзора и прокурором Юго-Осетинской АО в Президиум областного суда был принесен протест об отмене приговора и прекращения дела за отсутствием в действиях Берзения состава преступления.

Постановлением президиума областного суда Юго-Осетинской АО от 26 июня 1957 года протест был удовле-

[6] Абри анаҩсангьы иасырбо адокументқәа аагоуп Берзениа Г. К. иаб иашьа иҧа аполковник М. П. Берзениа ихатә архив аҟнытә. Урҭ зегьы Берзениа Г. К. дандыриашоз еизнагаз документқәоуп.

творен, дело в отношении Берзения Г. К было прекращено за отсутствием в его действиях состава преступления и он был полностью реабилитирован.

Заявителю ответ сообщен.

Приложение: на 1 л.

Прокурор республики В. А. Размадзе.

Абас Герасим Берзениа иеиԥш злахьынҵахаз -- ҳаԥсадгьыл иаҕацәоуп ҳәа иҭадырхаз, нас акгьы рхаразам "хышла шәкәабоуп" ҳәа идыриашаз аԥсуаа рҵеицәа заќаѡы ыќада! Уи хьаа баԥсны иҳацрыхоит иахьагьы. Ииашоуп, урҭ цаҵгәык амамкәа ирхыз ахьымз-дамыга – аԥсадгьыл аҕацәа – рхыхуп, наунагза ириашоуп. Ари афақт акраҵанакуеит дара иҭадырхаз рзы мацара акәымкәа амилаҭ зегьы азы. Аха иахьықәрахьымзахаз, рхатә ԥстазаара иахьалыхәдаахаз, рыжәлари ирзааигәаразаз ауааи гәнаҳала иахьрыԥхаз, рымч, рылша, рыхшыѡ рыԥсадгьыл иахьалыхәдаахаз, иахьалҵыз агәырѡеи аԥхастеи акгьы иазыԥсахуам, ицәыз дуны иаанхоит.

Абас еиԥш иќоу ахшыѡзцарақәа узцәырыргоит 37-тәи ашықәс еиқәаҵәақәа мачк иадамхаргьы рышьҭа унхыԥшылар, шьала иѡу бгьыцқәак еихуршәшәар...

Аԥхьаѡ гәыраз, уажәшьҭа ҳрылҷып шәиԥхьыз зғымхаша, гәнаҳала иҭәу урҭ ашықәсқәа. Ҷабырҵуп, ҳаззыгьежьуа Герасим Берзениа алада ҳзыхцәажәараны ҳаќоу иѡымҭақәа анаԥицоз аамҭазгьы аԥсуа жәлар рзы иаубзиахыз, ақырҭуа меншевикцәа рхатәымчра аххәаразы ицон ақәпара ду. Аха уи аҕа лабҽаба дубон, абԥьар кны даҳҽагылан. 37-тәи ашықәсқәа раантәи аҕацәа урҭ адәахьала иузгәаҭомызт, реыхѡаны акәын рус еиҵаќәаќәақәа зегьы шыќарцоз. Урҭзегьы реиҳа ишәарҭан, гәынамзарак аҵаны ажәак зҳәозгьы Асовет мчра уаҕоуп ҳәа дылҭахәаша ддырзуан.

Герасим Берзениа аԥсуа кьыԥхьи аԥсуа шәќәыѡѡреи ргәыбылра ахьикыз Аќәатәи асеминариаҽы ауп. Араќа дызлаз аҽар рыбжеиҳараѡык Аԥсны ԥхьаќатәи алахьынҵа иазхәыцуаз, ашәќәыѡѡра зыхшыѡ азцоз "аԥсуаа ҽыцқәа" роуп. Ҳәарада, урҭ рныррa имоурц залшомызт агәырцќәыл змаз ақыҭа ҷкәын. Уи иаб иѡна-

ҭаҽгьы ибзианы иаҳахьан Дырмит Гәлиеи Самсон Ҷанбеи рыхьызқәа. Мушьни Берзениа излеиҳәо ала Кәаташь аҵара аус дазҽлымҳан, иԥацәа аҵара дирҵартәгьы алшара иман, ирахә-ишәахә ыќан, егьырҭ игәылацәа, анхацәа раасҭа аагарҭа иман, ихаҭагьы дуаѡ наган, аҕьычцәаҵәќьагьы иаѡсуан, даҽеаԥьара иалазоз, иара иҽы ишамуаз рдыруан. Убри анаѡсангьы, Кәаташь аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа идыруан, еиҽкааны сизызырѡландаз уҳәартә еиԥш еиҭеиҳәон алакәқәа, афырхаҵаратә ҳәамҭақәа.

Абарҭқәа зегьы Герасим Берзениа данхәыҷыз иаҳауан, игәцаракны дырзызырѡуан, игәникылон аԥсуа жәлар ирымаз аќазшьа бзиақәа: Аԥсадгьыл абзиабара, афырхаҵара, аламыс, аиҳаби аиҵби ирыбжьаз аҳаҭыркәҵара уҳәа убас иҵегьы.

Герасим Берзениа асеминариаҽы аҵара аниҵоз аамҭазы агазеҭ "Аԥсны" адаќьақәа рҽы ицәырҵуа иалагеит уи иѡымҭақәа. Урҭ рахьтә еиҳа иаарылукаартә иќоуп агазеҭ "Аԥсны" (№24, август 4, 1919 ш.) ианыз ажәеинраала "Амаҭ". Уи ѡуп иҵҭәааy, ѡба-ѡбала еиҵагылоу, зрифмақәа еиқәшәо, зритм ыќоу ацәаҳәақәа рыла. Ажәеинраала асиужет абас иќоуп: Ахьхьаҳәа илеиуаз кәарак иаваз адәыԥшзаҽы ирызҳауан еиќараны иќаттато хыҵлакы, урҭ "жәлалагьы" ибашақәамызт, ихьаҵлақәан, авторгьы иԥшзаза изызҳауаз ибаларц уахь иналаршә-ѡаларшәны днеиуан, аҵлақәа инарцәыхарамкәан зны ибеит маҕык ац ќаԥшьза аҵлақәа рааигәара азҳара ишаҽыз, аха уи хшыѡзцара аимҭеит, уи ашьҭахь аамҭа ԥытк аныбжьыс днеизар, иԥшзаза, ишшәыр-шшәырза изызҳауаз аҵлақәа рыхәдацәақәа ҵнакаахьан, иакәшаны иркын... Акыр ҷьабаа ибазаргьы амаҕра ықәихит, ахьақәа рыкәша-мыкәша икеикеиуа ирыцқьеит, аха изхәаргоузеи, ихьшәахахьан, аҵлақәа кылгәыгә-мылгәыгәны иаанхеит. Абар ажәеинраала автор ишыхиркәшо:

Даргьы рылахь неиқәҵаны игәырѡауа иаагылт,
Сыхьаҵлақәа бжьызхыз сымдырра шакәыз издырт.
Иԥысќарауазыз зыбзоурала ибжьысыз урҭ
Сымаҕ ацќаԥшь антатаз ианреиҵаз сыхьақәа

Уажәы сыхьақәа ҧысҟар амаҭәахә ду рылсымхуазыз
Ԥныкгьы ргыланы анхара саламгозыз
Изхәарҭоузеи сыхьақәа уажәы шьҭа?
Издыруада мышкы зны хаҳәҵәаҳәыс иахәар аԥнра.
Ааи, дадраа, сымаҭ ц-тата хәыҷы исызнауаз,
Сыхьаҵла бзиақәа маҭәахә рылымҵуа
ишыбжьнахыз.

Аиашазы ажәеинраала иаҵоу афилософиатә хшыԥзцара аԥхьаԥ иҵанаҳәо раҵәоуп, избанзар, араҟа автор ирыцҳаишьо ахьаҵлақәа рҿы мацара иаагылом, уи аҵакы еиҭарсны иҳәоуп, ауаажәларратә ҧстазаарахь ииаганы иахәаԥштәуп. Ари аԥымҭа асимволтә цакы амоуп, аԥсадгьыл агәыхьқәа ирыдкыланы иахәаԥштәуп, харагьы ицоит уи ахшыԥзцарақәа Ажәеинраала автор, мамзаргьы алирикатә фырхаҵа раԥхьа ихьаҵлақәа рааигәара ицәырҵны иибаз амаҭ цы ҟаԥшь, шәарҭак алоуп ҳәа ихаҷы имааит, аха аҵыхәтәан иааԥшит уи иҟанаҵаз, ихьа-ҵлақәа ирызнауз аԥхасҭа.

Абас ҳахьуеит ҳаԥстазааращгьы хара ҳанзымхәыцлакь, аҵәгьеи абзиеи ишахәҭоу рыхә анаҳзымшьалак, ианаҳзеиԥымдыраалак иаҳԥырхагахоит, ушьҭан ариашара ҳалымшо аҟынза – абри ауп аԥымҭа афилософиатә хшыԥҵак.

Герасим Берзениа ҳзыхцәажәо иажәеинраала ианиԥыз ақырҭуа меншевикцәа раамҭазы акәын "иара иахьагьы иҳанаҳәо раҵәоуп, ҳархәыцуеит, ахеиқәырхаразы иҳаҵанаҳәо кыр ыҟоуп. Агха сыхьуам ҳәа сгәы иаангоит абри аԥымҭа хәыҷы аԥсуа поезиаҷы раԥхьатәи афилософиатә жәеинраалақәа ируакуп сҳәар. Уи иахьатәи аԥхьаԥгьы гәахәарыла даԥхьоит, иаҷиҵаашагьы амоуп.

"Амаҭ" автор аурыс поет ду М. И. Лермонтов ипоезиа бзиа избоз, издыруаз азәы шиакәыз ԥашьом. Ус шакәу аҳәоит М. И. Лермонтов еицырдыруа иажәеинраала "Х-пальмак" иҟанаҵаз аныррa "Амаҭ" аҷы конкретла иуҳәозар, акы, аԥышьа аформа, игәылҭәааy ԥба-ԥба цәаҳәақәа реиҵагылара, ажәақәа рифмара рзеибаушьа. Ҵабыргуп, аурыс поет ипоезиатә цәаҳәақәа ахыртәа

икылсызшәа ссиршәа еиҷкааyп, азыхь еиԥш еихышәшәа ицоит. Насгьы арҭ аԥжәеинраалак рҿы иҟоу еиҭарсны иҳәоу ахшыԥзцарақәа еиқәҷыртуеит, ирыцоу афилософиа ишиашоу ауаажәларратә ҧстазаара иадҳәалоуп. Уи ауп аԥымҭақәа еиҳагьы изырҷҭәо.

НИКОЛАИ МААН

Агазеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҽы урысшәала иналаршә-ҩаларшәны акәзаргьы, апатриоттә жәеинраалақәа икьыҧхьуан Николаи Маан. Ари аҧшьа ду Дырмит Маан иҧа иакәын. Академик Гьаргь Зизариа иусумҭа ду "Ареволиуциа ҟалаанзатәи аҧсуа интеллигенциа ашьақәгылара" аҟынгьы иазгәеиҭахьан агазеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҽы аамҭа иақәҽызҭуаз, ахақәиҭра аидеиақәа аазырҧшуаз ажәеинраалақәа шикьыҧхьуаз. Убас иҟоу ажәеинраалоуп агазеҭ "Аҧсны" (№5 февраль 21, 1920 ш.) ианыз:

Быстро, радостно влетели
Вестники весны;
Стройна, ласково пропели
Привет тебе "Апсны!"

Реки свои воды мчали,
Свергнув зимний гнет
Моей родине журчали:
"Смелей иди вперед!"

Апоет, ҳәарас иаҭахузеи, ихьааигон иҧсадгьыл зҭагылаз ахәура, атәым мчқәа иара ахьдыргәамҵуаз, абҕа еиҵыхха ахьарымҭоз даргәжәажәон, убри аҟнытә ижәлар дрыҧхьон ахақәиҭрахь, алахтрахь, насгьы агәра игон уи романтикк еиҧш дзызхьуаз ахақәиҭра шыҟалоз, аҧсуаа иреиҧшу ижәытәзатәиу амилаҭ аҭоурых зыблараҟәа ишрылымшоз рыларзра, урҭ раҧхьаҟа аҧеиҧшхә бзиа шырзыҧшу, амала уи азы иаҭахын гәкаҳара ҟамҵакәа ирыҟәыҕәоз атәым мчқәа ирҽагыланы ақәҧара. Абар хыхь исҳәо ахшыҩзцарақәа зырҵабыргуа даҽа ажәеинраалакгьы аагап агазеҭ "Аҧсны" (№6 февраль 28, 1920 ш.) иану:

Да вскипит бокал заздравный!
Вот приветственный стакан,
Процветай, народ мой славный
Прочь ненастье и туман!

Зная света и науки,
Зная правды торжества,
Смело, бодро возьми в руки,
Будешь членом пиршества.

Да скипит бокал привета
Чудной родине моей.
Зорьки вестники рассвета,
Зажигайтесь же скорей!

Алада иаагоу ажәеинраала ануп агазеҭ "Аҧсны" (№8, март 13, 1920 ш.) еиҳагьы агәы еицҳауеит, аҧсуа жәлар ахақәиҭрахь ирыҧхьоит:

Шаг за шагом подвигайся
Наш народ вперед.
Ну, смелее, не пугайся
Сбрось ты страха гнет;

Пусть пугают, пусть смеются,
Пусть поносят нас,
Песни наши да сольются
В мощный дружный глас!

Все без страха, без оглядки
Двинемся вперед.
Свету белому покажем
Как силен народ!

Аҧхьаҩ имҩашьо ибоит хыхь иаазгаз урысшәала иҩу Н. Маан иажәеинраалақәа ртематика усҟан заҟа иақтуалтәыз, ицаҳә-цаҳәо патриотизмла итәыз, ажәлар еихьнарҧшуаз. Машәыршақә акәзам урҭ урыс бызшәала иҩыз ажәеинраалақәа Д. И. Гәлиа ҧсышәала итижьуаз

агазет аҽы изикьыԥхьуаз. Избанзар, урт ахьыԥшымрахақәитратә қәԥареи, аҵара-лашареи ридеиақәа рыла рыԥсыԥ ларгаҳаргон, аамҭа бааԥсы иаҽагылон. Амала, уаҳы ихьааигартә иҟоуп абас апатриоттә жәеинраалақәа аԥсуа жәлар ргәыхьқәа ирызкны изиҳуаз апоет иԥстазаареи ирҽиамҭақәеи рлахьынҵа ртәы инагзаны иахьаҳзымдыруа. Уи ҳәарада, абаҳохатәра змаз азәы иакәын. Амҳаԥьырра атема иазкыз иҳәымҭакгьы Ростовтәи адраматә театр аҽы иқәдыргылахьан. Асовет мчра анышьақәгыла дцеит аҳәааныркәа – Франциаҟа. Дыррақәрақәак излаҳарҳәо ала, уаҟагьы икаимыжьит арҽиаратә усура. Аха урт зегьы ҳара инагзаны иҳаздырам, ҳнапаҽы иҟам. Акызаҵәык иаадыруа, Николаи Маан Аԥсны ақыртуа меншевикцәа анахаԥаз аамҭазы, аԥсуа патриотк иаҳасабала дықәгылеит акьыԥхь аҽы. Уи ипоезиатә цәаҳәақәа, хыԥхьазарала ирацәамзаргьы, аԥсуа жәлар ахақәитрахь ирыԥхьон.

АԤСАДГЬЫЛ АХЬААҚӘЕИ АҲОҨЦӘА ҪАРАЦӘЕИ

Хьыхь иазгәаҳҭахьоу анаҳосангьы агазет "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы рҳоымҭақәа (рыстатиақәа, ражәабжь кьаҿқәа, ражәамаанақәа, ражәеинраалақәа, реиҭагақәа) ркьыԥхьуан авторҵәа ҫарацәа азәырҳоы. Урт рахьтә иҟан арҵаҳоратә сименариеи, ареалтә ҵараиуртеи, ашьхаруаа рышколи ирҭаз. Иара убас рхатәы материалқәа, еиҳаракгьы русураҽы ирԥылоз ауадаҳорақәа ирыхцәажәоз арҵаҳоцәа, ақыҭа школқәа рҽы аус зуаз. Агазет "Аԥсны" ианылоз аҳоымҭақәа иааизакны иугозар, ганрацәала уахәаԥшуазар, абиԥара еиҳабацәа, аԥсуа журналистика ахацыркыҳоцәа Д. Гәлиеи С. Ҷанбеи, М. Лакрбеи, Д. Аланиеи, М. Чалмази, М. Аҳашбеи Ш. Хокербеи инарывагыланы згәы еицҳауа иаацәырҵыз аҽарацәа, алада зҳоымҭақәа сырзаатгыло, ишьҭырхуаз азҵаарақәа аԥсадгьыл аханатә иаманы иаауаз ахьаақәа рнаҳосангьы, иубоит аҽыц аамҭа – Урыстәыла Оқтиабртәи ареволиуциа аныҟала ашьҭахь – иҵәырнагаз, изламцәажәар амуаз апроблемақәа, урт зегьы амилаҭ ахеиқәырхареи, ахақәитреи, ахьыԥшымреи, аҵара-лашареи, ашьцылара баапсқәеи ртәы акәын ирҳәоз. Араҟа авторцәа ҫарацәа дара рҟынза иҵәырҵхьаз реиҳабацәа ртематика иақәҽырҭуан, иацраԥшьны иалацәажәон аԥстазаара ахаҭа иқәнаргылоз амш азҵаарақәа. Амала, дасу дызламараз ала, азәы астатиақәа рыла, даҿеазәы жәеинраалала, ахԥатәи ажәамаанала, зегьы злацәажәоз, еибыҳәатәыс, збатәыс, еимактәыс ирымаз акы акәын: еилашәа-еилыҵуа излахаз, излагылаз аамҭа иаламзыкәа рмилаҭ ахаҽра аманы, рҵара-дырра ыҟаны, рекономика, ркультура, рлитература дырҽио, рсоциалтә ҭагылазаашьа маншәаланы, зқьышықәсала изыргәамҵуа атәым мчқәа рԥырхагамкәа, ҷьанаҭ ҳәа ирыԥхьазоз, Анцәа ду ираҭәаишьаз рыԥсадгьыл Аԥсны аҟазаара акәын!

Ари, аҭоурыхтә зыбларақәа идыргәашахьоу, аԥсуа жәлар рҩаазыҳәарақәа ракәын Аха урҭқәа реалхартә еиԥш аԥсҭазаараҿы рынагзара ауамызт, ишанымшәозгьы, ишыҟаԥозгьы, амч еиқәаҵәақәа рыдыҵәҟәалон, аԥсеивгахаҵәкьа рнаҭомызт, еиҳаракгьы аҵыхәтәантәи аҩшәышыҟәсақәак (XIX – XX) зынза рыҿдырҟәҟәеит аԥсуа жәлар рыԥсадгьыл аҿы рыҟазаара шәарҭахартә еиԥш, аха рҭоурыхтә лахьынца иазкыдыз аеҵәа иаҳаиаҳа алашара иаҿын, егьырҭ аеҵәақәа ирылубаартә еиԥш.

Аԥсуаа шжәытә жәларыз, рдац ԥашәқәа иаҳҳысхьоу азкьышыҟәсақәа рыцалашә ахьынтә ишаауаз, ус аламала урҭ рыцҟаара азәгьы ишилымшоз рдыруан, ирхыргахьоу амчра рнаҭон, ахеиқәырхарахьы ирыԥхьон есымша. Аха даҿа аамҭак еиԥшмызт Аԥсны аҵеи ду Д. Гәлиа иаамҭа. Уи ихациркыз асахьаркыратә литература, амилаҭ кьыԥхь ажәлар аҿеихт, иаргылт амилаҭқәа, ашәкәыҩра змоу ирҿыԥшны ԥхьаҟа идәыҟәлеит. Ус шакәу ҳарҳәоит ҩышыҟәса рыҩнуҵҟа иҭытцуа агазеҭ "Аԥсны" ианылоз аматериалқәа, иахьанзагьы цқьа итцаам.

Агазеҭ "Аԥсны" ажәеинраалақәа аницон Леуа Киут. Уи дреиуан Асовет мчра анааи еитцагылаз раԥхьатәи аинтеллигенциа. Иреиҳау аҵара иман. Аус иухьан аҭакԥхыҟәратә маҵурақәа рҿы, иаҳҳәап Ҭагратәи араионтә нагзаратә комитет ахантәаҩыс, апартиа Ҭагратәи араионтә комитет аҿы мазаныҟәгаҩыс. Иарԥысымҭа дыштагылаз, ижәлар рымаҵ игәазхара изымуцкәа 37-тәи ашыҟәсҟәа рзы ҳаԥсадгьыл аҭацәа дҭадырхоит.

Леуа Киут аԥсуа газеҭ "Аԥсны" аҭыцра иҩызцәа азәырҩы реиԥш, даргәырҧьеит, аредакциахь иҩымҭақәагьы наишьҭуан, уи адагьы дацхрааун аԥсуа акьыԥхь ажәлар рыларҵәараҿы. Агазеҭ "Аԥсны" (№38, декабр мза 10, 1920 ш. ианицоит ажәеинраала "Аҧыч". Ари ажәеинраалаҿы апоет қәыԥш иҿаԥиеуеит ичымазара баапсны ҳажәлар ирылаҿыз аҧычра Усҟан агазеҭ ахь изиҩуаз зегьы ажәеинраалоума, истатиоума, ма иажәабжь кьаҿума ари атематика ақтуалра шамаз дырԥы

иавсуамызт, избанзар, ажәлар ирҭахыцәкьан уи ашьаҭа ыцырҟаазарц.

Аԥшьаша ианааилахәлаз,
Ақьиа ишьхымза анызыз,
Мышьҭацәгьа ианизаз, – абас иалагоит аҩымҭа. Аҵыхәтәан иаабоит иахылцыз закәу.

"Изхәаҧтоузеи, ашьхымза иизаз дыхнарцәеит, иҩнапык рыла ихы кны дцәуо абахҭа дынҭанартәеит".

Абри хыхь иаагаз аномер аҿы иануп Нури Ажьиба иажәеинраала ҩ-куплетк иҟоу. Ари автор иаахтны иҳәоит царада ажәлар штәу, ԥхьаҟа ишзымцо. Ҳаԥхьап иарҿ:

Ҳазҭагылоу аамҭа,
Убри еиԥш аамҭоуп,
Кыр здыруа итәуп,
Егьыззымдыруа ҭдтәуп.

Аамҭа уацныҟәароуп,
Иара уацааиларoуп,
Хыма-ԥсыма ус ууроуп,
Еиҳарак цароуп.

Аҵареи аусуреи роуп ажәлар рыбзазара еиҧьызтәуа, изырҧьацо. Абри ауп авторгьы ииҳәарц иитаху. Агазеҭ "Аԥсны" (№17, асабша, маи мза 22, 1920 ш.) аномер аҿгьы иануп Нури Ажьиба иажәеинраала "Аԥхын" захьзу. Автор араҟа асахьа ҭихуеит ашколхәыцқәа аԥхынтәи рыԥсшьара мшқәа шцо, аамҭала аҿшеиҭанакыз, иаагап:

Ашколқәа ҭынчуп,
Акласскәа ҭацәуп,
Рцаҩгьы рцаразы днеиуам,
Аҵаҩцәа зегьы шьҭуп.

Аха аԥхын иамоуп аԥсҭазаара аазырԥшуа иҵегьы ахаҿқәа: иҵоит аҵәаҧәара, алаҵара, уаха-саха ҳәа ауаа анхара иаҿуп. Уи деигәырҧьоит автор анхара ҩнапыкла иахьыркыз.

Агазеҭ "Аԥсны" аԥхьаҩцәа рҟынтә иааиуан еиуеиԥшым аматериалқәа, урҭ зегьы ракәымзаргьы, акьыԥхь заахоз маҷмызт. Убарҭ рхыԥхьазараҿы иҟоуп асатиратә жәеинраалақәа, еиҳарак ажәлар рҳәамҭақәа ирылху, мамзаргьы урҭ рсиужет цаҧгәыс изҭаны иҟаҵоу. Убас иҟоу ҩымҭоуп агазеҭ "Аԥсны" (№26, сентиабр мза 19, 1919 ш.) ианылаз Олиа Ҳаш-ԥҳа лажәеинраала "Фу Гәада!" Уи ачамгәыр иантцаны ашәаны ирҳәон. Ҳаԥхьап ахаҭа:

Кәазан арха иеыхәмарырҭоуп,
Џьмантцәара ахәы иҟамчҟьарҭоуп,
Караа рхәы икакалкырҭоуп,
Делаа рхәы ирмацәысуеит,
Абаажә ахәы ирдыдуеит,
Имазара хәыҷы – иеыхәа мыжда,
Иеидара ныҟәгага – икьахь хәыҷы,
Изаза ҳәҳәага иоупыжә ҟаԥшь хәыҷы,
Дагьҭауадым, дагьаамсҭам
Анхацәагьы дрыладыргылом
Фу Гәада!
Лымт Гәада!
Гәада мыжда ԥҳак димоуп,
Камбашь цәак еимаас илышьоуп,
Жәцәак хашәзас иамоуп,
Лхы лыхәда цҳаражәҳәарҭоуп,
Ажәҩан дузза хыс илхагылоуп,
Адунеи дузза шьапыс илыцоуп,
Амшын дузза гәыс илымоуп,
Амра дузза хаҿыс илымоуп,
Амза дузза блас илызҭоуп,
Еҵәаԥьаа ҭеиспыҳәс илымоуп.

Жанрла сатиратә ажәеинраалоуп агазеҭ "Аԥсны (№32 ноиабр 8, 1919 ш.) иану Бабучка Ҳаш-ԥҳа лҩымҭа "Нанасо" (ачамгәыр иантцаны ашәаны ирҳәауа). Нанасо аԥсуа хьзым, аха уи аԥырхагамхеит асатиратә хаҿсахьа аҟаҵара, уанаԥхьогьы ашәаны улымҳа итаҩуеит.

"Сашҭа цқьоуп, нанасо!"
"Сыҩны ԥссоуп, нанасо!"
"Сымца еиқәуп нанасо!"
Исыбаргузеи! нанасо!
Сзаагоуп, нанасо!
Сбысҭа ууп, нанасо
Сҟәыд чаԥоуп, нанасо
Иалыф дымсит, нанасо!

Кыдыф хаҵа дцеит, нанасо!
Бидаҿ ԥҳәыс дааигеит, нанасо!
Исыбаргузеи, нанасо!
Иалыф дымсит, нанасо!

Ас еиԥш иҟаз алаф злаз, ажәлар рпоезиатә цәа хаа зыҟәныз аҩымҭақәа аԥхьаҩцәа акы, гәахәарыла ирыдыркылон, ҩбагьы, ҳмилаҭ рҿаԥыцтә поезиа иамаз аҵаулара, абеиара реилдыркаауан, ихԥахаз, урҭ рахь ахьарԥшра шаҭахызгьы аҳәон.

Агазеҭ "Аԥсны" аредақтор Д. Гәлиа хшыҩзцара бзиа рзиуан ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа, урҭ рыла ишьақәгылаз аҩымҭақәа, мамзаргьы рхаҭақәа лассы-лассы икьыԥхьуан, иаагап ҿырԥштәқәак "Ҟаҭамас Ҳалыбеи Амаршьан дкыдҵан ауаԥсҭәа даныршьыз, ихырҳәааз ашәа". Хәаҭхәаҭ Шьаҟрыл иҳәамҭаны М. Чалмаз ашәҟәы иаништаз (агазеҭ "Аԥсны" №21, август мза 16, 1919 ш.); "Хәаԥьа Шьардын имаана", уи аҳәамҭа ажәеинраалала иҩит Маан Ақыбеи (агазеҭ "Аԥсны" №30, оқтиабр 25, 1919 ш.); "Ажәытә ирҳәаз, аҿатә иҟалаз", Зыкә-иԥа Еснаҭ иҳәамҭаны ашәҟәы иаништеит Н. Лакоба (агазеҭ "Аԥсны" №15, июль 5, 1919 ш.) уҳәа убас иҵегьы.

"Аԥсны" адаҟьақәа рҿы, уарла-шәарла акәзаргьы, рҩымҭақәа аабоит еиуеиԥшым авторцәа. Урҭ иахьа иҳаздырам изусҵәоу, ирлахьынҵахаз, аԥсҭазаара азыблара иахьарблаҟьаз. Акы заҵәык иаадыруа ргазеҭ ишьҭнахуаз амилаҭ зҵаарақәа ирықәҿырҭуан, рыжәлар абзиа иақәшәар, рхы иақәиҭны абзазара бзиа рымазар рҭахын, уахь ихьадырԥшуан. Убас иҟаз дреиуоуп агазеҭ "Аԥ-

сны" зыстатиақәа анылоз Бахәа Ҳаҧьымба. Уи ихатә статиақәа рыҩра адагьы Кәыдры ауезд аҽы агазеҭ "Аҧсны" аҧхьаҩцәа рыларцәара иацхрааууаз Мосе Булиеи, Оҭар Чачааи, Мурат Аҩзбеи реиҧш дазҽлымҳан дыҟан, ус шакәу иара агазеҭ ахаҭа акырынтә аинформациа хәыҷқәа акьыҧхьхьан.

Бахәа Ҳаҧьымба агазеҭ "Аҧсны" (№13 июн 21, 1919 ш.) иаиҧоит абас хыс измоу астатиа "Кәыдры ауездаҟны". Уаҟа ҳаҧхьоит: "Аҧсны ажәытә аахысгьы, изыхҟьазаалакгьы рыцхарас иҟоуп аҭьычра, арҳәра, аха ажәытә хьымзҭы бааҧсын аҧсы ирҳәра. Ауаҩы дызшьуазгьы аҧсы ишәуи иабҧьар иҟәнуи шаҟа иалам-кьысра, цқьа деиқәкны, иуапа дылаҵаны, иабҧьар маҭәа иваҵаны ицон. Аха уажәы ажәытәәи ҵара змамыз ҳабацәа хараза инҳажьит. Уажәы ауаҩы дызшьуа иабҧьаргьы ргоит, имаҭәагьы ишәырхуеит.

Мыкә ауаҧшь аҽы азәы дыршьын, имаҭәагьы ргеит, иҽымаҭәагьы нырмыжьит. Абасоуп уажәы ҳаазқәылаз, абзиарахь ацара ацынхәрас, ҳаҵәгьара аҵәгьара нацаҳҵауа ҳшалагаз. Ианбыкәу абарҭ ҳаҵәгьарақәа ҳаныркәаҵуа?" (иара уа).

Рыцхарас иҟалаз абарҭ ҳаҵәгьарақәа, 82 шыкәса уажәы аҧхьа Бахәа Ҳаҧьымба игәы ихьуа дзыхцәажәоз, иахьагьы ҳзаҟәыҵуам, Асоветмчра 70 шыкәса рыҩнуҵҟа урҭ акыр ихнаҽызаргьы, иахәаҽызаргьы, 1992–1993 шыкәсқәа рзы иаҳхаагаз аибашьра ашьҭахь, уамашәа иубартә акәым уаҵәшәартә рыҧсы ҭалеит. Ҷоуп, ари аҽкы ҧасатәи СССР иахьаҵанакуа иахьабалак аҽаргәҭәеит, аламала ахәшәтәра амуа аҟынза.

Бахәа Ҳаҧьымба астатиақәа реиҧш ажәабжь кьаҿқәа, ажәамаана аҵакы змаз иҩуан. Убас агазеҭ "Аҧсны" (№2, январ 11, 1920 ш.) адаҟьаҿы икьыҧхьуеит аҩымҭа хәыҷы "Абгахәыҷи аҧьмеи" ҳәа хыс измаз. Мехакыла иахьмаҷу, насгьы литературатә ҭынхак аҳасабала иаагап:

"Абгахәыҷи аҧьмеи" ача еицыларҵеит. Ача анықала ҽнак иааин "ҳча шьҭа иаҳшап" ҳәа еибырҳәеит; аҿҳәарагьы мчыбжьык ҟарҵеит. Амчыбжьазы аҧьма цан ламура дук аанаган ачагәҭа иаланартәеит. Аҿҳәаразы

абгахәыҷгьы аҧьмагьы аайт ачарыц ршаразы, уажәы ашара иалагеит; абгахәыҷы ус аҳәеит. "ари ача ацәгьарахь сара исымаз, абзиарахь аҧьма уара иумаз" аҳәан абзиара иара иагауа иалагеит, уи аҧьма бзиа иамбеит. Уи шынеимаркуаз-ааимаркуаз абгахәыҷы ааҵкьан, аҧьма ахәдацәа акит; аҧьма ҟааит. Аҧьма анықаа, аламура дулыҵкьан абгахәыҷы илышьҭагәа икны еимыжәжәа иқәнаҵеит. Ача абзиагьы ацәгьагьы аҧьма иазынхеит" (иара уа).

Бахәа Ҳаҧьымба истатиақәа акьыҧхь збахьоу иҵегьы ықоуп агазеҭ "Аҧсны" аԁаҟьақәа рҿы. Арҭ ақтуалра рылан, усҟантәи амш иқәнаргылоз азҵаарақәа ирықәҿнаҭуан.

Ахшыҩ ҵар згәылоу ажәабжь кьаҿқәа агазеҭ "Аҧсны" иаиҧон зхабар ҳзымдыруа Володиа Аршба. Уи аҧстазааратә етиудқәа ирылхны ажәабжь кьаҿқәа иҩуан. Усҟан аҧсуа проза аарла ианцәырҵуаз акәын. Имҳәазакәа иҳаҩхажьыр иҳақым аҧсуа проза ацәырҵреи ашьақәгылареи рҿы агазеҭ "Аҧсни" нас "Аҧсны ҟаҧшьи" чыдала ирылдыршаз атәы. Ус шакәу аҩада сзыхцәажәаз аматериалқәагьы идырҵабыргуеит.

Абар агазеҭ "Аҧсны" (№36, ноиабр 6, 1919 ш.) Володиа Аршба иикьыҧхьыз ажәабжь хәыҷы "Аҟармаҵыс" зеиҧшроу: "Ашәа ҳәа аҵлақәа рышәшьыраҿы ухааза, уҭынчза аҟармаҵыс! Ашәа ҳәа уахынла амза лашараҿы. Уашәа даара сгәы арҧшааәуит сара. Иумбои акәара еиҧш ишнеиуа сылаҕырз сылақәа рахьтә? Сгәы сыхьуеит, иарзызоит уажәа хаа ҧшзаза.

Еҳ! Исгәалашәоит исхамыштзуа, сара сҩызцәа рыҧсра, цәгьарыла иҵахаз, адгьыл (анышә) зқәыҧсоу. Урҭ рнышәынтра еималт шәҵы ҳаскьын ҳаракыла. Сара азәык ҩызада саанхеит сеибаза, саанхеит сгәаҟуа, сгәырҩауа, слаҕырзырқәақәауа...

Сыҧсы зыргәыргьари?.. Агәыргьара бзиа сыцәцеит. Сгәы ҿыцьуеит сымацара, алашара аҵкыс алашьцара сеилаҳауеит. Иааскьахарушь убри аамҭа уара сыхаара аҟармаҵыс уара уашәаҳәарыла снышәынтра ауаа аназхьаурҧшыша?!

О! Сымыш аҟармаҵыс!.."

Арҭ ауазажәақәа ирыцоу афилософиа, ҳәарада, иҵаулоуп, хара инаскьоит ганрацәала еилукаар алшоит. Аҟармаҵыс ашәаҳәара иазгәышьуа, уи абна еилачыраҽы иҵыѡуа абжьы хаа зылаҧырзқәа аҳәҳәыҳәа иаанаго ауаѡы ишаабо еиҧш, ихьаақәа, игәҭыхақәа рацәоуп.

Иҟалап уи ахатәы гәырѡа иахылҵуазар, мамзаргьы ауаѡы иҧстазаараҽы амчхара ду змоу, зны дзыргәырґьо, ажәѡан ахь мҵәыжәѡада дзырҧыруа, даҽа зныхгьы ихы имагәыхьха дҟазцо, дзыргәырґьо бзиабаразар? Аѡада исҳәаз амотивқәа ыҟазаргьы, сгәанала, абри ажәабжь хәыҷы алирикатә фырхаца, мамзаргьы автор дзыргәаҭеиуа, дзынхьуа аҧсадгьыл ахьаа ауп, уи ахақәиҭра амш ауп дыззыҧшуа. Аҟармаҵыс ашәаҳәара -- ари Аҧсадгьыл ахақәиҭра иадҳәаланы иҟацоуп, уи ауп аѡымҭа хәыҷгьы акәиц еиҧш изуцрало.

Агазеҭ "Аҧсны" аҭыжьра есымша иацын ауадаѡарақәа. Убарҭ иреиуан зегь раҧхьазагьы аполитикатә уеиа бааҧсы, Аҧсны аҳра зуаз, нас изыѡуаз авторцәа рхыҧхьазара ахьмаҷыз. Иара убас агазеҭ аҭыжьра иаҭахыз аҧара амамзаара. Парада агазеҭ шзыҟамлоз аредакциа агәыҧ аҧсуа жәлар рахь аҳәара ҟаҵаны ирыѡуан: "Агазеҭ "Аҧсны" аредакциа шәыҳәоит агазеҭ ишәоуа ахә ари амза нцәааныа иалажәгаларазы. Абри аамҭаныа ианалашәаымгала, иануар акы инаркны агазеҭ аҭыцра иаҟәыцуеит. Ижәдыруазаайт, ареволиуциа иаҳнаҭаз абри акәын, абри даара ихьзырҳәаган ҳара ҳзы, абри аҭыцра иаҟәыцыр шьҭахьла ацара ахьзуп. Абра еиҭашәылаххәоит ианаамҭоу иалажәгаларц агазеҭ ахә. Агазеҭ бґьыц-қьаад 10 маатк ианрыҧсаз аҧсуа газеҭ 2 маатк ракәын хәыс иақәыс; ақьаад бґьыц 15 маат ианрыҧсаз – аҧсуа газеҭ 5 маатк ракәын хәыс иақәыз; уажәы ақьаад бґьыц зыҧсоу ахә бжоуп агазеҭ хәыс иақәу. Абри аналашәаымгала агазеҭ аҭыцра иаҟәыцроуп. Абри даара иҧхашьароуп аҧсуаа ҳзы, иагьхьымзґуп – ижәдыруазаайт абри" (агазеҭ "Аҧсны" №43, декабр 10, 1920 ш.).

Ас иҟаз аинформациақәа агазеҭ лассы-лассы ианыҵон. Абар даҽеакгьы: "Аредакциа аҟынтә: Очамчыра

ауезд аҽы агазеҭ зауқәо ҳшәыҳәоит ахә алажәгаларазы М. Аѡзба иҽы.

Гәдоуҭа ауезд аҽы агазеҭ зауқәо ҳшәыҳәоит ахә алажәгаларазы З. Бениа иҽы.

Мурат Аѡзба Аҧсны еицырдыруаз анхаѡы Мыкә инхоз Кадыр Аѡзба иҧеиҳаб иакәын. Дынхон Очамчыра ақалақь аҽы. Аҵара иман. Далгахьан Баҭым ақалақь аҽы агимназиа, аҧсуа патриот хаҵан. Аҧсуа газеҭ "Аҧсны" ҷьыбаҭыхлагьы дацхрааруан, иара ус Очамчыра ауезд зегьы аҽы рыларҵәареи аҧареизгареи рҽы еышәала дазгылан.

Зосим Бениа иакәзар, уигьы убас ҵәатәы шьаҟаны даҵагылан Гәдоуҭа ауезд аҽы аҧсуа газеҭ рыларҵәареи ҧарала ацхыраара аус аҽи. Ихаҭагьы астатиақәа иѡуан. Уи атәы алада иҵегьы сазаатгылоит.

Аекономика азҵаара адагьы иҟан агазеҭ "Аҧсны" аредакциа иҵегьы изыргәаҟуаз, уи аҭыцразы ирҧышьклаҳәуаз ауадаѡарақәа. Уи еиҳагьы ихадарақәаз ируакын. Абар урҭ ѡаҧхьа иҟарҵо аҳәара закәу. Уи аабоит агазеҭ "Аҧсны" №18 маи 19, 1920 шықәсазы иҭыцыз аҽы. "Аредакциа агәыҧ рыкнытә аҧсышәала аҵара змақәоу рахь" ҳәа хыс измоу астатиаҽы. Уаҟа иаҳәоит: "Уажәы хаазқәылаз аҧсуа интеллигенциа, аҧсышәала аҵара змоу, ҳгазеҭ "Аҧсны" ахь астатиақәа азәык-ѡыцьак ракәымзар, раашьҭра иаҟәыцит измааноу ҳаздырам.

Цьоукы зны-зынла ирамхаҳәоны иҳаҳауеит дара агәыҧ азхоит уи агазеҭ азхара астатиақәа рыѡра ҳәа. Акы, Аҟәа итәоу ирыѡуа аиҳа ақытақәа рахьтә, ауездқәа рахьтә иаҳзааруа иаҳа еиґьуп агазеҭ азы. Ѡба, "Агәыҧ" анырҳәа араҟа еидгәыҧланы ари агазеҭ иадтәалоу ҷьышәаымшьаайт. "Агәыҧ" ҳәа ҳара ҳзышьҭоу ма азәы иоуп, ма ѡыцьа роуп иреиҳам.

Азәи ѡыцьеи рымацарала агазеҭ зыҟалауам абри жәдыруазаайт: убри аҟнытә ҳшәыҳәоит астатиақәа раашьҭра шәацәымаашьаразы "Агәыҧ" (Агазеҭ "Аҧсны" №18, маи 1920 ш.)

Агазеҭ "Аҧсны" ҭзыжьуаз ауаа азҽлымҳара ду азыруан авторцәа радҧхьалара, еиуеиҧшым аинформациақәа аазышьҭуа ақытқоррцәа раазара, насгьы дара рышҟа

изыԥуа аинтеллигенциа еиҳарак арҵаԥцәа, ауахәама аусуԥцәа. Аҟәатәи арҵаԥцәа рсеминариеи Аҟәатәи ареалтә цараиурҭеи ирҭаз аҽар абжьарақәа рыртон, ишыԥтәыз, иԥтәыз атема, ажәа мыцхәыла акәымкәа иркьаҽны, еилацаланы, аҳшыԥзцарақәа гәылыршәааны аҟацара уҳәа убас иҵегьы.

Убри ахыхьгьы аԥьшьара рыҭаны агазет ианырҵон материалла, ҭарала иацхраауаз ауаа рыхьз, рыжәла, мамзаргьы, ақытақәа Лыхны, Пақәашь, Тҟәарчал, Аҵандара, Азԥыбжьа абри аҟара аҧара еизганы агазет "Аҧсны" аҭыжьраҽы ҳхы иаҳархәарц иаҳзаарҭит ҳәа. Артқәа реиҧш иҟаз афақтқәа агазеҭи аҧхьаԥцәеи еиҳа еизааигәанатәуан.

Убри ҳахыхьгьы иазгәаҭатәуп агазет "Аҧсны" авторцәа ҽарацәа адзыҧхьалаз даҽа фақтгьы. Уи убри ауп: аредақциа материалла ишмаҷьаназгьы. раагарҭақәа шырацәамызгьы дара рахь изыԥуаз авторцәа агонорар рзыршәон. Аригьы агазет ауаажәларраҽы аҳатыр шьҭызхуаз акы акәны иҟан. Хыхь исҳәаз сажәақәа арҵабыргразы абар фақтк. Абар "Псышәапа аԥра-аҧхьара здыруа рахь" ҳәа хыс измоу аинформациаҽы аредақциа иаԥуа: "Аҧсуа газет ианаҳҵаразы астатиақәа еилырганы иԥоны иаҳзаашәҭиуа агазет аҽы шаҟа ҵәаҕәара (арҵаза ҟалауа аҟара манатбжак 50 к.) иоуеит. Агазет азы ихәарҭам астатиа ҳадаҳкылауам, иҳахәауам. Астатиақәа ажәа мыцхәыла инроушәа иҟаҵақәоу аредақциа ақәиҭуп ажәа-мыцхәқәа рыркьаҽра. Цқьа еилырганы иԥым аредақциаҽы мыцхәы арҽиара ҷьабаа здырбалаз астатиа ахә еиҳа илаҟәуп. Астатиа аазҭиуа ҽацәк аҽы акәзаргьы ҷьара ианицароуп: "абри азы исықәнагауа соуааит" ҳәа. Убри аҵаҟа ихьзи ижәлеи аницаait.

Аҧара аушьас иамоу абриоуп, астатиа анҭыцлакь аҽны инаркны даннеилакгьы аредақтор иҟнытә иоуеит. Изҭаху, еизакны исоундаз згәахәуа мызкы-ԥымз рышьҭахь, 5-ка, 10-ка статиа анааишьҭлакь ашьҭахь астатиа зтәу дмаар, ма даҽазәы агәарагара шәкәы (доверенность) иҭаны даашәышьҭыр, ашәкәы инапы ианырҵаны аҧарақәа ирҭоит "Аредақциа". Агазет "Аҧсны" №24, июль 10, 1920 ш.)

Абригь агазет "Аҧсны авторцәа адзыҧхьалоз афақторқәа ируакын. Насгьы имԥашьо иаанарҧшуеит агазет "Аҧсны" аредақтор Д. Гәлиа иавторцәа гонорарлагьы агәцаракра шырзиуаз, илшара шмаҷызгьы ианылоз астатиақәа рыхә ишәон.

МЫШЬА ҚӘЫЧБЕРИА

"Аԥсны Асовет мчы азы ақәԥаҩцәа" захьзу ашәҟәаҿы ҳаԥхьоит: "Михаил Георгиевич Кучберия родился в селе Река Самурзаканского участка в крестьянской семье. Окончил приходскую школу в селе Пакуашь Кодорского участка в 1916 году и двухклассное училище в селе Бедиа Самурзаканского участка. В 1917 году поступил в Очамчирское высшее начальное училище, но из-за неимения средств вынужден был оставить учебу. 1919 году поступил в Сухумскую учительскую семинарию, преобразованную позже в педогогический техникум, который окончил в 1926 году.

В период господства меньшевиков М. Г. Кучберия принимал активное участие в борьбе за установление Советской власти. Он состоял в отряде Буджги Кортава и Засима Лабахуа. Летом 1918 года на село Сачино Бедийской общины, где стояла вооруженная охрана местных красных партизан, с территории села Пакуашь, напала группа из меньшевистского отряда Ясона Маргания. Михаил Георгиевич вместе с другими партизанами с. Сачино принял участие в этой схватке. Перестрелка продолжалось два дня. Партизаны разгромили меньшевитскую группу, которая бежала в Пакуашь.

И в последующие годы М. Кучберия учавствовал в партизанском движении и пропагандировал революционные идеи.

После победы Советской власти в Абхазии в 1921 году Кучберия является активным участником с социалистических преобразовании в республике. В 1921 году вступил в комсомол и являлся одним из организаторов комсомольской ячейки в селе Река. С 1929 года – кандидат в члены партии, а с 1927 года – член Коммунистической партии.

В 1926–1928 годах работал заведующим агитпропотделом Гальского уездного комитета комсомола, в 1928–1933 годах в Гальском Леспромхозе сначала помошником

директора, а затем заведующим отделом. С января 1934 по 1936 год Михаил Георгиевич на партинной работе, являлся заведующим оргмассовым отделом Очамчирского райком ПК (б) Грузии, а 1936–1942 годах заместителем директора Очамчирской МТС по политической части. С 1929 года Кучберия находился на фронтах Великой Отечественной войны.

После демобилизации из Советской Армии М. Г. Кучберия работал на разных должностях: инспектором Очамчирского райисполкома по оргнабору, заведующим отделом социального обеспечения Очамчирского райсполкома и др.

Награжден орденом Красной Звезды, медалями "За взятие Берлина", "За освобождение Варшавы", "За победу над Германией в Великой Отечественной войне – 1941–1945 гг.", "20 лет победы над Германиеи", "50 лет Вооруженных Сил СССР". (Борцы за Советскую власть в Абхазии. Сухум – 1973 г., стр. 177–178).

Ишаабо еиԥш, М. Г. Қәычберна дызнысыз амҩа ҭбааԥ, амҽхакгьы амоуп. Уи, Аԥсны уаҩытәыҩсак иаҳасабала, патриотк иаҳасабала иуал ԥшьа наигзеит, иԥсадгьыл амаԥ иуит фырхаԥала. Ҳара араҟа ҳзыхцәажәо, абри ауаҩ журналистк иаҳасабала, ҳмилаԥ кьыԥхь аҩыԥхахара ианаҧыз аамҭазы илиршаз атәы ауп. Уи ишаабо еиԥш, иахьанзагьы ибиографиа ианым, азәгьы издырам, иахәҭазамкәа архивтә саба иаԥәахны иҟан. Нас абри аҟара зыԥсадгьыл аԥьабаа адызбалаз ауаҩы, ҳаԥсуа кьыԥхь аҧтәи иԥьабаагьы зҳарзрызеи. Урҭ рҩызцәа ауаа аганахь иҳазныжьуам, инҳажьзаргьы ҳжурналистика аҭоурых ахаҭа азин ҳнаҭом.

Мышьа Қәычберна патриотк иаҳасабала дцәырҵуеит агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҧы. Усҟан иара аҵара иҵон Аҟәатәи арҵаҩратә семинариаҧы.

Мышьа Қәычберна Аҟәа аҵара аниҵоз иоуит алитературеи ажурналистикеи рыбзиабара, дагьалагоит аҩра. Насгьы ара аҵара рҵон иара хаҭала ибзианы иидыруаз, изааигәаз аҵаҩцәагьы, иаагап Герасим Берзениа, Данил Аҳашба, Мушьни Аҳашба, Мышьа Логәуа...

Агазеҭ "Аԥсны" Мышьа Қәычберна ианиҵон аматериалқәа. Журналистк, поет қәыԥшк иаҳасабала аиҵагы-

лара иаҽыз аинтеллигенциа дырдыруан избан акәзар. агазеҭ ианылоз истатиақәеи иажәеинраалақәеи рҽы ишьҭихуан Аҧсни аҧсуа жәлари ргәы зырхытҳыҵуаз, изыргәамцуаз азцаарақәа. Убас, агазеҭ "Аҧсны" (1920 ш., август мза 7) адаҟьаҽы икьыҧхьуеит "Зхатәы бызшәала аҵара змам" ҳәа хыс измоу астатиа. Араҟагьы, егьырҭ авторцәа абри азцаара иазкны изыԥуа реиҧш, Мышьа Қәычбериагьы, дазааҭгылоит амилаҭ ахаҽра мызырц, аамҭа азыблара иамлагарц азын ихымпадатәиу азцаарақәа ишыруаку ахатәы бызшәала аҵара. Абри аидеиа аҧсуа жәлар рыларцәара. рыхшыԥ азышьҭра иазкуп Мышьа Қәычбериа истатиагьы. Абар уи иаҳәо: "Ԥыцьа бзиа еибабауа ауаа, еиқәгәыҧны рыграқәа мзакәа ианеибырҳәа, ииашаны, урҭ рус бзиамхар ҟалом. Зны ашкол ахьтә аԥныка саннеи, ҳгәылак аԥны дтәан, убри ихәыцы ашкол дҭан, уара ишәырцозиз иахьа арцаԥы ҳәа иҧа диазцааит, ауқәын аҧсуа шәкәы ҳирцон иҳәеит, иаб дгәааны ус иҳәеит: "арцаԥгьы уаргьы шәеибамбааит, шьҭа уара ашколахь удәықәысцааныза иҳәан дыцәхәуа далагеит. Ҳаи, избан цьушьт ҳәа анысҳәа, избан захьзузеи, иубахьоума ари еиҧш ассир, ауаԥы иузымдыруа уҵароуп, акәымзар, иудыруа уеизгьы иудыруеит, иазыруазеи иҵоу еиҭа цауа иҳәеит. Цабыргуп, ауаԥы изымдыруа ауп иицаша, аха ари зҳәоз ауаԥы издырамызт аҧсуа бызшәагьы цқьа, аԥреи аҧхьареи рахь акгьы. Ииашаны ашәкәы ишахәо еиҧш, иҵабыргуп ауаԥы заҟа бызшәа рыхкы идыруа акара ауаԥра илоуп ҳәа. Аха ахатәы бызшәа аԥреи аҧхьареи иззымдыруа ауаԥы азәы дуазцаар узеиуоузеи милаҵс ҳәа, милаҵс узеиуоу ануҳәалакь, нас убызшәа ҳәеишьҳәа уеиҳәар, ианузымҳәалакь атәым бызшәапа аҵара умазаргьы, акгьы даҧсазамзаап ҳәа духыччаны дцоит. Уасхырда аԥны узыргылом ҳәа ишырҳауа еиҧш, рапхьаза иуцароуп ухатәы бызшәа. Нас егьырҭ иага узцозаргьы ицала" (агазеҭ "Аҧсны" №28, 1920 ш., август 7.)

Абри астатиаҽы автор иаахтны иҳәоит ахатәы бызшәа адырра зегьы ишрыцку, нас егьырҭ заҟа уҭаху, ухы иҭазо ҵала ҳәа. Аха убри инаваргыланы иаҳирбоит иацәыҧхашьартә аҟынза, ахатәы бызшәа ауаԥы иҧста-

заараҽы иаҵнакуа ззымдыруа, иззеилымкааУа ауаагьы. Урҭ рԥызцәа шәарҭоуп ахатәы бызшәа аҽиара амԥа иаԥықәслоит, ақыдуахәақәа реиҧш ианыжьлоуп.

Мышьа Қәычбериа агазеҭ "Аҧсны" иаиҵеит "Иҳахьзеи аҧсацәа ҳазцарадоузеи" ҳәа хыс измоу даҽа статиак. Автор уаҟа ԥ-зцаарак шьҭихуеит: акы, ахәыҷы иаазара атәи уи иацраҧшьны ицәыригоит аҵара. Арҭ аԥбагьы акны еидҳәалоуп, акы ада егьи зхаҭәааУам, еиҳаракгьы амилаҭ ҧхьаҟатәи аҧеиҧшхәы ианахьысуа. Мышьа Қәычбериагьы игәы иҵхоит ижәлар гәакьа иахьцарадоу, насгьы уи зыхшыԥ азызышьҭуа раҵкыс иазызмышьҭуа, агәхьаа зкым ахьеиҳау. Убарҭ рԥызцәа ацәа исзалхуазар ҳәа ауп дызҽу ажурналистгьы. Уажәы ҳаҧхьап астатиа агәылԥаа, усҟан еиҳа иаҳбарҭахоит автор хьаас имоу, аҧсуа ҧстазааракәы иреалахарц шиҭаху: "Дарбанзаалакгьы ауаԥытәыԥса анцәа иатәашьаны ахшара даниитә уалс идуп ииашаны диаазаразы, аазара зысҳәаз азы шьоукы ус ргәы иаанагар ҟалап, ахшара дансоу дысмаазакәа дкасыжьуама ҳәа. Аха аазарақәа зегьы еиҧшым, иԥбоуп, ихпоуп, егьа рылагьы аазароуп. Акы, шьоукы ргәы иаанагар ҳәа ззысҳәаз, иҽеиҵап, ииржәып, ддухар, дԥеидасыр, шьҭа уаазоуп ҳәа аԥьмақәа дрыциҵап. Ԥба, аазара иашазы аҵара иуҭароуп. Аԥьабаа идбал, изцаз уара узгьы, иуаажәлар рызгьы, аҽазәы изгьы дхәарҭахап. Изымҵар, даҧсамхар, аԥьабаа идумбалаз, ихы иаԥьишьап, уара уԥьабаа уезгьы иҟауцароуп уара узы. Изаҳауагьы афырхаҵа узырҳәап, иҧа дҽеимхеит акәымзар анапы игымхеит ҳәа. Цабыргуп, ауаԥы дзаазо мазароуп, аха еиҳарак гәаҧхароуп. Даараза амал змоу иҧа еиҧш цқьа дузымаазаргьы уеизгьы цара хәыҷык иуҭар улшоит умаашьар. Ҳара аҧсацәа моу иҟоуп убри еиҧш амилаҭқәа ҳара иҳамоу амазара иҟәнаҳшьо, хәыԥьара ишаны хәҭак аҟара змамгьы, аха иҧа диаазоит аҵара ииҭоит. Нас ҳара иҳахьзеи, ҳазцарадоузеи? Ҳазцарадоу убри азы акәхап, иҳаздырам аҵара зыҧсоу, аҵара шлашырбагоу, аҵарадара шлашьцароу.

Иҳахьзеи мшәан ҳара алашара ныжьны алашьцарахь ҳзеихозеи? Аха зегьы зырҽеиуа адырра ауп.

Абга иага аҽауцаргьы, абнахь иԥшуеит ҳәа, ҳаргьы ацара акәым ҳгәы зызтоу ауаҩрхәреи, аҩыжәреи, ағьычреи роуп ҳзышьтоу. Ҭацак илхәеит ҳәа рҳәоит акрызуроуп, азы аазгароуп, аҟәыд счаԥароуп, сышьҭаларoуп, сыцәароуп... ҳәа лускәа зегьы шылыԥхьазоз акгьы лзыҟамцазакәа ишеит ҳәа рҳәоит еиԥш, ҳаргьы 10–11 шықәса иццароуп ҳәа ашықәсқәа еиқәыԥхьазаны, ҽааны, цахә, цабжь ҳәа ҳазхәыцуеит ацара. Зеыззышәаз акы имцар ҟалазом.

Акыр зычҳаз, акыр ибеит рҳәоит, абри мыцым" (агазеҭ "Аԥсны" №15, маи мза 8, 1920 ш.)

Астатиа ахцәажәара мыцхәуп, иҳанаҳәоит автор игәтыхақәа еилыкка.

Аԥхьаҩ изы аинтерес аҵоуп астатиа "Агәаԥхара". Уи кьыԥхьуп агазеҭ "Аԥсны" (№42, декабр 10, 1920 ш.) аҿы. Аҩымҭаҿы автор далацәажәоит, ҧсихологиатә фақторны иазгәеиҭоит ауаҩы ихаҭашьатә ҟазшьақәа ирыцаркуа, аԥсҭазаараҿы дышҳәаақәырцо Ҳәарада, ашьцылара бааԥсқәа рахь ихоу ацәаҩа, аҟазшьа ауаҩы рацәак дарбзазом, еиҳаркгьы аашьара еиԥш иҟоу аҟазшьа. Астатиаҿы ус еиԥш иҟоу ашьцылара иақәзбоуп, избан зар, аашьара чмазароуп, уҽеауҭар алцра уадаҩуп, улҭаҳәаҳаа уагеит. Уи хәшәыс иамоу, ауаҩы ихаҭара зырлахҿыхуа, иҵоураны дҟазцо агәаԥхара. Агәаԥхара ахьыҟам изцом аԥсҭазаара ԥхьаҟа, итәоит имқәацо ҧьара.

Мышьа Қәычбериа ас еиԥш иҟоу ахшыҩзцара истатиа изаиҭо еилкааун, уи иҳәоит аԥсуаа ацара аус аҿы агәаԥхара аҵкыс аашьара цәаҩаны ишҳамоу, аха убри ҳцәаҩа кажьны ацарахьы ҳахшара рхы ҳмырхар, иад ҳамцалар шамуа иаахтны иҳәоит. Ҳаԥхьап астатиа иналк-ҩалкны, усҟан еиҳагьы иаҳбартахоит автор қәыԥш хьаас, гәыцхас имоу: "Ауаҩытәыҩса дарбанзаалакгьы агәаԥхара иманы, дмаашьакәа инапы злаикыз аус иқәымҿиарацы изыҟалом. Дарараза ишиҭаху еиԥшцәкьа иҟамларгьы, уеизгьы иҧьабаа ызуам. Уаҩы дыбжьызхуа аашьара еиԥш, шамахамзар, егьыҟам. Азҭачы бауеит ҳәа ауаҩы даашьаны ҧьарак дтәар, игәы бжьысуеит, агәаԥхара ицәызуеит, малатәа аҵкыс мала ныҟәа еиҧьуп рҳәоит. Агәаԥхара бзиа уаҩы иҟазшьа бзианатәуеит, ахаара ицанаҵоит. Ари зегьы ҟазцо амаашьароуп. Цабыргны, ауаҩытәыҩса аамҭа дацныҟәозароуп акәымзар аамҭа иара ицныҟәом, иагьизыԥшуам. Убас уажәтәи аамҭа цароуп уаҩ дзышьҭалаша.

Азы иаанаго, аԥша иагоит ҳәа ауаҩгьы ҧьабаада иоуа феидара изалҵуам. Ацара зоурцы зҭаху ауаҩы кыр ҧьабаа ихҭнигароуп, избан акәзар, ҧьабаада уаҩы егьиауам, иоузаргьы ихаам, иқьардоуп иара изы. Цабыргуп, ауаҩы раԥхьаза инапы злеикуа аус ицәыбаргхоит... Ацара змоу ауаҩы дхәарҭа дуун зегьы рзы. Ацара адырра мариандаз зегьы ацара рыманы иҟазаарын, аха ацара, адырра кры аҭахуп, убри азоуп ацара змоу ауаа змачу, Цара змам ауаҩы алашьцара ицагылоу диҩызоуп рҳәоит, иагьцабыргуп, ааи, алашьцара ицагылоуцәкьа уажәтәи аамҭазы цара змам иоуп. Ажәытә ҳабацәа изларҳәоз ала, царадагьы уаҩы ихы ныҟәигаратәы иҟан, избан уҳәар, усҟан Аԥсны беиан, егьырҭ зегьы ҳарҟәацып шәырла мацара ауаҩы ихы ныҟәигон. Цабыргуп, Аԥсны есқьынгьы абеиара амоуп, аха уажәы ҳазҭагылоу аамҭазы заца царада шәырла уаҩы ихы ныҟәимгара, цара змоугьы даара уаҩы гьангьашк, ҽышәак иакәымзар ибыргуп ахныҟәгара" (агазеҭ "Аԥсны" №42 (80) ахәаша декабр мза 10, 1920 ш.)

Мышьа Қәычбериа ипублицистикатә статиақәа ирҟазшьа ҷыдоуп рбызшәа ацқьара, аматериал аилацалара, аԥсуа жәаԥҟақәа рхархәара, игәтакқәа гәылыртәааны раарԥшра. Иаагап акык-ҩбак аҿырԥштәқәа: "Малатәа аҵкыс маланыҟәа еиҧьуп", "Азҭачы бауеит", "Азы иаанаго аԥша иагоит" уҳәа убас ицегьы. Мышьа Қәычбериа иҩуан ажәеинраалақәагьы, урҭ ирыгқәоу шԥаҟам, иахьатәи аԥсуа жәеинраала аҩазараҿы изгылом, ҳәарада, аха усҟан агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҟынтә игоз апоезиатә бжьеилаԥсақәа иаргьы ирыцәҽнаҭуан, иактуалны иҟан.

Агазеҭ "Аԥсны" (март 30, 1920 ш.) адаҟьаҿы икьыԥхьуп М. Қәычбериа иажәеинраала "Ацаҩи аҧычҩи" ҳәа захьзу. Аҩымҭа хәыҷуп, зынза 12 цәаҳәа роуп иҟоу, аха аԥхьаҩ ихаҿы инхартә аиҿырԥшра аметод ихы иархәаны дақәызбоит аҧычра. Усҟан агазеҭ "Аԥсны" ада-

ҟьақәа рҽы ишаабо еиԥш, лаба зкыз зегьы аҕьычреи, арҳәреи, ауаҩшьреи ирҽагыланы иқәԥон, аха иара убри аҟара ажәлар ирылацәаны, иҽкны иҟан, аиааира уадаҩын, аҽунатомызт, адац-ԥашәқәа еиҳагьы иарцаулон 1919–1920 шықәсқәа рзы.

Апоет қәыԥш еиҽирԥшуеит ацаҩи аҕьычҩи рлахьынца, уи машәыршәа иауҟаицах автор, избан акәзар, ажәеинраала ацакы аҧхьаҩ иҟны еиҳа еилыхха инеирц азоуп ацәгьаҟацаҩи акы илцындаз ҳәа ауаа ззыԥшу ацаҩи зеиҽаргылоу, изеиҽирԥшуа. "Ацаҩы дҟалашт дхәарҭаны, аҕьыч дҟалашт дшәаины. Ацаҩы дҟалашт длашаны. Аҕьыч дҟалашт длашьцаны", – ихиркәшоит апоет қәыԥш иҩымҭа.

Иара ҩбас 1920 шықәса, асабша маи 22 аҽны иҭыцыз агазеҭ "Аԥсны" ианып ааԥынраха анхара-анцыра иазку ажәеинраала "Ааԥын". Автор анхацәа агәалаҟара роурц азыҳәан ааҕынтәи рԥьа усурақәа ашәа рзиҳәоит, насгьы иацшьны иазгәеиҭоит аԥсабара аҿыхара, аԥсаа рашәаҳәара, анхаҩы иусқәа узеицрымхуа аԥсҭазааратә гимн шыҟарцо. Уи ааԥынразы анхаратә усура анеилаԥшуа, аԥсаа "аӷӷаҳәа ашәа ахьырҳәо, аԥсабара ахьдырҿыхо анаҩсангьы дара рхаҭақәагьы, наҟ-ааҟ рышьҭа мызырц инхоит, рытрақәа ҟарцоит, аԥшқа хырхырц, рцыхәтәа дмырзырц, ус иҟоуп аԥсабара адиалектика!

Апоет қәыԥш иҩымҭа ззикуа, аҽаҩра аазрыхуа абарақьаҭра ҟазцо анхаҩы иоуп. Уи иԥсҭазаара дамазгәыҭуп. "Заԥхьаҟа игәыӷуа, анцәа иуаа, еибыҭоуп рыцәаҕәагақәа, икәыршоуп рымхқәа гәарала. Анцәа иҳәоит зегьы напы зларкыз рыҟәирҿиаразы", – иҩуеит автор.

Мышьа Қәычбериа агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) адаҟьақәа рҿы иикьыԥхьыз астатиақәеи ажәеинраалақәеи иаҳдырбоит аԥсуа милаҭ кьыԥхьи ашәҟәыҩҩреи ашьақәгылараҿы аԥсуа патриотк, интеллигентк иаҳасабала иахьагьы избахә злаххәаша, даҳгәалазыршәаша иԥьабаа шаду.

ҬЕДО АҲАШБА

Агазеҭ "Аԥсны" (№37, ноиабр 18, 1919 ш.) иану арцаҩы Ҭедо Аҳашба истатиа "Иарбан мшәан ҳазмырҿыхо?" ҳәа хыс измоу даара уаҩы дархәыцыртә иҟоуп. Зны ҳрыԥхьап гәылҩаакәак: "Аԥсны автономиа аманы ақырҭқәа р-Республика иалаԥхьазоуп. Ари ҳауижьҭеи абар 7-8 мзы цуеит. Урҭ ара аусура иаҿуп, абар егьрыгым мчыла, цәыршәарыла арҳәра, аҕьычра ииаиқәдыртәразы" (иара уа).

Арҭ хыхь иаазгаз арцаҩы иажәақәа ирониала иҳәоуп, ақырҭуа меншевикцәа Аԥсны заҵа арҳәра, аҕьычра еиқәдмыртәарыз рхаҭақәа уи акәын изҿзаз, импыцахалаҩцәан "ҳдемократцәоуп" ҳәа рхы шырыԥхьазозгьы. Урҭ атәымуаа иҟарцоз акәзам Ҭедо Аҳашба иԥьеишьоз, ихаҿы изаамгоз. Уи иԥьеишьоз, илакәишьоз, ихшыҩ изҭамыгзоз ԥытҩык хара изымхәыцқәоз ҳара ҳтәқәа рхы шымҩаԥыргоз акәын. "Иахьа уажәрааныа ҳшыҟазалакгьы уажәшьҭа... ҳхы ҳаззымиааиуазеи, иаҳԥырхагамзар излаҳахәауазеи мшәан арҳәреи аҕьычреи издынцәало, ҳаргьы ҳдырзуеит, ҳ-Аԥсадгьыл дырзуеит, даргьы усгьы изуеит.

Абри нахысгьы сара сдыррала аԥсацәа зегьы иҳагхази иҳаԥхахьоуи мҳәакәа ҳавтономиа иацанакуа амыч ала аус ура ҳалагар иаҳа иаҳзеиҕьхап, шәаҟәыц арҳәра, аҕьычра, мамзар ихашәҵ ҩыԥьала, хҩыла ҳабжаҩык кры еилызцо шҳампыцазуа; аамҭак-аамҭак зегьы ирымоуп; иахьа ацәгьара иаамҭам, изаамҭоу аҵароуп, милаҭ мырзроуп, абзиарахь ҳрыхароуп" (иара уа).

Арцаҩы Ҭедо Аҳашба арҭ иуазажәақәа зхаҿы ааг а ра уадаҩыз ауаа-цәгьақәа ыҟагәышьан, урҭ цабыргуп, ҳаԥсадгьыл аибашьра иалазыргылаз, атәым мчқәа иахаԥаз ирыхҟьаз рацәоуп, дара иҟарцоз ацәгьоурақәа иҿкны ирылалаз иаҟьашьыз рацәаҩхеит ҳара ҳаҩнуцкагьы. Аха убри аҿкы бааԥсы ахәаҽра аҽацәыхьчара, ахаиа-

аира атахуп ҳәа асаркьал дасуеит зғәы зыхьуа, ибылуа ақыҭа арҵаҩы.

Ҧсабарала аибашьра аҭәагашоура убри аҟара ибааԥсуп, уи еиқәтәаргьы, иахылҵуа ацәгьоурақәа зеиқәтәом, краамҭа ажәлар рыԥсҭазаара иалаҳьаны иаанхоит, аҽарҿыцуама уҳәо аҟынза. Ус шакәу ҳанамҳәои ақыртуа нациҫтцәа 1992–1993 шықәсқәа рызтәи ҳазҭадыргылаз аибашьра. Иахьагьы инагзаны изеиқәымтәац уи иаршыз ацәгьа-мыцәгьарақәа...

"Хәыҷы-хәыҷла рҿыхара" ахьзуп Ҭедо Аҳашба агазеҭ "Аԥсны" (№35, ноиабр 29, 1919 ш.) иаҧицаз истатиа хәыҷы. Автор араҟа дызлацәажәо Ҧақәашь ақыҭа аҭагылазаашьа ауп. "Ҧақәашь ақыҭа иаланхо ауаа анга҆ҟ зымԥакы аҕьычцәа рыла, зымԥакы арҳәцәа рыла, нас дырԥагь зымԥакы аиҳабыра рекзекуциа ала (уи ҟазцоз ақырҭуа меншевикцәа рыр ракәын – Р. Қ.) рыԥсы иақәыԥшын ишыжәлараз еибырҳәан ацәгьоурақәа ҳрықәзит ҳәа рҿеидыркылт ауаа иашақәа, ацәгьара зҭахым, парҭиас рхы иахьзырҵеит "ақьиақәа рпартиа" ҳәа. Урҭ ирыдыркылом аҕьычцәа, арҳәцәа ирпартиам азәгьы, азәы машәыршәа дрылашәаргьы длаԥшықәцаны дрылырцоит, реизара ду аҿы приговорла, шәҟәыла ишьтырхит дара нзырхаша, аҕьычра, арҳәра зырцәаша "аположение", ирзынарышьтит Кәыдры ауезд аземство аиҳабыра рнапы ақәырцаразы; иалырхит 6-ԥык ауаа-еибагақәа, ауаа иашақәа "азыбцәа" ҳәа; 5-ԥык амилициа ирылаз ирызԥырцәеит хәышә-хәышә маат ауалафахәы мызла, уалс ирыдырцеит русҳәарҭаҿы аԥошьта адыртрацы, уахынлагьы еынлагьы иаԥырымҵыкәа итәазарц; урҭ рнаԥс иалырхит 30-ԥык ауаа иашақәа, ауаа қьиақәа, аҕьычра зыхнамҳәаац, "аотриад" рыхьзцаны ажәлар рымԥакәа ддыркрацы, ацәгьа иашьтазаԥызарцы. Иара убрижьтеи ҕьычра ҟамлац", – иԥуеит Ҭедо Аҳашба.

Ҧақәашьаа аамҭа бааԥсы иштагылазгьы, хыԥхьазара змамыз амчеиқәаҵәақәа (адәахьтәигьы аԥныцҟатәигьы) ишдыргәаҟуазгьы рҿи рнапи еиқәцаны итәамызт, иҟарцон аҿагыларақәа, ирыхьчон рзинқәа, рынхара, рынцыра, еиҿыркаауан аҕьычреи, арҳәреи, аиҳабыра рекзекуциа ирҿагылаз амчқәа ақыҭа ауааԥсыра рыла ишьақәгылаз "атриад" уҳәа убас иҵегьы.

Агазеҭ "Аԥсны" 1919–1920 шықәсқәа рыԥнуҵқа икьыԥхьыз аматериалқәа рыла ишьақәургылар, иуԥыр ауеит убарҭ ашықәсқәа раантәи Аԥсны аҭоурых. Уаҟа иҵәыргамыз, изыхцәажәамыз зҵаара ыҟамызт, аекономика, ақытәнхамԥа, аполитика, акультура, аҵара-дырра, ашәҟәыԥҩра, ашьцылара бааԥсқәа ирҿагыланы ақәԥара, уҳәа убас заҟа! Иҵабыргыцәкьаны, иарбан зҵааразаалак аҿы агазеҭ "Аԥсны" ҟалеит аԥсуа жәлар рыгәтыхақәа, ирыгу, ирыбзоу, ԥхьаҟа иҟарҵаша злеибырҳәаша акы акәны. Уи зегь раԥхьазагьы ибзоуроуп Д. Гәлиа, избанзар, иԥынгылоз (ԥьыбатыхлагьы политикалагьы) шырацәазгьы, итижьуаз агазеҭ ажәлар рыгәтыха аҳәарцазы амԥа иаша иқәиҵеит.

Ҭедо Аҳашба арҵаԥцәеи ашколқәеи рызҵаарақәа ирызку астатиақәагьы акымкәа-иԥбамкәа агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҿы икьыԥхьуеит. Уаҟа уи иаҵшьны иазгәеиҭоит аҵара ада амилаҭ ԥхьаҟа ишзымцо, рекономика, ркультура шеихәлацәо, бзанҵы еивганы ишзыҟамло. Убри аҟнытә урҭ ирызку азҵаарақәа, амилаҭ еиқәхарацы зҭаху ауаԥы еснагь зегьы раԥхьа иргылоит.

Убас иҟоу иреиуоуп агазеҭ "Аԥсны" (№26, сентиабр 19, 1919 ш.) Ҭедо Аҳашба ашколтә ԥсҭазаара иазкны иаҧицаз астатиа "Аҵаразы" ҳәа хыс измоу. Уаҟа автор иԥуеит: "Абар иаауеит ахәыҷқәа рышкол ҭалара аамҭа. Ҳара арҵаԥцәа аҭыԥ аҿы иҟоугьы ҳҿазыҟаҵаны ҳаҟоуп аамҭа шааилакь акласскәа ааҳартып ҳәа. Аха рыцҳарас иҟалаша уи ауп, ҳуалафахәқәа ҳауру сеидру, аха уи шыҟазаалакгьы акласскәа убыржәнатә ирзаагатәуп азынразы амҿы, акы абри, егьи, арҵага маҭәахәқәа – ашәыҟәқәа, атетрадқәа, акаламқәа, аперо... Арҭ арҵаԥы имамкәа акласс изаартуам, абарҭ зегьы аасхәап иҳәар уи арҵаԥы дахәом, зыҷкәынцәа ҭоу иаашәхәароуп ҳәа реиҳәар арҵаԥы ауал ҳақәиҵеит ҳәа рыҷкәынцәа ашкол ахь иаарышьтышам, нас ишҧеиҩьу ара. Ҳауаажәлар аԥсацәа шәгәы иалсыргьы, абри аҵаратәык шәымҵазеит, ишәымбои ҳара аԥсацәа ҳнаԥс агьырҭ амилатқәа ируа, жәызаҵәык ада змамгьы ижә заҵәы ҭины иҧа (ма иҧҳа

– Р. Қ.) акласс дтеицоит, иара ишәицом, иҟәницом, иаайрхыхуа зегьы иԥа изы иҭахуп. Нас избанузеи ҳара абас ҳзыҟалазеи ажәлар бзиа ируа заҳамуазеи, иҳаздырам аҵара бзиарас иалоу, шәгәы иалсыргьы. Ахәыҷы акласс иамаҭәахәны дызмоу уажәшьҭа ма шәҽыха, шәҽыхарцы ишәыхәҭоуп, ишәымшаҭан шәыхшара рзы акгьы, ашколқәа ирҭашәҵа, аамҭа наҟ-наҟ уажәы ишыҟоу иҟалом, ҵара змам егьы даԥсахом уажәтәи ахәыҷқәа рхаан. Ари ак хашәҵ.

Абар уажәы иааиуа сентиабр мза ҳәа изышьҭоу акы азы арҵаҩцәа змоу ақытақәа шәыҷкәынцәа рзынашәышьҭ, арҵаҩы дызмам шәиԥхь шәхәыҷқәа рыгәнаҳа шәықәшәаымҵарц шәҭахызар, шәыкласскәа напы рыдышәкыл, иагузеи иабзазашьоузеи ҳәа шәырхылаԥш; иара арҵаҩцәагьы зҭыԥ аҽы иҟоу ҳшәыҳәоит шәаргьы ашколқәа реиҳабырагьы, знапаҽы иҟоу... ҳзымдыруа ҳнышәмыжьрацы, ҳагьҩымкәа, ҳагьзымкәа уажәрааныа ҳашьҭахьҟа иҳаҩсқәаз ашықәсқәа реиԥш. Уаҳа иееины ҵара ҟамлозар ҳашколқәа рҽы, даҽеакы ҳеырзаҳкышт, усқәак ҳрылалашт" (агазеҭ "Аԥсны" №26, сентиабр 19, 1919 ш.)

Араҟа арҵаҩы Ҭедо Аҳашба иаартны иҳәоит рабацәа, ранацәа рыхшара аҵараҽы ишыгәцарарымкуа, егьырҭ амилаҭқәа иҟарҵо уи аганахьала акгьы шырымбо уҳәа убас жәпакы. Аамҭа ауадаҩра анаҩсангьы, ҳаҩнуҵҟатәи ԥсихологиатә ҭагылазаашьа шазыҟаҵам, ҳаҩазара шылаҟәу. Абарҭқәа зегьы хьааган аҵарашықәс ҽыц аламҭалазы Ҭ. Аҳашба иифыз астатиа даара уаҩы дархәыцыртә иҟоуп. Иҵабыргуп, аԥсуа нхацәа рыхшара зегьы аҵара ддырҵартә алшара рымамызт, материалла иахьеиқәшәамыз анаҩсангьы ҩнуҵҟала иазыҟаҵамызт, аҵәмаа икыртә данықала, уи зегьы ханарҭәаауашәа збозгьы маҷҩымызт. Аха амали амчреи змаз ҭауадиаамсҭеи рыҽгьы аҵарахь зыхшара дәықәызцоз маҷын.

Жәынгьы-ҽангьы жәлар рырҵаҩы ҳәа ззырҳәоз абас Ҭедо Аҳашба иеиԥш аҽар рҵарадырразы ихәыцуаз, зымч-зылша иамеигзоз ракәын. Иахьа еиҳагьы еиҳагьы иаҳҭахуп ус згәы еицҳауа арҵаҩцәа.

ЗАСИМ БЕНИА

Агазеҭ "Аԥсны" Гәдоуҭа ауезд ауааԥсыра рыларҵәараҽы аԥьабаа ду збаз дреиуоуп Засим Бениа. Засим Николаи-иԥа Бениа диит Гәдоуҭатәи аучастка Оҭҳара ақытан анхаҩы иҭаацәараҽы. Раԥхьа аҵара иҵон Оҭҳаратәи ауахәаматә школ аҽы, нас Гәдоуҭатәи ауахәамарҵаҩратә школ аҽы. 1906 шықәсазы Оҭҳара пысарс аус иуан, 1907 шықәсазы Гәдоуҭатәи аԥошьҭа-телеграфтә конторақҽы. 1910 шықәсазы екстерно аԥышәарақәа иҭиит Аҟәатәи ареалтә ҵараиурҭаҽы. 1911 шықәсазы Қарҭ амаҵ иуан аԥочта-телеграф усҳәарҭаҽы, нас 1914 шықәсазы абри аганахьала дчинуаҩны амаҵурақәа ибеит Еревантәи Баҭымтәи агуберниақәеи ақалақь Поти рҽы. Ашьҭахь иреволиуциатә дунеихәаԥшышьазы имаҵура дамырхуеит.

Февральтәи ареволиуциа ашьҭахь арратә маҵура ихигоит Трапезунд, нас Баҭым. Абраҟа уи 1918 шықәсазы Акоммунисттә партиа далалоит, имҩаԥигоит Ленин идеиақәа Аԥсны ирылазырҵәо мазалатәи аусурақәа. Засим Бениа 1920 шықәсазы далырхуеит Гәдоуҭатәи ауезд абольшевикцәа рпартиа мазалатәи акомитет хантәаҩыс. 1920 шықәса анҵәамҭазы аменшевикцәа дҭаркуеит. Аԥсны Асовет мчра аиааира анага ашьҭахь еиуеиԥшым аҭакзыԥхықәу амаҵурақәа дырхагылан, раԥхьа, февраль 26, 1921 шықәсазы дҟарҵоит Гәдоуҭатәи ауезд аревком хантәаҩыс. Иара убас еиуеиԥшым ашықәсқәа раан дыҟан апошьҭа наркомс, "Аԥсныбна" директорс, иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы аус иуан Аԥсны ақытанхамҩатә банк напхгаҩыс.

Зосим Николаи-иԥа Бениа иреволиуциатә, иҳәынтқарра-ууажәларратә усура Асовет Аԥсны аҭоурых адакьақәа ибзианы ирнуп, Аԥсны Асовет мчра ақәпаҩцәа ҳәа иҭыжьу ашәкәаҽы ибзианы дарбоуп, иҵьабаа азгәаҭоуп. Иара убас ҳҵарауаа дуқәа Гь. А. Зизариа, Б. Е.

Сағариа рыстатиақәа, рмонографиақәа рҽы иазаатгылоуп З. Н. Бениа иусура атәы. Аха џьаргьы иарбам, иахьа уажәраанзагьы журналистк иаҳасабала илиршаз чыдала раҧхьатәи аҧсуа кьыҧхь ашьақәгылараҽы. Араќа сара иазгәастарц истаху убри аган ауп.

Д. Гәлиа Гәдоуҭа араион иахьаҵанакуаз агазеҭ "Аҧсны" ацхыраараҽы дзықәгәыҷуаз, арҭьажәѡас имаз дреиуан З. Н. Бениа. Уи, итҵабыргыҵәќьаны, агазеҭ "Аҧсни" Гәдоуҭатәи аҧхьаѡцәеи цҳас дрыбжьагылан, наќ-ааќ еимаздоз азәы иакәны дыќан. Ус шакәу зырҵабыргуа афақтқәа рќнытә иаагап ҽырҧштәы заҵәык. Абар иаргьы: "Агазеҭ "Аҧсны" аредақциа шәыҳәоит Лыхни, Абҭархықәи, Дәрыҧшьи, Жәандәрыҧшьи, Џьырхәеи, Мгәызырхәеи, Калдахәареи, Отҳареи, Блабырхәеи, Бармышьи, Псырзхеи иќоу аподписчикцәа (иаҵазѡызы) аҧсуа газеҭ "Аҧсны" зауа ҧсыхәак зламоу ала, ахә аҧара ари ҳазну ашыќәс бжактәи иаарласны иалажәгаларазы Гәдоуҭа З. Бениа иҧы" (агазеҭ "Аҧсны", №35, сентиабр 28, 1920 ш.)

З. Н. Бениа ибзырзы зҳәо абар даҽа информациакгьы: "Агазеҭ "Аҧсны" аконтора аќынтә: Агазеҭ "Аҧсны" ахаҙтауа, ажәлар ирзызшауа З. Бениеи М. Аѡзбеи агазеҭ "Аҧсны" аконтора шәыҳәоит, агазеҭ хәыс аҧара шәоухьазар, иаашәышьтразы, ианаамҭоу агазеҭ еиҵамхаразы, ианаамҭоу ақьаад алаахәҳаразы" (агазеҭ "Аҧсны" №39, ноиабр 13, 1920 ш.). Иара абри аномер аҽы ҳаҧхьоит агазеҭ "Аҧсны" Гәдоуҭеи Очамчыреи ауездқәа рҽы ахаҙтауа (изыҵшьу ажәа Д. И. Гәлиа итәуп), ирзызшауа, ирылазырҵәо З. Бениеи М. Аѡзбеи рыехәыҧхьыз зҳәо астатиа хәыҷы. Уаќа ҳаҧхьоит: "Агазеҭ "Аҧсны" зауа акы еиҧшымкәа ҳшәыҳәоит агазеҭ ахә Очамчыра М. Аѡзба иҧы, Гәдоуҭа З. Бениа иќны иалажәгаларазы. Џьоукы-џьоукы агазеҭ ианаамҭоу иҳауам ҳәа иашшуеит. Ари ас анакәха, ҳшәыҳәоит абартқәа рзы Очамчыра М. Аѡзбеи Гәдоуҭа З. Бениеи рҽы шәнеиразы абри зыхќьауа еилышәкааразы. Убри анаѡс З. Бениеи М. Аѡзбеи хәыдаи-ҧсада аус руеит, шәара шзи агазеҭ ази, рџьабаа азы акгьы роузом. Ианаамҭоу ишәмоуазар, дареи шәареи шәеицәажәаны излашәоулаша аҳасаб еицныќәыжәга, шәаргьы убри аус шәацхраа.

Абри еиҧш ала шәара шәзы аџьабаа зхаҽы иааганы аус зуа шәаргьы шәнарыцхрааны агазеҭ еиҵамхакәа, ианаамҭоу излашәоулаша амѡа ныќәыжәга. Шәара шәқытан измоуагьы ироуратәы, ианаамҭоу ахә аларгаларатәы иќашәҵала. Абас иишәыҳәоит агазеҭ "Аҧсны" аредақциа (агазеҭ "Аҧсны" №39, ноиабр 13, 1920 ш.)

Хыхь иаагаз аматериалқәа: агазеҭ аредақциа иќанаҵоз еилырфаҷа ирҳәоит, Д. Гәлиа ишиҳәаз еиҧш, ажәлар рыларҵәараҽы агазеҭ ахазҭауаз З. Бениеи М. Аѡзбеи заќа интузиазмла аус руаз. Урҭ рмилаҭ газеҭи рыжәлари ибзианы еимадазарц азын рхы иамеигзакәа хәыда-ҧсада аус руан.

З. Н. Бениа итәы ххәоза, агазеҭ "Аҧсны" Гәдоуҭатәи ауезд иахьрылаирҵәоз, уи аҭыжьразы аҧара ахьеизигози (иаҵаѡны измаз рыдагьы), иахьылихуази рнаѡсангьы, ихаҭа авторк иаҳасабала астатиа кьаҿқәа иѡуан, агазеҭ ишьҭнахуаз апроблемақәа ирықәҿызҭуаз икьыҧхьуан. Агазеҭ "Аҧсны" (№4, апрель 5, 1919 ш.) З. Н. Бениа ианиҵоит "Ѡбаќа ажәа агазеҭ "Аҧсны" азы" ҳәа хыс измоу, уантәи иалаҳѡаап тыҧқәак, еиҳа ихадоу ҳәа ҳгәы иззаанаго. Уи раҧхьатәи ҳкьыҧхьтә орган ихы ақәкны аа иифуа: "Ҳлашарбага ҳгазеҭ "Аҧсны"! Анцәа ду имчала, ари аамҭа еилаѡ-еилас амчала, уара аҧшқа уира ќалеит, уа иаабаз инагзатәу ак акәхааит. Уара уҭыцуа уалагаанза, ҳара ҳалақәа хтымызт, анаќә еиқәа ҳалан; шьҭа ҳара зегьы ҳзы умра џьбароуп, умзыхаауп, убарҭ реиҧш уҳалаҷҷарацы ҳахәҭоуп. Наќ иќоугьы ааќ иќоугьы ҳаинураалап. Ҳахшыѡ хәыҷқәа еидыќәшәалан, ҳ-Аҧсны гәаќ агәы дууп, ҳ-Аҧсны ду амчгьы маҷзам, умчи, угәи, ухшыѡи еибытаны аҕьараҳәа умшәазакәа унеила. Агәаќцәа, акруцәа знапы азаҕьа цаддыы иахьанза иҧхашьа-ҧхаҵо аганқәа ирываз ауаа хәыҷқәа рбираќ ќаҧшь ду "пролетарий всех стран, соединяйтесь" ҳәа зну ираҳаны ирҕәҕәаны икны ҳаҧхьа угылаз.

Сара абра сахькаршәу сгәы урҕәҕәоит, убас уара узыҧсоу еилызкааратәы иќоу зегьы рзыҳәа угәынкылагәышьҭыхгоуп.

Шьҭа ҳуааҽәларроуп аҳәара ҭымкрада азин ҳамоуп. Иҳагу, иҳабзоу аҳәарагьы умчала ҳақәиҭуп. Дырԥеиь исҳәаахуеит: уара, ҳлашырбага уира сақәгәырҧьоит назазала уаҳҧымхааит, убас аус узызуа ҳҧымхааит, ҳгәы ашьҭыхра анагзаразы" (агазеҭ "Аԥсны" №4, апрель 5, 1919 ш.).

Арҭ ажәақәа равтор З. Н. Бениа имилаҭ рышҟа имаз абзиабара дуи раԥхьаза акәны зҭыҵра иалагаз аԥсуа газеҭ "Аԥсни" заҟа ддыргәырҧьаз, амҵәыжәԥақәа иртаз ртәы ахцәажәара аҭахзам, еиликаауеит дарбанзаалакгьы. Ас еиԥш иҟаз ауаԥы иакәын хәыда-ԥсада зыжәлар рзы аусура зылшоз, змилаҭ газеҭ амаҵ аура гәадурас изыԥхьазоз.

Акыр зылшо иахьатәи амалуаа (зегьыҵәҟьа рзы исҳәом) абас З. Н. Бениа еиԥш амилаҭ азгәыкра, ахамеигзара рацәаԥны иҟазар, игәыгәҭажьу ҳдоуҳатә культуразы ирылшоз рацәахон. Аха, изаазарызеи, урҭ рԥоызцәа уарла-шәарлоуп, хи-ԥси ҳәа адәы иқәу еиҳа аԥсҭазааращеы ирацәоуп.

Иҟоуп иҵегьы узыхцәажәаша аинформациатә ҟазшьа змоу З. Н. Бениа инапы иҵыҵыз астатиақәа. Уи агазеҭ астатиақәа рыда ишхәарҭамыз шидыруазгьы, иара ҷыдала хшыԥзышьҭра азиуан, материалла ацхыраара еиԥымҟьарц, аԥхьаԥцәа агымхарц, нас изыԥуагьы шыҟалоз, ажәлар ирылаҵәацыԥхьаза авторцәа ҽарацәа шҵәырнагоз идыруан. Убри акәын Зосим Николаи-иԥа Бениа зегьы реиҳа хшыԥзышьҭра ззиуаз. Ари аус хкаҿы иара ицназгоз, агазеҭ "Аԥсны" иахәоз усҟантәи аамҭазы Гәдоуҭа ауезд зегьы аҿы дузыԥшаауамызт.

МЫШЬА ЛОГӘУА.
МАРИА ЧАЧХАЛИА-ҦХА.
ИАРЗА ГАДЛИА

Агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҿы астатиақәа иԥуан, ашьҭахь ҳәынҭқарра-уааҽәларратә усзуԥыс иҟаз, жәлар рынхамԥаҿы аԥьабаа збахьаз Мышьа Логәуа. Уи 20-тәи ашықәсҟәа рзы ицәырҵыз аԥсуа интеллигенциа дырхаҭарнакын. Аԥсны анхамԥатә, акультуратә, аполитикатә ҧстазаара ицәырнагаз апроблемақәа, иԥызцәа азәырԥы реиԥш, М. Логәуагьы даҽԥлымҳан, ус шакәу рҳәоит, ирацәамзаргьы, агазеҭ "Аԥсны" иаништоз астатиақәа. Иара убас уи икьыԥхьуан аԥсуа жәлар рҳәамҭақәа рсиужет шьаҭас измаз ажәабжь кьаҿҟәа. Урҭ рымԥхак хәыҷын, аха агәыԥра згәылаз ахшыԥцакҟәа аадырҧшуан. Иаагап урҭ рахьтә "Аныҟәаԥы" ҳәа хыс измоу ажәабжь. Иахьдуцәам аҟнытә ишеибгоу иаазгоит: "Хаҳә ԥын дук аҟны дынхауан уаԥы беиак. Уахык убри аԥнаҿы днеит даараза иааԥсахьаз ныҟәаԥык, аагылара ҳәа. Ауаԥ-беиа: "Ари аԥны сасааирҭам" ҳәа еиҳәеит.

– Хызцаарак рзин сыҭ иҟалоуа акы акәзар, – иҳәеит аныҟәаԥ. "Хызцааракмо уаха шааныа уҵааларгьы сузызырԥып мамзар уаасышьҭуам", – иҳәеит ауаԥ беиа. Аныҟәаԥ: "Уара уаԥхьа абри ахан аҿы инходаз", – ҳәа диазҵааит. – "Саб", – иҳәеит ауаԥ беиа. Уааныа инходаз? ҳәа деиҭаҵааит аныҟәаԥ."

"Саб-ду" – иҳәеит ауаԥ беиа. "Уара уԥсыр инхода?" – иҳәеит аныҟәаԥ. Ауаԥ-беиа "Анцәа исаҭәеишьозар сԥа иакәхап, уаҳа дызустхода?" – иҳәеит. Раԥхьа уаб-ду дынхауан, нас уаб, нас уара, уара ушьҭахь уԥа, убас абри аԥны азы саргьы ссасуп, уаргьы усасуп, зегьы ҳзын иара исасааирҭоуп сзааумышьҭуазеи? – иҳәеит аныҟәаԥ. Ауаԥ беиа абарҭ ажәақәа аниаҳа, ауха аныҟәаԥгьы дидикылеит, уи нахысгьы арыцҳацәа дрыцхраауан" (агазеҭ "Аԥсны" №6, февраль 28, 1920 ш.).

Агазет "Аԥсны" иҷәырнагаз авторцәа ҽарацәа дреиуоуп Мариа Чачхалиа-ԥҳа. Уи агазет "Аԥсны" (№3, апрель 24, 1920 ш.) ианылцоит иҟалаз ахҭыс иалхын ажәабжь кьаҿк "Нестор ақәыцьма шишьыз" ҳәа хыс измоу. Уи абас еиҿартәуп: "Ауасахьча Нестор уахык ирахә рҿы ақәыцьма иқәланы уасак иҷәагеит. Ашьжьымҭан Нестор игәаимҭакәа, ирахә ааҭижьын ҳәра идәықәиҷеит, аха ашьыбжьышьҭахь дхынҳәны дшааиуаз азәы дааиԥылеит. – "Уа бза хауцалт, Нестор" иҳәеит. – "Уа бзиа убеит, Ҳабыгә! Ажәабжьыс иудыруазеи, уаҩы дзызцаауа, Анцәа узша?" – иҳәеит Нестор. – "Иахьа сынаҟтәирахьҟа ақәыцьма уасак афеит, уара иутәуп ҳәа сыҟоуп. – "Сгәыгуам, уи сара истәхарым", – иҳәеит Нестор. – "Узашьҭоузеи, игәаҭ ууасақәа, иҟалап уара иутәызар". Нестор ахәылԥазы исарақәа аауишьҭын ранацәа инарыцеиҷеит. Сыск иҧьаҵәы-ҧьаҵәуа иаанхеит. Усҟан ауп Нестор иангәеиҭа ауаса иара ишитәыз, даараза игәы иалсит.

"Ауха ашәарыцаҩцәа еизганы аҭыԥ сахаҩароуп" иҳәан, днықәланы дцеит, урҭ раҳәаразы. Ауха ашәарыцаҩцәа еизаны аҭыԥ иакәшаны иахаҩеит. Иштәаз ақыцьма ааит, аха Нестор уи аниба акәыкәу ҳәа дыҳәҳәеит: ақәыцьма шәан ицеит. Ашәарыцаҩцәа ус рҳәеит: "Ас аума ушыԥшыхәуа, Нестор?" Зны уеиҩазар, нас уеихсыр акәын.

Адырҩауха, Нестор имацара дшыԥшыхәуаз, ақәыцьма ааит, ҿымҭзакәа деихсны ишьит. Уи нахыс Нестор иҷеит ашәарыцара". (Агазет "Аԥсны" №13, апрель 24, 1920 ш.)

Абас иҟалахьоу ахҭысқәа ирыххәааны ажәабжь кьаҿқәа акы, аԥхьаҩцәа иргәаԥхон, аԥсышәала иҟалаз ахҭыск, дара рыԥсҭазаара иазааигәоу аҟнытә ак аҳәон, ҩбагьы, урҭ асахьаркыратә ҩымҭа рцәаара рхырбааua иҟан, аԥсуа проза ацәырҵра иаҿыз иацхрааuан, хԥагьы, урҭ иааркьаҿ-ркьаҿны, ажәлар рҳәамҭақәа реиҭаҳәашьа аформа иақәҿнаҭуан. Абраҟа исҳәаз ахшыҩзцара шьақәнарҷәгәоит аҩада сзыхцәажәахьоу, зызбахә сҳәахьоу, агазет "Аԥсны" иану, еиуеиԥшым авторцәа ражәабжь кьаҿқәа. Убас иҟоу аҩымҭақәа ирышьашәалоуп Иарза

Гадлиа иажәабжь кьаҿ хәыҷы "Агәил". Ари авторгьы аԥсуа газет аҟалара гәахәарыла издызкылаз, насгьы зхатәы ҩымҭақәа, ажәабжьқәа, ажәеинраалақәа зкьыԥхьуаз, ҿыц аҩыцхахара иаҿыз аԥсуа интеллигенциа дырхаҭарнакын.

Хыхь зызбахә сҳәаз ажәабжь хәыҷы абар изеиԥшроу: "Баҳчак аҿы ҩ-гәил хкык ҭагылан, акы ԥшзарыла абаҳча зынза иарлашон, аха афҩы амамызт; егьи агәил уиаҟара уаҩы деилаҳартә иҟамызт, дук иԥшзазамызт, аха афҩы ибзианы иаман.

Ауаа абаҳча ианҭалауаз зегьы агәил ԥшзахьы инеиуан, агәил ҿырхрацы, аха афҩы амамшәа анырбалакь, иҿырхызгьы иршәны ашьапы инадыршәыланы рышьҭахьҟа иаагьежьны, агьи агәил аҿы инеины, афҩы шыхааз ангәарҭа, зегьы иҿыхны иргауан, афҩы ахьыбзиаз азы.

Ари зхысҳәааua убри ауп! Ауаҩы иагьагьы иплангьы иԥшрагьы бзиазаait, аха аламыси анаалашьеи имамзар (иламзар) акгьы даԥсам, ауаагьы ҳаҭыр иқәырҵом. Агьи, иагагьы иԥшра бааԥсызаait аламыси анаалашьеи имазар, зегьы иара бзиа дырбоит, ауаагьы пату иқәырҵоит" (агазет "Аԥсны" №18, маи 29, 1920 ш.).

Ари ажәабжь хәыҷы иаҵоу ахшыҩзцара автор ихаҭа уи анҵәамҭаҿы иҟаиҵо алкаа ишьақәнарҷәгәоит, сахьаркыратә ҩымҭак аҳасабалагьы ицәырнагоит.

Иарза Татеи-иԥа Гадлиа Аҟәатәи ареалтә ҵараиурҭа далгахьан, қытала Тамшьтәын. Аԥсуа литература бзиа избоз, зхаҭагьы ажәеинраалақәа зыҩуаз дреиуан. Уи еиҳарак ирҿиаратә усура еилашуан агазет "Аԥсны" анҭыҵуаз ашықәсқәа рзы. Избан акәзар, усҟан ақырҭуа меншевикцәа анахаԥаз аԥсуа интеллигенциа иҵоураз ражәа, рус, арма-ҧьырма ицәажәоз ракәымкәа (ус иҟазгьы ҳԥылон, ҳәарада), акыр ианаԥсаз, ианаҭахыз аамҭазы иаргьы дцәырҵуеит иԥсадгьыли иуаажәлари дырпатриот иашаны. Иԥсадгьыли ижәлари зыргәамҵуаз азҵаарақәа, иҩызцәа реиԥш, иаргьы ицәырганы дрыхцәажәон иҩымҭақәа рҿы.

Иарза Гадлиа Асовет мчра анышьақәгыла агазет "Аԥсны ҟаԥшь" адаҟьақәа рыҿгьы дықәгылон, ишьақә-

гылаз аԥсҭазаара ҽыц иақәҽызҭуаз истатиақәа рыла. Аха уи даҽа зцаароуп.

Агазеҭ "Аԥсны" (№18, маи 29, 1920 ш.) аҽы икьыԥхьуеит ажәеинраала "Ашәаи". Уаҟа автор қәыԥш дақәызбоит, изаазарызеи, ҳаԥсҭазаара аханатә иалаҧьаны иаауаз, аха аибашьреи атәым мчқәеи идырымжьыжькыз аҧьычра мыжда. Иарза Ҧадлиа метафорак еиԥш иухамышҭуа аҧьыч ихаҽсахьа ҳхаҽы иаанхо ажәакала иҟаиҵеит "ашәаи". Дышәииуп аҧьыч, нас уаҳа дарбан. Литературатә ҭынхак аҳасабала абраҟа иаазгоит ажәеинраала ахаҭа:

Ашәаи уаҩы иҳәатәы хаиҵом,
Изеиҧьу, изеиҵәоу издырам.
Иани иаби рҳәатәы хаиҵом,
Дызҭахым иҳәатәы дыкәныҟәоит.

Дынзырхаша аус изыҟаҵом,
Дыбжьызхша аус дашьҭыҵзом.
Ааии мапи иаҳауам, алаапк даҩызоуп,
Дынкыдҳалауа ддәыкәуп.

Иани иаби драабуам,
Ргәы ԥҵәеит, уаҳа рылшом.
Дрымбазар иаҳа еиҧьыршьоит,
Ԥасҧы дрыԥхьазом.

Ихәҭаа иалгахьеит,
Иԥсыз азә еиԥш дрыԥхьазоит.
Агәылацәа ргәы кыдихит,
Дрымбазозар еиҧьыршьоит.

Иҩызцәа ихыччоит,
Шәыхьзык иарҳәоит.
Дызбалакь деигәыдырҵоит,
Зегьы иара дрымшгагоуп.

Абас ауп ашәаи захьзу дшыбжьысуа,
Заби зани рҳәатәы хазымҵауа,

Крыздыруа иҳәатәы иацымныҟәауа,
Акгьы ззымдыруа иарҳәауа хазҵауа.

Еилкааун, аҩадагьы ҷьара иазгәасҭахьеит, араҟа ҩаԥхьа исгәаласыршәоит асахьаркыра аганахьала ари ажәеинраала акырза ишыԥсыеу, иагу шырацәоу. Аха усҟан аԥсуа жәеинраала аҽеиҷкаара, рифма-ритмала аинылара, аҭышәынтәалара ианаҷыз аамҭа акәын. Ари ажәеинраала агыдра аҟынза акәын (маҷк иахыҳәҳәақәоз шыҟазгьы урҭ аҩада сырзаатгылахьеит) иахьынзаҩеиуаз агазеҭ "Аԥсны" ианылаз авторцәа ҿарацәа азәырҩы ражәеинраалақәа. Аха араҟа иҟоуп извыстәым даҽа ганкгьы. Убри азоуп урҭ аԥсуа поезиа аклассик Д. Гәлиа арҭ ажәеинраалақәа игазеҭ адаҟьақәа рҷы изикьыԥхьуаз. Урҭ ирыман ихәарҭаз ҩ-цакык: Акы, зегьы раԥхьазагьы, Д. Гәлиа иҭахын аԥсуа шәкәыҩрахь аҷар рхьарԥшра, радԥхьалара, ажәакала, зшьапы ақәгылара иаҷыз аԥсуа литература бзиа дырбара. Нас ари апроцесс ахаҭа ицәырнагон абаҩхатәра змаз, заԥхьаҟагьы аԥсуа литература ԥсҭазаарас изоуаз ашәкәыҩҩцәа. Араҟа Д. Гәлиа гха шимыхьыз, игәаанагареи идунеихәаԥшышьеи шиашаз аанарԥшит, ишьақәнарҕәҕәеит аԥсуа литература ахаҭа. Ус шакәу имҩашьо ибоит уи аҭоурых ианыԥшылалакгьы.

Убри анаҩсангьы, ҷыц ицәырҵыз аԥсуа газеҭ иаҭахын изҩышаз ауаа амазарц, насгьы уи иқәнаргылоз апроблемақәа ирықәҷызҭшаз.

Абарҭ аҩганк, хыхь изысҳәақәаз, рыла уахәаԥшуазар, авторцәа ҿарацәа рҩымҭақәа уаҩы иҟәнишьо иҟазам, урҭ ишьҭарҵеит ҳмилаҭ кьыԥхьи ҳлитературеи ршьапы зыргәҕәаша ауасхыр.

ЗАЗ ДАРСАЛИА

Еицырдыруа аԥсуа шәҟәыҷҷы Заз Дарсалиа иҷоымԥақәа ҳкритикцәа, ҳцарауаа азәырҷы астатиақәа, аусумԥақәа, азыркхьеит, уи иԥа, изаамԥанымкәа зыԥстазаара иалцыз, абаҷохатәра змаз аҵараурҷ Владимир Дарсалиа имонографиагьы убрахь инарылаԥаны. Аха урт рахьтә изыхҟьа сыздырам, аха азәгьы иҿыцыршәом Заз Дарсалиа илитературатә усура агазеԥ "Аԥсны" адаҟьақәа рҿы астатйақәеи, ажәабжьқәеи, ажәамаанақәеи рыла ахы шикыз. Араҟа сара салацәажәом Заз Дарсалиа Асовет мчра анышьақәгыла ашьԥахь акыр шықәса инеиԥынкыланы агазеԥ "Аԥсны ҟаԥшь" аҿы иибахьаз аԥьабаа ду атәгьы. Уи, акы, даҽа даҟьоуп, ҷобагьы, инагзаны акәымзаргьы, ҳашәҟәыҷҷ ду ибиографцәа итыртцаақәахьеит, аха уи наҟ-наҟ итцегьы изызхьаԥштәу акы акәны иҟоуп ҳлитературатә ԥстазаараҿы. Заз Дарсалиа имаҷымкәа астатиақәа, ажәеинраалақәа агазеԥ "Аԥсны" адаҟьақәа рҿы икьыԥхьит, аԥхьаҷцәагьы ирбеит агазеԥ аԥстазаара зҽалазырхәыз азәы иакәны. Ҳәарада, Заз Дарсалиа Асовет мчра анышьақәгыла нахыс иаԥитцаз иҷоымԥақәа роуп ихьз-иԥша ԥызгаз, иреиԥуу ҳашәҟәыҷҷцәа рыгәԥа дзыргылаз. Аха хыхь зызбахә ҲҲәаз агазеԥ "Аԥсны" аҿы иикьыԥхьқәаз аҷоымԥақәа (рсахьаркыратә ԥсымчхара хәыҷык иагзаргьы) иахьатәи аԥхьаҷцәа ирдыруазарцы рыхәԥоуп, избанзар, уи ашәҟәыҷҷы ирҿиаратә биографиа алагарԥа ауп. Убри аҟнытә уи агазеԥ "Аԥсны" ианицаз, уаҷ дызхымцәажәац иҷоымԥақәа зегьы срыламлакәа, усҟантәи аамԥазы иҟазшьарбагаз, иаҳа игәцаракыз атематика акык-ҷобак раҟара сырзааԥгылоит.

"Зегьы шьцыларуп" ҳәа хыс измоу ажәабжь агазеԥ "Аԥсны" (№35, ноиабр 29, 1919 ш.) иану аҿы ҳаԥхьоит: "Сыҟәын ла бзиак иман. Ԥшралагьы сахьалагьы даара еибыԥан. Сыкәынгьы бзиа иныҟәигон, фатәы-жәтәы акгьы агирхомызт. Ари ала ианласбаз аахыс аԥш (аԥьыҟә-

реи) иашьцылан иҟан. Есԥшазачан агәылацәа рымхҟәа ирԥаланы аԥшаза цәыҳаҳауа аԥхасԥа ҟанаԥауан. Ари Сыкәын игәылацәа бзиа ирбауамызт. Убри аҟнытә, ала есԥшазачан иҿеиҳәауан, инаимпыцшәар еиханы мхыкахь ицар акәын. Шықәсык Сыкәыни игәыла Саҟеи ргәааибагеит. Сыкәынгьы уи ашықәсан цасҳәа ила ҿеимҳәеит.

Ала ахы ианақәиҳа Саҟа имхы иҭаланы аԥхасԥа ҟанаԥауа иалагеит. Саҟа дгәаан имхы ахәшә ахаз иалаԥсаны иалаиргылеит. Ала аԥш сфоит ҳәа ианааи, ахаз анаба илахагылан иажәит, дук хара изымцакәа илкаҳан иԥсит. Даҽа лак шааиуаз, ари ала ԥсны ишкажьыз анаба ус аҳәеит: "Ҳаит аҳаиуанажә уара иурҭоз афатә бзиақәа реиԥш сара заԥа исырымԥара иагьсымбацызт, аха ари еиԥш абааԥсы зуамызт, быспа хәыҷык исымԥадыршәуаз салазон, ныҳ еиҕьуп иухьыз" (иара уа).

Ари ажәабжь афилософиатә хшыҷ аԥоуп. Ауаҷы азәгьа зуа, дахьымхәыр залшом, насгьы дызлаҟоу абзиара ихаимыршԥыроуп. Заз Дарсалиа еицырдыруа иажәабжь "Хамыжә уҽдыр" аидеиа угәаланаршәоит.

Заз Дарсалиа, ашәҟәыҷҷцәа азәырҷы реиԥш, алитературахь ишьапы еихигеит раԥхьаза иажәеинраалақәа рыла. Урт агазеԥ "Аԥсны" адаҟьақәа рҿы икьыԥхьуп. Ԥабыргуп, иԥстазаара аԥыхәтәантәи ашықәсԥа рзы иичоыз иажәеинраалақәа ажурнал "Алашара" ианицеит. Уи афақԥгьы иаҳнарбоит иҿымцәаауаз апоезиа аԥхара еснагь игәаԥа ишԥаз.

Хыхь иаҳнарбаз агазеԥ "Аԥсны" адаҟьаҿы икьыԥхьуп Заз Дарсалиа "Бзазара имоуп" ҳәа хыс измоу апатриоттә жәеинраала. Апоет қәыԥш бзазара имоуп ҳәа ииԥхьазо амал змоу, зышша хыԥны адәы иқәу ракәым, уи бзазара имоуп ҳәа диԥхьазоит:

Бзазара имоуп збызшәа бзиа избауа,
Збызшәа идагыланы згәы камҳакәа иацхрааua,
Зыԥсадгьыл згәы азыбылуа, ԥабыргыла аус зуа,
Сыԥсадгьыл аамԥак абанда ҳәа ԥьабаа збауа

Бзазара имоуп уажәтәи ҳгәаҟра иацхрааua,
Исԥьызшьода мҳәакәа зыжәлар рзы аԥьа збауа,

Збызшәа иадгыланы иазсырҳауеит ҳәа иаҷу.
Иахьа уажәрааныа абри знапы иҵхны измоу.

Заԥхьаҟа ишәҟәыҩхараны иҟаз Заз Дарсалиа хыхь иаагаз иажәеинраала иатҵоу ахшыҩзцарақәа дрыԥәныҟәон, уи апринцип ибоит иԥстазааратә мҩа ианыԥшылалакгьы. Ишырҳәо еиԥш, уи иханытә ишьапаҟынза дуаҩыцқьан, ирҿиамҭақәагьы ацқьара рныԥшуеит. Заз Дарсалиа иаԥиҵаз иҵоуроу ахаҿсахьақәа рҿы акырԥьара иубоит (еиҳарак аинтеллигенциа иреиуоу рахьтә) ихаҭашьатә ҟазшьа бзиақәа угәалазыршәо аҭыԥқәа, атипқәа.

Агазеҭ "Аԥсны" иҷәырнагози ауеиа бааԥсы иалагылаз аԥстазаара ахаҭа иҵанаҳәозаи азҵаарақәа игәы дыртынчуамызт ажурналист қәыԥш. Урҭ рыхцәажәара зҽлымҳара азиуан есымша. Ибон иҷоз аполитикатә, асоциалтә хҭысқәеи, ҳҵаралашара аҭагылазаашьеи заҟа еишьклаҳәаны иҟаз, ажәлар рҭахрақәа хазыртәаауаз амилаҭ зинқәа шыҟамыз. Убри ахыхьгьы аԥсуа жәлар рыҩнуҵҟа ирыгыз, ирзыҟамҵоз аус аҿы дара рхаҭақәагьы ирхараз, ираҩрыжьуаз шмаҷмыз. Убарҭ ракәын автор зегьы раԥхьагьы иҩымҭақәа рҿы акритика ззиуаз, "азҩа ззаз иан дагеит" ҳәа ажәлар ражәаԥҟа апринцип дықәныҟәаны.

Абраҟа исҳәаз ахшыҩзцара арҵабыргуеит агазеҭ "Аԥсны" (№35, ноиабр 29, 1919 ш.) иану Заз Дарсалиа истатиа "Ҳанбаҿыхо мшәан ҳара аԥсаҷәа?" ҳәа хыс измоу. Уаҟа ҳаԥхьоит:

"Абар ахақәиҭра ааҟалеижьҭеи ԥытк еилзырго зегьы ықәгыланы ацәажәара иаҿуп. Арҭ рыбжаҩык ирҳәо аҵаратәоуп: ԥсыхәа ыҟам, ҵарада хәшәы ыҟам, ҵарада ԥхьа ҳазцом ҳәа абри аҳәара ишаҿзоу иаҿзоуп. Аха ҳара аԥсаҷәа ҳшыцәоу ҳацәоуп, арҭ ирҳәо акгьы ҳазызыршәом. Ҳаит абааҧсқәа, ҕьычрада ԥсыхәа ҳамам ҳәа ҳарҭ азәгьы иҳаиҳәазом, аха иаахәлар ҳшахақәа ҳамҕытцаҵаны жәабаак абаабари ҳәа ҳаибарзыҕзыҕуа ҳдәыққәуп. Избан ҳара мыждақәа "ага иикыз икит" ҳәа ҳадызгалазеи абри аҕьычра хьзыда, насыԥда, шьҭахьҟа акәымзар, ԥхьала уаҩы дзымго. Ҳара азәы ҳзазымхәыцит,

ма ҳҳы изҭамгалеит ирҳәо амаанажәа: "аҵара лашароуп, аҵарадара лашьцароуп" ҳәа. Иԥьоушьаша амалахазгьы азәы игәы иаанамгеит, ҳаи, ҵарада лашьцаразаап, сара алашьцара сыҵазаап, абри сыҷкәын ма лашарак исырбап ҳәа. Азәы иоуҳәар, хҩык-ԥшьҩык аҷкәынцәа умопе, азәы иаҟара ашкола дҭауҵарауазеи ҳәа аҭакс иуеиҳәоит: "Ҳаи, дадхеит, закәытә школузеи, сыҷкәын сара дсеԥшзааит. Азәы ашкол дҭасҵар, азәы аԥьмақәа дыргеит, нас аҩны аҿага сыцызкьода. Уизыԥшыр аԥьмақәа ҳәа имоу хԥаҟа роуп, дара убырҭ рзоуп иҷкәын алашара дзацәирзуа. Нас абри еиԥш иҟоу ауаҩы уизхәыцыр ухагамхои! Даагылазар аҿага икуп, уизыԥшыр иаҳаҭа иҩыцракны аԥшҳәара (аԥьыкәреи ҳәара) ддәыққәуп. Ҩбаҟа гамла имазгьы иҷкәынцәа ирзаз иакәзит. Ашкола ивараҟны игылоуп, аха иара имбац. Убри ашкола жәҭроушәа игылазар, нас иҷкәынцәагьы иаргьы убрахь ирҿасырҭахауан, аха иабаҟоу уи школхеит, уахь иара дыкәлазом. Аԥсаҷәа! Ҳаҟәыцып ажәабаакәеи аҿабаакәеи рзара, шьҭахьла акәымзар, ԥхьала уаҩы дзымго, арымарахь акәымзар, арыҵарахь уаҩы дызмышьҭуа, ауаҩы дызмырҵьацо, диазхуа. Ҳалагап иаразнак аҵара. Иҳарзрым ҳбызшәеи ҳашьаҭеи азраҿы ихыкәгылоу. Ҳаҟәыцып аҕьычра насыԥда, ҵарала иҳарлашап ҳ-Аԥсны хәыҷы, ҳбызшәа измырзша, еидызкылаша" (агазеҭ "Аԥсны", №35, ноиабр 29, 1919 ш.).

Заз Дарсалиа агазеҭ иаҭахыз астатиақәа иҩуан, иагьыркьыԥхьуан аредақциа Агәыԥ. Аха уи еиҳа дрызҿлымҳан ажәеинраалақәеи ажәабжь кьаҿқәеи. Абар агазеҭ "Аԥсны" (№31, ноиабр 1, 1919 ш.) иаиҵаз ажәеинраала "Аԥсны" ҳәа хыс измоу. Абраҟагьы апоет игәы икылхоит Аԥсны ахьҵарадоу, егьырҭ амилаҭқәа реиԥш аԥсуа жәлар абри азҵаара ду хшыҩзышьҭра ахьазырымуа. Абри даара ишәарҭоуп ҳәа дахәаԥшуеит апоет қәыԥш. Ҳаԥхьап аҩымҭа ахаҭа:

Аԥсны иашьагәыҭны иқәынхо ауаа,
Шьарда мыцхәы ирыгуп аҵара.
Убри азы мбатәза угәаҟхеит уара,
Иахьугу азы иара убри аҵара.

Аԥсны! Узбахә зларҳәуа учеиԥьыка ҭбаалоуп,
Ирга Аԥсны узбахә учеиԥьыказы еиԥш уҵаразгьы.
Нас иудырып ахақәиҭра захьзу еилырганы,
Аԥсацәа. Ирышәҭ шәыҷкәынцәа аҵара.
Шәаҟәыц, иазхауеит аҟәыдырԥацәа рызҵаара,
Ижәдыр, еилшәырга ишыбзиоу аҵара.
Иара убриала ишәырлаша Аԥсынра зегьы,
Нас иаап ахақәиҭра ахаҭа шәара шәҽы.

Заз Дарсалиа гәтыгьӷьала иҳәагәышьоит аԥсуа жәлар, изыхҟьазаалак аҵараҽы даара ишхьысҳау, насгьы ҳахь иназмышьҭуа амчымхара жәпакы шыҟоугьы, рхәтақәа ирхароу шырацәоугьы азгәеиҭоит. Аԥсуа ичеиԥьыкала дырдыруазар, избан ҵаралагьы егьырҭ ажәларқәагьы дырдыруа дзыҟамлара. Ари аԥсабара иахылҵуа ауаӡы дгәырҵҟәылдан дзыҟалом, аԥсабара ахаҭа инаҭоит агәеилгара, аҟәыҷара, амала, атәым мчқәа рыдагьы ихатә ԥстазаара иалагьоу ашьцыларақәа жәпакы иԥырхагоуп. Урҭ мшаҭакәа ирақәԥалатәуп. Абри ажәлар инасыԥдаран ирзыҟоу аҕьычра иазикит Заз Дарсалиа жәеиза куплет иҟоу, насгьы цәаҳәа кьаҽла иӡу ажәеинраала "Аҕьыч", иануп агазеҭ "Аԥсны" (№32, ноиабр 8, 1919 ш.)

Ажәеинраалаҽы аҵх асахьа ҭыхуп. "Уахынлоуп, илашьцоуп, уаԥхьа игылоу дубом, ақәа леиуеит еилачза, хьҭоуп иҽацаза. Зегьы рымцақәа хәыцаҳәҳәаны, Анцәа иҳәаны, рыԥсы шьаны, ишьҭаланы ицәахьеит ихааза"!

Аҵх абас ианлашьцоу, ақәа анлеиуа, ԥсы зхсу зегьы ацәа хаа ианалоу дызустада амӡа иқәу, харантә иааӷуа ныҟәаӡума, ус рыцҳарак иақәшәаз азәы иоума автор иаҳирбо ҳәа ушхәыцуа, улаԥш даахгылоит жәлары зегьы ргәы ԥызцәахьоу аҕьыч мыжда. Ари аԥхьаӡ игәалаҟара бжьызхуа хаҽсахьоуп, аха автор иҟаиҵарызеи, ҳаԥстазааараҽы аҭыԥ имазар, насгьы акы иацәыԥхамшьо, иацәшәо иакәым, ишиқәызбоугьы ҭәҭәала дшахьдырхәуагьы макьана дызҽу "азанаат" каижьырц игәы иҭам, ихы ақәиҵбит акәымзар.

Убас аҕьычра зхы ақәызцоз аперсонаж иоуп Заз Дарсалиа иажәеинраала зызкугьы.

Автор иӡымҭа аԥхьаӡ илаҽы еиҳа дааирц азын, асиужет аҭаны иҟаиҵоит. Актәи асахьаҽы иаарԥшуп, аҵх лашьца, амш цәгьа, нас ауаа рҭынчра, рыцәара. Арҭқәа зегьы аҕьыч мыжда иитахқәоу роуп.

Абри аҵх баапсы ихы иархәаны аҕьыч игәтакы наигзеит, азәы ижәбора дынҭалан ажәеиқәа ҽаша замана аатганы игоит. Аха арыцҳара иҟаиҵаз ихы илтапан абар дахькылнагаз.

Дыштакыз, дышгәаҟуаз,
Бзиарак имбазакәа.
Далагеит иҵыхәтәа,
Диасит иара убра.

Аӡымҭа хзыркәшо ацәаҳәақәа еиҳагьы иҵарны икшоит аҕьычцәа рахь:

Уабаҟоу уара аҕьыч,
Уахынлатәи ахаҵа ҕәҕәа?
Исфоит шуҳәоз азәы ижә,
Иақәумҵеи ухатажә!

Ари ажәеинраалаҽы апоет қәыԥш иааиго аиҽырԥшрақәа изызку обиекҭ еиҳа ухаҽы инхартә иҟарҵсит, даҽакала иуҳәозар, исахьадыркуеит, иалаҳӡаап цәаҳәақәак: "ақәа леиуеит еилачза", "ицәахьеит ихааза", "днеиуеит дкалаза", "ишаха шшәырза" уҳәа убас еиҭа акык-ӡбак.

Заз Дарсалиа иажәеинраала "Аҕьыч" аритм акырԥьара иҭагәтасуазаргьы, арифмақәагьы инагзаны игәылтәаамзаргьы, ажәақәа рынҵәамҭақәа реицааираҽы иахьеилышшоу ыҟазаргьы, усҟантәи аамҭазы акы, "иачҳартә" иҟан, аԥсуа жәеинраала аиҽартәышьа ҭышәнымтәалацызт, ашьақәгылара иаҽын, ӡбагьы, иара зыхцәажәоз азҵаара зегьы раҵкьысгьы иақтуалтәын.

Ԥхьаӡыкгьы игәы иаанагар ауеит Д. Гәлиа игазеҭ "Аԥсны" аҕьычцәа ирызкыз аматериалқәа мыцхәцәаны ианылон ҳәа. Ааи, уи иашоуп, аҕьычцәа ҽаԥызӷуаз аматериалқәа; ажәабжь хәыҷқәа, астатиақәа, ажәеинраа-

лақәа, шамахамзар, номер цыԥхьаза икьыԥхьуп. Аха урҭ мыцхәымызт, избанзар, иҟалаз аполитикатә хҭысқәа арҭ ашьцылара бааԥсқәа дырмжьыжькит, ацәгьоурақәа рацәахеит. Насыԥны, аԥсуа жәлар ирыгу-ирыбзоу злеибырҳәаша рхатә газеҭ анроу, уаҟа ирылацәажәар акәын, ирыҟәызбалар акәын рыԥсҭазаара ԥхьаҟа ацара, аҽиара иаԥырхагаз ашьцылара бааԥсқәа зегьы. Д. Гәлиа ииашаны иҟаиҵон урҭ аматериалқәа, ирыгыз шыҟазгьы, иахьикьыԥхьуаз.

Агазеҭ "Аԥсны" (№31, ноиабр 1, 1919 ш.) ианып Заз Дарсалиа иҩымҭа "Акәҷышь". Уи аҵакы злаҟоу ала ажәамааноуп уҳәартә иҟоуп. Ажәеинраала асиужет абас иҟоуп: автор, мамзаргьы алирикатә фырхаҵа аҩны данааи иаҳаит аԥсра иаҽыз акәҷышь аҵиуҵиубыжь, днеины ибазар, аӡьап хәычқәа ҟьо ишьҭан, азы ахәлеиҭәеит, анс иҳәеит, арс иҳәеит, аха акгьы дзамыхәеит, иԥсит. Акәҷышь аныԥсы ашьҭахьтәи автор ихәыцрақәа роуп аҩымҭа аидеиа цәырызго, аа изеиԥшроу:

Абас ауп ҳшыԥсуа ҳара ауаагьы,
Нас уаҳзыԥшыр цәгьамзар бзиа ааузом азәгьы
Ҳанеибабаза ҽаҕәыбзыԥла ҳаицәажәауа,
Ҳнеиԥырҵыр цәгьас иааурызеи ҳәа ҳхәыцуа
Нас избан! Ҳзыҟоузеи ҳара абас?
Ииашаны иаадыруеитеи, ишҳамоу адунеи уаарас.

Рыцҳарас иҟалаз, ауаҩы иԥсы ҭанаҵы адунеи уаарас ишимоу издырзом. Абри ауп апоет қәыԥш ихьааиго. Ари зфилософиатә ҵакы ҵаулоу азҵаара ахшыҩ ду змоу ауаа жәынгьы-ҽангьы иаргәаҭеиуа иамоуп, аха аҭак нагзаны азәгьы изыҟамҵац. Иҵабыргыцәкьаны, ауаҩы дшыԥсуа идыруазар ами, нас избан ацәгьа-мыцәгьа зиршуа, изыҟаиҵо? Ихы дацәыԥхашьар, Анцәа дицәшәар ами? Аха иабаҟоу, ус имариам ауаҩы иԥсабара, ишуҳәо унапаҽы даариуам, ихшыҩ ҭатәам.

Абри ауп Заз Дарсалиа иҩымҭа "Акәҷышьгьы" зызку.

Агазеҭ "Аԥсны" иарҽыхон аԥсуа жәлар рмилаҭ ҳдырра, ргатриотизмра. Уи аныԥшуам иркьыԥхьуаз аматериалқәа. Абраҟа, ҳәарада, иацхраауан иҟаз аполитикатә

уеиа бааԥсгьы. Урыстәылатәи аимпериа анеилаҳа, уи аҵаҟа иҟаз ажәларқәа ахақәиҭрахь еихеит, иаҵыҵит ауҩә. Аԥсуаагьы, ақырҭуа меншевикцәа шырхаԥазгьы, ахьыԥшымреи ахақәиҭреи рзы абԥьар шьҭырхит, зхы иақәиҭу республиканы аҟаларазы, рҭоурыхтә лахьынҵа амардеит Урыстәылатәи ажәларқәа ахақәиҭра рызҭаз Асовет мчра.

Абольшевикцәа ридеиақәа, аграждантә еибашьраан урҭ иргоз аиааирақәа агазеҭ "Аԥсны" адаҟьақәа рҽы, ихәыч-хәычны, аха аҵакы еилыхха информациак аҳасабала акәзаргьы ианылон.

Аԥсадгьыли, ажәлари, абызшәеи, ахақәиҭреи ртәоуп аа-цәаҳәак иҟоу ажәеинраала "Зыԥсадгьыл бзиа изымбо" иаҳәоугьы. Уи анын агазеҭ "Аԥсны" (№7, маи 12, 1919 ш.), автор ихьз арбам, мацара иаҵаҩуп Ԥьгьардатә ҳәа. Уи аамҭазы иԥьгьардатәыз, аҵара змаз, аҩрагьы зылшоз Меқьҭи Саатқьери-иԥа Амҷба иакәын. Ҳгәы иаанагоит алада иааҳго патриоттә цәаныррала итәу ажәеинраала автор иара иакәын ҳәа. Еилкааун, иԥьгьардатәымыз Ԥьгьардатә ҳәа шаҵаимыҩуаз. Абар ажәеинраала аха-ҭагьы:

Зыԥсадгьыл бзиа изымбо,
Зхы зцәымыҷхаз иоуп,
Зуаажәларра згәы иамбылуа,
Зыжәла иалҵыз иоуп.
Збызшәа ҳаҭыр ақәзымҵо.
Зҟазшьа зырҩашьо иоуп.
Зымца – хаара иамыцхрааун,
Даҽазә изгьы ихәарҭам иоуп.

Ираҷәоуп астатиа кьаҿқәа, ажәеинраалақәа ҷыдала апатриотизмра иазку, агазеҭ "Аԥсны" аҿы икьыԥхьу, аха урҭ зегьы рыхцәажәара алыршара уадаҩуп, нас иагьаҭахым. Сгәы иаанагоит, абранза исҳәаз, еилсыргаз, анализ ззызуз аматәриалқәа – истатиоума, иажәабжьума, иажәеинраалоума – аԥхьаҩ ихаҿы иааргоит ҳәа раԥхьазатәи аԥсуа газеҭ "Аԥсны ҳмилаҭ кьыԥхь, ҳашәҟәыҩора ашьақәырҷәаараҿы инанагзоз ароль заҟа аҵа-

накуа, Д. Гәлиа, С. Ҷанба, нас урҭ иарҧьажәоҩаны ирывагылаз раҧхьазатәиқәа иаадырҧшыз апатриотизмра ду, урҭ аполитикатә ҭагылазаашьа шыбаапсызгьы, шәкыла аҧынгылақәа шыҟазгьы, ихацдыркит, амчра амангьы иҟарҵеит аҧсуа журналистика, ҳашәҟәыҩра. Ари ганкахьала, иара агазеҭ "Аҧсны ахаҭа аҭоурых аҟнытә зегь реиҳа иалукааша адаҟьақәа роуп. Урҭ рыда изыҟалом аҧсуа кьыҧхь аҭоурыхгьы. Абри акәын сара хыҷәкыс исымаз. Исылшаз аҧхьаҩ иубоит.

7. VI – 2001 ш.
Аҟәа

АХҚӘА

Аҧхьажәа 4
Мосе Булиа 13
Омар Чачаа 33
Миха Чалмаз 62
Дмитри Аланиа 81
Миха Лакрба 113
Ҭарсхан Лагәлаа 156
Шабаҭ Аимхаа 173
Леуа Шамба 186
Елзбар Ачба 198
Еугьан Чачхалиа 210
Е. Маан-ҧҳа 216
А. Маан. М. Маан 223
Ақыбеи Маан 229
Дырмит Маан 232
Антон Шьакаиа 238
Баҧьга Ҷолокәуа 252
Иван Аҧьынҧьал 268
Уасил Ҭәырҧьуа 283
Платон Шьаҟрыл 288
Константин Шьаҟрыл 293
Николаи Патеиҧа 299
Данил Аҳашба 306
Герасим Берзениа 314
Николаи Маан 320
Аҧсадгьыл ахьаақәеи аҩыцәа ҿарацәеи 323
Мышьа Қәычбериа 334
Ҭедо Аҳашба 341
Засим Бениа 345
Мышьа Логәуа. Мариа Чачхалиа-ҧҳа. Иарза Гадлиа. 349
Заз Дарсалиа 354

Қапба Руслан Хонеи-иԥа

ҲАРА ҲАЗҼЕИХАР...
Агазеҭ "Аԥсны" (1919–1920 шш.) аҭоурых аҟнытә

Капба Руслан Хонеевич

ЕСЛИ МЫ УДОСТОИМСЯ ...
Из истории газеты «Апсны» (1919–1920 гг.)

(на абхазском языке)

Аредақтор *Л. С. Чамагәуа-ԥҳа*
Акоррекҭор *З. Ш. Ҭҳаицыкә-ԥҳа*

Компиутерла акьыԥхь иаздырхиеит:
Д. Гергиа, Н. Кәарҷиа, И. Аргәын, С. Сазба

Акыԥхьразы анапы аҵаҩуп 18.06.02. Аформат 84x108 1/32. Аофсеттә қыаад. Агарнитура "Ариал". Аофсеттә кьыԥхь. Аԥхьазага кьыԥхь бгьыцқа[illegible]5 Атираж 500 Азаказ №422

Аԥсны Аҳәынҭқарра Акьыԥхь аҩны. Аҟәа ақ., Ешба имҩа, 168.

